ISSN 2073-333X
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

№9 2020

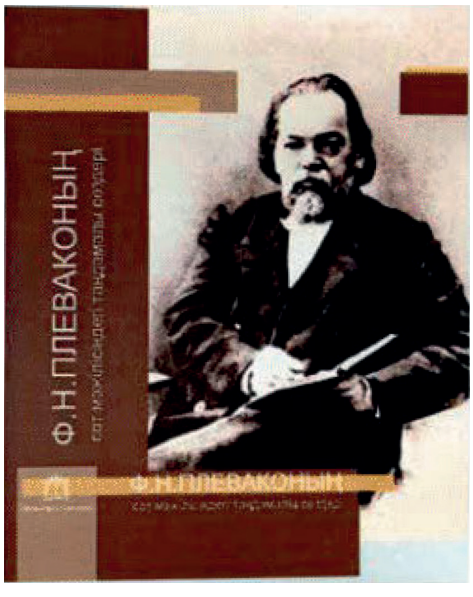
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN

БАЙДАУЛЕТ ИМАНАЛИ ОСПАНОВИЧ

Доктор медицинских наук, профессор,
«Заслуженный деятель науки и образования РАЕ»,
«Основатель научной школы»

ТАҒЛЫМЫ ТЕРЕҢ ТУЫНДЫ

Заң ғылымдарының докторы профессор, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, Ресей криминологтар ассоциациясының, Санкт-Петербург, Мәскеу криминологтар клубының мүшесі, Халықаралық Қазақстан криминологтар клубының президенті, Қазақстан Жазушылар және Журналистер Одағының мүшесі,

«Қазақстанның ғылымы мен өмірі» атты халықаралық журналдың Бас редакторы Есберген Алаухановтың «Ф.Н. Плеваконың сот мәжілісіндегі таңдамалы сөздері» атты жаңа кітабы жарық көрді.

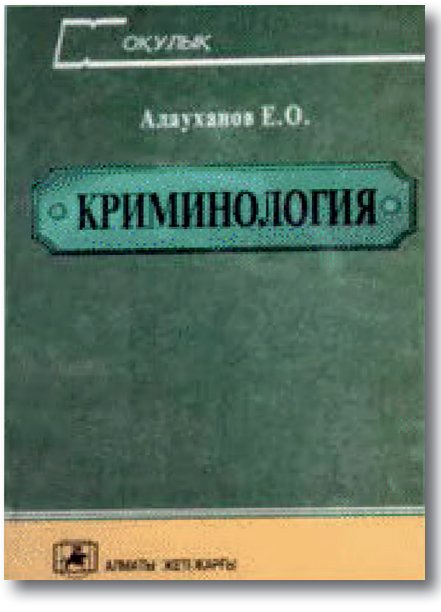
Кітап Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы институты Ғылыми кеңесінің және Халықаралық Қазақстан криминологтар клубуның шешімімен баспаға ұсынылды.

Сонымен бірге Қазақстан Республикасы Бас прокурорының аса маңызды істер бойынша аға көмекшісі, заң ғылымдарының кандидаты, Хабылсаят Әбішевтың пікір жазуының өзі кітап құндылығын аша түседі.

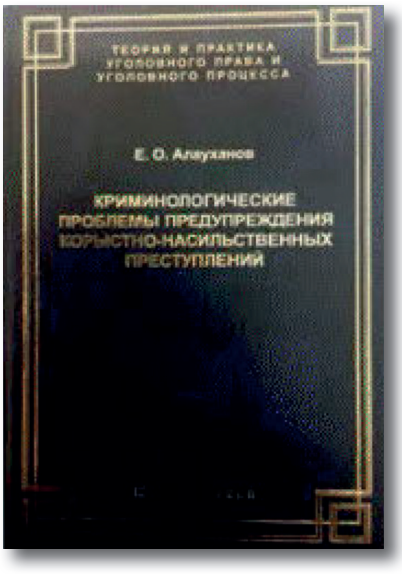
Кітаптың ерекшелігі сол – Ф.Н. Плевконың бұл еңбегі тұңғыш рет түпнұсқадан қазақ тіліне аударылып отыр. Кітаптың тілі жатық, стилі түсінікті.

Ф.Н. Плевако – XIX-XX ғасырда өмір сүрген, әлемге танымал, атақты Ресей адвокаты, қазақтың жиені. Мұндай талантты қайраткердің тағылымды ғақлия сөздері сот саласындағы азаматтарға аса қажет-ақ.

Кітап заң саласы бойынша оқитын студенттерге, магистранттарға, докоранттар мен олардың ұстаздарына және жалпы оқырман қауымға арналады.

Құрылтайшы:
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ
Учредитель:
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ
Founder:
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN

№9
2020

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
INTERNATIONAL SCIENCE JOURNAL

Бас редактор – **Алауханов Е.О.** «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор **– Алауханов Е.О.** «Заслуженный деятель Казахстана», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief – **Alaukhanov Ye.O.** «Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», doctor of Law Sciences, professor

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

1. *Абдиров Н.М., з.ғ.д., профессор*
2. *Абдрасилов Б.С., б.ғ.д., профессор*
3. *Абдурасулова К.Р., з.ғ.д., профессор (Ташкент)*
4. *Абзалов Э.М., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Ташкент)*
5. *Аликперов Х.Д., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Баку)*
6. *Асанов Ж.К., з.ғ.к., ҚР Жоғарғы Сотының Төрағасы*
7. *Байдаулет И.О., мед.ғ.д., профессор*
8. *Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор*
9. *Байменов А.М., тех.ғ.к., профессор*
10. *Бабурин С.Н., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)*
11. *Баулин Ю.В., з.ғ.д., профессор (Киев)*
12. *Бисенов К.А., тех.ғ.д., профессор*
13. *Бородин С.В., з.ғ.д., вице-президент, адвокат (Воронеж)*
14. *Бөрібеков К.К., қоғам қайраткері*
15. *Букалерова Л.А., з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)*
16. *Ведерникова О.Н., з.ғ.д., проф., РФ Жоғарғы Сотының судьясы (Мәскеу)*
17. *Гаипов З.С., с.ғ.д., профессор*
18. *Голик Ю.В., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)*
19. *Гриб В.В., з.ғ.д., профессор, бас ред. (Мәскеу)*
20. *Грунтов О.И., з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)*
21. *Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор*
22. *Дикаев С.У., з.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)*
23. *Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор*
24. *Елешов Р., а-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі*
25. *Елубаев Ж.С., з.ғ.д., профессор*
26. *Есім Ғ., ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі*
27. *Жұмағұлов Б.Т., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі*
28. *Жұрынов М.Ж., академик, ҚР ҰҒА Президенті*
29. *Иванчин А.В., з.ғ.д., адвокат (Ярославль)*
30. *Козаченко И.Я., з.ғ.д., профессор (Екатеринбург)*
31. *Коняхин В.П., з.ғ.д., профессор (Краснодар)*
32. *Коробеев А.И., з.ғ.д., профессор (Владивосток)*
33. *Қасымбеков М.Б., с.ғ.д., профессор*
34. *Құл-Мұхаммед М.А., з.ғ.д., профессор*
35. *Лебедев С.Я., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)*
36. *Лиховая С.Я., з.ғ.д., профессор (Киев)*
37. *Лопашенко Н.А., з.ғ.д., профессор (Саратов)*
38. *Мацкевич И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, МГЮА)*
39. *Мұсақожаева А.К., профессор, Қаз¥ӨУ ректоры*
40. *Мұтанов Ғ.М., т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі, Қаз¥У ректоры*
41. *Мұхамеджанов Т.М., профессор, композитор*
42. *Оразалин Н.М., ақын-драматург*
43. *Рагимов И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)*
44. *Рахимжанов А.М., с.ғ.д., профессор*
45. *Рустамбаев М.Ю., з.ғ.д., профессор (Ташкент)*
46. *Сұлтанов Қ.С., с.ғ.д., профессор*
47. *Сыдыков Е.Б., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, Е¥У ректоры*
48. *Тұрсынов С.Т., э.ғ.д., профессор*
49. *Шестаков Д.А., з.ғ.д., профессор, СП(б) халықаралық криминологиялық клубының президенті*
50. *Ыдырысов Д.А., т.ғ.д., профессор*

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

1. *Абдуллаев К.К., а.-ш.ғ.д., профессор*
2. *Айтжанов Б.Д., вет.ғ.д., профессор*
3. *Асанғазы О., қоғам қайраткері*
4. *Әбішев Т.Д., з.ғ.к., профессор*
5. *Әбішев Х.А., з.ғ.к., профессор*
6. *Әлиев Д.М., ә.ғ.к., қоғам қайраткері*
7. *Бекмағамбетов А.Б., з.ғ.к., профессор (Қостанай)*
8. *Бектұрғанов Е.Ө., ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты*
9. *Бишманов Б.М., з.ғ.д., профессор*
10. *Борбат А.В., з.ғ.к., бас редактор (Мәскеу)*
11. *Данилов А.П., з.ғ.к., доцент (Санкт-Петербург)*
12. *Жақып Б.Ө., филол.ғ.д., профессор*
13. *Жанабилов Н.Е., з.ғ.к., профессор (Астана)*
14. *Жұмағұлова В.И. ф.ғ.д., профессор*
15. *Зарипов З.С., з.ғ.д., профессор (Рязань)*
16. *Зигмунд О. А., з.ғ.д., профессор (Германия)*
17. *Ивона Массаки, профессор (Польша)*
18. *Кәрібаев Б.Б., т.ғ.д., профессор*
19. *Кленова Т.В., з.ғ.д., профессор (Самара)*
20. *Корконосенко С.Г., ф.ғ.д., профессор (Санкт- Петербург)*
21. *Куфлева В.Н., з.ғ.к., доцент (Краснодар)*
22. *Қанжігітов Е.Қ., вет.ғ.д., профессор*
23. *Қуаналиева Г.А., з.ғ.д., профессор*
24. *Құрманалиев К.А., ф.ғ.д., профессор*
25. *Мажейка Киприс И., МЕАТР акад. (Мәскеу)*
26. *Маткаримова Г.С., з.ғ.д., профессор (Ташкент)*
27. *Мельник Г.С., ф.ғ.д., проф. (Санкт-Петербург)*
28. *Минязева Т.Ф., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, РУДН)*
29. *Молдабаев С. С., з.ғ.д., профессор (Алматы)*
30. *Мұхамедиұлы А., ф.ғ.д., профессор*
31. *Омаров Б.Ж., фил.ғ.д., профессор*
32. *Орлов В.Н., з.ғ.д., «Российский криминологический взгляд» журналының бас редакторы*
33. *Рүстемов Б.Т., жазушы-публицист*
34. *Рүстемова Г.Р, з.ғ.д., профессор*
35. *Саломов Б., з.ғ.д., профессор, адвокат (Ташкент)*
36. *Сапиев О.С., ҚР қоғам қайраткері*
37. *Сарсембаев М.А., з.ғ.д., профессор*
38. *Сейтжанов Ә.Ә., з.ғ.к., доцент*
39. *Сматлаев Б.М., з.ғ.д., профессор*
40. *Сыдыкова Л.Ч., з.ғ.д., профессор (Бішкек)*
41. *Тойлыбаев Б.А., п.ғ.д., профессор*
42. *Төлеген М.Ә., доктор PhD, ШҚМУ ректоры*
43. *Турецкий Н.Н., з.ғ.д., профессор*
44. *Тұрғараев Б.Т., з.ғ.д., профессор*
45. *Тұрсынов Х.М., т.ғ.д., профессор, Қ.А. Ясауи ат. ХҚТУ*
46. *Усманов А., п.ғ.д., профессор*
47. *Усманов С.У., т.ғ.д., профессор*
48. *Фадеев В.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)*
49. *Харченко В.Б., з.ғ.д., профессор (Харьков)*
50. *Ху Тин, Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)*
51. *Челадзе Г., құқық докторы, әкімшілік бизнес докторы, профессор (Грузия)*
52. *Шаукенова З.К., ә.ғ.д., профессор*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

1. *Абдиров Н.М., д.ю.н., профессор*
2. *Абдрасилов Б.С., д.б.н., профессор*
3. *Абдурасулова К.Р., д.ю.н., профессор (Ташкент)*
4. *Абзалов Э.М., д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Ташкент)*
5. *Аликперов Х.Д. д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Баку)*
6. *Асанов Ж.К., к.ю.н., Председатель Верховного Суда РК*
7. *Байдаулет И.О., д.мед.н., профессор*
8. *Байдельдинов Д.Л., д.ю.н., профессор*
9. *Байменов А.М., к.тех.н., профессор*
10. *Бабурин С.Н., д.ю.н, профессор (Москва)*
11. *Баулин Ю.В., д.ю.н., профессор (Киев)*
12. *Бисенов К.А., д.т.н., профессор*
13. *Борибеков К.К., общественный деятель*
14. *Бородин С.В., к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)*
15. *Букалерова Л.А., д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)*
16. *Ведерникова О.Н., д.ю.н., проф., судья Верховного Суда РФ (Москва)*
17. *Гаипов З.С., д.п.н., профессор*
18. *Голик Ю.В., д.ю.н., профессор (Москва)*
19. *Гриб В.В., д.ю.н., профессор, гл. ред. (Москва)*
20. *Грунтов О.И., д.ю.н., профессор БГУ (Минск)*
21. *Джансараева Р.Е., д.ю.н., профессор*
22. *Дикаев С.У., д.ю.н., профессор (Санкт-Петербург)*
23. *Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор*
24. *Елешов Р., д.с-х.н., академик НАН РК*
25. *Елубаев Ж.С., д.ю.н., профессор*
26. *Есим Г., д.ф.н., академик НАН РК*
27. *Жумагулов Б.Т., д.т.н., академик НАН РК, депутат Сената Парламента РК*
28. *Журынов М.Ж., академик, Президент НАН РК*
29. *Иванчин А.В., д.ю.н., адвокат (Ярославль)*
30. *Идрисов Д.А., д.т.н., профессор*
31. *Касымбеков М.Б., д.полит.н., профессор*
32. *Козаченко И.Я., д.ю.н., профессор (Екатеринбург)*
33. *Коняхин В.П., д.ю.н., профессор (Краснодар)*
34. *Коробеев А.И., д.ю.н., профессор (Владивосток)*
35. *Қул-Мухаммед М.А., д.ю.н., профессор*
36. *Лебедев С.Я., д.ю.н., профессор (Москва)*
37. *Лиховая С.Я., д.ю.н., профессор (Киев)*
38. *Лопашенко Н.А., д.ю.н., профессор (Саратов)*
39. *Мацкевич И.М., д.ю.н., профессор (Москва, МГЮА)*
40. *Мусаходжаева А.К., профессор, ректор КазНУИ*
41. *Мутанов Г.М., д.т.н., профессор, академик НАН РК, ректор КазНУ*
42. *Мухамеджанов Т.М., профессор, композитор*
43. *Рагимов И.М., д.ю.н., профессор (Москва)*
44. *Рахимжанов А.М., д.полит.н., профессор*
45. *Рустамбаев М.Ю., д.ю.н. профессор (Ташкент)*
46. *Оразалин Н.М., поэт-драматург*
47. *Султанов К.С., д.пол.н., профессор*
48. *Сыдыков Е.Б., д.и.н., академик НАН РК, ректор ЕНУ*
49. *Турсынов С.Т., д.э.н., профессор*
50. *Шестаков Д.А., д.ю.н., профессор, президент Санкт- Петербургского международного криминологического клуба*

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

1. *Абдуллаев К.К., д.с.-х.н., профессор*
2. *Абишев Т.Д., к.ю.н., профессор*
3. *Абишев Х.А., к.ю.н., доцент*
4. *Айтжанов Б.Д., д.вет.н., профессор*
5. *Алиев Д.М., к.соц.н., общественный деятель*
6. *Асангазы О., общественный деятель*
7. *Бекмагамбетов А.Б., к.ю.н., профессор (Костанай)*
8. *Бектурганов Е.У., депутат Мажилиса Парламента РК*
9. *Бишманов Б.М., д.ю.н., профессор*
10. *Борбат А.В., к.ю.н., гл. редактор (Москва)*
11. *Данилов А.П., к.ю.н., доцент (Санкт-Петербург)*
12. *Жакып Б.О., д.фил.н., профессор*
13. *Жанабилов Н.Е., к.ю.н., профессор (Астана)*
14. *Жумагулова В.И., д.ф.н., профессор*
15. *Зарипов З.С., д.ю.н., профессор (Рязань)*
16. *Зигмунд О. А., д.ю.н., профессор (Германия)*
17. *Ивона Массаки, профессор (Польша)*
18. *Канжигитов Е.К., д.вет.н., профессор*
19. *Карибаев Б.Б., д.и.н., профессор*
20. *Кленова Т.В., д.ю.н., профессор (Самара)*
21. *Корконосенко С.Г., д.ф.н., профессор (Санкт- Петербург)*
22. *Куаналиева Г.А., д.ю.н., профессор*
23. *Курманалиев К.А., д.ф.н., профессор*
24. *Куфлева В.Н., к.ю.н., доцент (Краснодар)*
25. *Мажейка Киприс И., академик МЕАТР (Москва)*
26. *Маткаримова Г.С., д.ю.н., профессор (Ташкент)*
27. *Мельник Г.С., д.ф.н., профессор (Санкт- Петербург)*
28. *Минязева Т.Ф., д.ю.н., профессор (Москва, РУДН)*
29. *Молдабаев С.С., д.ю.н., профессор (Алматы)*
30. *Мухамедиулы А., д.ф.н., профессор*
31. *Омаров Б.Ж., д.фил.н., профессор*
32. *Орлов В.Н., д.ю.н., гл. ред. журнала «Российский криминологический взгляд»*
33. *Рустемов Б.Т., писатель-публицист*
34. *Рустемова Г.Р, д.ю.н., профессор*
35. *Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)*
36. *Сапиев О.С., общественный деятель РК*
37. *Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор*
38. *Сейтжанов А.А., к.ю.н., доцент*
39. *Сматлаев Б.М., д.ю.н., профессор*
40. *Сыдыкова Л.Ч., д.ю.н., профессор (Бишкек)*
41. *Тойлыбаев Б.А., д.п.н., профессор*
42. *Толеген М.А., доктор PhD, ректор ВКГУ*
43. *Турецкий Н.Н., д.ю.н., профессор*
44. *Тургараев Б.Т., д.ю.н., профессор*
45. *Турсынов Х.М., д.и.н., профессор, МКТУ им. Х.А. Ясави*
46. *Фадеев В.Н., д.ю.н., профессор (Москва)*
47. *Усманов А., д.п.н., профессор*
48. *Усманов С.У., д.т.н., профессор*
49. *Челадзе Г., доктор права, доктор административного бизнеса, профессор (Грузия)*
50. *Шаукенова З.К., д.соц.н., профессор*
51. *Харченко В.Б., д.ю.н., профессор (Харьков)*
52. *Ху Тин, Председатель Вьетнамской Ассоциации Писателей (Вьетнам)*

EDITORIAL BOARD:

1. *Abdirov N.M., Dr. of Law Sciences, Prof.*
2. *Abdrasilov B.S., Dr. of Biological Sciences, Prof.*
3. *Abdurasulova K.R., Dr. of Law Sciences, Prof. (Tashkent)*
4. *Abzalov E.M., Dr. of Law Sciences, Prof., state counselor of Justice of the 3rd class (Tashkent)*
5. *Alikperov Kh.D., Dr. of Law Sciences, Prof., state counselor of Justice of the 3rd class*
6. *Asanov Zh. K., Candidate of Law Sciences, chairman of the Supreme Court of Kazakhstan*
7. *Baidaulet I.O., Dr. of Medical Sciences, Prof.*
8. *Baideldinov D.L., Dr. of Law Sciences, Prof.*
9. *Baimenov A.M., Candidate of Technological Sciences, Prof.*
10. *Baulin U.V., Dr. of Law Sciences, Prof. (Kyiv)*
11. *Baburin S.N., Dr of Historical Sciences, Prof. (Moscow)*
12. *Bisenov K.A., Dr. of Technological Sciences, Prof.*
13. *Boribekov K.K., public figure of RK*
14. *Borodin S.V., Candidate of Law Sciences, vice-president, lawyer (Voronezh)*
15. *Bukalerova L.A., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow, RUDN)*
16. *Vedernikova O.N., Dr. of Law Sciences, Prof., judge of the Supreme Court of the Russian Federation (Moscow)*
17. *Gayipov Z.S., Dr. of Political Sciences, Prof.*
18. *Golik Yu.V., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow)*
19. *Grib V.V., Dr. of Law Sciences, Prof., editor-in-chief (Moscow)*
20. *Gruntov O.I., Dr. of Law Sciences, Prof. of BSU (Minsk)*
21. *Dikayev S.U., Dr of Law, Prof. (St. Petersburg)*
22. *Dulatbekov N.O., Dr. of Law Sciences, Prof.*
23. *Jansarayeva R.Ye., Dr. of Law Sciences, Prof.*
24. *Yeleshov R., Dr.of Agricultural Sciences, acad. NAS RK*
25. *Elubaev Zh.S., Dr. of Law Sciences, Prof.*
26. *Esim G., Dr. of Philological Sciences, acad. NAS RK*
27. *Zhumagulov B.T., Dr. of Technical Sciences, academician of NAS RK*
28. *Zhurinov M.Zh., academician, president of NAS RK*
29. *Ivanchin A.V., Dr. of Law Sciences, advocate (Yaroslavl)*
30. *Ydyrysov D.A., Dr. of Technological Sciences, Prof.*
31. *Kasimbekov M.B., Dr. of Political Sciences, Prof.*
32. *Kozachenko I.Ya., Dr. of Law Sciences, Prof. (Yekaterinburg)*
33. *Konyakhin B.P., Dr. of Law Sciences, Prof. (Krasnodar)*
34. *Korobeyev A.I., Dr. of Law Sciences, Prof. (Vladivostok)*
35. *Kul-Muhammed M.A., Dr. of Law Sciences, Prof.*
36. *Lebedev S.Ya., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow)*
37. *Likhovaya S.Ya., Dr. of Law Sciences, Prof. (Kyiv)*
38. *Lopashenko N.A., Dr. of Law Sciences, Prof. (Saratov)*
39. *Matskevich I.M., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow, MSAL)*
40. *Mukhamedzhanov T.M., Prof., composer*
41. *Musakhodzhayeva A.K., Prof., rector of KazNAA*
42. *Mutanov G.M., Dr. of Technical Sciences, Prof., academician of NAS RK, rector of KazNU*
43. *Ragimov I.M., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow)*
44. *Rakhimzhanov A.M., Dr. of Political Science, Prof.*
45. *Rustambayev M.Yu., Dr. of Law Sciences, Prof. (Tashkent)*
46. *Orazalin N.M., poet, playwright*
47. *Sultanov K.S., Dr. of Political Sciences, Prof.*
48. *Sydykov Ye.B., Dr. of Historical Sciences, academician of NAS RK, rector of ENU*
49. *Tursynov S.T., Dr. of Economic Sciences, Prof.*
50. *Shestakov D.A., Dr. of Law Sciences, Prof., President of St. Petersburg International Criminological Club*

EDITORIAL COUNCIL:

1. *Abdullayev K.K., Dr. of Agricultural Sciences, Prof.*
2. *Abishev T.D., Candidate of Law Sciences*
3. *Abishev H.A., Candidate of Law Sciences, associate Prof.*
4. *Aitzhanov B.D., Dr. of Veterinary Sciences, Prof.*
5. *Aliyev D.M., Candidate of Social Sciences, Public figure*
6. *Asangazy O., public figure*
7. *Bekmagambetov A.B., Candidate of Law Sciences, Prof. (Kostanay)*
8. *Bekturganov E.U., Deputy of the Parliament of Kazakhstan*
9. *Bishmanov B.M., Dr. of Law Sciences, Prof.*
10. *Borbat A.V., Candidate of Law Sciences, editor-in-chief (Moscow)*
11. *Danilov A.P., Candidate of Law Sciences, associate Prof. (St. Peterburg)*
12. *Zaripov Z.S., Dr.of Law Sciences, Prof. (Ryazan)*
13. *Zhakyp B.O., Dr. of Philological Sciences, Prof.*
14. *Zhanabilov N.Ye., Candidate of Law Sciences, Prof. (Astana)*
15. *Zhumagulova V.I., Dr. of Philological Sciences, Prof.*
16. *Ivona Massaki, Prof. (Poland)*
17. *Kanzhigitov Ye.K., Dr. of Veterinary Sciences*
18. *Karibayev B.B., Dr. of Historical Sciences, Prof.*
19. *Klenova T.V., Dr. of Law Sciences, Prof. (Samara)*
20. *Korkonosenko S.G., Dr. of Philological Sciences, Prof. (St. Peterburg)*
21. *Kuanaliyeva G.A., Dr. of Law Sciences, Prof.*
22. *Kurmanaliyev K.A., Dr. of Philological Sciences, Prof.*
23. *Kufleva V.N.,Candidate of Law Sciences, assistant Prof. (Krasnodar)*
24. *Mazheika Kipras I., academician of PANS(Moscow)*
25. *Matkarimova G.S., Dr. of Law Sciences, Prof. (Tashkent)*
26. *Melnik G.S., Dr. of Philological Sciences, Prof. (St. Peterburg)*
27. *Minyazeva T.F., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow, RUDN)*
28. *Moldabayev S.S., Dr.of Law Sciences, Prof. (Almaty)*
29. *Mukhamediuly A., Dr. of Philosophical Sciences, Prof.*
30. *Omarov B.Zh., Dr. of Philological Sciences, Prof.*
31. *Orlov V.N., Dr. of Law Sciences, editor-in-chief of «Russian criminological view»*
32. *Rustemov B.T., writer, publicist*
33. *Rustemova G.R., Dr. of Law Sciences, Prof.*
34. *Salomov B., Dr. of Law Sciences, Prof. (Tashkent)*
35. *Sapiyev O.S., public figure of RK*
36. *Sarsembayev M.A., Dr. of Law Sciences, Prof.*
37. *Seitzhanov A.A., Candidate of Law Sciences, associate Prof.*
38. *Siegmund O., Dr. of Law Sciences, Prof. (Germany)*
39. *Smatlayev B.M., Dr. of Law Sciences, Prof.*
40. *Sydykova L.Ch., Dr. of Law Sciences, Prof. (Bishkek)*
41. *Toilybayev B.A., Dr. of Pedagogical Sciences, Prof.*
42. *Tolegen M.A., PhD, rector of EKSU*
43. *Turetski N.N., Dr. of Law Sciences, Prof.*
44. *Turgarayev B.T., Dr. of Law Sciences, Prof.*
45. *Tursynov Kh.M., Dr of Historical Sciences, Prof., Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University*
46. *Fadeeyev V.N., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow)*
47. *Usmanov A., Dr. of Political Sciences, Prof.*
48. *Usmanov S.U., Dr. of Historical Sciences, Prof.*
49. *Cheladze G., Dr. of Law Sciences, Doctor of Business Administration, Prof. (Georgia)*
50. *Shaukenova Z.K., Dr. of Sociological Sciences, Prof.*
51. *Harchenko V.B., Dr. of Law Sciences, Prof. (Harkov)*
52. *Huu Thinh, Chairman of Vietnam Writer's Association (Vietnam)*

«Мен өзімнің ұстазыма әкемнен кем қарыздар емеспін: әкемнен өмір алсам, ал Аристотельден өмірімді жақсы өткізу туралы білімалдым».
Александр Македонский

«Ғылым мен мәдениет барлық дүниенің алтын алқасы болыпотыр».
Мұхтар Әуезов

АҚПАРАТТЫҚ ХАТ

"ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ – НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА" халықаралық ғылыми журналы ғылыми сілтеме жасау индексіне тіркелген (ИНЦ).

Журнал ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, философия, өнертану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

2009 жылдан бастап ай сайын сегіз тілде жарық көреді (қазақ, орыс, ағылшын, француз, қытай, чех, венгер, неміс тілдерінде).

Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж. Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз, 2009 жыл.

Журналға жазылу «Қазпошта» және Қазақстан Республикасының барлық пошта бөлімдерінде жүргізіледі.

Журнал «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, **профессор Е.О. Алаухановтың** ғылыми жетекшілігімен шығады.

Журналдың бас редакторы проф. Е.О. Алауханов 2019 жылдан бастап Ғылыми редакторлар мен баспагерлер ассоциациясының (Ресей, АНРИ) мүшесі болып табылады.

Қазіргі таңда журнал отандық ғылым дамуының кілті ретінде **Мемлекет басшысының баяндамасында айқындалған халықаралық ғылыми метрикалық көрсеткіштер базасына қолжеткізуге мүмкіндік береді (Web of science, Clarivate Analytics, Scopus).**

Басылымда мақалалар төмендегідей ғылыми бағыттар бойынша жарияланады:

- Байқау жеңімпаздары;
- Тарих пен ғылымдағы есімі ерен тұлға;
- Білім мен ғылым мәселелері;
- Жас ғалымдар мінбері;
- Мерейтой;
- Айтулы шара;
- Рецензиялар, жаңа кітаптар.

МАҚАЛАНЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН КӨЛЕМІНЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала көлемі 10 мыңнан 20 мыңға дейінгі белгілерді құрауы керек немесе 6 бет пен 10 беттің аралығында болғаны жөн. Егер материал бұл көрсетілген мөлшерден аз немесе көп болса журнал редакциясы ұжымымен келісілуі керек;

Ескертпе: журнал форматына сәйкес авторлардан 4х5 мөлшеріндегі фотоларын жіберуін сұраймыз, мақаламен қоса жарияланады.

2. Мақала мына критерийлерге жауап беруі керек: ғылыми жаңашылдығы, жазудағы ерекшелік (мәтіннің өзіндік стилі **80 пайыздан жоғары**), мақалада зерттеліп отырған тақырып пен мәселеге деген авторлық көзқарас болғаны жөн.

3. Мақалада келтірілген материалдар тек деректерді баяндау және сипаттау мазмұнында болмауы керек;

4. Мақала мазмұнына сәйкес келетін материалдарды қолданғанда, оларды дұрыс және дәлдік- пен қолдану мәселесіне мән берген дұрыс. Авторлар ұсынылған материалдың дәйектілігі үшін жауап береді, ол үшін плагиаттың жоқтығы туралы анықтама өткізеді. **ПЛАГИАТҚА жол берілмейді.**

5. **Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек.** Сонымен қатар «Қазақстанның ғылымы мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.

6. Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалым- дардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн болар.

МАҚАЛА МӘТІНІН КӨРКЕМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала мәтіні редакцияға WORD-тың кез келген нұсқасында сақталған файл түрінде жіберіледі:

2. **Мақала құрылымы: мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы д а басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекен- жайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), кілт сөздер** (5 сөзден кем болмауы тиіс), қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама (3-4 сөйлемнен кем болма- уы тиіс) және библиография. Егер мақала шет тілде жазылса, мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы д а басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекен-жайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), кілт сөздер, қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама сонымен қатар орыс тілінде берілуі керек.

3. Мақала келесідей құрамнан тұруы тиіс: **кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды.** Баяндаудың белгілі бір нақтыланған тәртібін сақтаған жөн.

4. Мақала мәтіні «Times New Roman» қаріпінде терілуі тиіс, қаріп өлшемі – 14, жол аралығы (интервал) – 1. Азат жолдың басталуы – 1,25 см.

5. Сілтемелер мен библиографиялық тізім Мемлекеттік стандарт (ГОСТ) талаптары бойынша рәсімделуі керек.

6. Жоғарыда көрсетілген ережелерге сәйкес келмейтін мақалалар қаралмайды.

7. Редакцияға келіп түскен материалдар **мерзімі 1 айдан 3 айға** дейінгі уақытта қаралады.

8. **Авторлардың саны екеуден аспауға тиіс.**

Мақала үшін төлемақы – 18 000 теңге. Төлемдер, мақала жарияланады деген шешім қабылданғаннан кейін жүзеге асырылады:

Төлемақы төлеуге арналған карта нөмірі**:**
5169 4971 5103 9504 Kaspi Gold
ЖСН: 9207 1540 0124

Мақаланы қабылдау және нөмірдің басылымы бойынша бас редакторға хабарласыңыздар!

Жақын және алыс шетелде тұратын авторлар Western Union төлемдік жүйелері арқылы төлеуге болады.

ТМД ЕЛДЕРІНДЕГІ РЕДАКЦИЯ ӨКІЛДІГІ:

Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
Мәскеу, ММУ:	проф. Матвеева А.А.	ұялы тел.: +7 (916) 526-44-29
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474
Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	ұялы тел.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
Бішкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
Бішкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	ұялы тел.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	ұялы тел.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54
Томск	проф. Андреева О.И.	ұялы тел.: +7 (905) 9903298
Симферополь	проф. Игнатов А.И.	ұялы тел.: +7 (978) 7736360

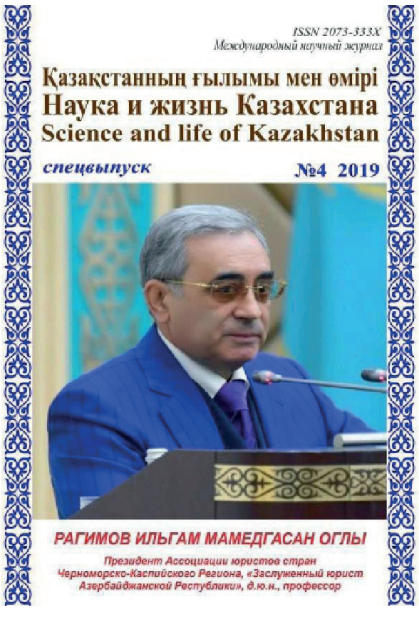
Журнал редакциясының мекенжайы:
Алматы қаласы, Абылай хан даңғылы 113 үй, кеңсе 27
E-mail: nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

Бас редактор: з.ғ.д., профессор Алауханов Есберген Оразұлы
+7 701 111 8828 (WhatsApp)

Ғылыми редактор: Ақжанар Алауханова
+7 778 515 99 50 (WhatsApp)

«Чтобы писать для СМИ, не нужно никакой квалификации, но чтобы их читать, нужно в совершенстве знать вещи, мир илюдей».
Хуго Штейнхаус

«Никогда не следует хорошо говорить о себе. Следует это печатать».
Жюль Валле

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО

Международный научный журнал **«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА – ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»** включен в индекс научного цитирования (ИНЦ).

Журнал «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА» входит в Перечень изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (ККСОН) для публикации основных результатов научной деятельности, утвержденного приказом Председателя ККСОН от 10 июля 2012 года № 1082, по специальностям юридических, филологических, педагогических и других наук.

Журнал **«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»** издается с февраля 2009 года, регулярно и распространяется по подписке. Издание востребовано как в Республике Казахстан, так и в странах ближнего и дальнего зарубежья, о чем свидетельствуют статьи ведущих иностранных авторов, широко публикуемые на страницах журнала, и география подписки. Отличие журнала от других рецензируемых и периодических изданий в том, что статьи публикуются, **(на восьми языках)** казахском, русском, английском, французском, китайском, немецком, чешском и венгерском языках, рецензируются членами интернационального состава редколлегии, посвящаются различным направлениям гуманитарной науки.

Государственная регистрация: №9875-Ж. Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г. Подписка на журнал производится в «Қазпошта» и почтовых отделениях Республики Казахстан.

Журнал выходит под научной редакцией д.ю.н., профессора, «Заслуженного деятеля Казахстана», – **Алауханова Е.О.**

С 2019 года гл. редактор журнала проф. Е.О. Алауханов вступил в ряды первого в России профессионального сообщества редакторов и издателей — Ассоциацию научных редакторов и издателей **(Association of science editors and publishers).**

В настоящее время, *Издание открывает доступ к международной наукометрической базе данных (Web of science, Clarivate Analytics, Scopus), определенного Главой государства в качестве ключевого развития отечественной науки. Вместе с тем Редакция Международного журнала сотрудничает с иностранными регистрационными агентствами, которые с использованием разработанных международным фондом DOI (International DOI Foundation, IDF) стандартом присваивают DOI в различных предметных областях.*

У Журнала «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА» имеется возможность выпускать материалы к публикации, как с идентификаторами цифрового объекта, так и без них. Цифровой идентификатор объекта **DOI (Digital Object Identifier)**, представляющий собой уникальную строку из букв и цифр присваивается объектам по желанию авторов и на отдельных возмездных условиях.

В издании публикуются статьи по следующим научным рубрикам:

► Победители конкурса ► Имя в истории и науке
► Вопросы образования и науки ► Трибуна молодых ученых
► Юбилей ► Мероприятия
► Рецензии, новые книги ► Разное

ТРЕБОВАНИЯ К СОДЕРЖАНИЮ И ОБЪЕМУ СТАТЬИ:

1) **Язык научной статьи** и используемая в ней терминология должны быть понятны широкому кругу читателей и представителям всех специальностей.

2) **Научный стиль** должен соответствовать общепринятым нормам литературной речи, отличаться от разговорного, делового и иных стилей, характеризоваться логически стройным изложением произведения, сопровождаться аргументацией каждой позиции автора.

3) **Объем статьи** должен составлять от 15 до 30 тыс. знаков (с пробелами, с учетом сносок и надписи) или 6–10 страниц. Опубликование материалов меньшего или большего объема предварительно согласовываются с Редакцией журнала.

4) **Статья** должна отвечать критериям актуальности, научной новизны, уникальности (свыше 80% оригинальности текста), содержать авторский подход к изучаемой теме/проблеме.

5) **Материал**, содержащийся в статье, не должен быть описательным, констатирующим общеизвестные факты. Рукописи, воспроизводящие законодательную базу, подлежат отклонению.

6) **Необходимо обращать** внимание на использование заимствованного материала, точность и правильность его цитирования. Авторы несут ответственность за достоверность предоставленного материала, что подтверждается результатом сравнительно-сопоставительного анализа, проведенного при помощи системы «Антиплагиат».

НЕ ДОПУСКАЕТСЯ ПЛАГИАТ!

7) **В статье** необходимо ссылаться на труды **казахстанских авторов**, внесших развитие и совершенствование в отечественную науку.

СТАТЬИ БЕЗ ССЫЛОК НА КАЗАХСТАНСКИХ (ОТЕЧЕСТВЕННЫХ) АВТОРОВ НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!

Редакция Журнала настоятельно рекомендует авторам содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах журнала «Наука и жизнь Казахстана».

8) **Самоцитирование** в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве. Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.

Примечание: *Согласно формату журнала, просим авторов использовать официальное фото в размере 4х5, которая будет опубликована вместе со статьей.* ***Фото уже помещается в документ со статьей над фамилией автора во избежание недоразумений среди авторов статьи. Просим помещать фото в хорошем качестве!***

9) ***НАСТОЯТЕЛЬНО ПРОСИМ КАЖДУЮ СТАТЬЮ ПРОВЕРЯТЬ ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ АНТИВИРУС ВО ИЗБЕЖАНИЕ ТЕХНИЧЕСКИХ НЕДОРАЗУМЕНИЙ!***

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ ТЕКСТА СТАТЬИ:

1) **Текст научной статьи** направляется в Редакцию в виде файла, сохраненного в любой версии Word с расширением.

2) **Структура научной статьи:**

1 **индексы** УДК и / или ББК; **пишется в левом верхнем углу выделенным жирным шрифтом**

2 **Ф.И.О. АВТОРА ПИШЕТСЯ ПОЛНОСТЬЮ БЕЗ СОКРАЩЕНИЙ И.О.**

2.1 **Сведения об авторе (место работы/учебы, должность, степень, звание);**

СТАТЬЯ НЕ ПРИНИМАЕТСЯ БЕЗ ПОЛНОЙ ИНФОРМАЦИИ ОБ АВТОРЕ! ПРОСИМ ПЕРЕПРОВЕРЯТЬ ВАШИ ДАННЫЕ ПЕРЕД ОТПРАВКОЙ ВАШЕЙ ПУБЛИКАЦИИ! РЕДАКЦИЕЙ НЕ ИСПРАВЛЯЮТСЯ ВАШИ ДАННЫЕ ПОСЛЕ ВЫПУСКА ЖУРНАЛА!

3 **название статьи – ПИШЕТСЯ ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ**

4 **аннотация** (из 3-4 предложений) на казахском, русском, английском языках;

5 **ключевые слова** (в количестве не более 5-ти) на трех языках после каждой аннотации;

6 **текст статьи;**

7 **библиографический список**

Смотреть пункт 7

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ пишется для статьи на русском языке

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ пишется для статьи на казахском языке

REFERENCES пишется для статьи на английском языке

Если статья написана на иностранном языке, то название статьи, текст статьи, Ф.И.О., данные об авторе (место работы/учебы, должность, степень, звание), ключевые слова, аннотация должны быть представлены на **английском, казахском и русском языках**.

3) ***Статья*** должна состоять из следующих элементов: Введение, Основная часть и Заключение. Необходимо соблюдать определенную последовательность.

4) ***Текст*** должен быть набран одним и тем же шрифтом – Times New Roman. Высота шрифта – 14 пунктов. Межстрочный интервал – одинарный. Абзацный отступ – 1,25 см.

5) **Подписывать отправляемый документ фамилией и именем автора статьи.**

6) ***Ссылки*** на использованные в работе источники следует оформлять в квадратных скобках по

тексту статьи только с указанием Ф.И.О. автора, года издания и страниц. ***Пример внутри текстовой библиографической ссылки:*** [Савицкий В.М., 1996, с. 47].

Выдержки из нормативных правовых актов оформляются в виде постраничных сносок. ***Например, в тексте***: *«В соответствии с п. 5) ч. 2 ст. 293 ГПК РК, «не могут быть оспорены в суде в соответствии с настоящей главой, «решения, действия (бездействие) государственных органов, органов местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц, государственных служащих, подлежащие судебному обжалованию юридическими лицами, в уставном капитале которых имеется доля государства».*

В за текстовой ссылке нормативный правовой акт оформляется следующим образом: *«Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан. [Электронный ресурс]: Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: URL: http: //adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377/ свободный. (Дата обращения: 28.01.2019).*

Допускается также указывать только электронный адрес ресурса. Пример: *URL: http: //adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377*

Аналогичным образом оформляются ссылки на электронные книги, журналы, газеты и т.п.

7) ***Библиографический список*** должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

Библиографический список входит в общее число страниц статьи и приводится в конце статьи в алфавитном порядке. В Библиографическом списке приводятся все выходные данные издания.

Пример оформления учебного пособия: *Организация судебной власти в Российской Федерации: Учеб.пособие для вузов / В.М. Савицкий; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Акад. правовой ун-т. — М.: Бек, 1996. — 320 с.*

Пример оформления научной статьи: *Аблаева Э.Б. История развития теории разделения властей: определение роли судебной системы // Вестник Поволжского института управления. – Саратов: Изд-во «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации (Москва), 2018.Т. 18.№ 7. – С. 52-62.*

Пример оформления статьи, опубликованной в сборниках конференций:

Виноградов В.А. Правовое государство и верховенство права: доктрины, конкуренция юрисдикций, обеспечение правовой свободы. Позиции КС РФ в отношении правового государства // Доктрины Правового Государства и Верховенства Права в современном мире /Сборник статей. Ответственные редакторы: В.Д. Зорькин, П.Д. Баренбойм – М.: ЛУМ, Юстицинформ, 2013. – С. 373-395.

Пример оформления автореферата диссертации: *Фролова, Е.А. Неокантианство в русской философии права во второй половине XIX – первой половине XX в.: автореф. дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.01 / Фролова Елизавета Александровна. – М., 2013. – 47 с.*

Пример оформления диссертации: *Лукьянова, Е.Г. Учения о законе в политико-правовой мысли России XIX – начала XX вв.: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.01 / Лукьянова Елена Геннадьевна. –М., 2018. – 425 с.*

Нормативные правовые акты не входят в Библиографический список.

Библиографический список должен содержать только те работы, которые приводятся автором в тексте статьи и были ранее опубликованы в соответствующих изданиях.

Библиографический список должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

8) ***Статьи***, оформленные не в соответствии с указанными выше требованиями, остаются без рассмотрения.

9) ***Все поступившие материалы рассматриваются от 1 до 3 месяцев и публикуются в порядке очереди.***

10) **Число авторов не должно превышать не более двух.**

ВНИМАНИЮ АВТОРАМ!
МЫ БЛАГОДАРИМ И ЦЕНИМ ВАС ЗА ВЫБОР НАШЕЙ РЕДАКЦИИ, НО ПРОСИМ ВАС ДОЖИДАТЬСЯ ОТВЕТА О ПРИНЯТИИ ВАШЕЙ СТАТЬИ!
ПЛАТА ЗА ПУБЛИКАЦИЮ СТАТЬИ ПРОИСХОДИТ ТОЛЬКО ПОСЛЕ ПРИНЯТИЯ. МЫ ПРОСИМ ВАС ЗАРАНЕЕ НЕ ОПЛАЧИВАТЬ ЗА ПУБЛИКАЦИЮ!

БЛАГОДАРИМ ЗА СОТРУДНИЧЕСТВО!

Оплата по реквизиту:
Публикационная плата составляет 18 000 тенге.
Номер карты: 5169 4971 5103 9504 Kaspi Gold
ИИН: 9207 1540 0124

По приему статьи и выпуску номера обращайтесь к гл. редактору!
Авторы дальнего и ближнего зарубежья могут произвести оплату через платежные системы Western Union

ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО РЕДАКЦИИ В СНГ:

Москва	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
Москва МГУ:	проф. Матвеева А.А.	моб.: +7 (916) 526-44-29
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	моб.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	моб.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	моб.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	моб.: +7 (902) 260-15-54
Томск	проф. Андреева О.И.	моб.: +7 (905) 9903298
Симферополь	проф. Игнатов А.И.	моб.: +7 (978) 7736360

Адрес редакции журнала:
г. Алматы, пр. Абылай хана, 113, 27 офис
E-mail: nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

Гл. редактор: д.ю.н., проф. Алауханов Есберген Оразулы
+7 701 111 8828
(WhatsApp)

Научный редактор:
Акжанар
+7 778 515 99 50
(WhatsApp)

«Всегда выбирайте самый трудный путь – на нем вы не встретите конкурентов»
Шарль де Голль

«Централизованное распространение в конечном итоге приведет к возврату утроенного инвестированного капитала»
Джефф Безос

ЖУРНАЛ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ:

1. Франция. Библиотека Парижского университета Сорбонны
2. Библиотека Гарвардского университета
3. Польша. Университет им.Николая Коперника в Торуне.
4. Венгрия. Национальная библиотека имени Сеченьи
5. Чехия. Библиотека Карлова университета
6. Библиотека филиала Нью-Йоркского университета в Праге
7. Турция. Библиотека Стамбульского университета
8. Библиотека Ассоциации Юристов Стран Черноморского и Каспийского Регионов
9. Библиотека Санкт-Петербургского Международного Криминологического Клуба
10. Библиотека Администрации Президента Республики Казахстан
11. Библиотека культурного центра Президента Республики Казахстан
12. Библиотека Сената Парламента Республики Казахстан
13. Библиотека Мажилиса Парламента Республики Казахтстан
14. Национальная академическая библиотека Республики Казахстан (г. Астана)
15. Национальная библиотека Республики Казахстан (г. Алматы)
16. Библиотека Казахской национальной академии музыки (г. Астана)
17. Библиотека Казахской национальной академии искусств им. Т.К. Жургенова (г. Алматы)
18. Библиотека Евразийского Национального Университета им. Л.Н. Гумилева
19. Научная библиотека Казахского национального аграрного университета (г. Астана)
20. Библиотека Казахского Национального Университета им. аль-Фараби
21. Библиотека Казахского Национального Педагогического Университета им. Абая
22. Библиотека университета им. Сулеймана Демиреля
23. Библиотека Международного Казахско-Турецкого Университета им. Х.А. Ясави
24. Библиотека Казахского гуманитарно-юридического университета
25. Библиотека Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова
26. Библиотека Алматинской академии МВД РК
27. Библиотека КарГУ им. Е.А. Букетова
28. Библиотека Карагандинского университета «Болашақ»
29. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного технического университета им. Д. Серикбаева
30. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного университета им. С.Аманжолова
31. Научная библиотека Кокшетауского государственного университета им. Ш.Уалиханова
32. Российская государственная библиотека (г.Москва)
33. Библиотека Российской академии народного хозяйтства государственный службы при Президенте Российской Федерации (РАНХиГС)
34. Читальный зал юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова
35. Библиотека Университета им. О.Е. Кутафина
36. Библиотека Московского университета МВД России
37. Библиотека Московского следственного комитета РФ
38. Библиотека Всероссийской государственного университета юстиции

39. Библиотека ВНИИ МВД России
40. Библиотека Российской академии правосудия
41. Научная библиотека Кубанского государственного университета (г. Краснодар)
42. Научная библиотека Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова
43. Библиотека Санкт-Петербургского государственного университета
44. Библиотека Академии Генеральной прокуратуры РФ
45. Библиотека Рязанской академии права и управления ФСИН РФ
46. Библиотека Северо-Кавказская академия гос. службы (Ростов-на-Дону)
47. Библиотека Уральская государственная юридическая академия
48. Библиотека Омской академии МВД РФ
49. Библиотека Томского государственного университета
50. Библиотека Саратовской государственной юридической академии
51. Научная библиотека Новосибирского государственного университета
52. Научная Библиотека Дальневосточного федерального университета
53. Библиотека Самарского университета
54. Библиотека Белорусского государственного университета
55. Библиотека Киевского национального университета
56. Научная библиотека им. М.Максимовича
57. Научная библиотека национального авиационного университета (г.Киев)
58. Национальная научная библиотека Грузии
59. Библиотека Ереванского государственного университета языков и социальных наук им. В.Я.Брюсова
60. Библиотека Туркменского государственного университета им. Махтумкули
61. Национальная библиотека Азербайджана
62. Азербайджанская национальная библиотека им. М.Ф. Ахундова
63. Библиотека Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики
64. Библиотека Ташкентского государственного юридического института
65. Библиотека академия МВД Республики Узбекистан
66. Библиотека Литературного института Узбекистана
67. Ташкентский государственный педагогический университет им. Низами
68. Библиотека Таджикского национального университета
69. Академия МВД Кыргызской Республики им. генерал-майора милиции Э.А. Алиева
70. Библиотека (КРСУ) Кыргызско-Российского славянского университета им. Б.Н.Ельцина
71. Библиотека Национальной Академии наук Кыргызской Республики

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

Байдаулет Иманали Оспанович 19

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ – ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА – LAW SCIENCE

Абдрахманова Эльмира Сериккельдиевна
ОБЕСПЕЧИТЕЛЬНЫЕ МЕРЫ В ОТНОШЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЛИЦ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН 28

Амиров Нурлан Кузембаевич
О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ РЕАЛИЗАЦИИ ИДЕЙ О СОЦИАЛЬНОМ ГОСУДАРСТВЕ 32

Дюсебаев Талгат Турашевич, Жумабаева Куралай Жумабаевна, Абдрашев Руслан Муратханович
ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ И СУДА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН 37

Жетписбаева Бигуль Адамовна, Ильясова Бактыгуль Куанышевна
ПРАВОВЫЕ МЕРЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН (ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОПЫТА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН) 41

Зейнурова Мира Рашидовна
АВТОНОМДЫ ҚАРУ-ЖАРАҚ ЖҮЙЕЛЕРІН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҚҰҚЫҚҚА СӘЙКЕС ЖІКТЕУ 49

Колесников Юрий Юрьевич
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НОРМ ОТВЕТСТВЕННОСТИ КАК ИНСТРУМЕНТ ПРОФИЛАКТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ И РАЗРАБОТКИ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ПУТЕЙ ИХ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ 53

Курманова Айгуль Куанышевна
ХАЛЫҚТЫҢ САНИТАРЛЫҚ – ЭПИДЕМИОЛОГИЯЛЫҚ САЛАУАТТЫЛЫҒЫ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ФУНКЦИЯСЫ 57

Лю Минна
ПРОБЛЕМЫ ИНТЕГРАЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ЕАЭС 60

Moldabekov E.B.
SOME ISSUES OF PERSONNEL REGULATION OF CIVIL SERVANTS 65

Мусаева Алия Январбековна, Асқарбекқызы Назира
ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫЛАР АРАСЫНДАҒЫ МҮЛІКТІК ҚАТЫНАСТАРДЫ ШАРТТЫ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ 60

Раимжан Серик Булатулы
К ВОПРОСУ ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ГИПНОЛОГИИ В ПРАКТИКЕ РАСКРЫТИЯ И РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ 65

Саймова Шолпан Алтынбековна, Сулейменова Сауле Жусупбековна
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ АМЕРИКАНСКОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ 79

Sayrambayeva Zhuldyz, Otarbayeva Aina
PROBLEMS OF MENTAL DISORDER PREVENTION POLICY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE 84

Тусупова Алмагуль Жагалтаевна, Жарболова Айгерим Жаксылыковна
О МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОМ СТАТУСЕ ГЛАВ ГОСУДАРСТВ 93

Усеинова Г.Р., Алауханов Е.О., Базарбаева А.Т.
ИНСТИТУТ СМЕРТНОЙ КАЗНИ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД 100

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ – ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PEDAGOGICAL SCIENCE

Батешов Ержан Асанович
ОПЫТ РАЗВИТИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОБИЛЬНОСТИ В РАМКАХ КАЗАХСТАНСКОЙ ПРОГРАММЫ «СЕРПІН»: ПРЕДЛОЖЕНИЯ И ЗАМЕЧАНИЯ 106

Биисова Гульмира Исатаевна
ОПЫТ И ВОЗМОЖНОСТИ ШКОЛ КАЗАХСТАНА И РОССИИ В НРАВСТВЕННОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ 112

Есетова Айнур Такеевна, Атембаева Гульнара Айдашевна
НОВЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОВОМ ОБУЧЕНИИ 118

Еспенбетова Шолпан Омарқызы, Наренова Сауле Маратқызы
ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ФИЗИКАЛЫҚ ХИМИЯНЫ ОҚЫТУДА КӘСІБИ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ 123

Жумабаева Салтанат Гиззатовна, Карагозина Марал Ильясовна
ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ОЦЕНИВАНИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ 129

Кадирбаева Роза Изтлеуовна, Бедебаева Майра Ерсултановна, Алимкулова Бахтыгуль Тиллабекқызы
ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННАЯ ПРЕДМЕТНАЯ СРЕДА КАК ИНСТРУМЕНТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ СМЕШАННОГО ОБУЧЕНИЯ 133

Қасаболат Айгүл Жапарбекқызы
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРА ЖАРШЫСЫ 141

Қуанышбаева Әсел Хамитқызы
ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІ БАРЫСЫНДАҒЫ ҚИЫНШЫЛЫҚТАР 150

Мейрбеков Акылбек Кайратбекович, Керимбаева Ботагоз Талгатовна
АҚПАРАТТАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ ОҚЫТУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 156

Рамазанова Динара Жубанышевна
ВЛИЯНИЕ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ НА УРОВЕНЬ МОТИВАЦИИ ОБУЧЕНИЯ 162

Сембиев Құрманғазы Закирович, Данияров Талгат Абубакирович
ТАРИХ МҰҒАЛІМДЕРІН ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ОҚЫТУҒА ДАЯРЛАУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ 166

Сембиев Құрманғазы Закирович, Исаев Мұхтар Сеитханұлы
БОЛАШАҚ ТАРИХ МҰҒАЛІМДЕРІН «МӘҢГІЛІК ЕЛ» ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ОҚЫТУҒА ДАЯРЛАУДЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ 174

Сматова Клара Бегалиевна
БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ АСПЕКТІЛЕРІ 185

Тапалова Анипа Сейдалықызы, Еспенбетова Шолпан Омарқызы
ТЕРМОХИМИЯ ТАҚЫРЫБЫН МЕҢГЕРУДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 189

Tulepova Lazzat
DIFFERENT COMPETENCE APPROACHES TO AUTONOMOUS WORK OF STUDENTS MAJORING IN DEFECTOLOGY 194

Utelbayeva Gulzhan Ukmatovna
PLACE OF RUSSIAN LANGUAGE IN THE WORLD 199

Хамитова Назерке Ермековна, Мен Дмитрий Вольбонович
УРОВЕНЬ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ: АДАПТАЦИЯ ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКИХ СТУДЕНТОВ В КОРЕЙСКОМ ОБЩЕСТВЕ 206

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ – ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PHILOLOGICAL SCIENCE

Ainiwaer Gulixiati
ENGLISH AND KAZAKH PHONETICS: SIMILARITIES AND DIFFERENCES 211

Джелдыбаева Раушан Базыкенқызы, Тұрсынәліқызы Жазира
ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ ЭМОЦИОНАЛДЫ СӨЗДЕРДІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 216

Ибраймова Лира Абдилдабековна, Молдағали Бақытгүл
БРЕНД НЕГІЗІНДЕ ТІЛДІ МЕҢГЕРТУ 220

Мейрбеков Акылбек Кайратбекович, Абдрасилов Абылай Адилович
ПОЛИТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТОПОНИМИЧЕСКИХ И АНТРОПОНИМИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ 224

Мұхан Ақтоты Жансұлтанқызы
ҮЙЛЕНУ САЛТЫНА ҚАТЫСТЫ ЫРЫМ-ТИЫМДАР МӘНІ 229

Оразалиева Эльмира Нұрланқызы
ТІЛТАНЫМ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ БІЛІМ ПАРАДИГМАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ 233

Sapargaliyeva Dinara Dimiukyzy
SOME FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS FORMATION IN RUSSIAN 239

Shaimerdinova Nurila, Konkal Meruert
TEHLIKEDE OLAN TÜRK DILLERININ ÇEŞITLILIĞI VE GENEL DURUMU 244

ПСИХОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ – ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PSYCHOLOGICAL SCIENCE

Кулжабаева Ляззат Сериковна, Танирбергенова Анар Шынболатовна
ОТБАСЫ БАЛАНЫҢ ӨМІРЛІК СЦЕНАРИЙІНЕ ЫҚПАЛЫ 247

ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМЫ – НАУКА ОБ ИСКУССТВЕ – ART SCIENCE

Сермухаметова Багжан Бейбитовна
ҚАЗІРГІ КОРЕЙ ПРОЗАСЫНЫҢ ГЕНЕЗИСІ МЕН ЭВОЛЮЦИЯСЫНЫҢ ТАРИХЫ 252

ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМЫ – ЭКОНОМИЧЕСКАЯ НАУКА – ECONOMIC SCIENCE

Алимпиева Татьяна Геннадьевна
МИРОВОЙ ФИНАНСОВО - ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС 2008-2012 ГОДОВ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ К. МАРКСА 260

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ – INFORMATION ABOUT AUTHORS 267

Представляем нашим читателям человека, который прошел успешный и тернистый путь нашего известного ученого и друга Байдаулета Иманали Оспановича, выпускника 1 – Московского государственного медицинского института им. И.М.Сеченова

БАЙДАУЛЕТ ИМАНАЛИ ОСПАНОВИЧ

Учёная степень: доктор медицинских наук
Ученое звание: профессор
Научное направление: Медицинские науки
Регион: Казахстан

• Доктор медицинских наук, профессор,
• Действительный член (Академик) Международной Академии Психологических Наук (МАПН),
• Координатор Международной программы « Врачи за мир» (США) и Международной организации «Интерпласт-Туркия»,
• Член Исполнительного комитета Казахстанского филиала Международного движения «Врачи мира за предотвращение ядерной войны».
• Почетный гражданин города Шымкента и Ордабасинского района Южно-Казахстанской области,
• Народный депутат Республики Казахстан(1990-1994г.)
• Депутат городского Совета Народных депутатов и областного Маслихата (с 1988 по1998г.)
• В 1990-1994г.г. – народный депутат Республики Казахстан от Рыскуловского избирательного округа г.Шымкента, принимал участие в принятии Конституции Казахстана, декларации о суверенитете, о независимости Республики Казахстан, законов РК в области здравоохранения и т.д.
• Председатель « Общественного благотворительного фонда Тілеу батыр» (с 2015г.).
• Член Президиума областного совета ветеранов ЮКО и города Шымкента,
• Председатель постоянной комиссии по вопросам медицинского обеспечения ветеранов ВОВ и труда (с 2016г.)

БИОГРАФИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ

Родился 15 января 1948 года в городе Арысь, Южно-Казахстанской области в семье служащего. Окончил среднюю казахскую школу им. К. Спатаева в 1966 г. с Золотой медалью.

Отец - Байдаулетов Оспан Сатбаевич,1928г.р., первый заместитель начальника УВД Чимкентской области, Заслуженный работник Министерства внутренних дел СССР, полковник милиции, Почетный гражданин г. Арысь Южно-Казахстанской области. Умер в 2000году в возрасте 72 лет; за длительную и безупречную службу в уголовном розыске в системе МВД Казахской ССР соратниками и населением ЮКО прозван казахским Шерлок Холмсом. Посмертно издана книга «Қазақтың Шерлок Холмсы», 2013г.

Мать - Байдаулетова Улбосын (1928-2018), домохозяйка, посвятила свою жизнь семейному очагу, занималась воспитанием детей.

Супруга - Курманбекова Октябрина Каспаковна, 1953 г.р., инженер-экономист, окончила в 1976 году Московский институт легкой промышленности, долгие годы работала в системе среднего специального образования, пенсионерка.

В семье И.О.Байдаулет двое детей:

Дочь - Алия Байдаулетова-кандидат медицинских наук,врач невролог, сомнолог. Сын - Сагадат Байдаулетов - работает в правоохранительной системе РК с 2003г.

Имеет двух внуков.

Основные этапы работы:

В 1972 г. окончил 1- Московский ордена Ленина и ордена Красного Трудового Знамени государственный медицинский институт им. И.М. Сеченова, «лечебное дело».

С 1972 по 1973г. работал врачом невропатологом областной больницы ЮКО, заведующим отделением, главным внештатным невропатологом областного отдела здравоохранения, заместителем главного врача областной больницы по лечебной работе.

В мае 1988 года на конкурсной основе избран главным врачом медсанчасти «Фосфор».

В 1989-1992 г.г. – генеральный директор городского регионального медобъединения г. Шымкента (начальник городского отдела здра-

воохранения) по совместительству.

В 1993-1995 годах – заместитель главы Южно-Казахстнской областной администрации - начальник Южно-Казахстанского областного департамента здравоохранения.

1996-2003 годы декан медицинского факультета Международного Казахско Турецкого университета им. Х.А. Ясави по совместительству. С 1988 г по 2013 год - директор клиники МКТУ им. Х.А. Ясави.

С 1997 Байдаулет И.О координатор Международной программы « Врачи за мир» (США) и Международной организации «Интерпласт-Турция» по проведению пластических и реконструктивных операций. Турецкими специалистами впервые в Казахстане проведены около 1000 уникальных пластических операций на безвозмездной основе. В 2005г. бригадой специалистов «Интерпласт-Туркия» подобные показательные мастер-классы проведены в клиниках города Астаны.

Байдаулет И.О. постоянный участник Форума интеллигенции ЮКО «Ырыс алды-ынтымақ».

В 2011 году он принял участие на 4-Құрылтае Казахов Мира и дважды (1991, 2011г.г.) удостаивался чести быть приглашенным на официальную церемонию Инаугурации Президента РК.

С 2012г. Байдаулет И.О. избран членом Исполнительного комитета Казахстанского филиала Международного движения «Врачи мира за предотвращение ядерной войны» и принял участие на Всемирном конгрессе Международного движения «Врачи за мир и предотвращение ядерной войны» (23-27 августа 2012 г., г. Хиросима).

Байдаулет И.О. после окончания аспирантуры в 1986 в 1-ММИ им.Сеченова г.Москвы защитил кандидатскую диссертацию на тему:«-Нервно-мышечная возбудимость и электролитный обмен при эпилепсии» (научный руководитель - Заслуженный деятель науки Российской Федерации, академик Российской академии медицинских наук, доктор медицинских наук, профессор Вейн А.М.).

В июне 2003г. состоялась защита докторской диссертации по теме: «Клиника и патогенетические аспекты неврологических расстройств при хронической интоксикации соединениями фосфора»,г. Алматы.

• С 2000г. Байдаулет И.О. профессор МКТУ им. Х.А. Ясави,

• С 2001г. – доцент ВАК РК,

• С 2011 профессор ВАК РК,

• С 1996 г. член Сената – Высшего органа управления Международного Казахско-Турецкого университета им. Х.А.Ясави,

• С 2008г.- Почетный профессор Днепродзержинского технического университета, Украины,

• С 2012 года избран Действительным членом (Академиком) Международной Академии Психологических Наук (МАПН) РФ.

Байдаулет И.О. поддерживает научные связи с 1-ММИ им. Сеченова г. Москвы, Научно-исследовательским институтом экологии человека и гигиены окружающей среды им. А.Н. Сысина, НИИ «Медицина труда» (Россия), Украинской ассоциацией по изучению боли (УАИБ) Украины, выступает с докладами на конференциях.

Байдаулет И.О. продолжает повышать свой профессиональный и практический опыт, имеет специализации как в РК (Алматы, Караганда, Астана), так и за рубежом (Турция, США, Франция, Англия, Япония, Россия - в городах Москва, Санкт-Петербург, Украина - Днепродзержинск, Яремче).

В период работы директором клиники Международного Казахско-Турецкого университета им. Х.А.Ясави., внес существенный вклад в улучшение материально-технической базы клиники, оснащение ее современным медицинским оборудованием

Под его руководством в городе Туркестан прошла Международная научно-практическая конференция с участием ученых Турции, России, Узбекистана: «Медицинская экология: современное состояние, проблемы и перспективы», посвященная 20-летию Независимости Республики Казахстан.

Байдаулет И.О. является:

• членом редакционной коллегии журнала « Наука и жизнь Казахстана»,

• членом редакционной коллегии журнала «Гигиена труда и медицинская экология»,

• членом Объединенного Диссертационного совета ОД 09.14.10 при АО « Национальный научный медицинский центр» по защите докторских и кандидатских диссертаций по специальностям 14.00.33-общественное здоровье и здравоохранение, 14.00.13- нервные болезни.

Будучи одновременно руководителем крупной медицинской организации города Шымкента и ЮКФ НЦГТ и ПЗ (г. Караганда), Байдаулет И.О. заключил договора о научно-практическом сотрудничестве с научными центрами, как за рубежом с Научно-исследовательский институт экологии человека и гигиены окружающей среды им. А.Н. Сысина, НИИ Медицина труда Россия, так и в РК – с Институтом радиобиологических исследований АО «Медицинский университет Астана», поддерживал научные связи с ведущими кафедрами медицинских ВУЗов страны.

По личной инициативе профессора Байдаулет И.О. при поддержке Акимата области в 2003 году был открыт Южно-Казахстанский филиал НЦГТ и ПЗ и профпатологическое отделение на 20 коек в г. Шымкенте, оказывающее высокоспециализированную медицинскую помощь по профессиональной патологии жителям ЮКО, Кызылординской, Жамбылской областей.

Впервые Байдаулетом И.О., в 2008 г. в Республике Казахстан и в г.Шымкенте, в крупной многопрофильной больнице, внедрены международные стандарты менеджмента качества (ИСО 9001-2000).

В 2011 году клиника МКТУ им. Х.А. Ясави прошла аккредитацию по науке.

Байдаулет И.О. автор около 200 публикаций, в том числе 5 монографий, 11 методических рекомендаций, 5 патентов. Им разработаны теоретические основы и методология патогенеза формирования и развития неврологических расстройств при хронической интоксикации соединениями фосфора (ХИСФ) и научно обоснована концепция патогенеза поражения нервной системы, предложен метод ранней диагностики ХИСФ.

Байдаулет И.О. высококвалифицированный научный сотрудник, способный ставить и решать самостоятельно научные проблемы. За период с 2005-2010 г.г. работы по ЮКО он был научным руководителем программ по хлопковому кластеру, фосфору. С 2011 года – он руководитель грантовой программы по теме «Эколого-гигиеническая оценка риска свинцовой интоксикации у детей промышленного города».

Байдаулет И.О. сформирована своя научная школа. Под его научным руководством успешно защищены 2 докторских и 6 кандидатских диссертаций.

С 2015 года Байдаулет И.О. является председателем «Общественного благотворительного фонда Тілеу батыр». По его инициативе и при его активном участии, 7 октября 2015года в ознаменование 550-летия Казахского Ханства и в целях увековечивания пямяти предков, славных батыров, погибших в знаменитой битве с джунгарскими захватчиками за освобождение древнего города Сайрам, Тілеу батыра и его сына Жолдыаяка (1861-1864г.г.) в г. Шымкент воздвигнут монументальный комплекс.

Байдаулет И.О. с 2016 года является членом Президиума областного совета ветеранов ЮКО и города Шымкента, председателем постоянной комиссии по вопросам медицинского обеспечения ветеранов ВОВ и труда. Принимает активное участие в политической и общественной жизни области.

Список наград Байдаулет И.О.:

1. Денсаулық сақтау ісінің үздігіне
2. Денсаулық сақтау ісіне қоскан үлесі үшін
3. Облысқа сіңірген еңбегі үшін
4. Қазақстан Республикасының білім беру ісінің құрметті қызметкері
5. Қазақстан Конституциясына 10 жыл
6. «Ардагерлер ұйымы» Республикалық қогамдық бірлестігінің Құрмет белгісі.
7. Ордабасы ауданының Құрметті Азаматы
8. Химия Өнеркәсібінің Үздік Қызметкері
9. Ұлы Қазан Социалистік Революциясына 100 Жыл медалі
10. Оңтүстік Қазақстан Облысы Медицина Саласының Ардагері медалі
11. Научные заслуги. Человеческий фактор. Медаль. (РФ)
12. За новаторскую работу в области высшего образования. Медаль. (РФ)
13. Labore et Scientta (РФ) Медаль.
14. Основатель научной школы (РФ) Медаль.
15. Заслуженный деятель Науки и Образования (РФ). Медаль.
16. Российская Академия Естествознания им. Вернадского. Медаль.
17. МАПН (РФ). Нагрудный значок.
18. Орден «Гордость Экономики» (Казахстан)
19. Ясауи жылы 2016 UNESCO
20. Әйтеке би 1644-1700 ж
21. Шекті Телеу батыр 1630-1684 ж
22. Қожаберген Жырау 1663-1763 350 жыл
23. Бекет Ата Оғланды 1750-1818 260 жыл
24. Әйтеке би Бадибекұлы 370 жыл
25. Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігіне 25 жыл. Ахмет Ясауи клиникасы. Төсбелгі
26. Шымкент қаласының Құрметті Азаматы
27. Interplast Turkiye 1987. Нагрудной значок.
28. «Құрмет» ордені 2019 ж.

	Наименование награды	Вид награды	Год получения
1.	Қазақ ССР Халық Депутаты	Нагрудный значок.	1990-1995
2	Аудандық Советтің Депутаты	Нагрудный значок.	1982г.
3	Денсаулық сақтау ісінің үздігіне	Медаль	2001, №2084
4	Облысқа сіңірген еңбегі үшін		2016г
5	Аудандық мәслихаты депутаты		1984г.
6	Денсаулық сақтау ісіне қоскан үлесі үшін	Медаль	№098
7	Облысқа сіңірген еңбегі үшін	Медаль	29.10.2012, №1-267
8	Қазақстан Республикасының білім беру ісінің құрметті қызметкері		2006г.
9	Қазақстан Конституциясына 10 жыл	Юбилейная медаль	2005г.
10	«Ардагерлер ұйымы» Республикалық қоғамдық бірлестігі. Құрмет белгісі.	Төсбелгі	2018, Астана,

11	Ордабасы ауданының Құрметті Азаматы	Медаль	2002,№106
12	Химия Өнеркәсібінің Үздік Қызметкері	Нагрудной знак	17.03.2017, №6
13	Ұлы Қазан Социалистық Революциясына 100 Жыл.	Юбилейная медаль	
14	Оңтүстік Қазақстан Облысы Медицина Саласының Ардагері	Медаль	19.05.2015, № 002
15	Научные заслуги. Человеческий фактор. (РФ)	Медаль	25.04.2013г, №31
16	За новаторскую работу в области высшего образования. (РФ)	Медаль	05.12.2013г., №206
17	Labore et Scientta (РФ)	Нагрудный значок.	
18	Основатель научной школы (РФ)		08.02.2013, №00713
19	Заслуженный деятель Науки и Образования (РФ).	Медаль.	01389
20	Российская Академия Естествознания им. Вернадского.	Медаль.	03.06.2013, №1026
21	МАПН (РФ)	Нагрудный значок.	2001
22	Орден «Гордость Экономики» (Казахстан)	Орден	2012г,0185
23	Ясауи жылы 2016 UNESCO	Нагрудный значок.	2016
24	Әйтеке би 1644-1700, жыл	Медаль.	
25	Шекті Телеу батыр 1630-1684 жыл	Медаль.	
26	Қожаберген Жырау 1663-1763, 350 жыл	Медаль.	
27	Бекет Ата Оғланды 1750-1818, 260 жыл	Медаль.	
28	Әйтеке би Бадибекұлы 370 жыл	Медаль.	
29	Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігіне 25 жыл. Ахмет Ясауи клиникасы.	Значок	
30	Шымкент Қаласынын Құрметті Азаматы	Медаль	Решение от 12.10.2006, №68
31	Interplast Turkiye 1987	Нагрудной значок.	

Область научных интересов – неврология, экология, уран, свинец, фосфор, хлопок.

Научные публикации- 196

Патенты. 1.Способ дифференциальной диагностики интоксикации центральной нервной системы при воздействии соединениями свинца или желтого фосфора/ N2003/0322.1,14 ноября 2003 г /Патент,Алматы,РК

2. Биохемилюминесцентные и антиоксидантные свойства ликвора при поражении нервной системы у больных зронической интоксикацией соединениями фосфора/ N2003/0323.1, 21 января 2003 г/Патент,Алматы,РК

3. Способ диагностики поражения нервной системы при хронической интоксикации соединениями фосфора/ N2003/0324.1,21 января 2003 г/Патент, Алматы,РК

4. Способ определения пестицидов в биологических жидкостях/№ 18772/05,2 июля 2009 г/ Предпатент Астана,РК

5.Способ определения пестицидов в сыворотке крови у рабочих хлопкоперерабатывающей промышленности/№12-2/657,20 марта 2009 г./Предпатент Астана,РК

Байдаулет И.О обладатель гранта от Министерства образования и науки РК 2011.-2012г.г.по научно-технической программе по теме « Эколого-гигиеническая оценка риска свинцовой интоксикации детей промышленного города».

Названия монографий:

1. Байдаулет И.О., Душанова Г.А., Орманов Н.Ж Неврологические расстройства при хронической фосфорной интоксикации (клиника и патогенез)2002г.220 г. Туркестан

2. Байдаулет И.О.,Досыбаева Г.Н. Научные основы управления рисками в хлопковом производстве Южного Казахстана,2011г., 209с.г. Шымкент

3. Жузжанов О.Т.,Байдаулет И.О.,Айкешева А.С.,Керимбаева З.А.Форсайт здоровья- основа методологии профилактики психосоматических заболеваний на примере артериальной гипертензии,2011г., 177с. , г. Астана

4. Байдаулет И.О., Намазбаева З.И., Досыбаева Г.Н. Эколого- гигиенический мониторинг промышленных территорий,2012 ,215с. г. Караганда

Семья Байдаулетовых : слева направо – 1. Кыдырали, младший брат; 2. младшая сестра-Бибисара; 3. Сын Иманали - Сагадат Иманалиевич; 4. дедушка-Байдаулетов Оспан; 5. дочь-Алия Иманалиевна; 6. бабушка- Байдаулетова Улбосын; 7. старший сын – Иманали Оспанович; 8. Аскар, сын младшей сестры, 9. Тлеулес Тленович Батырханов – муж младшей сестры; 10. Октябрина Каспаковна Курманбекова – супруга Иманали Оспановича
(курорт Сарыагач, 1990 г.

Посещение лечебных учреждений супругой Президента Финляндии, Шымкент, 1993 г.

Идет заседание Верховного Совета ... справа от Байдаулета И. О. народный депутат Балгынбаев Баймахан, 1990 г.

День открытия 1-сессии Верховного Совета 12-созыва Казахской ССР, 1990, г. Алма-Ата

Коллектив клиники и медицинского факультета МКТУ им. Х. А. Ясави поздравляют И. О. Байдаулета с присвоением ему звания Почетного гражданина г. Шымкент 12 октября 2006 г.

Отец – Байдаулетов Оспан Сатбаевич, полковник милиции, Заслуженный работник МВД СССР, Почетный гражданин г. Арысь *(1928-2000 гг)*

Международная организация Интерпласт Туркия, с 1997 по 2005 годы проделала на безвозмездной основе более 1000 операций больным детского возраста с аномалиями *(координатор программы д. м. н., профессор И. О. Байдаулет)*

С директором НЦГТ и ПЗ МЗ РК профессором Ермеком Сраубаевым на урановом производстве в Сузакском районе ЮКО *(2008г)*

От благодарных потомков-славным предкам. Монументальный комплекс народным батырам Тилеу и Жолдыаяку, установленный в г. Шымкент, в год 550-летия Казахского ханства
(7 октября 2015 г)

Родители Байдаулетовы на отдыхе в Кисловодске (1978г)

На Инагурации Президента РК *(2009г.)*

На фосфорном заводе (г. Тараз) с директором ЮКФ НЦГТ и ПЗ д.м.н. Досыбаевой Г.Н., главными профпатологами г. Тараза и ЮКО Бабишевой Р.Ш. и Рсалиевой Ж.М.

В НИИ хлопководства г. Джетысай (2008г)

Участники семинара «Эколого-гигиеническая оценка риска свинцовой интоксикации у детей промышленного города» (Байдаулет И. О. руководитель программы-2011г). д.м.н. профессор Намазбаева З.И., д.м.н. профессор Аманбенкова А. У., д.м.н. доцент Оракбай Л. Ж., д.м.н. Досыбаева Г. Н., д.м.н. Отарбаева М. Б., д.м.н. доцент Керимбаева З. А., д.м.н профессор Абдухалыков А.М., д.м.н. профессор Самченко И. А., к.м.н. Саугабаева С. К., к.м.н. Рсалиева Ж. М., к.м.н. Асанова Г. К. и др.

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ
ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА
LAW SCIENCE

УДК 347.91/.95

Абдрахманова Эльмира Сериккельдиевна
кандидат юридических наук,
старший преподаватель кафедры международного права
факультета международных отношений
Казахского национального университета имени аль-Фараби
Республика Казахстан, г. Алматы

ОБЕСПЕЧИТЕЛЬНЫЕ МЕРЫ В ОТНОШЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЛИЦ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Түйін. Мақалада Қазақстан Республикасының заңдары бойынша шетелдік тұлғаларға қатысты қамтамасыз ету шаралары мәселелерін реттейтін заңнаманы талдауға арналған, сондай-ақ талап қоюды қамтамасыз ету шараларын қолдану тәртібі мен тәсілдерінің теориялық және практикалық мәселелері қарастырылады. Талап қоюды қамтамасыз ету шараларын қолдану, тәртібі мен тәсілдерін қолдану және түсіндіру кезіндегі теория мен практиканың қайшылықтары сипатталады. "Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы" Қазақстан Республикасының Заңында жауапкерге қатысты заңмен көзделмеген борышкердің шығуына уақытша шектеу түрінде талап қоюды қамтамасыз ету шараларын қолдануға тікелей тыйым салудың даулы мәселелері қарастырылады ,сонымен қатар сот органдары мен атқарушылық іс жүргізу практикасы талап қоюды қамтамасыз ету ретінде борышкерге қатысты осы шараны қолдануға қарсы қатаң санатталған.

Түйінді сөздер: Халықаралық азаматтық процесс, талап қоюды қамтамасыз ету шаралары, кіруге және шығуға шектеу нормалары, борышкердің мүлкіне тыйым салу.

Резюме. Статья посвящена анализу законодательства, регулирующего вопросы обеспечительных мер в отношении иностранных лиц по законодательству Республики Казахстан, а также рассматриваются теоретические и практические вопросы порядка и способов применения мер к обеспечению иска. Противоречия теории и практики при использовании и трактовании порядка и способов применения мер к обеспечению иска. Рассматриваются спорные вопросы прямого запрета в Законе Республики Казахстан «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» на применение в отношении ответчика меры обеспечения иска в виде временного ограничения на выезд должника, которое не предусмотрено законодательством, и практика судебных органов и исполнительного производства строго категорична против применения данной меры в отношении должника в качестве обеспечения иска.

Ключевые слова: международный гражданский процесс, меры обеспечения иска, ограничение въезда и выезда, наложения ареста на имущество должника.

Summary. The article is devoted to the analysis of the legislation regulating the issues of interim measures against foreign persons under the legislation of the Republic of Kazakhstan, as well as theoretical and practical issues of the order and methods of application of measures to ensure the claim. Contradictions of the theory and practice at use and interpretation of the order and ways of application of measures to providing the claim. The controversial issues of the direct prohibition in the Law of the Republic of Kazakhstan "on enforcement proceedings and the status of bailiffs" on the application of a measure of security of the claim against the defendant in the form of a temporary restriction on the departure of the debtor, which is not provided for by law, and the practice of judicial bodies and enforcement proceedings is strictly categorical against the application of this measure against the debtor as security for the claim.

Keywords: international civil process, measures for securing a claim, a limitation of entry and exit, imposition of arrest on property of the debtor.

Институт обеспечения иска и институт обеспечительных мер важны в достижение основных целей гражданского судопроизводства и выступают гарантом исполнения будущего решения суда. Обратившись в суд, заинтересованное лицо ожидает, что его нарушенное право или охраняемый законом интерес будут защищены судом не только вынесением законного и обоснованного решения, но и полным или реальным восстановлением.

На практике могут возникать самые разные вопросы применения обеспечительных мер, например, на какой стадии процесса можно их применить; признаки и виды обеспечительных мер; в отношении кого можно применить обеспечительные меры; соразмерность обеспечительных мер, о которых ходатайствует заинтересованное лицо; основания и порядок применения обеспечительных мер; могут ли обеспечительные меры покрывать реальные убытки и упущенную выгоду; вопросы встречного обеспечения; доказывание фактов в ходатайстве об обеспечительных мерах; исполнение определения об обеспечении; замена и отмена обеспечительных мер, вопросы, и т.д.

В рамках данной статьи мы рассмотрим лишь некоторые из вопросов, связанных с обеспечительными мерами в отношении иностранных лиц. Вопросы, связанные с обеспечительными мерами в отношении иностранных лиц являются актуальными не только в международном гражданском процессуальном праве, но и в гражданском процессуальном праве.

Учеными-юристами была развита теория применения обеспечительных мер в гражданском и арбитражном процессе [1]. В то же время ученные-процессуалисты довольно лояльно оценивают активность правоприменителей в рассматриваемой сфере, подвергая критике, отдельные основания принятия или непринятия обеспечительных мер, сгенерированные практикой, но, не отрицая саму возможность их возникновения [2, с. 201-217].

Шакитько Т. В. отмечает важнейшее значение института обеспечения иска, который, во многом, способствует своевременному исполнению решения суда и значительно облегчает работу судебного пристава исполнителя по розыску имущества должника и качественному исполнению судебного акта [3, с. 66].

В гражданском процессуальном праве под мерами обеспечения иска в соответствии со статьей 156 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – ГПК РК) [4] признаются:

1) наложение ареста на имущество, принадлежащее ответчику и находящееся у него или у других лиц…,

2) запрещение ответчику совершать определенные действия.

В необходимых случаях судом могут быть приняты ***иные меры*** по обеспечению иска, т.е. по заявлению лиц, участвующих в деле, сторон арбитражного разбирательства суд может принять меры к обеспечению иска во всяком положении дела, если принятие таких мер может затруднить или сделать невозможным исполнение решения суда. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 12 января 2009 года № 2 «О принятии обеспечительных мер по гражданским делам» под обеспечительными мерами в гражданском судопроизводстве понимаются предусмотренные ГПК РК и другими законодательными актами Республики Казахстан меры процессуального пресечения возможных действий ответчика (должника), которые могут затруднить или сделать невозможным принудительное исполнение судебного акта [5].

Следует отметить, что судом может быть принято несколько мер обеспечения иска, кроме того, истец вправе в судебном порядке требовать с этих лиц возмещения убытков, причиненных неисполнением определения об обеспечении иска. Меры по обеспечению иска должны быть соразмерны заявленному истцом требованию и не нарушать публичных интересов и интересов третьих лиц.

Таким образом, институт применения обеспечительных мер оставляет простор для понимания и трактования обеспечительных мер. Это в теории. На практике, все намного проще и от этого сложнее для истца.

Есть случаи, когда предусмотренные законом меры обеспечения не работают, и являются явно бесполезными, например, если истец требует взыскания суммы превышающей 20 месячный расчетный показатель (далее – МРП) (как указано в законе) [6], и у него есть основания полагать, что до вынесения решения по существу для защиты нарушенного права, есть необходимость в обеспечительных мерах. О чем он может ходатайствовать перед судом? О применении, предусмотренных законом обеспечительных мер – наложения ареста на имущество – но имущества нет, как и зарплаты, пенсии, пенсионных накоплений, счета.

Единственной действенной мерой обеспечительных мер, было бы ограничить лицо в передвижении, ограничить его выезд за пределы Республики Казахстан, особенно если это касается иностранного гражданина.

Право свободного выезда граждан за пределы государства предусмотрено Конституцией Республики Казахстан. Но бывают случаи, когда встает необходимость применения ограничения этого права.

В соответствии со ст.16 Закона РК «О правовом положении иностранцев»: «Ограничения в передвижении и выборе места жительства ус-

танавливаются актами уполномоченных на то государственных органов Республики Казахстан, когда это необходимо для обеспечения государственной безопасности, охраны общественного порядка, здоровья и нравственности населения, ***защиты прав и законных интересов граждан Республики Казахстан*** и других лиц» и ст. 23. Закона РК «О правовом положении иностранцев»: выезд из Республики Казахстан иностранца может быть отсрочен до исполнения ***им имущественных обязательств, с которыми связаны существенные интересы граждан Республики Казахстан***, других физических и юридических лиц[7].

Но ГПК РК прямо не предусматривает такого рода обеспечительных мер. В судебной практике установление ограничения на выезд, является преимущественным правом исполнительного производства. Так ст. 33 Закона РК «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» гласит, что:

1. При неисполнении физическим лицом, руководителем (исполняющим обязанности) юридического лица, являющегося должником требований на сумму более 20 МРП, содержащихся в исполнительном документе, а также при неисполнении более 3-х месяцев исполнительных документов о взыскании периодических платежей судебный исполнитель вправе, а по заявлению взыскателя обязан вынести постановление о временном ограничении на выезд указанных лиц из Республики Казахстан.

Постановление судебного исполнителя о временном ограничении на выезд физического лица, руководителя (исполняющего обязанности) юридического лица, являющегося должником, из Республики Казахстан подлежит санкционированию судом в порядке, установленном гражданским процессуальным законодательством Республики Казахстан.

2. Постановление судебного исполнителя о временном ограничении на выезд из Республики Казахстан направляются для исполнения в Пограничную службу Комитета национальной безопасности Республики Казахстан посредством государственной автоматизированной информационной системы исполнительного производства.

3. Временные ограничения на выезд физического лица, руководителя (исполняющего обязанности) юридического лица, являющегося должником, из Республики Казахстан могут быть приостановлены в случае необходимости проведения лечения за пределами Республики Казахстан.

Постановление судебного исполнителя о приостановлении временного ограничения на выезд физического лица, руководителя (исполняющего обязанности) юридического лица, являющегося должником, из Республики Казахстан с указанием срока приостановления подлежит санкционированию судом в порядке, установленном гражданским процессуальным законодательством Республики Казахстан. Как видим, ограничение на выезд может быть применено только в рамках исполнительного производства. Исполнительное производство может быть начато:

1. При вынесении решения суда по существу дела

2. При вынесении судебного приказа

3. При вынесении определения, допустим, о наложении ареста на имущество в рамках обеспечения иска.

Первые два основания, уже ни каким образом не могут повлиять на применение обеспечительных мер. Для нас может стать интересным третий способ, начать исполнительное производство. Истец ходатайствует о наложении ареста на имущество должника в рамках обеспечительных мер.

Ходатайство удовлетворено, вынесено определение. Судебный исполнитель начинает исполнительное производство, руководствуясь Законом РК «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей». При неисполнении физическим лицом, руководителем (исполняющим обязанности) юридического лица, являющегося должником требований на сумму более 20 МРП, содержащихся в исполнительном документе, по заявлению взыскателя обязан, вынести постановление о временном ограничении на выезд указанных лиц из Республики Казахстан.

Однако, помимо судебной практики [8], есть и практика судебных исполнителей благодаря которой, различается правовое регулирование исполнительного производства по решению суда и правовое регулирование исполнительного производства по определению суда. В *первом случае* ограничение на выезд должника ставится по первому требованию взыскателя, *во втором случае* практика исполнительного производства не предусматривает возможности выставления ограничения на выезд должника. Таким образом, единственная мера, которая может повлиять на должника, становится неприемлемой и под запретом для применения.

Прямого запрета в Законе РК «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» на применение в отношении ответчика меры обеспечения иска в виде ограничения на выезд должника не предусмотрено, но практика судебных органов и судебных исполнителей строго категорична против применения данной меры в отношении должника. После вынесения решения – пожалуйста. Но как меры обеспечения иска – нет.

В связи со сложившейся ситуацией, хотелось бы отметить важность и необходимость приме-

нения ограничения на выезд должника как одной из мер обеспечения в гражданском судопроизводстве. Необходимость ее законодательного закрепления в нормах ГПК РК. Безусловно, можно по аналогии со ст. 162 ГПК РК предусмотреть и необходимость возмещения ответчику убытков, причиненных обеспечением иска: «суд, допуская обеспечение иска, может потребовать от истца предоставления обеспечения возможных для ответчика убытков. Обеспечение возможных убытков производится путем внесения на депозит уполномоченного органа указанной в определении суда суммы. Ответчик после вступления в законную силу решения, которым в иске отказано, вправе предъявить к лицу, заявившему требование о принятии меры по обеспечению иска, иск о возмещении убытков, причиненных мерами, принятыми по его заявлению». В случае, если законодатель внесет временное ограничение на выезд, как одну из мер обеспечения иска в гражданском процессе, то обеспечивая защиту прав ответчика, законодатель может не предусмотреть, а обязать истца, требующего выставить ограничение на выезд ответчика, обеспечить возмещение возможных причиненных данным обеспечением убытков, путем внесения на депозит уполномоченного органа указанной в определении суда суммы, что безусловно заставит задуматься истца о целесообразности применения данной меры обеспечения иска и ограничит ответчика от возможных убытков.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Баймолдина З.Х. Процессуальные особенности рассмотрения дел по спорам о праве личной собственности на жилой дом : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.03. – Саратов, 1984. – 189 с. Денисов И. С. Институт обеспечения иска в российском гражданском и арбитражном процессе: дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 2006; Кузнецов С. А. Обеспечительные меры в гражданском и административном судопроизводстве. М., 2007; Штанкова Н. В. Обеспечительные меры в арбитражном процессе Российской Федерации: проблемы доказывания оснований применения: дис. ... канд. юрид. наук М., 2014.

2. Абушенко Д.Б. Обеспечительные меры в административном судопроизводстве: практика арбитражных судов. М., 2006. С. 207-217.

3. Шакитько Т. В. Реальное исполнение судебных актов – гарантия реализации прав на судебную защиту / Т. В. Шакитько // Вестник СГАП. – 2002. – № 2.

4. Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан», п.1. ст. 155.

5. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 12 января 2009 года № 2 «О принятии обеспечительных мер по гражданским делам».

6. Закон Республики Казахстан от 2 апреля 2010 года № 261-IV «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей».

7. Закон Республики Казахстан от 19 июня 1995 года N 2337. «О правовом положении иностранцев».

8. Дело № 7572-18-00-2/7195// http://almaty.sud.kz/rus/sub/almaly-2

9. Судебная практика по вопросам исполнительного производства// http://krg.sud.kz/rus/content/obobshchenie-sudebnoy-praktiki-rassmotreniya-del-i-materialov-po-voprosam-ispolnitelnogo

УДК 342.4

Амиров Нурлан Кузембаевич
к.ю.н.,
ассоциированный профессор научно-образовательного департамента «Право»
университет Нархоз
г. Алматы

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ РЕАЛИЗАЦИИ ИДЕЙ О СОЦИАЛЬНОМ ГОСУДАРСТВЕ

Түйін. Мақалада Қазақстанда әлеуметтік мемлекеттің құрылуымен байланысты кейбір мәселелер зерттеледі. Қазақстан Республикасының Конституциясы мемлекеттің әлеуметтік сипаты туралы негізгі қағидалары мен нормаларын бекітті. Қазіргі уақытта мемлекет бірқатар әлеуметтік функцияларды атқарады. Әлеуметтік мемлекет туралы идеяларды одан әрі іске асыру үшін азаматтарды әлеуметтік қолдау бойынша тұтас жүйе құруды қажет етеді. Қазіргі заманда әлеуметтік мемлекет өмір сүрудің жоғары стандарттарын, үздік білім берумен қатар денсаулық сақтауды, жеке тұлғаның дамуына қолайлы жағдайларды қамтамасыз етуі тиіс.

Түйінді сөздер: әлеуметтік мемлекет, сөзсіз базалық табыс, ана капиталы, ең төменгі жалақы, әлеуметтік көмек.

Резюме. В статье исследуются некоторые вопросы связанные с построением социального государства в Казахстане. Конституция Республики Казахстан закрепила базовые принципы и нормы о социальном характере государства. В настоящее время государство выполняет целый ряд социальных функций. Дальнейшая реализация идей о социальном государстве связана с созданием целостной системы по социальной поддержке граждан. Современное социальное государство всегда должно обеспечивать высокие стандарты для жизни, лучшее образование и здравоохранение, лучшие условия для реализации личности.

Ключевые слова: социальное государство, безусловный базовый доход, материнский капитал, минимальная заработная плата, социальная помощь.

Summary. The article examines some issues related to the construction of a social state in Kazakhstan. The Constitution of the Republic of Kazakhstan has established basic principles and norms on the social character of the state. Currently, the state performs a number of social functions. Further implementation of the ideas of the social state is connected with the creation of an integrated system for social support of citizens. A modern social state must always provide high standards of living, better education and health care, and better conditions for the realization of the individual.

Keywords: social state, unconditional basic income, maternity capital, minimum wage, social assistance.

Идея о социальном государстве возникла давно. В разные времена многие ученые в своих трудах излагали те или иные положения, связанные с государством всеобщего благоденствия. В XX веке в мире произошли важнейшие перемены в области развития демократии, прав человека, права народов на самоопределение. Все это и многое другое оказали большое влияние на претворение в жизнь идей о социальном государстве. Г.С. Сапаргалиев отмечал, что понятие «социальное государство» в послевоенной политической теории означает государство современного демократического типа, существующее в условиях относительно стабильной и развитой экономики, способное осуществлять социальную политику, выражающуюся в заботе о правах человека, об устройстве трудоспособных, о создании системы здравоохранения, социального обеспечения, о поддержке малоимущих [1; 189].

В законодательстве понятие «социальное государство» впервые появилось в Конституции (Основном законе) ФРГ 1949 г. [2; 29]. Если взять нашу страну, то в п. 1 ст. 1 Конституции РК сказано: «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы» [3]. По мнению Е.К. Кубеева, сам факт провозглашения Республики социальным государством, а также разрабатываемые и принятые решения в этом направлении говорят о том, что интересы, потребности граждан, народа в целом являются главным звеном во всей цепи преобразований общественной жизни. Не случайно Конституция провозглашает высшими ценностями жизнь, права и свободы человека и гражданина, а также утверждает солидарность и консолидацию общества на основе согласования интересов [4; 4-5]. Утверждение в нашей стране социального государства означает постоянное выполнение государством своих социальных функций, совместную деятельность государства и гражданского общества в ответ на различные проблемы и вызовы в социально-экономической

сфере. Современное социальное государство всегда должно обеспечивать высокие стандарты для жизни населения, все лучшие условия для роста и развития своих граждан, обеспечивать им лучшее образование и здравоохранение, лучшие условия для реализации личности, лучший из бизнес-климатов в мире.

В социальном государстве каждый должен иметь право и возможность на получение гарантированного государством уровня дохода, обеспечивающего нормальные условия для проживания. Пандемия коронавируса сделала актуальным запрос на современное социальное государство. Население в разных странах нуждается в реальном воплощении идей социального государства. В условиях, когда мир сталкивается с такой серьезной и небывалой проблемой очень важно всем государствам в полной мере проявлять свои социальные функции, начиная от бесплатной раздачи нуждающимся материальной помощи, продовольствия и необходимых медикаментов, заканчивая новым структурным переформатированием экономики для обеспечения сохранности рабочих мест и открытия новых. Социальное государство должно использовать несколько иной механизм государственного управления экономикой и социальной сферой, иной механизм перераспределения общественных благ в условиях возможного сокращения экономики и поступлений в бюджет.

Социальное государство должно гарантировать своим гражданам безусловный базовый доход, социальную материальную поддержку. И это особенно важно в условиях пандемии, потери работы и доходов у части населения. Безусловный основный доход должен обеспечивать основные потребности гражданина. Безусловный базовый доход должен измеряться национальной валюте, дифференцироваться в зависимости от региона, удовлетворять основные потребности лица, оставшегося без дохода или заработной платы. В условиях пандемии это может быть полная или частичная компенсация затрат на коммунальные расходы, медикаменты для лечения от коронавируса, возмещение затрат на продовольственные и хозяйственные товары. Выплаты подобного характера должны быть периодическими, они могут быть как в денежной, так в натуральной форме. Государство может создать достаточно эффективную систему социальной поддержки населения даже в условиях ограниченности средств и возможности.

П. 2 ст. 1 Конституции РК выделяет в качестве основополагающих принципов деятельности Республики: общественное согласие и политическую стабильность, экономическое развитие на благо всего народа, казахстанский патриотизм, решение наиболее важных вопросов государственной жизни демократическими методами, включая голосование на республиканском референдуме или в Парламенте. Общественное согласие и политическая стабильность во многом зависят от осуществления государством своих социальных функций, оказания социальной помощи нуждающимся. Население должно быть уверенным в постоянной заботе своего государства. В нашей республике принимаются различного рода государственные программы социального характера. Особенно стоит отметить программы в сфере обеспечения населения доступным жильем. Данные государственные программы изменили в лучшую сторону жизнь многих казахстанцев. И было бы очень важным дальнейшее развитие программы по обеспечению жильем социально малозащищенных групп населения.

В Казахстане следовало бы внедрить систему материнского капитала подобную той, которая действует в России. При рождении каждого ребенка государство могло бы погашать 10-20 % ипотеки или начислять на счет матери 10-20% от средней стоимости соответствующего жилья в регионе или стране. Это некоторым образом защитило бы молодые, а также многодетные семьи. Кроме того, это вопрос обеспечения государственной независимости и обороноспособности в будущем. Не секрет, что в некоторых соседних странах численность населения стремительно увеличивается. К тому же в Центральной Азии со временем могут появиться новые лидеры в экономическом и военном плане. Чувствовать какую-то зависимость от них нежелательно. Об этом надо задумываться уже сегодня. Поэтому государству нужно обратить внимание на демографическую ситуацию в плане обеспечения независимости и обороноспособности. Большая численность населения усиливает оборонный потенциал государства, способствует развитию экономики и производства, обеспечивает будущее государства. Можно сказать, что вопросы строительства социального государства напрямую связаны с обеспечением сохранения государственности, повышением роли государства в международных отношениях.

Такой основополагающий принцип деятельности Республики как экономическое развитие на благо всего народа должен стать главным ориентиром и главной миссией для всех государственных органов в сфере управления экономикой и для всего казахстанского бизнеса. Государственные органы всегда должны думать о том каким образом улучшить бизнес-климат в стране. В этом плане должно быть постоянное взаимодействие между государственными органами и бизнес-сообществом. В конце июня 2020 г. Президентом РК был подписан закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам улучшения бизнес-климата» [5]. Очень хотелось бы, чтобы такие законы принимались достаточно часто. Если ежегодно государство будет принимать по несколько законов по улучшению бизнес-климата, как бы отвечать совер-

шенствованием правового регулирования на насущные запросы бизнес-сообщества, то можно надеяться на ускоренный экономический рост в стране. А ускорение экономического роста будет благоприятно влиять на дальнейшее построение социального государства, расширит экономические возможности государства по выполнению своих социальных функций. Экономически сильное государство в состоянии выполнять как можно больше социальных функций и обязательств. Для этого в законодательстве должны быть предусмотрены меры по стимулированию социальной ориентированности экономики. Благотворительная деятельность субъектов предпринимательства должна давать им серьезные налоговые льготы, общественное и государственное признание. Социальное государство невозможно построить только силами одного государства. В построении социального государства должно принимать и бизнес-сообщество страны. В этом должна проявляться социальная ответственность бизнеса. Но социальная ответственность бизнеса нуждается в законодательной поддержке и более высоком официальном признании.

В целом, социальное государство должно иметь социально ориентированную экономику. Экономическое развитие на благо всего народа как основополагающий принцип деятельности государства должен проявляться во всем. Государство не может и не должно брать на себя все вопросы, связанные с обеспечением населения. Социальное государство должно создать условия для реализации населением предпринимательской инициативы, стимулировать социальную ответственность граждан за свое настоящее и будущее. Экономическое развитие на благо всего народа означает создание правовой базы социального государства, прежде всего правовой базы для экономики социального государства. Нынешнее правовое регулирование в сфере экономики во многом выстроено как для экономики сырьевого типа, что таит угрозы для национальной экономической безопасности.

В начале июля 2020 г. Еврокомиссия одобрила две стратегии, направленные на достижение «климатической нейтральности». Первая требует создание единого энергорынка и диверсификацию поставщиков, вторая – массовое производство чистого водорода в энергетических целях. Евросоюз – крупнейший потребитель российских углеводородов – намерен полностью отказаться от ископаемых источников топлива, таких, как нефть и газ. Цель ЕС – в том, что к 2050 году стать климатически нейтральным [6]. Если на таком уровне как Еврокомиссия говорят о спросе на производство водорода как источника энергии, то и предложение не заставит себя долго ждать. Западные производители отреагируют на спрос гораздо быстрее. Скорее всего уже через 5-10 лет ЕС будет существенно сокращать потребление нефти и газа. Мы же транспортируем свою нефть через Россию. Также делал когда-то и Туркменистан со своим газом. Потом туркменский газ как-то не понадобился российским компаниям для последующей перепродажи. Просто рынок потребления газа сузился, конкуренции стало много, Европа озаботилась проблемой диверсификации поставок энергоносителей. Мы все знаем какие экономические и социальные трудности сейчас испытывает Туркменистан. Поэтому Казахстану не стоит особо рассчитывать на доходы от нефти в будущем. Надо отходить от правовой базы служащей сырьевой экономике. Нужно развивать иную правовую базу, которая будет направлена на расширенное производство несырьевых товаров, поддержку экспортно-направленного производства, стимулирование производства высокотехнологичных товаров, расширение свободы предпринимательства. Экономическое развитие на благо всего народа означает необходимость качественного совершенствования предпринимательского, налогового, инвестиционного и административного законодательства, форм и методов государственного регулирования экономики.

В п. 2 ст. 6 Конституции РК сказано: «Собственность обязывает, пользование ею должно одновременно служить общественному благу». Говоря об этом часто имеют в виду частный бизнес, частную собственность. Однако эти положения Конституции относятся и к государственной собственности. Общество должно знать, как используется государственная собственность, как осуществляется управление государственной собственностью, настолько оно эффективно. В СМИ часто пишут о том, что те или иные госкомпании понесли убытки, год закончили без положительных результатов. Возникает вопрос почему так получилось, кто понесет ответственность, хотя бы дисциплинарную. В п. 3 ст. 6 Конституции РК сказано: «земля и ее недра, воды, растительный и животный мир, другие природные ресурсы находятся в государственной собственности». С учетом опыта некоторых государств в Казахстане можно было бы рассмотреть вопрос о выплате природной ренты населению. Природная рента могла бы выплачиваться либо напрямую всему населению, либо в виде отчислений на образовательные гранты, материнский капитал, поддержку приобретения или строительства жилья, проведение сложных операций, строительство детских садов, школ и больниц. Население социального государства должно знать, как используется потенциал земельных ресурсов, недр и иных полезных ископаемых, на что расходуются средства, вырученные от продажи полезных ископаемых.

Социальное государство должно обладать высокой степенью развития экономики. Казахстан не входит в первую восьмерку или двадцатку мировых лидеров в сфере экономики, однако наша страна занимает достаточно хорошие позиции в

рейтинге экономического развития государств, обладает богатыми природными ресурсами, хорошим промышленным потенциалом. Казахстан имеет большой потенциал для серьезного экономического роста. Все это и многое другое позволяет рассчитывать на то, что в Казахстане возможно построение социального государства в основных его чертах. Многие думают, что социальное государство может быть построено в условиях экономического процветания. Однако реализация идей социального государства очень востребована именно в условиях экономических и социальных вызовов, которые мы сейчас наблюдаем. Вопрос лишь в правильном подходе, подборе нужных форм и методов государственного управления экономикой и социальной сферой.

Построение социального государства не должно приводить к увеличению иждивенчества в обществе. Поэтому государству и обществу для начала необходимо проработать усредненные или базовые стандарты социального государства. Социальное государство не означает, что надо платить за бедность. Если платить за бедность, то это может привести к увеличению числа бедных. Социальное государство должно платить за стремление граждан повышать свой уровень жизни, стимулировать их к этому. Чем больше человек получает доходов и чем больше он отдает в виде налогов и социальных платежей, тем на большую социальную помощь со стороны государства он должен рассчитывать. Должно быть несколько пакетов социальной помощи со стороны государства. В плане материального обеспечения первый пакет социальной помощи должен быть базовым. Это минимальный пакет социальной поддержки в случае неблагоприятной ситуации у лица или семьи. Допустим он должен быть рассчитан на срок до одного года и быть в размере 70-80% от прежних доходов лица или семьи. По истечении года, если трудоспособное лицо не предприняло шагов по поиску новой работы или получению новой профессии, то этот уровень социальной поддержки должен снижаться. Другой социальный пакет в плане материального обеспечения должен предусматриваться в отношении инвалидов и лиц, потерявших трудоспособность. Социальное государство должно проявлять всестороннюю заботу о лицах с ограниченными возможностями. Их прямое материальное обеспечение должно составлять не менее 70-80 % от средней заработной платы. Все граждане должны получать в различных формах возмещение за свое участие в содержании социального государства. Это может быть третий социальный пакет. Допустим сюда может входить компенсация части затрат на обучение детей, получения высшего образования, льготы по ипотеке и т.д. Кроме социальных пакетов по материальному обеспечению членов общества должны быть предусмотрены социальные пакеты в плане медицинского обслуживания, получения высшего образования. В ряде зарубежных стран беременные и матери, находящиеся в декретном отпуске, получают бесплатное высшее образование. Такой подход несомненно усилил бы защищенность материнства и детства со стороны государства, что закреплено в Основном законе, уменьшил бы число социально малозащищенных молодых матерей.

Пандемия коронавируса вскрыла во многих странах ряд проблем, связанных с выполнением государством своих социальных функций, проблемы системы здравоохранения, управления экономикой в кризисных условиях, распределения дохода между членами общества, проблемы помощи нуждающимся и многое другое. Главнейший вопрос, который вышел на первый план – это система здравоохранения. Совокупность общественных отношений в сфере здравоохранения требуют соответствующего совершенствования. Прежде всего вопрос стоит о собственном казахстанском производстве противовирусных, жаропонижающих и иных медицинских препаратов, аппаратов искусственной вентиляции легких, другого необходимого медицинского оборудования и медицинских препаратов. Конечно невозможно и не нужно производить весь спектр медикаментов, однако наиболее необходимые в условиях эпидемии или пандемии медицинские препараты должны в каком-то достаточном объеме производиться внутри страны. Особого внимания требуют вопросы оперативной поставки медикаментов в страну. Здоровье народа является первейшим вопросом для современного социального государства. И те проблемы в сфере здравоохранения, с которыми столкнулась наша страна требуют своего решения. Главное не забыть о них после схода угрозы пандемии.

В социальном государстве должна быть современная система здравоохранения. Социальное государство должно обеспечивать всю необходимую медицинскую помощь своему населению, а в случае невозможности проведения каких-либо сложных операций в стране, то получение такой медицинской помощи за рубежом должно оплачиваться социальным государством. Это обязанность социального государства.

Социальное государство должно гарантировать своим гражданам благоприятную экологическую обстановку. С учетом того, что в некоторых регионах существуют серьезные экологические проблемы социальное государство должно принимать максимальные меры по их решению.

Еще одним важным вопросом в социальном государстве является законодательное стимулирование повышения уровня доходов населения. По мнению министра труда и социальной защиты РК, минимальную заработную плату нужно доводить как минимум до 30-40% от средней зарплаты в стране. А по рекомендациям международной организации труда нормальный уро-

вень МЗП составляет 50% от средней заработной платы [7]. Думается, что наше государство имеет все возможности для постепенного законодательного повышения размеров минимальной заработной платы. Повышение размеров минимальной зарплаты очень сильно помогло бы в плане распределения общественного дохода между членами общества, различными социальными группами, сделало бы подобное распределение более справедливым и социально ориентированным. Это будет еще одной реализацией конституционного принципа экономического развития во благо всего народа. В социальном государстве не должно быть большого разрыва в доходах между различными слоями общества. И в таком социально важном вопросе как размер минимальной заработной платы государству следует придерживаться рекомендаций МОТ, то есть минимальная заработная плата все не должна быть ниже 50 % средней заработной платы по стране. С учетом экономических реалий (повышение цен на продовольствие, медикаменты, коммунальные расходы, медицинские и образовательные услуги, обесценивание национальной валюты и другое) минимальная заработная плата должна периодически индексироваться, пересматриваться в сторону повышения каждые полгода.

Повышение минимальной заработной платы выгодно и самим предпринимателям-работодателям. Эти деньги все равно вернутся к ним в виде потребительских расходов населения. Западные страны используя этот круговорот денег добиваются создания социального государства, повышения благосостояния народа, повышения роста экономики через рост доходов и потребительских расходов населения. Государству тоже выгодно повышение минимальной заработной платы, уровня доходов населения. Такое решение государства благоприятно отразится на росте экономики, повышении ВВП страны, улучшит социально-экономическую ситуацию.

Хотелось бы сказать, что реализация идей о социальном государстве не должна приводить к увеличению иждивенчества среди членов общества. Через соответствующее законодательное регулирование государство могло бы направлять действия граждан на созидание социального государства по целому ряду направлений. Например, есть премия государства по жилищно-сберегательным вкладам граждан. Подобный положительный опыт можно было бы распространить на сферы приобретения первого жилья, накопления средств на высшее образование детей, на участие граждан в медицинском страховании, на сферу пенсионного обеспечения. Если возьмем сферу пенсионного обеспечения, то государственная премия могла бы служить дополнительным стимулом для добровольных пенсионных взносов работников. Также можно было бы законодательно закрепить частичное погашение государством кредита граждан при первом приобретении жилья в зависимости от размера погашения кредита самими гражданами. Думается, что дальнейшее развитие идей о социальном государстве в Казахстане может осуществляться в тесном партнерстве государства и членов гражданского общества. Необходимо отметить, что в социальном государстве максимальное внимание должно уделяться следующим базовым областям: обеспечение рабочими местами с достойной заработной платой, доступность жилья, хорошая и доступная система здравоохранения, передовая и доступная система образования, достойное социальное и пенсионное обеспечение. В этих направлениях можно наладить конструктивное многостороннее сотрудничество государства, граждан и бизнеса. Такое многостороннее сотрудничество позволит в значительной мере реализовать на практике идеи социального государства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Сапаргалиев Г.С. Конституционное право Республики Казахстан. Академический курс. – Алматы: Юридическая литература, 2006. – 528 с.

2. Ау Т.И., Төлеубеков А.Т. Концепция социального государства и социальной государственности как политическая, общеправовая и конституционно-правовая модель: история возникновения и развития, особенности проявления в Казахстане. // Наука и жизнь Казахстана. 2019. – № 3. – С . 29.

3. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.). // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1996 г., № 4, ст. 217.

4. Кубеев Е.К. Проблемы становления социального государства и реализации конституционного права граждан на социальное обеспечение: тенденции и перспективы современного Казахстана. // Вестник Карагандинского университета. 2015. – № 1 (77). – С. 4-5

5. Токаев подписал новый пакет мер по улучшению бизнес-климата. // https://vlast.kz/novosti/40507-tokaev-podpisal-novyj-paket-mer-po-ulucseniu-biznes-klimata.html

6. Для экономики России запущен обратный отсчет: Европа анонсировала полный отказ от нефти и газа. // https://www.finanz.ru/novosti/aktsii/dlya-ekonomiki-rossii-zapushchen-obratny-otschet-evropa-anonsirovala-polny-otkaz-ot-nefti-i-gaza-1029381395

7. Нурымбетов Б.: Минимальная заработная плата должна составлять 120 тыс. тенге. // https://www.zakon.kz/5031883-ministr-truda-rasskazal-kakaya.html

УДК: 343.13:347.963(574)

Дюсебаев Талгат Турашевич
кандидат юридических наук,
Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева,
dussebaev-talgat@bk.ru

Жумабаева Куралай Жумабаевна
кандидат юридических наук,
доцент Университета Международного Бизнеса

Абдрашев Руслан Муратханович
доктор юридических наук,
Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева,
rusabdr@mail.ru

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ И СУДА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. Мақалада соттық бақылау мен прокурорлық қадағалаудың мәні ашылған, алдын ала тергеудің осы түрінде күдіктінің (айыпталушының) құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету үшін ықтимал қауіптер түріндегі бірқатар мәселелерге назар аударылған. Зерттеу авторлары қылмыстық процеске қатысушылардың қылмыстық іс жүргізу кепілдіктері мәселелерін шешудегі ішкі істер органдары мен сот қызметіне терең талдау жүргізді.

Кілт сөздер: құқық қорғау органдары; прокурорлық қадағалау, әділет органдары; дәлелдеу мәселелері.

Аннотация. В статье раскрывается суть судебного контроля и прокурорского надзора, выделяется ряд проблем в виде потенциальных угроз обеспечению прав и законных интересов подозреваемого (обвиняемого) при данной форме предварительного расследования. Авторами исследования проведен углубленный анализ деятельности правоохранительных органов и суда в решении проблем уголовно-процессуальных гарантий участников уголовного процесса.

Ключевые слова: правоохранительные органы; прокурорский надзор, органы правосудия; проблемы доказывания.

Annotation. The article reveals the essence of judicial control and prosecutorial supervision, identifies a number of problems in the form of potential threats to the rights and legitimate interests of the suspect (accused) in this form of preliminary investigation. The authors of the study carried out an in-depth analysis of not only the problems of the legal status of the suspect (accused) in the criminal process, but also investigated the issues of the activities of law enforcement agencies and the court in solving the problems of criminal procedural guarantees of participants in criminal proceedings.

Key words: law enforcement agencies; prosecutor's supervision, justice bodies; problems of proof.

В современную эпоху фундаментальный принцип разделения властей является одним из важнейших оснований устройства и функционирования государственного механизма огромного числа стран. При этом большинство специалистов сходятся в том, что признание значимости данного принципа отнюдь не является констатацией факта его абсолютной, буквальной реализации на практике и отрицанием единства упорядоченной власти.

В истории найдется немало примеров раскола общества в результате непримиримого противостояния ветвей власти. Доминирование одной из них создает на первых порах впечатление порядка государственной и общественной жизни.

На сегодняшний день в Республике Казахстан претерпела радикальные изменения концепция правоохранительных органов. Совершенно по-новому определено её место в системе государственных органов, перераспределены полномочия правоохранительных органов и суда.

Неблагоприятным моментом для модернизации правоохранительной системы и суда выступили современные тренды права, нашедшие свое отражение в ее универсализации и унификации, которые в условиях глобально меняющегося мира приобретают более острый характер. Как отмечает В.В. Лазарев, «по мере утраты национальными государствами присущего им абсолютного суверенитета и иммунитета, как следствие процессов глобализации и региона-

лизации, конституции постепенно исчерпают свой традиционный юридический ресурс как акта, обладающего высшей юридической силой, и превратятся в обычный нормативно-правовой акт. На наш взгляд, такая реформа должна осуществляться через призму фундаментальной составляющей конституционного права, которой является институт прав и свобод человека. Ведь «права и свободы человека – это общепризнанные социальные возможности личности, обеспечение которых реально в условиях достигнутого человечеством прогресса» [Лазарев В. В., 2009, с. 15].

В этой связи главной задачей законодателя должна стать выработка эффективной модели системы сдержек и противовесов в системе правоохранительных органов и суда, которая обеспечила бы соблюдение конституционных права человека и гражданина в уголовном судопроизводстве.

На наш взгляд, реформирование системы правоохранительных органов на сегодняшний день не смогло обеспечить выполнение задач уголовного судопроизводства, которыми являются: беспристрастное, быстрое и полное раскрытие, расследование уголовных правонарушений, изобличение и привлечение к уголовной ответственности лиц, их совершивших, справедливое судебное разбирательство и правильное применение уголовного закона, защита лиц, общества и государства от уголовных правонарушений. Законодатель и правоприменители до сих находятся в поиске оптимальной модели взаимодействия правоохранительных органов и суда.

Полагаем, что в эффективную модель системы сдержек и противовесов в системе правоохранительных органов не вписывается правовой статус ряда должностных лиц, осуществляющих уголовное преследование. К примеру, в соответствии с ч.1 ст.83 Конституции Республики Казахстан Прокуратура от имени государства осуществляет в установленных законом пределах и формах высший надзор за соблюдением законности на территории Республики Казахстан, представляет интересы государства в суде и от имени государства осуществляет уголовное преследование. **Помимо изложенного, прокурор, посредством заключения процессуального соглашения с подозреваемым, обвиняемым, подсудимым, может участвовать в определении размера и вида наказания, фактически вмешиваясь в компетенции органов судебной власти.** При этом, заключение процессуального соглашения является исключительным полномочием прокурора (ст.ст.615, 618 УПК Республики Казахстан). Чтобы не нарушать принцип осуществления правосудия только судом (ст.75 Конституции Республики Казахстан), в ряде стран мира сделки с преступником входят в компетенцию судов, а не прокурора.

Таким образом, институт сдержки и противовесов в системе правоохранительных органов может действовать только тогда, когда ни один из орган не имеет дискреционных полномочий, которые могут повлечь за собой конфликт интересов.

Анализ мировой практики показывает, что дискреционные полномочиями наделялись правоохранительные органы для противодействия различным проявлениям организованной преступности – терроризму, коррупции и т.д. Для усиления прокурорского надзора такой надобности не существует. Не получится ли так, что мы получим слабый следственный аппарат и сильную прокуратуру. Полицейский начальник, то есть прокурор, получает эффективные рычаги влияния и на субъектов оперативно-розыскной деятельности.

На сегодняшний день, принимая во внимание последние события, связанные с коррупционными скандалами, необходимо отметить, что коррупция превратилась в национальное бедствие. В этой связи дискреционными полномочиями должна быть наделена антикоррупционная служба.

При этом, нельзя принимать положительную практику прокурорского надзора Германии за органами полиции, поскольку разница в ментальности чиновников существенна. Так, по данным международной неправительственной организации «Transparency International» в списке наименее коррумпированных стран мира Германия находится на 10 месте, Казахстан – на 131. Данный показатель нужно было учесть при введении в уголовное судопроизводство Казахстана ряда правовых институтов, например, процессуального соглашения (сделки с преступником), который носит ярко выраженный коррупционных характер.

За весь период существования казахстанских следственных аппаратов очень мало фактов обжалования указаний и решений прокурора органами предварительного следствия и дознания. Состязательность сторон мы можем увидеть лишь в судебных стадиях уголовного судопроизводства (судебные прения). При этом характер такой состязательности ни коим образом не влияет на окончательный вердикт органов правосудия – с большой долей вероятности подсудимый будет осужден, несмотря на наличие в законе конституционного принципа презумпции невиновности.

В демократическом правовом государстве главную роль в разрешении коллизий, в том числе коллизий, возникающих между гражданином и органами государства, а также должностными лицами, призвана играть судебная власть. Согласно статье 13 Конституции Республики Казахстан каждый имеет право на судебную защиту своих прав и свобод.

Однако статистика оправдательных приговоров, представления Верховным судом и правозащитниками, не соответствует друг другу. К примеру, судами первой инстанции, по данным ВС, оправдано всего 865 человек, из которых 788 – по делам частного обвинения (клевета, оскорбление и тому подобное, где частное лицо является обвинителем и суд рассматривает дело без проведения досудебного расследования) и 77 – публичного обвинения (с участием прокурора) [2].

По мнению правозащитников, судьи легко и охотно оправдывают по делам частного порядка. А вот по делам публичного обвинения, которые поддерживает прокурор, судьи не оправдывают. Таким образом, в судебных стадиях фактически отсутствует реализация конституционного принципа презумпции невиновности, а также конституционного права граждан на судебную защиту своих прав.

Аналогичная ситуация и в Российской Федерации, где следствие и суд стали даже не единой корпорацией, а семьей, поскольку процент оправдательных приговоров приравнивается 0,36%.

Плачевную ситуацию можно частично оправдать за счет широкого использования в правоприменительной деятельности дефиниции «судебная перспектива уголовного дела», которая на мой взгляд, в целях реализации конституционного принципа «презумпция невиновности», должна найти законодательное закрепление в уголовно-процессуальном законе. Ведь большинство уголовных дел прекращается производством за недоказанностью совершения уголовного правонарушения в связи с отсутствием судебной перспективы.

Таким образом, создается впечатление, будто на практике мы имеем дело с высококлассным предварительным следствием, в результате чего со 100-процетной вероятностью в суд поступают весьма качественные материалы предварительного следствия, когда у суда не остается ни капли сомнений в виновности подсудимого в совершении уголовного правонарушения. Этот вывод опровергается, если вы посмотрите на статистику жалоб и заявлений на органы предварительного следствия и дознания. Например, следственные судьи за один год рассмотрели 1423 жалобы на решения, действия прокурора, органов следствия и дознания, удовлетворив их пятую часть (340 или 23,9 %) [3]. Это не считая тех конфликтных ситуаций, которые не вошли в статистические данные.

В ранее действующем УПК Республики Казахстан ситуацию спасала стадия возбуждения уголовного дела, представляющая собой фильтр от необоснованного обвинения и осуждения. Именно в стадии возбуждения уголовного дела по большинству материалов было принято решение об отказе в возбуждении уголовного дела за недоказанностью совершенного преступления, то есть за отсутствием судебной перспективы уголовного дела.

Ситуация усугубляется современным состоянием адвокатуры Казахстана, которое не соответствует сегодняшним трендам развития этого института. Элементарно адвокат не имеет прав на самостоятельное проведение следственных действий. Наша адвокатура отстала от адвокатуры стран Европы и Америки на 100 лет. К примеру, во Франции еще в конце 19 века профессия адвоката получила независимый статус и была невероятно престижной. Адвокат в уголовном судопроизводстве США имеет особое место в силу сложности правовой системы, а также особенности его правового статуса, существенным образом отличающегося от особенностей правового статуса адвоката в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан. В этой связи юристы занимают ведущие позиции не только в сфере юриспруденции, но и в политике и экономике. Из 42 президентов 25 имели за спиной юридическую практику. Адвокатской практикой занимались такие известные политические деятели, как Ф.Д.Рузвельт, А.Линкольн, Г.Трумэн, Б.Клинтон, Р.Никсон, Б.Обама. Помимо президентов, около двух третей сенаторов и 50% представителей конгресса также были представителями юриспруденции. Более половина губернаторов штата и около сорока процентов дипломатов также были представителями юридического сообщества. Около 45% лиц, занимающих большие посты в правительстве, также оканчивали юридические факультеты. Более двадцати процентов государственного аппарата ранее занимались адвокатской практикой.

Возникает вопрос, в каких пределах адвокатура Казахстана должна получить независимость? Необходимо ли параллельное адвокатское расследование? В случае отсутствия такого института усматривается ли нарушение конституционного принципа равенства всех граждан перед законом и судом?

В ходе реформы правоохранительных органов и суда активно затрагивались вопросы, связанные с предоставлением адвокату права проводить независимое параллельное расследование, что позволит реализовать принцип состязательности сторон в уголовном судопроизводстве. В целях повышения эффективности деятельности адвоката и усиления состязательности сторон в теории уголовного процесса ученые периодически высказываются за введение института адвокатского расследования, где адвокат наделяется полномочиями самостоятельно собирать доказательства, параллельно с государственными органами предварительного расследования. Полагаем, что придание параллельному адвокатскому расследованию

независимого статуса дезорганизует уголовный процесс, так как досудебное производство и правосудие должны остаться прерогативой государства.

Фактически адвокатское расследование существовало всегда и существует в настоящее время в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан. Вместе с тем, оно носит ограниченный характер. В целях дальнейшего совершенствования состязательных элементов в доказывании уголовного процесса С.А. Шейфер предлагает следующие меры. Установить обязанность для органов расследования удовлетворять любое ходатайство о пополнении доказательственной базы, путем проведения необходимых защите следственных действий, а также предоставить защитнику право на выяснение обстоятельств, способствующих защите, с помощью частных детективных служб [Шейфер С.А., 2019, с. 89].

Вышеуказанное предложение заслуживает особого внимания, поскольку предложение играет компенсаторную роль по отношению к дознанию либо предварительному следствию, т.е. нацелено на то, чтобы устранить пробелы в доказательственной информации, которые негативно скажутся на защите прав, свобод и законных интересов подозреваемого, обвиняемого или потерпевшего.

Помимо изложенного, сама реорганизация правоохранительных органов также не способствует обеспечению конституционных прав граждан, так как снижается эффективность борьбы с преступностью, например, коррупционной. Приведем маленький пример. Не совсем понятна реорганизация Агентства Республики Казахстан по борьбе с экономической и коррупционной преступностью (финансовой полиции). На сегодняшний день самостоятельно функционирует Национальное бюро по противодействию коррупции агентства Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействию коррупции (антикоррупционная служба) и Служба экономических расследований Комитета государственных доходов Министерства финансов Республики Казахстан. Дело в тесной взаимосвязи экономической и коррупционной преступности. Кроме того, из коррупционных трендов следует отметить рост деловой коррупции, ставшей следствием сращивания власти и бизнеса. Исходя из этого, реорганизация Агентства Республики Казахстан по борьбе с экономической и коррупционной преступностью (финансовой полиции) была не только не целесообразной, но и является роковой ошибкой в борьбе с организованной преступностью и коррупцией. В этой связи прогнозируется уменьшение выявляемости как коррупционных, так и экономических преступлений.

Таким образом, рассматриваемые проблемы и предложенные пути их решения позволят повысить эффективность применения норм Конституции в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Лазарев В. В. Научно-практический комментарий к Конституции Российской Федерации [Текст]: научно-практический комментарий к Конституции Российской Федерации / Ю. Г. Арзамасов, В. С. Афанасьев, В. К. Бабаев и др.; отв. ред. В. В. Лазарев; Федеральная палата адвокатов РФ, Научно-консультативный совет. — Изд. 4-е, перераб. и доп. — М.: Юрайт, 2009. — 872 с.

2. В Верховном Суде ответили на вопрос о «малочисленности оправдательных приговоров» // https://tengrinews.kz/crime/verhovnom-sude-rk-otvetili-vopros malochislennosti-334982/.

3. О некоторых вопросах рассмотрения судами жалоб на действия и решения прокурора, органов следствия и дознания//https://www.zakon.kz/4857029-o-nekotoryh-voprosah-rassmotreniya.html.

4. Шейфер С.А. К проблемам доказывания в уголовном судопроизводстве // Научно-практический журнал «Российский следователь». -№3. – М., 2019. – 175 с.

УДК 341.4

Жетписбаева Бигуль Адамовна
доктор филологических наук, профессор,
ведущий эксперт АО «Центр военно-стратегических исследований»
Казахстан, г.Нур-Султан

Ильясова Бактыгуль Куанышевна
кандидат юридических наук, доцент
Евразийской юридической академии имени Д.А.Кунаева
Казахстан, г. Алматы

ПРАВОВЫЕ МЕРЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН (ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОПЫТА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН)

Түйін. Мақалада қазіргі кезеңдегі Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы кешенді іс-қимыл шаралары қарастырылады.Сыбайлас жемқорлық мемлекеттің ұстанымдары мен еліміздің басымдықтарын бұзуға бағытталған қылмыстық әрекет ретінде қарастырылады және оның алдын алудың заңнамалық негіздерін, заңнамалық ресурстарын зерттеуге ерекше көңіл бөлінеді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі заңнамалық актілердің, сыбайлас жемқорлықтың серпініне және кең таралуына қарсылықты жүзеге асырудағы халықаралық ұйымдардың қызметін талдау елдің сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясын дамытудың неғұрлым тиімді жолдарын айқындауға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқық бұзушылық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамалық ресурстар, алдын алудың құқықтық шаралар.

Резюме. В статье раскрывается комплекс мер противодействия коррупции в Республике Казахстан на современном этапе. Особое внимание уделяется исследованию законодательных основ, законодательных ресурсов превенции коррупции, которая рассматривается как преступное деяние, направленное на подрыв государственных устоев и приоритетов страны. В статье подчеркивается, что усовершенствованию контента антикоррупционного законодательства способствовали международные правовые документы и нарративы, актуализирующие исследуемую проблематику. Исследование проблемы позволяет определить эффективные пути развития антикоррупционной стратегии страны.

Ключевые слова: коррупция, коррупционные правонарушения, противодействие коррупции, антикоррупционные законодательные ресурсы, правовые меры превенции.

Summary. The article reveals a set of anti-corruption measures in the Republic of Kazakhstan at the present stage. Particular attention is paid to the study of the legislative framework, the legislative resources for the prevention of corruption, which is considered a criminal act aimed at undermining the state principles and priorities of the country. The article emphasizes that the improvement of the content of anti-corruption legislation was facilitated by international legal documents and narratives relevant to the issue under study. The study of the problem allows us to determine effective ways of developing the country's anti-corruption strategy.

Keywords: corruption, corruption offenses, anti-corruption, anti-corruption legislative resources, legal measures of prevention.

Динамика распространения коррупции в стране, как, впрочем и в мире в целом, остается в принципе прежней. Более того, анализ проблем противодействия коррупции свидетельствует о том, что ею обретен целый ряд свойств, ставших ныне характерными для ее сущности. Практика подчеркивает, во-первых, что ее разрушительный, деструктивный потенциал безграничен и самым негативным образом отражается на всех уровнях жизнедеятельности государств; во-вторых, имея зачастую латентные формы проявления и распространения, в силу этого подспудно разрастаясь, коррупция превращается в угрозу стабильному и безопасному существованию общества, в угрозу устойчивому развитию и правопорядку.

Данные негативные аспекты и последствия бытования коррупции глубоко осознаны мировой общественностью, странами Запада и Востока. Некоторые из них еще во второй половине XX века приступили к разработке и воплощению антикоррупционных стратегий, которые, как

показала в дальнейшем организационно-правовая практика, оказались весьма успешными. Значительные результаты и достижения ряда стран Запада и Азиатско-Тихоокеанского региона явились доказательством того, что коррупцию можно преодолеть, что ее разрастанию следует противодействовать, используя комплексные антикоррупционные меры и приоритеты.

В Казахстане борьба с коррупцией в настоящее время имеет тенденцию к усилению. И связано это, в первую очередь, с принятием 26 декабря 2014 года Антикоррупционной стратегии РК на 2015-2025 годы. Данная антикоррупционная стратегия отличается от предшествующих государственных программ по борьбе с коррупцией тем, что в ней, наряду с карательными мерами, как это было прежде, доминантными прослеживаются меры превенции. И в этой связи в качестве приоритетных актуализируются задачи формирования в обществе антикоррупционной культуры, образовательной и воспитательной политики, разработка и внедрение антикоррупционных дисциплин в школах и вузах, пропаганда и воспитание «нулевой» терпимости к коррупционному поведению. Одной из мер надлежащей реализации Стратегии выступают законодательные ресурсы противодействия коррупции, глубокое изучение и знание которых позволит молодежи, гражданам страны быть стойкими и добропорядочными, не склонными совершать недостойные поступки, порочащие имя и честь прежде всего государственного служащего.

Уже в седой древности появилось понимание, что коррупция – дело рук нечистоплотных чиновников, обладавших властными прерогативами, понимание, что во избежание служебных злоупотреблений необходимы периодическая реформация системы государственного управления, создание довольно жестких юридических мер пресечения этого зла. Анализ опыта антикоррупционной практики иностранных государств дает все основания для вывода о том, что главенствующими составляющими данной практики являются апробированные механизмы правового, организационно-кадрового и информационно-разъяснительного обеспечения политики противодействия коррупции (Готыжева Ф.В., 2018). Априори «главным направлением борьбы с преступностью с точки зрения обеспечения спокойствия, безопасности, стабильности общества, прав, свобод и законных интересов граждан является ее предупреждение» (Алауханов Е.О., 2007).

Многовековой исторический опыт борьбы с коррупцией привел современные народы к осознанию того, что нормы наказания за совершение этого деяния следует закрепить в главнейшем правовом документе государства, имеющем высшую юридическую силу – конституции. И таковая норма была закреплена, к примеру, в конституции США (17 сентября 1787 г.), которая гласит о том, что за взяточничество, наряду с некоторыми другими преступлениями, президенту США может быть объявлен импичмент. «Президент, вице-президент и все гражданские должностные лица Соединенных Штатов могут быть отстранены от должности после осуждения в порядке импичмента за государственную измену, взяточничество или другие важные преступления и мисдиминоры» [статья II, раздел 4] (Конституция Соединенных Штатов Америки: 14). В наше время ответственность за коррупционное деяние в своей конституции, к примеру, предусмотрела одна из восточных стран – Тайвань. Но как показывает действительность, обретя размах и широкие масштабы распространения, коррупция может стать угрозой уже самому феномену конституции, конституционным ценностям и достижениям.

Таким образом, зародившись в качестве обычного, банального вида взяточничества, коррупция на современном этапе стала одной из опаснейших преступлений, посягающих на национальную целостность и безопасность многих стран, конституционализм и демократию как величайших завоеваний человечества. Особенно отчетливо данная тенденция проявляется в странах с переходной экономикой, о чем свидетельствуют данные крупных фирм в рамках обзора деловой среды и эффективности предприятий (BEEPS), проведенного в 1999 году. Именно тогда в результате проведенных исследований на базе эмпирических данных определены и охарактеризованы значимые и измеримые компоненты коррупции. Коррупция приравнена к «захвату» государства на основе механизма создания фирм и внедрения правил игры, главенствующим из которых являются частные выплаты политикам и чиновникам. Обращение крупных фирм к подобного рода захвату государства в качестве стратегического выбора для приобретения экономической выгоды становится возможным из-за несовершенства правовой и нормативной базы (Hellman', Joel S. et al., 2000). Отсутствие независимых СМИ, тотальный контроль правящей партии, отсутствие независимой и аполитичной системы правосудия, разделения властей в классическом понимании, нарушение принципа независимости судебной власти и т.д. (In China, Ulterior Motives in the Fight Against Corruption), провалы программ амнистии по причине несовершенства правоприменительной практики (Corruption . GlobalSecurity.org) наносят невосполнимый урон политике противодействия коррупции. Поэтому настоятельной необходимостью сегодняшнего дня является умение противостоять коррупции, вести с ней неустанную борьбу.

Бескомпромиссную политику противодействия коррупции сумел осуществить Сингапур,

заслуживший в мировом рейтинге репутацию с самым высоким уровнем неподкупности. Трендами противодействия коррупции в этой стране являются конструктивные основы действующего законодательства; эффективное исполнение наказаний; отвечающая критерию независимости судебная система и отзывчивая государственная служба, опирающаяся на сильную политическую волю и лидерство (Official website of the company GAN).

Эффективные меры противодействия содержит правовая система Швеции, которая по официальны данным Transparency International входит в тройку стран с самым низким уровнем коррупции в мире (Corruption Perceptions Index, 2016). Конкурентными преимуществами шведской правовой системы является подлинная независимость системы судов и совершенная правовая база. В соответствии с этими эффективными критериями реально соблюдаются нормы национального права, исключающие подкуп иностранного публичного должностного лица. Национальное право Швеции обеспечивает независимость средств массовой информации как значимого средства проведения государственной политики – в полном соответствии с Законом о свободе печати. Решающую роль в достижении успехов в проведении антикоррупционной практики играет отношение общества к осуществлению мер противодействия коррупции (тренд общественного доверия). Отсутствие независимых СМИ, тотальный контроль правящей партии, отсутствие независимой и аполитичной системы правосудия, разделения властей в классическом понимании, нарушение принципа независимости судебной власти и т.д. (In China, Ulterior Motives in the Fight Against Corruption), провалы программ амнистии по причине несовершенства правоприменительной практики (Corruption. GlobalSecurity.org) наносят невосполнимый урон политике противодействия коррупции.

Полезным полагаем использование опыта Соединенных Штатов Америки и Испании со специфической ролью прокуратуры в программе противодействия коррупции государства и общества (López-Valcárcel, B.G. et al., J. 2017; Cordis, A. S. et al, 2016). Совершенно новый институт – Комиссия по искоренению коррупции– учрежден в Индонезии в 2003 году в соответствии со специальным законом. Этот орган уполномочен проводить расследование, дознание и судебное преследование и конкретно адресует меры по искоренению коррупциогенных факторов в работе полиции, генерального прокурора и судебных органов (Ganie-Rochman, M., et al, 2016).

В целом в современных исследованиях слагается несколько типов понимания сущности коррупции. Одни ученые считают, что в ее основе лежит взятка, другие – подкуп, продажность, третьи – любое корыстное злоупотребление служебным положением, четвертые – разложение государственного управления и общества (Андрианов В.Д., 2011: Ахмедшин Н.Х., 2009; Бакланов П.А., 2011; Гриб В.Г., 2011; Готыжева Ф.В., 2018;).

Между тем в «Антикоррупционном наборе инструментов», составленном Комитетом ООН по Контролю над наркотиками и предупреждению преступности (июнь 2001г.), коррупция «материализуется» в таких формах, как взяточничество, растрата, мошенничество, вымогательство, злоупотребление правом на рассмотрение, произвол, использование конфликта интересов/незаконные операции с ценными бумагами, получение незаконного пособия, льготы или незаконного вознаграждения, фаворитизм, кумовство, незаконные пожертвования и вклады (Конвенция Совета Европы об уголовной ответственности за коррупцию, 1999 а: 214-216).

Все эти проявления относятся к коррупционным при условии, если в них задействованы люди, наделенные властью и правом контроля над чем-либо ценным, должностные лица, обладающие дискреционными полномочиями. И если ранее к числу коррупционеров относили должностных лиц, представляющих государственную службу, то в настоящее время акцент зачастую вполне обоснованно переносится и на должностных лиц частного сектора.

В связи с этим определение коррупции, данное экспертами Совета Европы, таково: коррупция есть «взяточничество, подкуп и любое другое поведение лица, наделенного ответственностью в общественном и частном секторе и нарушающего свои обязанности, причем это поведение направлено на получение любых неправомерных преимуществ для себя и другого лица» (Конвенция Совета Европы, 1999 б:15). Здесь, в этом определении, сфера коррупции дополнена частным сектором и в нее включены уже не только взяточничество и подкуп, но и «любое другое поведение лица…» со всеми вытекающими отсюда последствиями.

Парадигма коррупционных правонарушений на современном этапе наделяется свойством к предельному расширению, в нее включаются новые виды коррупционных деяний. В Конвенции Совета Европы о гражданско-правовой ответственности за коррупцию от 9 сентября 1999 года (г. Страсбург) коррупция уже означает просьбу, предложение, дачу или принятие, прямо или косвенно, взятки, или любого другого ненадлежащего преимущества, или обещания такового, которые искажают нормальное выполнение этой обязанности или поведение, требуемое от получателя взятки, надлежащего преимущества или обещании такового (Конвенция Совета Европы, 1999 в: 317).

В документах 34-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН (1979) коррупция означает выполнение должностным лицом каких-либо дейст-

вий или бездействие в сфере его должностных полномочий за вознаграждение в любой форме в интересах дающего такое вознаграждение, как с нарушением должностных инструкций, так и без их нарушения. В этой дефиниции в качестве новации можно отметить то, что коррупция на современном этапе предполагает вознаграждение, которое не обязательно должно выражаться только в товарно-денежной, материальной форме, но и в «любой форме» – в том числе и в неимущественной, возможно, в интеллектуальной, нематериальной и другого рода формах (к примеру, предоставление некоему лицу права на совершение незаконного деяния с целью обоюдного обогащения), что свидетельствует о том, что коррупция принимает все более изощренные, глубоко латентные, далекие от первоначальных проявлений виды.

Из всех этих определений следует, что наиболее часто термин «коррупция» применяется по отношению к бюрократическому аппарату и политической элите. Исследователи же выявляют целый спектр экономических и социальных сфер, сулящих выгоды, за которые частные предприниматели готовы выложить взятки политикам или бюрократам. В их числе – государственные контракты, закупки, правительственные льготы, налоговые сборы, поступающие в государственную казну, разрешительные функции, правовые и регуляторные процессы и т.д.

Как отмечено, уровень коррупции может резко повыситься и при стремительном экономическом спаде (кризис перепроизводства, безработица и т.д.), и при высоком развитии экономики страны. Коррупционная преступность, таким образом, проявляет живучесть при любых условиях развития государства.

Процесс противодействия коррупции в Республике Казахстан регулируется законодательными актами и прежде всего Законами РК «О противодействии коррупции» (2015 г., ранее действовал Закон «О борьбе с коррупцией», 1998 г.), «О государственной службе» (1999 г.), Нормативным постановлением ВС РК «О практике рассмотрения судами уголовных дел о престплениях, связанных с коррупцией» (2001 г.), «О ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции» (2008 г.), «О ратификации Конвенции ООН против транснациональной организованной преступности» (2008 г.), «О внесении изменений в Закон РК «О нормативных правовых актах» по вопросам проведения научной антикоррупционной экспертизы» (2009 г.), подписанной в 2011 г. Конвенцией СЕ «Об отмывании, выявлении, изъятии, конфискации доходов, добытых преступным путем» (Страсбург, 8 ноября 1990 г.) и др.

Возросший уровень преступности различного генеза вынудил государство обратить особое внимание к уголовному законодательству республики. Несмотря на систематическое обновление его, введение все новых норм, предусматривающих наказание за умножающееся число противоправных деяний, обществу пришлось инициировать в 2014 кардинальную переработку Уголовного кодекса и этот процесс продолжается и поныне. В связи с этим в рамках УК существенно уменьшилось количество статей, содержащих соответствующие санкции за совершение коррупционных правонарушений – их в п.29 статьи 3 раздела 1 Уголовный закон УК зафиксировано 17 (ранее была 21 статья, еще ранее – 19). Если раньше статьи, предусматривающие наказание за коррупционное деяние, можно было разделить на пять блоков, то теперь по составу правонарушений слагается четыре блока, четыре группы:

1. Глава 6. Уголовные правонарушения против собственности, как и ранее, содержит две статьи за совершение коррупционного правонарушения: статья 189 (пункт 2) части третьей) – Присвоение или растрата вверенного чужого имущества; статья 190 (пункт 2) части третьей) – Мошенничество.

2. Глава 8. Уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности – из главы изъяты статьи Лжепредпринимательство; Совершение действий по выписке счета-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров; Создание и руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой. Но статья 218 (пункт 1) части третьей) – Легализация (отмывание) денежных средств и (или) иного имущества, приобретенных преступным путем; статья 234 (пункт 1) части третьей) – Экономическая контрабанда; ст. 249 (пункт 2) части третьей) – Рейдерство остаются в числе коррупционных. Выведена из рамок коррупционных также статья 307 (пункт 3) части третьей) – Организация незаконного игорного бизнеса;

3. Глава 15 (ранее 13). Коррупционные и иные уголовные правонарушения против интересов государственной службы и государственного управления не подверглась корректировке. В ее рамки входит, как и прежде, статья 361 – Злоупотребление должностными полномочиями, статья 362 (пунктом 3) части четвертой) – Превышение власти или должностных полномочий, статья 364 – Незаконное участие в предпринимательской деятельности, статья 365 – Воспрепятствование законной предпринимательской деятельности, статья 366 – Получение взятки, статья 367 – Дача взятки, статья 368 – Посредничество во взяточничестве, статья 369 – Служебный подлог, статья 370 – Бездействие по службе.

4. Глава 18. Воинские уголовные правонарушения: статья 450 – Злоупотребление властью, статья 451 – Превышение власти, статья 453 – Бездействие власти (Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226- V).

Санкции, предусмотренные за коррупционные правонарушения, отличаются значительной жесткостью и непримиримостью. Таковы, к примеру, меры наказания, применимые к соответствующим частям статей против собственности «Присвоение или растрата вверенного чужого имущества» (ст.189 пункт 2) части третьей)), «Мошенничество» (ст. 190 пункт 2) части третьей)): если сроки лишения свободы остаются те же – от пяти до десяти лет с конфискацией имущества, то правом занимать определенные должности или заниматься определенностью деятельностью осужденный, а именно субъект коррупционного поведения, будет лишен навсегда, пожизненно, а не до семи лет, как это было предусмотрено в прежней редакции кодекса. Эти же меры наказания имеют место по всем коррупционным правонарушениям.

В КоАП РК также предусмотрена отдельная глава 34 «Административные коррупционные правонарушения», включающая после различного рода корректировок шесть составов – статьи 676-681.

Между тем на лиц, совершивших коррупционные правонарушения, не распространяется срок давности; установлен запрет на условное осуждение; введен пожизненный запрет на право занимать должности на государственной службе и заниматься определенной деятельностью; введено наказание в виде штрафа; отменено освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением; отменено освобождение от уголовной ответственности с установлением поручительства; список специальных субъектов коррупционного правонарушения дополнен должностными лицами иностранного государства или международной организации;

Как показывает практика, коррупционное правонарушение – это всегда и неизменно общественно опасное деяние, совершенное умышленно и обусловленное корыстной мотивацией. Виновность лица – искателя личной выгоды, «рентоискателя», как порой называют такого субъекта экономисты, в данной коллизионной ситуации безусловна. Как безусловно и то, что такого рода «рентоискателем» в первую очередь выступает должностное лицо, наделенное большими полномочиями. Во всех статьях предусматривается привлечение к наказанию субъектов, занимающих должностное положение в государственной службе и государственном управлении; мотивация, движимая им, – корыстная цель: получение имущественных благ и преимуществ посредством злоупотребления служебным положением, с использованием служебных полномочий.

Но вопреки риску быть пойманным, вопреки принятым жестким административным и уголовным мерам, уровень коррупции остается в стране высокой. По данным исследования Центра стратегических инициатив, средний размер взятки в Казахстане увеличился с 61 тысячи тенге в 2016 году до 193 тысяч тенге 2018 году, то есть в 3,2 раза, в связи с увеличением риска быть привлеченным к уголовной ответственности. Согласно Индексу Восприятия Коррупции, рассчитываемого Транспаренси Интернешнл, Казахстан набрал в 2018 году 31 балл и занял 124 место из 180 стран, что также не является особо утешительным фактором. Как следствие, в обществе идут поиски эффективных путей устранения, противодействия коррупции. В связи с этим весьма примечательным явлением стало подписание в ноябре 2019 года президентом РК закона о персональной ответственности первых руководителей за совершение подчиненными коррупции, насколько эта мера будет действенной – покажет время. Возможно, существенную лепту внесет созданный в агентстве Департамент по этике. Кроме того, ныне раздаются голоса об отмене наказания в виде штрафа как санкции, не способствующей снижению и предотвращению коррупционного правонарушения. Видимо, законодателю следует прислушаться к этим голосам, как следует прислушаться к мнению о необходимости усилить деятельность СМГ – специальной мониторинговой группы при агентстве по противодействию коррупции, работа которой явно не по душе многим чиновникам. В рамках антикоррупционных мер актуализирована вновь и введена антикоррупционная экспертиза законодательных актов, использован действенный потенциал общественного контроля, в том числе с помощью цифровых решений. Новым инструментом стимулирования гражданской активности стала «Карта общественного контроля», запущенная в 2029 году во всех регионах республики. Составлен план мероприятий, который включает ряд предложений по повышению прозрачности полиции, внедрению IT-решений, реинжинирингу бизнес-процессов, проведению специальных проверок на коррупционную устойчивость, реализации эффективной обратной связи с населением; развитию системы комплаенса в квазигосударственном секторе, выдвижению инициативы открытого правительства и открытого бюджета. Одним из действенных мер в будущем станет и внедрение с 2021 года статьи 11 «Меры финансового контроля», которая работает лишь частично.

Надо полагать, что повышению эффективности процесса противодействия коррупции будет способствовать и тот факт, что Казахстан работает в тесном сотрудничестве с рядом соответствующих международных организаций. В качестве члена республика включена:

а) в состав Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией с 12 декабря 2004 года Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР);

б) в лице ранее действовавшего Агентства по борьбе с экономической и коррупционной преступностью – в состав Международной ассоциации антикоррупционных ведомств в Пекине, объединяющей 142 государства;

в) в состав форума стран-членов Организации «Исламская конференция» по борьбе с коррупцией и укреплению этики;

г) принимает активное участие в работе Всемирного форума по вопросам соблюдения этики и противодействия коррупции.

Но самое важное для нашей страны заключается в том, что с недавних пор она вошла в «Группу стран, борющихся с коррупцией» (ГРЕКО – GRECO), которая действует в рамках Совета Европы (Страсбург) и которая является органом министров юстиции европейских стран. Совет Европы одним из непременных условий для вхождения в состав Европейского союза выдвигает перед странами-претендентами непременную разработку и реализацию своих внутренних антикоррупционных программ, ратификацию основных международных конвенций против коррупции. Как следствие, в ряде стран, вступивших в этот союз, значительно улучшились показатели состояния борьбы с коррупцией, о чем свидетельствует Индекс Восприятия Коррупции, периодически составляемый Transparency International. Надо думать, что подобного рода успехи достигнет теперь и Казахстан.

Как показывают реалии сегодняшней действительности, коррупция имеет свойство оказывать негативное воздействие на все сферы жизнедеятельности государства. На современном этапе она связана прежде всего с такими понятиями, как клептократия, беловоротничковая преступность, мафия, организованная преступность и т.д. Коррупционное поведение стало едва ли не массовым, нормой жизни нашего общества. Коррупционному давлению подвергается особенно та часть чиновничества, которая обладает широкими должностными полномочиями. Показательно, что современные научные исследования выделяют такой тип социальной личности, который назван «коррупциогенной личностью». Он назван именно так, потому что в его натуре доминирует склонность к совершению коррупционного деяния и отсутствует такое качество, как антикоррупционная устойчивость.

Государство и общество ставит задачи сломить данную тенденцию, снизить и по возможности искоренить коррупцию. Одной из предпринятых мер является совершенствование правовой регуляции деятельности органов государственной службы и государственного управления, общественной жизни страны. Исходя из потребностей и вызовов времени, государство уделяет значительное внимание развитию антикоррупционного законодательства, внося новые нормы и положения, направленные на уменьшение объема коррупционных рисков и коррупционного поведения. При этом в силу той или иной необходимости имплементируются наиболее эффективные антикоррупционные международные стандарты в национальное законодательство. Особую роль в этом контексте играет ратификация Конвенции ООН против коррупции, приоритеты и требования которой учитываются нашими законодателями при очередной корректировке нормативных правовых актов, а также исполнение нашим государством рекомендаций Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией, проведшего в республике четыре раунда мониторинга результатов антикоррупционной деятельности страны.

В целом в нашей стране осуществлен ряд мер по предупреждению коррупции, рекомендованных в Конвенции. Но есть и такие аспекты Конвенции ООН против коррупции, которые еще не в полной мере адаптированы в национальном законодательстве или не совсем верно поняты. Так, Конвенция ООН постулирует необходимость поощрения неподкупности государственных чиновников, однако в нашем законе принята норма о поощрении лица, сообщившего о факте коррупционного правонарушения. Конвенция ООН против коррупции рекомендует, чтобы была принята норма о том, чтобы лицо, совершившее коррупционное преступление, доказало законное происхождение доходов от преступления или другого имущества, подлежащего конфискации, то есть речь идет о введении так называемой презумпции виновности. Но казахстанские законодатели пока не уделяют этому должного внимания. Чрезвычайно актуальной проблемой ныне выступает проблема возвращения украденных активов. Сегодня мы становимся свидетелями многих примеров, когда незаконно обогатившиеся на государственной службе должностные лица уезжают с уворованным добром за рубеж. Пристальное внимание требует и такой феномен, как «торговля влиянием» со стороны должностных лиц, который также способствует активизации коррупции.

Поэтому теперь как никогда настала пора принятия в законодательной форме мер по предотвращению утечки народного капитала в зарубежные страны, того требует и Конвенция ООН против коррупции. Совершенствованию законодательных мер способствуют и рекомендации экспертов Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией.

Эффективные разработки проблематики противодействия коррупции содержит современная доктрина юриспруденции. В юридической литературе предлагаются правовые меры противодействия коррупции от «разработки своевременной и эффективной профилактической программы, направленной на предупреждение преступлений, коррупционной направ-

ленности» (Кузнецова О.А., 2014) до «создания определенного режима с целью системного воздействия на коррупционные отношения, устранения коррупционных проявлений и предотвращения коррупционных деяний» (Михалева И.А., 2017). Ретроспективный опыт противодействия коррупции выделяет две формы антикоррупционной практики: бесперспективная разовая кампания (Водолеев Г.С., 1995) и структурное реформирование механизма власти, его законодательное регулирование, в ходе которого происходит сближение «негласного кодекса» и реформируемой разумными методами законодательной системы (Катаев Н.А., Сердюк Л.В., 1995). Беспроигрышной в борьбе с коррупцией представляется ситуация, когда обязательным условием преодоления коррупции становится политическая воля – ярким примером такой положительной амбициозности стал Сеул – столица Южной Кореи (Гилевская М.А., 2018). Весьма значимой представляется обоснование роли и значения как государственного контроля (Тайторина), так и социального контроля (Skidmore D., 2017), детальной регламентации процедур взаимодействия с органами государственной власти (Александрова Л.З., 2019). Конструктивен вывод о том, что «во-первых, уменьшить и ограничить коррупцию можно, только одновременно решая проблемы и условия, ее порождающие; во-вторых, решению этих проблем будет способствовать противодействие коррупции со всей решительностью и по всем направлениям» (Алауханов Е.О., 2008).

Следовательно, несмотря на то, что Республика Казахстан на законодательном уровне прилагает огромные силы для минимизации коррупции и модернизации системы государственного управления, необходимо вести непрерывную работу в русле обеспечения в стране принципа господства, верховенства права, охраны прав частной собственности, защиты прав и интересов человека и гражданина, дальнейшего совершенствования антикоррупционного законодательства Республики Казахстан, эффективной реализации Антикоррупционной стратегии РК на 2015-2025 годы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Готыжева Ф.В. Опыт борьбы с коррупцией в зарубежных странах и возможность ее использования в России // Международный журнал прикладных наук и технологий «Integral» – 2018. – №4. – С.48-54.

2. Алауханов Е.О. Проявления коррупции в экономике Казахстана // Вестник института законодательства и правовой информации РК. – 2007. – №1(5). – С.101-105.

3. Конституция Соединенных Штатов Америки от 17.09.1787 г. – Вена, 2005. – 25 с.

4. Hellman', Joel S. et al. (2000). Seize the State, Seize the Day: State Capture, Cormption and Influence in Transition . [Electronic resource]. – Access mode: URL: http://documents.worldbank.org/curated/en/537461468766474836/Seize-the-state-seize-the-day-state-capture-corruption-and-influence-in-transition

5. In China, Ulterior Motives in the Fight Against Corruption // Stratfor. [Electronic resource]. – Access mode: URL: https://worldview.stratfor.com/article/china-ulterior-motives-fight-against-corruption

6. Corruption // GlobalSecurity.org, [Electronic resource]. – Access mode: URL: https://www.globalsecurity.org/military/world/china/corruption.htm

7. Official website of the company GAN [Electronic resource]. – Access mode: URL: http://www.ganintegrity.com/

8. Corruption Perceptions Index 2016: Results Access mode: URL: https://www.transparency. org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016/.

9. López-Valcárcel, B. G., Jiménez, J. L., & Perdiguero, J. (2017). Danger: Local corruption is contagious! Journal of Policy Modeling, 39(5), 790–808. doi:10.1016/j.jpolmod.2017.08.002.

10. Cordis, A. S., & Milyo, J. (2016). Measuring Public Corruption in the United States: Evidence From Administrative Records of Federal Prosecutions. Public Integrity, 18(2), 127–148. doi:10.1080/10999922.2015.1111748

11. Ganie-Rochman, M., & Achwan, R. (2016). Corruption in Indonesia's Emerging Democracy. Journal of Developing Societies, 32(2), 159–177.

12. Андрианов В.Д. Коррупция как глобальная проблема: история и современность: монография. – М.: Экономика Москва, 2011. – 304 с.

13. Ахмедшин Н.Х. Поднебесная — судьба моя. Книга памяти. — М.: «Вече», 2009. — 416 с.

14. Бакланов П.А. Информационно-аналитический сборник по профилактике коррупционных правонарушений: сборник. — М.: Издание Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации, 2011. – 176 с.

15. Гриб В.Г. Противодействие коррупции. — М.: Московская финансово-промышленная академия, 2011. — 192 с.

16. Конвенция Совета Европы об уголовной ответственности за коррупцию 1999 г. // Международно-правовые основы борьбы с коррупцией и отмыванием преступных доходов: сб. документов. – М., 1999. – 594 с.

17. Кузнецова О.А. Противодействие коррупции как цель правоохранительной политики: отечественный и зарубежный опыт // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки, 2014. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/protivodeystvie-korruptsii-kak-tsel-pravoohranitelnoy-politiki-otechestvennyy-i-zarubezhnyy-opyt/viewer

18. Михалева И.А. Противодействие коррупции как правовой режим: сравнительно-правовой анализ доктрины // Сибирский юридический вестник – 2017. – №3(78). – С.100-106.

19. Водолеев Г.С. Коррупция. Хроника региональной борьбы. – СПб.: Фонд поддержки правоохранительных органов, 1995. – 189 с.

20. Катаев Н.А., Сердюк Л.В. Коррупция. Уфа: ВЭГУ: УВШ МВД РФ, 1995.- 107 с.

21. Гилевская М.А. Анализ антикоррупционной программы Сеула. [Electronic resource]. – Access mode: URL: http://www.coruptie. net/rus.

22. Taitorina B.A. et al. State control: issues of constitutional and legal regulation // Вестник Карагандинского университета. Серия Право. – 2020. -№1(97). – С.6-11. Doi 10.31489/2020P1/6-11

23. Skidmore D. Understanding Chinese President Xi'santi-corruption campaign // The conversation [Electronic resource]. – Access mode: URL: http://theconversation.com/understanding-chinese-president-xis-anti-corruption-campaign-86396

24. Александрова Л.З. Зарубежный опыт противодействия коррупции в органах государственной власти и органах местного самоуправления // Молодой ученый. — 2019. — №31. — С. 81-83.

25. Алауханов Е.О.. Криминология. Учебник. – Алматы. 2008. – 429 с.

УДК 341.3

Зейнурова Мира Рашидовна
1 курс магистранты
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті

АВТОНОМДЫ ҚАРУ-ЖАРАҚ ЖҮЙЕЛЕРІН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҚҰҚЫҚҚА СӘЙКЕС ЖІКТЕУ

«Заттарды дұрыс емес атау –
бұл дүниенің қайғысын
көбейту дегенді білдіреді.»
Альбер Камю

Түйін. Бұл мақалада халықаралық гуманитарлық құқыққа сәйкес автономды қарулар жүйелерінің мәртебесі мен категориялауы қарастырылады. Оған қоса, "комбатант", "қару" және "соғыс жүргізу құралдары мен әдістері" терминдерін түсінуге қатысты күмән қойылып, автономды қару-жарақтарды пайдалану қолданыстағы құқықтық санаттарға қалай әсер етуі мүмкін екенін қарауға әрекет жасалады. Осылайша, әр категорияға толық анализ жасалып, автономды жүйелер үшін тиісті санат анықталады.

Түйінді сөздер: технологиялық жетілдірілген қару-жарақ жүйесі; комбатант; категория; қару; соғыс жүргізу құралы және әдісі.

Резюме В этой статье рассматривается статус и категорирование автономных систем оружия в соответствии с действующим международным гуманитарным правом. Кроме того, ставится под сомнение понимание автономных систем вооружения как "комбатант", "оружие" и "средства и методы ведения войны" и делается попытка рассмотреть, как их применение может повлиять на существующие правовые категории. Таким образом, проводится полный анализ каждой категории и определяется соответствующая категория для автономных систем.

Ключевые слова: технологически усовершенствованная система вооружения; комбатант; категория; оружие; средство и метод ведения войны.

Summary. This article examines the status and categorization of autonomous weapon systems in accordance with current international humanitarian law. Besides the understanding of autonomous weapon system as "combatant", "weapon" and "means and methods of warfare" is questioned and an attempt is made to consider how their use may affect existing legal categories. Thus, a complete analysis of each category is performed and the respective category for autonomous systems is determined.

Keywords: technologically advanced weapon system; combatant; category; weapon; means and methods of warfare.

Қазіргі кездегі техникалық дамудың нәтижесінде автономды қару-жарақ жүйелердің (АҚЖ) пайда болуы бірқатар елеулі құқықтық мәселелерді тудырды. Осы сұрақтар өсіп жатқан технологиялық прогресспен және қазіргі заман қару-жарақ жүйелерінің кең таралуымен күрделене түседі. Бұл жаңа технологиялар халықаралық гуманитарлық құқықтың (ХГҚ) ажырату және пропорционалдық принциптеріне сәйкес болуы және кездейсоқ залалдарды болдырмауы қажет. Алайда осы АҚЖ-ді қолдануға байланысты ешқандай құқықтық қараулардың жоқ болуы, оларды "комбатанттар", "қарулар" категориясына, әлде "соғыс жүргізу құралы немесе әдісі" ретінде жіктеуге болады ма деген сұраққа жауап беру қажеттілігі туындайды.

Бұл мақала АҚЖ-іне берілген анықтамадан басталып, оның заңдылығын тексеру мақсатында әрбір категория бойынша жіктелуі сыни талданады. Оған қоса, әр көрсетілген термин бойынша жан-жақты талдаулармен сипаттамалар беріледі. Осы тұрғыда АҚЖ-і әрекет ететін ХГҚ нормаларын қолдануға байланысты туындайтын түрлі мәселелерді қарастырады. Осы мақалада ХГҚ-тың қазіргі көрінісі АҚЖ-нің қолданылуын реттеу үшін жеткіліксіз және АҚЖ соғыс жүргізу құралы болып табылатындығы туралы қорытынды жасалады.

Қазіргі қарулы қақтығыстар құқығында АҚЖ-ді жүйелі түрде жіктеуге қабілетті емес екенін байқауға болады. Себебі, оған қатысты және оны қолданудың заңдылығына қатысты қабылданған халықаралық құжаттың жоқ болуы, оған қоса АҚЖ-і тудыратын құқықтық сұрақтарды реттейтін универсалды механизмнің болмауы, осы сала бойынша үлкен белгісіздік тудырады.

Әдебиетте автономдық спектрі бойынша мүмкіндіктері бар әскери немесе қару жүйелерінің сипаттамаларын белгілеу үшін бірқатар терминдер пайда болды. Осы терминдердің ішінде ең көп тараған "робот-қанішерлер" [Krishnan A., 2009], "робот-солдаттар" [Pagallo U., 2013], "өл-

тіргіш автономды роботтық техника" [Heyns C., 2013] және "автономды әскери роботтық техника" [Lin P., Bekey G., Abney K., 2008]. Бұл терминдердің көптігі тұрақты түсініктің жоқтығын білдіреді және осы өз кезеңінде оқырмандардың түсінбеушіліктерін тудырады. Осылайша, "автономды қару-жарақ жүйесі" термині осы жүйелердің роботтандырылған немесе өлітіргіш аспектілеріне артық екпін жасамау үшін қолайлы.

АҚЖ-і қоршаған ортаны зерттеуге, қарсыластың потенциалды мақсаттарын анықтауға және күрделі алгоритмдер негізінде осы мақсаттарға қалай шабуыл жасауға болатынын дербес шешуге қабілетті өлтіргіш құрылғылар [Michael T. Klare, 2019]. Мұндай жүйелер бірнеше негізгі элементтерді интеграциялауды талап етеді: ұшқышсыз ұшу аппараты, кеме немесе жер үсті көлігі сияқты мобильді жауынгерлік платформа, қоршаған платформаны мұқият зерттеуге арналған түрлі типтегі бергіштер, бергіштер тапқан объектілерді жіктеуге арналған өңдеу жүйелері және мақсат табылған кезде шабуылға бастамашылық жасауға арналған платформаны бағыттайтын алгоритмдер. АҚШ Қорғаныс министрлігі қару-жарақтың автономды жүйесін "белсенді бола отырып, оператор-адамның одан әрі араласуынсыз мақсаттарды таңдауға және шабуыл жасауға қабілеті бар қару-жарақ жүйесі" ретінде сипаттайды [Directive no. 3000.09, 2012, 64-78 pp.].

Демек, өзінің зақымдауға қатысты таңдау құқығының болуы комбатантпен ұқсастықты көрсетеді. Осыған байланысты екеуін бір деп санауға болатынына немесе болмайтынына қатысты анализ жасалатын болса, 1907 жылы Құрлық соғысының заңдары мен әдет-ғұрыптары туралы Конвенцияда тұжырымдалған комбатант анықтамасын жан-жақты талдауды қажет етеді. Ол құжатта мынадай белгілері атап көрсетілген:

• қоластындағылар үшін жауаптылықта болатын бір басқаратын тұлғаның болуы;

• белгілі бір және айқын көрінетін айрықша белгісі бар;

• қаруды ашық ұстау;

• өз әрекеттерінде соғыс заңдары мен әдет-ғұрыптарын сақтауы [Конвенция, 1-бап, 1907]. Осыған сәйкес, біріншіден, оны басқаратын адамның болу қажеттілігі. Ол белгі АҚЖ-іне де тән, себебі жоғарыда белгіленгендей жүйе өзінің мақсаттарын және зақымдауға қабілеті бар бол тұра, оны іске қосатын және оған бастапқы бұйрық пен мақсаттарды жүктейтін адам қажет.

Екінші, 1977 жылғы I Қосымша Хаттамада (I Хаттама) азаматтық халықтың қорғанысын күшейту мақсатында, комбатанттар шабуылға немесе шабуыл жасауға дайындық сияқты әскери операцияларға қатысқан кезде өздерін азаматтық халықтардан ажырату міндеттілігі бекітілген [I Хатама, 44-бап, 1977]. Осы негізде АҚЖ-і ешқандай белгі тақпай-ақ, өзінің белсенді қатысушы екенін көрсетеді, яғни сырт келбетінің өзі айрықша болып, бейбіт халықтан оңай ажыратылады.

Үшінші, комбатанттың қаруды ашық ұстауы сияқты АҚЖ-інің дәл солай ұстауы да оңай болып табылады. Сәйкесінше, АҚЖ өзі әскери операциялар барысында белсенді бола тұра, өзінің қаруды ашық ұстанғанын анық көрсетеді. Демек, екеуінің де ерекше белгілерінің бар болуы және қаруды ашық ұстауы, олардың осы сипаттамалары бойынша айырмашылық тудырмайды.

Төртінші, комбатанттың өз әрекеттерінде соғыс заңдары мен әдет-ғұрыптарын сақтауы болып табылады. Комбатантты жеке тұлға сипатында қарастыратын болсам, онда ол адам, яғни саналы түрде өз әрекеттерінің мәнін және одан туындауы мүмкін салдарларын болжауға қабілеті бар. Ал, керісінше АҚЖ-ді комбатант ретінде қарастыру кезінде жоғарыда көрсетілген сипаттама мардымсыз екенін байқауға болады. Нақтырақ айтқанда, өз әрекеттерінің маңыздылығын толығымен түсінбеуі және шектен шығу жағдайларын бағалайтын ішкі түйсігінің болмауы, осы соғыс заңдары мен әдет-ғұрыптарының сақталуы мәселелеріне қатысты күмән келтіреді.

Сонымен қатар, I Хаттамада белгіленген пропорционалдық принцип бойынша азаматтық тұлғаларға кездейсоқ залал және азаматтық объектілерге ілеспе залал күтілетін нақты және тікелей әскери артықшылыққа қатысты шамадан тыс болған жағдайларда шабуыл жасауға тыйым салады. Сәйкесінше толық автономды жүйелер тиісті түрде ажырату принципін сақтай алмайды. Нақтырақ айтар болсам, бұл принциптің бастапқы сипаты субъективті және контекстілік-тәуелді болғандықтан, оны сақтау үшін адамның өзінің пайымдауы қажет. Осы негізде автономды жүйелердің адамның ниетін дәл бағалау немесе қоршаған ортаның күрделі жағдайларын тиімді бағалау қабілетіне күмән тудырады (мысалы: қалалық әскери кеңістік). Шын мәнінде, халықаралық гуманитарлық құқық нормаларын сақтау адами қасиеттер мен адами пайымдауларды талап етеді деген қортынды жасауға болады.

Германияның Әскери Нұсқаулығына сәйкес "комбатанттар – бұл соғыс қимылдарына тікелей қатыса алатын, яғни қару немесе қару жүйесін қолдануға қажетті функцияға қатыса алатын адамдар» деп көрсетілуіне сәйкес соғыс жүргізу құралдары мен әдістері және комбатанттар арасындағы шатасудың мүмкіндігін көрсетеді [The Guide ICRC, 2006, p. 934]. Алайда, "адамдар" деген анық сілтемеден басқа, комбатантты қару немесе қару жүйесінің операторы ретінде анықтау АҚЖ-ін комбатант ретінде жіктеудің потенциалды мүмкіндігін, кем дегенде теориялық тұрғыдан көрсетеді.

Алайда, оған қарамастан, АҚЖ-ін комбатант категориясына жатқызу мүмкін емес. Себебі, "Халықаралық гуманитарлық құқықтың

принциптері" еңбегінде Жан Пикте былай деп жазады: "Соғыс құқығының ескі ұраны: "жауға барлық мүмкін болатын зиян келтіріңдер" жаңа заңға орын берді: "жауға соғыстың мақсаты талап еткеннен үлкен зиян келтірме" [Dinstein Y., 2004, p. 30]. Демек, АҚЖ қарулы қақтығыстар құқығының заңдары мен әдет-ғұрыптарын ұстануға, іс-әрекеттері арқылы туындаған залал мен зияндарға қатысты жауап беруге және жалпы гуманизм принципін сақтауға қабілетсіз болып табылады.

Қарудың универсалды анықтамасы ешқандай конвенцияларда немесе халықаралық құжаттарда жоқ болғанына байланысты оны жалпы қабылданған деп санауға болады. "Қару" түсінігін қарапайым сөздіктерде "соғыс кезінде жаудың әскери күшін жою үшін қолданылатын жарақтар мен қондырғылар" деп көрсетілген.

Халықаралық Қызыл Крест Комитеті нұсқаулығы осы терминді түсіндіру мақсатында әртүрлі мемлекеттердегі қаруға берілген анықтамаларға сілтеме жасайды. Аталған құжатқа сәйкес Австралиялық Нұсқаулықтың 3 (a) тармақшасында «қару» термині "жою, жарақат алу, зақымдау немесе қауіп төндіру үшін комбатанттың пайдаланатын шабуыл немесе қорғаныс құралы" ретінде анықталады [The Guide ICRC, 2006, p. 933]. Бельгиялық Жалпы Бұйрықтың 1 (a) тармақшасында «қару» термині "адамдардың шабуылдан және/немесе материалдық құралдарды істен шығаруға арналған қарудың кез келген түрі, қару жүйесі, снаряд, оқ-дәрілер немесе жарылғыш зат" ретінде анықталады [The Guide ICRC, 2006, p. 936]. Норвегия Директивасының 1.4-кіші бөлімі «қару» деген сөзді «қару-жарақ пен аналогиялық функционалдық бөліктерін қоса алғанда, соғыс жүргізудің кез келген құралдары, қару-жарақ жүйесі/жоба, зат және т. б." ретінде анықтайды. АҚШ-тың Қорғаныс министрлігі соғыс құқығында "қару" немесе "қару-жарақ жүйелері" деп екіге бөліп қарастырады: «қару» термині «барлық қару-жарақты, оқ-дәрілерді, материалдық құралдарды, құрал-саймандарды, тетіктерді немесе құрылғыларды білдіреді, олар қызметкерлердің немесе мүліктің зақымдануы, зақымдануы, жойылуы немесе істен шығуы эффектісі бар», ал «қару жүйесі» термині жаңа, озық немесе жаңа технологияларды қоса алғанда, оның жұмыс істеуі үшін қажетті қару-жарақтың өзін және сол компоненттерді білдіреді [Justin Mc Clelland, 2003, p. 937].

Жоғарыда келтірілген "қару" анықтамаларын үш сипаттамалармен қорытындылауға болады. Алғашқы, тек шабуыл емес, онымен қоса, қорғаныс мүмкіндіктерін қамтиды. Екінші, "қару" термині тек әскери нысандар мен комбатанттарға қатысты емес, бейбіт өмірде де азаматтық адамдарға зиян келтіру немесе қорғану үшін пайдаланылады. Әрине, қарулы қақтығыссыз қару пайдалану әрекеті заңға қайшы болуы мүмкін, алайда қарудың табиғаты оған байланысты өзгермейді. Соңғысы, "қару" бұл құрал немесе зат. Осы талдауды біріктіретін болсақ, қару шабуыл және қорғаныс потенциалы бар құрал ретінде анықталады.

Демек, зорлық-зомбылық және азап келтіру мақсаттары АҚЖ-нің мақсаттарынан айырмашылығының жоқ болуына байланысты олардың этимологиялық тамыры бір деп қортынды жасауға болады. Оған қоса, АҚЖ-і жарақаттау, өлтіру немесе қирату құралы ретінде пайдаланылған жағдайда қару деп есептеуге болады. Алайда, ол тек "қару" ретінде жіктелетін болса, тар мағынада түсіндірілетіні анық, яғни АҚЖ-і тікелей және нүктелі зиян немесе залал келтіре алмайды. АҚЖ шабуылы қазіргі кезде осындай техниканың дамығанына қарамастан, олардың өзінің нысандарына шабуыл жасау кезінде мақсаттарын ажырату потенциалының төмен екені және оның келтіретін залалы көлемді екені анық.

Соғыс жүргізу құралдары – бұл халықаралық құқықта универсалды анықтамасы жоқ терминдердің бірі. Бұл сөз тіркесіне қатысты басты мәселе қару мен соғыс құралдары арасында айырмашылық жүргізудің қиындықтары. Кейбір ғалымдар осы екі термин арасындағы кез келген айырмашылықты иллюзиялық деп санайды. Алайда, басым көпшілігі "соғыс жүргізу құралдары" термині "қару" сөзіне қарағанда кең мағынаға ие деген позицияны ұстанады. Ол қару-жарақты ғана емес, сондай-ақ барлық қару-жарақ жүйелерін, қару-жарақ платформаларын және жауынгерлік іс-қимылдар кезінде күштерді көрсету және жеткізу үшін пайдаланылатын олармен байланысты жабдықтарды да қамтиды.

Жоғарыда көрсетілген позицияға сәйкес prima facie соғыс жүргізу құралдары қарулардың жиынтығынан бөліп қарастыру мүмкін емес. Демек, АҚЖ соғыс жүргізу құралы болып табылады. Себебі, ол тікелей қарудың функциясын атқарады және белгілі бір дәрежеде өзі қару болып табылатын бөлшектерімен немесе құрылғыларымен біріктіріледі, бірақ әрекет ету жағынан қарапайым қарудан күштірек әсер етеді. Сондықтан, оны соғыс жүргізу құралына жатқызу дұрыс болып табылады.

АҚЖ соғыс жүргізу құралы деп жіктегенге қарамастан, соғыс жүргізу әдісі тарапынан қарастыру осы мақаланың мақсатына жету үшін оны талдау маңызды болып табылады. Соғыс жүргізу әдісі – бұл халықаралық гуманитарлық құқықтың тағы бір негізгі бөлігі, ол сондай-ақ халықаралық құжаттарда айқындалмаған. Дегенмен, бұл терминді түсінуде екі негізгі тәсіл бар: тар және кең мағынада.

Тар анықтама тәсілі бойынша соғыс жүргізу әдістері соғыс жүргізу құралдарын (әсіресе, қару) қолданудың тәсілі ретінде қарастырылады. Бұл жағдайда соғыс жүргізу әдісі әрдайым қару-жарақтың немесе соғыс жүргізу құралда-

рының белгілі бір түрімен байланысты болады. Осылайша, АҚШ-тың соғыс құқығы бойынша Қорғаныс министрлігінің Нұсқаулығы былай деп түсіндіреді: "жалпы алғанда, соғыс жүргізу әдісі соғыс қалай жүргізіліп жатқандығына байланысты, ал соғыс жүргізу құралдары соғыс жүргізу үшін пайдаланылатын қару-жарақ немесе құрылғыларға байланысты" [Directive no. 3000.09, 2012]. Сонымен қатар, Кэтлин Лоуэнд өз еңбегінде былай деп жазады: «жаңа қару, яғни соғыс жүргізудің ұсынылып отырған құралы оны қолдану тәсілінен бөлек, яғни онымен байланысты соғыс жүргізу әдісін ескерместен қарастыруға болмайды» [Kathleen L., 2006. P. 927].

Әдістерді анықтаудың кең тәсіліне сәйкес, керісінше, қаруды қолдану тәсілдерін ғана емес, сонымен қатар тактика мен әскери операцияларды қамтиды. I Хаттаманың мәтініне сәйкес соғыс жүргізу әдісі ретінде "азаматтық тұлғаларды аш қалдыруына" тыйым салады. Аштық әрекеттерін жүзеге асыруға қандай да бір қару немесе соғыс жүргізу құралдарын қолдану талап етілмейді. Осылайша, осы терминге қатысты кең көзқарасты ұстану, оның барлық сипаттамаларына жауап береді.

АҚЖ-ді кең немесе тар тәсілмен қарастыратынына байланыссыз, ол соғыс жүргізу әдістері болып табылмайтыны анық, өйткені бұл сөз тіркесі объектілер мен заттарға тиісті емес, қандай да бір әскери процесстік іс-әрекеттерге тиісті болып табылады.

Бұл мақалада қазіргі халықаралық гуманитарлық құқық нормаларының АҚЖ-ін жіктеуге мүмкіндіктері жоқ екені анық көрсетіледі. Осыған сәйкес АҚЖ-і "комбатант", "қару" немесе "соғыс жүргізу құралы немесе әдісі" деген құқықтық түсініктердің қай санатына жатқызылуы керек деген сұрақтар бойынша, АҚЖ-і соғыс жүргізу құралы ретінде жіктелуі қажет деген қорытынды жасалды. Басты себебі, ол қару сияқты таңдамалы түрде шабуыл жасамайды, керісінше бірнеше платформалардан құралып, әлдеқайда көлемі бойынша үлкен шабуыл жасап, зиян келтіреді.

АҚЖ-ін категориялаудың басты маңыздылығы оның пайдаланылу заңдылығына тікелей байланысты. Өйткені, халықаралық гуманитарлық құқық анық және нақты жазылған нормалар мен ережелерді емес, тек бағыттаушы негізгі принциптерді қамтиды. Ал, бұл мәселе өз кезегінде күш қолданатын тараптардың гуманитарлық стандарттарды өз пайдасына қарай бұрмалауын тудырады. Демек, ауыр зардаптар туындамас үшін және халықаралық гуманитарлық құқықтың қағидаттары сақталуы үшін бір санатқа жатқызу болашақтағы зерттеулер үшін негіз болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Дополнительный Протокол к Женевским Конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I), 1977 г. URL:
2. Конвенция о законах и обычаях сухопутной войны, 1907 г. URL:
3. Қару түсінігі. URL:
4. Dinstein, Y., The Conduct of Hostilities under the law of International Armed Conflict, Cambridge Univ. Pr., 2004, p. 30
5. Heyns, C. Report of the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions, Christof Heyns. UNGA: New York; April 2013. Report No.: A/HRC/23/47.
6. International Committee of the Red Cross Geneva, 'A guide to the legal review of new weapons, means and methods of warfare: measures to implement Article 36 of Additional Protocol I of 1977', in International Review of the Red Cross, Vol. 88, No. 864, 2006, p. 956.
7. Justin McClelland, 'The review of weapons in accordance with Article 36 of Additional Protocol I, in International Review of the Red Cross, Vol. 85, No. 850, 2003, p. 937
8. Kathleen Lawand, 'Reviewing the legality of new weapons, means and methods of warfare', in International Review of the Red Cross, Vol. 88, No. 864, 2006, p. 927.
9. Krishnan A. Killer Robots: Legality and Ethicality of Autonomous Weapons; Ashgate: Farnham, Surrey, 2009.
10. Lin, P.; Bekey, G.; Abney, K. Autonomous Military Robotics: Risk, Ethics, and Design [Internet]. Ethics+Emerging Sciences Group, California Polytechnic State University: San Luis Obispo, December 2008. URL:
11. Pagallo, U. The Laws of Robots: Crimes, Contracts, and Torts; Springer: Dordrecht, Netherlands, 2013.
12. U.S. Department of Defense, "Autonomy in Weapons Systems," directive no. 3000.09. November 21, 2012. URL:

УДК 351/354 (075)

Колесников Юрий Юрьевич
к.ю.н., полковник полиции,
Заместитель начальника Карагандинской академии МВД
Республики Казахстан им. Баримбека Бейсенова

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НОРМ ОТВЕТСТВЕННОСТИ КАК ИНСТРУМЕНТ ПРОФИЛАКТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ И РАЗРАБОТКИ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ПУТЕЙ ИХ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ

Түйін. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарын жаңғыртудың 2019-2021 жылдарға арналған Жол картасын іске асыру бөлігінде әкімшілік полиция қызметін жетілдірудің негізгі бағыттары көрсетілген. Құқық қолдану практикасын талдау негізінде қолданыстағы әкімшілік заңнамаға, қылмыстың алдын-алудың ықтимал балама жолдарына ұсыныстар жасалады, жергілікті полиция қызметінің жаңа нысандары мен алгоритмдері ұсынылады.

Түйінді сөздер: полиция, Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі, жол картасы, жаңғырту, әкімшілік құқық бұзушылық.

Резюме. В данной статье освещаются основные направления совершенствования деятельности административной полиции в рамках реализации Дорожной карты по модернизации органов внутренних дел Республики Казахстан на 2019-2021 гг. На основе анализа правоприменительной практики вносятся предложения в действующее административное законодательство, предлагаются возможные альтернативные пути предупреждения правонарушений, новые формы и алгоритмы работы местной полицейской службы.

Ключевые слова: полиция, Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях, Дорожная карта, модернизация, административные правонарушения, предупреждение.

Summary. This article highlights the main directions of improving the activities of the administrative police in the framework of the implementation of the Roadmap for the modernization of the internal affairs bodies of the Republic of Kazakhstan for 2019-2021. Based on the analysis of law enforcement practice, proposals are made to the current administrative legislation, possible alternative ways of preventing crime, new forms and algorithms of the local police service are proposed.

Keywords: police, Code of the Republic of Kazakhstan on administrative offenses, Roadmap, modernization, administrative offenses, warning.

В Послании Первого президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» от 5 октября 2018 г. указывается на необходимость осуществления глубоких и качественных преобразований в работе правоохранительных органов. В этой связи на законодательном уровне разработаны различные механизмы реализации данного направления, в том числе и Дорожная карта по модернизации органов внутренних дел Республики Казахстан на 2019-2021 гг., включающая в себя различные организационно-правовые мероприятия.

Изучение действующего административного законодательства и практики его применения позволили выявить проблемы в определенных сферах и сформулировать ряд предложений по его совершенствованию, в том числе и в вопросах профилактики административных правонарушений:

1) В современной внутренней политике страны качество и степень сотрудничества полиции с обществом имеют особое значение. Создание сервисной модели полицейской службы, полностью ориентированной на запросы и потребности граждан в сфере правопорядка — основная задача текущего этапа реформирования казахстанской полиции. В реализации социальной ориентированности деятельности полиции, прежде всего, необходимо уделить внимание устранению проблемных, препятствующих факторов, имеющих место в вопросах подбора и расстановки кадров, высокой бюрократии и неэффективного менеджмента на местах.

С интенсивным развитием цифровых технологий, средств и способов связи, создана обширная и достаточно эффективная система коммуникаций общества и полиции. Весь широкий набор технических возможностей позволяет полиции и обществу достаточно эффективно коммуницировать, поддерживать обратную связь. Однако какими совершенными бы не были технологии, они никогда в полной мере не заменят простых, непосредственных форм взаимодействия. Поэтому необходимо развивать работу, основанную на непосредственном контакте с гражданами. Серьезной проблемой становится

повышенная трудовая и бюрократическая нагрузка. Под воздействием этих факторов у полицейских наблюдается острый дефицит времени на непосредственную работу с людьми, прямое взаимодействие с общественностью.

Наряду с этим развитие активной гражданской позиции и нетерпимости к правонарушениям в массовом общественном сознании так же будет способствовать благоприятным отношениям полиции и общества. Как показывают современные исследования, активная гражданская позиция в обществе, главным образом, зависит от качества социального капитала. По оценкам международных экспертов качество социального капитала в Казахстане по процентной шкале оценивается на уровне 42%.

Если говорить непосредственно о формировании нетерпимости общества к правонарушениям, стремления взаимодействовать с органами правопорядка, необходимо обеспечить материальную мотивацию граждан и устранить демотивирующие факторы. Повышение уровня общественного доверия к полиции, прежде всего, следует проводить за счет качественного реформирования полицейской системы по принципу социально ориентированной сервисной модели и повышения качества социального капитала в казахстанском обществе. Наряду с этим необходимо формировать развитую систему взаимодействия и обратной связи между органами внутренних дел и обществом.

2) На сегодняшний день достаточно остро стоит проблема профилактики правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений. Согласно данным правовой статистики более 55% всех насильственных уголовных правонарушений совершается в семейно-бытовой сфере. В условиях чрезвычайного положения в Казахстане[1] (с 16 марта по 11 мая 2020 г.) общее число правонарушений в семейно-бытовой сфере возросло на 25 %. В отношении семейных дебоширов вынесено 37 тыс. защитных предписаний, установлено 4.800 особых требований к поведению правонарушителей[2]. Приведенные данные, на наш взгляд, свидетельствуют о наличии серьезных проблем и угрожающем негативном характере данных тенденций в сфере общественной безопасности населения.

Согласно п. 4 ст. 1 Закона Республики Казахстан «О профилактике бытового насилия» от 4 декабря 2009 г. под профилактикой бытового насилия понимается «комплекс правовых, экономических, социальных и организационных мер, осуществляемых субъектами профилактики бытового насилия, направленных на защиту конституционных прав, свобод и законных интересов человека и гражданина в сфере семейно-бытовых отношений, предупреждение и пресечение бытового насилия, а также на выявление и устранение причин и условий, способствующих их совершению[3]. Субъектами профилактики бытового насилия являются государственные органы, органы местного самоуправления, организации и граждане Республики Казахстан, осуществляющие профилактику бытового насилия.

Из данного перечня субъектов органам внутренних дел отведено 23-27 % возможностей влиять на формирование профилактики, остальное – это социальные институты[4]. На сегодняшний день одной из действенных мер индивидуальной профилактики является вынесение защитного предписания и установление судами особых требований к поведению правонарушителя, выявление административных правонарушений. В каждой семье, где происходит бытовое насилие имеются несовершеннолетние дети, которые становятся свидетелями семейных скандалов. Более того, согласно статистическим данным Комитета правой статистики и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан за 4 месяца 2020 г. из 63.683 зарегистрированных правонарушений 672 совершено в отношении несовершеннолетних[5]. В этой связи, полагаем, что в целях предупреждения насилия и жестокого обращения в отношении детей, совершаемых в быту, необходимо проведение профилактических мероприятий с лицами, допускающими противоправные деяния в сфере семейно-бытовых отношений. При этом особое внимание необходимо уделять тем семьям, где наиболее вероятно проявление и применение насилия.

Отделам полиции совместно с работниками органов образования, здравоохранения необходимо усилить работу с неблагополучными и многодетными семьями по месту жительства. В рамках правового воспитания несовершеннолетних шире использовать возможность средств массовой информации. В период учебного процесса организовывать учебные занятия в онлайн-режиме, родительские лектории, классные часы, профилактические отработки и беседы с разъяснением уголовной и административной ответственности как несовершеннолетних, и их законных представителей, так и администрации и преподавательского состава учебного заведения. Для учащихся начальных классов необходи-

[1]Указ Президента Республики Казахстан от 15 марта 2020 г. № 285 «О введении чрезвычайного положения в Республике Казахстан» // http://adilet.zan.kz/rus/

[2]Всплеск бытового насилия во время чрезвычайного положения признали в Казахстане // https://news.mail.ru/incident/42116512/?frommail=1

[3]Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2009 года № 214-IV «О профилактике бытового насилия» (с посл. изм. и допол.) // http://adilet.zan.kz/rus/

[4]Медиация в семейных отношениях // На страже. — № 28. — С. 5.

[5]Форма № 1-М. Отчет о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности уголовного преследования за 4 месяца 2020 г. // https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/

мо разработать безопасные маршруты от дома к школе, памятки по безопасному поведению на улице и дома с указанием телефонов доверия.

Анализ статистических данных свидетельствует о том, что из общего числа зарегистрированных преступлений более половины совершено в состоянии опьянения. Одной из действующих мер по профилактике преступлений является вынесение в отношении правонарушителей особых требований к поведению и установление ограничений. Однако изучение материалов административной практики показало, что большая часть материалов по правонарушениям, предусмотренным ст. 73 «Противоправные действия в сфере семейно-бытовых отношений», ст. 73-1 «Умышленное причинение легкого вреда здоровью», ст. 73-2 «Побои», ст. 440 «Распитие алкогольных напитков или появление в общественных местах в состоянии опьянения», ст. 461 «Нарушение защитного предписания» Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях в ходе рассмотрения в судах прекращаются за примирением сторон (в порядке медиации). При этом, как правило, ходатайства органов полиции об установлении особых требований, в том числе на запрет распития алкогольных напитков, в отношении правонарушителей судами не поддерживаются. Это, в свою очередь, негативно отражается на проводимой органами полиции работе по профилактике и предупреждению тяжких видов преступлений.

Наряду с этим в целях устранения складывающейся практики, на наш взгляд, необходимо расширить применение мер ответственности в виде административного взыскания как «административный арест» по вышеназванным правонарушениям, а также установить особые требования к правонарушителям, независимо от принимаемых судом решений. При этом необходимо отметить, что малые сроки арестной изоляции семейных дебоширов не оказывают должного эффекта, а напротив, еще больше озлобляют их, создавая почву для рецидива.

В этой связи считаем целесообразным внести следующие изменения и дополнения в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях:

– в ч.ч. 1 и 2 ст. 64 КРКоАП «Освобождение от административной ответственности в связи с примирением сторон» исключить статью 73 КРКоАП «Противоправные действия в сфере семейно бытовых отношений»;

– в ч. 2 ст. 73 КРКоАП «Противоправные действия в сфере семейно-бытовых отношений» изменить санкцию «влекут административный арест на срок до 10 суток» на «срок 10 суток»;

– в санкции ст. 73-1 КРКоАП «Умышленное причинение легкого вреда здоровью» увеличить размер штрафа с 15 МРП до 50 МРП и ареста с 15 до 45 суток.

Наряду с этим, полагаем необходимым применять к лицам, в отношении которых установлена административная ответственность «арест» в виде дополнительного наказания, общественные работы в государственных организациях на весь срок.

3) Изучение регистрационных материалов частного бизнеса свидетельствует о том, что отдельные предприниматели в целях получения финансовой выгоды с продажи алкоголя в запрещенное для этого время (с 23.00 до 12.00), используя законодательные исключения, регистрируют свои объекты в качестве заведения общественного питания и отдыха — бара или кафе, продолжая при этом круглосуточно торговать алкогольными напитками на вынос. При этом формальный юридический статус понятий «кафе, бар» исключает состав правонарушения, предусмотренного ч. 3 ст. 200 «Нарушение требований законодательства Республики Казахстан по реализации алкогольной продукции КРКоАП.

В этой связи предлагается ч. 3 ст. 200 КРКоАП изложить в следующей редакции:

«Примечание: Применительно к части 3 настоящей статьи, ответственность при розничной реализации алкогольной продукции в ресторанах, барах и кафе наступает только в случае выноса этой продукции с целью ее употребления за пределами их территорий».

4) Действующее законодательство Республики Казахстан включает в себя значительное количество нормативных предписаний, которые ограничивают деятельность граждан в различных сферах деятельности. Для конструктивного взаимодействия полиции с населением необходимо на законодательном уровне рассмотреть вопрос о предоставлении альтернативных законных путей разрешенной деятельности граждан. Так, к примеру, нами предлагается:

– в целях сокращения количества совершения административных правонарушений, предусмотренных ст. 204 «Торговля в неустановленных местах» КРКоАП, необходимо органам местного самоуправления создавать на местах большее количество разрешенных торговых павильонов для реализации собственной продукции дачниками;

– в целях снижения уровня правонарушений, предусмотренных ст. 441 «Нарушение запрета потребления табачных изделий и электронных сигарет в отдельных общественных местах» КРКоАП следует рассмотреть возможность расширения количества специально отведенных мест для курения, сопряженных либо находящихся вблизи мест, в которых установлен запрет на потребление табачных изделий.

5) На сегодняшний день остаются неразрешенными вопросы, связанные с норматив-

но-правовой изоляцией от общества лиц без определенного места жительства. Изучение действующего законодательства показало, что в отношении вышеназванной категории лиц ст. 29 Закона Республики Казахстан «О профилактике правонарушений» от 29 апреля 2010 г. № 271-IV предусмотрено применение превентивного ограничения свободы передвижения, являющегося «мерой индивидуальной профилактики в отношении лица, не имеющего определенного места жительства и (или) документов, удостоверяющих личность, при отсутствии в его действиях признаков уголовных и административных правонарушений и невозможности установления его личности иными способами»[6]. Однако в Кодексе Республики Казахстан об административных правонарушениях отсутствует норма, предусматривающая возможность применения сотрудниками полиции превентивного ограничения свободы передвижения. В результате чего органы внутренних дел не имеют действенных рычагов административно-правового воздействия в отношении лиц без определенного места жительства и (или) не имеющих документов, удостоверяющих личность. Отсутствие возможности изоляции от общества лиц без определенного места жительства негативно сказывается на спокойствии граждан. Более того функционирующие дома (приюты) для лиц без определенного места жительства и (или) не имеющих документов, удостоверяющих личность, не прививают им идеологию нравственно-идеологического воспитания. В данных учреждениях отсутствует кураторство со стороны органов здравоохранения, не проводится соответствующая психологическая адаптация постояльцев. В этой связи считаем целесообразным на законодательном уровне предусмотреть возможность реабилитации лиц без определенного места жительства и (или) не имеющих документов, удостоверяющих личность, увеличить сроки пребывания данной категории лиц в спецприемниках и организовать проведение профилактической работы с ними как сотрудниками полиции, так и представителями органов местного самоуправления и здравоохранения.

На наш взгляд, реализация вышеизложенных предложений позволит сформировать новые формы и алгоритмы работы подразделений ОВД, непосредственно взаимодействующих с населением, а также выработать альтернативные варианты решения проблем, имеющих место в профилактической деятельности местной полицейской службы.

[6] Закон Республики Казахстан «О профилактике правонарушений» от 29 апреля 2010 г. № 271-IV (с посл. изм. и допол.) // http://adilet.zan.kz/rus/

УДК 342.5

Курманова Айгуль Куанышевна
заң ғылымдарының кандидаты,
Қ. Жұбанов Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің доценті
Ақтөбе қ.

ХАЛЫҚТЫҢ САНИТАРЛЫҚ – ЭПИДЕМИОЛОГИЯЛЫҚ САЛАУАТТЫЛЫҒЫ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ФУНКЦИЯСЫ

Түйін. Бұл мақалада автор халықтың санитарлық – эпидемиологиялық салауаттылығы саласындағы мемлекеттің құқық қорғау қызметінің ерекшеліктерін қарастырады, оны зерттелетін қоғамдық қатынастардағы мемлекеттік органдар іске асырады. Мақала қолайлы қоршаған ортаға құқықты қорғаудың әкімшілік нысанын қамтамасыз ету ретінде санитарлық – эпидемиологиялық қадағалау органдарының қызметінде мұндай бағытты қарауға арналған. Осы органдардың қызметінде статистикалық деректер, сондай-ақ оны жақсарту үшін ұсынымдар берілген.

Түйінді сөздер: халықтың санитарлық – эпидемиологиялық салауаттылығы, әкімшілік заңнама, мемлекеттік органдар, қоршаған орта, құқық қорғау функциясы, даму.

Резюме. В данной статье автор рассматривает особенности правоохранительной функции государства в области санитарно-эпидемиологического благополучия населения, реализацию которой государственные органы в изучаемой области общественных отношений. Статья посвящена рассмотрению такого направления в деятельности органов санитарно-эпидемиологического надзора как обеспечение административной формы защиты права на благоприятную окружающую среду. Представлены статистические данные в деятельности данных органов, а также рекомендации для ее улучшения.

Ключевые слова: санитарно-эпидемиологическое благополучие населения, административное законодательство, государственные органы, окружающая среда, правоохранительная функция, развитие.

Summary. In this article, the author consider the features of the law enforcement function of the state in the field of sanitary and epidemiological welfare of the population, the implementation of which is carried out by state bodies in the studied field of public relations. The article is devoted to the consideration of such a direction in the activities of sanitary and epidemiological surveillance bodies as providing an administrative form of protection of the right to a favorable environment. Statistical data on the activities of these bodies are presented, as well as recommendations for improving them.

Keywords: sanitary and epidemiological welfare of the population, administrative legislation, state bodies, environment, law enforcement function, development.

Халықтың санитарлық – эпидемиологиялық салауаттылығы саласындағы құқық бұзушылықтардың жолын кесу жөніндегі мемлекеттік санитарлық – эпидемиологиялық қадағалау органдарының қызметін белгілі дәрежеде азаматтардың салауатты қоршаған ортаға құқығын қорғау шарасы деп санауға болады, өйткені ол ортаның қолайлы жағдайын қамтамасыз етуге бағытталған. Санитарлық – эпидемиологиялық қадағалау органдарының аймақтағы санитарлық – эпидемиологиялық жағдай туралы халыққа ақпарат беру, халықтың санитарлық – эпидемиологиялық салауаттылығы мәселелері бойынша жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау және тиісті шаралар қабылдау міндеті – мұның бәрі қолайлы қоршаған ортаға құқықты қорғаудың әкімшілік нысанын қалыптастыру және дамыту үшін негіз болып табылады.

Әкімшілік әдіс көптеген жағдайларда қолданылады және сот алдында артықшылықтарға ие, өйткені неғұрлым қарапайым, қолжетімді, жедел. Сол талап арызынан айырмашылығы, әкімшілік органдарға жүгіну қатаң деректемелерді сақтаумен байланысты емес, еркін нысанда жүргізіледі. Әкімшілік органдардың құқық бұзушылықтың формальды құрамы бойынша жауапкершілікке тартуға құқығы болғандықтан, өтініш беруші денсаулыққа келтірілген зиянның туындағанын немесе қатерін дәлелдеуге, сондай-ақ өз талаптарының құжаттамалық растауын беруге міндетті емес, өйткені барлық қажетті мәліметтер бақылаушы органдардың өздерінің иелігінде болады. Ақтөбе облысы бойынша 4471 табиғат пайдаланушы бар. Бұл мұнай-газ кешені, тау-кен металлургия, химия және энергетика өнеркәсібі, спирт өндірісі саласындағы кәсіпорындар. Қоршаған ортаны ластағаны үшін ақы алудың тәртібі мен шарттарын регламенттейтін нақты құқықтық және нормативтік базаның болмауына байланысты рұқсатпен қамтылмаған: көлік құралдарын пайдалану, шаруа және фермер қожалықтары, әлеуметтік – мәдени және коммуналдық мақсаттағы объектілер (мектептер, ауруханалар, моншалар және т.б.).

Ақтөбе қаласы 5 бірлік норма кезінде ластану индексі 10,5 бірлік болатын республиканың неғұрлым ластанған калаларының бестігіне кіреді. Қала атмосферасына ластаушы заттардың орташа жылдық шығарындысы тұрақты және жылжымалы көздерден шығарындылар 53 мың тоннадан астам немесе қаланың барлық жалпы шығарындыларының 86 % құрайды.

Ақтөбе облысының тауарлар мен қызметтердің сапасы мен қауіпсіздігін бақылау департаментінің 2018 жылғы қызметінің нәтижелері қошаған орта жағдайына және облыс халқының денсаулығына мұнай – газ кешені, химия және тау-кен өнеркәсібі кәсіпорындары теріс әсер ететін көрсетті. Атмосфералық ауа, су және жер ресурстары ілеспе мұнай газын жағудан болатын шығарындылармен, бормен және алты валентті хроммен, өндіріс және тұтыну қалдықтармен ластануды жалғастыруда.

Облыстың ірі ластаушысы «СНПС – Ақтөбемұнайгаз» акционерлөк қоғамы болып табылады. Ол 147,8 млн текше метр ілеспе мұнай газын өндірді, 977,5 млн текше метр кәдеге жаратылды, алауларда 460,1 млн текше метр немесе өндірудің 32 % жағылды.

Қаланың ауа бассейнін «ТНК Казхром» АҚ-ның АЗФ ластайды – жылына 3,0 мың тонна, «Ақтөбе ТЭЦ» АҚ – жылына 1,1 мың тонна.

Ақтөбе қаласының ауасында азот тотықтарының рұқсат етілген концентрациясының артуы 1,25 есеге, формальдегид – 4,7 есеге жетеді. Елек өзені алты валентті хроммен (23 ШРК дейін) және бормен (40 ШРК дейін), сонлай-ақ «Ақбұлак» АҚ тазарту құрылыстарынан тазартылмаған ағындамен ластануды жалғастыруда.

Жыл сайын қалада 120 мың тонна өнеркәсіптік және тұрмыстық қалдықтар оларды практикалық өндеусіз және кәдеге жаратусыз жиналады. Ірі кәсіпорындарда өнеркәсіптік қалдықтардың жиналуы: АЗФ – 10,1 млн тонна шлак, АЗХС – 8,5 млн тонна шлам, «Ақтөбе ТЭЦ» – 2,25 млн тонна шлак құрайды. Қалалық қатты тұрмыстық полигонында 2,5 млн тонна қатты тұрмыстық қалдықтар жиналды.

2018 жылы Ақтөбе облысының тауарлар мен қызметтердің сапасы мен қауіпсіздігін бақылау департаменті басқа да бақылаушы органдармен бірлесіп табиғат қорғау заңнамасының сақталуын бақылау және санитарлық нормативтердің бұзылуын ескерту бойынша шаруашылық субъектілеріне 1914 тексеру жүргізді. 1998 бұзушылық анықталып, жалпы сомасы 9,56 млн теңгеге 374 айыппұл салынды. 6,49 млн теңге сомасына 279 айыппұл немесе салынған айыппұлдардың 67 % өндіріп алынды. 96 заңды тұлғаға 6,76 млн теңге, 254 лауазымды тұлғаға 2,74 млн теңге, 24 жеке тұлғаға 58,1 мың теңге айыппұл салынды.

Қоршаған ортаға келтірілген залал үшін санитарлық – эпидемиологиялық нормативтерді бұзушыларға 42,01 млн теңге көлемінде талап-арыз беріліп, 31,55 млн теңге көлемінде 25 талап-арыз өндірілді. Бұл 75 % құрайды.

Қоршаған ортаның ластануына және облыс халқының денсаулығының нашарлауына алкоголь өнімдерін шығаратын кісіпорындар өз үлесін қосады.

Ақтөбе облысының табиғат қорғау прокуратурасының қаулысы негізінде Ақтөбе облысының тауарлар мен қызметтердің сапасы мен қауіпсіздігін бақылау департаменті Қандыағаш қаласында «Кентавр» ЖШС тексеру жүргізді. 159,4 мың теңге сомасында өнеркәсіптік ағындарды Қарағанды арқалығына өз еркімен төккені үшін талап қойылды.

Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес санитарлық – эпидемиологиялық қадағалау органдары әкімшілік жауапкершілікке тарта алатын құқық бұзушылықтар тізбесн қарастырайық.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 701-бабында халықтың санитарлық – эпидемиологиялық салауаттылығы саласындағы бақылауды және қадағалауды жүзеге асыратын органдар аталған кодекстің 936 (2, 5 бөліктерінде), 203, 415 (1 бөлігінде), 425 (1 бөлігінде), 430 (1 бөлігінде), 431, 464 (1 бөлігінде) – баптарында көзделген әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарайды деп көзделген [1].

Бұл баптарды сөзбе-сөз түсіндіруден санитарлық – эпидемиологиялық қадағалау органдары жеке және заңды тұлғаларды тек санитарлық – гигиеналық ережелерді бұзғаны үшін ғана тартуға құқылы екендігі келіп шығады. Осылайша, Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің осы бабы санитарлық – эпидемиологиялық қадағалау органдарының өкілеттігін шектейді және кеңінен түсіндірілуі мүмкін емес. Бұл тұжырым Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 702-бабының 1 бөлігімен расталады. Онда Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 323-бабында көзделген ішкі істер органдарының атынан әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға және әкімшілік жаза қолдануға ішкі істер органдарының мемлекеттік санитарлық – эпидемиологиялық қадағалау мен бақылауды жүзеге асыратын құрылымдық бөлімшелерінің басшылары мен олардың орынбасарлары не оған уәкілеттік берілген лауазымды тұлғалар [1]. Санитарлық – эпидемиологиялық қадағалау саласындағы органдар ішкі істер органдарының және өзге де мемлекеттік органдарының құрылымдық бөлімшелері болып табылмайды және Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің жүйесіне кірмеген және кірмейді. Сондықтан туындаған қайшылықтарды заңнамалық деңгейде жою қажет.

Қорғаудың әрбір нысаны азаматтардың қолайлы қоршаған ортаға құқығын іске асыру тетігінде лайықты орын алуға мүмкіндігі бар. Нысандардың өзара орналасуы олардың әрқайсысының арналуымен айқындалады. Халықтың санитарлық – эпидемиологиялық салауаттылығын күнделкті және өз бастамасы бойынша қамтамасыз етуге міндетті бірінші инстанциясы болып мемлекеттік санитарлық – эпидемиология-

лық қадағалау органдарының жүйесі саналады. Әкімшілік құқықтық механизм жұмыс жасамаған кезде қолданылатын қорғаудың қосымша мүмкіндіктерін сот төрелігі тудыруы тиіс. Бұл ретте республика заңнамасына сәйкес мемлекеттік санитарлық – эпидемиологиялық қадағалауды жүзеге асыратын лауазымды тұлғалардың әрекетіне (әрекетсіздігіне) жеке немесе заңды тұлғалар жоғары тұрған мемлекеттік санитарлық – эпидемиологиялық қадағалау органдарына немесе сотқа шағымдана алады [2, 88-бап]. Осы норманы қолдану азаматтың сол лауазымды тұлғаларға субъективті құқықтың бұзылуын жою талабымен тікелей сотқа жүгінуін шектемейді, егер оның көзқарасы бойынша қалыптасқан жағдай осы органның араласуын талап етсе. Сонымен қатар, ол бұрын бұзушыға, жоғары тұрған лауазымды тұлғаға жүгінгені маңызды емес. Мұнда сот ісін жүргізудің екі түрі болуы мүмкін: әкімшілік – құқықтық қатынастардан туындаған істер бойынша және талап-арыз. Шағым берген азамат арыз беруші ретінде, ал талап-арыз беруші ретінде әрекет етеді. Қарау нәтижелері бойынша сот шағым жасалған іс-әрекеттерді заңсыз деп тани отырып, тиісті мемлекеттік органның немесе лауазымды тұлғаның жол берілген бұзушылықты жоюдың шағымы мен міндеттерінің негізділігі туралы шешім шығарады. Талап-арыз берілген жағдайда сот даудың мәні бойынша шешім қабылдайды.

Сот барлық жағдайларда субъективті құқықты тікелей қорғау органы болып қалады. Мемлекеттік құрылымдарға ықпал етудің күшті факторы, оларды жеке тұлғаның құқықтарын сақтауға және қоршаған ортаны қорғауға итермелейтін қоғамдық қозғалыс болып табылады. Бірге алынған тәсілдер құзыретті мемлекеттік органдардың, лауазымды тұлғалар мен қоғамдық ұйымдардың бұзушылықтың жолын кесуге, осы құқықты тануға және қалпына келтіруге, тиісті жағдайларда заңдық жауапкершілікті, сондай-ақ өзге де қорғау шараларын қолдану жолымен оны жүзеге асырудағы кедергілерді жоюға бағытталған құзметі ретінде анықтауға болатын қолайлы қоршаған ортаға құқықты қорғау санатын құрайды.

Мемлекеттің құқық қорғау қызметі санитарлық – эпидемиологиялық құқықтық нормалардың бұзылуын болдырмау және жолын кесуді қамтамасыз етуден көрінеді. Бұл қызметті мемлекеттік санитарлық – эпидемиологиялық қадағалау органдары тікелей жүзеге асырады. Олардың жұмысын жақсарту үшін мынадай іс-шараларды жүргізу қажет:

- халықаралық стандарттарға жақындату мақсатында халықтың санитарлық – эпидемиологиялық салауаттылығын қамтамасыз ету жөніндегі нормативтік құқықтық базаны одан әрі жетілдіру және мемлекеттік санитарлық – эпидемиологиялық қызметтің жұмысын заңды қамтамасыз ету, сондай-ақ инфекциялық бақылауға жаңа тәсілдерді әзірлеу талап етіледі;

- жақын арада қызметті дамытудың ұзақ мерзімді бағдарламасын оның қызметінің тиімділігін арттыруды, функциялар мен өкілеттіктерді басқа бақылаушы органдармен нақты ажыратуды және ведомствоаралық өзара іс-қимылды тереңдетуді ескере отырып әзірлеу және іске асыру қажет. Қызметтің халықтың өмір сүруіне қолайлы экологиялық жағдайларды қамтамасыз етудегі көзделіп отырған шаруашылық қызметінің жобаларын сараптаудағы, әр түрлі меншік нысанындағы өнеркәсіп кәсіпорындарындағы өндірістік жағдайларды бақылаудағы рөлі мол болуы тиіс;

- қызмет жұмысының экономикалық тетіктерін жетілдіру талап етіледі. Осыған байланысты шаруашылық жүргізуші субъектілердің халықтың санитарлық – эпидемиологиялық салауаттылығына теріс әсерін болдырмау жөнінде жүргізілген жұмыс үшін санитарлық – эпидемиологиялық қызметтің шығындарын өтеу жүйесін жолға қою қажет. Халықтың санитарлық – эпидемиологиялық салауаттылығын қамтамасыз ету және санитарлық – эпидемиологиялық қызметті материалдық қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларды қаржыландыру шаруашылық жүргізуші субъектілердің өтініштері бойынша ақылы қызметтер көлемін кеңейтудің қажетті жеткіліктілігі қағидасы негізделуі тиіс;

- сондай-ақ санитарлық – эпидемиологиялық қызметті зертханалық базасын жетілдіру мүмкіндігін іздестіру қажет.

ПАЙДАЛЫНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 05.07.2014 года № 235-V (с изм. и доп.на 16.01.2020 г.) // URL: //https:// https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31577399#pos=9751;40

2. Кодекс Республики Казахстан от 18.09.2009 г. № 193-IV «О здоровье народа и системе здравоохранения» (с изм. и доп.на 01.01.2020 г.) // URL: //https:// online.zakon.kz/document/?doc_id=30479065#pos=4958

3. Курманова А.К. Қалдықтарды басқаруды және олардың қоршаған ортаға әсерін халықаралық – құқықтық қамтамасыз ету // Қ.Жұбанов ат.АӨМУ Хабаршысы. – Ақтөбе, 2019. – № 4 (58). – С. 200-206

4. Курманова А.К. Экологиялық кәсіпкерлік бағыттарының бірі ретінде қоршаған ортаның сапасын қалпына келтіру // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. – 2020. – № 3/1. – С. 84-87

5. Статистические данные // URL: http:// https://www.gov.kz/memleket/entities/kkkbtu/press/news

УДК 339.923

Лю Минна
магистр юридических наук,
преподаватель Института образования, Технологического университета Внутренней Монголии, Китайской Народной Республики, Научный сотрудник «Российско-монгольского национального исследовательского проекта»

ПРОБЛЕМЫ ИНТЕГРАЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ЕАЭС

Түйін. Мақала ЕАЭО туралы ережелерді іске асыру кезінде туындайтын мәселелерді талдауға арналған. Автор сарапшылардың пікірлерін зерттейді және алынған деректер негізінде зерттелетін тақырыпқа қатысты қорытынды жасайды.

Қазақстан Республикасы әртүрлі экономикалық Одақтарға кірігу процесіне белсенді қатысады. Алайда, бір одаққа, мысалы ЕАЭО-ға кіре отырып, бізде басқа Одақта, мысалы ДСҰ-да бар ережелермен проблемалар туындайды. Экономиканы толыққанды дамыту және Қазақстан мүшелері болып табылатын барлық одақтармен интеграциялық байланыстарды перспективалы дамыту үшін ұлттық заңнаманы ЕАЭО-ға да, сондай-ақ ДСҰ-ға да кіре отырып, біз орындауға міндеттенген барлық ережелерге сәйкес келтіру қажет.

Түйінді сөздер: ЕАЭО, Кедендік одақ, келісім, жүзеге асыру, ережелер, перспективалар, проблемалар.

Резюме. Статья посвящена анализу проблем, возникающих при реализации положений о ЕАЭС. Автор исследует мнения экспертов и на основе полученных данных делает выводы, касающиеся исследуемой тематики.

Республика Казахстан активно участвует в процессе интеграции в различные экономические союзы. Однако вступая в один Союз, например ЕАЭС, у нас страны возникнуть проблемы с положениями, существующими в другом Союзе, например ВТО. Для полноценного развития экономики и перспективного развития интеграционных связей со всеми Союзами, членами которых является Казахстан необходимо приведение национального законодательства в соответствие всем положениям, выполнять которые мы обязались, вступив как в ЕАЭС, так и в ВТО.

Ключевые слова: ЕАЭС, Таможенный союз, Договор, реализация, положения, перспективы, проблемы.

Summary. The article analyzes the problems that arise when implementing the provisions of the EEU. The author examines the opinions of experts and draws conclusions on the basis of the data obtained.

The Republic of Kazakhstan actively participates in the process of integration into various economic unions. However, if we join one Union, such as the EEU, we may have problems with the provisions existing in another Union, such as the WTO. For the full development of the economy and the long-term development of integration ties with all the Unions of which Kazakhstan is a member, it is necessary to bring the national legislation in line with all the provisions that we have committed to fulfill by joining both the EEU and the WTO.

Keywords: EEU, Customs Union, Agreement, implementation, provisions, prospects, problems.

ВВЕДЕНИЕ

Изменения в геополитической ситуации влияют на условия функционирования и развития экономик государств-членов ЕАЭС, включая национальные рынки капитала их государств-членов (Армения, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан и Россия).

С 2014 года стоимость заимствования для их субъектов (в основном российских) на внешнем и внутреннем кредитных рынках будет увеличиваться, отток капитала будет происходить не только для спекулятивных инвесторов, но и для портфельных инвесторов, а источники инвестиций будут уменьшаться. Государства-члены ЕАЭС должны, конечно, учитывать изменения в глобальных тенденциях регулирования финансового рынка и предпринимать соответствующие инициативы на региональном уровне. Однако, прежде всего, стратегическое решение о векторе евразийского экономического развития должно приниматься в рамках существующей модели мировой экономики. Попытки установить географическое положение, используя традиционные жалобы стран третьего мира о несправедливости существующего порядка вещей, могут лишь поддержать тенденцию стран сохранять свои позиции поставщиков сырья и человеческого капитала в развитые страны. Гораздо разумнее попытаться убрать понятие «ресурсное проклятие» не через политические обретения идентичности и особый путь, а через преднамеренно проводимую политику, направленную на превращение экономики ЕАЭС от добычи ресурсов к инновационным или довольно смешанным ресурсно-инновационным типам экономики.

Основными проблемами в развитии инновационной деятельности в ЕАЭС являются отсутствие эффективных механизмов реализации приоритетов инновационной политики, нехватка финансовых ресурсов для проведения технологической модернизации производства и проведения перспективных исследований и разработок. Предоставление государственной помощи и содействие инновациям, развитие форм интеграции и сотрудничества в организации 13 высокотехнологичных отраслей, а также предоставление необходимых специалистов должны быть разработаны и реализованы [Белова Г.И., /http://www.gosbook.ru/node/77133].

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Договор о Евразийском экономическом союзе открыл дополнительные возможности для всех стран-участниц. Помимо трудовой миграции казахстанских, российских и белорусских специалистов. Кроме того, концепция пенсионных пособий завершена, что позволило сохранить все права, если вы работаете в одном из государств-членов Союза.

Экономическая интеграция открыла новые возможности для всех государств-участников. Общий рынок услуг, товаров и капитала создан в соответствии с международным соглашением. А для казахстанской компании «... есть возможности сбыта товаров на территории населяющей 170 миллионов жителей» [*http://www.almaty.tv/news_of_day*].

По мнению некоторых экспертов, «целью создания этого интеграционного партнерства является разработка последовательной промышленной, экономической и, возможно, финансовой политики и сосредоточение ресурсов, имеющихся у стран, на областях, наиболее перспективных для их развития» [*Сидоров О., http://www.zakon.kz*].

Евразийский экономический союз основан на принципах свободного и единого рынка, где транспортные средства и товары, услуги, рабочая сила и капитал перемещаются свободно. В соответствии с соглашением «О создании Евразийского экономического союза» на его территории «... должно быть обеспечено свободное перемещение товаров, капитала, услуг и рабочей силы». В секторах экономики будет «скоординированная или единая политика». Члены ЕАЭС не могут применять меры по защите друг друга в торговле – нетарифное регулирование, компенсационные, антидемпинговые и специальные защитные меры [*Татаринова Л.Ф., 2018. с. 192-197*].

За исключением случаев, когда меры защиты являются обязательными для обеспечения безопасности, защиты здоровья и жизни людей, а также защиты природы. Однако такие меры не должны представлять собой молчаливое ограничение торговли или необоснованную дискриминацию.

С самого начала участие Казахстана в Таможенном союзе вызвало бурные дебаты в экспертном сообществе Республики Казахстан, но в то же время, был высказан ряд негативных мнений о его бесполезности и даже опасности для страны. Со времени вступления в силу Таможенного кодекса Таможенного союза прошло достаточно времени, согласно которому Беларусь, Казахстан и Россия образуют единую таможенную территорию, чтобы сделать выводы и подвести промежуточные итоги.

Таможенный союз ЕАЭС является формой торгово-экономической интеграции между Республикой Беларусь, Республикой Казахстан и Российской Федерацией и, начиная с 2015 года, Арменией и Кыргызстаном, обеспечивая единую таможенную территорию, в пределах которой таможенные пошлины и экономические ограничения не распространяются на взаимную торговлю товарами, за исключением: специальные защитные, антидемпинговые и компенсационные меры. Государства-члены таможенного союза применяют единые тарифы и другие меры регулирования в торговле с третьими странами.

Около 40 государств намерены создать зону свободной торговли с Евразийским экономическим союзом (ЕАЭС). Об этом заявил спикер Государственной Думы РФ Сергей Нарышкин «Президент. Парламент. Интеграция»: «Евразийские выборы уже были выбраны пятью государствами СНГ, и около 40 стран мира официально выразили свое желание создать зону свободной торговли с нашей интеграционной ассоциацией» [*Антропова М., http://www.notum.info/news/ekonomika*].

Нами были оценены основные преимущества создания Евразийского экономического союза:

1. Внутренняя трудовая мобильность.

Гражданам Казахстана, Белоруссии и России не нужно получать разрешение на работу для работы в странах ЕАЭС. Трудовой миграции внутри ЕС способствует двустороннее признание дипломов (исключение: юристы, врачи, учителя, фармацевты);

2. Налоги физические лица на территории Союза будут выплачивать по внутренней резидентской ставке;

Граждане государств-членов Союза, которые работают более шести месяцев по контракту в одном из них, платят подоходный налог, как и местные жители.

3. В пределах таможенной территории ТС и ЕАЭС функционирует возможность к гарантированной бесплатной медицине и к социальному обеспечению со стороны стран.

Это означает, что люди, которые приехали в

Казахстан из России, например, могут получить такую же медицинскую помощь, как и граждане. Аналогичным образом, Казахстану не запрещен въезд ни в одну из стран ЕАЭС. Кроме того, все граждане Союза имеют равные права на размещение в детских садах, школах, университетах и т. д.

Тем не менее, до сих пор нет соглашения по единой пенсионной ставке, так как она отличается от одной страны ЕАЭС к другой. Но в любой стране, где работник является иммигрантом, ему зачисляется стаж работы, полученный в стране профсоюза. Эта мера решает проблему нехватки персонала и устраняет проблему приобретения гражданства в новой стране проживания.

Кроме того, проблема сохранения пенсионных прав при переезде в страну ЕАЭС остается нерешенной. Евразийский экономический комитет достигнет дальнейшего соглашения по этому вопросу. Документ гарантирует гражданам возможность сохранять и передавать свои пенсионные права, приобретенные на территории других государств-членов ЕАЭС, при переезде в одну из стран Союза.

4. В ЕАЭС упраздняется таможенный контроль. Однако паспортный контроль остается.

5. Свободное перемещение капитала на финансовых рынках – например, инвесторы из России смогут работать на фондовых рынках Казахстана.

6. Отменена регистрации бизнеса из стран–членов ЕАЭС на территории других стран-участниц. Налоговая политика находится в компетенции национальных законов.

Отсюда следует вывод что, предприниматели без проблем работают там, где налоги для них более благоприятные.

7. Рынок услуг открывает возможности для поставщиков из всех стран участвовать во всех тендерах на поставку товаров и услуг на своей территории.

Появление новых возможностей для бизнеса приведет к более динамичному обороту финансов, ресурсов и товаров – на этой основе экономика может расти.

Соглашение между предпринимателями и компаниями является потенциальным рынком сбыта товаров на рынках России и Белоруссии. Проблемы выхода на эти рынки существуют и сегодня. Это связано с региональной спецификой или техническими регламентами. Все это постоянно вышивается, в будущем будет легче выходить на новые рынки.

По мнению экспертов, подписание соглашения окажет положительное влияние на отрасли, которые используют российские транспортные системы и поставляют товары и услуги в Россию, Беларусь и далее в Европу. Этот факт можно объяснить тем, что транспортные системы – железные дороги, трубопроводы и т. д. – его тариф установлен на норму. В будущем необходим доступ к единому единому тарифу.

У Казахстана будет возможность развивать обрабатывающую промышленность, и проблемы сырьевой ориентации будут решены. На самом деле, было трудно привлечь значительного стратегического инвестора в обрабатывающую промышленность из-за небольшой емкости казахстанского рынка.

В это время это станет возможным, поскольку весь рынок будет большим, компании-производители продуктов питания смогут выйти на общий рынок. На самом деле это будет самым перспективным.

По словам Максата Муханова, председателя правления АО «Института экономических исследований»: свободное движение услуг, капитала и рабочей силы. В рамках соглашения государственные органы трех стран-участниц проводят скоординированную, согласованную или общую политику в конкретных областях экономики. В частности, Договор регулирует 19 сфер экономической деятельности. Это таможенные правила; внешнеторговая политика; технические характеристики; торговля услугами и инвестиции; регулирование финансовых рынков; налоги и сборы; конкурентная политика; естественные монополии; энергия; транспорт и другие» [*Муханов М., http:// kapital.kz/ economic/30381/chto-dast-kazahstanu-eaes.html*].

В рамках формирующейся ЕАЭС в настоящее время существует свободная зона, то есть единая таможенная территория, с единым правовым документом, регулирующим таможенные отношения, Таможенный кодекс и Единый таможенный тариф. Соответственно, из этого следует, что можно наблюдать изменения на едином рынке товаров, услуг, капитала и рабочей силы.

Не будет никаких барьеров и ограничений на общем рынке товаров в рамках ЕАЭС. Договор устанавливает единые правила предоставления помощи для производства промышленной продукции и устанавливает временный график предоставления помощи их производителям [*Программа «Дорожная карта бизнеса 2020». Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от «13» апреля 2010 года № 301 // ИПС НПА РК «Адилет» http://adilet. zan. kz /rus/docs/ P100000301_/links*].

По словам главы Института экономических исследований: «... принятая аграрно-промышленная политика проводится в ЕС. Согласно положениям соглашения, размер государственной поддержки сельского хозяйства не может превышать 10% от валовой стоимости произведенной продукции. Учитывая текущий уровень государственной поддержки, оказываемой сельскому хозяйству в Казахстане (в пределах 4-5%), объем поддержки, предоставляемой сельхозп-

роизводителям, может быть увеличен до допустимого уровня» [*http:/ /bestpravo.ru /federalnoje/ bz-dokumenty /n3w.htm]*.

Соглашение предусматривает меры по защите экономических интересов производителей товаров на внутреннем рынке в отношении товаров, происходящих из других стран и ввозимых на единую таможенную территорию.

Эти меры включают компенсационные, антидемпинговые и защитные меры. Они применяются, если демпинговый или субсидированный импорт увеличивается на таможенной территории и, следовательно, причиняет и угрожает причинить материальный ущерб секторам экономики Казахстана или вызвать значительное замедление экономического развития в секторе экономики.

В области технического регулирования государства-члены ЕАЭС устанавливают сбыт продукции, соответствующей техническим спецификациям Таможенного союза и ЕЭП, без наложения дополнительных требований на технические спецификации. Подготовлен общий список продуктов, для которых в ТС определены необходимые требования.

Важным новшеством Договора является обеспечение свободы торговли услугами в рамках Союза, где государства-члены работают над созданием общего рынка услуг.

Согласно Договору, работники из стран Евразийского экономического союза имеют право свободно осуществлять свою деятельность в другой стране Союза с целью создания общего рынка. На них не распространяются ограничения, защищающие национальный рынок труда, поскольку им не нужно получать разрешение на работу. Помимо ограничений, предусмотренных Договором и законодательством стран-участниц, в целях обеспечения национальной безопасности. Признание государственного стандарта без легализованных документов, удостоверяющих образование, установление эквивалентности документов, связанных с образованием, при приеме на работу способствует плавному движению трудовых ресурсов.

В то же время, процедуры для проживания граждан одной страны – члена Союза на территории другой страны – в ЕАЭС будут упрощены. В целом, расширение сферы труда казахстанцев, которая включает в себя обмен опытом в различных областях, может помочь в развитии навыков работников. Это увеличивает их зарплату и доход. Согласно соглашению, граждане государств-членов ЕАЭС, которые работают в другом государстве-члене, пользуются теми же условиями социального обеспечения, что и граждане страны работы, за исключением пенсионных пособий.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Вместе с названными преимуществами от участия Казахстана в ЕАЭС, следует учесть и ряд проблем:

- намечается не положительное направление в торговом балансе страны – импорт увеличивается, а экспорт снижается;

- санкции против России оказывают негативное влияние и на экономику Казахстана;

Следует отметить, что ЕАЭС начал свою деятельность в очень сложных экономических, политических и финансовых условиях. Ее успех во многом зависит от России – ее внешней политики, наложенных на нее санкций, экономического роста, финансовых и технологических возможностей. Потому что Россия дает около 80% экономического потенциала ЕАЭС.

Казахстанские товары не могут конкурировать с товарами союзников.

Стоит преодолеть «эмоциональные компоненты», когда определенные полномочия делегируются институциональным и руководящим органам Евразийского союза.

В соответствии с доктриной международного права мы отмечаем, что решения исполнительных органов Союза имеют преимущественную силу перед национальным законодательством, что, безусловно, влияет на суверенитет и независимость. В связи с этим необходимо четко понимать, что экономические и политические элементы – это разные вещи и, соответственно, подход должен быть другим. Предлагаемый подход должен основываться на гармонизации национального законодательства государств-членов во избежание расхождений и возможного продления интересов отдельных членов таможенного союза и ЕАЭС.

В процессе формирования и развития общего правового пространства, которое развивается по мере расширения этого пространства, международная торговля каждого государства приобретает различные качественные характеристики. Основным элементом единого пространства с правовой, административной и технической точек зрения является разработка многосторонних межправительственных соглашений и договоренностей, которые также способствуют унификации правовых норм, регулирующих таможенные отношения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Белова Г.И. Финансовая интеграция как стимул инновационного развития евразийского экономического сообщества // Экспертная сеть по вопросам государственного управления / http://www.gosbook.ru/node/77133

2. Эксперты оценили преимущества Казахстана при вступлении в ЕАЭС // http://www.almaty.tv/news_of_day/eksperty-otsenili-preimushchestva-kazakhstana-pri-.html

3. Сидоров О., В разработке нового Таможенного кодекса ЕАЭС были учтены интересы всех сторон / http://www.zakon.kz

4. Татаринова Л.Ф. Positive and negative aspects of joining the Eurasian economic union of the republic of Kazakhstan: questions of economics and law. // Актуальные проблемы законодательства и правоприменительной практики в Республике Казахстан и зарубежных странах: Материалы международной научно-практической конференции (Алматы, университет «Туран», 10 ноября 2018 года). – 2018. – с. 192-197.

5. Антропова М. Евразийский союз будет расширяться // Бюро информации Notum.info http://www.notum.info/news/ekonomika/evrazijskij-soyuz-budet-rasshiryatsya

6. Муханов М. Что даст Казахстану ЕАЭС? // Центр деловой информации KAPITAL.KZ http://kapital.kz/ economic/30381/chto-dast-kazahstanu-eaes.html

7. Программа «Дорожная карта бизнеса 2020». Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от «13» апреля 2010 года № 301 // ИПС НПА РК «Адилет» http://adilet. zan.kz /rus/docs/ P100000301_/links

8. Договор об учреждении Евразийского экономического сообщества от 10 октября 2000г. //Информационно правовой портал http://bestpravo.ru/federalnoje/bz-dokumenty/n3w.htm

UDC 2428

Moldabekov E.B.
doctoral student
L.N. Gumilyov Eurasian National University

SOME ISSUES OF PERSONNEL REGULATION OF CIVIL SERVANTS

Түйін. Жұмыстың мақсаты: Мемлекеттік қызметтің тұрақтылығын басқарудың тиімділігін арттыру әдістерін анықтау.

Мемлекеттік қызметшілердің тиімділігін арттыру жөніндегі зерттеулердің нәтижелері бойынша қызметтің келесі бағыттары ұсынылады: мотивациялық әдістерді тиімді басқаруға ынталандыру, оларды анықтау және қолдану, жауапкершілікті арттыру және басқару қызметіндегі бақылау жүйесін жетілдіру.

Түйінді сөздер: мемлекеттік қызметшілер, персонал, мотивация,жұмыс уақыты, басқару технологиясы.

Резюме. Цель работы: определить пути повышения эффективности управления устойчивостью государственной службы.

По результатам исследований, направленных на повышение эффективности работы государственных служащих, предлагаются следующие направления деятельности: содействие эффективному управлению мотивационными методами, их выявление и применение, повышение подотчетности и совершенствование системы контроля в управлении.

Ключевые слова: государственные служащие, персонал, мотивация, рабочее время, технология управления.

Summary. Objective: to identify ways to improve the efficiency of public service sustainability management.

Based on the results of research aimed at improving the performance of civil servants, the following activities are proposed: promoting effective management of motivational methods, their identification and application, increasing accountability and improving the control system in management.

Keywords: civil servants, personnel, motivation, working hours, management technology.

INTRODUCTION

Of greatest interest is the scientific and theoretical understanding of public service, as well as the content of the "volume" of this concept in accordance with the scientific and legal system that has developed in the Republic today. For a holistic understanding of the issue, it is important to show the history of its formation and development, the entire spectrum of public service. In this regard, we consider general theoretical approaches to the study of the concept of public service.

The concept of "service" in legal and scientific literature is used in different ways: as a type of human activity, as a socio-legal institution, as a system of special organs of the state, as a spiritual activity of a person, etc. The service consists in managing, carrying out state activities, providing management itself, and providing social and cultural services to people [3].

Materials and research methods

The methodological basis of the study was classical general scientific research methods, as theoretical, based on analysis, synthesis, formalization of materials on the subject under study. The work uses tabular and graphical methods.

Results and discussion

The success of the transformations carried out in Kazakhstan is largely determined by the state of public service, the ability of the state apparatus to solve the complex and crucial tasks of the country's socio-economic development, the interest of public servants in the reform of government institutions and the promotion of social progress.

Monitoring of civil service personnel in the Republic of Kazakhstan as of January 1, 2016 showed that the number of civil servants is 99,886, of which 422 are political employees (5).

Currently, the average age of a public servant is 39 years. Moreover, the most numerous stratum is 30-40 years old, about 31%, under 30 years old 25 40-50 22 over 50 years 22. This shows that the age composition is balanced, and also indicates the relative preservation of continuity in the public service. The number of civil servants with an experience of up to 5 years is 30 from 5 to 10 years 24 over 10 years 46. The average length of service in the civil service is 10.5 years. Ove In Kazakhstan, the influx of young people into state bodies occurs naturally, including from the ranks of graduates of the Bolashak program. The number of graduates of this program working in the public service has doubled since 2012. The following is an analysis of the activities of the Department of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Civil Service and Anti-Corruption in the Aktobe region.

Based on the results, the information on the activities of the Department of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Civil Service Affairs and

the Combating of Corruption in the Aktobe region, the achievement of the main target indicators provided for in the Agency's strategic plan in the Aktobe region is as follows: according to the results for 2014, 260 civil servants were replaced net turnover amounted to: the past 2 years, it has increased by a year, that is, there is a tendency towards stabilization.

In Kazakhstan, the influx of young people into state bodies occurs naturally, including from the ranks of graduates of the Bolashak programme. The number of graduates of this programme working in the public service has doubled since 2012. The following is an analysis of the activities of the Department of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Civil Service and Anti-Corruption in the Aktobe region.

Based on the results, the information on the activities of the Department of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Civil Service Affairs and the Combating of Corruption in the Aktobe region, the achievement of the main target indicators provided for in the Agency's strategic plan in the Aktobe region is as follows: according to the results for 2014, 260 civil servants were replaced net turnover amounted to:

187 civil servants 9.2%; interchangeability according to LEA 424

civil servants of which the net turnover of 397 civil servants 16.7%; in 2015, the central government bodies were replaced by 297 of which the net turnover was 205 civil servants 10.3%;

LEA was replaced by 397 of them; net turnover was 337 (13.7%);

and in 2016, the net turnover of civil servants by Central government bodies is as follows 7.2% instead of LEA 11%;).

In 2016, the following target indicators were also achieved: the share of competitions (internal and general) held with the participation of observers and experts was 99.2% instead of 52%; the proportion of persons from among those who applied, whose rights were restored following the results of inspections for compliance with the legislation on public service, 42% instead of 30%; the share of executed proposals and submissions made to government bodies following the results of inspections for compliance with the civil service legislation is 100% instead of 60%; the percentage of implemented recommendations of the Ethics Council is 100% instead of 70%; the share of restored rights of services about recipients following the results of violations revealed during inspections is 66% instead of 62%; the proportion of government agencies whose activities in the area of «rendering public services» are rated as effective 74% instead of 61%; the share of implemented recommendations to eliminate corruption risks is 93% instead of 27%; share of standards and regulations of public services analyzed for corruption risks – 35% instead of 5%.

In general, the Department is working in the field of civil service, the quality of public services and the prevention of corruption in the following main areas:

Conducting monitoring of the state of the personnel and public positions of the public service, including the formation of the Republican database of public service personnel.

In 2014, there were 4401 civil servants in state bodies in the Aktobe region of them: CGA 2026 (46%); LEA 2375 (54%)

The staffing level of civil servants in 2015 amounted to 4444 of them: TU CGO 1987 44.7%); LEA 2457 (55.3%).

As of January 1, 2016, in 477 state bodies of the Aktobe region, the regular number of civil servants was 4,744 units, including 2,080 (43.8%) units in the territorial divisions of the central state bodies (hereinafter referred to as the TU CGO), in local executive and representative state authorities (hereinafter LEA) 2664 (56.2%) units (Figure 1).

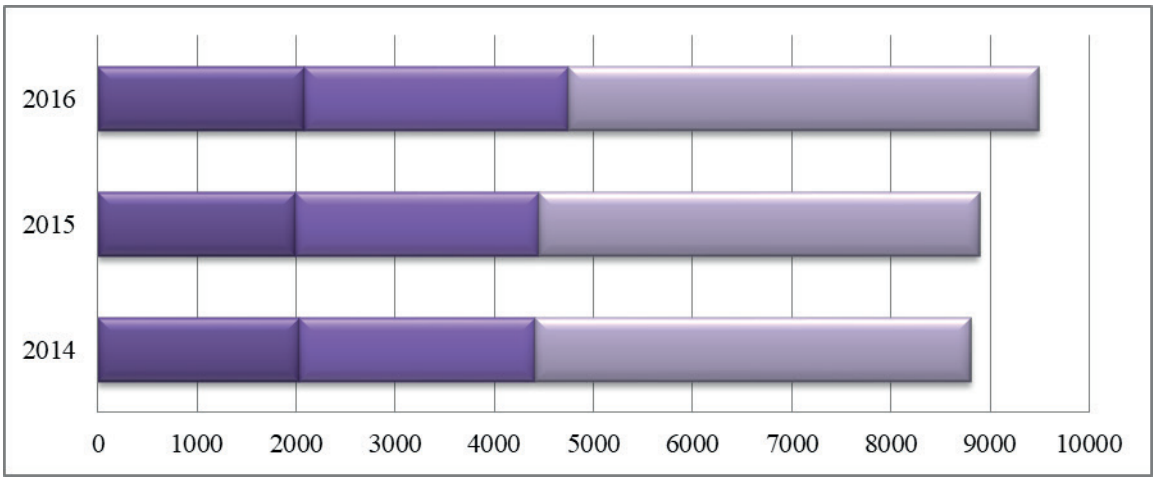

Fig. 1 – The regular number of civil servants for 2014-2016.
[Fig. 2: The staff number of civil servants for 2014-2016.]
Source: [6]

Diagram 3 allows us to conclude that from 2014 to 2015, the number of civil servants increased by 99%, and from 2015 to 2016 by 93.6%.

The number of vacancies for 2016 in state bodies is 268 units, including 100 in the TU CGA TP and 168 in the LEA.

The staffing level is 94.4%, including 95.2% in the territorial divisions of central state bodies, and 93.7% in local executive and representative state bodies.

More than half of civil servants are 2648 women (59.2%), and the average age of civil servants is 38.5 years.

Education of public servants of the region is presented as follows: with higher education – 3974 or – 88.8%, with secondary vocational education – 496 or 11.1%, with secondary education – 6 or 0.1%.

The experience of public service is on average 10 years, the average length of service in the position held is 4 years and 2 months.

Since the beginning of 2016, 963 people (20.3%) have left the civil service, including 369 (17.7%) from the TU CGA, 594 from the LEA (22.3%).

At the same time, the net turnover (leaving the public service system) amounted to 279 people (5.9%), including 86 from the TU CGA (4.1%), and 193 from the LEA (7.2%).

The net turnover among the first-time admissions was 22 people (0.5%), including from the TU CGA – 7 (0.3%), from the LEA – 15 (0.6%).

According to the results of 2016, 2981 candidates for occupation of administrative public posts of Building B were tested, of which 1170 or 39.2% received test results above threshold values.

As shown by the indicators, almost 60% of the candidates received results below the threshold, the main reason for which is not only the nervous tension of the tested, but also their poor preparation for the tests themselves.

To identify the facts of the dismissal of civil servants by the heads of state bodies, the department conducts a questionnaire on the basis of permanent dismissal of persons. The results of the survey showed that the reasons for dismissal are a low level of wages, a large amount of work in government bodies, irregular working hours, lack of monetary and non-monetary rewards, etc. Nevertheless, it should be noted that mainly dismissals occur in connection with the transfer of persons to other positions in other state bodies.

The results of studies to improve the selection methods for public service were implemented:

- in the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 22, 2013 N5 524 "On approval

The rules for selecting the personnel reserve of the administrative civil service of Building A and holding a competition for occupying the vacant and temporarily vacant administrative civil service positions of Building A, paragraph 4, paragraphs 22:

"Testing is carried out in the manner approved by the authorized body for

civil service affairs in coordination with the Administration of the President of the Republic of Kazakhstan ";

- in an order of the chairman of the Agency of the Republic of Kazakhstan for State Affairs service dated April 1, 2013 No. 06-7 / 43 "On some issues of selection in personnel reserve of the administrative civil service of building "A", where it was introduced and normatively fixed: "testing of candidates for knowledge of the legislation of the Republic of Kazakhstan, a logical test, a test for competencies, KAZTEST in accordance with the schedule drawn up by the Agency of the Republic of Kazakhstan on public service affairs. "

At the present stage in Kazakhstan, a fairly perfect model of a career model of public service has developed. And our main task is the need to form a new type of employee. Capable civil servant within the law and its competence to observe and actively protect human rights and freedoms and citizen, be responsible for their actions and deeds, show independence and creativity. Be law abiding and disciplined enterprising and willing to take justifiable risks. To develop and practical application of moral criteria for evaluating employees. To create a healthy moral and psychological climate in the team and ethical education of personnel [7].

Table 1

Competency Model of Civil Servants

	Specialists	Leaders	Senior executives
Business qualities			
Situation analysis and decision making	Analysis and problem solving	Promising Economic Thinking	Strategic thinking
Workflow management	Self-organization	Performance management	Creating a culture of efficiency
Interaction			
Communication and involvement of others	Clarity in communication	Effective communication	Building partnerships and persuasive communication
Teamwork	Team leadership	Leadership in a multi-functional team	Corporate team leadership
Leadership quality			
Change management	Initiative and openness	Implementation and leadership in change	Leadership in Strategic Change
Self development	Motivation and Development	Self-development / mentoring	Organizational development
Personal qualities			
Result orientation	Result orientation		
Honesty and Ethical Conduct	Honesty and Ethical Conduct		

So from our competency model of civil servants, one of the methods to increase the efficien-

cy of public administration is the introduction of SMART-technologies.

Currently, key performance indicators (KPI) in the management of personnel of state structures is one of the leading management tools [1].

The main criteria for KPI in the public sector are: Preservation of talent – this is KPI, which indicates the stability of organizations. The high staff turnover index implies high costs for the employer. The level of retention of talent is calculated by comparing the number of employees who joined the company in a certain period and those who remained during the same period. Average dialing time.

This measures the time between the announcement of an employee leaving the company and the other candidate selected and chosen to replace him. You can optimize the average time of each new hiring, but be careful; many factors can be included here.

• Education and training. Courses for employees have a direct impact on the activities of the company. This KPI is designed to help increase the level of productivity of each employee by creating special strategies to increase the level of loyalty and level of employee satisfaction when working with the organization.

• Average time to achieve goals. KPI will evaluate the effectiveness of your workforce to find out how much time they need to complete certain tasks and goals that have been set for their position in organizations.

However, there are a number of problems associated with the management of public service personnel: Low qualifications; The ethical issue in public service; The attractiveness of the state as an employer in the labor market.

In our opinion, the solution of the described problems involves the following implementation of an automated KPI system in the state personnel strategy:

- implementation of a unified personnel management system using KPI;

- the introduction of a factor-scale scale in the system of remuneration of civil servants according to established rating criteria.

Conclusion

Based on the results of studies conducted to increase the efficiency of public servants, the following activities are proposed:

The effectiveness of state and local government largely depends on the responsible and competent organizing leaders. Consequently, KPIs require time, effort and employee participation to meet their high expectations, the development and implementation of new methods, structures [2] and management technologies, in order to increase competitiveness in comparison with the results of government employees, all managers, a benchmarking method has been introduced.

REFERENCES:

1.Burganova E. O. Introduction of key performance indicators / / Personal Mix. – 2005. – No.

2.Ignatov V. G., Belolipetsky V. K. Professional culture and professionalism of public service: the context of history and modernity: studies. benefit. – R. N. / D.: March, 2000. – 256 p.

3.Kozlova Yu. M..»Soviet administrative law», M., 1973.

4.Manokhin V. M.. Soviet public service. M., 1966.

5.Meyer, M. V. assessment of the effectiveness of the business / per.from English. – Moscow: Izd-vo «Vershina», 2008.

6.Monitoring of the personnel of the state service of the Republic of Kazakhstan. – The official website of the national anti-corruption Bureau of the Ministry of public service. — [AYR.] Access mode: http://anticorruption.gov.kz Oh.

7.Monitoring of personnel of the state service of Kazakhstan. As of January 1, 2015. [Electronic resource]:

8.StarilovYu.N.Tutorial «Call right». Izd-vo «Bek», M., 1996.

Мусаева Алия Январбековна
заң ғылымдары магистрі,
«Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы
Тараз инновациялық гуманитарлық университеті
Тараз, Қазақстан

Асқарбекқызы Назира
заң ғылымдары кандидаты,
«Құқықтану» кафедрасының меңгерушісі
Тараз инновациялық гуманитарлық университеті
Тараз, Қазақстан

ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫЛАР АРАСЫНДАҒЫ МҮЛІКТІК ҚАТЫНАСТАРДЫ ШАРТТЫ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін. Бұл мақалада ерлі-зайыптылар мүлкінің келісім шарттық режимін реттеу қарастырылады. Ерлі-зайыптылардың меншігінің шарттық режимінің негізі ретінде неке шартының мәнін зерттеледі. Осы мақаладағы талдаудың нысаны ерлі-зайыптылардың меншігінің шарттық режимін, оның ішінде осы нормативтік құқықтық актілердің құқықтық техникасының деңгейін анықтайтын Қазақстанның заңнамалық актілері болып табылады. Зерттеу объектісі болып ерлі-зайыптылардың ортақ мүліктеріне қатысты мүліктік қатынастар саласында қалыптасатын құқықтық қатынастарының жиынтығы табылады.

Түйінді сөздер: ерлі-зайыптылардың мүліктерінің келісім шарттық режимі, ерлі-зайыптылардың құқықтары мен міндеттері,неке келісімшарты

Резюме. В данной статье рассматриваются вопросы регулирования договорного режима имущества супругов. Сущность брачного договора изучается как основа договорного режима имущества супругов. Объектом анализа в данной статье являются законодательные акты Казахстана, определяющие договорный режим имущества супругов, в том числе уровень правовой техники этих нормативных актов. Объектом исследования является совокупность правовых отношений между супругами в области имущественных отношений .

Ключевые слова: договорный режим имущества супругов, права и обязанности супругов, брачный договор

Summary. This article deals with the regulation of the contractual regime of spouses' property. The essence of the marriage contract is studied as the basis for the contractual regime of the spouses' property. The object of analysis in this article is the legislative acts of Kazakhstan, which determine the contractual regime of the property of spouses, including the level of legal technique of these regulations. The object of the research is a set of legal relations between spouses in the field of property relations.

Keywords: contractual regime of property of spouses, rights and obligations of spouses, marriage contract.

Отбасылық құқықтық қатынастар қоғамдық өмірдің салаларын ішіндегі құқықтық реттеу тұрғысынан ең қиын саласы болып табылады. Бұл сала моральдық және құқықтық ұйғарымдары, жеке және қоғамдық мүдделердің өте бір-бірімен тығыз байланыста, іс жүзінде біріктірілген екендігімен байланысты. Бұл заманауи отбасылық заңнамасы отбасы ішінде қалыптасатын жеке, физикалық, тұрмыстық мәселелерді қозғамай-ақ дамитын мүліктік қатынастарды реттеуде айқындалады. Соңғысы әр бір нақты отбасының адамгершілік идеялары мен мүдделеріне негізделген, отбасы мүшелері келісетін және қабылдаған ережелермен реттелуі керек. Кез-келген жағдайда, мемлекет отбасы дауларын шешуге тек отбасы мүшесінің бұзылған құқықтарын қорғаушы ретінде қатысуға құқылы. Дамыған елдерде жұбайылар арасында неке шартын жасасу немесе басқаша аталғандай неке шарты сияқты нәрсе бұрыннан кең таралғаны бәріне мәлім. Өркениетті отбасыларда мүлікті реттеу туралы осындай келісім жасасу, кейбір жағдайларда мүліктік емес қатынастар ұзақ уақыт бойы сәнді немесе жақсы формада ғана емес, дұрыс мәдениеттің көрсеткіші болды.

Әр түрлі елдерде бұл институттың өзіндік ерекшеліктері бар, бірақ оның басты мақсаты – ерлі-зайыптыларға некедегі мүліктік қатынастарды анықтауға кең мүмкіндіктер беру. Шартты реттеудің маңызды құралы болып табылатын сот алдындағы келісім қазіргі заманғы отбасы құқығының жаңа феномені болып табылады. Сот алдындағы келісімнің құқықтық белгілерін зерттеу кез-келген келісімшартты оның салалық тиістілігіне және мазмұнының жеке сипаттамаларына қарамастан, сондай-ақ келісімшарттың осы түрін сипаттайтын бірқатар ерекшеліктердің сипатталатын әмбебап сипаттамалары ретінде

келісімінің бар екендігін анықталады Сот алдындағы келісімнің құқықтық белгілерін зерттеу кезкелген келісімшартты оның салалық тиістілігіне және мазмұнының жеке сипаттамаларына қарамастан, сондай-ақ келісімшарттың осы түрін сипаттайтын бірқатар ерекшеліктердің сипаттаматын әмбебап сипаттамалары ретінде келісімінің бар екендігін анықтады [1.Звенигородская Н. Ф.,М.: Издательство: Приор.- 2006. – 80 с].

Бұл жағдайлар сот алдындағы келісімнің отбасылық-құқықтық сипаты бар деген қорытындыға әкеледі. Некенің мәнін түсіну үшін, оның негізгі принциптері мен табиғатына сүйене отырып, ерлі-зайыптылардың мүліктік келісім-шарттық режимінің табиғатын дәлірек түсінуіміз керек. Неке өздігінен келісімнің бір түрі болғандықтан, ерлі-зайыптылардың меншігінің шарттық режимі ерлі-зайыптылардың арасындағы қатынастардың сипатына сәйкес келеді деп айта аламыз. Некені түсінудің және оның заңды табиғатын айқындаудың барлық тәсілдерін талдау негізінде біз ерлі-зайыптылар арасында туындайтын барлық қатынастардың (жеке (мүліктік емес) және мүліктік) қатынастардың мәнін анықтайтын келесі жалпы тұжырымдаманы бере аламыз: неке – бұл ер мен әйелдің ерікті бірлестігі, жеке мүліктік емес және мүліктік отбасылық қатынастарды туғызатын, сүйіспеншілік пен өзара құрметке негізделген, заңда белгіленген тәртіппен және нысанда некеде тұрған адамдардың бостандығы мен теңдігі негізінде жасалады. Ерлі-зайыптылар неке кезінде толық азаматтық құқық қабілеттілігін сақтайды, сондықтан кез-келген азаматтық құқықтар мен міндеттерге ие болады, соның ішінде бір-біріне қатысты құқықтар мен міндеттерді де орындайды.

Алайда, неке қатынастары аясында ерлі-зайыптылардың бірқатар құқықтары мен міндеттері жаңа мазмұнмен толығады, жаңа құқықтар мен міндеттер пайда болады. Ерлі-зайыптылар, азаматтық құқықтың басқа субъектілері сияқты, міндеттемелерді қоса алғанда, әртүрлі мәмілелерге қатысушы бола алады.

Алайда, ерлі-зайыптылардың арасында некедегі міндеттемелердің ерекше түрі туындайды. Бұл міндеттемелер келісімшарттық (бала алдындағы келісімнен және бала күтіміне ақы төлеу тәртібі туралы келісімнен) және шарттық емес (мысалы, ерлі-зайыптылардың бірі келтірген зиянды өтеу бойынша міндеттемелер) болып бөлінеді [2. Абашин Э.А., М., «Инфра-М». 2005. – 24 с.] Ерлі-зайыптылардың мүліктерінің келісімшарттық режимі – ерлі-зайыптылардың алименттік міндеттемелері болып табылатын ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастарын, сондай-ақ ерлі-зайыптылардың ортақ және жеке мүлікке қатысты қатынастарын анықтайды. Ерлі-зайыптылардың мүліктерінің шарттық режимі неке шартын жасасу нәтижесінде қалыптасады.

Осылайша, сот алдындағы келісім – бұл некеге тұрған адамдардың келісімі немесе ерлі-зайыптылардың некедегі және (немесе) ол бұзылған жағдайда мүліктік құқықтары мен міндеттерін айқындайтын келісімі. Неке шартының мәні – ортақ мүліктің құқықтық режиміне жататын ерлі-зайыптылардың мүліктік құқықтары мен міндеттері, сондай-ақ азаматтық заңнаманың негізінде ерлі-зайыптыларға тиесілі болуы мүмкін кез келген басқа мүліктік құқықтар мен міндеттемелерде болып табылады.2011 жылғы 26 желтоқсанда Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы кодексі қабылданды. Қазақстан Республикасында меншіктің шарттық режимі мәселелерін реттейтін басқа заңнама жоқтың қасы. Зерттеліп отырған мәселеге қатысты, Азаматтық,неке және отбасылық кодекстердің кейбір нормаларының түсініксіз түсіндірілуіне қарамастан, қазіргі заңдарда кодекстердің жалпы ережелерін көрсететін нормативтік құқықтық актілердің тар мазмұнды.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының ерлі-зайыптылардың мүліктерінің шарттық режимі туралы мәселені тікелей қарайтын актілері қазіргі уақытта жоқтың қасы десек те болады. Бұл неке шартын ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастарын реттеуші ретінде қолдануға байланысты дауларды шешудегі сот тәжірибесінің аздығымен байланысты. Неке шарты некені тіркегенге дейін де, одан кейін де жасалуы мүмкін. Осыған байланысты осы келісімнің күшіне ену сәті анықталады. Егер неке қию туралы келісім жасасқанға дейін жасалынған болса, онда бұл күдікті жағдай туралы келісімді қарастыруға болады және некені тіркеген сәттен бастап күшіне енеді. Сонымен бірге, үйлену тойына дейін алдын-ала келісім жасасу фактісі мүмкін емес және оны тезірек тіркеудің психологиялық қоздырғышы ретінде қарастыруға болмайды. Некені тіркеу сәті – бұл бұрын жасалған келісімді бастайтын бастапқы механизм. [3. Абашин Э.А.,: ФОРУМ-ИНФА-М, 2002. – 23 с] Айта кету керек, неке шартын жасасу қабілеті некеге тұру мүмкіндігімен тығыз байланысты. Сонымен, қазіргі отбасылық заңда неке жасы 18-де деп көрсетілген. Егер адам неке жасына толмаған болса, ол неке тіркелгенге дейін заңды өкілдерінің (ата-аналарының немесе қамқоршыларының) келісімімен ғана неке шартын жасасуға құқылы. Некеге тұрғаннан кейін кәмелетке толмаған жұбайы толықтай құқықтық қабілетке ие болады және өз бетінше ерлі-зайыптылық келісім-шартын жасасуға құқылы. Біз неке шартының ерекше сипатына назар аударғымыз келеді.

Шын мәнінде, сот алдындағы келісім – бұл азаматтық-құқықтық мәміленің бір түрі. Оның ерекшеліктері, оның тақырыптық құрамына, жасасу уақытына, неке шартының мәні мен мазмұнына байланысты. Бұл жағдайда сот алдындағы келісім азаматтық-құқықтық мәмілелерге қойылатын нысанда да, тараптардың мазмұны

мен сөз бостандығына да қойылатын негізгі талаптарға сәйкес келуі керек [4. отв.ред. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект.-2007.-784 с.] Неке шартына қойылатын міндетті талаптардың бірі оның формасына қойылатын талап, яғни жазбаша түрде жасалуы және нотариалды түрде расталуы керек (40 бап 2тармақ ҚР Неке және отбасы туралы заңы) заңмен талап етілген нысанды сақтамау неке шартының жарамсыздығына әкеледі. Алдын-ала келісім шартының ерекшелігі оның талаптары тек қана бар мүліктік құқықтарға ғана емес, сонымен бірге болашақ ерлі-зайыптылардың неке кезінде алуға болатын ережелеріне де қатысты болуы мүмкін. Мүлікке қатысты келісім жеке мүліктік емес сипаттағы мәселелерді реттей алмайды. Мүліктің құқықтық режимін өзгертумен қатар, сот алдындағы келісімде Қазақстан Республикасы ҚР Неке және отбасы туралы заңының 7 тарауында көрсетілген шарттар болады: олардың өзара құқықтары мен міндеттері, мүлік ажырасқан жағдайда ерлі-зайыптылардың әрқайсысына беріледі. Некеге тұру шарты кезінде ерлі-зайыптылардың ешқайсысы жеке шарттардың біржақты тәртіпте орындалудан бас тартуға құқығы жоқ, бұл жеке құқықтың негізгі принципі.

Алайда, неке шартын, сондай-ақ кез келген азаматтық-құқықтық келісімшартты өзгерту және бұзу ерлі-зайыптылардың келісімі бойынша мүмкін, бұл жеке құқықтың тағы бір іргелі қағидатына – келісім бостандығы қағидасына сәйкес келеді. Ерлі-зайыптылардың неке шартында анықтаған құқықтары мен міндеттері неке кезінде, сондай-ақ егер ол шарттың өзінде көрсетілген болса, ол бұзылғаннан кейін де қолданылады. Ерлі-зайыптылардың неке шартында белгілейтін ережелер тізімі ашық. Алайда, неке шартының келісілген барлық ережелері ерлі-зайыптылардың мүліктік құқықтары мен міндеттеріне қатысты болуы керек және отбасы құқығының негізгі принциптеріне қайшы келмеуі керек. Отбасы өмірінде мүліктік қатынастар жеке мүліктік емес қатынастарға қарағанда әлдеқайда аз орын алатындығына қарамастан, олар заңмен реттелетін ерлі-зайыптылардың қатынастарының негізгі тізбегін құрайды. Қазіргі өмірде ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастары маңызды рөл атқара бастады. Бұл күнделікті өмірдегі әр жұбайдың рөлін, құқықтары мен міндеттерін анықтайтын негізгі факторлардың бірі болып табылатын отбасылық өмірдің материалдық жағы. Бұл ең алдымен қазіргі қоғамның экономикалық өмірінде болып жатқан, адамдардың өмірлік құндылықтарының қалыптасуы мен өзгеруіне әсер ете алмайтын өзгерістерге байланысты. Мүліктік даулар көбінесе отбасының бұзылуының негізгі себебі болады. Мұны сот практикасы растайды, оны талдау жыл өткен сайын ерлі-зайыптылардың неке кезінде алған мүлкін бөлуге байланысты даулардың саны артып келе жатқандығын көрсетеді. Жоғарыда айтылғандардың барлығы қазіргі қоғамның қазіргі өмір жағдайларында ерлі-зайыптылардың мүліктік шарттық режимі мәселесінің өзектілігін анықтайды. Сонымен қатар, ерлі-зайыптылардың ортақ бірлескен меншігі режимін ерлі-зайыптылардың келісімдері арқылы өзгертуге мүмкіндік бермейтін перспективалық нұсқаулардың орнына, неке және отбасы туралы заң ерлі-зайыптылардың меншігі режимін өз бетінше анықтауға мүмкіндік беретін диспозитивті нормаларды қамтиды.

Ерлі-зайыптылардың меншігінің құқықтық режимі- ерлі-зайыптылар оны өзара келісімді қолданып өзгерткісі келмеген жағдайда немесе ерлі-зайыптылық алдындағы келісім бұзылып, жарамсыз болған жағдайда ғана қолданылады. Ерлі-зайыптылардың меншігіне келісім шарттық режимнің болуы ерлі-зайыптыларға қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайларды және халықтың тұрмыс-тіршілігін, сондай-ақ олардың нақты жағдайларымен мүдделерін ескере отырып, некеде алынған мүлікке еркін билік ету құқығын береді [5.Степанян Ш.У. Брачный договор как регулятор имущественных отношений супругов в российском обществе //Семейное и жилищное право. 2006. №2.] Теория жүзінде, ерлі-зайыптылардың мүліктерінің шарттық режимін талдау кезінде авторлар негізінен неке шартының заңдық анықтамасын қайталайды, оған сәйкес неке шарты – бұл некеде тұрған адамдардың келісімі немесе ерлі-зайыптылардың некедегі және ол бұзылған жағдайда мүліктік құқықтары мен міндеттерін анықтайтын келісім деп қкарастырады. Алдын-ала сатып алу шарты ерлі –зайыптылардың ортақ мүлкінің құқықтық режиміне жататын мүліктік құқықтары мен міндеттерін, сондай-ақ азаматтық заңнаманың негізінде ерлі-зайыптыларға тиесілі болуы мүмкін, кез келген басқа мүліктік құқықтар мен міндеттемелерді реттейді. Қазақ қоғамындағы отбасылық қатынастарды неке шарты арқылы реттеу мәселесі келесі себептерге байланысты өзекті болып табылады:

-Экономикалық жүйенің өзгеруі, нарықтық экономикаға көшу.

-Мүліктік қатынастарды, оның ішінде ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастарын реттеудің негізгі қағидаларын өзгерту.

-Жаңа азаматтық жәнеотбасылық заңнаманың қалыптасуы

-Қоғамның бірлігі ретінде қоғамның және отбасының негізгі құндылықтарын қайта қарастыру.

Қазақ қоғамында неке туралы келісім тек шет мемлекеттердің отбасылық құқығын сипаттағанда ғана айтылуы мүмкін еді, оның үстіне, мұндай әңгіме барысында, әдетте, неке туралы келісімнің идеясы адамдардың көзқарастары мен бөтен және тіпті түбегейлі қатыгез болатындығын атап өту керек деп санаймыз,бірақ мұндай келі-

сімге қазіргі кезде санамыз да көнгендей. Заңды тұрғыдан алғанда, ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастарын қосарлы-құқықтық реттеу негізсіз болып саналды: заңнама талаптарын қолдану немесе неке шартын жасасу арқылы, алайда, сот алдындағы келісім жасасу мүмкіндігі әрқашан тартымды болып көрінді. Шамасы, бұл ерлі-зайыптыларға өз бетімен және ең бастысы өзара құқықтар мен міндеттерді еркін айқындауға мүмкіндік берді.

Мемлекет жеке ештеңені танымайтын жағдайда, «бәрін және бәрін» құқықтық нормалармен реттеуге деген ұмтылыс айқын көрінген жағдайда, қатынастарды келісім бойынша реттеу мүмкіндігі, әрине, көңілге қонымды болды. Сот алдындағы келісім кең таралмайтын сияқты. Капиталистік деп аталатын елдерде де адамдар арасындағы қарым-қатынас есептеуге негізделген, ренесалды келісім салыстырмалы түрде сирек кездеседі. Қазақстанға келетін болсақ, неке шарты азаматтардың санасында экзотикалық нәрсе ретінде қабылданады. Көбіне оған деген көзқарас теріс, өйткені ерлі-зайыптылардың (болашақ ерлі-зайыптылардың) қарым-қатынастарын неке шарты бойынша реттеуге деген ұмтылыс көбінесе рухани болмыстың көрінісі деп саналады. Ерлі-зайыптылардың (болашақ ерлі-зайыптылардың) арасында мүлікке иелік ету және т.б. туралы түрлі келісімдер жиі жасалады, дегенмен бұл келісімдер әрдайым ауызша емес кез-келген түрде жасалынбай, жазбаша жасалуы тиіс. Әдетте жоғарыда аталған келісімдерді рәсімдеу ұсынылса да (оның ішінде сот алдындағы келісім жасасу арқылы), бірақ өмірлік шындықты, сондай-ақ этикалық көзқарастарды ескере отырып, сот алдындағы келісімнің мәнін ашудың қажеті жоқ. Үйлену кезінде болашақ ерлі-зайыптылар көбінесе болашақ туралы ойламайды, «олар бұдан былай бақытты өмір сүреді» деп сенеді.

Олар бірлескен меншікті алдын-ала бөлудің жолдарын алдын-ала қарастыру немесе басқа мүліктік құқықтар мен міндеттемелерді бір-бірінен анықтау қажеттілігі туралы ойға келмейді. Сот алдындағы келісім талап ету, кем дегенде, этикалық емес деп саналады.

Әрине, ерлі-зайыптылардың мүлкінің шарттық режимін заңды және практикалық пайдалану тұрғысынан, ерлі-зайыптылар арасындағы мүліктік қатынастарды барынша мұқият (қажет болған жағдайда, өте егжей-тегжейлі) реттеуге болады. Некеге дейінгі келісім институтының пайда болуы барлық адамдар некеде тұрғанда. осындай келісімге келуге міндетті дегенді білдірмейді. Заң болашақ ерлі-зайыптыларға және ерлі-зайыптыларға неке шартында мүліктік қатынастарды дербес анықтау құқығын береді, бірақ оларды бұл іс-әрекетке міндеттемейді. Егер меншігі көбіне жас отбасыларға тән тұтыну тауарларынан тұратын болса, адамдардың көпшілігінің отбасылық келісімге қол қоюы екіталай.

Бұл жағдайда олардың қарым-қатынасы ерлі-зайыптылардың мүліктерінің құқықтық режимі туралы ережелермен реттеледі. Алдын-ала жасалынатын келісім жасасу, негізінен, отбасылық заңнамада қарастырылған ажырасу жағдайында өз компаниясын барлық мүліктің бөлінуінен қорғағысы келетін жұбайлар үшін немесе неке қию сәтінде өте жоғары мүліктік мәртебесі және жоғары табысы бар адамдар үшін қызығушылық тудыруы керек. Болашақта жекеменшікке белгілі бір ірі инвестициялар салу ниеті бар, сонымен қатар, неке шартын жасасу ерлі-зайыптыларға некені бұзғаннан кейін жиі туындайтын дауылардан аулақ болуға мүмкіндік береді. Қазақстанда ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастарын реттеуде неке шартын қолдану әлі де жас кезінде, сондықтан неке шарты бұрыннан бері отбасылық қатынастарды құқықтық реттеудің көзі ретінде қолданылып келген елдердің тәжірибесін елемеуге болмайды. Бұл өте маңызды, өйткені ерлі-зайыптылар шетелде сынақтан өткен мүліктік құқықтар мен міндеттемелерді бөлу модельдерін жиі қолданады. Қазақстанда ерлі-зайыптылардың меншігінің келісімшарттық режимін қолдану тәжірибесі өте аз.

Бұл, біріншіден, жақында оның құқықтық реттелуіне ие болуымен, екіншіден, неке шартын жасасудың біздің қоғам үшін жат болып табылатындығымен байланысты. Оның болуы халықтың этикалық көзқарастарына қайшы келеді. Неке шартын сирек жасасудың себептері халықтың құқықтық сауатсыздығы және қоғам өмірінің материалдық деңгейінің төмендігі болып табылады. Осы бағытта тәрбие жұмыстарын жүргізу қажет. Шартты түрдегі ерлі-зайыптылардың мүліктік режимін қолдану үшін адамдар талқыланып жатқан нәрсені түсініп, оны ерлі-зайыптылардың немесе болашақ ерлі-зайыптылардың жеке қарым-қатынасы тұрғысынан қорқынышты және опасыздық ретінде қарастырмауы үшін көптеген бұқаралық ақпарат құралдары қажет. Сонымен қатар, қоғамдық сананың бойындағы бар тосқауылды сәтті еңсеру үшін АХАЖ органдарына неке қиюды қалайтын азаматтарға неке шартын жасасу мүмкіндігі туралы, сондай-ақ жоғарыда аталған заңды әрекеттен туындайтын құқықтық салдар туралы білікті кеңес беру ұсынылу керек.

Бұл азаматтардың ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастарын реттеудің тағы бір әдісі ретінде азаматтардың неке шартына қатынасын қалыптастыруға әсер етудің жалғыз әдісі. Ол, шын мәнінде, ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкін бөлу қажеттілігі, әдетте, некенің бұзылуына байланысты туындайды. «Некеге тұру кезінде мүліктің бөлінуі әртүрлі себептермен туындауы мүмкін, мысалы, ерлі-зайыптылардың біреуі өз мүліктерінің бір бөлігін балаларға беруге немесе өз мүлкін сату арқылы жеке қарызын төлеуге

ұмтылуы мүмкін» [6.Симонян С.Л.,М.: Контур.- 1998.- 153 с] Демек, ортақ бірлескен меншікке қатысушылар арасында ортақ мүлікті бөлу құқығы әрқашан бар. Мүлікті бөлу туралы шарттың сот алдындағы неке келісімінен айырмашылығы мынада, ол болашақ үшін емес, бөлу кезіндегі мүліктің құқықтық режимін анықтайды. Некеге тұрғаннан кейін алынған мүлік ортақ деп танылады.

Неке шартының нысанына қойылатын ерекше талаптар нақты ерлі-зайыптылар арасында жасалуға мүмкіндік бермейді. Азаматтық-құқықтық келісім бостандығы қағидатын сақтай отырып, нақты ерлі-зайыптылар сатып алынған мүлікке жеке немесе бірлескен меншік құқығын орнату туралы, сондай-ақ олардың арасындағы міндетті қатынастарды реттеу туралы келісім жасай алады. Алдын-ала келісімшарттың нысаны неке құруға ниет білдірген адамдар немесе ерлі-зайыптылар бола алады, сондықтан оны жасасу мүмкіндігі некеге тұру мүмкіндігімен байланысты болуы керек. Осыған байланысты, кәмелетке толмағандардың, соның ішінде босатылған адамдарға қатысты, неке жасын азайту туралы шешім қабылданған, сонымен бірге сот іс-әрекетке қабілеті шектеулі тұлғалардың өздері неке шартын жасасу құқығын заңнамалық деңгейде нақты көрсету қажет. Неке және отбасы туралы заңдарда белгіленген қоғамдастық үшін құқықтық режим және ерлі-зайыптылардың мүліктерінің бөлінуі, ерлі-зайыптылар сатып алатын болашақ кезеңге мүліктік шарттық құқықтық режимді орнатудың негізін анықтайтын неке шартының талаптарына сәйкес өзгертілуі мүмкін.

Ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастарын реттеу мәселелері азаматтық және отбасылық құқық аясында да одан әрі дамуды қажет ететіндігін атап өткен жөн. Ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастар институты тек отбасын ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік маңызды қатынастарды да қалыптастыратын және алдын-ала анықтайтын жүйе ретінде танылуы керек. Сондықтан ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастар доктринасы және осы қатынастарды реттейтін заңдар үнемі талданып, оларды жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалынып ұсынылады. Ерлі-зайыптылардың олардың мүліктеріне қатысты мүліктік қатынастарын зерттеу әсіресе қазіргі кезде өте қажет, өйткені олар неке мен отбасы қатынастарының құқықтық негіздерін анықтайды және мемлекет отбасы мен қоғамның даму тенденцияларын объективті түрде бағалай алатын құрал болып табылады.

Аталған фактілер мен жағдайлар ерлі-зайыптылардың мүлікке қатысты мүліктік қатынастарының әлеуметтік маңыздылығын куәландырады және олардың құқықтық табиғатын, құқық қолдану тәжірибесінің теориялық және практикалық мәселелерін, сондай-ақ осындай қатынастарды реттейтін заңнаманы зерттеудің өзектілігін растайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1.Звенигородская Н. Ф. Брачный контракт: Договорное регулирование имущественных отношений в семье: Учебное пособие. – М.: Издательство: Приор.- 2006. – 80 с.

2.Абашин Э.А. Брачный договор. Справочное пособие. М., «Инфра-М». 2005. – 24 с.

3.Абашин Э.А. Брачный договор: Учебное пособие – М.: ФОРУМ-ИНФА-М, 2002. – 23 с.

4.Гражданское право : учебник: в 3 т. Том 1. — 6-е изд., перераб. и доп. /Н. Д. Егоров, И.В. Елисеев [и др.]; отв.ред. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект.-2007.-784 с.

5.Степанян Ш.У. Брачный договор как регулятор имущественных отношений супругов в российском обществе //Семейное и жилищное право. 2006. №2.

6.Симонян С.Л. Имущественные отношения между супругами. М.: Контур.- 1998.- 153 с.

7. 2011 жылғы 26 желтоқсанда Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы кодексі

УДК 343.98

Раимжан Серик Булатулы
докторант Академии правоохранительных органов
при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан

К ВОПРОСУ ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ГИПНОЛОГИИ В ПРАКТИКЕ РАСКРЫТИЯ И РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Түйін. Бұл мақалада автор қазіргі жай-күй ерекшелігі мен қылмыстық процесте қолдану перспективасында, гипноз (гипнорепуция) сияқты криминалистикалық техниканың дәстүрлі емес саласында, автордың пікірінше, ауыр, аса ауыр және айқын емес қылмыстарды ашу мен тергеуді оңтайландыру мен жетілдіруге ықпал ететін кейбір мәселелерді қозғады. Мақала мәтіні бойынша осы институтты қылмыстық процесте қолдану мүмкіндігі мәселесі бойынша ғылыми полемика жүргізіліп, осы мәселе бойынша криминалист-ғалымдардың әртүрлі көзқарастары ұсынылған.

Автор шетел мемлекеттерінің қылмыстық практикасының оң тәжірибесі мен мысалдарын, гипноздық әсердің даму тарихын және криминалистикалық гипологияның өзекті бағыттарын қарастырды. Криминалистикалық гипология ұғымы ұсынылады. Қорытындыда автор өз қорытындыларын жасайды және зерттелетін мәселе бойынша бірқатар негізделген ұсыныстарды ұсынады.

Түйінді сөздер: гипноз, гипнорепродукция, дәстүрлі емес криминалистика, гипноздық әсер ету, жауап алу.

Резюме. В данной статье автором затронуты некоторые вопросы специфики современного состояния и дальнейшей перспективе применения в уголовном процессе, такой нетрадиционной отрасли криминалистической техники, как гипноз (гипнорепродуция), которая, по мнению автора, способствует оптимизации и совершенствованию раскрытия и расследования тяжких, особо тяжких и неочевидных преступлений. По тексту всей статьи ведется научная полемика по вопросу возможности применения данного института в уголовном процессе, представлены различные точки зрения ученых-криминалистов по данной проблематике.

Автором рассмотрены положительный опыт и примеры из уголовной практики зарубежных государств, история развития гипнотического воздействия и актуальные направления криминалистической гипнологии. Предлагается понятие криминалистической гипнологии. В заключении автором делаются собственные выводы, и предлагается ряд обоснованных предложений по исследуемому вопросу.

Ключевые слова: гипноз, гипнорепродукция, нетрадиционная криминалистика, гипнотическое воздействие, допрос.

Summary. In this article, the author touches on some questions of the specifics of the current state and the further prospect of using such an unconventional branch of the criminalistic technique as hypnosis (hypnoreduction) in the criminal process, which, according to the author, helps to optimize and improve the disclosure and investigation of serious, especially serious and unobvious crimes. Throughout the text of the entire article, a scientific debate is underway on the possibility of using this institution in criminal proceedings; various points of view of forensic scientists on this issue are presented.

The author considers the positive experience and examples from the criminal practice of foreign countries, the history of the development of hypnotic effects and the current areas of forensic hypnology. The concept of forensic hypnology is proposed. In conclusion, the author draws his own conclusions, and offers a number of reasonable proposals on the issue under study.

Keywords: hypnosis, hypnoreproduction, unconventional criminology, hypnotic influence, interrogation.

ВВЕДЕНИЕ.

Во многовековой практике раскрытия и расследования преступлений всегда достаточно остро стоял и, в настоящем не менее актуален, вопрос о необходимости поиска и внедрения в практическую деятельность правоохранительных органов передовых научных и технических достижений, обеспечивающих повышение качества и результативности раскрытия, расследования и предупреждения преступлений.

Поэтому полагаем необходимым рассмотреть вопрос о возможности применения гипнорепродуктивного метода для получения ориентирующей, уточненной и значимой информации

в ходе проведения допроса и других следственных действий.

Основная часть.

«Гипноз (от греческого "hypnos" – сон) – вызванное самовнушением, воздействием гипнотизера или возникшее спонтанно временное состояние сознания, характеризующееся резкой фокусировкой внимания и высокой подверженностью внушению. Гипнотическое воздействие известно более 3 тысяч лет. Оно применялось жрецами Древнего Египта, Индии, Тибета, врачевателями Востока, позднее использовали в своей практике врачеватели Древней Греции и Рима. Гипноз назывался разными именами (Шойфет). Например, в Европе в XVIII в. Антон Франц Месмер называл его животным магнетизмом. В 1842 году английский врач Джеймс Брэйд показал, что при фиксировании взгляда на блестящем предмете происходит особое состояние тела и ума, которое он в 1843 году назвал гипнозом» [1].

Гипнотические состояния, в зависимости от степени и глубины распространенности, вызванные вербальным и невербальным действием гипнотизера или самовнушением (аутогипноз), подразделяются на следующие стадии:

а) легкая (сонливость);

б) средняя (полная расслабленность при сохранении уверенности в том, что имеется возможность побороть сонливость, но делать этого не хочется);

в) глубокая (не реагирование ни на какие раздражители и поддержание речевого контакта только с гипнотизером либо иным ведущим).

При решении вопроса о самой допустимости применения гипнорепродуктивного метода в сборе информации о преступлении не последняя роль отводится и возражениям этического порядка. Основное из них – унижение достоинства людей, подвергаемых выборке, как свидетеля, так и подозреваемого, а также влияние сеанса гипноза на состояние здоровья человека, т.е. возможные последствия физиологического и психологического характера после его применения.

С моральной и правовой точек зрения, данный вопрос истолковывается учеными по-разному. В частности, Р.С. Белкин утверждал, что «использование гипноза при производстве оперативно-розыскных мероприятий вполне оправданно» [2, с.170-172]. При этом немалый ряд ученых-криминалистов категорически отрицают его точку зрения. К примеру, А.М. Ларин считал применение гипноза, в целях получения оперативно-розыскной или иной информации, явлением крайне аморальным, и высказывал, что «в гипнотическом состоянии человек беспомощен, не способен контролировать ситуацию, отстаивать свои права и не несет ответственности за высказывания и поступки» [3, с.133].

Как отмечает А.П. Слободяник, «гипнотик иногда может оказывать сопротивление внушениям, противоречащим его принципам, интересам и чувствам. В этом случае могут происходить сбои в планах гипнотизера или лиц, с которыми он сотрудничает. В основном же, лицам, подвергшимся гипнозу, можно внушить совершение различных действий, вплоть до преступных. Внушение в гипнотическом состоянии затрагивает всю сферу восприятия. Различные галлюцинации могут быть вызваны соответствующим внушением и в постгипнотическом состоянии. Причем постгипнотические галлюцинации настолько выражены, что их затруднительно отличить от реальности» [4, с.155].

Вместе с тем, Л.Г. Дубинин и П.А. Андриенко заявляют о поспешности отрицания использования гипноза в оперативно-розыскной деятельности. По их мнению, «информация, полученная при помощи гипнотизеров, экстрасенсов, медиумов и т.д. как минимум может помочь субъекту расследования в получении ориентирующей информации, на основании которой формулируются частные версии, которые впоследствии будут проверяться традиционным процессуальным путем» [5, с.4-5].

В истории развития и становления криминалистики немало положительных примеров, когда использование и внедрение новелл и достижений научно-технического прогресса в практику раскрытия и расследования преступлений приобретает порой самые неожиданные результаты. Например, «многие ранее отторгаемые подходы (е-уголовное дело; цифровая фото и видеозапись; полиграфология; дактилоскопия и т.д.) стали вполне научно состоятельными и практически реализуемыми» [6, с.3] и в настоящее время успешно применяются во всемирной практике борьбы с преступностью. Возможность применения в скором времени гипнорепродуктивного метода в допросах и других следственных действиях, наряду с основными традиционными методами работы, стало бы, на наш взгляд, прорывным новшеством в отечественном уголовном процессе.

Вопрос использования гипноза в правоохранительной системе Республики Казахстан пока находится на стадии обсуждения и изучения опыта зарубежных государств, и не нашел широкого применения. Е.Н. Бегалиев, углубленно изучающий и широко освещающий тему нетрадиционной криминалистики, впервые в Казахстане предлагает следующее понятие **гипнорепродукции** как «*процедура погружения в гипнотический сон в рамках производства допроса свидетелей / потерпевших в государствах северной Америки и Тихоокеанского региона. Гипнорепродукция проводится только при соблюдении целого ряда процедурных условий: а) наличие согласия допрашиваемого лица; б)*

наличие санкции; в) при обязательном участии врача; г) обязательное ознакомление с гипнограммой; д) наличие видеофиксации» [7, с.25-26].

Мы надеемся, что в будущем сложится новое направление – *криминалистическая гипнология*, основанная на использовании гипнотических методов, способных существенно и эффективно улучшить тактическое оснащение следственной практики.

На основании вышеизложенного, склонны полагать, что ***Криминалистическая гипнология*** *– это нетрадиционная отрасль криминалистической техники, изучающая закономерности образования и механизм получения личностной скрытой информации в человеческом подсознании, с применением гипнотического воздействия, которая способствует оптимизации и эффективности раскрытия и расследования преступлений, без причинения какого-либо физиологического или психологического вреда здоровью человека.*

Полагаем, что категоричное отрицание возможности использования новейших научных достижений в области паракриминалистики, парапсихологии и других нетрадиционных криминалистических техник неизбежно приведет к потере перспектив, которые открываются перед правоохранительными органами для быстрого, законного и качественного раскрытия и расследования преступлений.

Применение нетрадиционных отраслей криминалистической техники в Республике Казахстан законодательно не запрещено и общей правовой основой их использования в досудебном производстве является статья 80 УПК РК в соответствии с частью 1, которой «в качестве специалиста для участия в производстве по уголовному делу может быть привлечено не заинтересованное в деле лицо, обладающее специальными знаниями, необходимыми для оказания содействия в собирании, исследовании и оценке доказательств путем разъяснения участникам уголовного процесса вопросов, входящих в его специальную компетенцию, а также применения научно-технических средств. Специалистами являются также педагог, психолог, участвующие в следственных и иных процессуальных действиях с участием несовершеннолетнего, а равно врач, участвующий в следственных и иных процессуальных действиях, за исключением случаев назначения его экспертом» [8].

«По сути дела, следует констатировать тот факт, что участие лица, способного применить гипноз, в качестве специалиста фактически не противоречит нормам действующего уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан» [6, с.5].

Поэтому мы считаем, что привлечение, при необходимости, лиц, обладающих гипнотическими способностями и использование их уникального дара в уголовном процессе возможно и допустимо при строгом соблюдении определенных требований:

а) наличие нормативных правовых актов, регламентирующих процедуру производства допроса и других следственных действий с применением гипнорепродукции при обязательном участии специалиста (гипнотизер, гипнооператор);

б) гарантированное обеспечение безопасности физического и психического здоровья исследуемых лиц;

в) обязательное наличие письменного согласия исследуемого лица или его законных представителей на производство соответствующих действий;

г) гарантированное соблюдение законных прав исследуемого лица, т.е. исключение неправомерного проникновения в сферу частной жизни и разглашения личных сведений;

д) разъяснение лицу значения, содержания, условий планируемых действий, а также особенностей использования полученной информации;

е) обязательное применение фото, видео фиксирующих технических средств в ходе производства соответствующих действий.

Вместе с тем, анализируя богатый опыт зарубежных государств, где давно ведут успешную работу в данном направлении, хотелось бы выделить разработки таких стран как Великобритания, Германия, Израиль, США и д.р.

«В руководстве по применению следственного гипноза, изданном в США, обобщены результаты трехгодичной работы гипнотизеров по 350 делам, которые расследовались полицией Лос-Анджелеса. Обобщение показало, что почти в 80% случаев с помощью гипноза была получена дополнительная ранее неизвестная информация, имеющая важное значение для раскрытия преступлений. Аналогичные обобщения проводились и в Израиле. Данные анализа эффективности следственного гипноза, полученные при изучении 40 уголовных дел, незначительно отличаются от данных американских исследователей» [9, с.167].

К примеру, в США с помощью гипнорепродуктивного метода было раскрыто громкое преступление, связанное с похищением и изнасилованием двух несовершеннолетних девочек. «При обычном допросе девочки с трудом смогли восстановить хронологию и вспомнить кое-что из обстоятельств потрясших их событий» [10, с.198]. Применив гипнотическое воздействие, с согласия родителей, старшая девочка вспомнила мельчайшие подробности (особые приметы автомобиля, окружающие предметы и даже воспроизвела разговор преступника с незнакомым человеком), благодаря которым преступник, оказавшийся священником, был задержан

и осужден.

В США существует соответствующая федеральная программа следственного гипноза, в соответствии с которой при производстве данного мероприятия требуется участие следующих специалистов:

- лицензированный специалист по гипнозу (как правило, психиатр), прошедший специальную подготовку;
- следователь (специальный агент-координатор по гипнозу);
- полицейский художник;
- технический персонал, обеспечивающий аудио- и видеозапись.

«Если непосредственно расследующий дело следователь присутствует при проведении интервью, то любые его замечания или пожелания должны быть записаны и в письменном виде переданы координатору. Координатор, получив записку, решает, задавать ли поставленный следователем вопрос, как его сформулировать, в какой момент задать. Все записи сохраняются, ведется видеозапись всего происходящего. Данная утвержденная программа подробно регламентирует порядок производства гипнотического интервьюирования» [11].

«Гипноз применяют более чем в 30-ти государствах мира в разных ситуациях, в том числе и при расследовании преступлений» [12, с.35]. Опытным путем многие правоохранительные органов зарубежных государств пришли к выводу, что гипноз, применяемый в уголовной практике, является безопасным и общественно полезным методом, который способствует установлению реальных обстоятельств происшествия и позволяет экономить временные и финансовые ресурсы в ходе раскрытия и расследования преступлений.

Однако ни в Казахстане, ни в России, ни в Беларуси и других бывших государствах СНГ он не получил широкого распространения, т.к. считается не до конца изученным, а многие ученые-криминалисты вовсе не уверены в безвредности его воздействия на человека.

Но при этом, известны неоднократные случаи применения гипнорепродукции в России, а их результаты оказали неоценимую помощь в проведении расследований.

К примеру, в 2010 году в Кировской области РФ во время прогулки был похищен предприниматель. После долгих и безрезультатных поисков, следователи прибегли к помощи гипнолога, который помог очевидцам похищения вспомнить приметы преступников, часть номера авто, а также с его помощью были составлены фотороботы преступников. Вскоре преступление было раскрыто (предпринимателя похитили и убили по заказу одного из его бизнес-партнеров) [13].

«Гипнотезеров, медиумов, ясновидящих и т.д. способных получать информацию парапсихологическим способом, порой огульно обвиняют в шарлатанстве, хотя случаев лжепредсказательства, особенно с корыстной целью, достаточно много. Вместе с тем, следует признать, что экстрасенсы оказывают немалую помощь правоохранительным органам в поисках преступников и пропавших лиц. Так, известный парапсихолог В.И. Сафронов неоднократно способствовал поиску пропавших без вести лиц. Помимо него широкую известность получили такие экстрасенсы, как Ф.О. Конюхова из Беларуси, В.Л. Утвенко из Украины, А.В. Мартынов из Санкт-Петербурга, Л.А. Корабельникова из Москвы, определяющая по фотографии, жив ли изображенный на ней человек, а по географической карте – место его нахождения» [14, с.22].

Основной задачей применения гипнорепродукции является получение достоверной ориентирующей информации, ранее не сообщенной ее носителем. Эта информация выступает в качестве средства, способствующего решению вопроса о совершении данным или иным лицом преступления, о причастности определенного лица к преступлению, осведомленности о правонарушении и т.д. При этом следует учитывать, что переданная испытуемым в ходе сеанса гипноза информация юридического значения не имеет и выступает в качестве данных ориентирующего характера.

В преступном мире гипнотическое воздействие, как способ совершения правонарушения, широко применяется при вербовке и подготовке лиц для совершения экстремистских и террористических преступлений, а также в деятельности деструктивных религиозных организаций. Однако самыми распространенными и трудно доказуемыми преступлениями, совершенными с применением гипноза, являются преступления против собственности. В большинстве случаев обвиняемый (гипнотизер) избегает уголовной ответственности, т.к. данные преступления отличаются высокой латентностью.

Кроме того, уголовное законодательство Республики Казахстан не предусматривает такого способа совершения преступлений и не закрепляет его уголовно-правового значения. Поэтому вопрос о квалификации преступлений, совершенных с применением гипнотического воздействия, остается открытым.

Заключение.

В заключении отметим, что целесообразность проведения опроса и других следственных действий с применением гипнорепродукции будет зависеть, прежде всего, от наличия неустранимых противоречий в показаниях сторон, а также при наличии противоречий между другими доказательствами по делу или при недостаточности доказательств.

Вместе с тем, полагаем, что для эффективного и основательного применения гипнорепро-

дуктивного метода в нашем государстве необходимо принятие нормативных правовых актов, регулирующих основные моменты:

– в первую очередь, необходимо законодательно определить само понятие «гипноз», а также его производные – гипнорепродукция, гипнолог, гипнооператор, гипотический сон, криминальный гипноз, гипносеанс и т.д.

– строгое содержание задач и целей, при которых необходимо или возможно применение гипнорепродуктивного метода в уголовном процессе;

– определить квалификацию преступлений, совершаемых с применением гипноза и его видов;

– законное использование гипнорепродуктивного метода, т.е. необходимо выделить круг лиц и структуры, которые имели бы право применять гипноз, в том числе и в медицинских целях;

– определить пределы и места использования гипнотического воздействия, т.е. установить запрет на применение гипноза в общественных местах, посредством СМИ и т.д.;

– необходимо определить и закрепить строгую ответственность (уголовную, административную) за применение преступного, незаконного гипноза.

Подводя итоги по вопросу применения и использования гипноза в практике раскрытия и расследования преступлений полагаем, что криминалистическая гипнология является перспективным, актуальным, принципиально новым и нетрадиционным направлением криминалистической техники, которая станет эффективным средством содействия правоохранительным органам в борьбе с преступностью.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Википедия. Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B8%D0%BF%D0%BD%D0%BE%D0%B7 Дата доступа: 05.02.2020.
2. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М.: Норма, 2001. – 240с.
3. Ларин А.М. Криминалистика и паракриминалистика. – М.: БЕК, 1996. – 192с.
4. Слободяник А.П. Психотерапия, внушение, гипноз. – Киев, 1982. – 223с.
5. Дубинин Л.Г., Андриенко П.А. Использование парапсихологии в криминалистике (паракриминалистика) // Российский следователь. 2012. №20. – 46с.
6. Бегалиев Е.Н. К вопросу о применении гипнорепродукции в ходе производства допроса // Наука. Международный научный журнал. 2019. N3 (62) – 145с.
7. Бегалиев Е.Н. Современный толковый словарь криминалиста. – Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2019. – 241с.
8. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V
9. Образцов В.А., Богомолова С.Н. Криминалистическая психология – М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 448с.
10. Образцов В.А. Криминалистика: Курс лекций. – М., 1996. – 448с.

Гипноз и биоритмология в раскрытии и расследовании преступлений. Режим доступа: https://knigi.studio/sudebnaya-ekspertiza/gipnoz-bioritmologiya-raskryitii-rassledovanii-73888.html. Дата доступа: 07.02.2020.

11. Китаев Н.Н. Гипноз и преступления: Лекция. – Иркутск, 2006. – 60с.
12. Петелин Г. Гипноз на службе у милиции // Собеседник.ru Режим доступа: https://sobesednik.ru/obshchestvo/gipnoz-na-sluzhbe-u-militsii. Дата доступа: 10.02.2020.
13. Марфицин П.Г., Климова О.О. Использование нетрадиционных видов познаний в уголовном судопроизводстве. – Омск, 1998. – 28с.

УДК 347.9
ББК 67.410.1

Саймова Шолпан Алтынбековна
Доктор Ph.D,
руководитель Проектного офиса РГУ «Академия правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан»

Сулейменова Сауле Жусупбековна
Доктор юридических наук, профессор кафедры «Юриспруденция» университета «Туран»

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ АМЕРИКАНСКОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ

Түйін. Мақала АҚШ-тың құқықтық жүйесінің ерекшеліктерін, оның негізгі даму тенденцияларын, англо-саксондық құқықтық отбасының басқа өкілдерімен қатынастарын талдауға арналған. Америка Құрама Штаттарында құқықтық жүйенің қалыптасуы талданады, жалпы құқық жүйесіндегі ағылшын және американдық бағыттарының ерекшелігі және соттардың рөлі қарастырылады.

Түйінді сөздер: құқықтық жүйе, прецедент, сот, сот шешімі, сот, жалпы құқық жүйесі.

Резюме. Статья посвящена анализу особенностей правовой системы США, основным тенденциям ее развития, взаимосвязям с другими представителями англосаксонской правовой семьей. Анализируется становление системы права в США, рассматриваются отличительные характеристики английской и американской ветвей в системе общего права и вопросы роли судов.

Ключевые слова: правовая система, прецедент, суд, судебное решение, судья, система общего права.

Summary. The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the us legal system, the main trends of its development, relationships with other representatives of the Anglo-Saxon legal family. The author analyzes the formation of the system of law in North America, examines the distinctive characteristics of the English and American branches in the common law system, speaks about the role of the courts in monitoring the constitutionality of laws.

Keywords: legal system, precedent, court, court decision, judge, common law system.

В США понятие «общее право» (Common Law) может быть использовано, по крайней мере, в трех вариантах.

Во-первых, данным понятием определяется право, создаваемое судами в противоположность законодательным органам. В связи с этим употребляется еще ряд терминов: «судебная практика» (Case Law) применяется именно в этом смысле; «право нормоустановительных решений» (Decisional Law) охватывает правовые нормы, создаваемые, наряду с судами, другими органами, например административными трибуналами; «статутное право» (Statute Law) применяется в отношении нормативных актов законодательных органов; «законодательство» (legislation) часто используется в широком смысле, охватывая такие источники права, как конституции, договоры, административные правила, и довольно часто выступает фактически синонимом статутного права.

Во-вторых, значение понятия «общее право» относится к совокупности правовых норм, применяемых судами общего права в противоположность судам справедливости.

В-третьих, значение этого понятия может касаться Соединенных Штатов как страны общего права в противоположность странам романо-германского права (Civil Law), которое исторически происходит от римских правовых традиций.

Американская правовая система своими корнями уходит в английскую систему общего (прецедентного) права.

Общее (прецедентное) право является отраслью, которая несет на себе глубокий исторический отпечаток, эта история до XVIII века — принадлежит исключительно английскому праву, его развитие и формирование осуществлялось по трем принципам:

1) формированием общего права;

2) дополнением общего права институтом справедливости;

3) толкованием статутов.

Существенные изменения в американскую правовую систему привнесла революция, которая предложила национальную идею самостоятельного американского права, не связанную со своим «английским прошлым». Принятие федеральной конституции в 1787г. и последующих конституций штатов, вошедших в состав США, явилось первым и важнейшим этапом на этом пути. Общее право США крайне запутанно и противоречиво. Достаточно вспомнить, что уже к середине XIX в. В США было опубликовано около 4 тыс. томов решений и приговоров федеральных судов и судов штатов *[Бельсон Я.М., 1982, с.62]*.

Для американского юриста право — это, в первую очередь, судебная практика. Нормы, которые вырабатывает законодатель, по-настоящему входят в систему американского права только тогда, когда они были неоднократно применены на практике и истолкованы судами, т.е. когда можно смело ссылаться не на сами нормы, а непосредственно на судебные прецеденты и решения.

Судебная система США отличается от казахстанской судебной системы своим дуализмом, что является ее очевидной особенностью. Соединенные Штаты принято относить к числу государств с умеренно централизованным судоустройством, предполагающим параллельное функционирование двух самостоятельных судебных систем: федеральной судебной системы и судебной системы субъектов Федерации *[Marcus R.L., 1998]*.

Федеральная правовая структура Америки выстроена следующим образом: все штаты, входящие в состав США, наделены достаточно широким спектром прав и компетенции, в пределах которой они формируют и развивают свое собственное законодательство и свою систему прецедентного права. Суды каждого штата осуществляют юрисдикцию независимо один от другого, соответственно абсолютно не обязательно, что решения, принятые в судах одного штата, будут учитывать суды других штатов или следовать им. Конституция США разграничивает сферу исключительной компетенции федерации и штатов. Каждый из 50 штатов имеет свое административно-территориальное деление и свою организацию государственной власти на местах *[Стародубский В.Е., 1986, с. 228]*.

Полномочия судей штатов ограничены определенным сроком. Федеральные судьи назначаются пожизненно и тем самым приобретают определенный иммунитет против давления со стороны действующей власти. Смена политики исполнительных органов власти фактически не отражается на судьях и позволяет им спокойно принимать те или иные, зачастую непопулярные решения. Очевидно, что в противном случае, учитывая особенности американской политической системы, решения судей по социально значимым вопросам приобретали бы политический характер. Исследователь американской системы демократии Алексис де Токвиль справедливо отметил, что «в Америке нет, как правило, ни одного политического вопроса, который рано или поздно не перерос бы в вопрос судебный».

Так, если судья в период правления республиканской администрации принимал бы решение, тем или иным образом «ущемляющее» интересы республиканского электората, он имел бы все основания опасаться за свой пост в будущем. Но это, в свою очередь, могло бы привести к той или иной «корректировке» решения в пользу действующей власти, и следовательно, к нарушению принципа объективности судей. Конечно, существует огромная разница между политическими системами США и постсоветских республик, но суть идеи остается той же – длительный срок пребывания судей в должности обеспечивает им свободу принятия решений. На это влияет и тот факт, что федеральных судей в США невероятно сложно снять с должности *[Идрышева С.К., 2010, с.40]*.

В этом случае, нельзя не согласить с Бреттом Кавано, который отметил, что «чтобы быть хорошим судьей и хорошим арбитром, нужна некоторая доля мужества. Арбитр или рефери должен контролировать игру и уметь принимать жесткие решения против звездных игроков или хозяев поля. Как судья, ты обязан, когда нужно, противостоять политическим ветвям власти и объявлять, что какое-то их действие неконституционно или незаконно. В таких делах как *Marbury*, или *Youngstown*, или *Brown*, или *Nixon* – а это одни из величайших моментов в истории американского правосудия – судьи вступили в противостояние с другими ветвями власти, не дали себя застращать и решили дело, как того требовало право. Для этого нужно мужество, а некоторые называют это верностью судейскому призванию. Чтобы быть хорошим судьей и хорошим арбитром, нужна жесткая спина.» *[https://www.nationalreview.com/bench-memos/does-brett-kavanaugh-want-to-overrule-united-states-v-nixon-not-so-fast/]*.

Вопрос смещения с должности федерального судьи США возможно только через Конгресс: импичмент в Палате представителей и последующее вынесение обвинительного вердикта в Сенате (процедура та же, что и для президента). Судья смещается с должности, только если он совершил тяжкое преступление.

Преступление может предварительно выявляться судебными органами в рамках уголовного процесса или дисциплинарных процедур.

В рамках дисциплинарной процедуры сместить судью нельзя (можно лишь временно отстранить от дел или предложить добровольно уйти в отставку). Но дисциплинарный орган может рекомендовать Конгрессу произвести импичмент.

В отдельных штатах процедура обычно аналогичная *[https://zakon.ru/blog/2020/01/23/kak_uvolnyayut_sudej_v_amerike]*.

Так на 2019 год, всего за историю США было инициировано 66 расследований на предмет возможного импичмента федерального судьи (включая судей ВС, в том числе знаменитое дело Бретта Кавано).

Начиная с 1803 года (и до 2018г.) всего лишь 15 федеральным судьям был вынесен импичмент; 8 из них затем были смещены Сенатом.

Исключение было только в отношении одного судьи Верховного Суда США (Samuel Chase), которому был вынесен импичмент Палатой представителей за якобы пристрастность при вынесении решений, но Сенат его оправдал (1805 г.).

Стоит отметить, что в статистических данных не рассмотрены случаи, когда судья после выдвижения обвинений сам уходил в отставку, чтобы прекратить расследование.

За период 2010-2018 гг. в дисциплинарных процедурах только одного федерального судью временно отстранили от дел и только одному предложили уйти добровольно. В свою очередь 121 процедура была прекращена в результате различных «привходящих событий», таких как самостоятельная отставка или смерть судьи.

Исторически наиболее частые обвинения, приводящие к смещению, следующие: ложь в ходе расследования; фаворитизм по отношению к участникам процессов; пьянство во время процесса; злоупотребление правомочием на признание неуважения к суду. Сегодня «популярный» вариант обвинений – сексуальные домогательства.

Так к примеру, в 2009 году районному судье США (Samuel B. Kent) был вынесен импичмент по следующим обвинениям: сексуальные домогательства, препятствование расследованию, ложь при расследовании. Он ушел в отставку до вынесения вердикта Сенатом.

В 2010 году районному судье США (G. Thomas Porteous, Jr.) был вынесен импичмент по следующим обвинениям: взятки, ложь при расследовании. Сенат сместил его с должности.

В 2018 году известный судья Апелляционного Суда США по Девятому округу (Alex Kozinski) был вынужден «добровольно» уйти в отставку в результате обвинений в многолетних сексуальных домогательствах. Он написал заявление об отставке в ходе дисциплинарного разбирательства, после чего разбирательство было прекращено.

В 2019 году судья Апелляционного Суда США по Третьему округу (Maryanne Trump Barry, сестра президента США) добровольно ушла в отставку в разгар расследования подозрений в использовании ею налоговых схем. Впоследствии расследование было прекращено без предъявления обвинений.

При назначении в 2018 году Бретта Кавано (Brett Kavanaugh) на пост судьи ВС США против него были выдвинуты претензии в сексуальных домогательствах, а также было подано множество жалоб (83!) в дисциплинарный орган. Однако Конгресс утвердил его кандидатуру (50 голосов против 48), а дисциплинарный орган в итоге отказался рассматривать жалобы по существу *[https://www.nationalreview.com/bench-memos/does-brett-kavanaugh-want-to-overrule-united-states-v-nixon-not-so-fast/]*.

Из этого краткого исторического экскурса ясно, каким незыблемым авторитетом и несокрушимой независимостью обладает в США судебная власть.

Попытки свести судебную практику к единообразию нередки, но с большей частотой суды разных штатов принимают по аналогичным делам не сходные, а иногда абсолютно противоположные решения. Впоследствии, это создает множество коллизий, которые усугубляются возможными несовпадениями в решениях судов штатов (рассматривающих подавляющее большинство дел) и федеральных судов, которым подведомственны определенные категории дел. Защита справедливости и целостности судопроизводства – это необходимый элемент верховенства права. Великая хартия вольностей и многочисленные билли о правах на протяжении всей истории человечества свидетельствуют о важности такой справедливости.

В качестве источников права выступают законы, принятые федеральным Конгрессом и законодательными собраниями штатов, также и многочисленные прецеденты, которые сформулированы на основе судебных решений по гражданским делам, также вынесенные судами приговоры по уголовным делам, все перечисленные правовые элементы и составляют американскую общеправовую систему *[Сулейменов М.К., 2014, с.9]*. В США гражданское право, к примеру, на протяжении всей его истории складывалось из отдельных важных правовых институтов — право корпораций, договорное право, собственность и т. д.

Ко второй половине XX в. одним из самых острых вопросов государственно-политической жизни и одновременно правовой системы США стал вопрос о всеобщем равноправии и об укреплении гражданских прав в целом. В силу разного рода обстоятельств (наличия многочисленных расовых, национальных, религиозных причин, особых традиций правовой системы и т.д.) местное и административно-правовое ущемление гражданских прав по различным

причинам приобрело политический размах, тем самым, стимулируя общественное недоверие и неуверенность в справедливости установившегося государственного уклада. Законодательные и верховные судебные власти США достаточно быстро отреагировали на эту проблему, сформулировав и закрепив практически новое правовое «поле» взаимоотношений граждан и государственных властей. В соответствии с Законом о гражданских правах 1957 г. в рамках исполнительной власти была создана особая Комиссия по гражданским правам (членов которой назначал сам президент с согласия Сената). Комиссии вменялось в обязанность расследовать заявления граждан об ущемлении их политических прав при голосовании по мотивам расы, цвета кожи, вероисповедания, возраста и иных обстоятельств, а также оценивать нормативные акты администрации, законы и политику федерального правительства под углом зрения допускаемого в актах или в политике неравноправия *[Омельченко О.Е., 2005, с.191]*. Для предотвращения дискриминации данная Комиссия должна была проводить квазисудебные слушания, также наделялась координационными полномочиями. В основу формирования правительственной власти положен принцип разделения властей. Согласно этому принципу, законодательная власть полностью принадлежит конгрессу, исполнительная — президенту, а судебная — Верховному и нижестоящим федеральным судам. Более свободное обращение с прецедентом приобретает особое значение в связи с правомочием и юрисдикцией американских судов осуществлять контроль за конституционностью всех законов. Верховный суд штата или Верховный суд США может подобным образом отказаться от прецедента конституционного толкования. Право конституционного контроля, в особенности активно используемое Верховным судом, выделяет главенствующую роль судебной власти в американской системе права. К тому же, как уже отмечалось выше, штатам предоставлена достаточно широкая законодательная компетенция, и они активно ее используют. Отсюда значительный по своему масштабу объем законодательства — статутного права на уровне штатов.

Верховный суд выступает высшим органом судебной системы, его доктрины, толкование законов и правотворческая деятельность в целом, являются обязательными для судов всех уровней. В качестве первой инстанции он рассматривает дела, касающиеся дипломатических представителей и консулов, а также дела, в которых одной из сторон является штат. В остальных делах, которые возникают на основе Конституции, федеральных законов и заключенных международных договоров, Верховный суд США выступает в роли последней апелляционной инстанции. Для государственного права особое значение имеет деятельность Верховного суда, связанная с конституционным надзором (контролем). Подобное переплетение функций служит целью для более полного приспособления механизма правительственной власти к задачам и требованиям, которые поставлены современным развитием общества. Однако органы конституционного контроля занимаются не только проверкой соответствия актов Основному закону. Такая проверка, несомненно, важная составная часть их работы. В то же время это проверка оказывает воздействие на все стороны деятельности органов государственной власти, отношения разлив Вечных уровней управления, различные элементы политической системы *[Макланов В.В., 2007, с.13]*. Особой частью кодификации в США стало формирование так называемых единообразных законов и кодексов, целью которых является установление возможного единства тех областей права, где это особенно важно и необходимо. Соответствующую подготовку осуществляет Общенациональная комиссия представителей всех штатов совместно с Американской ассоциацией адвокатов и Американским институтом права. В США применение закона (законопроекта) зависит от судебных прецедентов его толкования, и не существует четких гарантий, что единообразные законы или кодексы будут повсеместно одинаково толковаться судебной правоприменительной практикой *[Кудыров Т.Е., 2018, с.159]*.

История американского права складывалась посредством множества трансформаций и изменений. В качестве главной составной части национальной правовой системы США выступает государственное право, нормами которого регулируются общественные отношения, возникающие в процессе применения государственной власти. Государство, будучи организационным институтом внутри общества, по общему правилу, призвано выражать и гарантировать обеспечение интересов этого самого общества, производить отбор идей и фактических отношений, облекая их в правовую форму, т.е. создавать национальную систему права. На правовую систему США серьезный отпечаток наложил тот факт, что она зародилась и развивалась в условиях американского федерализма, формально провозглашавшего достаточно большую компетенцию штатов в государственно-правовом регулировании разных областей социальных отношений. Федеральные власти вправе регламентировать только те сферы, которые отнесены к их исключительному ведению. Впоследствии данное государственное разграничение компетенции стало одним из многих признаков, которыми так насыщена правовая система США.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

https://www.nationalreview.com/bench-memos/does-brett-kavanaugh-want-to-overrule-united-states-v-nixon-not-so-fast/

https://www.washingtonpost.com/history/2019/09/16/only-one-supreme-court-justice-has-ever-been-impeached-his-nickname-was-old-bacon-face/

https://zakon.ru/blog/2020/01/23/kak_uvolnyayut_sudej_v_amerike

Marcus R.L., Sherman E.F. Complex Litigation: Cases and Materials on Advanced Civil Procedure. West Publishing, 1998.

Only one Supreme Court justice has ever been impeached. His nickname was Old Bacon Face.

Бельсон Я.М., Ливанцев К.Е. История государства и права США. – Ленинград: изд-во Ленинградского университета, 1982., с.62.

Государственное право буржуазных и освободившихся стран: учебник / Под ред. Б.А. Стародубского, В.Е. Чиркина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1986., с.228.

Идрышева С.К. О роли добросовестности, разумности и справедливости как принципов гражданского права // Вестник Института законодательства РК. – 2010. – №2(18). – С. 40-43.

Маклаков В.В. Конституционный контроль в зарубежных странах: учебное пособие. – М.: Норма, 2007., с13.

Омельченко О. А. Всеобщая история государства и права. Том 2. Учебник. – М.: Эксмо. 2005., с.191.

Прецедентное судопроизводство и прецедентное право (сравнительно-правовой анализ): учебное пособие / под ред. Т.Е. Каудыров. – Астана, 2018г. – 99с.

Сулейменов М.К. Добросовестность в гражданском праве: проблемы теории и практики // Матер. междунар. науч.-практ. конф. в рамках ежегодных цивилистических чтений. – Алматы: Изд-во Каспийского общественного университета, 2014. – 592 с. – с.9-37.

MRSTI. 82.13.21:

Sayrambayeva Zhuldyz
Associate Professor,
Head of the Department of International Law
al-Farabi Kazakh National University
Kazakhstan, Almaty

Otarbayeva Aina
Senior lecturer of the Department of International law
al-Farabi Kazakh National University
Kazakhstan, Almaty

PROBLEMS OF MENTAL DISORDER PREVENTION POLICY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE

Түйін. Дүниежүзілік Денсаулық Сақтау Ұйымының зерттеулері өмірінің белгілі бір кезеңінде әлемдегі әрбір төртінші адам психикалық немесе неврологиялық бұзылулардан зардап шегетінін растайды. 2018 жылғы статистика психикалық аурумен ауыратындардың санының 450 миллионға өскенін көрсетеді, ал Қазақстан халқының 23% -ы психиатр немесе психотерапевттің көмегіне мұқтаж. Аталған тақырыптың өзектілігіне байланысты, мақаланың мақсаты Қазақстан Республикасындағы психикалық бұзылулардың алдын-алумен байланысты проблемаларды анықтау.

Зерттеу Қазақстанда психикалық ауытқулармен ауыратын адамдарға қызмет көрсету жүйесіне реформа жүзеге асырып жатқанын, психиатриялық диспансерлер мен алғашқы медициналық-санитарлық көмек көрсету орындарымен біріктірілгенін, наркологиялық диспансерлер және психиатриялық диспансерлердің қосылғанын көрсетті.

Түйінді сөздер: Психикалық бұзылулар және мінез-құлықтың бұзылуы, алдын-алу, Қазақстан, нормативтік-құқықтық актілер.

Резюме. Исследования Всемирной Организации Здравоохранения подтверждает, что в определенный момент своей жизни каждый четвертый человек в мире страдает психическими или неврологическими расстройствами. Статистические данные 2018 года показывает увеличение количество ментально больных до 450 миллионов, в Казахстане 23% населения нуждались в помощи психиатра или психотерапевта. В связи с актуальностью темы, целью данной статье являлось выявление проблем, связанные с предотвращением и профилактикой психических расстройств в Республике Казахстан.

Исследование показало, что в Казахстане система оказания услуг лицам страдающим психическими расстройствами учитывая реформируется. Психиатрические диспансеры интегрировались с первичной медико-санитарной помощью, наркологические диспансеры и психиатрические диспансеры были объединены.

Ключевые слова: Психическое расстройство и расстройство поведения, профилактика, Казахстан, нормативно-правовые акты.

Summary. Research from the World Health Organization confirms that at some point in their lives, one in four people in the world suffers from mental or neurological disorders. 2018 statistics show an increase in the number of mentally ill people to 450 million; in Kazakhstan, 23% of the population needed the help of a psychiatrist or psychotherapist. Due to the relevance of the topic, the purpose of this article was to identify problems related to the prevention and prevention of mental disorders in the Republic of Kazakhstan.

The study showed that in Kazakhstan the system of providing services to people suffering from mental disorders is being reformed. Psychiatric dispensaries were integrated with primary health care, drug treatment dispensaries and psychiatric dispensaries were merged.

Keywords: Mental and behavioral disorder, prevention, Kazakhstan, regulatory legal acts.

INTRODUCTION

Mental health is an integral part and essential component of health. A person with a healthy psyche can fulfill their abilities and withstand the usual stress of life, work productively and contribute to their community. In this positive sense, mental health is the foundation of an individual's well-being and the effective functioning of a community. However, according to the World Health Organization (hereinafter – WHO), in 2019 about 450 million people worldwide suffered from such conditions, placing mental disorders among the main causes

of ill health and disability. In addition, according to WHO forecasts, the proportion of people with mental disorders and mental illness in the world will increase from 10% to 15%. Also, the WHO data confirms the fact that at some point in his life, every fourth person in the world suffers from mental or neurological disorders [*Психическое здоровье, 2018*].

In Kazakhstan, according to official data, in 2018, 23% of the population needed the help of a psychiatrist or psychotherapist. According to epidemiological data, 1.5-2% of the population needs serious help in the field of psychiatry, including narrow specialists, but only 0.02% of all those in need reach doctors [*Негай Н., 2018*]. Considering that the mental health of a person is one of the keys to a healthy society and socio-economic development, the consequences of an increase in this type of disease for each state are enormous.

The most common mental and behavioral disorders in the world is depression, which affects 264 million and is one of the causes of disability. Dementia is the next common type of mental and behavioral disorder, affecting 50 million people worldwide, followed by bipolar disorder, which affects 45 million. Schizophrenia is a severe mental disorder, with 20 million people being treated for the disorder [*Психические расстройства, 2019*].

In Kazakhstan, according to the results of research by the WHO Regional Office for Europe in 2017, 4.4% suffered from depression, which is almost 800 thousand people. However, in Kazakhstan, schizophrenia is considered the most common type of mental illness; in 2016, the proportion of patients with schizophrenia is 19% of the total number of mentally ill [*Алтынбеков К.С., 2017, 370 с*]. In addition, in the world, despite the warnings of suicide, one person dies from suicide every 40 seconds. Kazakhstan ranks third in this list and is the leader among the countries of Central Asia. So, according to the Committee on Legal Statistics and Special Accounts of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, in 2019, 3805 cases of suicide and 4784 attempts of suicide were committed in the country [*3805 человек, 2019*]. These are serious numbers and indicate the relevance of this topic, since suicide is mainly committed by persons with mental and behavioral disorders [*Global Health Observatory, 2017*].

Despite the fact that states, international non-governmental organizations and special institutions are developing programs and strategies to combat mental and behavioral disorders, the number of patients is not decreasing. In addition, the growth of patients with mental and behavioral disorders around the world is accompanied by social and economic problems that dictate the need to search for active measures aimed at reducing the damage from this pathology. In these conditions, it is necessary to identify the problems associated with the prevention of mental and behavioral disorders in the Republic of Kazakhstan. To do this, within the framework of this article, foreign experience and recommendations of non-governmental organizations for the prevention of mental and behavioral disorders, as well as an analysis of state programs and regulatory legal acts for the prevention of this type of disease will be considered.

LITERATURE REVIEW

Considering all the peculiarities of mental and behavioral disorders on a global scale, this topic has been the object of research of such organizations as the World Health Organization (WHO), the World Organization of Psychiatrists, the World Organization of Social and Biological Psychiatry, and the World Association for Psychosocial Rehabilitation. Research findings, which are reflected in the form of recommendations, reports and analytical reports on mental and behavioral disorders. Among the works, the Prevention of Mental Disorders can be especially noted. Effective Interventions and Policy Options [*Prevention of Mental, 2004*], Comprehensive mental health action plan 2013–2020 [*Comprehensive mental, 2013*], Mental health atlas 2017 [*Mental health atlas, 2017*].

Also conferences devoted to the problem of mental health of the population are of great importance in this area, since the classification of mental diseases was adopted as a result of the Copenhagen conference, where these diseases are classified into large 10 groups, which are also subdivided. The group of mental and behavioral disorders includes the following types of diseases:

- organic, including symptomatic, mental disorders;
- mental and behavioral disorders due to the use of psychoactive substances;
- schizophrenia, schizotypal and delusional disorders;
- (affective) mood disorders;
- neurotic stress-related and somatoform disorders;
- behavioral syndromes associated with physiological disorders and physical factors;
- Disorders of mature personality and behavior in adults;
- mental retardation;
- disorders of psychological development;
- behavioral disorders of childhood and adolescence (International statistical classification, 2015). When identifying and defining mental disorders, almost all states are guided by this classification.

At the regional level, the problem of prevention of mental and behavioral disorders is reflected in such works as "Mental Health Promotion and Mental Disorder Prevention A Policy for Europe" [*Mental Health Promotion, 2005*], Action Plan for the Prevention and Control of Noncommunicable Diseases in the WHO European Region 2016–2025 [*Action Plan, 2016*], Tobacco control Mental health Policy

Health services Tobacco cessation [*Tobacco control, 2020*] and etc. These works present the risk factors for the spread of mental illness and methods for the prevention of these diseases.

It is worth paying attention to works that investigate the causes of mental and behavioral disorders. According to scientists, in addition to the main cause, various internal and external factors are involved in the development of a mental disorder, with which the main cause interacts as a producing etiological factor [*Полищук, 2019, с. 86-92*]. Also, the causes of mental disorders were considered in the works of Russian and foreign authors, including Yu.A. Aleksandrovsky. [*Александровский Ю.А., 2009*], A.V. Snezhnevsky [*Снежневский А.В., 1983, с. 480*], Garanyan N.G. [*Гаранян Н.Г., 2012, с. 126-178*], Engel G.L. [*Engel G.L., 1980, p. 535-544*].

Measures to reduce risk factors, enhance protective factors to prevent psychiatric symptoms and new cases of psychiatric disorders have been the subject of research by scientists such as Saxena Sh. et al [*Saxena Sh., 2006, p. 5-14*], Daniel Ebert D. et al [*Daniel Ebert D., 2017, p.16*], Hofmann S.G., Smits J.A. [*Hofmann S.G., 2008, p.621*].

The following scientists recommend specific methods of prevention for certain types of mental and behavioral disorders. For example, in meta-analysis, van Zoonen and colleagues found psychological interventions aiming to prevent major depressive disorders (MDDs) to reduce the incidence by approximately 22% [*Van Zoonen K., 2014, p.318*]. Results from another review found that cognitive behavioral indicated preventive interventions reduced the transition to psychosis with a risk ratio of 0.54 (95% -CI: 0.34–0.86) [*Hutton P., 2013, pp. 449–468*]; encouraging evidence from a limited number of randomized controlled trials is also available, for example, for the prevention of eating disorders (EDs) [*Stice E., 2007, p.207*] and tobacco use [*Hwang M.S., 2004, p.702*].

RESEARCH METHODS

When writing the article, the methods of description and analysis of special scientific literature on this topic were used. The research is analytical in nature and is based solely on publications by WHO, the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan and others. Data on mental and behavioral disorders has been compiled from several sources, including relevant scientific literature, related articles, government and institutional reports, regulations and websites.

The article also used the SWOT analysis method, which made it possible to identify and structure the strengths and weaknesses of prevention of mental and behavioral disorders. SWOT analysis involves interaction with four key areas that will help form a strategy for the prevention of mental disorders in Kazakhstan, thereby helping to reduce the number of people with mental illness (Table 1).

Table 1

Strengths	Weaknesses
• Availability of relevant regulatory legal acts • Provision of social benefits for people with mental disorders • Provision of free drugs • Provision of a guaranteed volume of free medical care • Functioning of school psychologists on the basis of schools and special education institutions	• High level of bureaucracy • Low level of innovational and high-tech manufacturing • Instability of legislation • Institutional imbalance in funding • Lack of highly qualified personnel • Lack of control over the implementation of regulatory legal acts • Weak provision of digital technologies
Opportunities for development	**Threats**
• Acceleration of scientific and technological progress and expansion of the areas of digitization of the economy • Opening of psychologist's offices in all districts • Development of sectorial and regional strategies for the prevention of mental and behavioral disorders • Improvement of legal framework for mental diseases • Opening of rehabilitation centers and clubs for involvement in society and the labor sphere	• Consequences associated with quarantine regimes (COVID19) • Discrimination in terms of patients with mental disorders • Deteriorating social and financial stability • Increased divorce and family conflicts • Infringement of the rights of patients with mental disorders and behavioral disorders • Negligent attitude towards the mental health of citizens • Environmental degradation

DISCUSSION

To improve methods of prevention and reduce the number of patients with mental and behavioral disorders, in accordance with the research of the World Health Organization and international experience, Kazakhstan is reforming this area. Since in Kazakhstan there is a high level of latency of mentally ill and an increase in the number of mentally ill. The increase in the number of patients with mental and behavioral disorders can be associated with the following circumstances in the country:

Firstly, according to the statistical data of 2015, there are 29 psychiatric organizations operating in Kazakhstan with 8,750 beds. Out-of-hospital psychiatric care for the population of the republic was provided by 19 neuropsychiatric dispen-

saries, 14 dispensary departments of psychiatric hospitals, 187 psychiatric rooms, 32 psychotherapeutic rooms, 74 specialized psychiatric teams of "Ambulance", 2 treatment and labor workshops. As for nongovernmental organizations that provide services in the field of psychiatry, and most often they are NGOs, in general, across the country, there are no more than a dozen of them. However, despite the large number of psychiatric institutions, many of them are from Soviet times, each of which contains 500 people or more. In fact, in its current form, this system is designed more to control people with mental disabilities than to actually help them. Remaining within the walls of psychiatric institutions, patients are cut off from life and rejected by society, with which no special work is carried out either to overcome the negative perception of patients who deserve sympathy [*Гуляев Н.С., 2016, с.94*]. As a rule, people with mental disorders do not have their own housing, no work, and their social circle is extremely limited, which means that they have almost no opportunity to socialize. All this is aggravated by the fact that in most cases in such institutions all patients undergo intensive medication, which, together with aggression, suppresses any other emotions in them.

Secondly, there is a deficit in the specialty of psychiatry in Kazakhstan. At the moment, there are an average of 20-30 patients per psychiatrist. In such conditions, he does not have time to conduct a thorough examination, even if he is a highly qualified doctor. As a result, the patient comes out unrecovered; on the contrary, he moves further away from his personality and society [*Чибирева М., 2018,*]. To solve this problem, the Government introduced a compulsory three-year service in public health organizations; state educational orders are allocated at the expense of the republican and local budgets [*Постановление Правительства, 2019*]. However, the lack of personnel in this area has not been eliminated.

Thirdly, according to I. Lenskaya, the chairman of the medical advisory commission at the Republican Scientific Center of Psychiatry, in the minds of the majority of Kazakhstanis there is a stereotype: a mentally ill person is practically a "criminal" who must be isolated. Others discriminate against them, forcing them to be ashamed of themselves. As a result, stigma and discrimination prevent people from seeking help in time [*Круглова Д., 2017*]. People are forced to hide their mental disorders and this escalates into mental illness.

Fourthly, in Kazakhstan for employment it is necessary to provide a certificate of mental health, therefore, persons with mental disorders cannot find a job, and sometimes working people due to mental illness may lose their jobs. All this «pushes» people to hide about the true reasons for mental health or not to visit medical institutions at all, as a result, the mental disorder develops into a mental illness.

Fifthly, funding for research in the field of mental health, the development of innovations in this area, which are based on the latest achievements and knowledge of science, is carried out at a low level. Consequently, this negatively affects the development of this industry and slows down the process of innovation in this industry.

Sixthly, in Kazakhstan, as of January 1, 2015, there were only 3 medical and labor workshops (in East Kazakhstan region, Almaty and Akmola regions) for 53 places. In other words, the legally mandated work skills training services are not actually provided to people with mental and behavioral disorders. Also, centers, clubs for the rehabilitation of patients with mental disorders in Kazakhstan almost do not function, therefore, people with such disorders are increasingly degrading from society.

Seventhly, in terms of mortality from suicides, Kazakhstan ranks third in the world. Among the main reasons are the problem in the family and school, the remoteness of children from their parents and the inability to receive psychological support in difficult situations [*Suicide in the world, 2019*]. Also, the lack of real communication and life in a virtual network. In addition, parents most often do not control the virtual life of their children on the Internet.

Eighthly, despite the fact that Kazakhstan has ratified the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, a report by human rights defenders Amnesty International says that 16 thousand citizens of Kazakhstan with psychosocial and intellectual disabilities were declared legally incompetent by the court. They have been assigned trustees who make all decisions in life for them. The disabled themselves are deprived of such a right, they cannot control their finances, get married, study or work. Doctors do not need their consent for treatment and hospitalization, the decision of the caregiver is enough. The guardianship regime is not compatible with the approach of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. People with mental disorders face stigma [*Гареева М., 2018*].

Ninthly, studies show that many older adults develop mental and behavioral disorders after retirement. In Kazakhstan, today, the activities of people after retirement age are practically not worked out, in connection with which they feel their renunciation of public life. Connections with which to create a psychologically informed environment for older people in residential and public spaces [*Goldie I., 2016. p.80*].

The above and other problems in the provision of mental health services in the Republic of Kazakhstan require special attention of the Government of Kazakhstan, in connection with which reforms have begun.

To reduce the stay of patients in psychiatric dispensaries and increase rehabilitation centers in

Italy, then in other European countries, psychiatric hospitals were liquidated since the 1980s. Instead, they created alternative services for the adaptation and rehabilitation of people with such problems. With such an attitude from others, after treatment, patients manage to find themselves and their place in life. Since the ethical and legal emphasis is on community treatment with the support of local community mental health centers.

Studying the experience of European countries, in Kazakhstan, in 2017, they began to integrate psychiatry with primary health care and the development of community-oriented psychiatry. This creates an optimal structure for primary and secondary mental health services. The main reason for this activity is to significantly save time, as many go to medical institutions with physical complaints that have a psychological etiology. In addition, diagnostic and treatment care at the primary care level is more effective as patients seek early treatment for mental disorders. Also, since 2018, a prevention program has been implemented in 11 regions of the country. This program provides training for more than 3500 specialists in the field of health care, education, internal affairs. The result of the implementation of the program was a decrease in suicides among adolescents aged 15-17 years by more than 2.1 times (from 212 cases in 2013 to 98 cases in 2017). Since 2018, the program has been implemented throughout the republic [*Абдулова А., 2018, с. 9*]. Also, starting in 2017, all narcologists in the country underwent specialization in the course «Psychiatry», as a result, narcological dispensaries and psychiatric dispensaries were merged in six regions of Kazakhstan. This work was continued in Nur-Sultan and the Karaganda region in 2019. The main goal of the unification of narcological and psychiatric dispensaries is to provide not only medical, but also rehabilitation assistance to patients with drug addiction and alcoholism [*Негай Н., 2018*].

The experience of the UK can be applied to improve the delivery of social services to people with mental and behavioral disorders. The UK passed the Community Care (Direct Benefit) Act in 1996. According to which adults have a choice of: 1) receiving a personal budget by direct payment; 2) assign responsibility for ordering services to local services, but choose yourself who will provide services and how; 3) a combination of the two previous options, called "personal budget, managed by the board." An example of this is the "personal care fund", which is most often used by people who need home care. With this type of financing, the money is with the person organizing the care, but the user of the services himself has the opportunity to choose what to spend all or part of the funds on. Also in the UK, access to a personal budget is provided for anyone with disabilities over 16 years of age. The governments of Wales, Scotland and Northern Ireland have greater responsibility and authority than municipalities to deal with disability and social care issues. In addition, the Government of the United Kingdom to promote the implementation of the UN Convention "On the Rights of Persons with Disabilities" in 2008 adopted the "Strategy for Independent Living" Program, which sets out measures to improve access to housing, education, employment, recreation, transport, participation in family and community life. ... Municipalities administer a wide range of services, incl. personal assistance; special housing; rehabilitation services and day centers; family-sharing services; provision of equipment to compensate for violations, adaptation of premises; providing medical services at home and in hospitals that meet health needs [*Гуляев Н.С., 2016, с. 52*].

In Kazakhstan, the provision of real assistance to people with mental disorders is not fully developed. In this regard, it is possible to apply the above experience of the UK and create an effective system of community service and budget management. This requires both the creation of various forms of service for people with mental health problems outside hospitals and boarding schools, as well as the establishment of interaction between nongovernmental organizations and specialists in the field of psychiatry, psychotherapy, social workers, employers, local authorities [*Чибирева М., 2018, с. 12*].

The experience of Great Britain and Sweden can also be considered to exclude discrimination and ensure the rights of persons with mental and behavioral disorders. The UK has adopted the Equal Rights Act 2010. According to the Equal Rights Act, which is now considered the founding regulation on the rights of persons with disabilities in the UK, discrimination or special treatment of persons with disabilities by an employer is considered unacceptable. Also, the employer is obliged to make reasonable adjustments to the production process, which make the participation of disabled people in it possible. In addition, the country has developed a special protection system for people who are mistakenly perceived as disabled. In matters of health improvement, the Act regulates the free access of disabled people to social and medical services. In this case, medical services mean the services of individual doctors and hospitals in general [*Гуляев Н.С., 2016, с. 54*].

Sweden has adopted a Strategic Program for 2011-2016, which focuses on the rights of people with disabilities in many areas, such as: accessibility, technology, education, employment, health, social affairs, justice, transport, media, culture and sports ... In Sweden, County Councils are responsible for health and medical care. 290 municipalities are also involved in education and social services. In addition, they are fully responsible for ensuring the safety of public transport and services. These

include: personal assistance, representative services for people with mental health problems, special transportation services and grants for home improvement, and vehicles for people with significant health problems. With this help, you can lead an independent, active life. Government grants for municipalities to provide these services are an important aspect of policy towards people with disabilities [*Гуляев Н.С., 2016, с. 49*]. Thus, European countries clearly share the responsibilities between the Government and local executive bodies in the provision of services, making them accessible and transparent. It also focuses on solving social problems, which are often the cause of mental disorders. In addition, the reform is aimed at adaptation and continuous treatment of the mentally ill from society, eliminating discrimination against persons with mental illness, and preserving and ensuring legal rights.

For a more accurate and detailed consideration of ensuring the rights of persons with mental disabilities, we will consider international and national regulations in the Republic of Kazakhstan. To improve the health care system and ensure legal rights, Kazakhstan has ratified the following international normative legal acts:

- Universal Declaration of Human Rights (Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 217 A (III) of December 10, 1948);

- United Nations Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons of 20 December 1971;

- UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. (On the ratification of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, the Law of the Republic of Kazakhstan dated February 20, 2015 No. 288-V ЗРК);

- The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (New York, December 16, 1966), ratified by the Law of the Republic of Kazakhstan dated November 21, 2005 No. 87-III, entered into force for the Republic of Kazakhstan on April 24, 2006 (letter from the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan dated 06/27/06, No. 12-1-2 / 1445);

- The International Covenant on Civil and Political Rights (New York, December 16, 1966) was ratified by the Law of the Republic of Kazakhstan dated November 28, 2005 No. 91-III, entered into force for the RK on April 24, 2006 (letter from the Ministry of Foreign Affairs of the RK dated June 27, 2006 g No. 12-1-2 / 1445).

The above international instruments contain minimum standards on the rights of people and people with mental disabilities, but the Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons is worth noting. It contains only seven articles, each of which is, nevertheless, of great importance in ensuring the legal civil rights of mentally retarded citizens.

In addition to the above international instruments, WHO Recommendations and Principles occupy a special place. Globally, WHO has adopted the Comprehensive mental health action plan 2013–2020, which has key objectives and related targets, including:

- Strengthen effective leadership and leadership in mental health care;

- Provide comprehensive, integrated and responsive health and social care at the primary level;

- implement mental health promotion and prevention strategies in the field of mental health [*Comprehensive mental, 2013*].

At the regional level, the WHO European Region has adopted an Action Plan for the Prevention and Control of Noncommunicable Diseases in the WHO European Region [*Action Plan, 2016*]. As mental health affects and is also dependent on other major NCDs. Also, the United Nations General Assembly at the third high-level meeting on the prevention and control of noncommunicable diseases (NCDs), held in September 2018, adopted the "5 and 5" model, which allowed for a more equal balance between mental health disorders and other NCDs, allowing for a more holistic and participatory approach to collaborative NCD prevention and treatment [*Вредное употребление, 2020, с.24*]. Considering mental and behavioral disorders in conjunction with NCDs is related to the fact that mental disorders can cause or themselves be a consequence of other chronic conditions, such as cardiovascular disease, diabetes and cancer. Risk factors for mental disorders (such as low mood) are closely related to other risk factors, as well as risk factors for other major NCDs. In addition, genetic, biological, social and environmental risk factors contribute to the development of mental disorders and other NCDs. This system focuses on the relationship between harmful use of alcohol (as a risk factor for illness and injury), alcohol dependence (as an independent NCD) and mental health disorders (also an independent NCD).

In addition to the above international documents, on the territory of the Republic of Kazakhstan, the main regulatory legal act that regulates the health care system is the Code of the Republic of Kazakhstan "On people's health and the health care system". This regulatory legal act applies to the provision of assistance to patients with mental and behavioral disorders. Chapter 20 of this Code, "Provision of medical and social assistance to persons suffering from mental disorders (diseases)", details the rules for the provision of professional medical care, protection of the rights and interests of citizens who receive psychiatric care, diagnosis and treatment of mental disorders, the rights of people suffering from mental disorders (diseases), etc. Also, to improve the provision of medical services, a Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan "On approval of the State Program

for the Development of Healthcare of the Republic of Kazakhstan for 2020 – 2025" was adopted. This document provides:

- take the measures recommended by WHO aimed at limiting and reducing the prevalence of tobacco smoking, including electronic systems for the delivery of nicotine, vaping; prevention and reduction of mortality due to the use of alcohol, psychoactive substances;

- for the early detection of the risk of suicide among adolescents, train school psychologists, primary health care workers, inform parents;

- to preserve and improve the health of adolescents and youth, improve the activities of youth health centers in the primary health care network, youth health centers;

- to include psychologists and social workers in the composition of multidisciplinary teams for psychosocial adaptation and rehabilitation at the PHC level;

- introduce and provide funding for a protocol for early diagnosis and psychosocial adaptation of children with autism, cerebral palsy, Down syndrome, neuromuscular pathology, epilepsy, etc. [*Постановление Правительства, 2019*].

To implement the above recommendations and international acts at the republican level, the Minister of Health of the Republic of Kazakhstan adopted the state program "Roadmap for the development of the health care service of the Republic of Kazakhstan for 2019-2020." The roadmap covers the implementation of the following tasks:

- to strengthen mental health within the framework of public health;

- to increase human resources;

- integrate mental health services with outpatient polyclinic organizations;

- to develop medical and social rehabilitation of persons with mental disorders;

- fund mental health services.

In addition to the above documents, patients with mental and behavioral disorders are provided on the basis of the "Standard for the provision of psychiatric care in the Republic of Kazakhstan" [*Приказ Министра, от 24 сентября 2018 года № ҚР ДСМ-17*].

Social services in the field of health care, including for persons with mental and behavioral disorders, are carried out on the basis of the "Standard for the provision of special social services in the field of health care" [*Приказ и.о. Министра, от 30 октября 2009 года № 630*].

Considering the seriousness and danger of mental illness in Kazakhstan, mental disorder and behavioral disorders are included in the list of socially significant diseases and diseases that pose a danger to others [*Приказ Министра здравоохранения, от 21 мая 2015 года № 367*].

RESULTS

Thus, at present, Kazakhstan has adopted a sufficient number of regulatory documents focused on effective medical and social services, but despite this, the practical use of the developed regulatory legal acts for various reasons is at an insufficient level. Also, despite the ratification of international normative legal acts, many social problems regarding persons with mental disorders are far from meeting international requirements. In this regard, there is a need to improve the monitoring and evaluation of policy implementation and law enforcement. It will also provide an opportunity to repeal laws that perpetuate stigma, discrimination and human rights violations against persons with mental and psychosocial disabilities. It is also necessary to motivate and engage stakeholders from all relevant sectors, including people with mental disorders, health care workers and family members, when developing national mental health strategies and programs.

The work of parents with teachers is underdeveloped in Kazakhstan. And also, parents often do not control the social life of their children, since doctors already name dependence on the Internet and social networks as one of the reasons for the appearance of mental disorders [*Рахменшеев С., 2018*]. Studying the WHO recommendations for reducing the level of bullying and disruptive behavior in secondary educational institutions, it is necessary to provide training for parents aimed at promoting pro-social behavior, to include SMS notifications about adverse behavior of children in schools. Also urge parents to limit the use of gadgets and social networks.

Also, there are practically no habilitation centers in Kazakhstan. International experience shows that the opening of these centers will contribute to the formation of everyday, social, professional and other activities [*Чибирева М. 2018, с. 3*]. WHO recommends the opening of special psychiatric rooms in outpatient clinics for children and adults who have experienced adverse events, including persistent domestic violence, civil unrest or conflict, and the creation of services and programs that provide post-trauma care, promote health recovery and build resilience to prevent re-shaking those who seek help [*Comprehensive mental, 2013*].

Given the workforce shortage in Kazakhstan, WHO recommends improving working conditions, increasing remuneration and expanding career opportunities for mental health professionals and paramedics in order to attract and retain the mental health workforce [*Comprehensive mental, 2013*].

Also, European countries use the media to promote the prevention of mental disorders. It is no secret that videos on Internet resources and TV shows play a huge role in society, and therefore in Kazakhstan it is necessary to promote understanding of problems and prevention of mental health.

For example, by advocating for mental and behavioral disorders, campaigning against stigma and discrimination, and promoting human rights.

CONCLUSION

Having studied the problem of mental and behavioral disorders according to the WHO data, regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan in comparison with international standards and foreign practice, as well as analyzing the collected data, we can draw the following conclusion:

First, 10% of the world's population suffers from mental and behavioral disorders, and this is increasing every year. To reduce this indicator, comprehensive and coordinated measures are needed not only at the state, but also at the international and regional levels. Also, in the implementation of programs and plans related to mental health, it is necessary to carry out not only within the framework of health care alone, but also local authorities, educational institutions, law enforcement, housing, social protection and other sectors, including the private sector, should take part in it.

Second, despite the existence of relevant regulations, the rights of people with mental disabilities are often violated and discriminated against. In this regard, there is a need to improve the monitoring and evaluation of policy implementation and law enforcement.

Third, the analysis of the data shows that in Kazakhstan the system of providing services to people with mental disorders is being reformed. Psychiatric dispensaries were integrated with primary health care. Also, narcological dispensaries and psychiatric dispensaries were merged. But despite this, there are practically several medical and labor workshops in the country, there are also no centers for the provision of habilitation, in outpatient clinics there are not always psychiatrists' offices. Also, the country practically does not provide for the activities of people after retirement age, in connection with which older people often suffer from various types of mental disorders.

Fourth, the experience of Great Britain and Sweden can be applied to improve and transparency of the provision of social services by the state. This will allow citizens to manage social payments on their own, and local executive bodies will also take an active part and be responsible for ensuring safety in the field of public transport, services, etc.

Fifth, the Kazakh society most often does not take mental disorder seriously, in addition, when people suffer from mental disorders, society tries to avoid such people. In this regard, using the media and social networks, it is necessary to promote understanding of the problems and prevention of mental health in the country.

This article was prepared according to the grant project AR05133611 "Political, legal and medico-social aspects of public health: modern approaches to the prevention of socially significant diseases".

REFERENCES:

1. Психическое здоровье. (2018). [Электронный ресурс]: https:/ /www. who.int/ru/news- room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response

2. Негай Н. (2018) Опасных психбольных в Казахстане немного, но в помощи нуждаются многие. [Электронный ресурс]:

3. Психические расстройства. (2019). [Электронный ресурс]: https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/mental-disorders

4. Алтынбеков К.С. (2017) Оптимизация психиатрической помощи больным шизофренией в условиях стационара (клинико-терапевтические, организационные и фармакоэкономические аспекты). Диссертация на доктора медицинских наук. – С-П., 2017. – 370 с.

5. 3805 человек в Казахстане совершили суицид в 2019 году. (2020). [Электронный ресурс]: https://inbusiness.kz/ru/news/3805-chelovek-v-kazahstane-sovershili-suicid-v-2019-godu

6. Global Health Observatory data repository (2017). Geneva: World Health Organization. – 36 p.

7. Prevention of Mental Disorders. Effective Interventions and Policy Options (2004). Summary Report. World Health Organization. – 68 p.

8. Comprehensive mental health action plan 2013–2020 (2013). Geneva: World Health Organization. – 48 p.

9. Mental health atlas 2017. (2018). Geneva: World Health Organization. – 72 p.

10. International statistical classification of diseases and related health problems 10th revision (2015). World Health Organization. – 1080 p.

11. Mental Health Promotion and Mental Disorder Prevention A Policy for Europe (2005). Nijmegen. – 50 p.

12. Action Plan for the Prevention and Control of Noncommunicable Diseases in the WHO European Region (2016). WHO. – 39 p

13. Tobacco control Mental health Policy Health services Tobacco cessation (2020). WHO Regional Office for Europe. – 20 p.

14. Полищук Ю.И., Летникова З.В. (2019). Многофакторные причины возникновения и развития

непсихотических депрессивных и тревожных расстройств в позднем возрасте. // Социальная и клиническая психиатрия. – Т. 29. № 2. – С. 86-92.

15. Александровский Ю.А. (2009). Этиологические факторы и механизмы формирования невротических расстройств //Психиатрия: национальное руководство. М.: ГЭОТАР-Медиа. – С. 525–527.

16. Снежневский А.В. (1983) Руководство по психиатрии. – Т.1. – М.: Медицина. – 480 с.

17. Гаранян Н.Г. (2012) Депрессия. Клиническая психология / Под ред. А.Б. Холмогоровой. – М.: 2012. – Т. 2. – С.126–178

18. Engel G.L. (1980). The clinical application of the biopsychosocial model // Am. J. Psychiatry. – Vol. 137. – pp. 535–544.

19. Saxena Sh., Jané-Llopis E., Hosman C. (2006). Prevention of mental and behavioural disorders: implications for policy and practice // World Psychiatry. 5(1): pp. 5-14.

20. Daniel Ebert D., Cuijpers P., Muñoz R.F., Baumeister H. (2017). // Prevention of Mental Health Disorders Using Internet- and Mobile-Based Interventions: A Narrative Review and Recommendations for Future Research. Front. Psychiatry. – 16 p.

21. Hofmann S.G., Smits J.A. (2008). Cognitive-behavioral therapy for adult anxiety disorders: a meta-analysis of randomized placebo-controlled trials. J Clin Psychiatry. – pp. 621–632.

22. Van Zoonen K, Buntrock C, Ebert DD, Smit F, Reynolds CF, Beekman AT, et al. (2014). Preventing the onset of major depressive disorder: a meta-analytic review of psychological interventions. Int J Epidemiol. – pp. 318–329.

23. Hutton P, Taylor PJ. (2013). Cognitive behavioural therapy for psychosis prevention: a systematic review and meta-analysis. Psychol Med. – pp. 449–468.

24. Stice E, Shaw H, Marti C. (2007). A meta-analytic review of eating disorder prevention programs: encouraging findings. Annu Rev Clin Psychol. – pp. 207–231.

25. Hwang M.S., Yeagley K.L., Petosa R. (2004). A meta-analysis of adolescent psychosocial smoking prevention programs published between 19718 and 1997 in the United States. Health Educ Behav. – pp. 702–719.

26. Гуляев Н.С. (2016). Возможности деинституализации и реформирования больничного сектора в области психического здоровья в Республике Казахстан. Аналитический отчет. Павлодар. – 94 с.

27. Чибирева М. (2018). Право на реабилитацию и абилитацию лиц с нарушением ментального здоровья. – Алматы. – 17 с.

28. Постановление Правительства Республики Казахстан от 26 декабря 2019 года № 982 «Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан на 2020 – 2025 годы». [Электронный ресурс]: http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000982

29. Круглова Д. (2017). У нас считают, что шизофрения заразна. Как живут казахстанцы с психическими расстройствами. [Электронный ресурс]: https://informburo.kz/stati/pochemu-v-kazahstane-stigmatiziruyut-lyudey-s-psihicheskimi-rasstroystvami.html

30. Suicide in the world: Global Health Estimates (2019). World Health Organization. – 32 P.

31. Гареева М. (2018). Правозащитники выступили за пересмотр системы попечительства, по которой признанный недееспособным человек не может сам принимать никаких решений. [Электронный ресурс]: https://informburo.kz/novosti/amnesty-international-v-kazahst октябрь ane-narushayut-prava-lyudey-s-psihicheskimi-rasstroystvami.html

32. Goldie I., Elliott I., Regan M., Bernal L., Makurah L. (2016). Mental health and prevention: Taking local action London: Mental Health Foundation. – 80 p.

33. Абдулова А. Новости здравоохранения № 01 (169) от 31 января 2018 г. – с. 9.

34. Action Plan for the Prevention and Control of Noncommunicable Diseases in the WHO European Region (2016). World Health Organization. – 39 p.

35. Вредное употребление алкоголя, алкогольная зависимость и психические расстройства (2020). Всемирная организация здравоохранения. – 24 с.

36. Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 24 сентября 2018 года № ҚР ДСМ-17 «Об утверждении Стандарта оказания психиатрической помощи в Республике Казахстан». [Электронный ресурс]: http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013404

37. Приказ и.о. Министра здравоохранения Республики Казахстан от 30 октября 2009 года № 630 «Об утверждении стандарта оказания специальных социальных услуг в области здравоохранения». [Электронный ресурс]: http://adilet.zan.kz/rus/docs/V090005917_#z1

38. Приказ Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 21 мая 2015 года № 367 «Об утверждении перечня социально значимых заболеваний и заболеваний, представляющих опасность для окружающих». [Электронный ресурс]: http: //adilet. zan. kz/ rus/ docs/ V1500011512

39. Рахменшеев С. (2018). В Казахстане растет число психически больных, в том числе из-за Соцсетей. [Электронный ресурс]:

Тусупова Алмагуль Жагалтаевна
к.ю.н.,
доцент каф. международного права
Казахский Национальный университет имени аль-Фараби

Жарболова Айгерим Жаксылыковна
к.ю.н.,
доцент каф. ТГП, конст. и адм. права
Казахский Национальный университет имени аль-Фараби

О МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОМ СТАТУСЕ ГЛАВ ГОСУДАРСТВ

Түйін. Мемлекет басшысы халықаралық аренада мемлекеттің өкілі ретінде оны халықаралық құқық субъектілері мойындауы керек. Сонымен қатар, мемлекеттердің жоғары лауазымды тұлғаларының халықаралық маңызды өкілеттіктерін тиімді орындауына кедергі келтіретін проблемалар бар. Осыған орай, бұл мақала мемлекет басшыларының халықаралық-құқықтық мәртебесіне құқықтық талдау жасайды.

Түйінді сөздер: Конституция, мемлекет, мемлекет басшысы, халықаралық –құқықтық мәртебе.

Резюме. Глава государства, как представитель государства на международной арене, должен быть признан в таком качестве субъектами международного права. В то же время существуют проблемы, которые мешают высшим должностным лицам государств эффективно выполнять свои международно-значимые полномочия. В этой связи, в настоящей статье проводится правовой анализ международно-правового статуса глав государств.

Ключевые слова: Конституция**,** государство, глава государства, международно – правовой статус.

Summary. The head of state, as a representative of the state in the international arena, should be recognized as such by the subjects of international law. At the same time, there are problems that prevent the highest officials of states from effectively fulfilling their internationally significant powers. In this regard, this article provides a legal analysis of the international legal status of heads of state.

Keywords: Constitution, state, head of state, international legal status.

ВВЕДЕНИЕ

Форма правления – одно из ключевых понятий в науке теории государства и права и в науке конституционного права. Под формой правления в правовой науке понимается один из элементов формы государства, характеризующий его с точки порядка формирования верхнего эшелона власти и взаимоотношений между главой государства, парламентом и правительством. Различают две основные формы правления: монархию и республику и их разновидности.

Монархия (от греч.«monarchia» -единовластие, единодержавие)- форма правления, при которой пост главы государства замещается в порядке престолонаследия, как правило, членами правящей династии. Республика (от лат. «Res publica» – общее дело) –форма правления, при которой замещение поста главы государства осуществляется, как правило, путем выборов из числа граждан, обладающих пассивным избирательным правом и достигших требуемого (для данного поста) возраста [*Андреева Г.Н., 2005, с. 320*].

Таким образом, глава государства – это высшее должностное лицо государства, получающее свои полномочия в порядке наследования (монарх)

или выборов (президент, глава республики, председатель республики). Часто глава исполнительной власти. В ряде стран – это лицо, стоящее над всеми ветвями власти, объединяющее и согласующее их деятельность [*Авакьян С.А., 2001, с.126*].

Актуальность рассмотрения вопросов международно-правового статуса глав государств заключается в том, что глава государства, как представитель государства на международной арене, должен быть признан в таком качестве субъектами международного права. Международно-правовое значение признания заключается, прежде всего, в нормализации отношений с другими странами, выведении государства из международной изоляции, позволяет ему в полном объеме реализовать свою международную правосубъектность.

Строить отношения с государством, глава которого не признан, не представляется воз-

можным, особенно это касается тех стран, где лидер возглавляет и правительство (президентская республика). Последствием признания главы государства является возможность представлять свою страну на международной арене. Поэтому благодаря международно-правовому признанию глава государства реализует внешнеполитический курс своей державы. В данном случае прослеживается взаимосвязь между процедурой признания главы государства и возможностью государства в полном объеме реализовать свою международную правосубъектность. Также известно, что в современный период в международном сообществе большое внимание уделяется вопросам соблюдения и обеспечение прав человека. В этой связи признание главы государства, пришедшего к власти неконституционным путем и причастного к нарушению прав человека, может отразиться на престиже данного государства на международной арене. Это может служить основанием для прекращения тесных взаимовыгодных отношений с таким государством и, в конечном счете, негативно отразиться на его экономике. Таким образом, существуют отдельные проблемы конституционно-правового статуса глав государств, которые мешают им эффективно выполнять свои международно-значимые полномочия. В этой связи научное исследования данного вопроса имеет не только теоретическую, но и практическую значимость.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

В значительной части развитых государств единоличным главой государства является монарх (Великобритания, Бельгия, Нидерланды, Дания, Швеция, Норвегия, Испания и др.). В то же время в современном мире все чаще применяется отказ от монархической формы правления и замена наследственного главы государства выборным президентом. Выборный президент является главой государства в большинстве стран современного мира (СНГ, США, Франция, ФРГ, Италия, Португалия, Бразилия, Мексика, Венесуэла, Индия, Шри-Ланка) и др. В тоже же время следует отметить, что в некоторых странах (Малайзия, ОАЭ) указанный порядок не всегда соблюдается.

В мировой практике существуют примеры, когда во главе государства стоял орган, состоящий из нескольких лиц (директория, триумвират и др.) К примеру, в Советском Союзе и в других социалистических государствах использовался термин «коллективный глава государства», под которым подразумевался Президиум Верховного Совета СССР, Государственный совет, Президиум республики в ряде стран и др.

Известна также смешанная форма главы государства (н-р, политическая система Швейцарии существенно отличается от того, что принято в других странах)[7]. К случаям, которые представляют собой исключения из общепринятых правил можно отнести правовой статус Римского Папы, который является главой государства-города Ватикан, соглавенство Епископа Ургельского и Президента Франции в Андорре.

Существуют случаи захвата власти военными лидерами, сместивших законного главу государства, но воздержавшихся от вступления в должность. В некоторых случаях это может означать, что новый лидер может прибрать к рукам не только реальную власть, но и формальную. Будет ли он считаться главой государства, или же только главой правительства, при этом должность главы государства остается вакантной – это будет зависеть от обстоятельств конкретного случая.

К следующей категории относятся регенты, которые, при монархической форме правления не являясь главами государств, временно выполняют функции главы государства в случаях, когда монарх не в состоянии осуществлять свои полномочия по болезни или по причине малолетства. Регент также может быть назначен в тех случаях, когда монарх был свергнут, но монархия как форма государственности сохраняется.

Правовой статус главы государства может отличаться значительными особенностями даже в рамках стран с одной и той же формой правления. Это можно отчетливо проследить и на характере самих конституционных постановлений, регулирующих статус главы государства. Например, конституционные постановления, относящиеся к короне в Конституциях Испании 1978 г. и Швеции 1974 г. Более лаконичными являются конституционные постановления, относящиеся к главе государства в Конституции Швеции [*Окуньков Л.А., 2001, с.581*]. Но в большинстве государств сохраняется единоличный глава государства, представляющий государство внутри государства и на международной арене**.**

Конкретный объем, пути и формы реализации полномочий главы государства в отдельных странах зависят как от формы государственного правления и государственно-политического режима, так и от других установлений ее конституции. При этом одни полномочия глава государства осуществляет самостоятельно, а другие (особенно в парламентских республиках и монархиях) — по предварительному решению иных государственных органов (парламента, правительства), т.е. в порядке контрассигнации. Исходя из этого, дальше мы рассмотрим особенности правового статуса двух основных разновидностей главы государства – монарха и президента, а также обозначим основные положения правового статуса Папы Святого Престола.

[7]Союзная Конституция Швейцарской Конфедерации от18.04.1999 г. –URL:// http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/swiss/swiss--r.htm.

В ряде стран глава государства, к примеру, в странах СНГ – это лицо, стоящее над всеми ветвями власти, объединяющее и согласующее их деятельность. Он формирует правительство, направляет деятельность всего государственного аппарата. Глава государства представляет государство внутри страны и внешних сношениях. Наиболее типичные правомочия главы государства: назначение главы правительства; других членов правительства; создание, ликвидация и реорганизация системы исполнительных органов власти; назначение или представление к назначению ряда других высших должностных лиц и судей; осуществление (или определение) внутренней и внешней политики государства; право законодательной инициативы, подписание законов, право вето, обнародование законов, назначение выборов в парламент или его палаты, роспуск их при определенных обстоятельствах; назначение референдума; выполнение задач гаранта прав и свобод граждан; рассмотрение их обращений; награждения, помилование и т.п.; осуществление функций верховного Главнокомандующего Вооруженными Силами страны, назначение и смена высшего командования вооружённых сил; решение либо участие в решении вопросов безопасности государства, в том числе объявление чрезвычайного или военного положения, и др.

В президентских республиках эти полномочия дают главам государства сильные позиции. В парламентарных республиках, а также конституционных монархиях – нередко иная ситуация, когда главе государства приходится формально утверждать подготовленные решения. Тем не менее, при необходимости он влияет на существо решаемого вопроса.

Таким образом, конституционно-правовой статус главы государства различается в зависимости от того, является он наследственным монархом или выборным президентом. В социалистических республиках глава государства играет важную политическую роль не в силу конституционных положений, а тогда, когда этот пост занимает руководитель Коммунистической партии (например, в КНР).

Рассмотрим *правовой статус монарха*, который зависит формы правления. Монарх рассматривается в правовой науке и в законодательстве некоторых стран как суверен, верховный представитель, или верховный носитель государственной власти. Большими полномочиями обладает монарх в абсолютной монархии, в дуалистической и парламентарной монархиях его права ограничены, хотя и в разной мере.

Монархи – единоличные главы государств, занимающие свой пост по праву рождения (наследования) и пожизненно (Великобритания, Испания, Япония, Бельгия, Нидерланды, Марокко и др.). Лишь в редких случаях монарх избирается на определенный срок из числа монархов субъектов федерации (ОАЭ, Малайзия) или назначается решением правящей династии (Саудовская Аравия). Для многих стран Востока характерна активная роль монарха в руководстве и управлении делами государства. В его руках сосредоточена исполнительная власть. Такое положение главы государства в дуалистических монархиях (Марокко, Иордания, Кувейт). Нередко в этих странах имеются специальные законы о престолонаследии. Порядок престолонаследия в различных странах не во всем одинаков. В одних престол могут занимать только мужчины (Япония, Бельгия, Норвегия, Иордания); в других –мужчины имеют преимущество перед женщинами (Великобритания, Дания, Испания, Нидерланды); в третьих – престол наследуется на равных основаниях как мужчинами, так и женщинами[8].

Наследование престола чаще всего происходит по закону, а не по завещанию, которое иногда допускается, но имеет обычно подчиненное значение. Иногда для занятия престола требуется происхождение от брака с лицом царского рода. В Швеции, Нидерландах и некоторых других странах монарх при вступлении в брак должен получить согласие парламента. Если престол унаследован несовершеннолетним или лицом, не достигшим установленного законом необходимого возраста (н-р в Бельгии, 21 года), а также в случае длительной и серьезной болезни монарха, то на соответствующий период назначается регент или регентский совет (т.е. устанавливается регентство), выполняющие функции главы государства.

Действительное положение монарха в подавляющем большинстве государств значительно отличается от формально декламируемого в законе. Реальное сосредоточение всей полноты государственной власти в его руках имеет место лишь в тех странах, в которых приверженность демократическим традициям и ценностям отсутствует, а власть сосредоточена в руках феодальной верхушки. Особенно это проявляется в странах Арабского Востока, при чем, такое сосредоточение власти происходит независимо от формы правления.

Дуалистическая монархия – разновидность ограниченной монархии, в рамках которой происходит определенное отделение законодательной власти от монарха, сохраняющего всю полноту исполнительной власти. В таких монархиях имеется конституция и парламент, законодательная власть в своей основе принадлежит не монарху, а избираемому парламенту. В то же время монарх, *во-первых*, обладает правом абсолютного вето, которое не может быть откло-

[8]Акт о престолонаследии 1701 г. в Великобритании: URL:-// https://studwood.ru/656244/pravo/prestolonasledii

нено парламентом; а *во-вторых*, монарх чаще всего сохраняет за собой право издания чрезвычайных указов, имеющих силу закона. Важно и то, что в таких монархиях, король обычно имеет неограниченную возможность распускать парламент и тем самым превращать дуалистическую монархию в абсолютную. Монарх в дуалистической и тем более в абсолютной монархии занимает центральное положение во всей системе государственных органов. Помимо того, что глава государства в этих странах в значительной мере контролирует формирование и деятельность парламента и пользуется правом досрочного роспуска парламента, а также правом вето на принимаемые законопроекты, он является верховным руководителем вооруженных сил, назначает на все высшие военные и гражданские должности, включая судей. В ряде стран его власть практически не знает правовых ограничений.

В дуалистической монархии глава государства реально осуществляет полномочия по руководству и управлению страной и играет решающую роль в определении внутренней и внешней политики государства. Однако формально его полномочия могут быть ограничены конституцией, а законодательная власть поделена с парламентом, в чем собственно и состоит дуалистический характер такой монархии.

Заметно отличается фактическое положение монарха в парламентарных монархиях. Например, в Японии (по Конституции 1947 г.)[9] или Швеции (по Конституции 1974 г.)[10] полномочия монарха подверглись существенному ограничению даже в формально-юридическом плане.

В монархиях глава государства наделен еще некоторыми традиционно принадлежащими ему в данной стране полномочиями: королева Великобритании является главой англиканской церкви, близкие полномочия имеет и король Норвегии: он решает вопрос о богослужениях. В большинстве других парламентарных монархий глава государства номинально, по закону наделён исключительно важными прерогативами, однако на практике они осуществляются иными государственными органами, прежде всего руководителем правительства. Монарх, таким образом, должен действовать по совету своих министров, которые и несут политическую ответственность за эти действия. Однако нельзя недооценивать возможности воздействия монарха, царствующей семьи и двора на решение государственных дел. Не имея власти, монарх, обладает влиянием, которое позволяет ему участвовать в процессе выработки и принятия решений. Влиянию монарха в немалой степени способствует его информированность об общем состоянии страны.

Формальная нейтральность монарха в политической области нередко скрывает его активное сотрудничество с консервативными, или реакционными кругами. Монарх обладает особыми льготами, правами и привилегиями. К их числу относятся право на титул, особые регалии и знаки царской власти, особо почетную встречу, неподсудность по уголовным и гражданским делам, освобождение от налогообложения и т.д.

Таким образом, монарх – глава государства в странах с монархической формой правления, лицо, замещающее пост главы государства в порядке престолонаследия. Он имеет ряд привилегий, которыми обладает президент: право на двор, цивильный лист, регалии. Кроме того, монарху принадлежит официальный титул (император, король, султан, шейх и др.). Содержание монарха, царствующего дома и двора оплачивается за счет средств государственного бюджета. Конституции ряда государств устанавливают цивильный лист, принимаемый в форме закона парламентом, провозглашают особу монарха «священной и неприкосновенной» (н-р, Султан Марокко).

В Конституции государства могут содержаться запреты в отношении монарха: быть главой другого государства, покидать страну без разрешения парламента, вступать в брак без разрешения парламента и др., вытекающие из особенностей его статуса. Если применительно к президенту не могут быть установлены какие-либо запреты на вступление в брак, по отношению к монархам это практикуется повсеместно. Кроме того, монарх может отречься от престола. Отречение от престола означает отказ от власти, который влечет для государства, как правило, смену конкретных лиц на престоле, но в истории известны случаи, когда за этим следовала смена формы правления.

Существуют особенности и в замещении отсутствующего или не способного осуществлять полномочия монарха – институт регентства. Замещение поста главы государства в монархиях осуществляется на основе правил престолонаследия.

Престолонаследие – переход поста главы государства от одного лица к другому, обеспечивающий преемственность верховной власти в монархиях. Различается престолонаследие по избранию, по назначению (предшественником или правящей семьей) и по закону.

Для наследования престола наследник не только должен обладать правом наследования в соответствии с действующей в стране системой престолонаследия, но нередко и отвечать дополнительным условиям, например, испове-

[9]Конституция Японии промульгирована 3 ноября 1946 г., вступила в силу 3 мая 1947г.: URL:https://worldconstitutions.ru/?p=37

[10]Конституция Швеции (Королевства Швеция) от 27 февраля 1974 г.: URL:http://www.sweden4rus.nu/rus/info/juridisk/konstitucija_shvecii

довать определённую веру и родиться на территории данной страны.

Предшественником наследования по закону является наследование на основании так называемых «семейных законов» или договоров о наследовании, которые применялись ранее в государствах с германскими династиями. В этих документах оговаривались права и взаимные обязанности отдельных членов царствующего дома.

Принципы престолонаследия устанавливаются по степеням родства и по линиям. Исключение линии из престолонаследия может произойти и при нарушении определенных требований закона.

На основе данных принципов строятся системы престолонаследия:1) салическая – наследование престола исключительно по мужской линии (Япония, Бельгия, Норвегия); 2) кастильская – наследование престола предпочтительно по мужской линии, младший брат исключает старшую сестру (Испания, Великобритания, Нидерланды); 3) австрийская – женщины наследует только при полном отсутствии мужских линий;4) шведская (также называют скандинавской) женщины наследуют престол наравне с мужчинами (Швеция, Нидерланды).

В «нефтяных» монархиях (н-р, Кувейт, Саудовская Аравия, Оман) вопрос о престолонаследии решается правящей семьей. Норма об этом содержится в ст. 6 Конституции Омана 1996 г.[11]. Кроме этих основных применяются и другие системы. Существуют особенности и в замещении отсутствующего или не способного осуществлять полномочия монарха – институт регентства т.е. институт временного замещения монарха одним или несколькими лицами.

Институт регентства регулируется Конституцией страны, специальными актами парламента или «семейными законами». Иногда в конституциях выделяются специальные главы(разделы) (н-р, раздел IV «Регентство» Конституции Нидерландов 1956 г.)[12].

Регентство может осуществляться единолично и коллегиально (регентским советом). Свои полномочия регент осуществляет не от собственного имени, а от имени монарха. Вопрос об ответственности регента решается аналогично вопросу об ответственности монарха. Полномочия регента прекращаются, когда отпадают обстоятельства, которые были причиной установления регентства (достижение наследником престола совершеннолетия, выздоровление монарха и т.п.) или если парламент принимает решение о распоряжении Короной (н-р, при пресечении династии парламент приглашает представителей другой династии).

Монарх может оставить престол в результате отречения. Абдикация (*от лат. «abdicatio» – отречение, отказ, сложение полномочий)* – отречение от престола лица, которое может претендовать на престол или занимает его, что означает отказ от власти и регулируется Конституцией или (чаще) органическим законом. Возможна абдикация как правящего монарха, так и претендентов на престол до занятия престола.

В зависимости от отношения лица, прибегающего к абдикации, различаются добровольные и вынужденные (недобровольные) абдикации, а по форме выражения – формальные и фактические**.**

Таким образом, монарх в абсолютной монархии соединяет в своих руках все важнейшие полномочия; в дуалистической делит власть с парламентом, но при этом обладает возможностью парализовать деятельность последнего; в парламентарной монархии центр власти смещен либо к правительству, либо к парламенту, монарх исполняет в основном представительские функции, но в сложных политических ситуациях может принимать ответственные политические решения.

Главой государства в республиканских странах является выборный президент. Его реальный статус и действительная политическая роль зависит от разновидности республиканской формы правления и особенностей политического режима. Так, в президентской республике глава государства играет гораздо большую роль, чем в парламентарной, а во многих странах с однопартийной системой президент, являясь лидером правящей партии, обладает полномочиями, которые на практике выходят за рамки, очерченные конституцией.

Президент в парламентарной республике не располагает *правительственной властью* и активного участия в управлении государственными делами не принимает. Он выполняет преимущественно функции представительского характера, хотя, в зависимости от конкретной политической обстановки, и особенно *если он принадлежит к руководству правящей партии*, может оказывать весьма значительное влияние на ход государственных дел. Иногда президент принадлежит к оппозиционной партии. Во всех случаях, когда глава государства в парламентарной республике наделен по закону значительными полномочиями, их осуществление на практике находится в ведении правительства. Акты президента в действительности исходят от правительства. Они нуждаются в скреплении подписью премьер-министра (институт контрассигнации), что служит обязательным условием их действительности.

[11]Конституция Султаната Оман от 6 ноября 1996 года:URL: https://worldconstitutions.ru/?p=88

[12]Конституция Королевства Нидерландов от 17 февраля 1983 года: URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/nethrlnd/holand-r.htm

Важную роль в руководстве и управлении государственными делами играет президент в странах, где он наделен правительственной властью и формально является единоличным носителем исполнительной власти. Он совмещает в одном лице полномочия главы государства и главы правительства.

Глава государства в президентских республиках наделяется широкими полномочиями в области политического руководства. Он располагает определенными средствами воздействия на законодательный процесс, обладает распорядительной (регламентарной) властью, важными прерогативами в области руководства вооруженными силами и гражданской администрацией. Стремление к расширению президентской власти нередко приводит к острым столкновениям между главой государства и представительным органом, в ходе которых победа не всегда оказывается на стороне президента. Нередки случаи, когда парламент под давлением общественности вынужден заниматься расследованием противоправных злоупотреблений президента.

Глава государства в странах с республиканской формой правления так и называется, хотя бывают исключения. Пост главы государства в республиках замещается путем выборов, исключение составляют только некоторые африканские государства. К кандидату на пост президента предъявляются квалификационные требования (гражданство, достижение определенного возраста и др.). На него может распространяться запрет двойного гражданства (так как он имеет доступ к государственной тайне), требования оставить ранее занимаемую должность за определенное время до выборов и др.

В конституциях определяется должностное лицо, замещающее президента в случае, если он не может исполнять свои обязанности. Президент покидает свой пост после завершения срока и принесением присяги избранным президентом. Досрочное отстранение главы государства возможно только по установленной в конституции процедуре и за определенное правонарушения (государственная измена).

Объем полномочий президента зависит от разновидности формы правления в его стране.

Полномочия главы государства в конституциях сгруппированы по сферам деятельности и разбиты на три группы: а) в области законодательной деятельности, б) в области исполнительной деятельности, в) в области судебной власти[13]. Однако реально не всегда их осуществляет глава государства, это зависит от формы правления. Президент является символом государства, воплощает национальное единство. Это отражено и в его полномочиях. Также глава государства наделяется рядом важных, основных государственных полномочий, закрепленных Конституцией государства в соответствии со своим правовым статусом[14].

Таким образом, место президента в системе органов власти определяется, прежде всего, формой правления: в президентской республике он взаимодействует с парламентом и судебной властью как представитель исполнительной власти; в смешанной республике нередко стоит над всеми властями (такую модель избрали некоторые постсоветские государства); в парламентарной республике его роль вторична по сравнению с ролью главы правительства.

Отдельно рассмотрим роль и значение глав квазигосударств**.** Государствоподобные образования (*квазигосударства*) – особый вид субъектов международного права, обладающих признаками государств, но не являющихся таковыми в общепринятом смысле. Они наделяются соответствующим объемом прав и обязанностей и тем самым становятся субъектами международного права.

Одним из типичных примеров квазигосударства или государствоподобного образования является Ватикан (Святой Престол), также являющийся субъектом международного права. Его правосубъектность складывается из международной роли Ватикана как независимого руководящего центра католической церкви, организованной в мировом масштабе и активно участвующей в мировой политике. Международно-правовой статус папства в основном базируется на двух принципах: светская власть папы и его религиозный авторитет. На основе Латеранских соглашений папа был признан светским сувереном в собственном, пусть и довольно символическом, государстве. Приоритет духовного начала над светским и в нынешнее время остается стержнем концепции папства. В тоже время папство XX веке согласилось с существованием двух независимых суверенных властей – церкви и государства, каждая из которых является верховной в своей собственной сфере. В настоящей работе рассматривается статус Папы – как главы государства Ватикан. Верховный понтифик возглавляет всю церковную иерархию, помимо функций главы государства, исполняет функции главы правительства и министра иностранных дел. Опыт переговоров между церковью и государственной властью на самом высоком уровне и непререкаемый личный авторитет ставят папу в ряд главных действующих лиц на мировой арене. А дипломатические представители Ватикана – папские нунции – имеют высокий статус среди дипломатического сообщества и в ряде

[13]Конституция Турецкой Республики: Введена в действие 7.11.1982 г.:URL: https://worldconstitutions.ru/?p=84

[14] Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года (с изм. на 23.03.2019 г.):URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029

стран являются дуайенами дипломатического корпуса страны пребывания.

Известно, что государство-город Ватикан был создан в соответствии с Латеранским договором между Италией и Св. Престолом от 11 февраля 1929 г. и наделен некоторыми чертами государственности, что является формальным выражением самостоятельности и независимости Ватикана.

В соответствии с каноном 361 Кодекса канонического права[15], промульгированного в 1983 г. Иоанном Павлом II, административные органы Святого Престола, представлены государственным секретариатом и другими институтами римской курии. Папа управляет через департаменты, которые называются конгрегациями римской курии, чье название объясняется тем, что папа является римским епископом. Каждая конгрегация представляет собой коллегию кардиналов во главе с префектом, который докладывает папе о результатах коллегиальных совещаний, после чего папа принимает окончательные решения. Кардиналы-префекты, секретари, члены и консультанты конгрегации занимают свои должности в течение 5 лет, в исключительных случаях они могут остаться на второй срок.

На вершине курии находится подчиняющийся непосредственно понтифику государственный или папский секретариат. Сфера его компетенции чрезвычайно широка – все государственные дела политического и дипломатического характера, но папа может поручить ему также решение социальных и религиозных вопросов. Государственный секретарь — главное лицо после папы. Госсекретарь занимается не только дипломатическими делами. Папская конституция 1967 г. расширила полномочия государственного секретаря. Очень многие из государственных секретарей были избраны на папский трон признав за ним право созывать консультативные совещания коллегии кардиналов. В случае смерти папы Государственный секретарь автоматически прекращает свои функции, которые временно – до назначения нового госсекретаря – осуществляет его заместитель.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, правовой статус глав государств, полномочия и функции напрямую зависят от формы правления конкретного государства. От формы правления зависит и то, каким образом глава государства вступает в должность. Монархическая форма правления не всегда означает наследственность власти, а республиканская форма правления- выборность.

В большинстве случаев признание нового главы государства происходит без каких-либо осложнений, если новый глава государства вступает в должность в конституционном порядке. Но все же, иногда приход к власти нового главы государства и необходимость признания порождают определенные проблемы. Проблемы эти связаны с признанием того или иного государства вообще. То есть, государства, предоставляя признание главе государства, признают и это государство. Если мировое сообщество не намерено предоставлять признание государству, то оно не должно признавать и главу этого государства. Однако непризнание нового главы государства или правительства не означает, что он перестал быть таковым или это непризнанное государство лишилось своей международной правосубъектности. Единственное, но очень важное последствие в этом случае – это невозможность нормальных международных отношений. На практике, когда новый глава государства занимает свой пост конституционным способом, к примеру, в порядке престолонаследия или в результате избрания президентом, признание является вопросом обычая и вежливости. Если государство меняет форму своего правления, к примеру, заменяет монархию республикой конституционным способом и без событий, носящих характер государственного переворота, то другие государства не станут воздерживаться от признания нового правительства. В то же время, несмотря на все вышеуказанные положения, нельзя не признать дискреционный характер признания. Практика показывает, что несмотря на один из основных принципов международного права сотрудничать друг с другом, все же государства исходят, в первую очередь, из своих национальных и геополитических интересов. Последствием признания главы государства является возможность представлять державу на международной арене. И благодаря международно-правовому признанию глава государства реализует внешнеполитический курс своей державы.

[15] Кодекс канонического права — М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2007. — С 169 :URL: http://www.vatican.va/archive/cod-iuris-canonici/russian/codex-iuris-canonici_russian.pdf

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Андреева Г.Н. Конституционное право зарубежных стран: Учебник. – М.: Изд-во Эксмо, 2005.- 656 с.

2.Конституционное право: энцикл. словарь / Отв. ред. Авакьян С.А. – М.: Норма-Инфра-М., 2001. -126 с.

3. Конституции государств Европы. В 3-х томах. Т. 3: Сборник / под общ. ред. Л.А. Окунькова. М.: Норма-Инфра-М., 2001. – 792 с.

Усеинова Гульнара Рахимжановна,
заведующая кафедрой теории и истории государства и права,
конституционного и административного права
Казахского национального университета имени аль-Фараби,
доктор юридических наук, профессор
gulnara_usein@mail.ru

Алауханов Есберген Оразович,
«Заслуженный деятель Казахстана»,
доктор юридических наук, профессор, ученый-криминолог,
член Союза писателей и журналистов Казахстана,
почетный академик Национальной Академии Наук Казахстана,
главный редактор международного журнала «Наука и жизнь Казахстана»

Базарбаева Айнура Талгатовна
докторант PhD
Казахского национального университета имени аль-Фараби
smart_girl123@mail.ru

ИНСТИТУТ СМЕРТНОЙ КАЗНИ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению института смертной казни в современном мире. Тема статьи является актуальной, поскольку проблема смертной казни была актуальной во все времена и во всех обществах и всегда и во всех обществах вызывал неоднозначное отношение.

Общество делилось и делится на две групы: те, кто активно выступают за смертную казнь и те, кто против нее. Противники смертной казни исходят из того, что жизнь человека является высшей ценностью.

В начале 20 века навсегда отменили смертную казнь такие страны, как Коста-Рика, Сан-Марино и Венесуэла. В настоящее время более 100 стран отменили смертную казнь законодательно или на практике.

Однако в отдельных зарубежных государствах смертная казнь все еще сохраняется. К данным странам относятся КНР, некоторые штаты в США, Сомали, Египет, Пакистан и др.

Усеинова Гульнара Рахимжановна
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің
мемлекет және құқық теориясы мен тарихы,
конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының меңгерушісі,
заң ғылымдарының докторы, профессор
gulnara_usein@mail.ru

Алауханов Есберген Оразұлы,
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері»,
заң ғылымдарының докторы, профессор, ғалым-криминолог,
Қазақстан жазушылар мен журналистер Одағының мүшесі,
Қазақстан Ұлттық Ғылым Академиясының құрметті академигі,
«Қазақстанның ғылымы мен өмірі» халықаралық журналының бас редакторы

Базарбаева Айнура Талгатовна
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің
PhD докторанты
smart_girl123@mail.ru

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ӨЛІМ ЖАЗАСЫ ИНСТИТУТЫ

Аннотация. Мақала қазіргі әлемдегі өлім жазасы институтының қарастыруға арналған. Мақаланың тақырыбы өзекті болып табылады, өйткені өлім жазасы проблемасы барлық уақытта және барлық қоғамдарда өзекті болды және әрқашан және барлық қоғамдарда түрлі көзқарас тудырды.

Қоғам екі топқа бөлінді және бөлінеді: өлім жазасын белсенді қолдайтындар және оған қарсы адамдар. Өлім жазасына қарсы болғандар адам өмірі ең жоғарғы құндылық деп санайды.

20 ғасырдың басында Коста-Рика, Сан-Марино және Венесуэла сияқты елдер өлім жазасын мәң-

гілікке алып тастады. Қазір 100-ден астам елде өлім жазасы заң жүзінде немесе тәжірибеде алынып тасталды.

Алайда кейбір шет елдерде өлім жазасы әлі де сақталған. Бұл елдерге Қытай, АҚШ-тағы кейбір штаттар, Сомали, Египет, Пәкістан және т.б. жатады.

Useinova Gulnara Rakhimzhanovna,
head of the Department of theory and history of state and law,
constitutional and administrative law of
al-Farabi Kazakh national university,
doctor of law, professor
gulnara_usein@mail.ru

Alaukhanov Esbergen Orazovich
«Honored Worker of Kazakhstan»,
Doctor of Law, professor, scientist-criminologist,
member of the Union of Writers and Journalists of Kazakhstan,
Honorary Academician of the National Academy of Sciences of Kazakhstan,
editor-in-chief of international journal «Science and Life of Kazakhstan»

Базарбаева Айнура Талгатовна
PhD student at
al-Farabi Kazakh national University
smart_girl123@mail.ru

INSTITUTE OF THE DEATH PENALTY IN THE MODERN PERIOD

Annotation. The article deals with the institution of the death penalty in the modern world. The topic of the article is relevant, since the issue of the death penalty has been relevant at all times and in all societies, and has always caused an ambiguous attitude in all societies.

Society been divided into two groups: those who actively support the death penalty and those who are against it. Opponents of the death penalty believe that human life is the highest value.

At the beginning of the 20th century, countries such as Costa Rica, San Marino and Venezuela permanently abolished the death penalty. Currently, more than 100 countries have abolished the death penalty by law or in practice.

However, in some foreign countries, the death penalty persists. These countries include China, some States in the United States, Somalia, Egypt, Pakistan, and others.

Вопросы смертной казни были актуальны во все времена и во всех государствах и во всех обществах вызывали неоднозначное отношение.

Сегодня вряд ли кто-то может точно сказать, когда было совершено первое преступление, какое наказание было применено впервые, и когда в качестве наказания была применена впервые смертная казнь [1, с.12].

Смертная казнь, возможно, самый древний вид уголовных наказаний и, несомненно, самый жестокий из них. Это наказание известно всем государствам мира с библейских времен. Упоминание о нем мы встречаем в законах Вавилона, Ассирии, Хеттского царства, Египта, Древней Греции, Рима, Византии и т.д.[2]. Генезис же его следует искать в гораздо более отдаленном периоде истории рода человеческого, когда повсеместно действовал обычай кровной мести и причинитель зла элементарно уничтожался.

С появлением государства этот способ борьбы с нарушителями запретов как наиболее надежный, дешевый и эффективный был с энтузиазмом воспринят многими законодателями [3,с. 191].

Как правило, общество делилось и делится на две групы: те, кто активно выступают за смертную казнь и те, кто против нее. Как правило, сторонники смертной казни считают, что она должна быть сохранена по двум основным причинам. Во-первых, сохранение смертной казни позволит установить некий барьер для совершения особо тяжких и тяжких преступлений, поскольку оопределенной части населения свойственно маргинальное поведение, основанное на страхе. Во- вторых, преступник, умышленно лишивший жизни другого человека должен понести строгое наказание в виде смертной казни по принципу «жизнь за жизнь». Противники же смертной казни исходят из того, что жизнь человека является высшей ценностью.

Так, профессор социологии В.И. Добреньков утверждает, что если преступник отнял жизнь у другого человека, то единственное равное возмещение, которое может быть, - его собствен-

ная жизнь. В данном случае в буквальном смысле слова работает принцип талиона - «око за око, зуб за зуб, жизнь за жизнь» [4, с.7].

Оценивая роль института смертной казни в обществе, А.Ф. Кистяковский отмечал, что несправедливость, бесполезность и вред смертной казни обусловливается такими факторами, как:

- она не устрашает преступников;
- имеет деморализующее влияние на население;
-неотменима и неисправима;
- лишает возможности исправления преступника;
- имеет остаток «варварства» и несовместима с ценностями и нравственными особенностями современного цивилизованного общества[5, с. 116.].

Ученый также отмечает, что в настоящее время происходит значительное уменьшение случаев применения смертной казни или же временное приостановление ее применения, однако к полной отмене самого жесткого наказания современное общество еще не готово [5, с. 116.].

Так, статья 1 Конституции РК гласит: «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы» [6]. Статья 2 Конституции РФ содержит следующее положение: «Человек, его права и свободы являются высшей ценностью. Признание, соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина — обязанность государства» [7]. Согласно Преамбуле Конституции Франции «Французский народ торжественно провозглашает свою приверженность правам человека и принципам национального суверенитета» [8].

Исходя из данных постулатов, многие страны к настоящему времени отказались от данного вида наказания. По их мнению, «государство не вправе лишать человека жизни» [9, с.156].

Одним из первых международных договоров, устанавливающих ограничения на смертную казнь, была Женевская конвенция 1929 года, которая ограничивала смертность военнопленных, взятых в вооруженном конфликте [10].

В начале 20 века навсегда отказались от смертной казни такие страны, как Коста-Рика, Сан-Марино и Венесуэла. В настоящее время более 100 стран исключили смертную казнь из национального законодательства или правоприменительной практики.

Однако в отдельных зарубежных государствах смертная казнь все еще применяется в качестве наказания. К данным странам относятся КНР, некоторые штаты в США, Сомали, Египет, Пакистан и др..

Наиболее консервативным государством в этом вопросе продолжает оставаться КНР. В Уголовном Кодексе КНР имеется ряд статей (более 80 из 350), в качестве санкций в которых активно применяется смертная казнь.

В соответствии со ст. 48 УК Китая смертная казнь может применяться только к лицам, совершившим тягчайшие преступления и достигшим к моменту совершения преступления 18 полных лет. Смертная казнь не применяется к лицам, не достигшим к моменту совершения преступления 18

полных лет, и женщинам, находящимся к моменту судебного разбирательства в состоянии беременности. Исполнение приговора к смертной казни осуществляется путем расстрела и путем введения инъекции. В Китае допускается публичное исполнение смертных приговоров [9].

Многие китайские криминологи считают, что публичное исполнение смертного приговора играет большую воспитательную роль, поскольку имеет превентивное значение.

Китайский уголовный закон так же не запрещает массовое исполнение смертных приговоров.

Смертная казнь по УК КНР применяется за совершениие таких преступлений, как: преступления против человека (похищения, работорговля, изнасилования, педофилия, убийство, умышленное нанесение тяжких повреждений, торговля органами); преступления против государства (измена родины, призывы к сепаратизму, организация государственного переворота, причастность к бунтам и беспорядкам, шпионаж); преступления военного характера (дезертирство, разведка, мародерство, добровольная сдача в плен, манипуляции с государственным военным имуществом, неподчинения приказам) терроризм; экономические преступления в особо крупных масштабах; коррупционная деятельность (также в случае вовлечения больших финансовых средств или в случае, когда это привело к смерти других); торговля оружием и наркотическими веществами [11].

Процедура исполнения смертной казни в Китае состоит из нескольких этапов:

- Подготовительный этап. На этой стадии для проверки документов подсудимого и составления завещания привлекается нотариус. Приговоренный к смертной казни имеет право на исполнение своего последнего желания, только одного.

- Этап исполнения приговора. Наиболее распространены в Китае два вида смертной казни: смертельная инъекция и выстрел в затылок. Введение смертельной инъекции осуществляется в специальных помещениях. Что же относительно второго вида смертной казни, то необходимо отметить, что высшая мера наказания в виде расстрела применяется к настоящему времени не часто. Исполняется данный вид смертной казни на специально отведенных полигонах.

Как правило, исполнение приговора производится в присутствии врача, представителя суудебных органов и прокуратуры.

- Этап после исполнения приговора.

Об исполнении наказания составляется отчет, который отправляется в Верховный суд. В отчет в обязательном порядке прилагается заключение судебного эксперта о наступлении смерти и фотографии трупа. Кроме того, об исполнении смертного приговора уведомляются родственники, они имеют право получить тело для захоронения.

Таким образом, в Китае сохраняется институт смертной казни. Он применяется к тем, кто нарушает уголовный закон. Вместе с тем, нельзя не отметить, что вступление КНР в Совет по правам человека при Генеральной Ассамблеи ООН в 2006 году послужило определенным стимулом к тому, что в правовую систему страны стали внедряться гуманистические идеи. Это, прежде всего, проявляется в либерализации деятельности апелляционных судов. Именно с этого периода в судебно-правовой системе КНР прослеживаются некоторые изменения, а именно: после того, как суд первой инстанции принимает решение о наказании в виде смертной казни, дело в обязательном порядке отправляется на дополнительную проверку в Верховный суд. В случае подтверждения правомерности смертного приговора и оглашения его в течение семи дней он должен быть приведен в исполнение. Семь дней – это срок, в течение которого подсудимый имеет право подать апелляцию, расматриваемую судом второй инстанции. Постановление суда второй истанции так же должно быть отправлено для проверки в Верховный суд.

Суд второй инстанции правомерен принять следующее решение: смертный приговор остается в силе и подлежит исполнению; смертная казнь может быть оставлена в силе с отсрочкой исполнения на 2 года для более глубокого анализа всех обстоятельств дела; смертный приговор отменяется и осуществляется замена на пожизненное тюремное заключение; оправдательный приговор.

Анализ правоприменительной практики показывает, что оправдательный приговор в КНР – это редкость. В основном приговор первой инстанции остается неизменным.

За последние 10 лет за совершение преступлений к смертной казни были приговорены следующие известные личности Китая (источник: https://kitaygid.ru/politika/kazn-v-kitae)

- Казнь пятерых людей по делу Hanlong Group в 2014 году, включая главу корпорации, миллиардера Лю Ханя. Крупный бизнесмен и его приближенные обвинялись в создании ОПГ.

- Расстрел Ванг Цьионг в Гуанчжоу в 2003 году по обвинению в торговле героином. Судом установлен факт продажи подсудимой 200 грамм запрещенного вещества.

- По этой же статье к смертной казни была приговорена в 2016 году Светлана Кулбаева. У жительницы Киргизии при обыске обнаружили 7 килограмм белого порошка. Не помогли Светлане ни апелляции, ни старания дипломатов.

- За взяточничество и хищение государственных средств в 2012 году был казнен Чжэн Цзыаньшэн. По решению суда также было изъято все незаконно нажитое им имущество.

- В 2001 году по этой же статье казнили Ма Сяндуна, мэра Шеньяна, что в провинции Ляонин на северо-востоке страны.

- Не меньший резонанс вызвал смертный приговор президенту холдинга Capital Airports в 2009 году. Ли Пэйин, кроме взяточничества, был причастен к нецелевому расходованию бюджетных средств в крупных масштабах.

- Известные китайские предприниматели Гэн Цзипин и Чжан Юйцзюнь, чиновник управления контроля качества продуктов Чжэн Сяоюй, бизнесмен Ван Чжэндун — все они казнены по обвинению в коррупции [11].

Справедливости ради необходимо отметить, что правозащитники в Китае и за его пределами выступают против сохранения института смертной казни. При этом акцент ставится на тот факт, что массовое применение смертной казни не приводит к снижению уровня преступности и, таким образом,не способствует превенции.

Одним из лидеров по вынесению наказания в виде смертной казни до 2008 года, безусловно, являлся Пакистан. Осужденных, в основном, лишали жизни путем повешения. В 2008 году в Пакистане был введен мораторий на смертную казнь. Однако с приходом на пост премьер-министра Навааза Шарифа мораторий был прерван. Формальным основанием послужил факт захвата школы, совершенный преступниками в пакистанском городе Пешавар, в результате которого погибли 141 человек, в основном дети.

Согласно Уголовному кодексу Пакистана смертная казнь предусмотрена за совершение 27 преступлений. К ним относятся: богохульство, изнасилование, половые сношения вне брака, посягательство на скромность женщин и контрабанду наркотиков.

В Уголовном кодексе Вьетнама предусмотрено 35 статей, по которым в стране до сих пор может быть вынесен смертный приговор. Наказание в виде смертной казни может быть вынесено судом за преступления против безопасности государства, прав и свобод граждан, а также против семейно-брачных отношений, отдельных имущественных прав и против жизни, здоровья человека, отдельных экологических преступлений, а так же нарушения общественного порядка. Смертная казнь приводится в исполнение путем смертельной инъекции.

Традиционно принято считать, что истоки

введения наказания в виде смертной казни в США уходят в колониальный период и завезли данный вид наказания именно колониты из Европы.

История указывает на то, что в 1612 г. в Вирджинии был введен свод законов, предусматривающий смертную казнь даже за такие проступки, как кража винограда или убийство куриц.

В Массачусетсе первая смертная казнь была совершена в 1630 году. В Нью-Йорке в 1665 году был принят ряд правовых актов, которые носили название The Duke´s Laws. Данные акты предусматривали применение смертной казни за нанесение телесных повреждений родителям, а так же за вероотступничество.

В начале 19 века система наказаний США претерпевает значительные изменения, заключающиеся в отказе от смертной казни в ряде штатов.

Первым штатом, в котором в 1846 г. смертная казнь была отменена в отношении всех преступлений за исключением государственной измены, был Мичиган. Далее - Род-Айленд и Висконсин. Большая часть штатов смертную казнь не отменила. К наиболее тяжким относились преступления, совершенные рабами. Кроме того, широкое распространение получил Суд Линча.

К началу XX века 6 штатов полностью отказались от смертной казни, 3 штата ограничили распространение данного вида наказания на такие преступлени, как: государственная измена и убийство первой степени (убийство должностного лица). Вместе с тем, справедливости ради, необходимо отметить, что ряд штатов в дальнейшем все же восстановили смертную казнь на своей территории.

В современный период в США смертная казнь применяется в 38 штатах. Смертная казнь отменена на сегодняшний день в таких штатах, как: Аляска, Гавайи, Айова, Мэн, Массачусетс, Мичиган, Миннесота, Северная Дакота, Род-Айленд, Вермонт, Западная Вирджиния, Висконсин, а также федеральный округ Колумбия.

Решетников В. М. в своей статье «Смертная казнь в современном мире» отмечает, что «США - одно из немногих государств, в котором смертная казнь имеет действительно легитимный характер, выражающийся в соответствии регламентации этого наказания в законодательстве и практики применения смертной казни с общественным мнением. Это является следствием хорошо разработанной законодателем модели такого вида наказания, хотя, необходимо помнить, что эта модель является далеко не идеальной и имеет множество недостатков» [12, с. 8]. Попытаемся более подробно рассмотреть данную модель наказания.

Согласно данным Бюро юстиции США, смертная казнь в большинстве штатов предусмотрена за такие преступления, как: умышленное убийство, лжесвидетельство, повлекшее за собой казнь невиновного лица; нападение заключённого, отбывающего пожизненное заключение, повлекшее смерть человека; убийство, совершённое в ходе изнасилования, похищения людей; преступления, связанные с наркотиками; убийство полицейского, судьи или прокурора; убийство по найму; убийство заключённым при отбывании пожизненного заключения без права на условно-досрочное освобождение [13, с.185]. Таким образом, данные сведения показывают, что смертная казнь в Соединённых Штатах Америки применяется в основном за убийство и в отдельных штатах за изнасилование ребенка.

По сведениям, опубликованным в интернете, за 2018 год в США было приведено в исполнение смертных приговоров в количестве 25. Лидирующим «штатом казни» стал Техас, где было исполнено 13 смертных приговоров. На втором месте штат Теннеси. Следующие позиции занимают штаты Флорида, Джорджия, Алабама[13**,** с.186].

К методам осуществления смертного приговора в США относятся: смертельная инъекция, электрический стул, газовая камера, повешение, расстрел.

При этом государство предоставляет приговоренному к смертной казни самому выбирать метод исполнения приговора.

Зачастую смертельная инъекция является единственным методом осуществления смертного приговора. Это относится ко многим штатам, а также военным США и Федеральному правительству. Превалирование данного метода объясняется тем, что многие считают, что смертельная инъекция является более гуманным методом исполнения смертного приговора, чем другие. Однако практика применения данного метода показывает, что введение препаратов вызывало у многих приговоренных затяжную агонию. В поисках более гуманных методов исполнения смертельного приговора многие штаты стали применять метод «вдыхания азота».

Так, в феврале 2017 г. в Алабаме в течение длительного времени специалисты пыталась ввести инъекцию приговорённому. Но поскольку его кровеносные сосуды были повреждены химиотерапией и наркоманией, они не смогли совершить данную процедуру. Адвокат заключенного обвинил специалистов во вскрытии артерии и проколе мочевого пузыря. Впоследствие государство заявило, что отказывается от его казни [13, с.190].

Заключенный, приговоренный в США к смертной казни, имеет право на последнее слово и на последний в его жизни ужин, с смостоятельным выбором ужина. Но при этом заключенный не может заказывать спиртные напитки. Общая сумма ужина варьируется от 15 до 40

долларов в зависимости от штатов. [14].

Кроме того, правоприменительная практика допускает, чтобы во время приведения смертельного приговора присутствовали свидетели, родственники жертвы, осуждённого, адвокаты, а так же приглашается священник.

Таким образом следует отметить, что несмотря на то, что многие страны в современный период, исходя из принципов гуманизма и человечности, отказались от применения в качестве наказания смертной казни, в ряде стран, в том числе и США (отдельные штаты), данный институт продолжает сохранять свое значение и по прежнему применяется.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1 Базарбаева А. Смертная казнь как нравственно-правовая категория//Материалы II Международной научно-практической конференции, посвященной дню Конституции Российской Федерации«Основные тенденции и принципы реализации положений Конституции Российской Федерации в различных отраслях правовой системы Российской Федерации» - 12 декабря 2019 года – Грозный, 2019 – С.12-14

2 Мальцев Г. В. Месть и возмездие в Древнем мире. - М., 2012

3 Коробеев А.И. Смертная казнь: целесообразность сохранения// 2016 - №7.- С.190-199

4 Карагодин А.В., Дорофеева Ж.П. Смертная казнь: гуманность или справедливость?//Проблемы правоохранительной деятельности – 2018 - №3 – С.6-10

5 Кистяковский А.Ф. Исследование о смертной казни. - Тула, 2000.

6 Конституция РК от 30 августа 1995 года

7 Конституция РФ от 12 декабря 1993 года

8 Конституция Франции от 3 июня 1958 года

9 Агаев Д.О. Современные тенденции развития института смертной казни//Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал. – 2012. - № 1 – С.156-158

10 https://ru.qwe.wiki/wiki/Capital_punishment_in_Pakistan

11https://kitaygid.ru/politika/kazn-v-kita

12 Решетников В. М. Смертная казнь в современном мире // Журнал российского права. - 2007. - № 6. - С. 93-104.

13 Степанова О.Ю. Смертная казнь в США//Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России – 2019 - № 2 – С.185-191

14 https://visasam.ru/emigration/canadausa/smertnaya-kazn-v ssha.html

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА
PEDAGOGICAL SCIENCE

УДК 378.141

Батешов Ержан Асанович
к.п.н.,
старший преподаватель кафедры Информационно-коммуникационных технологий
факультет Компьютерных систем и профессиональной подготовки
Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина
г.Нур-Султан

ОПЫТ РАЗВИТИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОБИЛЬНОСТИ В РАМКАХ КАЗАХСТАНСКОЙ ПРОГРАММЫ «СЕРПІН»: ПРЕДЛОЖЕНИЯ И ЗАМЕЧАНИЯ

Түйін. Мақалада «Серпін» мемлекеттік бағдарламасына бірқатар өзгертулер мен толықтырулар енгізу ұсынылады. Мысалы, Қазақстанның артық жұмыс күші бар аймақтарындағы коммерциялық топтардың үшінші курс студенттеріне конкурс бойынша республиканың жұмыс күші жетіспейтін аймақтарына грантқа ауысуға мүмкіндік беру. Сонымен бірге, қаржыны үнемдеуге қол жеткізуге және «Серпін» бағдарламасына қатысушылардың санын екі есеге арттыруға болады.

Түйінді сөздер: жұмыс күші жетіспейтін аймақтар, артық жұмыс күші бар аймақтар, Серпін.

Резюме. В статье предлагается внести целый комплекс изменений и дополнений в государственную программу «Серпін». Например, разрешить студентам третьих курсов коммерческих групп трудоизбыточных областей Казахстана по конкурсу переводиться на грант в трудодефецитные регионы республики. При этом можно добиться экономии финансовых средств и вдвое увеличить число участников программы «Серпін».

Ключевые слова: трудодефецитные регионы, трудоизбыточные регионы, Серпін.

Summary. The article proposes to make a whole range of changes and additions to the state program «Serpin». For instance, allow third-year students of commercial groups from labor-surplus regions of Kazakhstan to be transferred to a grant into labor-deficient regions of the republic by competition. According to this it is possible to achieve financial savings and double the number of participants in the «Serpin» program.

Keywords: labor-deficient region, labor-surplus region, Serpin.

ВВЕДЕНИЕ

Вопросы развития студенческой мобильности в Казахстане широко исследуются в Казахстане [Р. О. Бугубаева, Е.В.Горячева, М.Т.Даниярова, 2016, с.35-38], [Маратова А.М., Носков И.А., 2018, с.94-100]. В настоящей статье нами рассмотрен один из видов студенческой мобильности, реализуемых в рамках Государственной программы «Мәңгілік ел жастары – индустрияға!» (далее – программа «Серпін»)

Данная программа реализуется с 2014 года с целью обучить и трудоустроить молодежь из южных регионов страны (Алматинской, Туркестанской, Жамбылской, Кызылординской, Мангыстауской областей) с избытком трудовых ресурсов на востоке, севере и западе Казахстана – в регионах, испытывающих дефицит кадров [https://www.ektu.kz/enrollee/admission/serpin/serpin.aspx?lang=ru].

Все участники программы обеспечиваются местами в студенческих общежитиях, стипендией и возможностью бесплатного проезда до места учебы и домой во время летних и зимних каникул.

Главная задача Проекта – содействие трудовой занятости молодежи и равномерное распределение образовательных и трудовых ресурсов в Республике [https://aqparat.info/news/2017/

07/01/8545903-vypuskniki_gosprogrammy_serpin_nachinayu.html].

Предлагаем дополнить программу определенными нововведениями позволяющими решить или снизить проблемы нескольких вопросов, а именно:

1) объективности, когда гранты будут распределяться между студентами, имеющими более высокие баллы;

2) социальной составляющей, когда койкоместа будут выделяться наиболее нуждающейся категории студентов;

3) языковой адаптации, когда приезжая в трудодефицитные регионы, где многие в основном говорят на русском языке, будущие студенты смогли быть наиболее подготовлены к этой новой для них языковой среде.

4) изменения и дополнения в программу «Серпін» зависящие от ее финансирования, и которые могут значительно увеличить ее эффективность.

5) исключение мошеннических действий при получении образовательных грантов по квотам, в том числе «Серпін».

КРИТЕРИЙ ОБЪЕКТИВНОСТИ.

Во-первых, для решения первого пункта некоторую часть государственных грантов на обучение в вузах Казахстана нужно сделать целевыми с обязательным обучением в вузах трудонедостаточных регионов. Для государственных грантов (в отличие от целевого), после распределения бюджетных мест на обучение, работает принцип: «Грант идет за студентом». Где обладатель права бюджетного обучения сам выбирает учебное заведение, куда пойдет учиться. Это, конечно, создает конкурентную среду между вузами республики в борьбе за студента и положительно влияет на качество обучения.

В настоящее время распределение грантов по программе «Серпін» определяется, как и квота для следующих категорий абитуриентов: для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей; для граждан из числа инвалидов I, II групп, инвалидов с детства, детей-инвалидов, для лиц, приравненных по льготам и гарантиям к участникам и инвалидам Великой Отечественной войны; для этнических казахов, не являющихся гражданами Республики Казахстан.

Отличиями предлагаемой нами методики распределения грантов в рамках программы «Серпін» от действующих правил является следующее:

- В список квот при распределении грантов должны войти все образовательные программы. То есть автоматически увеличится количество специальностей, которые можно будет получить по программе «Серпін». К примеру, в настоящее время по рассматриваемой программе не производится обучения студентов в медицинских университетах. Теперь, когда состав участников программы «Серпін» будет расширен – увеличатся показатели баллов их ЕНТ. И данную категорию абитуриентов можно включать в список претендентов на обучение в медицинских вузах.

- Предусмотрена возможность поступления в вузы Казахстана в рамках программы «Серпін» абитуриентам, поступающим после колледжа по своей или родственной специальности, и соответственно обучающихся по ускоренной трехгодичной программе.

- Исключено обязательное требование для участия в программе «Серпін» обучение в школе на казахском языке. То есть в программе смогут участвовать абитуриенты, закончившие школы на русском, узбекском, уйгурском, таджикском языках. Так, к примеру, в южных регионах Казахстана обучение ведется на узбекском языке в 58-и школах, уйгурском в 14-ти школах и на таджикском в 2-х школах. И это не считая школ, где предусмотрено обучение на двух языках. В русских школах трудоизбыточных регионов учится много казахов, русских, дунган, курдов, турок, азербайджанцев и других национальностей.

Выпускники русских школ южного региона и Мангыстауской области – это тоже в основном этнические казахи. Поэтому необходимо им дать возможность участвовать в программе «Серпін». Тем более у данной категории потенциальных студентов не будет языковых барьеров и проблем социальной адаптации в новых регионах.

Многие русские, узбеки, уйгуры и другие этнические группы южного региона Казахстана хорошо владеют казахским языком, и это тоже будет хорошей мотивацией для студентов северных областей к изучению казахского языка и положительно влиять на социальный образ участника программы «Серпін».

Если даже не менять действующие правила распределения грантов по программе «Серпін» то необходимо, как минимум, для абитуриентов закончивших школы на русском, узбекском, уйгурском, таджикском языках, но сдающих ЕНТ на казахском языке – разрешить участвовать в программе «Серпін».

Можно также рассмотреть такой вариант – разрешить выпускнику национальных школ, сдавших ЕНТ на русском языке, участвовать в программе «Серпін» при обязательном требовании дальнейшего их обучения в вузе на государственном языке. Эта возможность должна даваться только для тех абитуриентов, кто имеет оценку «5» или «4» в аттестате по казахскому языку.

При практической реализации предлагаемых нами нововведений думаем, что процентное соотношение грантов определяемой по программе «Серпін» необходимо повысить до 12-15

процентов от общего количества бюджетных мест. Это будет оптимальным по сравнению с ориентировочно 10-ю процентами действующими квотами на сегодняшний день, где могли участвовать только выпускники казахских школ, и где список образовательных программ был значительно ограничен.

При реализации предложенных выше изменений в высшие учебные заведения республики будут поступать студенты с более качественными знаниями и высокими баллами ЕНТ. Тем самым одновременно будут снижены риски социальной напряженности в общении между студентами северного и южного регионов. Которые существуют из-за того, что некоторые студенты, с северного региона, имеющие высокие баллы на ЕНТ, учатся в коммерческих группах, а их сверстники с низкими баллами – на гранте.

КРИТЕРИЙ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ.

Другим фактором социальной напряженности между студентами трудоизбыточных и трудодефецитных регионов является то, что студенты программы «Серпін» всегда имеют преимущественное право на получение койка-место в студенческих общежитиях.

А учитывая, что в некоторых учебных заведениях Казахстана возможность обеспечения студентов койко-местом в общежитиях весьма ограничено, нужно срочно начинать строить новые и выкупать проданные ранее общежития. Переселять профессорско-преподавательский состав из студенческих общежитий, обеспечив их съемными квартирами, частными домами, комнатами в сторонних более благоустроенных общежитиях. А на их место заселять нуждающихся в жилье студентов.

Здесь есть еще один вопрос, завершив обучение в рамках программы «Серпін», молодой специалист находит работу – но вопросы его проживания решаются трудно. Это сводит на нет все те цели и задачи, которые ставятся в программе «Серпін». Человек уезжает обратно к себе на малую родину. Решением данного вопроса может быть только разрешение выпускникам программы «Серпін» в течении определенного времени проживать в студенческих общежитиях. Либо выплачивать им ежемесячно определенные суммы денег, позволяющие частично закрывать оплату аренды жилья.

Поэтому построение студенческих общежитий должно рассматриваться как вопрос национальной безопасности.

КРИТЕРИЙ ЯЗЫКОВОЙ АДАПТАЦИИ.

Теперь перейдем к рассмотрению вопроса об языковой адаптации студентов программы «Серпін».

Для адаптации студентов программы «Серпін» в северных и восточных регионах Казахстана, где в качестве языка общения часто практикуется именно русский язык предлагаем:

- Чтобы в программе «Серпін» могли участвовать только те студенты, которые имеют оценку «5» или «4» по русскому языку. Это требование уже в школе будет мотивировать будущих студентов к активному изучению языка межнационального общения.

- В вузовской программе обучения участников программы «Серпін» вместо предмета «Казахский язык» поставить «Русский язык».

- Некоторые дисциплины в вузе, например, историю Казахстана изучать на русском языке. При этом при чтении лекции применять активные методы обучения – лекция вдвоем. Когда один преподаватель объясняет материал на русском языке, другой – на казахском. При этом на занятиях будут присутствовать и группы с казахским языком обучения, и с русским.

- Если раньше студенты программы «Серпін» обучались только в казахских группах. А в некоторых случаях даже в рамках отдельных групп, мало контактируя с другими студенческими группами. То теперь участники программы будут учиться и в русских группах, где представлен широкий спектр этносов многонационального Казахстана.

Общие вопросы темы национальной идентичности в условиях студенческой мобильности поднималась в исследованиях российских ученых [Т.Л.Осколова, 2005, с.190-197]. Мы предлагаем их реализовать в рамках программы «Серпін».

КРИТЕРИЙ ФИНАНСОВОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ.

Теперь рассмотрим вопрос, как можно сэкономить финансовые средства в рамках реализации программы «Серпін».

Параллельно свыше обозначенными мероприятиями реализуемых в рамках программы «Серпін», с целью привлечения людей в трудодефицитные области Казахстана, мы предлагаем также для студентов заканчивающих вторые курсы государственных вузов южных регионов и Мангыстауской области обучающихся на платной основе с высокой успеваемостью (показателем GPA) следующую возможность. Это продолжить им обучение на гранте в государственнных вузах северного, восточного и центрального Казахстана.

При этом за одни те же деньги, предназначенных для освоения в рамках «Серпін», можно добиться двойного увеличения количества студентов обучающихся в трудодефицитных регионах. Данные студенты третий и четвертые курсы будут заканчивать за счет бюджета. Экономия средств программы очевидна.

Для исключения риска возможности искусственного повышения успеваемости, в программе

должны участвовать только студенты государственных вузов (Кызылординский государственный университет им. Коркыт Ата, Южно-Казахстанского государственного университета им.М-.Ауэзова и т.д.).

Данное предложение нужно вначале апробировать на небольшом количестве студентов от 5-10% и, в случае успешной реализации, далее в последующие годы увеличить до количества студентов соизмеримым с 15-20 процентами денежных средств, выделяемых на социальную программу «Серпін».

Отметим также, что студенты, закачивающие второй курс – это уже более повзрослевшие люди, чем нынешние абитуриенты (выпускники школ) участвующие в «Серпін». Они будут более осознанно менять место учебы и быстрее освоятся на новом месте учебы.

Для государственных вузов трудоизбыточных регионов страны отсутствует риск потерять значительный контингент студентов, т.к. в выше предлагаемой программе могут участвовать только студенты государственных вузов. А значит, это обеспечит им более большой набор на платные отделения первого курса.

Для определения наиболее достойных претендентов к участию в программе «Серпін» предлагается помимо показателя GPA учитывать также балл Единого национального тестирования (ЕНТ), показанный студентом при поступлении в высшее учебное заведение.

Для определения наиболее достойных студетов предлагаем к применению следующую формулу:

$$K = \frac{ENT}{100} + GPA,$$

где ENT – это балл ЕНТ, набранный студентом при поступлении в ВУЗ;

GPA – средний балл студента (GPA), рассчитывается как отношение суммы произведений кредитов и итоговой оценки по дисциплине к сумме кредитов за первый и второй курсы обучения в вузе.

Например, при поступлении в ВУЗ студент набрал 71 балла, за два курса обучения студент имеет следующий балл GPA, равный 2,20.

Тогда его общий балл для участия в конкурсе на получения гранта в рамках программы будет равным:

$$K = \frac{71}{100} + 2{,}20 = 2{,}91$$

При равенстве баллов претендентов – следующим критерием отбора можно рассмотреть средний балл аттестата школы или диплома о завершении колледжа.

Оптимальным вариантом было бы, если для студентов с трудодефицитных регионов обучающихся на платных отделениях, для каждого курса ежегодно разыгрывали конкурс на грант, где учитывались бы показатели ЕНТ и GPA. Здесь также лучше сделать так, чтобы конкурс разыгрывался автоматически, т.е. студенту не нужно было обязательно подавать заявку. Деканаты, факультеты или учебные отделы сами формировали списки данных студентов и, после согласования с претендентами, отправляли на республиканскую комиссию МОН РК.

Сэкономленные финансовые средства от предоставления образовательных услуг не с первого курса, а с третьего необходимо в первую очередь направлять на постройку общежитий, съема квартир, домов, комнат в сторонних общежитиях.

Волонтеры с южных регионов Казахстана, безвозмездно отработавшие месяц на каникулах в северном и восточном Казахстане должны получить возможность бесплатного обучения в вузах данного региона в течение целого учебного года.

При возникновении вариантов ограничения финансирования программы «Серпін» можно рассмотреть возможность исключения из списка трудоизбыточных регионов Атыраускую и Актюбинскую области, г.Семей, г.Аркалык, г.Жезказган.

При увеличении финансирования по программе «Серпін» можно рассмотреть следующие предложения:

- Для студентов с трудоизбыточных регионов, поступивших на государственные гранты, в случае выбора обучения учебных заведений городов Петропавловск, Костанай и Рудный обеспечить бесплатным проездом до места учёбы (и обратно), гарантировать койка-место в общежитии и доплачивать 4 МРП к студенческой стипендии. Данные города были выбраны вследствие того, что в указанных регионах происходит наибольшее уменьшение количества населения. То есть большая эмиграция и низкая рождаемость.

- В рамках академической мобильности рекомендовать студентам с трудодефецитных регионов, поступивших на государственный грант – один семестр обучаться в любом из вузов трудодефицитных регионов. При этом, в случае согласия, студентам доплачивать 4 МРП к стипендии, обеспечить койко-местом в общежитии и гарантировать бесплатный проезд до места учебы и обратно.

- В г.Петропавловск осуществляет свою деятельность только один вуз (не считая Военного института Национальной гвардии РК). Поэтому нужно рассмотреть рентабельность открытия филиала Казахского агротехнического университета им.С.Сейфуллина в данном городе. Тем более что Северо-Казахстанская область является аграрным регионом. Либо в данной области открыть филиалы ЕНУ им.Л.Гумилева, КазНУ им.аль-Фараби, других крупных вузов.

- Дефицит медицинских работников, строителей, аграриев, ветеринаров, учителей наблюдается в северных, восточных и центральных регионах Казахстана. Поэтому необходимо разработать программу, дающую возможность прохождения практики студентам выпускных курсов

трудоизбыточных регионов в трудодефицитных областях. При этом выделить деньги на проезд (туда/обратно), квартирные, доплата к стипендии.

- Дополнительно выделить некоторое количество целевых грантов на юридические, экономические, финансовые и другие гуманитарные специальности в вузы трудодефецитных регионов. Данные специальности пользуются широким спросом среди абитуриентов, и на них мало выделяется бюджетных мест. Тогда указанные целевые гранты будут выигрывать абитуриенты всего Казахстана. Это будет способствовать мобильности и студентов с южных регионов и Мангыстауской области.

- Организовать подготовительные курсы в рамках программы «Серпін», где сделать возможность абитуриентам с трудоизбыточных регионов, не поступившим в вуз, обучаться на годичных подготовительных курсах трудодефецитных регионов с выплатой стипендий и предоставления койко-мест. В рамках подготовительных курсов будет обязательно изучаться русский язык, что даст возможность абитуриентам, имеющим в аттестате по русскому языку тройку, участвовать в программе «Серпін» после успешного окончания курсов. Критерием отбора для претендентов на подготовительные курсы будет более высокий балл ЕНТ. Но здесь нужно учесть вопрос о том, что подготовительные курсы не являются основанием для отсрочки от армии.

- Для привлечения студентов в северные регионы Казахстана при выплате стипендий рассмотреть возможность оплаты так называемых «северных». По аналогии, как это было в Советском Союзе, где практиковался северный коэффициент к зарплате. Так как людям, проживающим в северных областях, необходимо дополнительно покупать теплые вещи, решать вопросы отопления жилищ.

Абитуриенты с трудоизбыточных регионов Казахстана, при сдаче документов на участие в конкурсе грантов, обязательно должны поставить галочку в опции «Серпін», тем самым давая согласие в случае поступления на грант, учиться в вузе трудодефецитного региона Казахстана. А также поставить галочку на опции преимущества выбора: либо образовательной программы (специальности), либо региона обучения.

Критерий системы квот.

В принципы распределения грантов по сельской квоте или в рамках программы «Серпін» нужно ввести обязательное требование, чтобы ее участники, как минимум, учились последний класс обучения в школе в первом случае – в сельской местности, во втором случае – в трудодефицитном регионе. Для этого при подаче документов к участию в конкурсе распределения грантов абитуриент, претендуя на квоты, также должен представить соответствующий документ.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Резюмируем основные изменения и дополнения предложенные в данной статье по программе «Серпін» в виде таблицы 1.

Таблица 1. Виды направления развития программы «Серпін»

№	Краткая характеристика направления развития программы «Серпін»	Приоритет реализации
1	Участвовать в программе могут только выпускники школ с казахским языком обучения.	внедрен с 2014 года
2	Рассмотреть вопрос об участии в программе выпускников школ с русским, узбекским, уйгурским, таджикским языками обучения.	необходим к внедрению
3	Для выпускников вторых курсов из трудоизбыточных регионов с высокими показателями ЕНТ и GPA дать возможность перейти с коммерческого обучения на целевые образовательные гранты в трудодефецитные регионы.	необходим к внедрению
4	Обеспечить бесплатное обучение для волонтеров с трудоизбыточных регионов, осуществлявших свою общественную деятельность на каникулах, в трудодефецитных регионах.	требует обсуждения
5	Для студентов с государственным грантом из трудоизбыточных регионов, выбравшим вузы годов Петропавловск, Костанай и Рудный, гарантировать бесплатный проезд до места учебы и домой, место в общежитии и доплату в размере 4 МРП к студенческой стипендии.	требует обсуждения
6	В рамках академической мобильности рекомендовать студентам с трудодефецитных регионов, поступивших на государственный грант – один семестр обучаться в любом из вузов трудодефицитных регионов.	требует обсуждения
7	В г.Петропавловск осуществляет свою деятельность только один гражданский вуз. Поэтому в данном городе необходимо открыть филиал одного из центральных университетов Казахстана.	требует обсуждения
8	Организовать практику для студентов выпускных курсов трудоизбыточных регионов в трудодефицитных областях.	необходим к внедрению
9	Дополнительно выделить некоторое количество целевых грантов на юридические, экономические, финансовые и другие гуманитарные специальности в вузы трудодефецитных регионов.	требует обсуждения
10	Организовать годичные подготовительные курсы по программе «Серпін» в трудодефецитных регионах.	требует обсуждения

При практической реализации внесенных

предложений не следует отдавать предпочтение той или иной методике развития программы «Серпін». Внедрение должно проходить постепенно, апробируя различные ее направления с конечной целью – добиться максимальной студенческой мобильности в трудодефецитные области Казахстана.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Р.О.Бугубаева, Е.В.Горячева, М.Т.Даниярова Академическая мобильность студентов как составляющая международных интеграционных процессов в системе высшего образования Казахстана // «Высшая школа Казахстана» №1, Алматы, 2016 г. – с.35-38.

2. А.М.Маратова, И.А.Носков Модель организации академической мобильности обучающихся в Республике Казахстан: теоретико-методологический подход // Социально-экономические явления и процессы: ТГУ имени Г. Р. Державина, 2018 г. – с.94-100.

3. Т.Л.Осколова Влияние международной мобильности студентов на развитие их национальной идентичности // Вестник Тюменского государственного университета. Гумманитарные исследования, Том 1, 2005 г. – с.190-197.

УДК 371.4
ББК 88.61-8

Биисова Гульмира Исатаевна
магистр менеджмента,
старший преподаватель Казахско-Русского
Международного университета
Актобе, Казахстан
аспирант кафедры педагогики и психологии Башкирского
государственного педагогического университета им. М.Акмуллы
Уфа, Россия

ОПЫТ И ВОЗМОЖНОСТИ ШКОЛ КАЗАХСТАНА И РОССИИ В НРАВСТВЕННОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

Түйін. Мақалада ҚР және РФ мектептеріндегі білім беру негізінде жоғары сынып оқушыларын адамгершілік тұрғыда әлеуметтендіру мәселелері қарастырылады. Зерттеудің эмпирикалық негізін ғылыми еңбектер, нормативтік және әдістемелік құжаттар, мектептердің адамгершілік тәрбие бағытындағы тәжірибесі құрады. Автор екі елдің мектептері жүзеге асыруға тиіс басты мемлекеттік міндеттердің бірі – болашақ қоғам мүшесінің адамгершіл жеке тұлғасын дамытудағы ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін айқындайды.

Түйінді сөздер: адамгершілік әлеуметтендіру, адамгершілік тәрбие беру, мектеп, жоғары сынып білім алушысы, әлеумет.

Резюме. В статье рассматриваются вопросы нравственной социализации старшеклассников в условиях образовательного пространства школ РК и РФ. Эмпирическую базу исследования составили научные труды, нормативные и программно-методические документы, опыт школ по нравственной социализации. Автор выявляет особенности и потенциальные возможности школ двух стран в реализации главной государственной задачи современного образования – эффективной подготовки нравственной личности будущего гражданина общества.

Ключевые слова: нравственная социализация, нравственное воспитание, школа, старшеклассники, социум.

Summary. The article deals with the issues of moral socialization of high school students in the educational space of schools in the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation. The empirical base of the research was made up of scientific works, normative and program-methodical documents, and the experience of schools on moral socialization. The author identifies the features and potential opportunities of schools in two countries in the implementation of the main state task of modern education, effective training of the moral personality of the future citizen of society.

Keywords: moral socialization, moral education, school, high school students, society.

Цель данного фрагмента исследования – выявление и анализ особенностей и возможностей социализирующего потенциала общеобразовательной школы в нравственной социализации старшеклассников. Актуальность проблемы связана: 1) с глобальной трансформацией общественного сознания и социума технологического, цифрового века, обусловившие интеграцию таких феноменов, как знания, высокие технологии, человеческий капитал и морально-этические ценности, которые доказывают невозможность осуществления поступательного развития без регуляции обществом деятельности человека не только в сфере экономики, но и в духовно-нравственной сфере, ибо построение социальной модели, основанной только на идее извлечения максимальной прибыли и ведущей к деформации ценностных ориентаций молодежи, не в состоянии отвечать потребностям людей и общества в целом; 2) переход РК и РФ на инновационную траекторию развития, смена методологической парадигмы всех уровней образования привели к формированию нового представления о современном, нравственно социализированном молодом гражданине (будущем специалисте), потребовали решения качественно новых задач в социализации и адаптации подрастающего поколения к современным реалиям социально-экономической жизни, что дало предпосылки для изучения проблемы на социально-педагогическом уровне; 3) новые ориентиры в социальном партнерстве и необходимость участия представителей социокультурной среды в воспитательной и социализирующей роли школы, обновление содержания образования, постановка задач по духовно-нравственному воспитанию школьников, определенных в нормативных документах

на государственном уровне в РК[16] и РФ[17] актуализировали подготовку выпускника школы, обладающего нравственно значимыми качествами личности и социальной мобильностью. В этой связи актуальное значение в педагогической науке и практике приобретают проблемы анализа, выявления и обоснования потенциальных социализирующих возможностей школ, требующих научно-методических рекомендаций, тем более, когда рассматривается опыт школ двух стран, есть возможность взаимообогащения педагогических практик в организации и реализации моделей нравственной социализации подростков.

Современным школам предстоит решать многоаспектные задачи не только по реализации готовых моделей нравственной социализации, но и методическому обеспечению, касающихся управления образовательным процессом, где приоритетом определена нравственная социализация. Сюда следует отнести профессиональную подготовку учителей в сфере педагогической антропологии и социальной педагогики, установление социального партнерства с представителями внешней среды школы, актуализацию педагогического потенциала социума в нравственном воспитании подростков, консолидацию социальных институтов, выстраивание новых подходов к развитию личности подростка, полагающих созидание и творчество как основу социальной установки личности.

Обновленное содержание образования, представленные в ГОСО РК и ФГОС РФ, ориентируют школы на духовно-нравственное развитие и социализацию с опорой на национальные воспитательные идеалы, установленные в соответствующих программных документах и Концепциях двух стран (см. в сносках 1 и 2). В анализируемых опытах школ (СОШ №73, Актобе и лицей №5, Уфа), а также в практике всех общеобразовательных организаций РФ и РК, разрабатываются внутренние программные документы по духовно-нравственному воспитанию. Обратим внимание на различия в разработке данных регламентирующих документов. Так, например, в школах РФ составляются Программы духовно-нравственного воспитания и социализации (либо Программа воспитания и социализации), рассчитанные на реализацию в течение от 3-х до 5-ти лет. Школьная программа воспитания и социализации опирается на Концепцию и Стратегию развития образования в РФ (см. ссылку 2). Структура данных программ школ РФ, служащих педагогической моделью социализации школьников в образовательном пространстве школы включают в основном следующие разделы:

1) цель и задачи духовно-нравственного развития, воспитания и социализации; 2) направления деятельности по духовно-нравственному развитию, воспитанию и социализации, профессиональной ориентации учащихся, здоровьесберегающей деятельности и формированию экологической культуры обучающихся; 3) содержание, виды деятельности и формы занятий с обучающимися (*примеч.:* по каждому направлению социализации – гражданственность, патриотизм, нравственность, социальная ответственность и т.д.). Отметим, что по каждой сфере социализации школьника описываются содержание модели воспитания в образовательном процессе, определяются их ценности, виды деятельности и формы занятий. 4) этапы организации социализации в совместной деятельности школы с предприятиями, общественными организациями, системой дополнительного образования, иными социальными субъектами; 5) основные формы педагогической поддержки обучающихся, формы участия социальных партнеров по социальному воспитанию и т.д.

Следует подчеркнуть, что программы социализации российских школ представляют собой комплексный документ, включающий не только содержание нравственного воспитания, но и ресурсы, формы, методы и, главное, критерии, показатели эффективности деятельности школы в части духовно-нравственного развития, воспитания и социализации, а также методики и диагностический инструментарий мониторинга духовно-нравственного развития и социализации школьников. Однако подобная практика разработки программ нравственного воспитания и социализации наблюдается не во всех анализируемых школах (анализ проводился на основе сравнения программ более 50-ти школ РФ – Уфа, Москва, Санкт-Петербург, Брянск, Липецк, Пермь и т.д., опубликованных на их официальных сайтах).

Практика нравственной социализации в школах РК отличается в плане организационно-

[16]Закон РК «О государственной молодежной политике в РК» от 09.02.2015 №285-V ЗРК; Государственная программа развития образования РК на 2011-2020 годы. Указ Президента РК от 07.12.2010 г. №1118, с доп. №986 от 12.08.2014 г.; Концептуальные основы воспитания в условиях реализации программы «Рухани жаңғыру» от 15.04.2019 г. № 145; Концепция государственной молодежной политики РК до 2020 г. «Казахстан 2020: путь в будущее» от 27.02.2013 года №191; Программа нравственно-духовного образования «Самопознание» от 29.09.2018 г. № 522.

[17]Государственная программа РФ «Развитие образования» на 2013-2020 гг. от 22.11.2012 г. №2148-р.; Стратегия развития воспитания в РФ на период до 2025 г. от 29.05.2015 № 996-р; Концепция государственной семейной политики в РФ на период до 2025 г. от 25.08.2014 г. №1618-р; Данилюк А.Я., Кондаков А.М., Тишков В.А. Концепция духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России. – Москва: Просвещение, 2014. – 4-е изд. – 23 с.; Государственная программа «Патриотическое воспитание граждан РФ на 2016-2020 годы» от 30.12.2015 г. №1493.

методических способов к разработке аналогичного документа. Деятельность школ (напр., СОШ №73 г. Актобе) по нравственной социализации включается в общий план работы школы на учебный год в подразделе «Воспитательная работа» и не носит целенаправленного характера социализации (по ее отдельным направлениям). В качестве главной цели воспитательной работы определено формирование гражданственности и патриотизма, где школа ставит задачи по созданию необходимых условий для их личностного становления, проявления профессиональной ориентации, интеллектуального и социального творчества. Тем не менее, начиная с 2010 г. во всех образовательных организациях РК (от дошкольных учреждений до педагогических вузов) массово внедрен одноименный предмет «Самопознание» [5], прошедший многолетнюю апробацию в качестве образовательной программы «Самопознание» по нравственно-духовному развитию обучающихся. В 2009 г. по предложению РГКП «Национальный научно-практический, образовательный и оздоровительный центр «Бобек» МОН РК в Классификатор специальностей всех уровней образования (бакалавриата, магистратуры, докторантуры) внесена специальность «Социальная педагогика и самопознание». Социализирующая деятельность школ РК в нравственном развитии реализовывается, главным образом, через образовательную программу предмета «Самопознание», в связи с чем, планы воспитательной работы не включают отдельных программ по нравственной социализации, как это наблюдалось на примере деятельности школ РФ.

Идеологической основой нравственного воспитания казахстанских школьников выступают – Программа нравственно-духовного образования «Самопознание» от 29.09.2018 г., приказ МОН РК № 522; подпрограмма «Тәрбие және білім» Программы «Рухани жанғыру» (на основе Программной статьи Н.А.Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». Астана, 2017 г.); Концептуальные основы воспитания в условиях реализации программы «Рухани жаңғыру» от 15.04.2019 г. № 145.

Целенаправленная научно-методическая деятельность казахстанских ученых, педагогов-исследователей, экспертов и методистов вузов, колледжей, школ, а также Национального центра повышения квалификации педагогов «Өрлеу», Национальной Академии образования РК им. И. Алтынсарина, Академии Педагогических Наук Казахстана, РГКП «Национальный научно-практический, образовательный и оздоровительный центр «Бобек» МОН РК по созданию новой методологической базы к воспитательной деятельности школ и духовно-нравственной социализации современных школьников была вновь актуализирована после выхода программной статьи Первого Президента РК Н.А. Назарбаева «Рухани жаңғыру» (Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания) и введения новых стандартов обновленного содержания образования.

Содержание духовно-нравственного воспитания школ РК опирается на национальные и историко-культурные традиции казахов, ориентированных на духовно-нравственные идеалы и ценностные ориентиры своего народа. В этой связи отметим значительную роль современных казахстанских ученых, внесших вклад в систематизацию методологических знаний и педагогического опыта в удержании этнопедагогических основ нравственного развития личности подрастающего поколения и популяризации главных ценностей казахских культурных традиций – семейного воспитания, феномена преемственности поколений в духовно-нравственном становлении ребенка. Ценность института семьи и традиционной этнической культуры как основы эффективного духовно-нравственного воспитания и социализации изучена и определена в работах следующих казахстанских ученых – Э.А. Урунбасаровой, А.К. Кусаинова, А.Э. Абдрахманова, Ж.О. Жилбаева, Г.Д. Баубековой, Г.О. Абдикеровой, Б. Кудышевой и др.; исследователей-практиков – А.К. Карабатыровой, Г.У. Карпыковой, Л.К. Дюсекеевой, А.Ж. Альмишевой, Д.О. Даулетовой и др.

В основополагающих трудах академика А.К. Кусаинова обнаруживаем определение трех уровней духовно-нравственного воспитания в системе школьного образования РК. Ученый выделяет базисный уровень духовно-нравственного воспитания, на котором предусматривается овладение культурными ценностями предшествующего поколения. «Второй уровень характеризуется осознанным применением усвоенных культурных ценностей в практической деятельности. Третий (высший) уровень предполагает открытие новых культурных ценностей, основанных на познании смысла и назначения существования человека на Земле» *[Кусаинов А.К., 2011, с. 276]*.

Весьма убедительны замечания автора о динамике духовно-нравственного воспитания школьников в плане поэтапного развития нравственных представлений, ценностных установок и отношений, а также их позиционирования в роли глобального человека Земли и связанных с этой социальной ролью умения строить ценностные взаимоотношения в процессе интеграции в социум. Таким образом, А.К. Кусаинов подчеркивает важнейшую роль школьной жизни в обеспечении социокультурной модернизации казахстанского общества, так как «системно, последовательно и глубоко духовно-нравственное воспитание личности происходит в сфере среднего общего образования, где раз-

витие и воспитание обеспечено всем укладом школьной жизни... Основу духовно-нравственного воспитания составляет личностно-деятельностный подход, обеспечивающий становление личности школьника посредством приобщения его к миру культуры и самореализации в культуре» *[Кусаинов А.К., 2011, с. 277]*.

Как отметил руководитель НАО им. И. Алтынсарина Ж.О. Жилбаев в своем докладе «Стратегия развития духовно-нравственного воспитания личности в РК в условиях обновления содержания образования», «существенные социально-экономические преобразования в стране и мире, навязывание массовой культуры в условиях глобализации и вестернизации, универсализация обычаев и традиций обострили ряд проблем в сфере воспитания подрастающего поколения» *[Жилбаев Ж.О., 2013, с. 1]*. Ученый остро ставит вопрос об отсутствии единой системы духовно-нравственных и культурных ценностей; о несформированности представлений у обучающихся о себе как субъекте казахстанского общества; об утрате элементов национальных и культурных традиций; о снижении воспитательного воздействия семьи; духовном и нравственном обеднение части социума; проблемах социального сиротства, девиантного поведения, суицида среди молодых людей и т.д.

Автор по праву указывает на недостаточный уровень научно-методического обеспечения воспитательного процесса и профессионализма педагогов в вопросах духовно-нравственного и личностного воспитания, которые замедляют процессы внедрения инновационных технологий и ценностей народного воспитания в современный образовательный процесс. Он заостряет внимание на эффективном преподавании предмета «Самопознание», которому принадлежит «ключевая роль в создании условий для становления нравственных основ личности, ее духовного совершенствования и самореализации» *[Жилбаев Ж.О., 2013, с. 1]*.

Дальнейший сравнительный анализ социализирующих возможностей школ РК и РФ выявил различия в методическом опыте и организационно-педагогических условиях нравственного развития личности школьников. В нормативных документах обеих стран предусмотрена и рекомендована приоритетная роль личностно-ориентированных технологий обучения в контексте нравственной социализации. Как показал анализ трудов российских и казахстанских педагогов-исследователей и практиков, вызывает определенные методические трудности реализация данной модели личностно-ориентированной педагогической системы, связанные с выбором и определением форм, методов обучения и воспитания, предусмотренные учитывать индивидуальную образовательную траекторию и личностное развитие обучающегося. В условиях массового школьного образования, перегруженности классов (связанных с демографическим ростом, в частности в РК), занятости родителей, масштабного доступа ко всем социальным сетям и интернет-ресурсам (оказывающих негативное влияние на воспитание и нравственное становление личности), частых образовательных реформ, ослабления воспитательных идеалов, недостаточного методического обеспечения личностно-ориентированной модели образования как эффективного педагогического подхода в нравственной социализации обучающихся, затрудняются процессы модернизации социально-культурной среды образовательной организации. В этом контексте анализа мы обнаружили, что школы самостоятельно определяют формы и методы обучения и воспитания, направленные на нравственную социализацию старшеклассников. Так, например, в российской практике школ (лицее №5 г. Уфы, а также других вышеотмеченных городов) наблюдаем, на наш взгляд, эффективные возможности школы для нравственного и личностного развития подростков, применяемые в управленческой системе образовательного процесса: 1) программа воспитания и социализации (в СОШ №73 составляется план воспитательной работы без модулей духовно-нравственного воспитания и социализации); 2) Совет старшеклассников (отсутствует в СОШ №73); 3) Ученическое самоуправление (в СОШ №73 не системно, 1 неделя в учебном году); 4) Психолого-медико-педагогический консилиум (в СОШ №73 педагогический совет, частично совмещающий функции данного консилиума); 5) Опыт вовлечения родителей в совместную воспитательную деятельность лицея – проведение тренингов для родителей, их участие в организации различных акций и мероприятий, направленных на актуализацию этнокультурного воспитания и светской этики.

Кроме того, в российской педагогической практике нравственной, а также общей социализации школьников мы обнаруживаем ценный опыт разработки региональных моделей социализации и воспитания обучающихся (например: А.М. Рябченко, В.А. Рогозин) и социокультурных проектов развития территориально-региональных образовательных систем (например: А.М. Цирульников, Н.И. Бугаев, И.М. Перель, Е.А. Юрышева). Как показал анализ данных практик российских коллег, актуализацию и укрепление социализирующей деятельности школы следует рассматривать в региональном аспекте, что предполагает изучение и учет социального потенциала конкретного региона, актуальное применение его педагогического (воспитательного) потенциала в социализации школьников, учет региональных приоритетов развития личности. Вместе с тем, мы обратились к мобильным научным ресурсам по проблеме исследования – ма-

териалам научных конференций последних пяти лет [3; 4], где обнаружили идеи и практики внедрения сетевого взаимодействия общего и дополнительного образования как формы интеграции российского образования, ориентированного на воспитание успешной социализированной личности (например, Т.А. Мастихина) *[Мастихина Т.А., 2016, с. 94-96]*. В этом содержании видится еще одна потенциальная возможность школы для эффективной организации единого сетевого образовательного пространства нравственной социализации подростков.

Вышеприведенные факторы российского научно-педагогического опыта могут быть взяты на вооружение в казахстанских школьных практиках, инициировать разработку собственных подходов в успешной реализации социализирующих возможностей не только организаций образования, но и других субъектов социализации – социальных партнеров школы.

Преимуществами в развитии нравственных социализирующих возможностей школы РК следует признать взаимодействие с молодежными ресурсными центрами (в РК более двухсот молодежных центров во всех регионах страны – от столичного до районного уровней). Так как ресурсные центры РК осуществляют информационно-методическое и консультационное сопровождение по государственным, социальным программам и поддержке молодежных инициатив, а также психологическую поддержку, тренинговое обучение по важным социальным навыкам для личностного, творческого развития и успешной социализации, школы РК могут устанавливать тесное социальное партнерство и взаимодействовать с ресурсными центрами по таким направлениям нравственной социализации старшеклассников, как – гражданственность, патриотизм, социальная ответственность и инициативность, нравственная мотивация, толерантность, социальная коммуникабельность, человекоориентированность. Так, в опыте экспериментальной школы РК (СОШ №73 г. Актобе) поддерживается сотрудничество с молодежным ресурсным центром Актюбинской области, который вовлекает молодых граждан региона для участия в решении региональных задач (проблемы экологии, детских домов, детской преступности), выдвижения социальных инициатив, реализации социальных проектов. Данное сотрудничество выражается в проведении совместных акций, форумов, флэшмобов, молодежных конференций и дебатов, конкурсов социальных проектов, направленных на проблемы жизни региона.

Вместе с тем, нами было выдвинуто предложение рекомендательного характера по развитию социализирующего потенциала школы через установление партнерства со Школой молодого государственного служащего Актюбинского филиала Академии государственного управления при Президенте РК, деятельность которого нацелена на популяризацию государственной службы среди молодежи РК, противодействие коррупции, обучение слушателей Школы навыкам современного менеджмента, личностного роста, лидерских качеств, командной работы и т.д. На сегодняшний день Школа молодого госслужащего сотрудничает с вузами и колледжами региона. Программа и цели деятельности Школы не исключают вовлечения старшеклассников 15-16 лет, что позволит Академии развитие социального партнерства в плане образовательной и педагогической поддержки школ и развития проекта Малой Академии госслужащих, предполагающей как профессиональную ориентацию, так и сетевое взаимодействие образовательных структур, обусловленных обновленным содержанием образования РК и социальным заказом общества.

Данные возможности школ РК могут быть приняты как опыт для взаимообогащения социализирующей практики российских школ, что немаловажно для реализации задач нашего исследования.

На примере казахстанской школы мы наблюдаем постоянное сотрудничество государственных органов (Департамент внутренней политики, Жас Отан), религиозных объединений, волонтерских организаций, инспекции по делам несовершеннолетних, которые на основе годовых планов работы вовлекают старшеклассников в мероприятия, акции, флэшмобы, тематические встречи, форумы, проводимые на уровне региона и школ, направленные на патриотическое воспитание, укрепление гражданской позиции, развитие социальной ответственности.

Потенциальными возможностями нравственной социализации старшеклассников общеобразовательных школ РК и РФ определены:

1. Концепция нравственного воспитания и развития обучающихся декларирована на государственном уровне и сопряжена с главными национальными ценностными ориентирами общества, что позволяет образовательным организациям реализовать эффективную модель нравственной социализации, согласованную с приоритетами развития общества и стратегией государства. Нормативное правовое обеспечение концептуальных основ духовно-нравственного воспитания и личности гражданина обусловливает эффективность и системность нравственной социализации. Концептуальные основы нравственного развития школьников служат основанием для организационно-управленческого, информационного и педагогического обеспечения социального партнёрства школы.

2. Обновленное содержание школьного образования и воспитания, предусматривающее опору на личностно-ориентированную педаго-

гическую систему, при которой цели и содержание обучения, сформулированные в ФГОС и ГОСО, программах обучения и воспитания, приобретают для обучающегося личностный смысл, развивают мотивацию к обучению и деятельностные инициативы. Модель личностно-ориентированного обучения направлена на создание социальных и педагогических условий для раскрытия и развития индивидуальности и личностных качеств обучающегося (актуальных в данном возрастном периоде социализации), служащая эффективным катализатором нравственного развития личности, на основе интеграции с реалиями современности, учета деятельностного компонента, обусловливающего социальные и гражданские инициативы.

3. В качестве рекомендаций для школ РК и РФ возможен следующий обмен опытом и методическое обогащение в создании конкретных организационно-педагогических условий нравственной социализации: 1) изменение школьных управленческих структур с максимальным вовлечением (на постоянной основе) старшеклассников в процессы самоуправления и различных коллегиальных органов школы, направленных на формирование самостоятельности, лидерских качеств, гражданской позиции, патриотизма, умений работать в команде, коммуникативных навыков, навыков самооценки и самоактуализации; 2) изучение опыта разработки региональных моделей нравственной социализации и личностного развития, а также разработка социокультурных проектов развития территориально-региональных образовательных систем, учитывающих менталитет, социальный заказ и актуальные проблемы конкретного региона, способствующих развитию региональных кластеров образования с компонентами адаптированных программ обучения, воспитания и социализации; 3) структурирование сетевых платформ взаимодействия с организациями дополнительного образования, учреждениями культуры и спорта, религии для единой интегрированной образовательной среды по социализирующим целям; 4) создание социальных и образовательных проектов совместно с молодежными ресурсными центрами, филиалами Академии государственного управления для развития молодежных инициатив и движений, способствующих формированию базовых ценностей личности и будущего гражданина, профессиональной ориентации, самоопределению, сопричастности к жизнедеятельности социума и своей страны; 5) создание информационных, научно-методических диалоговых площадок для педагогов и родителей в целях взаимодействия семьи и школы, что содействует духовно-нравственному развитию и гражданскому воспитанию не только школьников, но и родителей, данное взаимодействие рассматривается как социально-педагогическая технология нравственного оздоровления современного социума; 6) научно-педагогическое взаимодействие учителей и исследователей вузов для оптимального решения задач по внедрению личностно-ориентированных технологий обучения и актуальных организационно-педагогических условий нравственной социализации, разработки адаптированных моделей процесса социализации в школе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

Жилбаев Ж.О. Стратегия развития духовно-нравственного воспитания личности в Республике Казахстан в условиях обновления содержания образования // Стратегия развития духовно-нравственного воспитания личности в Республике Казахстан. – Астана: НАО им. И. Алтынсарина, 2013. https://nao.kz/blogs/view/2/194

Кусаинов А.К. Духовно-нравственное воспитание в системе непрерывного образования РК // Образование через всю жизнь: Непрерывное образование в интересах устойчивого развития. – СПб.: ГАОУ ВО ЛО «ЛГУ им. А.С. Пушкина», 2011. – С. 274-277.

Мастихина Т.А. Возможности сетевого взаимодействия в социализации учащихся // Социализация личности в условиях образовательного процесса. – Красноярск: Сибирский федеральный ун-т, 2016. – С. 94-96.

Нравственное воспитание в современном мире: психологический и педагогический аспект. – Уфа: АЭТЕРНА, 2017. – 244 с.

Роль учителя в программе нравственно-духовного образования «Самопознание». – Алматы: НН-ПООЦ «Бөбек», 2013. – 104 с.

УДК 372.881.1

Есетова Айнур Такеевна
кандидат педагогических наук,
старший преподаватель кафедры социально-гуманитарных дисциплин
Казахской национальной консерватории имени Курмангазы
Казахстан, г. Алматы

Атембаева Гульнара Айдашевна
магистр педагогических наук,
преподаватель кафедры социально-гуманитарных дисциплин
Казахской национальной консерватории имени Курмангазы
Казахстан, г. Алматы

НОВЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОВОМ ОБУЧЕНИИ

Түйін. Мақалада жаңа білім беру технологияларын орыс тілі пәнінің практикалық сабақтарында қолдану мәселелері қаралады. Арнайы жаттығулар арқылы сыни тұрғыда ойлау дыдамыту әдістері мен оны қолдану технологиялары ұсынылады. Бұл жаттығуларды авторлар музыкалық жоғары оқу орындарында студенттерге орыс тілін үйрету үрдісінде сәтті қолданылып келеді.

Түйінді сөздер: Білім беру технологиясы, тілдік оқыту, типтік оқу бағдарламасы, сыни ойлау, шығармашылық университет.

Резюме. В статье освещаются вопросы использования новых образовательных технологий на практических занятиях по русскому языку. Предлагаются упражнения с применением методов и приемов технологии развития критического мышления. Они успешно используются авторами в собственной практике обучения русскому языку студентов вуза музыкального профиля.

Ключевые слова: Образовательная технология, языковая подготовка, типовая учебная программа, критическое мышление, творческий вуз.

Summary The article discusses the issues of using new educational technologies in practical lessons in the Russian language. Exercises with the use of methods and techniques for the development of critical thinking are offered. The exercises are successfully used by the authors in his own practice of teaching the Russian language to students of a higher educational institution of a musical profile.

Keywords: Educational technology, language training, typical curriculum, critical thinking, creative university.

ВВЕДЕНИЕ

Стратегия языковой подготовки будущих специалистов на современном этапе развития образовательной системы Республики Казахстан ориентирована на внедрение компетентностного подхода как приоритетной парадигмы преподавания русского языка как второго и использование таких педагогических технологий, которые обладают потенциальными возможностями для формирования и совершенствования коммуникативно-ориентированной речевой культуры, базирующейся на привитии готовности выражать свою позицию в основных видах речевой деятельности и различных сферах речевой коммуникации.

Содержание вузовской дисциплины «Русский язык» должно быть направлено «на развитие языковой личности обучающегося, способного осуществлять когнитивную и коммуникативную деятельность на русском языке в сферах межличностного, социального, профессионального, межкультурного общения в контексте реализации государственных программ трехъязычия и духовной модернизации национального сознания» [*Жанпейс У.А., Озекбаева Н.А., 2020, с. 59*].

В рассматриваемом аспекте приобретают значимость целевые установки, определенные новой Типовой учебной программой (ТУП) общеобразовательной дисциплины «Русский язык» для организаций высшего и (или) послевузовского образования. В ТУП представлен некий эталон, которому должны соответствовать стратегия и тактика преподавания русского языка как второго (неродного) в неязыковых вузах нашей республики. Так, в ней рекомендованы следующие методы и технологии обучения для реализации программы: « 1) студентцентрированное обучение, основанное на рефлексивном подходе к обучению со стороны обучающегося; 2) компетентностно-ориентированное обучение; 3) коммуникативно-деятельностный подход к овладению языками; 4) понимание и интерпретация смыслов текста на основе когнитивного моделирования его содержания и контекста его функционирования; 5) конверсационный анализ речевой коммуникации; 6) прагматическое фокусирование и распознавание намерения говорящего в потоке речи; 7) порождение текстов

нужной интенциональности и силы воздействия в процессе общения в различных сферах коммуникации; 8) ролевые игры и учебные дискуссии различных форматов; 9) кейс-стади и др.» [*ТУП, 2018 с.109*].

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Новая типовая учебная программа ориентирует современное языковое образование на уровневое обучение (А1, А2, В1, В2, С1) и переход от предметоцентрированной модели образования – к модели студентцентрированного обучения, базирующегося на рефлексивном подходе к обучению со стороны обучающихся. В арсенале образовательных технологий, основанных на рефлексивных механизмах взаимодействия «преподаватель – студент», несомненную прикладную ценность представляет технология развития критического мышления (ТРКМ). В педагогическом контексте под критическим мышлением подразумевается сформированность таких рациональных способностей, как «умение работать с информацией: сбор информации, «активное чтение», анализ качества информации; рассмотрение ситуации (учебной задачи, проблемы) в целом, а не отдельных ее моментов; выявление проблемы, ее четкое определение, выяснение ее причины и последствий, построение логических выводов; выработка собственной позиции по изучаемой проблеме, умение найти альтернативы, умение изменить свое мнение в зависимости от очевидного и т.д.» [*Муштавинская И.В., 2009, с.25*]. ТРКМ является целостной системой, в которой интегрированный комплекс оптимальных методов и приёмов направлен на привитие мотивационной основы изучения русского языка как второго, создание условий для адекватного восприятия и осознанного осмысления учебного материала, развитие творческой активности обучающихся.

Ниже нами предлагаются отдельные фрагменты применения методов и приемов критического мышления, которые успешно используются в собственной педагогической практике обучения русскому языку студентов вуза музыкального профиля («Синквейн», «Ассоциативный куст», «Согласен – не согласен», «Трехчастный дневник», «Таблица-синтез», «ПОПС-формула», «Дискуссионная карта» и др.).

Суть метода **синквейн** (франц. «*пять строк*») заключается в отборе и систематизации полученной информации в рамках 5 строк (1-я строчка – тема синквейна, ключевое слово – существительное. 2-я строчка – два и более (по необходимости) прилагательных (причастий), раскрывающих тему синквейна. 3-я строчка – три глагола (в неопределенной форме или в форме 3-го лица единственного или множественного числа) по теме синквейна. 4-я строчка – предложение, с помощью которого студент характеризует тему в целом, выражая свое отношение к теме. Это может быть крылатое выражение, цитата, пословица или составленная самим обучающимся фраза, связанная с темой. 5-я строчка – резюме, слово-ассоциация, которое выражает личное отношение обучающегося к ней).

1. Ознакомьтесь с синквейном на тему «Песня». Как бы вы его дополнили?

1. Песня.
2. Народная, эстрадная, хоровая.
3. Петь, любить, выучить.
4. Песня нам жить помогает.
5. Голос.

2. Определите тему синквейна, изучив имеющиеся строки. Подготовьте сообщение по готовому синквейну.

1. ...
2. Музыкальная, низкая, высокая.
3. Звучит, состоит, разделяется.
4. Графическое изображение музыкального звука, а также самый звук.
5. Звук.

3. Завершите синквейн, опираясь на данные пункты.

1. Искусство. 1.Инструмент.
2. Вокальное, инструментальное. 2. Струнный, духовой.
3. . . . 3. . . .
4. . . . 4. . . .
5. . . . 5. . . .

4. Восстановите синквейн, ориентируясь на слова-ассоциации.

1. . . . 1. . . . 1. . . .
2. . . . 2. . . . 2. . . .
3. . . . 3. . . . 3. . . .
4. . . . 4. . . . 4. . . .
5. Обработка. 5. Звукоряд. 5. Созвучие.

Для справок: аранжировка, гамма, гармония.

5. Ознакомьтесь с данной словарной статьей. Составьте синквейн к слову *музыка*, используя текст.

Музыка (греч.) 1) у древних греков «искусство муз», то есть искусство пения и пляски, позже совокупность всех изящных искусств, необходимых для гармонического развития духа, в противоположность гимнастике, искусству воспитания красивого тела. 2) искусство воспроизведения в звуках чувств и настроений с целью вызвать в слушателе соответствующие чувства и настроения. Главные элементы музыки: ритм, мелодия и гармония. Различают по содержанию музыку: церковную и светскую, по средствам исполнения: инструментальную и вокальную. Инструментальная музыка делится на оркестро-

вую и камерную, по роду инструментов на духовую и смычковую. *(Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона)*

Составление (дополнение, восстановление) синквейна нацеливает студентов свертывать полученную информацию, вычленять и резюмировать необходимую информацию, обогащать свой активный словарный запас.

«Ассоциативный куст» – приём работы с текстом, с информацией до чтения, способствующий актуализации уже сформированных знаний обучающихся. Студентам предлагается ключевое слово, заголовок текста или название своей специальности, а они должны записать вокруг него все возможные ассоциации, устанавливая графически с помощью стрелок смысловые связи между понятиями. Это задания типа записать вокруг музыкального термина (*кюй, увертюра*) или к имени композитора (*Курмангазы, П.И.Чайковский*) все возможные ассоциации, обозначая стрелками смысловые связи.

«Согласен – не согласен» – универсальный приём технологии развития критического мышления, который позволяет работать с любыми типами текста. После знакомства с основной информацией студенты должны оценить достоверность утверждений на стадии рефлексии. Применение данного приема заострит их внимание к получаемой информации, к тексту.

1. С какими утверждениями вы согласны (+), с какими – не согласны (-) ? Объясните, почему (?).

		+	–	?
1	Adagio (адажио) -1) обозначение темпа: медленно; 2) часть произведения или отдельная пьеса в данном темпе.			
2	A cappella (а капелла) – термин, относящийся к хоровой музыке, предназначенной для исполнения без инструментального сопровождения.			
3	Баритон – мужской голос низкого регистра.			
4	Прелюдия – вступление перед основным музыкальным произведением.			
5	Диапазон – интервал между самым низким и самым высоким звуком инструмента или голоса.			
6	Прелюдия – вступление перед основным музыкальным произведением.			
7	Бас – мужской голос среднего регистра.			

2. Послушайте данные цитаты. Выберите одно понравившееся вам высказывание и заполните «Трехчастный дневник».

1) «**...Двери в мир открыла песня для тебя. Песня провожает в землю прах, скорбя. Песня – вечный спутник радостей земли. Так внимай ей чутко и цени, любя!**» (*Абай*).

2) «Дорога певца вместе с народом, впереди него» (*Курмангазы*).

3) «Сагырбаев редкая музыкальная душа, и, получи он европейское образование, он был бы в музыкальном мире звездой первой величины» (*Н. Ф. Савичев*).

4) Без музыки жизнь была бы ошибкой (*Фридрих Ницше*).

5) Музыка — универсальный язык человечества (*Генри Лонгфелло*).

6) Музыка облагораживает нравы (*Аристотель*).

Цитата	Комментарий	Вопросы

Предлагаемая таблица включает три части. В первой части записываются те цитаты, которые произвели на обучающихся наибольшее впечатление, вызвали какие-то размышления, ассоциации и др. Во второй части студенты дают краткий комментарий: что заставило записать именно эту цитату; в третьей помещаются вопросы к преподавателю в случае каких-либо трудностей при работе с цитатами.

3. Прочитайте текст. Заполните «Таблицу-синтез»: выберите из текста ключевые слова и запишите их в первой графе; затем заполните вторую графу таблицы, объясняя значение этих слов, а в третьей графе приведите примеры из текста.

Казахское песенное творчество

Обычаи и обряды, народные игры и празднества находили свое отражение в музыке. Развитию вокального и инструментального искусства способствовало и то, что традиции поэтических состязаний стали распространяться на исполнение инструментальных и вокальных произведений. Одной из наиболее широко распространенных форм казахского песенного творчества было «терме» – короткая, однородная по ритму мелодия речитативного склада, на основе которой акыны создавали свои поэтические импровизации, жырши (сказители) передавали эпические и исторические поэмы, сказки, легенды.

Прочно входила в быт в XVI – XVII века игра на народных инструментах. Перед исполнением кюев на домбре музыкант обычно передавал в кратком рассказе содержание произведения, заканчивая его фразой: «а теперь послушайте, как расскажет об этом домбра».

Сочетание в одном лице сказителя, музыканта, певца и поэта, было традиционным и наблюдалось на всех этапах развития музыкального искусства у казахов. Именно поэтому, до нас дошли связанные с музыкой замечательные образцы устного народного поэтического

творчества прошлого [*URL:http://www.elimai.kz/ustnoe-narodnoe-tvorchestvo.html*].

Ключевые слова	Толкование	Выписки из текста

«Ромашка вопросов» – систематика вопросов, основанная на созданной Б.Блумом таксономии учебных целей по уровням познавательной деятельности (знание, понимание, анализ, синтез и оценка), соответствует вопросам различного типа: простые (воспроизведение определенной информации (назвать какие-то факты, вспомнить и воспроизвести какие-либо сведения), уточняющие (предоставление человеку возможностей для обратной связи относительно того, что он только что сказал), интерпретационные, творческие (предположение, прогноз), оценочные (выяснение критериев оценки тех или иных событий, явлений, фактов).

Так, можно предложить п*рочитать вопросы к тексту «*Казахское песенное творчество*», в*ыбрать тип вопроса и ответить на него.

1. *Простой вопрос*: В чем находили свое отражение обычаи и обряды, народные игры и празднества?

2. *Уточняющий вопрос*: В какие века игра на народных инструментах прочно входила в быт казахов?

3. *Интерпретационный вопрос*: Почему одной из наиболее широко распространенных форм казахского песенного творчества было «терме»?

4. *Творческий вопрос*: Если бы у вас была возможность взять интервью у жырши, какой бы вы вопрос ему задали?

5. *Оценочный*: Почему перед исполнением кюев на домбре музыкант обычно передавал в кратком рассказе содержание произведения?

Весьма эффективны для усвоения новой лексики и музыкальной терминологии задания следующего типа.

1. Соотнесите слово с его лексическим значением. Ответьте на вопросы, выбрав правильный вариант.

1	Что такое эпос?	А	жыр
2	По-казахски эпос – это	Б	поэтическая история народа, сказание
3	Кто сочиняет эпос?	В	наставление, назидание, завет
4	Что означает слово *терме*?	Г	жырау, жырши
5	Что такое *айтыс*?	Д	слово
6	Что главное в айтысе: музыка или слово?	Е	искусство инструментальной импровизации
7	Что такое *тартыс*?	Ж	искусство словесной импровизации

2. Сопоставьте слова с их лексическим значением. Выберите нужное толкование слов.

1	Клавир	А	повторение основной темы произведения с включением между рефренами других сопутствующих эпизодов.
2	Ария	Б	чередование нот в определенном порядке, но без смешивания, вверх или вниз до октавного повторения.
3	Гамма	В	вокальное произведение, часть оперы, исполняется в сопровождении оркестра.
4	Звукоряд	Г	занятия по принципу репетиторства с целью становления музыкального слуха и его дальнейшего развития.
5	Сольфеджио	Д	звуки, расположенные в ряд по высоте, аналогичные гамме.
6	Рондо	Е	переложение симфонии или оперы для интерпретации на фортепиано или для пения в сопровождении фортепиано.

3. Терминологическая игра «Скажите одним термином».

1) Важнейший музыкальный жанр, соединяющий драму и музыку, музыку и балет.

2) Произведение для вокального исполнения с сопровождением.

3) Вступление к произведению, коротко раскрывающее основное содержание.

4) Произведение для концертного исполнения оркестром, солистами или хором.

5) Инструментальное произведение сложной формы из нескольких частей, одна из которых доминирует.

6) Музыкальное произведение из нескольких частей, разных по содержанию и контрастирующих друг с другом.

7) Произведение в исполнении оркестра из четырех частей.

Для справок: опера, романс, увертюра, кантата, соната, сюита, симфония.

ПОПС- формула. Структура ПОПС- формулы включает 4 компонента, которые представляют собой расшифровку первых букв данной аббревиатуры и являются необходимыми элементами для построения текста.

П – позиция. Предполагается по заданной проблеме высказать свое собственное мнение с использованием следующих конструкций: «Я считаю, что…», «На мой взгляд, эта проблема заслуживает / не заслуживает внимания», «Я согласен с…».

О – обоснование, объяснение своей пози-

ции. На данном этапе необходимо привести все возможные аргументы, подтверждающие ваше мнение. В этом блоке основной вопрос – почему вы так думаете? Поэтому при его раскрытии используются слова «Потому что…» или «Так как…».

П – примеры. Для подтверждения своих слов необходимо привести факты, причем их должно быть не менее трех. Данный пункт раскрывает умения студентов доказать правоту своей позиции на практике. В качестве примеров можно использовать как собственный опыт, так и знания по предмету. С употреблением речевых оборотов «Например…», «Я могу доказать это на примере…».

С – следствие (суждение или умозаключение). Этот блок является итоговым, он содержит окончательные выводы, подтверждающие высказанную позицию. Начало предложений в нем может быть таким: «Таким образом…», «Подводя итог…», «Поэтому…», «Исходя из сказанного, я делаю вывод о том, что…». В качестве образца предлагается следующее задание.

1. В золотой фонд казахской музыки вошли песни Абая. Замечательно сказал современник Абая, поэт Шакарим: «Кетермің артымда сөз, әнім қалар». «Когда я уйду – останутся мои песни». Подготовьте устное выступление. Раскройте смысл слов Абая о значении песни и поделитесь собственным мнением, используя ПОПС-формулу. В чем вы должны убедить слушателей?

«Всем пресытиться может душа,
Только песня всегда хороша.
Если ты вдохновенно поёшь –
Грудь ликует, свободно дыша.
Птица мысли повсюду стремит крыла,
Если мысль человечья была смела.
Да льётся мелодия за строфой.
Льётся и реет песнь, царя,
Сердце баюкая, ум бодря…
Бренного мира вся сладость в ней,
Лишь тугоухий влёкся к ней зря!»

2. Заполните «Дискуссионную карту».

Да	?	Нет
	Согласны ли вы со следующим мнением: «Казахская народная музыка со временем превратится в профессиональное большое искусство: в ней заложена богатая основа, которая ждет только своего дня возрождения и расцвета во всех жанрах»?	

ВЫВОДЫ

Таким образом, в современных условиях внедрения новых типовых учебных программ в вузовскую практику преподавания русского языка как второго (неродного) особое значение приобретают активизация всего процесса языкового обучения, подготовка учебных материалов с учетом современных образовательных технологий, ориентация преподавателей на развитие мотивационной основы изучения данной общеобразовательной дисциплины, предполагающей максимальный подъем речемыслительной и коммуникативной деятельности студентов, развитие способности самостоятельно применять полученные знания в будущей профессиональной сфере.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Жанпейс У.А., Озекбаева Н.А. Компетентностно-ориентированные технологии в обучении русскому языку как второму/Актуальные проблемы языковой подготовки в техническом вузе: традиции и инновации. Сб.тр. Всерос. научн.- практ. конф. с международным участием.- Красноярск, 2020.

2. Типовая учебная программа общеобразовательной дисциплины «Русский язык» для организаций высшего и (или) послевузовского образования. ИС «ИПГО». Копия электронного документа. Дата 05.11.2018.

3. Муштавинская И.В. Технология развития критического мышления на уроке и в системе подготовки учителя. СПб.: КАРО,2009.

4. Устное народное творчество. [Электронный ресурс]. – Электрон. текстовые дан. –Режим доступа: Сайт История Казахстана elimai.kz – URL:http://www.elimai.kz/ustnoe-narodnoe-tvorchestvo.html

УДК 37.016:544(045)
ББК 24.5

Еспенбетова Шолпан Омарқызы
техника ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті

Наренова Сауле Маратқызы
техника ғылымдарының кандидаты, қауымдастырлыған професор м.а.
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ФИЗИКАЛЫҚ ХИМИЯНЫ ОҚЫТУДА КӘСІБИ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Түйін. Жоғары білім беру жүйесінде болашақ химия мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Интерактивті технологияларды қолдану арқылы физикалық химияны оқыту процесін құру моделі сипатталады. Мақалада педагогикалық білімге қатысты пәннің ерекшелігі ашылады және практикалық-бағытталған тапсырмаларды қолданудың нақты мысалдары көрсетіледі.

Түйінді сөздер: химияны оқыту әдістемесі, физикалық химия, жоғары педагогикалық білім, Кәсіби құзыреттіліктер, химияны оқытудағы интерактивті технологиялар.

Резюме. Рассматривается проблема формирования профессиональных компетенций у будущих учителей химии в системе высшего профессионального образования. Описывается модель построения процесса обучения физической химии с применением интерактивных технологий. В статье раскрывается специфика дисциплины в отношении к педагогическому образованию и демонстрируются реальные примеры применения практико-ориентированных заданий.

Ключевые слова: методика обучения химии, физическая химия, высшее педагогическое образование, профессиональные компетенции, интерактивные технологии в преподавании химии.

Summary. The article considers the problem of forming professional competencies of future chemistry teachers in the system of higher professional education. The article describes a model for building the process of teaching physical chemistry using interactive technologies. The article reveals the specifics of the discipline in relation to pedagogical education and demonstrates real examples of the application of practice-oriented tasks.

Keywords: methods of teaching chemistry, physical chemistry, higher pedagogical education, professional competence, interactive technologies in teaching chemistry.

Қоғамның қазіргі даму деңгейі барысында әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың өзгеруі, Қазақстан Республикасындағы барлық жоғары оқу орындарының педагогикалық мамандар дайындайтын білім беру саласының қарқынды инновациялық өзгеруіне алып келді, яғни жоғары білімді мамандарды, еркін ойлауға қабілетті, шығармашыл болуға шақырады. Әсіресе білім беруді технологияландыру, ақпараттандыру, жаһандандыру, ғылым, білім және өндірісті интеграциялау жағдайында педагоготарға білім беруге қойылатын талаптардың күрделене түсетіні айқын.

Жоғары білікті кәсіби мамандармен қатар, өзгермелі ақпарат ағымында өз бетінше бағдарлай алатын, салыстыра алатын, талдай алатын, қорыта алатын, шешімдердің үздік нұсқаларын таба алатын, яғни білімнің нақты салаларында зерттеулер жүргізетін мамандар неғұрлым сұранысқа ие болатыны даусыз. Педагогтар үшін кәсіби білім беру тұлғаның тұрақты білім алуға дайындығы сияқты қасиеттеріне үлкен мән беріліп отыр. Соның ішінде өздігінен білім алу қабілеті, креативтілігі, іс-әрекет, жаңа білім алу, білім мен ғылымды, өндірістің болашағын көру және даму стратегиясын жоспарлай алуды және оны практикада қолдана алуға бағыт бағдар беру заман талабы.

Жоғары оқу орындарында мұғалімдерді даярлаудың қорытынды мақсаты болашақ мұғалімдердің педагогикалық қызметке кәсіби дайындығын қалыптастыру болып табылады. Жүйелі ұсынылған пәндік білімді оқушыларға беру педагогикалық жоғары оқу орны бітірушісінің жалпы интегралдық дайындығының маңызды құрамдас компоненттерінің бірі болып табылады, ол интегралдық дайындықтың басқа компоненттерін іске асыруды қамтамасыз етеді, яғни оқушылардың қоршаған әлемді тануды қамтамасыз етуге, оны дамыту мен тәрбиелеуге дайынау негізгі мақсаттың бірі.

Болашақ мұғалімдер арасында негізгі құзыреттіліктердің бірі болып табылатын практикаға бағдарланған оқытуды қалыптастыра отырып

жүзеге асыруға толық қол жеткізуге мүмкіндік мол.

Жоғары оқу орындарында педагогикалық білім беру жүйесінде болып жатқан барлық қарқынды өзгерістерге қарамастан, 6В01515-«Химия» білім беру бағдарламасы бойынша білім бакалавры бойынша оқыту классикалық схемалар бойынша жүргізілуде: мысалы, классикалық дәрістер, практикалық және зертханалық сабақтар қорытынды емтихандар.

Әрі қарай «Химия» білім беру бағдарламасы бойынша білім алатын студенттер үшін «Физикалық химия» пәнінің блоктық моделін сипаттаймыз. Осы модель аясында біз мұғалімдердің білім беру кезінде физикалық химияны оқытуды ұйымдастыру барысында туындайтын бірқатар сұрақтарға жауап беруге тырысамыз:

1. Физикалық химияны не үшін оқу керек?
2. Бұл пәнге білім беру бағдарламасында қандай орын берілуі керек?
3. Пәннің мазмұны қандай болуы керек?
4. Пән қандай тәрбиелік нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған?
5. Физикалық химияны оқытудың қандай формалары мен әдістерін қолданған дұрыс?

Педагогикалық университеттерде физикалық химия бейорганикалық және органикалық химиямен қатар жетекші пәндердің бірі болып табылады. Жаңартылған білім беру мазмұны бойынша оқытуға дейін мектепте бейорганикалық және органикалық химияны мұғалімдер болашақ кәсіби қызметінде міндетті түрде оқушыларға үйретететінін атап өткен жөн. Физикалық химия туралы айтатын болсақ, орта мектепте осындай күрделі пәнді оқу қажеттілігі қазіргі кезде туындап отыр. Оқушылардың 90% оқитын орта мектепте оқитын химия бағдарламасына талдау жасай келе физикалық химия саласындағы сұрақтардың өте кең шеңберін қамтитындығы белгілі болды. Мысалы, термодинамика, химиялық реакцияның жылдамдығы және оған әсер ететін факторлар, химиялық тепе-теңдік және оның сыртқы жағдайларға тәуелділігі, ерітіндінің құрамы мен оны білдіру тәсілдері, электролиттік диссоциация, катализ, электролиз, химиялық реакциялардың жылу эффектілері.

Осы сұрақтардың барлығын бейорганикалық химияның теориялық негіздері курсын оқу барысында шешуге болады. Бірақ қазіргі кездегі болашақ химия мұғалімдері үшін физикалық химияны терең оқу өте маңызды болып отыр.

Физикалық химия қандай мәселелермен айналысатындығын еске түсіріңіз. Физикалық химия дегеніміз химиялық құбылыстарды физиканың теориялық және эксперименттік әдістерін қолдана отырып зерттейтін химиялық заттардың құрылымы және қайта құрылуының жалпы заңдылықтары туралы ғылым. Бұл химия мен физиканың тоғысында жатқан іргелі ғылым.

6В01515-«Химия» білім беру бағдарламасы бойынша білім бакалаврының оқу жоспарының пәндік блогы 1 – кестеде сипатталған кәсіби құзыреттіліктер мен еңбек функцияларын қалыптастыруға бағытталған деп қорытынды жасауға болады.

1-кесте. Жоғары білімнің оқу бағдарламасы мен оқытушының кәсіби стандартының еңбек функцияларын салыстыру

Кәсіби біліктілік	Еңбек функция-лары	Еңбек әрекеттері	Қажетті дағдылар	Қажетті білім
Оқу пәндері бойынша білім беру бағдарлама-сының талаптарына сәйкес оқу бағдарламаларын жүзеге асыруға дайын болу.	Жалпы педагогика- лық функция.	1. Негізгі жалпы білім беру бағдарламасы аясында оқу пәндерінің бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру. 2. Мектепке дейінгі, бастауыш, негізгі, орта білім берудің мемлекеттік білім беру бағдарламаларының талаптарына сәйкес кәсіптік қызметті жүзеге асыру. 3. Оқу сабақтарын жоспарлау және өткізу.	1. Оқытудың өзіндік формалары мен әдістері, оның ішінде оқыту шеңберінен тыс: жобалық қызмет, зертханалық тәжірибелер, далалық тәжірибе және т.б. 2. Сыныптан тыс жұмыстардың әр түрін ұйымдастыры-ңыз: білім беру ұйымының мүмкіндіктерін, тұрғылықты жерін және аймақтың тарихи-мәдени ерекшелігін ескере отырып, ойын, оқу – зерттеу, көркем және өндірістік, мәдени және демалыс.	1. Оқытылатын пән мемлекеттік білім беру бағдарламасы және негізгі жалпы білім беру бағдарламасының талаптарына сәйкес, оның тарихы және әлемдік мәдениет пен ғылымдағы орны. 2. Осы пән бойынша жұмыс бағдарламасы және оқыту әдістері.

Студенттердің оқу және ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу қабілеті.	Негізгі және орта білім беру бағдарлама-ларын іске асыру бойынша педагогика-лық қызмет.	Студенттер құрамының ерекшелігін, жоспарлауды нақтылау мен өзгертуді ескере отырып, қолданыстағы стандартты бағдарламалар мен жеке әзірлемелер негізінде ерекше қабілеттері бар немесе арнайы білім беру қажеттіліктері бар топ, сынып немесе жеке студенттер тобына арналған арнайы оқу процесін жоспарлау.	1. Студенттердің өзіндік жұмыстарын, оның ішінде ғылыми зерттеулерді ұйымдастыру 2. Проблемалық оқытуды дамыту және жүзеге асыру, пәнді (курсты, бағдарламаны) практикамен байланыстыру, студенттермен қазіргі заманның өзекті мәселелерін талқылау.	1. Оқытылатын пән бойынша бағдарламалар мен оқулықтар. 2. Оқу жүйелерін басқарудың теориясы мен әдістері, оқу-тәрбие жұмысының әдістемесі, оқу бөлмелері мен оларға арналған бөлмелер мен жабдықтарға, оқу құралдары мен олардың дидактикалық мүмкіндіктері-не қойылатын талаптар.

Физикалық химия ол физика заңдылықтарына сүйене отырып химия саласында терең білім қалыптастыруға көмектеседі. Бұл физикалық химияны зерттеу студенттерге химиялық кинетика, химиялық термодинамика заңдылықтарын түсінуге және әр түрлі мәселелерді шешу дағдыларын игеруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, оқытушының міндеті студенттерді пәндік олимпиадаларға дайындау және физикалық химияны жақсы білместен жүзеге асыруға мүмкін емес оқу және ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру болып табылады.

Оқу жоспары бойынша студенттер бейорганикалық химия және аналитикалық химияны меңгергеннен кейін барып физикалық химия оқылады, сондықтан физикалық химия бойынша білімдер қалыптасқан химиялық білім мен дағдылардың негізінде жүреді.

Мысалы, «Химиялық кинетика» бөлімін бейорганикалық химия материалын сол атаудағы тақырыпты қайталау арқылы бастау керек, содан кейін жаңа, терең білім қалыптастыру келесі ретпен басталады: «Химиялық кинетика» бөлімінің тұжырымдамалық аппараты → әрекет ететін массалар заңы → кинетикалық теңдеулер → реакция реттілігі, реакцияның тәртібін анықтау тәсілдері → реакцияның молекулалық құрамы → сыртқы жағдайлардың химиялық реакция жылдамдығына әсері → активация энергиясы → химиялық реакциялардың кинетикалық жіктелуі → күрделі химиялық реакциялар механизмі мен кинетикасы → гетерогенді реакциялар кинетикасы → катализ.

Физикалық химиядан алған білімді келесі пәндерді толық түсіну үшін қажет. Мысалы, органикалық химия мен биохимияны зерттеуде химиялық кинетиканы еске түсіреміз; біз қоршаған орта химиясын, химиялық зерттеулердің физикалық әдістерін зерттеуде ерітінділердің термодинамикасына ораламыз; термохимия туралы білім қолданбалы химияны зерделеу кезінде қажет.

Осылайша, физикалық химияны оқыту химиялық пәндер цикліне үйлесімді түрде енеді, оның мазмұны пәндік бағыттағы пәндерді меңгеру сапасын жақсартатын үздіксіздік қағидасына сәйкес құрылады.

Физикалық химияның бүкіл курсы бірнеше бөлімге бөлінген, олар мектептегі химия курсында және кейінгі пәндерде көрініс табады (2-кесте).

2-кесте. «Физикалық химия» пәнінің бағдарламасының құрылымы

Бөлімнің атауы	Бөлімнің мазмұны	Зертханалық жұмыстар
1.Химиялық термодинамика	Химиялық термодинамиканың негізгі түсініктері (жүйе, жүйенің күйі, жүйе күйінің параметрлері, процесс, энергия, энергия берілу формалары). Термодинамика заңдары және олардың практикалық қолданылуы. Термохимия және термохимияның негізгі заңдары мен түсініктері. Күйдің маңызды функциялары: ішкі энергия, энтальпия, энтропия, Гиббс энергиясы, Гельмгольц энергиясы. Стихиялық процестің шарттары.	Еру жылуын және тұздардың гидратациясының анықтау.

2.Термодинамика-лық тепе-теңдік	Термодинамикалық тепе-теңдік. Химиялық тепе-теңдік. Химиялық тепе-теңдік шарттары. Химиялық реакция кезінде Гиббс пен Гельмгольц энергиясының өзгеруі. Химиялық жақындық. Тепе-теңдік константалары. Тепе-теңдік константаларының температура мен қысымға тәуелділігі. Гетерогенді жүйелер. Фаза, компонент, еркіндік дәрежесі туралы түсінік. Гиббс фазалық ережесі және оның тұжырымы. Фазалық ауысулар. Фазалық тепе-теңдік. Фазалық ережелер негізінде жүйелердің мемлекеттік диаграммалары және оларды талдау.	Нафталин-фенол қоспасын термиялық талдау.
3.Бейэлектролиттердің ерітінділері	Әр түрлі кластардың шешімдері. Ерітінді құрамын білдірудің әртүрлі тәсілдері. Агрегаттаудың әртүрлі күйлеріндегі идеалды шешімдер. Сұйық ерітінділердің қаныққан бу қысымы. Рауль заңы және Генри заңы. Идеал және жетілмеген шешімдер. Жартылай молярлық шамалар және оларды екілік жүйелер үшін эксперименттік мәліметтерден анықтау. Жалпыланған Гиббс – Дюхем теңдеуі. Ерітінділердің ұжымдық қасиеттері: криоскопия және эбуллиоскопия. Осмос. Тепе-теңдік сұйықтығы – екі компонентті жүйелердегі бу. Гиббс – Коновалов заңдары.	1. Заттың молекулалық салмағын криоскопиялық әдіспен анықтау. 2. Екі сұйықтықтың өзара ерігіштігін зерттеу.
4. Электрохимия	Электролит ерітінділерінің құрылымы туралы идеяларды дамыту. Аррениус теориясының негізгі ережелері. Дебай – Гюккель теориясының негізгі ережелері. Электролит ерітінділеріндегі тепе-теңдік құбылыстары. Диффузиялық потенциал. Ерекше және эквивалентті өткізгіштік. Фазалық шекаралардағы және электрохимиялық тізбектегі электрохимиялық тепе-теңдік шарттары. ЭМӨ-нің Гиббс еркін энергиясымен байланысы. Нернст және Гиббс – Гельмгольцтің тепе-теңдік электрохимиялық тізбекке арналған теңдеулері. Электродтық потенциал туралы түсінік. Қосарланған электр қабаты және оның электродтық процестер кинетикасындағы рөлі. Коррозия. Электролиз.	1. Ерітінділердің pH анықтау. 2. Электролит ерітінділерінің электр өткізгіштігін өлшеу.
5. Химиялық кинетика	Химиялық кинетиканың негізгі заңдары мен түсініктері. Кинетикалық теңдеулер мен қисықтар. Химиялық реакциялар жылдамдығының тәуелділігі. Белсендіру энергиясы. Қайтымды реакциялар кинетикасы. Гетерогенді процестердің кинетикасы. Химиялық реакциялардың жіктелуі. Химиялық реакциялар механизмдері. Катализ. Катализ түрлері. Ферментативті катализдің ерекшеліктері.	Химиялық реакцияның жылдамдығы мен активтену энергиясын анықтау.

Физикалық химияны зерделеу нәтижесінде педагогикалық университеттің түлектерінде химиялық термодинамиканың негізгі заңдылықтары, химиялық кинетика, электролиттер мен бейэлектролиттердің ерітінділері туралы ілімдер туралы ойлар, физикалық және химиялық процестер мен құбылыстарды ғылыми-әдістемелік тұрғыдан түсіну және кәсіби қызметке тікелей байланысты идеялар жүйелі түрде ұйымдастырылуы керек.

«Химия» пәні саласында кәсіби құзіреттілікті қалыптастыру химиялық пәндерді оқытудың формалары мен әдістерін қажет етеді, олардың көмегімен бұл құзіреттіліктер үнемі көрініп, қалыптасып, жетілдіріліп отырады. Оқу бағдарламасы бізді оқу процесін белсенділік қағидаттарына сәйкес ұйымдастыруға бағыттайды. Белсенді тәсіл оқушылардың танымдық қызығушылықтары мен кәсіптік бағдарларын ескере отырып, сыныпта, сыныптан тыс және өзіндік жұмыстар барысында жүзеге асырылатын интерактивті және практикалық бағдарланған оқытуды енгізу арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Педагогикалық жоғары оқу орындарының студенттерін физикалық химияны интерактивті оқыту процесінде теориялық, эмпирикалық, тәжірибелік, әдістемелік тәжірибені бақылау, химия пәні мұғалімінің кәсіби құзіреттілігін қалыптастырудың ғылыми-химиялық және химиялық-педагогикалық қызметінің нақты түрлерін игеру

бақыланады [*Гавронская Ю.Ю., 2007*].

Білім беру оқушының білім алудың белсенді субъектісі ретінде әрекет ететіндей етіп құрылады, оның негізгі қызметі мұғалім ұсынған проблемалық сипаттағы мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін ақпаратты іздеу болып табылады. Бұл жағдайда мұғалімнің кәсіби жағдайының ерекшелігі – ол білім беру және ақпарат көзі ретінде емес, кеңесші немесе модератор ретінде әрекет етеді. Мұғалім студенттердің химиялық білім берудің білім беру ортасымен өзара әрекеттесуін ұйымдастырады, оларды өз бетінше жаңа мәліметтер жинауға, туындаған мәселелердің шешімін іздеуге және жаңаларын өз бетінше жасауға шақырады.

Интерактивті әдістерді қолдану дәстүрлі дәрістер мен зертханалық сабақтардың болуын жоққа шығармайды. Керісінше, олар физикалық химияның бір саласын мысал ретінде зерттеу арқылы сипаттауға болатын ұсынылған оқыту моделіне сәйкес келеді. Біз кез-келген бөлімді зерттеуді студенттерді жол картасы бөлімімен таныстырудан бастаймыз, онда сізге қажетті білім мен дағдыларды игеруге мүмкіндік беретін барлық сұрақтар мен тапсырмалар көрсетілген (4-кест).

Жол картасын алған студент бөлімнің оқу процесін өз бетінше құруға мүмкіндік алады. Теориялық тапсырмаларды өз бетінше де, дәрістерге қатыса отырып оқи алады; ұсынылған үлгі бойынша зертханалық жұмыстарды орындау; есептерді шешу алгоритмдерін электронды ресурстарды қолдана отырып немесе практикалық сабақтың бөлігі ретінде топтарда немесе оқытушымен жеке жұмыс жасауға болады [*Жукова Н.В., 2013*]. Тіпті студент оқып үйрену барысын және білімнің есеп беру құжаттамасын өзі таңдайды, өйткені физикалық химияны оқудың барлық кезеңінде зертханалық жұмыс орындары құрал-жабдықтармен қамтамассыз етіліп отырады. Барлық есеп беру құжаттары оқу нәтижелерін балдық-рейтингтік бағалау жүйесі мен өлшемдеріне сәйкес келеді, соған сәйкес біздің университетте оқу процесі жоғары деңгейде ұйымдастырылған.

Осылайша, біздің оқу моделіміздің негізі – физикалық химияны зерттеуді іргілендіру және кәсібилендіру комбинациясын қолдану.

4-кесте. «Химиялық кинетика» бөлімінің жол картасы

Теориялық сұрақтар	Зерттеу тапсырмалары	Кәсіби тапсырмалар	Есеп беру құжаттамасы
1. Қандай факторлар және олар реакция жылдамдығына қалай әсер етеді? 2. Орташа және шынайы реакция жылдамдығына математикалық өрнектер беріңіз. 3. Әсер етуші массалар заңы қалай тұжырымдалады? Оны математикалық түрде қалай білдіруге болады? 4. Реакция жылдамдығы тұрақтысының физикалық мәні неде? 5. Молекулалық реакция дегеніміз не? Ол қалай анықталады? 6. Реакция тәртібі дегеніміз не? Ол іс жүзінде қалай анықталады? 7. Ван Гофф ережесі температура факторының реакция жылдамдығына әсері туралы қалай тұжырымдалған? 8. Химиялық процестің активтену энергиясы дегеніміз не? 9. Катализаторлар химиялық реакциялардың жылдамдығына қалай әсер етеді? 10. Ферментативті катализдің ерекшеліктері қандай?	1. Бейорганикалық химия (1 семестр) бойынша зертханалық жұмыс барысында алынған нәтижелерге сүйене отырып, сыртқы жағдайлардың химиялық реакциялар жылдамдығына әсері туралы қорытынды жасаңыз. 2. Этил ацетатының гидролиз реакциясының жылдамдығы мен активтілік энергиясын тәжірибелік түрде анықтаңыз (физикалық және коллоидтық химия бойынша зертханалық семинарды қараңыз). 3. Тәжірибе нәтижелері бойынша этил ацетатының гидролиз реакциясының температуралық коэффициентін есептеңіз.	1. Химиялық кинетика пәнінен үй есептерін шешіңіз. 2. Мәселелерді шешу алгоритмін толық сипаттаңыз. 3. Осы мәселелерді шешуге арналған мектептегі химия курсының тақырыбы қандай. 4. Өткен жылдардағы химия пәнінен мектеп оқушыларының республикалық олимпиадасының тапсырмаларынан зерттелген бөлімге тапсырманы таңдап, оны шешудің алгоритмін келтіріңіз. 5. Жалпы білім беретін мектептің 10-сыныбына арналған «Химиялық кинетика» бөліміне демонстрациялық эксперименттер ұсыныңыз.	1. Теориялық сұрақтарға жауап беретін қысқаша реферат (немесе дәріс). 2. Тәжірибелік жұмыс нәтижелері. 3. Үй тапсырмаларын шешу. 4. Аяқталған кәсіби тапсырмалар туралы есеп. 5. Тест тапсырмаларын орындау (қашықтан).

Оқу бөлімінің нәтижелері		
Шекті деңгей	Негізгі деңгей	Жоғары деңгей
Тақырып бойынша теориялық материалдың болуы. Ұсынылған әрекет бойынша эксперименттік зерттеулер жүргізу мүмкіндігі. Ұсынылған алгоритм бойынша дизайн есептерін шешу мүмкіндігі. Бөлімдегі химия курсы туралы білім.	Тақырып бойынша теориялық материалды сенімді білу. Эксперименттік зерттеу жүргізу және эксперимент нәтижелерін дұрыс түсіндіру мүмкіндігі. Бөлімде теориялық білімдерін қолдана отырып, есептер шығару есептерін әр түрлі жолмен шешу дағдылары. Алынған дағдыларды кәсіби қызметте қолдана білу.	Эксперименттік зерттеуді тұжырымдауда теориялық білімді қолдана білу. Тәжірибе нәтижелерін дұрыс түсіндіру мүмкіндігі. Тақырыптық жоспарға сәйкес демонстрациялық эксперименттерді құру дағдылары. Химия пәнінен олимпиадалық тапсырмаларды шешуге дағдыландыру («Химиялық кинетика» тарауы бойынша).

«Химиялық термодинамика», «Термодинамикалық тепе-теңдік», «Бейэлектролиттердің ерітінділері», «Электрохимия», «Химиялық кинетика» дәрістер интерактивті түрде өткізілді. Өз бетінше зерттеу жұмыстары да жүргізілді. Интерактивті сабақтар «жаттығу турнирі», «айқас пікірталас» және «шығармашылық шеберхана» түрінде өтті [*Жукова Н.В., Ляпина О.А., 2016, с.127/, Никишина И.В., 2008, с.91/, Панфилова А.П., 2009, с.192]*. Студенттер топтарға бөлініп, әділ қазылар алқасын сайлады, оқу үшін қажетті теориялық материалдарды алды, жұмысқа тапсырма берілді, кестелер бағалары және т.б.

Біздің әрекеттеріміздің нәтижелі болғанын бағалау үшін оқушыларға «кіру» және «шығу» сынақтарын, яғни физикалық химияны оқудан бұрын және одан кейін де алынды (5-кесте).

5-кесте.«Физикалық химия» курсы бойынша қалдық білімді бағалауға арналған тест нәтижелері

Көрсеткіші	1 топ (11 адам)	2 топ (14 адам)	3 топ (13 адам)
«Кіру» тест нәтижелері			
- «қанағаттанарлықтай» меңгерді	33,3 %	35,7 %	30,8 %
- «қанағаттанарлықсыз» меңгерді	66,7 %	64,3 %	69,2 %
«Шығу» тест нәтижелері			
- «өте жақсы» меңгерді	27,3 %	23,1 %	20,0 %
- «жақсы» меңгерді	45,45 %	45,31 %	50,0 %
- «қанағаттанарлықтай» меңгерді	27,25 %	31,8 %	30,0 %

Физикалық химия курсын оқытудағы негізгі инновациялық сәт интерактивті жұмыс әдістерін қолдану болғандықтан, біз жұмыс түрінің кейбір жағымды және жағымсыз жақтарын бөліп көрсетуге болады.

Студенттер топта жұмысты ұйымдастыра біледі, тапсырманың бір бөлігін қызықты және әр түрлі етіп ұсынады, жазбаша реакциялардың дұрыстығын ұмытпай, теориялық мәселелерді қарастыруда аса қиыншылық тудырмайды. Осылайша, мәселені шешуге шығармашылық көзқарас жүзеге асырылады.

Физикалық химияны зерттеудің негізі ретінде жалпы химияның теориялық қағидаларын және физиканың ең жалпы заңдарын терең, жүйелі қолданудан тұрады. Педагогикалық университеттегі химия курсында оқытылатын тақырыптарға кәсіби мән берудің маңызы зор. Осы идеяларды қолдана отырып және оқытудың белсенді тәсіліне сүйене отырып, педагогикалық университеттің түлегін дайындауға болады, ол мұғалімнің кәсіби стандартында қарастырылған барлық еңбек функцияларын орындауға дайын.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Гавронская Ю.Ю. Формирование специальной химической профессиональной компетентности при интерактивном обучении химическим дисциплинам студентов педагогического вуза [Электронный ресурс] // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – 2007. – №30.

2. Жукова Н.В. Возможности использования электронных тест-тренажеров при обучении физической химии // Фундаментальные исследования. – 2013. – №10. С. 2778-2781.

3. Жукова Н.В., Ляпина О.А. Использование балльно-рейтинговой системы оценки качества образования при обучении физической химии // Здоровье и образование. – 2016. – Т. 18. – №6. С. 127-130.

4. Никишина И.В. Инновационные педагогические технологии и организация учебно-воспитательного и методического процессов в школе: использование интерактивных форм и методов в процессе обучения учащихся и педагогов. 2-е изд., стер. Волгоград, 2008. 91 с.

5. Панфилова А.П. Инновационные педагогические технологии: Активное обучение: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М., 2009. 192 с.

Жумабаева Салтанат Гиззатовна
Магистр педагогических наук
АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы»,
Центр педагогического мастерства
г. Нур-Султан, Казахстан

Карагозина Марал Ильясовна
Магистр педагогических наук
АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы»,
Центр педагогического мастерства
г. Нур-Султан, Казахстан

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ОЦЕНИВАНИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ

Түйін. Мақалада халықаралық білім беру стандартына сәйкес үздіксіз білім беру жүйесіндегі функционалдық сауаттылық мәселесінің өзектілігі қарастырылады. Функционалды сауаттылықты тұтастай қалыптастыруға талдау жасалды. Сонымен қатар, функционалды сауаттылықты қалыптастыруда оқушыларды бағалауда қолданылатын әдістер мен тәсілдер жөніндегі мәселелер қарастырылды. Деңгейлік курстан өткен мұғалімдердің тәжірибелері мен шетелдік мектеп тәжірибелері қолданылды.

Түйінді сөздер: функционалды сауаттылық, бағалау, PISA, оқырмандық сауаттылық.

Резюме. В статье рассматривается актуальность функциональной грамотности в системе непрерывного образования в соответствии с международными образовательными стандартами. Сделан анализ целостного формирования функциональной грамотности. А также, рассматриваются вопросы по использованию методов и приёмов оценивания учащихся при формировании читательской грамотности. Использован опыт учителей, прошедших уровневые курсы и опыт зарубежных школ.

Ключевые слова: функциональная грамотность, оценивание, PISA, читательская грамотность.

Summary. In this article is considered actuality of functional literacy in the system of continued education in according with the international educational standards. An analysys of overall formation of functional literacy in the system of common secondary school in their interconnection with all structural components FL of students of comprehensive schools is shown. The problems in using of methods and approaches for assessment of students during the formation of reading literacy are considered as well. The teachers' experience who completed degree courses and international schools' practice was applied

Keywords: functional literacy, assessment, PISA, reading literacy.

На современном этапе развития казахстанского общества в условиях глобализации происходит становление новой национальной системы образования, нацеленной на глобальную конкурентоспособность в мировом образовательном пространстве на основе внедрения инновационных принципов и механизмов его функционирования.

В этой связи одной из актуальных и приоритетных задач в системе непрерывного образования становится формирование функциональной грамотности (ФГ) в соответствии с международными образовательными стандартами.

В посланиях Первого Президента Н.А. Назарбаева народу Казахстана прямо говорится, что «необходимо также уделять большое внимание функциональной грамотности наших детей, в целом всего подрастающего поколения. Это важно, чтобы наши дети были адаптированы к современной жизни», а «…индикаторы стран ОЭСР с учетом их будущей долгосрочной динамики, это и есть базовые ориентиры нашего пути в число 30 развитых государств планеты. Я ставлю задачу о внедрении в Казахстане ряда принципов и стандартов ОЭСР» (Н.А.Назарбаев, 2012. с.61).

В Законе РК «Об образовании» и др. нормативных документах формирование ФГ рассматривается как условие становления динамичной, творческой, ответственной и конкурентоспособной личности (Закон об образовании, 2020, online.zakon.kz). Очевидно, что обществу необходим человек функционально грамотный, умеющий работать на результат, способный к определенным социально значимым достижениям.

В этом аспекте именно перед системой общего среднего образования стоит задача формирования функционально грамотной личности. Высокий уровень сформированности ФГ учащихся предполагает способность к самоопределению, самосовершенствованию, самореализации.

Образование, как наиболее технологическая сфера жизни общества во все времена, выполняет роль органичного включения индивида в

систему гармоничных взаимоотношений с обществом. В этом плане, именно понятие «грамотность» всегда выполняло определенно ключевую функцию.

На современном этапе развития человеческого общества отношение к понятию грамотность изменяется в контексте основного противоречия общего среднего образования – доминирование дисциплинарной (предметной) модели образования. В то время как требуется интегративный подход к разрешению проблем и достижению целей опережающего образования способного ответить на глобальные вызовы человечества. Так, требуется обучение не по предметам, а по проблемам.

Между тем, в системе общего среднего образования имеется ряд недостатков, которые требуют немедленного решения:

во-первых, содержании образования происходит передача готовой (обработанной) информации учителем ученику; происходит ориентация ученика на простое усвоение знаний, умений и навыков по предметам;

во-вторых, во взаимоотношениях в учебном процессе наблюдается доминирование субъектно-объектного отношения учителя и ученика, пассивная роль ученика, воспринимающего учителя и учебник как источники учебной информации;

в-третьих, в оценивании результатов обучения реализуется в основном репродуктивный уровень деятельности ученика и осуществляется оценивание количества приобретенных предметных знаний, умений и навыков учащихся.

Также остаются малоизученными некоторые аспекты целостного формирования ФГ в системе общего среднего образования во взаимосвязи всех структурных компонентов ФГ учащихся общеобразовательных школ, отсутствует системный подход к формированию всех видов ФГ в ходе реализации целостной дидактической системы общего среднего образования, связанной с тем, что:

- в научно-педагогической литературе наблюдается эклектизм в понимании сущности и содержания понятия «функциональная грамотность» на современном этапе развития образования, которые недостаточно учитываются практикой;

- недостаточно внимания уделяется формированию ФГ, в частности в сфере решения проблем, в коммуникативной сфере и сфере ИКТ;

- формирование ФГ в школьной практике носит спонтанный характер. Как правило, общеобразовательные организации работают над формированием общеучебных знаний, умений и навыков зачастую без опоры на практическое применение знаний;

- не разработана система формирования ФГ у школьников с применением технологии, механизмов и средств оценивания ФГ на основе их согласования с содержанием образования. Другими словами, по каждому уровню отсутствует система ожидаемых результатов в виде паспортов ФГ/ компетенций и соответствующих им контрольно-измерительных материалов оценивания результатов сформированности ФГ;

- недостаточная готовность со стороны педагогического корпуса решать проблему формирования ФГ на современном уровне ввиду недостаточной сформированности компетентности учителя по развитию ФГ.

Для эффективного формирования ФГ в системе образования необходимо реализовать системную работу в рамках системы непрерывного педагогического образования, начиная с дошкольных учреждений и заканчивая послевузовским образованием и повышением квалификации педагогических и научно-педагогических кадров. Соответственно, на каждом уровне образования будут свои специфические цели, задачи, содержание и технологии обучения.

В данной статье предлагаем рассмотреть некоторые примеры оценивания читательской грамотности учащихся на основе передового казахстанского и зарубежного опыта, в частности на основе трансляции передового опыта деятельности АОО «Назарбаев Интеллектуальных школ», Центра педагогического мастерства и реализуемых в общеобразовательных школах РК программ повышения квалификации педагогических кадров (www.cpm.kz), тематическое содержание которых согласовано с ключевыми принципами рекомендаций ЮНЕСКО и ОЭСР по развитию у обучающихся ФГ и содержит общие методические указания, способствующие успешному их использованию в школьной практике.

Результаты тестов PISA указывают на одно и то же заключение. Учебные предметы преподаются ***с упором на теорию и не уделяют много времени их возможному практическому приложению***, в результате чего ученики не способны в достаточной мере эффективно применять и использовать полученные знания в контексте новых ситуаций (Жумабаева С.Г., Кусаинов Г.М., Сагинов К.М., 2015, с.. 89).

Какие выводы напрашиваются? Учителям настоятельно рекомендуется обратить внимание на:

- содержание учебного материала; ученики должны научиться переносить полученные знания на практику и далее их использовать в повседневной жизни;

- процесс преподавания и учения; работа с одноклассником (-ами), вовлеченность ученика в учебный процесс на всех этапах урока; понимание причин и следствий изучаемого материала, принимать решения за свое обучение;

- процесс оценивания; каждый этап обуче-

ния по формированию ФГ должен оцениваться с помощью различных инструментов.

Каждая позиция имеет актуальный интерес и достойна для фундаментального рассмотрения, но процесс оценивания, по мнению авторов, очень тонкий и ёмкий для учителя общеобразовательной школы.

Итак, какие же инструменты можно рассмотреть при развитии навыков функционального чтения? Например,

1) цветовая и знаковая символика. С помощью цветовой и знаковой символики мы приучаем учащихся воспринимать смысл информации с точки зрения философии, истории, культуры, географии и т.д. данным инструментом пользуются многие учителя, в особенности начальных классов. Не секрет, что с помощью данного инструмента мы позволяем учащимся размышлять, организовывать свое обучение вовремя и во внеурочное время, домашнее (вечернее) чтение. Но, возможно, не каждый учитель использует все его возможности и тонкости. Используя многообразие цветового спектра, можно вовлечь ученика в чтение; повысить его технику чтения, научить выделять и извлекать информацию, интерпретировать, интегрировать, осмысливать содержание, форму текста. Важно, чтобы учащиеся понимали критерий каждого спектра. Учитель договаривается с учащимися, что рост по цветовой гамме означает конкретные критерии. Пример, приём «Радуга», который имеет 6 всем известных цветов: красный, оранжевый, желтый, зеленый, голубой, синий, фазан.

Задание 1: прочитайте текст (рис. 1) и найдите в тексте основную информацию, расположите в значимом порядке с вашей точки и определите тему.

Критерии:

Красный – какой лучше всего пользоваться щеткой;

Оранжевый – как важно иметь хорошие зубы;

Желтый – как чистят зубы разные люди;

Зеленый – как лучше всего чистить зубы (верный ответ).

КАК ВЫ ЧИСТИТЕ ЗУБЫ?

Становятся ли ваши зубы чище оттого, что вы чистите их все дольше и тщательней? Британские исследователи говорят, что нет. Испытав на практике множество разных способов чистки зубов, они, в конце концов, определили, что наилучший результат дает двухминутная чистка обычной щеткой без излишних усилий. Если сильно давить на щетку, можно повредить эмаль и десны, так и не освободив зубы от остатков пищи и зубного налета.

Бенте Хансен, специалист по чистке зубов говорит, что разумно держать зубную щетку так, как вы держите карандаш. «Начните в одном углу и пройдитесь щеткой по всему ряду зубов, – советует она. – Не забудьте почистить и свой язык! На нем может находиться множество бактерий, вызывающих дурной запах изо рта».

Рисунок 1. Задание на функциональную грамотность чтения (PISA)

При использовании в критериях первых цветов радуги, ученик должен понимать, что это задание низкого уровня, т.к. предусмотрено определение темы текста и создание простой взаимосвязи между информацией в тексте, используя ежедневные знания. Цветовая символика позволяет ученику не только понимать свой уровень читательской грамотности, но и оценивать, насколько он усваивает тексты, что данные критерии относятся к низкому порядку, поэтому выполнение данного задания не должно вызывать затруднения для учащихся младших классов. Если не все учащиеся класса справляются с данным заданием, то учителю есть над чем подумать: либо учащиеся не воспринимают содержание учебного материала, либо не готовы к выполнению таковых заданий, поэтому учителю необходимо подумать о методах и приёмах в преподавании и учении.

Для глубокого анализа данного задания можно изменить задание и рассмотреть его с другой позиции, тем самым расширить функциональные возможности учащегося. Например,

Задание 2: проанализируйте текст и представьте ответ на вопрос: почему в тексте упоминается карандаш?

Критерии оценивания:

Желтый – чтобы понять, как держать зубную щетку (верный ответ);

Зеленый – надо начинать в одном углу, и щеткой, и карандашом;

Голубой – чистить зубы можно разными способами;

Синий – к чистке зубов надо относиться серьезно.

Выполняя данное задание, ученики должны понимать, что необходимо карандаш сравнить с щеткой. Но данное задание также относиться к низкому уровню.

Оценивание в начальной школе не должно «напрягать» учащихся. Цветовая и знаковая символика располагает к эффективному оцени-

ванию учащихся и безболезненному восприятию критики. Использование такого оценивания стимулирует учащихся в обучении и не так болезненно относиться к ошибкам.

2) обратная связь – перенаправляет или фокусирует образовательный процесс на совместные действия учителя и учащихся в достижениях учебных целей и ориентирует на конкретный результат (wikipedia).

Данный вид оценивания тяжело воспринимается учителями, в первую очередь, и учениками, и родителями, во вторую. Причина тяжелого восприятия заключается в том, что учителя не фокусируют объекты и субъекты оценивания. Предоставлять обратную связь всем ученикам класса и всему учебному процессу нет необходимости. Объектом для оценивания может быть только этап урока, конкретное задание, конкретные действия ученика по усвоению материала, вовлеченность ученика в учебный процесс и т.д. Субъектом могут быть конкретные, на данном уроке, ученики (от 3 до 5 максимум). Именно это будет предметом исследования, а значит и оценивания для предоставления обратной связи. Если ученики будут знать и привыкнут к такому виду оценивания, то в дальнейшем и они могут предоставлять обратную связь своему однокласснику. Главное в этом вопросе – это знание и понимание сущности данного оценивания и системность как со стороны учителя, так и со стороны учащихся. Любое оценивание дисциплинирует учащихся и воспитывает в них толерантность, креативность, умение брать на себя ответственность, а также правильно воспринимать критику и оценку учителя и одноклассника (рис.2).

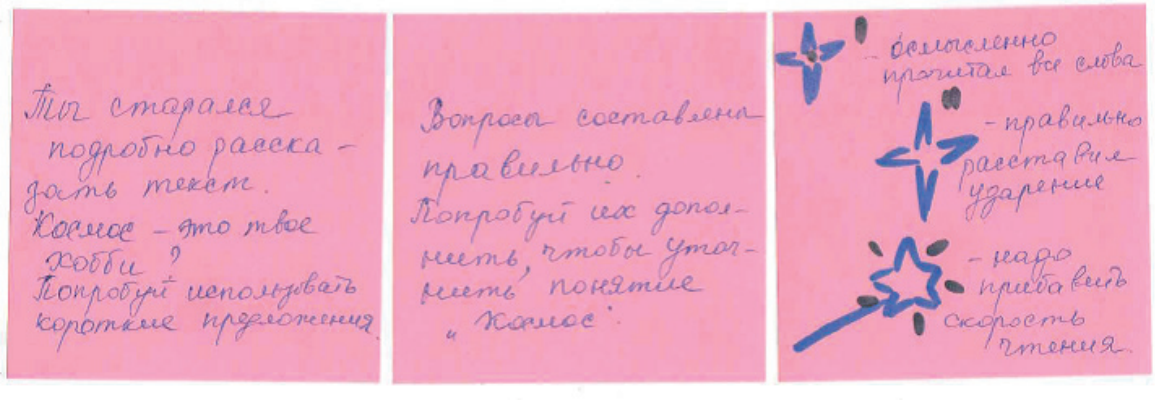

Рисунок 2. Обратная связь учащемуся

На данном рисунке учитель отслеживает конкретного ученика и направлена на устную речь учащегося, т.е. правильное построение предложений и вопросов к предложению. Более того, учитель подчеркнул положительные моменты его чтения.

В статье авторы предложили только два вида оценивания для учащихся начальных классов. По мере изучения данного вопроса, практикующий учитель наработает свои методы и приёмы оценивания, т.к. данный процесс требует учитывать требования учебной программы, потребности учащихся и опыт учителя.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Послание Президента Республики Казахстан – лидера нации Н. А. Назарбаева народу Казахстана Стратегия «Казахстан-2050» Новый политический курс состоявшегося государства. – Астана, Акорда, 2012. – 61 с.

2. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.06.2020 г.) //https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30118747&show_di=1 (Дата обращение к сайту 02.07.2020)

3. Программы повышения квалификации педагогов общеобразовательных школ Республики Казахстан «Эффективное обучение». – Астана: Центр педагогического мастерства АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2016. – 70 с. www.cpm.kz

4. Программа повышения квалификации педагогических работников Республики Казахстан «Лидерство учителя в школе». – Астана: Центр педагогического мастерства АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2016. – 176 с. www.cpm.kz

5. Программу повышения квалификации педагогических работников Республики Казахстан «Лидерство учителя в педагогическом сообществе». – Астана: Центр педагогического мастерства АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2016. – 152 с. www.cpm.kz

6. Жумабаева С.Г., Кусаинов Г.М., Сагинов К.М. – Астана: Центр педагогического мастерства АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2015. – 167 с.

7. https://ru.wikipedia.org/wiki (Дата обращение к сайту 02.07.2020)

ГРНТИ 14.25.07

Кадирбаева Роза Изтлеуовна
д.п.н., доцент, заведующая кафедрой математики
Южно-Казахстанский государственный педагогический университет

Бедебаева Майра Ерсултановна
докторант
Южно-Казахстанского государственного педагогического университета

Алимкулова Бахтыгуль Тиллабекқызы
докторант
Южно-Казахстанского государственного педагогического университета

ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННАЯ ПРЕДМЕТНАЯ СРЕДА КАК ИНСТРУМЕНТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ СМЕШАННОГО ОБУЧЕНИЯ

Түйін. Мақалада жалпы білім беретін мектепте аралас оқыту технологиясымен, аралас оқыту технологияларын қолдану құралы ретінде ақпараттық-коммуникациялық пәндік ортаны дамытумен байланысты мәселелер қарастырылады. Дәстүрлі және электронды оқытудың салыстырмалы көрсеткіштері және аралас оқытудың төңкерілген сынып, станцияның айналуы, икемді модель сияқты базалық модельдерінің сипаттамалары келтірілген.

Moodle виртуалды жүйесінде ақпараттық-коммуникациялық пәндік орта құру процесін зерттеу барысында оның аралас оқыту технологиясын жүзеге асырудың құралы болып табылатыны жайлы қорытынды алынды.

Түйінді сөздер: аралас оқыту, ақпараттық-коммуникациялық пәндік орта, оқытуды басқару жүйелері, аралас оқытудың моделі, Moodle виртуальды жүйесі.

Резюме. В статье рассматриваются проблемы, связанные с развитием информационно-коммуникационной предметной среды как средства применения смешанных технологий обучения, технологии смешанного обучения в общеобразовательной школе. Приведены сравнительные показатели традиционного и электронного обучения и характеристики базовых моделей смешанного обучения, таких как перевернутый класс, ротация станции, гибкая модель.

В ходе исследования процесса создания информационно-коммуникационной предметной среды в виртуальной системе Moodle было получено заключение о том, что он является инструментом реализации смешанной технологии обучения.

Ключевые слова: Смешанное обучение, информационно-коммуникационная предметная среда, системы управления обучением, модель смешанного обучения, виртуальная система Moodle.

Summary. The article deals with the problems associated with the development of information and communication subject environment as a means of using blended learning technologies, technology of mixed learning in secondary schools. Comparative indicators of traditional and e-learning and characteristics of basic models of blended learning, such as inverted class, station rotation, and flexible model are presented.

During the study of the process of creating an information and communication subject environment in the Moodle virtual system, it was concluded that it is a tool for implementing blended learning technology.

Keywords: Blended learning, information and communication subject environment, learning management systems, blended learning model, virtual Moodle system.

ВВЕДЕНИЕ

Темпы развития нашего общества заметно выше, чем предыдущих формаций, поэтому готовность к непрерывному самосовершенствованию и повышению квалификации в течение всей жизни становится одним из приоритетных требований. Если несколько десятков лет назад достаточно было заложить в человека некоторый объём знаний и умений в школе и вузе, опираясь на которые можно было успешно жить и работать долгие годы, то сейчас рост темпов научно-технического прогресса не даёт нам такой возможности. Выпускник должен уметь учиться, самостоятельно добывать знания, выстраивать свою траекторию развития, иначе возникает риск стать неактуальным в своей профессии.

Следовательно, необходимо подготовить детей к жизни в быстро меняющемся мире. Однако современная школа не способна решить эти задачи имеющимися средствами. Поэтому поиск новых моделей стал актуальной задачей системы образования.

Возрастающую роль для потребности и развития будущего мира играют результаты науч-

ных исследований в области информатизации и ее применения, которые дают новые технологические возможности и многое другое. Использованию информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в образовании посвящено значительное количество исследований, в которых решались различные проблемы: создания и использования программно-педагогических средств учебного назначения в процессе обучения студентов и школьников (С.А.Бешенков, Е.Ы.Бидайбеков, С.Г. Григорьев, В.В. Гриншкун, И.В. Роберт, Е.И. Санина, М.И.Шутикова и др.); применения ИКТ как средства разработки инновационных образовательных технологий и организации дистанционного образования (А.А. Андреев, А.А.Кузнецов, А.В. Могилёв, Е.С. Полат, В.П. Тихомиров, И.В.Кузнецова, А.Ю. Скорнякова и др.).

Вопросы поиска новых возможностей в этом направлении затронуты также в широком спектре работ *зарубежных* авторов. Например, в исследованиях M.Веб (Mary Webb) (United Kingdom) приводится анализ изменений образовательной парадигмы в связи с широким распространением интернета. Интернет и мобильные технологии, в частности, привели к радикальным изменениям в том, как молодежь общается и учится, что необходимо учесть в вопросах формирования профессиональной компетентности будущих учителей. Сегодня дети приучились получать информацию мгновенно, одним щелчком мыши и учителя должны приспосабливаться к миру, в котором живут их ученики, сохраняя связь с детьми и снижая вероятность их утомления [Mary Webb, 2014].

Так, в результате модернизации системы образования на основе информатизации появилось электронное обучение, которое дало импульс развитию сетевых технологий дистанционного обучения, которое, в свою очередь, привел к появлению других новых технологий обучения. Итак: электронное обучение – обучение с использованием ИКТ; дистанционное – обучение, когда взаимодействие педагога и учащегося происходит опосредованно (на расстоянии); онлайн – обучение через интернет; мобильное – обучение с использованием мобильных устройств; смешанное обучение – смесь традиционного и дистанционного.

Анализируя проведенный глобальный онлайн-опрос специалистов по стратегическим вопросам электронного обучения сделан вывод, что наиболее важные из них связаны с технологией подготовки педагогов и внедрением инновационных методов, ориентированных на использование ИКТ в образовательном процессе [Noskova T. и др., 2014].

Многие исследователи [Берсин, 2004; Калмыкова, 2013; Mijares, 2014; Samuel, 2015; и др.] рассматривают рациональное сочетание традиционных образовательных технологий с современными информационно-коммуникационными технологиями как один из возможных путей решения проблемы модернизации образования на основе информатизации, которое является основой технологии смешанного обучения.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Основу смешанного обучения составляет дидактическое смысловое сочетание классической технологии обучения и виртуальных или on-line-образовательных технологий в классе. Считается, что такой подход создает благоприятные условия для решения основной проблемы традиционного обучения – ограниченности возможностей для реализации и развития потенциальных способностей каждого ученика. Смешанное обучение-смешивание (комбинирование) обучения с помощью второго этапа Интернет-ресурса, позволяющего реализовать совместное взаимодействие участников традиционного «живого» обучения и учебного процесса. В целом, смешанное обучение можно считать одним из видов или продолжением дистанционного обучения, но они имеют особое отличие – это обязательное «живое» общение обучающихся в смешанном обучении друг с другом и с преподавателем. Следовательно, в смешанном обучении элементы технологии дневного и дистанционного обучения участвуют в определенной пропорции, что, безусловно, позволяет одновременно использовать их достижения, устраняя недостатки обеих технологий обучения. Исследователи смешанного обучения дают различные его определения (таблица 1).

Таблица 1 – Определения смешанного обучения

Bersin&Associates, 2003	Смешанное обучение — это сочетание учебных методов
Reay, 2001	Смешанное обучение — совмещение онлайн- и очного обучения
Bonk, 2006	Смешанное обучение — это система обучения, основанная на сочетании очного обучения (обучения лицом-к-лицу) и обучения компьютерными средствами
Институт Клейтона Кристенсена www. christenseninstitute.org	Смешанное обучение — это образовательный подход, совмещающий обучение с участием учителя (лицом-к-лицу) с онлайн-обучением и предполагающий элементы самостоятельного контроля учеником пути, времени, места и темпа обучения, а также интеграцию опыта обучения с учителем и онлайн

Friesen, 2012	Смешанное обучение определяется, как диапазон возможностей, представленных путём объединения интернета и электронных средств массовой информации, с формами, требующими физического соприсутствия в классе преподавателя и учащихся
Долгова Т.В., 2017	Смешанное обучение – это образовательная технология, в которой сочетаются и взаимопроникают очное и электронное обучение с возможностью самостоятельного выбора учеником времени, места, темпа и траектории обучения

Таким образом, технологию смешанного обучения можно рассматривать как технологию синергетическую, которая позволяет более эффективно использовать преимущества как очного, так и электронного обучения, и взаимно компенсировать недостатки каждого из них.

Сравнивая опыт активного использования электронного обучения в европейских странах с традиционным обучением, можно назвать сильные стороны каждой из этих технологий [Долгова Т.В., 2017] (таблица 2).

Таблица 2 – Сравнительные показатели очного и электронного обучения

Очное обучение	Электронное обучение
(-) определённое ограниченное время для получения обратной связи с учителем, невозможность интерактивного взаимодействия с учебными материалами на полиграфических носителях	(+) возможность постоянного интерактивного взаимодействия, возможность получения обратной связи в любом месте в любое время Высокая степень вовлечённости ученика в учебный процесс
(+) спонтанность реакции, все, что происходит, происходит здесь и сейчас, возможность более гибкой и мгновенной реакции учителя на действия ученика	(-) заранее заложенные варианты реакции электронного ресурса на действия ученика, отсрочка реакции учителя при онлайн-взаимодействии
(-) низкая степень индивидуализации, одинаковая образовательная траектория для всех учеников	(+) повышение степени индивидуализации за счёт разнообразия избыточности, гибкости и адаптивности (под индивидуальные запросы) электронных ресурсов;
(-) ограниченное коммуникационное поле (взаимодействие с небольшой группой одноклассников, сходной по возрасту, географическому положению и социальному статусу)	(+) более широкое коммуникационное поле (взаимодействие через системы коммуникации, социальные сети и их аналоги с разновозрастной, географически и социально распределённой группой)
(+) возможность формирования непосредственных личных человеческих связей с глубоким эмоциональным взаимодействием	(-) опосредованное (через компьютерную коммуникацию) формирование личных связей, ограниченность эмоционального взаимодействия

Итак, сильные стороны электронного обучения: гибкость, индивидуализация, интерактивность, склонность к различным способностям и т. д. Сильные стороны традиционного обучения: эмоциональный состав прямого общения, осознание роли ассоциативных идей и открытий в образовании. Именно гармонизация этих достижений лежит в основе смешанной технологии обучения.

Известно, что смешанное обучение уже более 10 лет (с 2006 года) широко практикуется в учебных заведениях США, Европы и Юго-Восточной Азии. Из ежегодно предоставляемых их отчетов следует, что результаты выпускников школ, обучавшихся по смешанным технологиям обучения выше результатов выпускников школ, обучавшиеся традиционно. По опыту американских школ был определен ряд моделей смешанного обучения: “Facetoface Driver”; “Rotation”; “Flex””Online Lab”; “Selfblend”; “Online Driver” [Кадирбаева Р.И., Адылбекова Э.Т., 2019]. Они отличаются друг от друга в зависимости от приоритетности следующих компонентов технологии смешанного обучения:

- компонент традиционного прямого взаимодействия участников образовательного процесса;
- компонент интерактивного взаимодействия с помощью ИКТ;
- компонент самообразования.

В России в 2012/13 учебном году впервые был начат инновационный проект по апробации моделей смешанного обучения на основе ресурса НП «Телешкола» (Кондакова М.Л., 2013). А также внедрением смешанного обучения в российские школы активно занимается Центр смешанного обучения МГППУ под руководством Н.В. Андреевой. На базе центра регулярно

проводятся разнообразные конференции, посвящённые внедрению смешанного обучения в школах. В рамках проводимых Центром мероприятий педагоги, практикующие смешанное обучение, активно делятся опытом и занимаются совместными поисками решения возникающих проблем [Андреева Н.В., Рождественнская Л.В., Ярмахов Б.Б., 2016; Андреева Н.В., Марголис А.А., 2015].

В результате реализации смешанного обучения у учителя освобождается время для творчества, появляется возможность интенсификации работы, а обучение персонализируется. У учащихся развиваются предметные, метапредметные и личностные компетенции. В условиях высокой доступности информации (есть интернет и возможность быстрого поиска информации) наиболее ценными качествами становятся:

• способность к комплексному решению проблем;

• критическое мышление;

• креативность;

• умение продуктивно взаимодействовать с коллегами;

• эмоциональный интеллект;

• умение учиться на протяжении всей жизни;

• умение принимать решения;

• ответственность как способность отвечать за результаты собственных действий.

На практие выделяют следующие базовые модели внедрения смешанного обучения в школе:

Перевёрнутый класс. Учащиеся дома работают в учебной онлайн-среде с использованием собственных электронных устройств с доступом в интернет, знакомятся с новым или закрепляют изучаемый материал. На уроке происходит закрепление изученного и актуализация полученных знаний, которая может проходить в формате семинара, ролевой игры, проектной деятельности и других интерактивных формах. Эта модель позволяет уйти от фронтальной формы работы в классе и реализовать интерактивные формы работы на уроке. При работе с новым материалом использование LMS (систем управления обучением), например Moodle, даёт возможность учителю сразу же проверить понимание нового материала учащимися. Для этого достаточно создать соответствующие задания и загрузить их в LMS.

Ротация станций. Эта модель прекрасно работает в начальной и средней школе, но требует наличия компьютеров или планшетов в классе, использования LMS и умения организовывать групповую работу. Учащиеся делятся на три группы по видам учебной деятельности, каждая группа работает в своей части класса (станции): станция работы с учителем, станция онлайн-обучения и станция проектной работы. В течение урока группы перемещаются между станциями так, чтобы побывать на каждой из них. Состав групп от урока к уроку меняется в зависимости от педагогической задачи. Например, одна группа начинает работать под руководством учителя, другая занимается с помощью компьютеров, третья разбивается на подгруппы и работает над групповыми проектами. Группы перемещаются по кругу: ученики, сначала работавшие с учителем, затем переходят к групповым проектам, а далее – в зону онлайн-обучения, где работают на компьютерах.

Гибкая модель. Это самая сложная для реализации, но и самая многообещающая модель. Чтобы работать в ней, у учеников должны быть развиты навыки самоорганизации, поэтому гибкую модель обычно применяют у учащихся старших классов.

У каждого ученика есть компьютер (или планшет), с помощью которого он занимается онлайн. Расположено множество зон для работы в малых группах, для дискуссий, а также учебные лаборатории. Кроме того, есть зона социализации, в которой дети могут размещаться на диванах или пуфиках, чтобы общаться и учиться. Главное — чтобы школьники могли свободно перемещаться и группироваться с учётом своих потребностей.

Основная идея гибкой модели в том, что ученики, в отличие от моделей ротации, не ограничивают количество времени на тот или иной вид учебной деятельности. Вместо этого у каждого школьника есть гибкий график работы, изменяемый в зависимости от необходимости. Если есть команда учителей по одному предмету, можно реализовать преподавание этого предмета в одной или нескольких параллелях в гибкой модели. Гибкая модель предполагает, что убирается множество ограничений в системе: границы урока, границы тем и т.д., и каждый ученик получает возможность двигаться в своём темпе. В гибкой модели становятся актуальными культура высоких ожиданий, в которой каждый ученик идёт к своей высокой цели, и умение школы создавать и поддерживать эту культуру.

С помощью специфических характеристик вышеупомянутых моделей можно наблюдать их различия (таблица 3).

Таблица 3- Характеристики моделей смешанного обучения

	Модель: Перевернутый класс	**Модель: Ротация станций**	**Гибкая модель**
Технические требования	наличие у учащихся дома электронных устройств с доступом к интернету	наличие компьютеров или планшетов в классе, использования LMS и умение организовывать групповую работу	необходим один компьютер или планшет для каждого ученика, а также переоборудование пространства школы
Возраст учащихся	начиная с 3–5 класса	с 1 до 8–9 классов	9–11 классы
Требование к учителю	умение проводить уроки в интерактивной форме и умение работать с LMS	умение работать с малыми группами, умение реализовывать дифференцированный подход, умение работать с LMS, готовность быть тьютором и фасилитатором, умение формировать учебную культуру класса	умение работать с малыми группами, умение поддерживать индивидуальную работу учащихся, помогать им выстраивать индивидуальные траектории, умение работать с LMS, готовность быть тьютором, умение формировать учебную культуру
Сложность реализации	может быть реализована одним учителем для своего предмета	может быть реализована одним учителем для своего предмета	для реализации нужна команда учителей-единомышленников и поддержка администрации
Преимущества	даёт учителю возможность реализовать интерактивные формы работы на уроке, освобождает от необходимости знакомить весь класс с новым материалом фронтально, при использовании LMS позволяет построить урок с учётом готовности учеников к уроку	даёт учителю возможность реализовать дифференциацию, в каждый момент времени работать с малой группой, использовать интерактивные формы работы на уроке, организовать регулярную групповую работу	возможность достичь максимальной индивидуализации и даже персонализации обучения
Недостатки	учитель должен подготовить проверочные задания для детей	если нет готовой LMS с учебными материалами по предмету, учитель должен подготовить материалы для урока в LMS	сложность реализации

При реализации моделей смешанного обучения возможно использование разнообразных типов цифровых образовательных ресурсов и онлайн-сервисов:

♦ системы управления обучением (LMS, Learning Management System, например, Moodle, Edmodo и др.);

♦ цифровые коллекции учебных объектов (например, Единая коллекция образовательных ресурсов, Казахстанская коллекция цифровых ресурсов *BilimLand*);

♦ учебные онлайн-курсы (например, онлайн-курсы «Мобильная электронная школ»);

♦ инструменты для создания и публикации контента и учебных объектов (например, конструктор тестов 1С);

♦ инструменты для коммуникации и обратной связи (Mirapolis, Vebinar.ru, Скайп, Google-чат и др.);

♦ инструменты для сотрудничества (например, Google Docs, Word Online и др.);

♦ инструменты для создания сообществ (со-

циальные сети);

♦ инструменты планирования учебной деятельности (электронные журналы, органайзеры).

В смешанном обучении могут быть использованы как готовые цифровые ресурсы, так и созданные самими учителями. При этом предпочтение лучше отдавать комплексным электронным ресурсам, совмещающим в себе учебный контент, отвечающий требованиям избыточности, и инструментарий для организации учебной деятельности.

Обильное количество информации предполагает возможность выбора и его свободы. В условиях глобализации пробуждать интерес человека к чему-либо является не легкой задачей, и тем более детей, учеников которые быстрее теряют концентрацию. Нынешние дети, более смышленые и уже сейчас имеют навыки критического мышления. Они по-разному реагируют на три различных стиля преподавания: визуальный, слуховой или физический через прикосновение и чувство. Идеальный урок включает в себя все три способа представления информации с кратким изложением в виде: введения, небольшого количества вопросов и ответов, использования диаграмм, фотографий, практические задания. И, конечно, одним из самых эффективных средств к которому может обратиться учитель, являются компьютерные технологии.

На сегодняшний день в казахстанских школах имеется возможность внедрения смешанных технологий обучения. Об этом свидетельствуют цифровые образовательные платформы BilimLand, подготовленные на трех языках.

Казахстанская *цифровая образовательная платформа BilimLand, созданная* инновационной компанией Bilim Media Group, *основана на передовых достижениях мировых лидеров электронного обучения (*www.bilimland.kz). Это – крупнейшая цифровая библиотека современного образовательного контента, представленная коллекцией из 30 тыс. электронных уроков, тренажеров, интерактивных упражнений, обучающих видео и анимационных фильмов, охватывающих практически все предметы на казахском, русском и английском языках. Увлекательные электронные уроки помогают детям подготовиться к школе, призваны пробудить интерес к учебе в начальных классах, а также поддержать учащихся в старших классах, просто и доступно объясняя самые сложные темы математики, физики, химии, биологии и других школьных предметов. Обеспечение бесплатного, неограниченного доступа к цифровым обучающим ресурсам для всех учащихся страны является уникальной инициативой, призванной повысить качество и доступность образования.

В настоящее время казахстанские школы снабжаются образовательными устройствами Bilimbook, в которых содержится вся база *платформы BilimLand*. Устройство Bilimbook – это обычный компьютер, но более современный, у него очень высокие технические характеристики и ученику интересно работать не с традиционной книжкой, а с современным гаджетом. *Эти образовательные устройства успешно* применяются по методике смешанного обучения, где классическое обучение и современные подходы используются в одно время, то есть образовательные ресурсы дополняют учебники. Так, сами учителя чувствуют себя более современными, нужными и тесно связанными с учениками. Детям интересно учиться на планшетах. Поэтому мы видим очень положительные результаты по применению этих ресурсов. Это методика перевернутого обучения, где ученик приходит и первый объясняет новую тему и уже исходя от этого учитель дополняет то, что ученик неправильно понял. Поэтому эффективное использование образовательного устройства Bilimbook повышает успеваемость учеников и осуществляет более тесную коммуникацию между учеником и учителем, а также с родителями.

Исходя из выше изложенного, можно сделать вывод, что сегодня в мире наблюдается повышение интереса государств к улучшению и оптимизации традиционной системы образования.

Развитие и смена технологий образования, которые изменяют практику и качество этого образования, отменяют старые дидактические подходы и открывают нам глаза на возможности получения детьми и учащимися ожидаемых результатов, развития их интеллектуальных возможностей и компетенции. Уже нет сомнения, что сеть Интернет, информационные и коммуникационные технологии и другие технические средства усовершенствуют традиционную методику обучения, улучшают восприятие содержания общего и предметного образования [Pardała A., 2017].

С этой целью в практике применения смешанной технологии обучения определена потребность в информационно-коммуникационных предметных средах (ИКПС) в качестве инструмента.

ИКПС включает информационные ресурсы в качестве компонента и создает совокупность условий для осуществления информационной деятельности как отдельного субъекта, так и группы субъектов на базе его использования и информационного взаимодействия. При этом информационный ресурс образовательного назначения предоставляется в пользование обучающимся и обучающему из определенных, заведомо известных источников.

Для разработки ИКПС применяются различные виртуальные системы, наиболее популярной из которых является система Moodle, представляющая собой систему управления содержимым сайта, специально разработанная

для создания качественных online-курсов преподавателями при дистанционном обучении. Все учебные материалы, которые разработчик может разместить на своем курсе, в системе Moodle разбиты на две большие категории: ресурсы и элементы курса.

При определении возможностей виртуальной системы Moodle для создания ИКПС на примере предмета математики, мы пришли к следующим выводам [Кадирбаева Р.И., Джаманкараева М.А., Сарсенбаев К.А., 2018]:

1) ИКПС по школьному курсу математики должна состоять из курсов по основным содержательно-методическим линиям математики.

2) По каждому курсу должны быть определены темы лекций и разработаны соответствующие контенты.

3) Для разработки контентов должны быть подготовлены текстовые материалы, ссылки на веб-страницы и цифровые ресурсы, тестовые и контрольные задания.

4) Для управления процессом информационного взаимодействия между субъектами образовательного процесса необходимо использовать интерактивные возможности системы, такие как «Чат», «Форум», «Вебинар», «Тестирование».

5) Для отслеживания динамики и прогресса обучения необходимо сформировать отчеты в системе Moodle.

6) Основными звеньями структуры информационного взаимодействия в виртуальной системе Moodle являются следующие субъекты образовательного процесса: ученик, будущий педагог, родитель, преподаватель, администратор.

7) В модели ИКПС в виртуальной системе Moodle необходимо отразить функциональные роли всех определенных субъектов образовательного процесса, где ключевым элементом являются курсы по содержательно-методическим линиям школьной математики, при создании которых применяются современные цифровые технологии.

8) Исходя из функциональных ролей субъектов образовательного процесса необходимо определить структуру их взаимосвязи и разработать интерфейс курса.

В нашем исследовании курсы ИКПС построены по модульному принципу, где отдельными модулями являются темы курса, разбитые на классы эквивалентности. При определении элементов курса ИКПС за основу могут быть взяты элементы электронных учебников: модель, представляющая основные понятия и связи; глоссарий; теоретическая часть учебника; примеры; самостоятельные задания. Интерфейс предметной среды состоит из названия курса, перечня тем самого курса, навигации, теоретического материала курса, глоссария, тестирования по курсу, Форум и Чат для общения, а также примеров, перечня заданий, цифровых образовательных ресурсов и тестовых заданий для самоконтроля по выбранной теме [Кадирбаева Р.И., Сулейменова Л.А., Сарсенбаев К.А., 2019].

Таким образом, в результате исследования, возможность применения ИКПС в рамках традиционной очной формы образовательного процесса свидетельствует о том, что он является средством использования смешанного обучения в общеобразовательной школе. Представленный на портале электронного обучения ЮКГПУ, ИКПС по школьному курсу математики в дальнейшем будет востребован как школьниками, так и будущими педагогами. В настоящее время студенты, привлеченные к этому процессу активно занимаются разработкой курсов ИКПС. Им необходимо расширять представления об учебных материалах для включения необходимых ресурсов в развитие ИКПС, разработанных в целях использования смешанного обучения в учебном процессе.

Результаты этого исследования можно представить в качестве основы дальнейшего исследования смешанной технологии обучения, так как они рассматриваются параллельно с опытом применения смешанного обучения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Андреева Н.В., Рождественнская Л.В., Ярмахов Б.Б. Шаг школы в смешанное обучение. – М.: Буки Веди, 2016.

Андреева Н.В., Марголис А.А. Семинар по смешанному обучению МГППУ [Электронный ресурс]. URL: https://youtu.be/XC88p0T1EFc (Дата обращения 02.02.2020 года).

Долгова Т.В. Смешанное обучение – инновация XXI века [Электронный ресурс]. URL: http://interactiv.su/2017/12/31/ (Дата обращения 02.02.2020 года)

2. Кадирбаева Р.И., Джаманкараева М.А., Сарсенбаев К.А. Разработка интерфейса информационно-коммуникационной предметной среды по школьному курсу математики // Білім берудегі менеджмент.- Алматы, 2018.- №4.

3. Кадирбаева Р.И., Сулейменова Л.А., Сарсенбаев К.А. Разработка информационно-коммуникационной предметной среды в виртуальной системе Moodle. – Методическое пособие, ЮКГПУ. – 2019. – 84 с.

4. Кадирбаева Р.И., Адылбекова Э.Т. Технология смешанного обучения в преподавании информа-

тики // «Наука и жизнь Казахстана» №5/2 2019.-С.158-163

5. Кондакова М.Л. Латыпова Е.В. Смешанное обучение: ведущие образовательные технологии современности // Вестник образования. 29 мая 2013, №9, С.54-64

6. Bersin&Associates Blended learning: What works?: An industry study of the [Отчет] — 2003.

7. Bersin J. The blended learning book: best practices, proven methodologies and lessons learned. San Francisco, CA: Pfeiffer Publishing, 2004

8. Bonk C. J., Graham, C. R. Handbook of blended learning: Global Perspectives, local designs [Книга] — San Francisco, CA : Pfeiffer Publishing, 2006.

9. Christensen Institute [сайт Института Кристенсена] — 2017 . www.christenseninstitute.org.

10. Friesen Norm Report: Defining Blended Learning [Отчет] — 2012.

11. Kalmykova O. V., Cherepanov A. A. Osobennosti vnedreniya elektronnogo obucheniya v obrazovatel'nykh organizatsiyakh vysshego obrazovaniya [Peculiarities of introducinge-learning in the educational institutions of higher education]. Nauka Publishers, 2013, 6, 55-64.

Mary Webb. Pedagogy with information and communications technologies in transition. // Education and Information Technologies, June 2014, Volume 19, Issue 2. P. 275–294.

Mijares I. Blended learning: Are we getting the best from both worlds? Literature Review for EDST 2014, 561. http://elk.library.ubc.ca/bitstream/handle/2429/44087/ EDST561-LRfinal-1.doc.docx?sequence=1

12. Samuel Adu Gyamfi, Patrick Ohemeng Gyaase. Students' perception of blended learning environment: A case study of the University of Education, Winneba, Kumasi-Campus, Ghana. // International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology. (IJEDICT), 2015, Vol. 11, Issue 1, pp. 80-100.

13. Reay J. Blended learning — a fusion for the future [Журнал] // Knowledge Management Review, 2001.

14. Pardała A.The Humanisation of Mathematical Education for Pupils and Students. A life's time for mathematics education and problem solving / Martin Stein (ed.) / /WTM Verlag für wissenschaftliche Texte und Medien, Münster 2017. P. 328-343.

ӘОЖ-387

Қасаболат Айгүл Жапарбекқызы
2 курс докторанты
Педагогика және психология мамандығы
Л.Н. Гумилев атындағы Еурзия ұлттық университеті

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРА ЖАРШЫСЫ

Түйін. Мақалада профессор Қ.Р.Қалкееваның жетекшілігімен жазылған «Қазақстанның педагогика және білім тарихы» ғылыми оқулығының ерекшелігі туралы зерттеледі. Сонымен қатар Қамарияш Райханқызының білім беру тарихы мұражайын алғаш ашқан ғалым ретінде еңбектері мен еңбек жолына шолу жасалды.

Түйінді сөздер: ғалым, білім беру тарихы, білім беру мұражайы, кейс әдісі, жобалау.

Резюме. В статье рассматриваются особенности научного учебника «История педагогики и образования», написанного под руководством профессора К.Р. Калкеевой. Также был проведен обзор трудов и трудовой деятельности, как ученого Камарияш Райханкызы, впервые открывшего музей истории образования.

Ключевые слова: ученый, история образования, музей образования, метод кейса, проектирование.

Summary. The article discusses the features of the scientific textbook «History of pedagogy and education», written under the guidance of Professor K.R. Kalkeeva. There was also a review of the works and work as a scientist who first opened the Museum of the history of education K.Raikhankyzy.

Keywords: scientist, history of education, Museum of education, case method, design.

Әлемдік білім беру кеңістігінде қазіргі уақытта білім берудің мәні мен мақсаттары туралы түсініктердің өзгеруі орын алып отыр. Осыған байланысты Қазақстан педагогикасында идеялар, теориялық тәсілдер, дәстүрлер түрінде сақталатын тарихи-педагогикалық мұраларды жаңғырту өзекті. Ұлттық жүйелерді демократияландыру білім беру парадигмасының өзгеруіне алып келді. Қазіргі қоғам өзінің өзін-өзі бағалауын және бірегейлігін түсінетін және еркіндік жағдайында өмір сүре алатын, бірақ жалпыадамзаттық құндылықтарға, әлеммен және өркениеттің жетістіктерімен өзара байланысқа бағдарланған белсенді, шығармашылық, ішкі еркін адамды тәрбиелеу қажеттілігін жіті сезінеді. Осыған байланысты, отандық педагогиканың жетістіктерін пайдаланумен қатар қазіргі Қазақстандық білім беру үшін гуманистік бағытталған педагогиканың конструктивті идеялары бар Қазақстандық тәжірибесі өзекті. Педагогика жинақталған білімді рухани-практикалық меңгерудің бір түрі ретінде қоғамның одан әрі дамуы үшін маңызы бар ұрпақтың білім беру-тәрбие тәжірибесін жинақтайды.

Елбасы Н.Ә. Назабаев: «ХХ ғасырдағы батыстық жаңғыру үлгісінің бүгінгі заманның болмысына сай келмеуінің сыры неде?Меніңше, басты кемшілік-олардың өздеріне ғана тән қалыбы мен тәжірибесін басқа халықтар мен өркениеттердің ерекшеліктерін ескермей, бәріне жаппа еріксіз таңуында. Әжептеуір жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты-сол ұлттық кодыңды сақтай білу. Онсыз жаңғыру дегеніңіздің құр жаңғырыққа айналуы оп-оңай» [Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру мақаласы»].

Барымызды бағалап, асылымызды аялап, болашаққа алтын көпір болатын жас ұрпақ болғандықтан оларды біліммен қаруландыру, тарихтан тәлім бере отырып тәрбиелеу ұлттық мұра негізінде жүзеге асырылса сонда ұлттық кодтың сақталғаны деп білеміз. Ұлттық код білім беру мен тәрбие ошақтарында жүзеге асырылғанда болашаққа бағдар болады. Педагогикалық мұраларды зерттеп қана қоймай, жас ұрпаққа шамшырақ ретінде отандық педагог-ағартушылардың идеяларын жаңғыртып, Қазақстанның педагогикалық ғылымының тәрбиелік әлеуетін байытуға, мемлекет пен қоғамның мүдделеріне қызмет етуге бағыттап жүрген ғалым Қ. Райханқызының ғылымдағы жолы үздіксіз ізденіс нәтижесі.

Заманауи Қазақстанның білім беру жүйесінің басым дамуын қамтамасыз ету үшін уақыт сынынан өткен педагогикалық құралдар мен әдістер арсеналын пайдалану қажеттілігі ғалым еңбектеріндегі өзекті мәселе.

Кез келген ғылымның дербестігі, оның ішінде білім беру мен педагогиканың тарихы ерекше, өзіндік зерттеу пәнінің болуымен және әдістемесімен анықталады, бұл оның үздіксіз, өсіп келе жатқан генезисін қамтамасыз етудің сенімді құралы.

Әр түрлі тарихи кезеңдерде отандық білім беру жүйесінің қалыптасуы мен дамуының бірқатар аспектілері қазақстандық ғалым-педагогтардың А.С.Ситдыкова, Р.Ж.Иржанова, Т.Т.Тажибаева, Р.Г.Лемберг, А.И.Сембаев, Г.М.Храпченков, К.Б.Бержанов, Г.А.Уманов, К.Б.Жарықбаев, О.П.Сейтешова, К.К.Кунантаева, А.Н.Ильясова, Г.Т.Хайруллин, Б.И.Мұқанова, В.Г.Храпченкова, Б.А.Альмухамбетов, А.Орунбасарова, Т.М.Алсатов, Н.А.Завалко сияқты және т.б. іргелі еңбектерінде көрініс тапқан. Алайда Еуроодақ профессоры, ұстазымыз Қамарияш Райханқызының жетекшілігімен жазылған «Қазақстанның педагогикалық ғылым мен білім тарихы » ғылыми оқулығының ерекшелігі Қазақстанның педагогика және білім беру тарихындағы объектіні анықтау ғылыми танымның басқа салаларына қарағанда ерекше маңызға ие, өйткені ол зерттеуші жұмысының басты міндеті – тарихи-педагогикалық үдерістерді, құбылыстар мен фактілерді қайта жаңғыртумен ұштасқан. Бұл гносеологиялық жағдай кез келген тарихи объектінің бірегей сипатына байланысты. Педагогика және білім беру тарихындағы деректанудың концептуалды мәртебесі деректанулық талдау үшін жаңа мүмкіндіктер ашады және сонымен бір мезгілде қазіргі заманғы тарихи-педагогикалық зерттеулердің бір бағытының ішінде деректану проблемасын неғұрлым егжей-тегжейлі қоюға мүмкіндік береді.

Қазақстан педагогика және білім беру тарихы – педагогикалық ғылым мен білімнің өткенін қайта құру мақсатында тарихи-педагогикалық дереккөздердің пайда болу, даму және қызмет ету заңдылықтарын зерттейтін, оның өзекті жай-күйі мен болашақ даму үрдістерін терең түсіну үшін педагогикалық ғылымның өзіндік саласы. Сонымен қатар оқулықтағы дидактикалық материалдар кейс әдісі ретінде мағлұмат береді, яғни заман талабына сай ізденуді зерттеушілікті қажет етеді.

Педагогика тарихын оқытудың міндеті болашақ мұғалімдерді педагогикалық мәдениетпен қаруландыру;

- оларды алдыңғы қатарлы педагогикалық идеялармен және теориялармен таныстыру;

-педагогикалық теория мен практика арасындағы байланысты, бір жағынан, мәдениет деңгейін, екінші жағынан, білімнің прогрессивті философиялық идеялармен және тарихтың сол немесе басқа кезеңінде қоғамдағы әлеуметтік-саяси оқиғалармен байланысын зерттеу;

- өткенді тәрбиелеудің теориясы мен тәжірибесінің прогрессивті үрдістері аясында олардың тарихи дамуындағы заманауи білім беру жүйесінің пайда болуын зерттеу;

- мектепке дейінгі және бастауыш білім беру мен тәрбиеге қатысы бар өткеннің педагогикалық ойының сыни талдауы.

Қазіргі әлемдегі жаһандану үдерістері әрбір ұлт, әрбір педагог үшін педагогика мен білім берудің қалыптасу және даму тарихының маңыздылығын барынша өзектендіреді. Қазіргі әлемде білім беруді дамыту XXI ғасырдың талаптарын ескерумен қатар, ұлттық білім беру жүйесінің үздік дәстүрлерін сақтауды қамтамасыз етуі тиіс. Ұзақ мерзімді стратегиядағы оқулық тарихи үрдістер мен құбылыстарды зерттеуге, европоцентризм мен партиялық классикалық көзқарасты жеңуге бағытталған, дәстүрлі педагогикалық мәдениеттің рухани бастауларын бірінші кезекке қояды. Оқулықтың нәтижелерін пайдалану жаңа тәрбие жүйесін құру кезінде жинақталған тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерді ескеруге мүмкіндік береді.

Педагогика және білім тарихы мазмұнын жүйелеу мен құрастырудағы маңызды компонент әдіснама мәселесі. Сондықтан әдіснамалық және теориялық деңгейде негізгі идеялар, қоғамдық, жаратылыстану және басқа да ғылымдардың теориялық жағдайлары ғылыми-зерттеу қызметіндегі бастапқы принциптерді, алғышарттарды негіздеу үшін пайдаланылған. Тарихи-педагогикалық ғылымның жалпы методологиясы отандық білім беру тарихымен егжей-тегжейлі танысу арқылы жинақталғаны негізге алынған.

Педагогика және білім тарихын талдаудың теориялық-әдіснамалық негізі оның философиялық, әлеуметтік және жалпы тарихи негіздемесі болды. Педагогика мен білім беру тарихын жүйелеу мен құрылымдаудың әдіснамалық негізінде әлемдік білім беру дамуының, білімнің Республикалық ерекшеліктерін, сондай-ақ қоғам өмірінің саясатын, экономикасын, әлеуметтік, тарихи-мәдени, білім беру салаларын дамытудың болмысы есепке алынған. Педагогика және білім беру тарихының әдіснамасы білім беру мен оның құрылымдарының қозғалыс процесін қамтамасыз ететін арнайы механизмдердің ашылуын есепке ала отырып, тарихи танымда субъектілік-объектілік қарым-қатынастарға объективті талдау береді-идеяның пайда болуынан бастап теорияны құруға дейін және құрылған теориядан алынған нәтижелерді практикалық қолдануға дейін қарастырылған.

Қазақстанның педагогика және білім беру тарихын жүйелеу мен құрастырудағы әдіснамалық проблемалардың бірі оның идеологиялық тәуелсіздігі, ғылыми бейтараптығы. Саяси құмарлықтан қашықтықты сақтау барынша объективтілік пен өнімді ғылыми нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік берілген. Тарихи-педагогикалық білімді жүйелеу және «Қазақстан Педагогика және білім беру тарихы» дербес оқу пәні ретінде стратегия мен жолды көрсетуге, зерттеу міндеттерін шешудің әдістері мен тәсілдерінің жиынтығын анықтауға мүмкіндік беретін пән. Педагогикалық ғылым корпусында гносеологиялық және әлеуметтік гносеологиялық және әлеуметтік қарама-қайшылық бірлігі зерттелетін фе-

номенді зерттеуге кешенді қадамның іргелі проблемасы мен объективті негізі болған. Аталған мәселе осы объектіні білімнің өзара байланысты кіші жүйелерін, қызметті және әлеуметтік институтты қамтитын күрделі жүйе ретінде білдіреді. Бұл жалпы үрдіс әртүрлі педагогикалық көзқарастарда , педагогикалық фактілерде, құбылыстар мен процестерде көрініс тапқан. Білім беру педагогикасы тарихының мазмұнын ғылыми білім және оқу пәні ретінде жүйелеу және құрастыру, оны педагогикалық кадрларды даярлау бойынша практикада жүзеге асыру теориялық қорсыз мүмкін емес.

Қандай да бір педагогикалық құбылыстарды, фактілерді, көзқарастар мен идеяларды тарихи дұрыс бағалау үшін әрбір зерттеушіге Қазақстанның педагогика және білім беру тарихы саласындағы зерттеулермен танысу талап етіледі. Зерттеу мазмұны Қазақстандағы ағартушылық және педагогикалық ойдың материалистік үрдістерінің генезисін анықтауға ықпал етеді, осы идеялардың негізгі ядросын, даму логикасын ашуға және оқыту мен тәрбиелеу саласындағы прогрессивті дәстүрлердің қалай қалыптасқанын анықтауға мүмкіндік береді. Оқулық білім беру институттарының, сондай-ақ педагогикалық ойлардың даму фактілері мен болмысын зерттеуге, ғылымды дамыту үшін теориялық және әдіснамалық база ретінде құрастырылған. Қазақстандық педагогика және білім беру тарихының әдіснамалық негізінде қазіргі отандық білім беру парадигмасы жатыр, ол педагогикалық құбылыстар мен білім беру жүйелерін зерттеу әдістері мен тәсілдерін, нәтижелерді талдау мен бағалауды, педагогикалық ғылым мен практикадағы ұсыныстар анықталған. Тарихи-педагогикалық білім түрлі ұлттық және мәдени дәстүрлер мен жаңашылдықтар контекстінде бір жағынан өткенге, екінші жағынан болашаққа бағытталған, сондықтан ретроспективті және қайта құру ретінде сипатталған. Тарихи-педагогикалық білім мазмұнының жетекші детерминантының бірі оның мақсаты, онда қоғам мүдделері мен жеке тұлғаның мүдделері шоғырланған көрініс табады. Қазіргі педагогикалық білім берудің мақсаты-әлеуметтік құнды педагогикалық қызметке қосу үшін оған және қоғамға қажет педагог тұлғасының қасиеттерін дамыту.

Педагогика мен білім тарихына қызығушылық туғызу үшін педагогтарды, болашақ теоретиктерді, сондай-ақ практиктерді оқытуды, тарихты сұрақ қоя білуден оларға шын мәнінде жауап бере алатындай етіп бастау қажет. Өткен тәжірибенің мәні мен мәні өткен күндердің қазіргі заманға сай болмысын экстраполяциялауда емес, оның көмегімен заманауи мәселелерді шешуге көмектесетін гуманитарлық ойлауды дамытуда.

Тарихты білетін, әртүрлі тарихи дәуірде педагогиканың өзекті мәселелерінің алуан түрлі шешімдерін меңгерген, белгілі бір педагогикалық идеяларды іске асырудың нақты нәтижелерін білетін, «Педагогикалық болмыстың» барлық күрделілігін білдіреді. Бұл таным, бір жағынан, өзін-өзі тануды жеңуге көмектеседі және екінші жағынан, пайда болған мәселелерді шешеді, зерттеушінің ойлауын неғұрлым икемді және сезімтал етеді.

Теориялық білімді оқу біліміне іріктеу және трансформациялау мәселесі педагогикалық модельдеудің негізгі мәселеле ретінде қарастырылған. Педагогикалық түсінушілік принципі контексінде білім берудің ізгілендіру, тұлғалық бағдарлану және практикалық бағыттылығы қарастырылған.

Қазіргі кезеңде білім беру жүйесінің мақсатты ұстанымдарын дамыту екі бағытты ескере отырып жүргізіледі: білім алушылардың жеке мақсаттары мен оқу үрдісінің дидактикалық заңдылықтары. Оқулықтағы ғылым принципі оқу пәні мазмұнының қазіргі ғылымның жетістіктеріне сәйкестігін қамтамасыз етеді. Пән мазмұнының ғылымилығы тарихи-педагогикалық объектілерді, құбылыстар мен процестерді олардың көпаспектілігі мен өзара байланысын зерделеуде көрінеді. Ал оқу материалының мазмұнын интеграциялау білім алушыларда ғылымның қазіргі даму деңгейіне барабар өзара байланысты білім жүйесін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Оқу пәнінің негізіне салынған, іріктелген материал білім алушыларға педагогика мен білімнің отандық тарихын зерттеу мақсатын, педагогикалық міндеттерді шешу үшін тарихи-педагогикалық білімнің маңыздылығын ашып, болашақ педагогтарда жағымды мотивациялық көңіл-күй қалыптастырады. Оқу материалын іріктеу негізгі дидактикалық принциптермен қатар, оқу пәндерінің интерактивті мазмұнын жобалау үшін ерекше қағидалар басшылыққа алынған:

-оқу материалы тарихи-педагогикалық объектілерді, процестерді, құбылыстарды көп аспектілік және көп функциялық қарау арқылы болашақ педагогтардың интегративті білімін қалыптастыру үшін жағдай жасалынған;

- пәндер мазмұнының негізгі оқу элементтері арасында байланыс орнату және бөлу;

- оқу материалында педагогикалық пәндерде оқылатын фактілер мен құбылыстардың мәнін ашатын білім мен іскерліктің кәсіби-педагогикалық маңызды құрылымдық элементтері іріктелген;

Болашақ педагогтердің осы пәнді оқуға деген жағымды уәждемесін қалыптастыру педагогикалық міндеттерді шешу үшін тарихи-педагогикалық білімді меңгеру мақсатын жүйелі түрде ашу арқылы жүзеге асыру қарастырылған. Осы мақсатта іріктелген оқу материалының мазмұнына педагогика мен білім беруді нақтылау және одан әрі дамыту үшін қызмет ететін зерделенетін тарихи-педагогикалық фактілердің, құбылыстар мен процестердің іс-әрекетін көрсететін прак-

тикадан мысалдар бар оқу материалының үзінділері енгізілген. Тарихи-педагогикалық білім мазмұны педагогикалық міндеттерді шешудің құндылық-мағыналық тәжірибесін жинақтау үрдісі ретінде қарастырылған. Меңгеру негізінде болашақ мамандық құндылықтарын ұғыну, болашақ мұғалімнің жеке тұлғасын түрлендіру, жеке кәсіби позициясын рәсімдеу ретінде қарастырылған.

Тарихи-педагогикалық білім дидактикалық материал ретінде төмендегідей жүйеленген:

Тарихи-педагогикалық білім мазмұнының ақпараттық құрылымы:

- құрамына ғылыми-теориялық және фактологиялық элементтер кіретін білім компоненті. Аталған элементтер тарихи-педагогикалық мәтіндерде мәдени аналогтар ретінде қамтылған.

- операциялық-іс-әрекет компоненті-тарихи-педагогикалық мәтіндермен іс-әрекет алгоритмі және мәтіндердегі құндылықты, құндылықты-мақсатты тәжірибені кезең-кезеңмен игеру.

- тәжірибелік-шығармашылық компонент-тарихи-педагогикалық мәтіннің және қазіргі заманның арақатынасын анықтау, педагогикалық «Мен – концепцияларды» құрастырылған;

- эмоциялық-құндылық компоненті-тарихи-педагогикалық мәтінді рефлексивті түсіндірілген. Тарихи-педагогикалық білімді ауызша, символдық, иллюстрациялық, графикалық, дидактикалық материал ретінде семиотикалық ұйымдастырылған. Тарихи-педагогикалық білімге қатысты интегративті семиотикалық ұйым принципі қолданылған.

Оқулық құрылымы оқу материалын шешу үшін оқу-кәсіби міндеттердің түрлеріне бөлу принципі бойынша құрылған. Тақырыптарды әр түрлі деңгейде зерттеуге болады, олар ортақ көзқарас, терең зерттеу, өз пікірін құру бойынша шешім қабылдау. Әрбір деңгей үш дидактикалық мақсаттарды шешеді: бағдарлы, теориялық-әдіснамалық және іс-әрекет. Әрбір модель тарихи-педагогикалық біліммен қатар педагогикалық ғылымдар мен жеке әдістеме бойынша білімді көздейді. Оқу пәні бойынша білімнің, іскерліктің және дағдылардың мазмұнын, тақырыптардың, сұрақтардың реттілігі мен оларды оқуға кететін уақыттың жалпы мөлшерін көрсете отырып, негізгі дүниетанымдық идеяларды зерттеу логикасын ашатын нормативтік құжат. Ол пәнді оқытудың жалпы ғылыми және рухани-құндылық бағытын, теорияларды, оқиғаларды, фактілерді бағалауды анықтайды. Оқу бағдарламасында оқу жылы бойынша оқу материалының орналасу құрылымы негізделген. Тарихи-педагогикалық тәжірибе-бұл іс жүзінде және уақытпен салыстырылған ең жақсы дәстүрлер, оқыту әдістері мен тәсілдері. Отандық тәжірибенің желісі әрдайым гуманистік және шығармашылыққа бағыттылық болып табылады. Тарихи-педагогикалық мұраның құндылығы онда ұлттық бірегейлік пен дәстүрлі мәдениетті қалпына келтірудің мәні мен тетіктері шоғырланған. Тарихи-педагогикалық білім-болашақ педагогтың тұлға деңгейін дамытуға ықпал ететін құрал.

Студенттер педагогика ғылымдарының толық циклын оқиды. Бағдарламаның бірінші бөлігі педагогиканың жалпы тарихына арналған. Бұл бөлімнің міндеті-қоғамдағы білімнің тарихи және әлеуметтік шектерін көрсету; студенттерді білім мен мәдениеттің мәнін талдау кезіндегі тарих әдіснамасымен таныстыру. Бұл ретте сыни ойлауды дамыту, оқыту пәні болатын ірі педагогикалық мәселелерді бағалау кезінде өз пікірін қалыптастыру міндеті қойылады. Студенттерге жергілікті педагогикалық тақырып бойынша жұмыстарды таңдау және орындау, мұрағаттарды іздеу, арнайы бағыт көздері бойынша «Мәліметтер банкін» құру мүмкіндігі беріледі (терапиялық педагогика, ересектерге білім беру және т.б.). Педагогика және білім беру тарихындағы деректану тарихи-педагогикалық зерттеулердің өрісін кеңейтуге, уақыт бойынша білім беруді дамытудың жалпы барысын ғылыми-педагогикалық танымда жаңғыртуға бағытталған ғылыми зерттеулердің оңтайлы нәтижелілігі мен негізділігіне қол жеткізуге мүмкіндік береді. Деректану саласы педагогикалық ғылымның шеңберімен тар мағынада шектелуі мүмкін емес, ал жиынтық ғылымды танудың жалпы ғылыми әдісі рангіне айтарлықтай кеңейтілуі және салынуы тиіс деген ережені ұсынуға мүмкіндік береді. Оқулық процестің немесе оқиғаның толық сипаттамасын ұсынбайды. Олар бағдарланған сипатқа ие. Студенттер жауап моделін құру, негізделген шешім қабылдау кезінде кейсті тарихи фактілермен және өз тәжірибесінің оқиғаларымен толықтыра алады. Бұл әдіс қарастырылып отырған материалды тіркеп қана қоймай, кейсте қалып қойғанын дәлелдеуге, болжауға және көрсетуге мүмкіндік береді.

Құрылымдық – логикалық схема-оқу материалының жеке бірлігінің графикалық бейнесі (сипаттамасы), оның көмегімен ақпарат білім алушының біліміне айналады. Логикалық-құрылымдық схема оқылатын тақырыптардың өзара келісілуін қамтамасыз етеді, қандай да бір материалды оқу кезінде білімді пайдалануды қадағалау мүмкіндігін анықтайды. Ерте ғасырдан бүгінгі күнге дейін Қазақстанда білім мен педагогикалық ойларды дамыту бойынша оқу материалы:

-тарихи-педагогикалық білім жүйесін өркениеттік-антропологиялық көзқарас тұрғысынан түсіну;

- тәрбие мәселелерімен айналысатын көрнекті ойшылдармен және әртүрлі тарихи дәуірлердегі педагогтармен танысу;

- тарихи-педагогикалық мұраға деген қы-

зығушылықты ояту және оны зерттеу мен меңгеруге деген қажеттілікті тұжырымдайды;

- тарихи-педагогикалық әдебиеттермен жұмыс істей білуін дамытуға ықпал етеді;

- тұтас педагогикалық сана қалыптастырады және тарихи-педагогикалық идеяларды жеке дербес бағалауға және іс жүзінде қолдануға бағытталған мүмкіндік береді.

Анықталған негізгі идеялар, ұғымдар, фактілер арасындағы өзара байланыс құрылымдық-логикалық схемада көрсетілген. Көрнекілік материалды белсенді меңгеруі тек толық түсіндірілген жағдайда ғана мүмкін екендігін ескере отырып, құрылымдық-логикалық схеманы қолдану кезінде оқытушылар негізгі идеялардың, ережелердің, ұғымдардың мазмұнын ашып, студенттерге «Ой салу» арқылы көмектесіп, оқу материалын түсіндіру, нақтылауды талап етеді. Сонымен қатар оқытушы аталған оқулықты қолданғанда дидактикалық схема ретінде көрсетілген білімдердің педагогикалық идеяларын толық ашып бере алатындай болуы керек.

Осы оқулыққа байланысты Қамарияш Райханқызының жетекшілігімен «Педагогикалық ғылым мен білім тарихы бойынша тест тапсырмалары» жарыққа шыққан. Тест тапсырмаларының жинағына Қазақстанның педагогикалық ғылымы мен білім берудің жалпы тарихы бойынша бағдарламалық материалдарға сәйкес тесттер енгізілген. Сонымен қатар «Педагогикалық ғылым мен білім тарихы бойынша сөздік» құрастырылған. Сөздік педагогикалық бағыттағы магистранттар мен докоранттарға педагогикалық ғылым және білім тарихы саласындағы зерттеушілерге біліктілік курстарының тыңдаушыларына арналған.

Қамарияш Райханқызының жетекшілігімен 2018-жылы осы оқулықтың жалғасы ретінде «Білім тарихы және Қазақстанның педагогикалық ғылымы » оқулығы жарық көрді. Ұлттық рух пен халықтың мәдени өзіндік ерекшеліктерін ұғынуға ықпал ететін отандық педагогика мен білім тарихы бойынша білім басым мәнге ие. Оқу құралының мақсаты «Педагогика тарихы» курсын меңгеруді жеңілдету және сонымен бірге дербес оқу еңбегінің дағдыларын меңгеруге көмектесу. Кітап мазмұны педагогикалық білім берудің мемлекеттік стандартына, типтік бағдарламаға, сонымен қатар заманауи адамның педагогикалық бағдарларының көптүрлілігін есепке ала отырып сәйкес келеді. Оқу құралы тараптық сұрақтар мен негізгі ұғымдарды ашады, сондай-ақ өз бетінше жұмыс істеуге арналған сұрақтар мен тапсырмаларды, әр тақырып бойынша әдебиеттер тізімін және соңында жалпы тізімді ұсынады. Кітап Қазақстандағы VI ғасырдан бүгінгі күнге дейінгі тәрбие мен білім беру тарихын қамтитын хронологияда құрылған:

– тарихи – педагогикалық білім жүйесін өркениеттік-антропологиялық көзқарас тұрғысынан түсінуге көмектеседі;

- тәрбие мәселелерімен айналысатын көрнекті ойшылдармен және әртүрлі тарихи дәуірлердегі педагогтармен таныстырады;

- тарихи-педагогикалық мұраға деген қызығушылықты оятады және оны зерттеу мен меңгеруге деген қажеттілікті қалыптастырады;

- тарихи-педагогикалық әдебиеттермен жұмыс істей білуін дамытуға ықпал етеді;

- тұтас педагогикалық сана қалыптастырады және тарихи-педагогикалық идеяларды жеке дербес бағалауға мүмкіндік береді.

Пайдалану жәрдемақы қызметін әзірлейді:

- кәсіби педагогикалық білімнің ғылыми негіздері;

- педагогикалық ойлау, дүниетаным және кәсіби қасиеттері: фактілер мен құбылыстарды бағалай білу, талдау, жалпылау, өз ойларын жеткізе білу;

- үнемі тұлғалық-кәсіби өзін-өзі жетілдіру қажеттілігі.

Жеке тақырыптар бойынша нақты мазмұн оқу бағдарламасы шеңберінен шығады, бұл ақпаратты зерттеуге, оқыту мен тәрбиелеудің тарихи қалыптасқан тәжірибесіне көзқарасты қалыптастыруға, қазіргі мектепте педагогикалық идеяларды іс жүзінде іске асырудың жолдары мен тәсілдерін әзірлеуге айтарлықтай көмек көрсете алады. Оқу құралы 8 тараудан тұрады. Алғашқы үш тақырып кіріспе сипатқа ие, онда «педагогика тарихы» жалпы курсы бойынша жалпы теориялық–әдіснамалық негізге алуға болады, атап айтқанда, Қазақстанның білім беру тарихы мен педагогикасы; тарихи – педагогикалық деректер туралы мәліметтер және олардың даму кезеңділігіне қарай әртүрлі тәсілдер.

Оқу құралының ерекшелігі-білім беру жүйесінің тарихы мен педагогикалық идеялардың дамуы. Егер идеялар аттарда және тұлғаларда көрсетілсе, онда білім беру жүйесі олардың әр түрлілігі, мемлекеттік тапсырыстың әлеуметтік мақсаттарында көрінеді. Білім беру жүйесі, кең аспектіде, адамның әлеуметтік этномәдени дәуіріне байланысты заманауи полимәдениетке, Ресейдің ресми мемлекеттік құжаттарына негізделген Қазақстанның егеменді нарықтық дамуы жағдайында азаматтық қалыптасуын қадағалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар Тәуелсіздік алған жылдардағы ғалымдардың еңбектері талданып қысқаша сипатталған. Біз мұндай тәсіл педагогикалық теорияны және тарихи құбылыстарға диалектикалық тәсілді талдауды меңгеруге көмектеседі деп санаймыз, тәрбие процесінің ішкі заңдылықтарын, сондай-ақ педагогикалық теория мен адамның тұлғалық қалыптасуының даму процесін тануға жол ашады. 9-модульде өзін-өзі бақылау, Қазақстан тарихы мен педагогикасының білімін өзіндік бағалау үшін тест тапсырмалары берілген.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар:

рухани жаңғыру» мақаласында «Біз тарих, саясаттану, әлеуметтану, философия, психология, мәдениеттану және филология ғылымдары бойынша студенттерге толыққанды білім беруге қажетті барлық жағдайды жасауға тиіспіз. Қазіргі заманды және болашақты терең түсіне алатын білімді адамдар ауадай қажет. Қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар бойынша «Жаңа гуманитарлық білім» қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық жобасын » қолға алуды тапсырған [Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру мақаласы», 3 б.]. Осы жобаның жүзеге асуы бойынша Д. Майерс пен Жан М. Туенждың «Әлеуметтік психология» кітабының аудармашысы ретінде Қамарияш Райханқызы үлес қосқан [Калкеева К.Р., Шалгынбаева К.К., Шолпанкулова Г.К., Айтышова А.М., Ерментаева А.Р., Байжуманова Б.Ш., Нурадинов А.С., Айқынбаева Г.Қ.. 2018, б. 560].

Ғалым Қ.Р. Қалкееваның жетекшілігімен жазылған «Жоғары мектеп педагогикасы» қазіргі таңда университетімізде кеңінен қолданылып жүрген оқулық. Оқулық кәсіби білім беру мәселесіне арналған және педагогиканың теориялық негіздері, жоғары мектепте білім беру үдерісін ұйымдастырудың ерекшеліктері және құрылымы туралы ақпаратты қамтиды. Жоғары ектеп-ең алдымен қызметтің таңдаулы саласын дамытуға ғана емес, сонымен қатар қоғамның өзінің прогресін басқаруға қабілетті қоғамның неғұрлым білімді мүшелерінің рухани келбетін қалыптастыруға бағытталған қоғамның ажырамас институты. Жоғары мектеп барлық уақытта интеллигенцияны тәрбиелеуде, кадрларды дайындауда үлкен рөл атқарды, ол тек әлеуметтік тәжірибені жаңғыртып қана қоймай, оны дамытуға, кәсіби қызметін кеңейтуге, жаңа білім мен құндылықтарды қайта құруға және құруға қабілетті.

Қазіргі уақытта жоғары мектеп педагогикасы әлемдік және жалпыеуропалық білім беру тәжірибесінде өзін оң жағынан көрсеткен оқыту мен тәрбиелеудің инновациялық технологияларын сынақтан өткізуге, сондай-ақ үшінші буын стандарттарына көшуге байланысты қарқынды дамып келеді.»-деп қорытынды соңында бақылау сұрақтарымен негізгі мәселені қысқаша негіздемелік түйін жасаған [Калкеева К.Р., Толеубекова Р.К., Муталиева А.Ш. Ахтанова С.К., Джексембаева Г.С., 2015, 16 б.].

Құзыреттілік тұғыр -жоғары мектеп педагогикасының негізгі басымдығында құзыреттілік түрлерін схема кесте түрінде жүйелеп түсіндірме талдау жүргізе отырып «Кәсіби құзыреттер маманның кәсіби «Тұлға» қалыптастырады, базалық болып табылады және кәсіби қызметтің негізгі түрлерінде туындайтын міндеттерді тиімді шешу үшін жоғары мәнге ие. Кәсіби құзыреттілік тұжырымдамасы адамның жалпы мәдени құндылықтар әлеміне енгізілуін болжайды, дәл осы кеңістікте адам өзін маман, маман ретінде іске асырады: іскерлік тиімділіктің тар саласынан ол мәдениеттің кең кеңістігіне шығады. Дәл осы тәсіл заманауи мамандарды даярлау пәндерінің оқу бағдарламаларын әзірлеу кезінде жетекші болды.»-деп қорытындылайды [Калкеева К.Р., Толеубекова Р.К., Муталиева А.Ш. Ахтанова С.К., Джексембаева Г.С, 26 б.].

«Қазіргі қазақстандық қоғамда жоғары білімнің рөлі үнемі өсіп келеді. Бұл жоғары білім берудің сандық өсуімен және функциялары мен міндеттерін кеңейтумен, оның мәртебесі мен беделін арттырумен көрінеді. Қазақстандағы жоғары білім беру жүйесі экономикада, ғылымда, мәдениетте болып жатқан өзгерістерге мобильді және жедел ден қояды» [Калкеева К.Р., Толеубекова Р.К., Муталиева А.Ш. Ахтанова С.К., Джексембаева Г.С., 2015, 28 б]. Отандық білім беру жүйесін реформалаудың негізгі принциптері, жоғары білім берудің көп деңгейлі жүйесінің сипаттамасы, жоғары білім беру мекемелерінің түрлерін жүйелеген. Қазақстандық білім беру кеңістігіндегі үрдістерді «Білім беру саласындағы халықаралық ынтымақтастықты тереңдету, білім беруді демократияландыру және элиталық білім беруден жоғары сапалы білім беруге көшу, жоғары кәсіптік білім беруді ізгілендіру, ақпараттандыру және инновациялық технологияны енгізу, білім беру мен өндірістің интеграциялық процестерін құру, ұлттық мәдениет пен рухани құндылықтарды сақтау» [Калкеева К.Р., Толеубекова Р.К., 2015, 29 б.] -дей келе осы үрдістер туралы түсініктеме берілген.

«Білім беруді демократияландыру, білім беруді ізгілендіру, гуманитаризация- оқыту мен тәрбиелеуді ізгілендіру аксиологиялық, эстетикалық, этикалық, оның ішінде кәсіби-коммуникативтік, экономикалық, экологиялық және құқықтық құрамдастарды қамтиды, оқу орындарында «Гуманитарлық орта» кәсіби элитаны қалыптастырыды. Қазіргі экономикалық жағдай және ғылыми-техникалық жетістіктерді практикалық пайдалану жолдарын іздеу қажеттілігі осы жағдайларда жұмыс істеу үшін жоғары білікті персоналды даярлауды талап етеді.»-деп атап көрсеткен [Калкеева К.Р., Толеубекова Р.К., 36 б.].

Жоғары мектептегі білім мазмұны деп аталатын тарауда білім беру мазмұны экономикалық және әлеуметтік прогрестің факторы ретінде, білім беру мазмұнын қалыптастыру функциялары мен принциптері, жоғары білім берудің фундаментализациясы, жоғары мектептегі білім мазмұнын реттейтін нормативтік құжаттар қарастырылған. Бұл тараудың ерекшелігі білім беру мазмұнын қалыптастыру принциптерін, мамандардың кәсіби даярлығының мазмұнын көрсететін құжаттар, оқу жоспарындағы пәндер құрылымы, стандарттардағы түлектердің білім деңгейіне қойылатын талаптар, оқу жоспарының сипаттамасы, оқу жоспарындағы пәндер циклі, мамандық бойынша оқу-әдістемелік кешенінің

құрылымы, оқу-әдістемелік кешеннің функцияларын сызба ретінде де, мәселе ретінде де түсінікті көрсетілген [Калкеева К.Р., Толеубекова Р.К., т.б., 62 б.].

Қ.Райханқызы «Оқулық» республикалық орталығының тұрақты сарапшысы екенін жас толқынның бірі білсе бірі білмес, осы сала бойынша жинақталған мол тәжірибесі де жетерлік. Білім сапасы туралы айтқанда, оның уақыт талаптарына сәйкестігін мойындамауға болмайды оқу-әдістемеліктің сапасы (нысаны мен мазмұны бойынша) сияқты фактордың маңыздылығы. Ал сыртқы жауаптың қарапайымдылығы үшін оқулықтар көп болуы керек және олар жақсы болуы керек — біріншіден, талаптар жақсы оқулықтың мазмұнына, екіншіден, үлкен тираждармен шығарылатын соларды іріктеу жолдары, үшіншіден, сарапшылар мен пайдаланушылардың оқу құралдарын талқылаудың көпшілік рәсімін ұйымдастыру қажеттілігі. осы кезекте автор оқулықтың сапасын бағалаудың негізгі өлшемі оның базистік инвариантты оқу жоспарына немесе вариативті өңірлік оқу жоспарларына, сондай-ақ мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартына сәйкестігі осы тарауда қысқаша түсінікті тілмен сипатталған.

Кәсіптік білім беру мазмұнының анықтамасын «Табиғат пен қоғамның процестері мен құбылыстарын түсіндіретін ұғымдар, ережелер, алгоритмдер мен қазіргі заманғы теориялар жиынтығы, еңбек процесінде қолданылатын еңбек заттары, құралдары туралы білім сауаттылығы, әсіби құзыреттілікті қалыптастыру тәсілі» деп атап көрсеткен [Калкеева К.Р., Толеубекова Р.К., т.б.. 426.].

«Мотив-адамның қандай да бір қажеттіліктерді түсінумен байланысты және оны қандай да бір қызметке итермелейтін ойлары, талпыныстары, сезімдері. Интеллектуалды-итермелеуші себептердің арасында танымдық қызығушылықтар мен қажеттіліктер ерекше орын алады. Қажеттілік адамның өмір сүруі мен дамуы үшін қажетті іс-қимылдарға мұқтаж болатын және оның белсенділігінің көзі болып табылатын, танымдық процестерді, қиял мен мінез-құлықты ұйымдастыратын және бағыттайтын адамның жағдайы ретінде анықталады.»- деп атап көрсеткен [Калкеева К.Р., Толеубекова Р.К., т.б., 82б.]

Қазіргі қоғамның экономикалық және саяси реформалануы, оның еуропалық және әлемдік қоғамдастыққа кірігуі идеологияға, білім беру және тәрбие беру мазмұны мен құралдарына айтарлықтай әсер етті. Жоғары мектепте тәрбие беруді ұйымдастыру жоғары мектепте тәрбиелеуді ұйымдастырудың теориялық негіздері, жоғары мектептің тәрбие жүйесінің ерекшеліктері, ЖОО-дағы тәрбие жұмысының тиімділігінің негізгі критерийлері заман көшін түзейтін жас ұрпаққа пайдалы болатынына сенім білдіреміз.

Жоғары мектеп оқытушысына қойылатын талаптар мен міндеттер педагогикалық қызметті ұйымдастырудың психологиялық-педагогикалық негіздері, педагогикалық қызметтің негізгі компоненттері, оқытушы қызметінің логикасы, жоғары мектеп жағдайында кәсіби педагогикалық қызметке дайындық кітаптың он бесінші тарауында қарастырылған.

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында кәсіби педагогтердің құзыреттілігі «Жобалық іс-әрекетті» жүзеге асыру маңыздылығы жайында қарастырылған [ҚР Білім және ғылым саласын дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. ҚР Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы № 205 Жарлығымен бекітілген. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000205]. Педагогикалық жобалау және педагогикалық технологиялар тарауында педагогикалық жобалаудың мәні, педагогикалық жобалаудың кезеңдері мен формалары, педагогикалық жобалаудың жүйелілігі мен құрылымы, педагогикалық жобалау және педагогикалық технологиялар туралы оқулықтың маңыздылығын арттыра түседі.

Еліміздің жоғары оқу орындарына академиялық дербестік беріледі. Яғни, университет жетекшілері оқу бағдарламасын өз қалауы бойынша қалыптастыра алады. Осы мәселеде. ЖОО-да басқару және өзін-өзі басқару тарауының маңыздылығы арта түседі. ЖОО, оның мақсаты мен мәртебесі, ЖОО-дағы басқару органдарының құрылымы, әр түрлі деңгейдегі ЖОО әкімшілігі жұмысының ерекшелігі, тәрбие-білім беру үдерісін ұйымдастыру және басқару туралы сонымен қатар білім алушылардың танымдық іс-әрекетін ұйымдастыру кезінде басқару мен өзін-өзі басқарудың өзара байланысы проблемасы оқытудың мақсатына байланысты әртүрлі оқыту жүйелерінде шешіледі: ұқсас жағдайларда білімді, іскерлікті, дағдыларды қолдануға қабілетті орындаушыны немесе стандартты емес міндеттерді шешуге, жаңа нысандарды құрастыруға қабілетті дербес шығармашылық тұлғаны қалыптастыру, яғни өзінің танымдық іс-әрекетін өзін-өзі басқару студенттік өзін-өзі басқаруда маңызды екендігін қарастырған

Қамарияш Райханқызы алғаш рет «Қазақстан тарихы мұражайының концептуалды мазмұны» тұжырымдамасын жарыққа шығарған ғалым [Калкеева К.Р.. 2013, б. 132]. Басылымда кезеңдер бойынша отандық білім беру жүйесінің ерекшеліктері мен даму үрдістері ашылған, ойшылдардың, ағартушылардың, қоғам қайраткерлері мен ғалымдардың оның қалыптасуы мен дамуындағы рөлі айқындалған. Ғылыми басылым докторанттарға, магистранттарға, ЖОО оқытушыларына және мектеп мұғалімдеріне, білім беру қызметкерлеріне және отандық білім беруді дамыту мәселесін зерттеумен айналысатын барлық адамдарға арналған. Білім беру тарихы мұражайының құрылуы Қазақстанның білім

беру жүйесінің Еуразиялық ұлттық университетінің қажеттілігінен туындаған. Мұражай тұжырымдамасы «Халық тарих толқынында» бағдарламасын жүзеге асыру аясында тарихи-мәдени құндылықтарды сақтау және қайта жаңғырту бойынша Тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттік саясаты негізінде әзірленген. Осы ұжырымдама XXI ғасыр мұражайының тұжырымдамалық бейнесін білдіреді, оның архитектуралық ансамбльдегі қызметінің негізгі бағыттарын береді.

Тұжырымдаманы әзірлеу кезінде әлемнің ең ірі астаналары мен қалаларында: Нью-Йорк, Сеул, Париж, Лондон, Мәскеу және т. б. қазіргі заманғы мұражай кешендерін құрудың шетелдік тәжірибесі ескерілген. Тұжырымдама жаңа мұражайды құрудың жолдары мен тәсілдерін анықтауды көздейді. Жобаның басты мақсаты-өз қызметтері, келушілерге қызмет көрсетудің әлеуметтік жағдайлары және жұмыс нысандары бойынша әлемдік мұражай орталықтарының қазіргі даму үрдістеріне жауап беретін инновациялық мұражай кешенін құру арқылы мәдени-ағартушылық мұраны сақтау және танымал ету. Қазақстан білім беру жүйесі тарихының мұражайы:

Қазақстан дамуының қазіргі кезеңінде отандық білім беру тарихын зерделеуде бастапқы теориялық-әдіснамалық ұстанымдарды қайта пайымдауда, олардың дамуының әртүрлі кезеңдерін интерпретациялаудың жаңа тұжырымдамалары пайда болды.;

Білім беру мұражайы тұжырымдамасының негізгі идеялары:

- қазақстандық патриотизм мен азаматтықты қалыптастыру;

- толеранттылық негізінде жаңа еуразиялық дүниетанымды қалыптастыру;

-қазақстандық және әлемдік қоғамдастыққа ағартуды дамытудың барлық кезеңдерін көрсету;

-Қазақстанның Білім және ғылым қызметін ақпараттық-құқықтық қамтамасыз ету саласында негізгі міндеттерді орындайтын заманауи кешенді ұсыну;

-көп ұлтты Қазақстан халқының рухани құндылықтарын сақтау;

- қазақстандық қоғамның тарихи-мәдени және ағартушылық мұрасын жинау, жүйелеу және қалыптастыру;

-кәсіби, бәсекеге қабілетті жастарды қалыптастыру, оны тарихқа, руханилыққа, мәдениетке және дәстүрлерге тарту;

-қазақстандық мұражай, ғылыми, ақпараттық және баспа өнімдерінің халықаралық бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету;

-мәдени алмасуды дамыту, ағарту, ғылым, мәдениет, өнер және музейтану тарихы саласындағы оқиғалар туралы қазақстандық қоғамның хабардар болуын арттыру;

Отандық білім беру тарихының мысалында педагогтер мен студенттерді тәрбиелеуге мүмкіндік беретін болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігінің маңызды компоненті ретінде қарастырылатын отандық білім беруді дамыту тарихының кешенін құрды. Қамарияш Райханқызы Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ жанындағы «Білім мұражайын» құру бойынша бас ғылыми қызметкер. Ғалымның қаламынан 3 монография «Ыбырай Алтынсарин оқулықтары», «Қазақстан педагогикасы және білім тарихы: полипарадигмалық тұғыр», 3 оқулық «Педагогика пәнін логикалық-құрылымдық курсы», «Қазақстан педагогикасы және білім тарихы», «История педагогики и образования Казахстана», 15тен астам оқу- әдістемелік құралдар және 150 ден астам ғылыми мақалалары жарық көрген. 3 мемлекеттік гранттық ғылыми жоба авторы және бірнеше ғылыми жоба мүшесі. Қамарияш Райханқызының жетекшілігімен 20-дан астам магистрлік, 3 ғылым кандидаттық, 4PhD докторлық диссертациялық жұмыстарға басшылық жасалып, қорғалды. «Ы.Алтынсарин» атындағы, «Білім беру көшбасшысы», «Қазақстан Тәуелсіздігінің 20 жылдығы», «2011 жылғы ЖОО үздік оқытушысы» «Л.Н.Гумилев» атындағы медальдарымен марапатталған.

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ жанындағы «Білім мұражайын» құру бойынша бас ғылыми қызметкер.

Қамарияш Райханқызы-ғалым, зерттеуші, ұйымдастырушылығы жоғары көшбасшы ғана емес, ол-екі табысты бала тәрбиелеп отырған тату отбасының анасы. Қыздары Джексембаева Н.С., Джексембаева Г.С. ана жолын ұстанған болашақ ғалым, педагогтер.

Ғалым Қ. Райханқызы үлкен эрудицияға, педагогикалық шеберліктің жоғары деңгейіне ие. Оның педагогикалық стилі демократизммен, мейірімділігімен, тұлғалық бағыттылығымен ерекшеленеді. Ізбасарларымен қарым-қатынас өзара сенім, құрмет, оқылатын пәнге деген қызығушылық негізінде құрылған. Оның шығармашылық тәжірибесі, педагогтың кәсібіне деген құштарлығы, сарқылмас өмірлік энергиясы мен оптимизмі әлі талай шәкірт дайындап, жаңалық ашуға мүмкіндік береді.

Қазақстан әйелдерінің қоғамды, білім мен ғылымды жаңғыртудағы рөлі туралы айтқан кезде, біздің ұстазымыз Қамарияш Райханқызы Қалкеева сияқты әйелдер өздерінің күнделікті еңбегімен мемлекет тарихын шыңдайтынына сенімдіміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру мақаласы» http://www.akorda.kz/kz /events/akorda_news/ press_ conferences/ memleket-basshysynyn -bolashakka- bagdar-ruhani-

zhangyru-atty-makalasy
2. Калкеева К.Р. История педагогики и образования Казахстана -Астана 2012г.
3. Калкеева К.Р. Тестовые задания по истории педагогической науки и образования. Астана 2015г.
4. Калкеева К.Р. Словарь по истории педагогической науки и образования. Астана 2015г.
5. Калкеева К.Р., Аймагамбетова Р.Х., Джексембаева Г.С. История педагогической науки и образования Казахстана. Учебное пособие, рекомендованное МОН РК. – Алматы: Эверо, 2018. – 370 с
6. Калкеева К.Р., Шалгынбаева К.К., Шолпанкулова Г.К., Айтышова А.М., Ерментаева А.Р., Байжуманова Б.Ш., Нурадинов А.С., Айқынбаева Г.Қ. және т.б Әлеуметтік психология. Алматы: Национальное бюро переводов, 2018. – 560 с. переведено с английского на казахский язык в рамкх проекта «100 новых учебников на казахском языке». Научным редактором является заведующая кафедрой социальной педагогики и самопознания профессор, д.п.н. К.К. Шалгынбаева
7. Калкеева К.Р., Толеубекова Р.К., Муталиева А.Ш. Ахтанова С.К., Джексембаева Г.С. «Педагогика высшей школы» Учебное пособие- Астана: Мастер ПО 2015- 252с.
8. Қазақстан Республикасының Білім және ғылым саласын дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы № 205 Жарлығымен бекітілген. docs /U1600000205
9. Калкеева К.Р. «Концептуальное содержание музея истории Казахстана» Астана-ТОО Адижан Трейд, 2013- 132с.

УДК 37:004

Қуанышбаева Әсел Хамитқызы
1 курс магистранты
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
Алматы қ., Қазақстан

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІ БАРЫСЫНДАҒЫ ҚИЫНШЫЛЫҚТАР

Түйін. Мақалада Қазақстан Республикасында қашықтықтан оқыту формасының қалыптасуы, қашықтықта білім алудағы ерекшелігі және ең бастысы қашықтықтан оқытудағы басты қиыншылықтарын қарастырады. Көптеген жылдар бойы Қашықтықтан оқыту педагогикасында орнатылған жаңа өзгерістерге біршама сұрақтар туындалып, білім беру жүйесінде көптеген өзгерістер де көбейді. Жыл сайын осы салаға сәйкес ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мен техникалар, интернет ресурстары көбеюде.

Қазіргі таңда төтенше жағдайға байланысты Қазақстан Республикасының барлық дерлік оқу мекемелері қашықтықтан оқыту кезінде барлық озық технологиялардың арқасында біршама білімді де меңгердік, алайда біршама қиыншылықтар да пайда болды.Сол себепті де, қашықтықтан оқыту жүйесін әлі де дамыту мақсатында қолайлы жақтарын ғана көрсетіп қоймай, оның білім беру жүйесінде қолдануындағы күрделілігі мен кемшіліктерін де ескерген жөн. Сонымен қатар, бұл мақалада елімізде төтенше жағдай жарияланғаннан бері Қазақстан Республикасының заманауи білім беру жүйесіндегі қашықтықтан оқыту формасының кез-келген мәселелері мен қиыншылықтары, ерекшеліктері айқындалып, шешу жолдарын қарастырады. Мақаланы жазу барысында материалдарды талдау, анализдеу, сауалнама, салыстырмалы-салыстырмалы әдістері қолданылды.

Түйінді сөздер: қашықтықтан оқыту, білім алу, білім беру, қашықтықтан оқытудағы қиыншылықтар мен мәселелер, білім беру жүйесі.

Резюме. В статье рассматривается формирование дистанционной формы обучения в Республике Казахстан, особенности дистанционного обучения и, самое главное, главные трудности дистанционного обучения. На протяжении многих лет в системе дистанционного обучения возникли некоторые вопросы к новым изменениям, которые были установлены в педагогике дистанционного обучения. С каждым годом в этой сфере увеличиваются интернет ресурсы, техник и информационно-коммуникационные технологии.

В настоящее время практически все учебные заведения Республики Казахстан, в связи с чрезвычайной ситуацией, благодаря всем передовым технологиям дистанционного обучения, получили значительные знания, но в значительной мере возникли трудности. Поэтому в целях дальнейшего развития системы дистанционного обучения необходимо не только продемонстрировать благоприятные стороны, но и учитывать сложность и недостатки его использования в системе образования. Кроме того, в нашей стране с момента объявления чрезвычайной ситуации дистанционное обучение очень актуально, в статье раскрываются не только проблемы, трудности, особенности дистанционной формы обучения в современной системе образования Республики Казахстана, но и пути ее решения. При написании статьи использовались методы анализа, анализа, анкетирования, сравнительно-сравнительного анализа материалов.

Ключевые слова: дистанционное обучение, образование, трудности дистанционного обучения, система образования.

Summary. The article discusses the formation of distance learning in the Republic of Kazakhstan, the features of distance learning and, most importantly, the main difficulties of distance learning. Over the years, the distance learning system has raised some questions about the new changes that have been established in the pedagogy of distance learning. Internet resources, technical equipment, and information and communication technologies are increasing every year in this area.

Currently, almost all educational institutions of the Republic of Kazakhstan have all the necessary knowledge, but difficulties have arisen. Therefore, in order to further develop the distance learning system, it is necessary not only to demonstrate the advantages, but also to take into account the complexity and disadvantages of its use in the education system. In addition, in our country, since the Declaration of an emergency, distance learning is very relevant. The article reveals not only the problems, difficulties, and features of distance learning in the modern education system of the Republic of Kazakhstan, but also the ways to solve it.

Keywords: distance education, learning, teaching, distance learning, difficulties in distance learning.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының жоғары білім беру жүйесін модернизациялау дамушы экономика талап ететін халықтың білім алу мен дағдылар игеру қажеттіліктерін қанағаттандыруға арналған.

Білім беру қызметтерінің деңгейі әр түрлі жоғары оқу орындары мен Қазақстанның әр аймағында әлі де айтарлықтай ерекшеленетіні жалпыға мәлім және бұл жалпы жоғары білім беру жүйесінің әлеуметтік-экономикалық тиімділігіне әсер етеді.

Біздің тұңғыш Елбасымыздың жолдауында: «Біздің азаматтарымыз үнемі ең озық жабдықтармен және ең заманауи өндірістерде жұмыс жасау машығын меңгеруге дайын болуға тиіс»- дей отыра, қандай жағдайда да болмасын білім беру мекемелеріні күрт өзгерістерге дайын болуын міндеттеген болатын.[Н.Ә.Назарбаев жолдауы].

Қазіргі жағдайға байланысты барлық оқу мекемелері қашықтықтан оқыту формасына көшуге мәжбүр болғандықтан, заманауи технологияларын меңгеру аса күрт тапсырма болмады десек те болады.

Қашықтықтан оқытудың жаңа технологияларын кеңінен қолдану қазақстандық ЖОО-да білім сапасындағы теңсіздікті жоюға мүмкіндік береді.

Қашықтықтан оқытудың тиімді жүйесін құру халықтың едәуір бөлігі үшін сапалы білімге әлеуметтік қол жетімділіктің жағдайын жасайды және әртүрлі себептермен күндізгі оқыту қызметін пайдалана алмайтын адамдар үшін білім беру мәселесін шешуге көмектеседі.

Қашықтан оқыту – бұл ақпарат алудың қазіргі тәсілдерін қолдануға негізделген әдіс. Бұл әдіс студент пен оқытушының жеке байланысынсыз қашықтықтан білім алуға мүмкіндік береді. Бұл әдіс жаттығулар, зертханалық жұмыстар, өзіндік жұмыстар сияқты бірнеше әдістерді қамтиды.

Алайда бұл оқыту жүйесінің өзінің қиындықтары ман күрделілігі болады. Бұл әдісті қолданудағы алғашқы болып білінетін, болуы ықтимал қиындықтарды қарастырсақ, олар мынадай:

– Үлкен мотивацияның қажеттілігі. Сыртқы бақылаусыз оқудың дұрыс қарқынын сақтау әркімнің қолынан келе бермейді.

– Коммуникативтілік дамымайды. Қашықтан оқыту кезінде студенттердің бір-бірімен және мұғалімдермен жеке байланысы аз, ал кейде мүлдем болмайды.

– Компьютерлік сауаттылықтың жеткіліксіздігі. Елімізде мұндай әдіске

мұқтаждардың көпшілігі интернетке қол жетімсіз және компьютер алуға мүмкіндігі жоқ шалғай аудандарда тұрады.

– Практикалық білімнің болмауы. Тіпті ең заманауи технологиялардың өзі болашақ мамандарға, әсіресе медицина және педагогика саласындағы, нақты іс-тәжірибені алмастыра алмайды.

Қашықтан оқыту дегеніміз – білім беру процесіне қатысушылардың бір-бірімен және оқыту ортасымен әр түрлі мультимедиялық технологиялар арқылы интерактивті әрекеті болып табылады. Кейбір Университеттің басшылары қашықтықтан оқыту мұғалімдердің жұмыстарын жеңілдетеді деп санайды. Шындығында, қашықтан оқыту формасы көп уақытты қажет етеді және өзінің жеке тәсілі болады. Өздігінен, қашықтан оқыту – бұл материалдарды жобалаудың неғұрлым жекелендірілген үдеріс ретінде түсіндіріледі және дайындыққа көп уақыт кетеді. Сонымен қатар, қашықтықтан оқытудың әртүрлі модельдері бар. Олар сабақтарды өткізу әдістемесінде, өзара әрекеттесу формаларында, сонымен қатар оқу материалдарын ұйымдастыруда және ұсынуда ерекшеленеді.

Қашықтықтан оқыту түрінде оқу материалын сызықтық ұсыну мүмкін емес. Мұғалім оқу материалын неғұрлым түсінікті болатындай құрастыруы керек. Ақпарат мөлшерленген түрде берілуі керек. Материалдың мазмұны қол жетімді және түсінікті болуы керек. Мұндай материалдарды жасау үшін арнайы мамандарды, әдіскерлерді, ақпараттық технологиялар саласындағы мамандарды тарту қажет. Мұғалімді барлық осы функцияларды үйлестіре алатындай етіп дайындау қажет.

Негізгі бөлім. Қашықтықтан оқыту сөйлеу және жазу дағдыларын дамыту процесін қиындатады. Егер жазбаша сөйлеу мұғалімнің тексеруін қажет етсе, сөйлеу дағдыларын дамыту оқу әңгімесіне тікелей қатысуды немесе оны тікелей бақылауды, қажет етеді. Мысалы, сөйлеу айналымдарын қате жаттауын болдырмау.

Сөйлеу дағдыларын дамыту мұғалімнің қатысуын талап етеді, бұл жағдайда онлайн-топтағы сабақтар қиын, ал жеке қолдау көп уақытты қажет етеді.

Оқуға қатысушыларға білім беру, сондай-ақ оларна қажетті дағдылар мен біліктерді дамыту мақсатында қашықтықтан оқыту курсы енгізілген түрлі элементтерден басқа, қашықтықтан оқыту курсының көмегімен қалай жүргізілуі тиіс болатын ақпараттарды қамтиды. Көпшілік жағдайда қашықтықтан оқыту курсы, курсқа қатысушы қашықтықтан оқытудан өткен кезде қашықтықтан оқыту курсының бөлімінен бөліміне қалай көшетінін анықтайтын ережені өзіне қамтиды. Мұндай ережелер тізбесін көбінесе қашықтықтан оқыту траекториясы деп атайды.

Қашықтықтан оқыту курсының негізгі сипаттамаларының бірі, қашықтықтан оқыту саласындағы заманауи стандарттарға оның сәйкестігі болып табылады. Бүгінгі күні қашықтықтан оқыту саласындағы ең көп таралған стандарт – SCORM болып табылады.

Қашықтықтан оқытуды өткізу кезінде алда тұрған маңызды міндет білім алушы мен ұйымдастырушының арасындағы өзара қарым-қатына-

сты ұйымдастыру болып табылады. Бұл міндетті шешу үшін пайдаланылуы мүмкін құралдардың үлкен жиынтығы бар.

Ең кең көлемде таралғаны мыналар:

– электронды пошты;
– чат;
– форум;
– блог;
– бейне және аудиоконференция.

Аудио және бейнеконференция кішігірім жекелеген тақырыптар баяндалатын семинарлар өткізу кезінде жиі пайдаланылады.

Қазіргі уақытта өзінің меншікті электронды білім алу ресурстарын, бақылау және тест жұмыстарын, тіпті білім беру курстарын әзірлеуге мүмкіндік беретін ең көп таралған жүйелердің бірі Moodle жүйесі болып табылады.

Moodle – модульдік нысанды-бағытталған динамикалық орта – бұл лицензия бойынша таралатын оқытуды еркін басқару жүйесі. Бұл жүйе, ең алдымен ұйымдастырушы мен қатысушының арасындағы іс-әрекеттерді ұйымдастыруға бағытталған, дәстүрлі қашықтықтан оқыту курстарын ұйымдастыруға, сондай-ақ күндізгі оқыту процесін қолдауға қолайлы [*Ахметова Г.Қ., 46-47 бб.*].

Ең алдымен, қашықтықтан оқытудың қазіргі технологияларының көпшілігінде (электронды пошта, телеконференциялар, форумдар, чат бөлмелері, электрондық хабарлама тақталары, виртуалды интерактивті тақталар және басқалары) қашықтықтан оқыту жүйесінің негізі болып табылатындығын атап өтеміз. Мұны заманауи қашықтықтан оқыту жүйелерінің кең функционалдығы дәлелдейді: олардың құрамында білім беру мазмұнын құрудың, сақтаудың және жеткізудің құралдары, сонымен бірге оқытуды басқару құралдары бар [Коняева Е.А 2016, 195 б.].

Қашықтан оқыту педагогикасы – бұл ақпараттық және компьютерлік технологиялардың ықпалдастырылған ғылымы қашықтықтан оқыту арқылы оқу процесінде өздігінен білім алу мүмкіндігі, өзін-өзі тәрбиелеу және ол үшін қажетті дағдыларды қалыптастыру болып табылады.

Қашықтықтан оқытуды жүзеге асырудағы практикалық тәжірибе оқытушының қашықтықтан оқыту жетістіктеріндегі шешуші рөлін айқындап көрсетеді.

Мұғалімге байланысты:

– Студенттердің қашықтықтан оқыту мен жалпы қоғамдық пікірлерге қатынасы

– Электрондық оқу әдістемелік материалдардың сапасы

– Қашықтықтан оқыту процессінің сапасы

– Заманауи білім технологияларын тиімді пайдалану [Мутанов Г.М. 57.]

Алайда, қашықтықтан оқыту барысында заманауи инновациялық технологияларды қолданғанымен де қашықтықтан оқытуда біршама қиындықтар туындады.

Бұл инновациялар қазірдің өзінде толық дайын деп айту қиын, өйткені кейбір жақтары әлі де даму сатысында және эксперименттер жүргізілуде. Алайда, компьютерлік технологияларды енгізуге байланысты барлық инновациялармен бірге бірқатар мәселелер туындайды.

Бірінші мәселе – оқытушылар мен мұғалімдердің кәсіби даярлығында. Қашықтан оқытудың негізгі элементтерінің бірі – мұғалімнің өзінің дайындығы. Компьютерлік технологияны қашықтықтан оқыту жүйесіне енгізу кезінде мұғалімдердің осындай жаңашылдыққа дайын екендігіне көз жеткізу керек. Сәтті қашықтан оқыту мұғалімдердің қабілеттерінің барлық технологияларды үйренуге және оларды тиімді қолдануға жеткілікті екендігіне сенуден басталады. Мұғалімдер мен оқытушылардың ақпараттық технологиялар саласындағы жаппай даярлығы қашықтықтан оқыту мен қазіргі заманғы педагогиканың дамуына ықпал етеді.

Екінші мәселе. Егер бірінші мәселе мұғалімдер мен оқытушылардың дайындығы туралы айтылса, екінші мәселенің мәні студенттердің дайындығы. Қашықтан оқыту процесінде студенттердің жеке ерекшеліктері, оқу шарттары, компьютерлік технологиялар мен интернет ресурстарын пайдалану мүмкіндігі секілді бірқатар кедергілерге кезігіп отырады. Бүгінгі күні әр оқушының жеке дара ерекшеліктерін ескеретін қашықтықтан оқыту бағдарламалары жоқ және мұндай жеке бағдарламаларды құру әлі мүмкін емес сияқты. Сондықтан барлық студенттерді қашықтықтан оқытуға және жалпы қашықтықтан оқыту педагогикасына бейімделуге бағытталған қашықтықтан білім беру ортасын құру қажет.

Келесі мәселе – білім беру ұйымдарында ақпараттық технологияларды енгізудің шектеулі деңгейі. Мұны іске асыру үшін үлкен ресурстар – уақыт пен қаражат қажет. Жаңа оқу бағдарламалары, әдістемелік нұсқаулықтар, нұсқаулықтар, оқу құралдары, қашықтықтан оқыту мысалдары. Қашықтықтан оқытуды білім беру қызметтерінің қатарына қосуды ұйғарған білім беру мекемелері барлық қажетті құрал-жабдықтармен қамтамасыз етілуі керек. Қашықтан лайықты білім алу мүмкіндігі сапалы дайындалған оқу орындарына байланысты.

Төртінші мәселе. Қашықтықтан білім беруде бірыңғай білім беру стандартының болмауы. Бұл мұғалімдердің көпшілігі басқа біреудің ойлап тапқан білім беру бағдарламасымен жұмыс істегісі келмейтіндігіне байланысты. Ал ол мұғалімдер өздері құрастырған оқу бағдарламаларын заңды түрде алуға болатындай мүмкіндікті ұсынудан бас тартады [Глазнева С.Е. Коняева Е.А. 2016, 58].

Бесінші мәселе. Қолайлы ортаның болмауы. Стандартты оқу процесінде мұғалім мен оқушы арасындағы атмосфера жиі шиеленіседі. Бұның әр түрлі авторлар бірнеше рет талқылаған өз себептері бар [Загузина Н. Н., Невзоров Б.П. 2014, 65 б.].

Қазіргі таңда білім индустриясында өзіндік орны бар қашықтықтан білім беру саласы туралы жиі айтылуда. Осыған байланысты Ф. Махлуп қазіргі заманғы білім индустриясының келесі компоненттерін бөліп төмендегідей атап көрсеткен:

Біріншіден, бұл түрлі білім беру институттары (Мектеп, колледж, Жоо) ғана емес, сонымен қатар адамның үйде, шіркеуде, әскерде және т. б. білім алуы. Үшіншіден, Ақпарат және коммуникация құралдары: баспалар, баспаханалар, радио, кино, театр, теледидар, пошта және т. б.

Екіншіден, бұл үкімет қаржыландыратын ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар жүйесі.

Үшіншіден, Ақпарат және коммуникация құралдары: баспалар, баспаханалар, радио, кино, театр, теледидар, пошта және т. б.

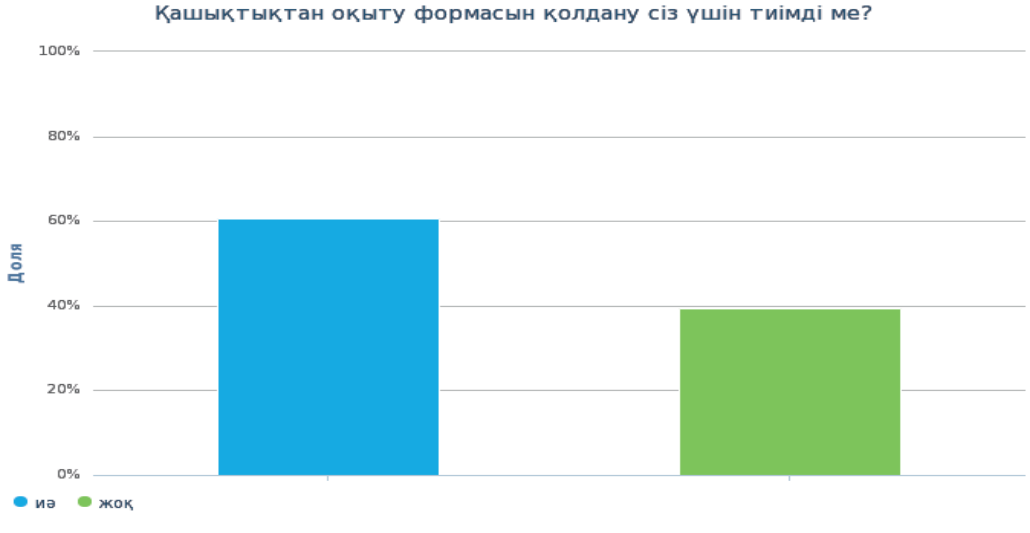
Төртіншіден, ақпараттық машиналар: компьютерлер, ақпараттық жүйелер, музыкалық аспаптар, сигналдық жүйелер және т. б.

Бесіншіден, бұл барлық мүмкін консультативтік қызметтер, есептілік, деректерді өңдеу және беру.

Нәтижесінде, Ф. Махлуптың бағалауы бойынша АҚШ-тың жалпы ұлттық өнімінің 30% – ы білім индустриясына жұмсалады [Стоуньер Т. 1986, 405 б.].

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, қашықтықтан оқыту одан әрі дамыту үшін үлкен перспективаға ие екенін тағы да атап өткен жөн. Бұл қашықтықтан білім беру қызметтері нарығындағы сұраныстың өсуімен байланысты.

Қазіргі жағдайға байланысты Қазақстанның білім беру жүйесі елеулі қиындықты бастан кешуде. Себебі, COVID-19, әлемді дүр сілдірген коронавирус вирусының әсерінен қашықтықтан оқыту формасына көшуге мәжбүр болдық. Бұл жағдай барлық білім беру мекемелерін үлкен сынақ күтіп тұрды. Алайда біз бұл қиындыққа бой сұнбай, қазіргі таңда қашықтықтан оқыту жүйесін көтере білдік деп ойлаймын. Әрине, әлі де бұл салада біршама қиындықтармен кездесіп жатырмыз, бірақ бұл мәселелердің шешімін табу үстіндеміз. Осыған орай, мен қашықтықтан оқыту туралы білім алушылар мен білім берушілердің арасында сауалнама жүргізген болатынмын. Бұл сауалнамаға шамамен 100 адам қатысты. Төменде көрсетілген 1-кесте бойынша қашықтықтан оқыту формасына 60%-ы «қанағаттандырады» деген жауап берсе, қалған 40%-ы «қанағаттанбады» деп жауап берді.

Кесте -1

Келесі төменде көрсетілген екі диаграмма бойынша қашықтықтан өту формасының тиімді жақтары мен тиімсіз жақтары көрсетілген. Тиімді жағынан басым болған уақыт пен қаржы үнемділігі (яғни, студенттердің, оқушылардың жолға және тамаққа шығындалмауы)деп көрсетілсе, ал тиімсіз жағы интернет желісінің ақаулықтарымен сәйкестендірді.

Диаграмма-1

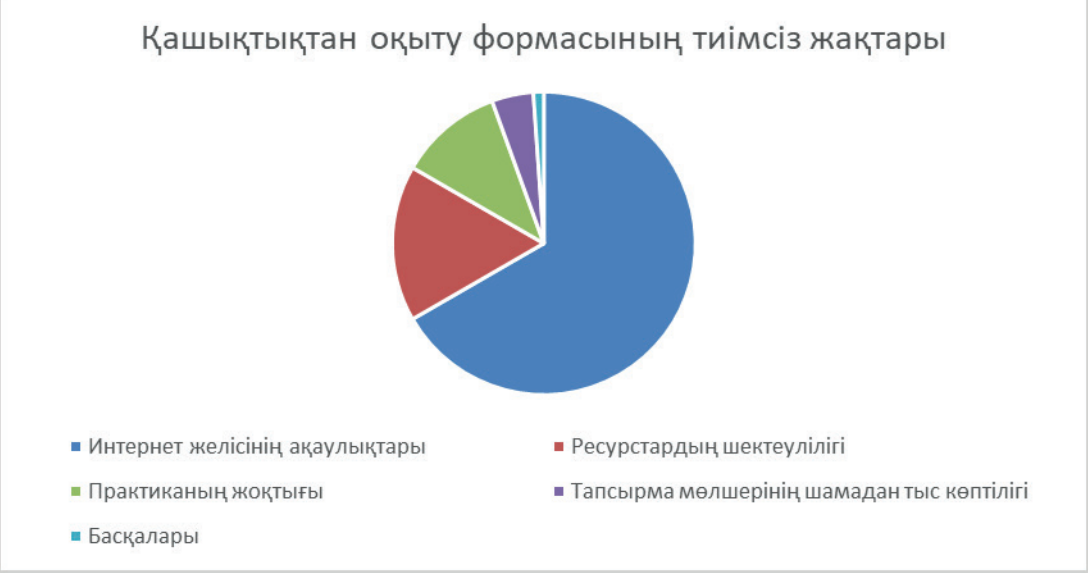

Диаграмма-2

Осылайша қашықтықтан оқыту формасының қолайлы және қолайсыз жақтарын саралай отыра сауалнама берушілердің ұсыныстарын да ескердік. Сауалнама берушілердің көбісінің ұсыныстары – Қазақстан бойынша интернет желісінің жылдамдығын арттырып, барлық онлайн кітапханаларға тегін қосылулар және онлайн кітаптар ресурстарын арттыру, т.б.

Қашықтықтан оқыту процесі осы мәселелерді шешуі керек. Қашықтықтан оқыту барысында мұғалімдер тек ақпаратты «береді», ал студенттер оны өздігінен оқыту әдісін қолдана отырып пайдалы білімге айналдырады. Мұндағы өнімділікті бақылау функциясы компьютерге беріледі. Осыған байланысты оқуға қолайлы атмосфера туындауы керек. Алайда, тәжірибе көрсеткендей, ақпараттық технологияларды енгізу адамдардың санасына ешқалай әсер етпеді. Көбіне оқу процесінің екі жағы да өз көзқарастарында консервативті болып қалады.

Қашықтықтан оқыту жүйесінде видеоконференция сервері қазіргі таңда іс жүзінде пайдаланылып жүр, бұл оқытушы мен студенттер арасындағы бейне байланыс модулін «Moodle» курсының элементі ретінде пайдалануға мүмкіндік береді. Тек «Moodle» ғана емес, «ZOOM», «Teams», т.б. платформалар қолданылуда. Осы аралықта біздің қашықтықтан оқытудан жинақтаған тәжірибеміз қашықтықтан оқытудың атап өткен мәселелрін ескере отырып оларды шешудің мүмкін жолдарын ұсынуға мүмкіндік берді:

1. Күндізгі және қашықтықтан оқытудың сабақ көлемінің арақатынасын белгілейтін күндізгі және қашықтықтан оқытудың моделін құру қажет.

2. Қашықтықтан оқытудың «дайындығын» анықтайтын нормативтік акт әзірлеу яғни, ҚР-ның Ғылым және Білім Министрлігінің ережелеріне «Жоғары оқу орындарына арналған пән бойынша электрондық оқу-әдістемелік кешенін (ЭОӘК)» енгізу. Қашықтықтан оқытудың рецензиясын және тіркеу тәртібін нақтылау (мысалы, ЭОӘК сияқты)

3. Білікті арттыру факультетінің тыңдаушыларын, сырттай оқитын студенттерді қашықтықтан оқытуда реттейтін нормативтік құжаттарды әзірлеу.

4. Қашықтықтан оқыту немесе оның элементтерін қолдану мүмкін болатын академиялық пәндерді анықтау қажет.

5. Күндізгі қашықтықтан оқыту жағдайында электрондық оқулықтар үшін оқу тапсырмаларын бейімдеу қажет.

6. ҚР үшін бірыңғай жүйесі LMS (Learning Management System) – елдегі қашықтықтан оқыту қызметін басқару жүйесінің негізі болатын оқытуды басқару жүйесін таңдау және бірлескен қолжетімділікті қамтамасыз ете отырып, оқу онлайн-материалдарын әзірлеу, басқару және тарату үшін пайдаланылатын болады.

7. Университеттің профессорлық-оқытушылық құрамының кәсіби қызметінің ерекшелігіне барынша сәйкес келетін заманауи оқыту технологиялары (әдістер, формалар мен құралдар, соның ішінде қашықтықтан оқыту) жиынтығы негізінде жоғары білім беру мұғалімін кәсіби даярлау жүйесінде оқу-танымдық белсенділікті жандандыру.

Қорытынды. Осылайша, қашықтықтан білім беру саласында қашықтықтан оқытудың сапасын жақсарту үшін шешілуі қажет бірқатар өзекті мәселелер бар деп қорытынды жасауға болады. Осы міндеттерді шешудің негізгі бағыттары: оқытушылар мен студенттер үшін бейімделетін қашықтықтан білім беру ортасын құру. Бейімделу процесінде мұғалімдер оқыту мүмкіндіктерінің негіздерін, ал студенттер оқу мүмкіндіктерін үйренуі керек. Келесі бағыт – білім беру ұйымдарын ақпараттық-коммуникациялық технологияларды кіріктіруге дайындау. Қашықтан білім берудің бірыңғай стандартын құру: электронды оқулықтар, нұсқаулықтар, оқу құралдары, сонымен қатар әртүрлі кешендер мен бағдарламалар. Қашықтан оқыту саласындағы жаңалықтар мен инновациялар осы мәселелерді шешуге айтарлықтай үлес қосады. Ол үшін педагогикадағы ақпараттық технологиялар саласында жаңа зерттеулер жүргізу, ақпараттық технологияның жалпы педагогикаға, сондай-ақ оқытушылар мен студенттерге тигізетін әсерін зерттеу қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы.
2. Қазақстан жолы – 2050: «Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ.» (17 қаңтар 2014 жыл.)
3. Ахметова Г.Қ. «Өрлеу» БАҰО» АҚ Moodle жүйесімен танысу.
4. Дистанционное обучение (опыт реализации в ВКГТУ) / под общей редакцией д.т.н., профессора Мутанова Г.М.. – Усть-Каменогорск: ВКГТУ, 2006. – С 57
5. Коняева Е.А., Прокопенко Е.В. Дистанционное образование и его педагогические принципы // Всероссийская студенческая научно-практическая конференция «Актуальные проблемы образования: позиция молодых» по материалам Всероссийской научно-практической конференции 2016 г: Изд-во «Золотой феникс», 2016 – С.202 – 204.
6. Глазнева С.Е. Коняева Е.А. Положительные и отрицательные стороны дистанционного обучения // Актуальные проблемы образования: позиция молодых: материалы Всероссийск. студ. науч.-практ. конференции 2016 г: Изд-во «Золотой феникс», 2016. – С.57-59.
7. Загузина Н. Н., Невзоров Б.П. Проблемы развития дистанционной педагогики// Вестник Кемеровского государственного университета 2014, Невский институт управления и дизайна, Кемерово 2014. – С.64 – 66.
8. Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики // Новая технократическая волна на Западе. М.: Прогресс, 1986. С. 392-409.

Мейрбеков Акылбек Кайратбекович
PhD
«Ағылшын филологиясы» кафедрасы
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
Қазақстан, Түркістан қ.

Керимбаева Ботагоз Талгатовна
PhD, қауымдастырылған профессор,
«Шетел филологиясы және аударма ісі» кафедрасының меңгерушісі
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
Қазақстан, Ақтөбе қ.

АҚПАРАТТАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ ОҚЫТУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін. Бүгінгі таңда егеменді еліміздің Білім беруді дамытудағы міндеттерінің бірі – еліміздің әлеуметтік-экономикалық бүгінгі қоғам талаптарына лайықты сапалы мамандарды даярлау көзделген. Өркениетті дамыған еліміздің негізгі міндеттерінің бірі ақпараттық қоғам және жаңа ауқымды ғылыми технологияларды дамуы жағдайында кәсіби өсу жоғары кәсіби мамандарды даярлау, сонымен қатар өз мамандығымен бірге ағылшын тілін жетік білу болып табылады. Ағылшын тілін оқытудың маңызы халықаралық қатынасымға еркін түсе алатын жеке тұлғаны қалыптастыру болса, оқытушының рөлі басқа мәдениет өкілі ретінде ағылшын тілінде анық сөйлейтін орта қалыптастыру.

Түйінді сөздер: ақпараттандыру, ағылшын тілі, білім беру, құзыреттілік.

Резюме. На сегодняшний день одной из задач развития образования суверенной страны является подготовка качественных специалистов, соответствующих современным требованиям общества, социально – экономического развития страны. Одной из основных задач цивилизованного развития страны является подготовка высокопрофессиональных специалистов в условиях развития информационного общества и новых масштабных научных технологий, а также знание английского языка вместе со своей профессией. Значение преподавания английского языка заключается в формировании личности, способной свободно вступить в международные отношения, а роль преподавателя как представителя другой культуры – в формировании четкой говорящей среды на английском языке.

Ключевые слова: информатизация, английский язык, образование, компетентность.

Summary. Today, one of the tasks of developing education in a sovereign country is to train high-quality specialists who meet the modern requirements of society and the socio – economic development of the country. One of the main tasks of the civilized development of the country is to train highly professional specialists in the context of the development of the information society and new large-scale scientific technologies, as well as knowledge of the English language along with their profession. The importance of teaching English lies in the formation of a person who can freely enter into international relations, and the role of the teacher as a representative of another culture – in the formation of a clear English speaking environment.

Keywords: Informatization, the English language, education, competence.

Қазіргі таңда кәсіби ағылшын тілінде білім беру жүйесі еңбек нарығына жетімсіз бейімделген. Нәтижесінде жоғары білімі бар адамдар өте көп болғанымен, өз ісін жетік білетін мамандар мүлде жетіспейді. Сондықтан шет тілін оқыту үрдісіне жаңа көзқараспен қарау қажет. Кәсіби біліктілігін көрсету үшін маман шет тілін меңгерудің аса маңызды екенін ескергені жөн.

Ағылшын тілін оқытуда негізгі басымдық коммуникативтілікке, интербелсенділікке, мәдени және кәсіби контексте, оқытудың автономдылығы мен ізгілендірілуінде тілді үйренуге беріледі. Біз оқытуды студенттердің қабілеттерін, оқу деңгейлері мен беймділктерін ескере отырып тұлғалық-бағдарлануы дұрыс деп санаймыз.

Өйткені ол-жаңа заман талабы. Білім беру орындарында әдеттегі тілдік білім беру парадигмалары ескіргендіктен, тілді үйретудің жаңаша технологияларын қолдану қажет. Тәжірибелер барысы көрсеткендей, білім беру орындарында ағылшын тілін оқытуда болашақ маманның кәсіби жан-жақтылығын жетілдіру үшін ауызекі тілді ғана үйрету аздық етеді. Бұл дегеніміз студент кәсіби тілде сөйлей білмейді деген сөз. Сөйлей білмегендіктен, кәсіби жетістіктерге жете алмауы мүмкін. Бітірушілер мамандық бойынша әдебиеттерді оқи алады, бірақ ағылшын тілінде еркін сөйлеп, мамандығына байланысты өз ойларын еркін жеткізе алмайды. Бақылау, әңгімелесу, сауалнама жүргізу нәтижелері көрсеткеніндей

мынадай қиындықтар кездесіп отыр: коммуникативті-функционалды сөздіктерді дәлме-дәл жүзеге асыра алмауы, коммуникативті тапсырмаға сөйлесудің қажетті типін таңдап, өзінің ойын жеткізе алмау, сонымен қатар өзінің ойын жеткізуде тіл таңдау сенімсіздігі орын алады. Қазіргі таңда жас маман кәсіби бәсекелестікке бейім болып, өз қоғамының дамуына белсенді түрде ат салысқаны абзал.

Бүгінгі күнде жұмысқа қабылданушылардың 70 пайызынан жұмысқа алу үшін ағылшын тілін білу талап етіледі. Ағылшын тілін «сөздікпен оқып» пайдалану тәсілі қазір ескірген. Қазіргі маман шет елдік әріптестермен ауызекі тілде сөйлесіп қана қоймай, олармен халықаралық кәсіби іс-тәжірибесін дамытуы керек. Әлеуметтанушылардың зерттеулері бойынша әлемде ең сұраныстағы басты қабілеттілік, бұл шығармашылық шабыт пен өзін-өзі шыңдау қабілеті екен. Яғни әңгімелесу кезінде шығармашылық шешім қабылдау қабілеттілігі, халықаралық дәрежедегі ағылшын тілін жетік білген кезде ғана жүзеге асады.

Маманның жоғары кәсіби біліктілігі оның өз мамандығына деген ықыласына байланысты. Ағылшын тілін меңгеру деңгейі де жанжақты мүдделердің кәсіби қабілетпен сәйкес келген жағдайда ғана ойдағыдай болмақ. Бұл жоғары білім берудің Мемлекеттік стандартымен сипатталады. Ағылшын тілін үйрену үшін, студенттерге оның өз мамандығын жан-жақты меңгеріп қана қоймай, оның қазіргі қоғам сұранысына, талаптарына дайын болуы қажет екенін де кәсіби тұрғыда түсіндіру керек. Қазіргі таңда кәсіби бағдарламаға сай ағылшын тілін оқыту білім саласындағы өте маңызды мәселелердің бірі.

Қазіргі қоғамда ағылшын тілін үйрену үлкен маңызға ие болып отыр. Бұл тіл тек біздің елді ғана емес, сонымен қатар әлемді қызықтырып отыр. Себебі күн сайын дамып Қазақстан экономикасына инвестиция құйып отырған Халықаралық компаниялар назарын өздеріне аударуда. Қазір еңбек нарығында ағылшын тілін білетін мамандар үлкен сұранысқа ие. Ағылшын тілін үйренумен қатар болашақ маман халықаралық компаниялар туралы толық ақпарат алады.

Осылайша, ақпараттық технологияларды пайдалану мен оларды кәсіби іс-әрекеттегі практикалық міндеттерді шешуде қолдануға оқытудың тұтастығын қамтамасыз етудің, осы үдерістерді ғылыми-әдістемелік қамсыздандырудың жетімсіздігі айқындалды (Федотова Е.Л. 2008).

Білім беру мекемелерінің негізгі міндеті ақпараттық қоғам және жаңа ауқымды ғылыми технологияларды дамуы жағдайында кәсіби өсу мен кәсіби мобильді жоғары білімді тұлғаларды, жоғары кәсіби мамандарды даярлау болып табылады.

Қазіргі уақытта мамандар ЖОО бітірушілердің ағылшын тілін жеткілікті әрі кәсіби құзырлық деңгейінде меңгеруі үшін атсалысып жүр. Бірақ, көптен бері тұжырымдамалық тұрғыдан айқындалған оқыту әдістемесін талдау негізінде болашақ мамандардың ағылшын тілін игерудегі кәсіби құзырлықтарының қалыптасу деңгейінің қазіргі ақпараттанған қоғам талабына сай емес екендігі анықталуда. Білім беру стандарттарында көрсетілген құзырлықтарды қалыптастыру талаптарында ағылшын тілі үйренудің жаңа жолдарын іздестіру талап етіледі.

Қазақстан Республикасында «Болашақ» бағдарламасы, шетелде мемлекеттік бағдарламалармен оқу мүмкіндігі, көптеген халықаралық семинар, конференцияларға қатысу, халықаралық аренаға шығу мүмкіндіктері бар. Жоғары оқу орындарында студенттерді ағылшын тілін оқытып, меңгертумен қатар, тіл үйренушінің интеллектуалды дамуын да көздейді. Ағылшын тілін жалпы білім беру пәні ретінде оқытуда арнайы кәсіптік бағыттағы аутентикалық материалдар негізінде студенттің шығармашылық, сыни ойлау, ұйымдастырушылық, іздену қабілеттерін дамыта отырып және оның қатысымдық құзырлығын қалыптастырады.

Ағылшын тілі арқылы студенттердің кәсіптік даярлығын қалыптастыру мүмкіндіктеріне: студенттің ағылшын тілі арқылы кәсіптік білімін толықтыру; кәсіптік даярлығын жалғастыру үшін түрлі бағдарламаларға қатысу; ағылшын тілі арқылы кәсіптік әдебиет көзін түпнұсқада оқу, сынау, салыстыру, шығармашылық тұрғыдан ойлау белсенділігін арттыру; өз кәсібі саласындағы ұлттық жетістіктерді ағылшын тілі арқылы өзгелерге таныстыру мүмкіндігі жатады.

Жоғары оқу орындарында ағылшын тілін кәсіптік-қатысымдық бағытта оқытуда студенттердің кәсіптік даярлығын қалыптастыру мақсатталып отырғандықтан, оны жүзеге асыру міндеттері ретінде жеткізу үшін төмендегідей міндеттер қойылады: қарым-қатынас жасауды меңгерту; мамандық үшін маңызды арнайы қабілеттерді дамыту; сыни ойлау, ізденушілік-шығармашылық дағдысын, өз білімін көтеру арқылы кәсіптік шеберлікті дамыту.

Шетелдік ғалымдар Клемент Р., Дорней З. (Clement R., Dornyei Z. 1994), Скиннер Е.А. (Skinner E.A. 1993). шетел тілін меңгеру мотивациясының үш деңгейін қарастырған Студенттердің тілді саналы меңгеруі және ағылшын тіліне мотивациясын тудыру үшін ғалымдар тілді оқытудың үш деңгейін анықтаған: ситуациялық деңгей, студенттің тілдік деңгейі және студенттің (танымдық) деңгейі. Студенттің тілдік деңгейі оның бастапқы білім деңгейі мен пәнге көзқарасы арқылы анықталады. Студенттің (танымдық) деңгейі оның танымдық үдерісте көрінетін жеке қасиеттері арқылы, өзінің күшіне, қабілетіне сенімділігі арқылы байқалады. Ситуациялық

деңгей мотивациялық аспектілерді қамтиды: қызығушылық, қажеттіліктеріне сәйкестік, сәттілікті күту, нәтижелерге қанағаттану т.б. З.Дорнейдің (Dörnyei Z. 1994) айтуынша аталған үш деңгейдің әсері бір-біріне тәуелді емес, өйткені әр деңгейдің мотивтері белсенді. Аталған үш деңгей ағылшын тілін оқытудың негізгі компоненттеріне сәйкес келеді: тілді меңгеруші адам (мотивация), меңгерілетін шетел тілі (тілдік білім) және шетел тілін меңгеру жағдайлары (ақыл-ой әрекеттерін) және тілді өз бетінше қолдану шеберліктері (өзін-өзі ұйымдастыру).

Ағылшын тілі сабақтарында қарым-қатынас жасауды меңгертуге қажетті шарттар: қарым-қатынастың мотивациялық негізін қалау; аудиториядағы қатысымдық жағдайды ұйымдастыру; студенттердің ағылшын тілінде ойлауы жағдайын туғызу болып табылады.

Ағылшын тілін оқытуда студенттердің кәсіптік даярлығын қалыптастыру олардың кәсіптік-қатысымдық құзіретін қалыптастыру негізінде жүзеге асады және оның құрылымының негізі оқыту ұстанымдары болып табылады.

Ғалымдар И.В. Рахманов, О.Г. Поляков, М.В. Ляховицкий шетел тілін оқыту әдістемесінде шетел тілін оқыту ұстанымдарына ерекше мән беріп негіздеген.

Я.А. Коменский (Коменский Я.А. 1955) негізін қалаған ұстанымдар (саналылық және белсенділік, көрнекілік, жүйелілік және бірізділік, беріктік, ұғымдылық) ғалымдар үшін оқыту әдістері мен ұйымдастыру түрлері, дидактикалық ұстанымдарды жетілдірудің бай көзі болып табылады, мысалы күні бүгінге дейін ғалымдар, нені үйрету және қалай үйрету мәселесін шешу; қазіргі заман дидактикасы, бұларға қоса – қашан, қай жерде, кімді және не үшін оқыту қажет деген мәселелерді қарқынды зерттеуде.

Дидактикалық үдерістің негізін құрайтын оқыту ұстанымдары оқыту мазмұнын анықтауда, ұйымдастыруда және оқыту әдістерін іріктеуде өзара байланыстағы бастапқы ережелер жиынтығы деп қарастырылады. Ұстанымдар дидактикалық процестің біртұтас концепциясын құрайды және нұсқау қызметтерін атқарады. М.Н. Скаткин бойынша (Скаткин М.Н. 1984), «оқыту ұстанымдары дидактикалық әрекеттердің ережелерін сақтай отырып, оқушыны біліммен таныстыру, танымдық қызығушылықтарын дамыту, дүниеге көзқарасын қалыптастыру болып табылады.

Сонымен қатар бүгінгі жаһандану заманында әлемнің қандай елінде болмасын еңбек нарығында еркін араласып, заман талабына сай қажеттіліктерін өтей алатын жан-жақты дамыған тұлға қалыптастыру.

Ақпараттандыру жағдайында білім беру үдерісін бүгінгі күн талабына сай жаңаша ұйымдастыру ғалымдардан оның педагогикалық-психологиялық негіздерін, теориясы мен тәжірибесін терең зерттеуді, заманауи талаптарына қарай білім беру технологиялары мен әдістерін, дүниетанымының ұстанымдарын қайта қарастыруды, рухани-адамгершілік құндылықтарға бетбұрыс жасауды талап етеді.

Демек, жаңаша білім беру – жаңа білім мен дағдыны меңгерген, шығармашылық қабілеті жоғары, дербес ізденіс нәтижесінде елеулі мәселелердің шешіміне қол жеткізетін, ойлау қабілетімен ерекшеленетін тұлғаны қалыптастыруды көздейді.

Білім әлеуметтік-мәдени феномен ретінде адам үшін жаңа ақпарат пен нәтижелі қарым-қатынас қалыптастыру факторы болып саналады. Бүгінгі таңда жалпы және кәсіби білімді жеке тұлғаға бағдарланған білім ауыстыра бастады, оның дамуына төмендегі бағыттар негіз болады:

1. Білім берудің әр деңгейі үздіксіз білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл бағыт мектеп, арнаулы оқу орны және жоғары оқу орны тізбесінде кіріктірілген білімнің дамуына ықпалын тигізді.

2. Білім беру жүйесінде ақпараттық технологиялардың, мультимедиалық және виртуальдық технологиялардың енгізілуі дәстүрлі когнитивті бағдарланған оқыту жүйесінің сипатын өзгертеді, оқушылардың интеллектуалдық қызмет аясын кеңейтеді.

3. Білім беруді ұйымдастырудың дәстүрлі түрінен таңдауға негізделген белсенді оқытуға көшу білімгерлердің өз бетінше білім алуы мен өзін-өзі жүзеге асыру қабілетінің дамуына әсерін тигізеді.

4. Білім беру деңгейлерінің сабақтастығы білім беру үрдісі мен нәтижесіне деген жауапкершілікке негізделген біртұтас кіріктірілген білім өзгермелі әлеуметтік, мәдени, білім беру және кәсіптік жағдайларда проблеманың шешімін табу құзырлығын дамытуға, өзін-өзі анықтауға жағдай туғызады.

Аталған бағыттар дамыған елдердегі білім берудің қазіргі жағдайына сипаттама береді және жүргізілген реформалардың ұстанымдарын анықтап берді. Білім беруді дамытудың негізгі ұстанымдары:

- білім берудің негізгі мәндік факторы білімгер тұлғасын дамыту;

- білім берудің мақсаты – өзін-өзі анықтауға өз білімін жетілдіруге, өзін-өзі реттеуге және өзін-өзі өзектендіруге қабілетті тұлға құзырлығын қалыптастыру;

- білім беру үрдісін ұйымдастыру және мазмұнын саралау білім алушылардың жеке психологиялық ерекшеліктері мен өзін-өзі жүзеге асыру сұранысына сай жүргізіледі;

- біртұтас білімге бағдарланған білім беру деңгейлерінің (жалпы орта, арнаулы және жоғары білім) сабақтастығы қамтамасыз етіледі;

- білім беру деңгейлерінің мазмұны бағдарламаның жылжымалы бөлігі есебінен

кеңейтіліп, тұлғаға бағдарланған технологияларды қолдану арқылы толықтырылады.

Ағылшын тілін мамандыққа сәйкес қатынас құралы ретінде үйретудегі басты мақсат-студенттердің болашақ мамандығына қатысты лексикалық қорды игеруімен қатар олардың ағылшын тілінде ұғынысуына, түсінісуіне жағдай туғыза отырып, өзара тілдік қарым-қатынас жасауын қамтамасыз етеді. «Тілдік қатынас – тіл арқылы байланыс, сөйлеу тілі арқылы адамдардың бір-бірімен қарым-қатынас жасауы; қоғамдық, ұлттық тіл арқылы ұғынысу, түсінісу; яғни адамзаттың тіл арқылы қатынасқа түсуі тілдік қатынас дегенді білдіреді». Демек, білім алатын болашақ мамандарға ағылышын тілінің қоғамдық-әлеуметтік маңызын аша отырып, тілді қатынас құралы ретінде үйретудің орны ерекше.

Білім беруге ***ақпараттық-технологиялық тәсіл*** үздіксіз білім беру тұжырымдамасын ендіруге мүмкіндік беретіндігін ескеру қажет (lifelong learning). Ақпараттық-технологиялық тәсілдің үздіксіз білім беруге бастапқы міндеттері:

1. Жаңа білімді меңгеру мен қолдануға ұмтылатын маманды қалыптастыру;

2. Жоғары оқу орындары оқытушыларының жаңа жобаларда міндетті жұмыс жасауы;

3. Интернет ақпарат қорларына ену үшін оқытушылар мен білімгерлердің ағылшын тілін міндетті үйренулері;

4. Нақты пәндер бойынша электронды оқулықтар құру мен авторлық құқық мәселелерін шешу негізінде қашықтықтан оқытуды ендіру;

Білім берудегі ақпараттық-технологиялық тәсілдердің негізгі мақсаттарының сапасында келесілерді ерекшелей атап өту қажет:

1. Білім берудің ашықтығы, білім беру мен ғылыми іс-әрекетті бірлескен ақпараттандыру есебінен білім беру нарығына сұраныс пен бітірушілердің бәсекеге қабілеттілігін кеңейту.

2. Оқытушы-профессорлар құрамының еңбек өнімділігін арттыру, студенттердің ықпалды өзіндік жұмыс жасау үлесін ұлғайту үшін білім беруге арналған электронды ақпараттық қорлар негізінде қашықтықтан білім беру технологияларын ендіру.

3. Компьютерлік тестілеу және маман даярлау сапасына мониторг жүйесін құру және ендіру.

4. Іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулер ықпалдылығы мен деңгейін жоғарылату.

5. Қазіргі заманғы ғылыми-техникалық деңгейге сәйкес болу.

6. Студенттердің оқу үдерісінің мақсаты мен міндеттерінде қарастырылған білімдерді, біліктер мен дағдыларды шығармашыл және белсенді игерулерін қамтамасыз ету.

7. Ақпараттың жоғары деңгейде техникалық тұрғыда орындалуын және көркем безендірілуін, ақпараттың толықтығын, әдістемелік амалдардың, көрнекіліктердің, жоғары сапасын, оқу материалының баяндалуының бірізділігін қамтамасыз ету (Залесов В.А., Залесова Н.П. 2007).

Шет тілі оқытушыларының көпшілігі ЖОО-да ағылшын тілін оқыту барысында сөйлеу іс-әрекетінің түрлерінің ішіндегі ең маңыздысы оқу деп есептейді. Себебі оқу тек қана сөйлеу іс-әрекетінің жеке түрі ғана емес сонымен қатар білік және сөйлеу дағдысының қалыптасуы. Сол себепті сөйлеу іс-әрекетіне оқытудың міндеті болашақ мамандардың мәтіннен белгілі оқу технологиясын пайдалану арқылы қажетті ақпаратты нақты сөйлеу міндетін шешу үшін алуды үйрену қажет.

Соңғы кезде ағылшын тілінің әдістемесінде аутенттілік мәселесіне айтарлықтай көп көңіл бөлінуде.

Аутенттік мәтіндер дегеніміз «оқу жағдайлары үшін емес нақты жағдайлар үшін құрылған өзіндік түпнұсқа мәтіндер». Шетелдік әдіскерлер аутентіліктің барлық тұғырларын сипаттауға түрлі тәсілдерді ұсынады. Төменде олардың қысқаша сипаттамасын келтірейік:

Х.Уиддоусон аутенттілікті сөйлеу шығармашылығының қасиеті ретінде емес оқу үдерісінің сипаты ретінде қарастырады. Ол «түпнұсқа» және «аутенттілік» түсініктерін шекарасын көрсетпейді. Түпнұсқа деп тілді оқу мақсатынан басқа барлық жағдайда пайдалануды айтады. Аутенттілік оқу өзара әрекеттерінің қасиеті ретінде қарастырылады.

Л.Лиер аутентті оқу үдерісі үшін қажетті шарттар жүйесін жасайды және аутенттіліктің үш типін ерекшелейді: материалдардың аутенттілігі, прагматикалық аутенттілік және тұлғалық аутенттілік. Біздің зерттеуімізде материалдардың аутенттілігі ерекше өзектілікке ие. Тіл тасымалдаушыларға арналған аутенттік, бейімделмеген мәтіндерді қолдану пайдасын келесі аргументтер көрсетеді:

1. Жасанды, қарапайымдандырылған мәтіндерді пайдалану салдары нақты өмірден алынған мәтіндерді түсінуге көшуді қиындатуы мүмкін.

2. Аутенттік мәтіндер стилі және тақырыбы бойынша түрліше болып білімгерлердің онымен жұмыс істеу қызығушылығын тудырады.

3. Аутенттік мәтіндер тілі үйренілетін мемлекеттің мәдениетіне оқытудың оңтайлы ортасы болып табылады.

4. Аутенттік мәтіндер тілдің оны тасымалдаушыларда және табиғи әлеуметтік контексте қабылданған формада қызмет етуін иллюстрациялайды.

Материалдардың аутенттілігі әдіскерлердің үйренілетін тілге бағдарланып құрылған мәтіндерін пайдалануды жоққа шығармайды бірақ олардың аутенттік мәтін қасиеттерін сақтауын ескереді (байланыстылық, ақпараттық, қанықтылық, ұсынылатын білімгердің қажеттіліктері мен қызығушылықтарын ескеру, табиғи тілді пайдалану, және т.б.).

Аутенттік мәтіндер лингвистикалық тұғырда лексиканың өзіндік ерекшелігімен сипатталады: онда көптеген үстеулер, ассоциативтік байланыстардың пайда болуына есептелген эмоционалдық сипаттағы сөздер мен сөз тіркестері көп кездеседі; синтаксистің өзіндік ерекшелігі: сөйлемдердің қысқалығы және ұзартылмауы, өз бетінше қолданылатын фрагменттілік құрылымдық тәуелді сөйлемдердің болуы.

Аутенттік материалдар жасанды және аутенттік емес материалдарға қарағанда іштей қызығырақ және оқуға үлкен стимул болатындықтан болашақ мамандарды мотивациялайды. Бұл көзқарастың жақтаушылары Allwright (1979, «Изучение языка через коммуникацию» мақаласы), Freeman және Holden (1986, «Аудентичные аудиоматериалы» мақаласы), Little және Singleton (1991, «Аутентичные тексты, педагогическая грамматика и знание языка при изучении иностранного языка» мақаласы) сияқты шетелдік авторлар (Яшина М.Е. 2006).

Студенттердің ағылшын тілін меңгеру деңгейін ескеріп, электрондық қорлар негізінде желіден ақпаратты іздеу, талдау және түрлендіру бойынша өзіндік жұмыстар тапсырмаларын төмендегіше жіктеуге болады:

1. Тақырыптық сілтемелер тізімі (Hotlist). Бұл студенттерге үйренілетін тақырып немесе оның тұғырларын толығырақ қарастыруда қосымша материал сапасында электрондық қорлармен жұмыс істеу. Мысалы ағылшын тілін меңгерудің барлық деңгейлері келесі тапсырмаларды беруге болады:

- грамматика бойынша ағылшын тілінен, іскерлік ағылшын тілінен қойылған сұрақтар бойынша жаттығуы бар сайттар сілтемелерін айқындау;

- зерттеу жұмысы бойынша (реферат, баяндама, курстық жұмыс) пайдалы сайттардың сілтемесін және жүктелуін құру;

2. Альбом (scrapbook). Оқытушы таңдаған немесе студент өзі тапқан сайттардан суреттерді, мәтіндерді, аффоризмдерді, дыбыстық файлдарды, бейне файлдарды іздеу және жинауға мақсаттанған. Зерттеу нәтижелерін студенттер ақпараттық бюллетендер, компьютерлік призентациялар, коллаждар, Web-парақтар және т.б. құруда пайдаланулары мүмкін. Тілді меңгертудің бастапқы деңгейі үшін студентке Web-альбом жеке Web-парақ құруды аймақтық өндіріс орындарының суреттерін іріктеу және оларға ағылышн тілін түсіндірме жасауға ұсынуға болады. Ағылшын тілін орта деңгейде меңгерген студенттер өзінің мамандығы салалық терминдерге түсіндірмелер, кәсіби бағыттағы мәтінді суреттермен және т.б. материалдармен иллюстрациялап ақпарат даярлай алады. Жоғары деңгейдегі студенттерге жұмыс берушілер үшін өзі туралы бет құру, түйіндеме қосу және т.б. жасауды ұсынуға болады.

3. Көмбені іздеу (Treasure hunt). Студенттер тақырып бойынша сілтемелердің анықталған санын іздеуі мен іріктеуі (10-15 сілтеме) және әрбір ақпараттық сайттар бойынша сұрақтар құрастыру. Нәтижесінде, студенттер логикалық қорытынды талап ететін және тақырыпты кеңінен түсінуге бағытталған негізгі сұрақты қалыптастырулары тиіс. Аталған тапсырма тақырып бойынша ақиқат білімдерді қалыптастыруға мақсатталған және ақиқат фактілерге бағдарланған. Оны ағылшын тілін меңгерту барлық деңгейлері үшін ұсынуға болады.

4. Мәселенің қойылу үлгісі (Subject sampler). Студенттерге оқуға, қарауға және т.б. үшін ұсынылатын электрондық қорлардың іріктелген сілтемелерінің тізімі. Нәтижесінде, студенттер оқығандарынан, өмірлік тәжірибелерінен өзіндік көзқарастарын білдіре білулері тиіс. Бұл тапсырма студенттердің қандай да бір сұрақты немесе мәселені субъективтік бағалауына бағдарланған, орта және жоғары деңгейдегі студенттерге ұсынған қолайлы.

Интернетте жарияланған ақпараттың білім беру үдерісіне ықпалды кірігуі айтарлықтай дәрежеде оқытушының олардың сапасын бағалау критерийлерін пайдаланып, әлеуетті электрондық қорларды адекватты бағалау біліктілігіне тәуелді екендігін ескеру қажет. Бағалау критерийлері іріктелген ақпаратты ауденттік материал сапасында табысты пайдалануға даярлауға мүмкіндік береді (Керимбаева Б.Т. 2012).

Осылайша интернет желісінде ақпаратты іздеу, талдау, түрлендіру бойынша студенттер өзіндік іс-әрекеттерді оларға ақпаратты жинау, бағалау, жалпылау және практикада қолдануға үйретуге мүмкіндік береді.

Қорыта айтқанда ақпараттандыру жағдайында ағылшын тілін меңгертуде қалыптастыруда аутенттік мәтіндерді қолдану шығармашылық және интелектуалдық қабілеттерді дамытуға ықпал етеді.

«Жұмыс AP08052329 ғылыми жоба шеңберінде Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің қаржылық қолдауымен орындалған.»

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Федотова Е.Л. Информационные технологии в профессиональной деятельности: учеб. пособие. – М.: ИД «Форум»: ИНФРА-М, 2008. – 369 с.

2. Clement R., Dornyei Z., Noel K.A. Motivation, self-confidence, and group cohesion in the foreign language classroom // Language learning. – 1994. – Vol. 44, № 3. – P. 417-448..

3. Skinner E.A., Belmont M. J. Motivation in the classroom: Reciprocal Effects of Teacher's Behavior and Students' Engagement across the School Year // Journal of Educational Psychology. – 1993. – Vol. 5, № 4. – P. 571-581.

4. Dörnyei Z. Motivation and motivating in the foreign language classroom //Modern Language Journal. – 1994. – Vol. 78, № 7. – P. 273-284.

5. Коменский Я.А. Великая дидактика // Изб. пед. соч. – М.: Учпедиз, 1955. –662 с.

6. Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. 2-е изд. – М.: Педагогика, 1984. – 96 с.

7. Залесов В.А., Залесова Н.П. Роль и место информационных технологий в деятельности Вуза // Труды конференции «Планирование иновационного развитии экономических систем» / под ред. д-ра экон. наук, проф. Глухова В.В., д-ра экон. наук, проф. А.В.Бабкина. – СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2007. – С. 718-722.

8. Яшина М.Е. Экологическое воспитание старшекласников в процессе изучения иностранного языка: дис. ... канд. пед. наук. – Казань, 2006. – 198 с.

9. Керимбаева Б.Т. Научно-педагогические основы использования информационных технологий в самостоятельной работе будущих специалистов // Журнал «Вестник Академии Педагогических Наук Казахстана». – 2012. – №4., 64-65 б.

УДК 37.014

Рамазанова Динара Жубанышевна
Старший преподаватель
Актюбинского регионального государственного университета имени К.Жубанова

ВЛИЯНИЕ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ НА УРОВЕНЬ МОТИВАЦИИ ОБУЧЕНИЯ

Түйін. Мақалада тәрбие мәдениеті ұғымының мәні ашылып және мұғалімнің моральдық мінезінің оқуға деген ынтаны арттыруға тигізер әсері туралы айтылады. Ынталандыру деңгейі мен оқушылардың ең жақсы көретін мұғалім имиджі арасында тығыз байланыс бар. Жоғары оқу орнының оқытушысының тәрбиелік мәдениеті оның жеке басының жалпылама сипаттамасы болып табылады және ұжымдағы студенттермен сыйластық қарым-қатынастармен бірге оқу қызметін сәтті жүзеге асыра алатындығын көрсетеді. Қазіргі болашақ мұғалімнің білім сапасы жаңа педагогикалық іс-әрекеттің барлық қағидалары, әдістері мен әдістері толық жүзеге асырылатын оқу процесінің тұтас сипатымен анықталады. Университеттің оқу процесінде болашақ мұғалімнің жеке мәдениетін қалыптастырудың маңыздылығына ерекше назар аударылады

Түйінді сөздер: ұстаз, тәрбие мәдениеті, ынта, қарым қатынас мәдениеті, этика.

Резюме. В статье раскрывается понятие воспитательной культуры и влияние морального облика преподавателя на повышение мотивации обучения. Существует тесная взаимосвязь между уровнем мотивации и наиболее предпочитаемыми студентами образом преподавателя. Воспитательная культура преподавателя высшей школы является обобщающей характеристикой его личности и свидетельствует о способности успешно осуществлять учебно-воспитательную деятельность в сочетании с уважительными взаимоотношениями в коллективе и со студентами. Качество образования современного будущего учителя определяется целостным характером образовательного процесса, в котором полностью реализуются все принципы, приемы и методы новой педагогической деятельности. Особое внимание уделяется важности роли формирования личностной культуры будущего учителя в образовательном процессе вуза.

Ключевые слова: педагог, воспитательная культура, мотивация, культура общения, этика.

Summary. The article reveals the concept of educational culture and the influence of the moral character of a teacher on increasing motivation for learning. There is a close relationship between the level of motivation and the teacher's most preferred image of students. The educational culture of a higher education teacher is a generalizing characteristic of his personality and testifies to the ability to successfully carry out educational activities in combination with respectful relationships in the team and with students. The quality of education of a modern future teacher is determined by the holistic nature of the educational process, in which all the principles, techniques and methods of new pedagogical activity are fully implemented. Particular attention is paid to the importance of the formation of the personal culture of the future teacher in the educational process of the university.

Keywords: teacher, educational culture, motivation, communication culture, ethics.

ВВЕДЕНИЕ

В Послании Елбасы Республики Казахстан – Лидера нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана Стратегия «Казахстан – 2050» озвучено десять глобальных вызовов XXI века *[URL: http://www.akorda.kz/ru/]*. Стремительные изменения в социокультурной жизни и преобразования системы высшего профессионального образования предопределили появление новых ценностей в педагогике. Существенно возросли требования, предъявляемые к личности преподавателя высшей школы и качеству его профессиональной деятельности. Достаточно важным является вопрос активизации мотивации к учебной деятельности студентов. Структурным элементом деятельности, в том числе воспитательной, рассматривается мотив.

В энциклопедическом словаре «мотив» обьясняется как желание удовлетворить какую-либо потребность, направленность обучаемого на отдельные стороны учебной работы, связанная с внутренним отношением обучаемого к ней *[Образование и наука. Энциклопедический словарь, 2008, с.181]*. Побуждение к действию определенным мотивом обозначается как мотивация – это процесс, регулирующий, направляющий действие на достижение специального для данного мотива целевых состояний и поддерживающих эту направленность. Мотивация включает в себя такие виды побуждений, стимулирующих человека к деятельности, как потребности и интересы.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

В нашем исследовании потребность и интерес выступает как стремление будущего учителя к активному овладению воспитательной деятельности, пополнения своих знаний, совершенствование своей личности. Интерес – познавательная направленность личности к профессиональной деятельности и является одним из важных условий подлинно творческого отношения к работе. А также опыт активности личности фиксируется в ценностных ориентациях и установках, которые характеризуют внутреннюю готовность к определенной деятельности и определяют устойчивость поведения, отражаясь в жизненных планах. Устойчивость интереса выражается в длительности его сохранения и интенсивности.

Исходя из вышеизложенного, показателями мотивации обучения являются: ценностное отношение к будущей профессиональной деятельности; интерес к профессии учителя; устойчивость профессиональных намерений; система ценностных ориентаций, потребность в самосовершенствовании. Показатели данного критерия выявлялись с помощью наблюдения, беседы, а также в связи с этим были подобраны следующие методики:

1. «Диагностика мотивов выбора профессионального выбора» (А.Г. Здравомыслов и В.А. Ядов);
2. «Мотивация обучения в вузе» (Т.И. Ильина).

Для обработки полученных в исследовании данных применялась компьютерная программа IBM SPSS Statistics Base для статистического анализа.

Для качественного анализа мотивационной структуры своей педагогической специальности, выявления наиболее значимых причин выбора профессии педагога, мы использовали методику «Диагностика мотивов выбора профессионального выбора», разработанная А.Г. Здравомысловым и В.А. Ядовым. Методика направлена на выявление мотивов выбора специальности и отношения к ней. Испытуемым необходимо выбрать предложенные ответы, которые их устраивают.

По суммарным результатам ответов высчитывалось процентное соотношение мотивов выбора опрошенными специальности. Проводился качественный анализ полученных результатов, где раскрывался их психологическое содержание и соответствующие психолого-педагогические выводы и заключения. К примеру на вопрос «Чем вас привлекает избранная специальность?» 54(48, 6%) студентов в основном отметили «Возможностью чувствовать себя нужным (полезным) другим людям». На вопрос «Желанием освоить избранную специальность» проявили 53(47, 7%) студентов и др.

Для определения мотивов обучения в вузе – методика «Мотивация обучения в вузе», разработанная Т.И. Ильиной. Методика состоит 50 утверждений, где испытуемым необходимо отметить свое согласие («+») или несогласие («–») с каждым предложенным утверждением. Обработка результатов диагностики осуществляется в соответствии с ключом. По итогам обработки результатов подсчитываются показатели по трем шкалам: «приобретение знаний» (стремление к приобретению знаний, любознательность); «овладение профессией» (стремление овладеть профессиональными знаниями и сформировать профессионально важные качества); «получение диплома» (стремление получить диплом при формальном усвоении знаний, стремление к поиску обходных путей при сдаче экзаменов и зачетов). Преобладание мотивов по первым двум шкалам свидетельствует об адекватном выборе студентом профессии и удовлетворенности ею.

По результатам преобладания мотивов по первой шкале «приобретение знаний» свидетельствовали об адекватном выборе студентом профессии и удовлетворенности ею отражено только у 21(18, 9%) студентов. По второй шкале «овладение профессией» выявилось у 9(8, 1%) студентов и только 5(4, 5%) студентов по третьей шкале стремились получить диплом при формальном усвоении знаний. Результаты представлены по общей выборке из 111 человек.

Ответы респондентов были обработаны в программе IBM SPSS Statistical. Данный программный продукт – мировой лидер в области статистического ПО, позволяющий решать широкий спектр исследовательских задач с помощью средств специального анализа, тестирования гипотез и прогнозного анализа. IBM SPSS Statistics применяется для анализа данных и тенденций, прогнозирования и планирования, проверки предположений и подготовки обоснованных выводов.

Таким образом, в результате исследования мы пришли к выводу, что существует прямая зависимость успешности педагогической деятельности от уровня сформированности воспитательной культуры, то есть чем выше уровень воспитательной культуры, тем выше степень профессионализма учителя. Результативность педагогической деятельности зависит от того, как сам учитель стремится к улучшению своей деятельности, развивает в себе необходимые качества, а это возможно только при наличии развитого профессионального самосознания. Если будущий учитель знает, какими качествами он обладает и должен обладать, как они у него развиты, он может стремиться к формированию данных качеств у себя. Таким образом, ведущей задачей преподавателя высшей школы является проведение мероприятий по повышению степени заинтересованности студентов преподаваемой дисциплиной с последующим улучшением

качества образовательного процесса *[Карандеева А.М., 2018, с.41]*.

Существует тесная взаимосвязь между уровнем мотивации и наиболее предпочитаемым студентами образом преподавателя. Педагог высшей школы, безусловно, должен обладать фундаментальными, глубокими знаниями по дисциплине. Однако, общечеловеческие качества, свойственные преподавателю, украшают воспитательные мероприятия. Воспитательная культура, педагогическая этика и творческое взаимоотношение педагога с обучающимся играет важную роль, который в настоящее время стремительно развивается в связи со свободой студенческого самовыражения.

Воспитательная культура и степень владения педагогической этикой взаимоотношений оказывают существенное значение на рост и развитие мотивации к обучению у студентов. Особенностью мотивации к обучению является тот факт, что в процессе деятельности по ее осуществлению студент не только усваивает теоретические знания и практические умения, но и формируется как личность.

Воспитательная культура представляет собой часть общей культуры, в которой основное значение имеют духовные и материальные ценности, а также способы творческой педагогической и воспитательной деятельности, необходимые обществу для социализации личности *[Рамазанова Д.Ж., 2019, с.513-516]*.

Воспитательная культура преподавателя высшей школы является обобщающей характеристикой его личности и свидетельствует о способности успешно осуществлять не только результативную учебную, но и воспитательную деятельность в сочетании с уважительными взаимоотношениями в коллективе и со студентами. В условиях неразвитой воспитательной культуры профессиональная деятельность преподавателя оказывается малоэффективной. Являясь примером человека толерантного, уважительного, добропорядочного, интеллигентного, чуткого, открытого к общению, преподаватель высшей школы демонстрирует порядок морально-нравственных отношений. Повышая мотивацию студентов к обучению, преподаватель опосредованно улучшает качество образования в целом. В связи с этим необходимо развивать культуру педагогического общения с акцентом на этическую составляющую, толерантное отношение и уважение к студентам. *[Рамазанова Д.Ж., Займоглы О., с.90-93]*. Воспитательная культура предусматривает наличие воспитательной направленности в личности преподавателя высшей школы, которая отражает предрасположенность к учебно-воспитательной деятельности и способность достигать в ее ходе значимых и высоких результатов. Важным звеном в цепи формирования воспитательной культуры является профессиональная компетентность педагога. Немаловажным является совокупность личностных качеств преподавателя, а именно любовь к профессии, добропорядочность в действиях и поведении, работоспособность, выдержка, стрессоустойчивость, стремление к саморазвитию и самообразованию *[Насонова Н.А., 2018, с.17]*.

Повышая уровень мотивации студентов к обучению, важно уметь сочетать результативную учебно-воспитательную работу с поиском современных путей ее модернизации, совершенствования, что позволяет преподавателю добиваться лучших показателей успеваемости в студенческих коллективах. Педагог должен обладать особым сочетанием высоких интеллектуально-познавательных способностей, организационных качеств с активной побуждающей позицией и способностями проявлять эти качества для повышения эффективности учебно-воспитательной работы.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В целом результаты нашего исследования позволяют сделать следующие *выводы*:

- в исследовании реального состояния будущих учителей воспитательная культура представлена преимущественно низким и средним уровнями, что, в свою очередь, является свидетельством необходимости системы для формирования исследуемого качества;

- формирование воспитательной культуры студентов должно быть связано с совершенствованием всей системы профессиональной подготовки будущих учителей.

Таким образом, выводы, полученные в ходе нашего исследования, показали необходимость организации специальной работы по формированию воспитательной культуры будущего учителя.

По результатам исследования исходного состояния сформированности воспитательной культуры было определено, что большинство студентов имеют низкий и средний уровень сформированности воспитательной культуры, влияющие на качество и результативность образовательного процесса вуза.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050»: новый политический курс состоявшего государства» // http://www.akorda.kz/ru/

2. Образование и наука. Энциклопедический словарь / Гл. редактор Ж.К.Туймебаев; редкол.: А.Е.Абылкасымова, И.Б.Бекбоев, М.В.Рыжаков, Н.Б.Калабаев, С.Ж.Пралиев, Г.М.Мутанов, Г.М.Кусаинов. – Алматы: 2008. – 448 с.

3. Карандеева А.М. Проблема повышения мотивации к обучению у студен-тов младших курсов медицинского вуза / А.М. Карандеева [и др.] // Colloquium-journal. – 2018. – №11–5 (22). – С. 41-42.

4. Рамазанова Д.Ж. Сущность формирования воспитательной культуры будущего учителя в образовательном процессе вуза / Материалы международной научно-практической конференции «Модернизация системы образования: тенденции, проблемы и перспективы», посвященной 70-летию д.п.н., профессора Узакбаевой С.А. – Алматы, 2019 г., С. 513-516

5. Рамазанова Д.Ж., Займоглы О. Воспитательная культура будущего учителя в образовательном процессе вуза как объект научного исследования // («II Калюжный оқулары: әлеуметтік гуманитарлық ғылымдардың инновациялық бағыттары»: халықаралық ғылыми практикалық конференциясы. – Ақтөбе: Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, 2019ж. – С.90-93

6. Насонова Н.А. Преподаватель – ключевая фигура в процессе формирования успешной модели специалиста / Н.А. Насонова, А.М. Карандеева, М.Ю. Соболева // Colloquium-journal. – 2018. – №12–3 (23). – С. 17-18.

ӘОЖ 37. 012. 2
МҒТАР 14.01.19

Сембиев Құрманғазы Закирович,
ф.ғ.к., профессор, «Bolashak» академиясы
(Қарағанды)

Данияров Талгат Абубакирович
п.ғ.к., профессор,
Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
(Түркістан)

ТАРИХ МҰҒАЛІМДЕРІН ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ОҚЫТУҒА ДАЯРЛАУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Мақалада болашақ тарих мұғалімдерін құндылықтарды оқытуға даярлаудың педагогикалық шарттары анықталды. Даярлық, құзыреттілік ұғымдарына жан жақты талданып, тарих пәні мұғалімдеріне тән сапалық қасиеттер зерттелді. Сонымен қатар, тарих пәні мұғалімдерін құндылықтарды оқытуға даярлаудың моделі жасалып, оның құраушылары ғылыми негізделді. Ғылыми мақала нәтижелерін болашақ тарих пәні мұғалімдерін даярлауда қолдануға болады.

Кілт сөздер: тарих мұғалімі, құндылықтар, даярлық, құзыреттілік, педагогикалық шарттар

В статье определяются педагогические условия подготовки учителей истории к обучению ценностям. Вместе с этим проводится анализ таких понятий, как подготовка и компетентность, а также исследуются качества, присущие учителям истории.

Ключевые слова: учитель истории, ценности, подготока, компетентность, педагогические условия.

The article defines pedagogical conditions of training of future history teachers to teaching values. At the same time an analysis of concepts such as training and competence , as well as investigates qualities of teachers of history .

Keywords: teacher of history, values, training, competence, pedagogical conditions.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына арнаған «Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында» атты Жолдауында «XXI ғасырда білімін дамыта алмаған елдің тығырыққа тірелері анық» – дей отырып, еліміздегі білім беруді тәжірибесі жоғары елдердің білім беру деңгейіне жеткізу үшін жаңа форматты педагогикалық мамандар қорын жасау қажеттілігін атап өткен болатын [1, б. 84-85]. Осы қажеттілікке сай, құндылықтарды басшылыққа алып, мектепте, ЖОО сапалы білім мен тәрбие беруді жүзеге асыратын басты тұлға педагогқа жоғары талаптар қойылуда.

Осыған сәйкес заманауи білім беру жүйесінсіз, әрі болашақты барлап кең ауқымды ойлай білетін осы заманғы мұғалімдерсіз жаңа әлеуметтік-экономикалық ахуал құра алмайтынымыз белгілі. Білім берудегі алдыға қойылған басты міндет, қандай сала болмасын кәсіби тұлға қалыптастыру. Осы міндетті жүзеге асыру – педагогикалық білім беру жүйесінде рухани–адамгершілігі мол, рефлексияға қабілетті, ақпараттық коммуникативтік, әлеуметтік–тұлғалық кәсіби маңызды сапалары қалыптасқан, әдіснамалық мәдениеті, әдістемелік деңгейі жоғары мұғалімдерді даярлау қажеттілігін туындатады.

Бұл қажеттілік болашақ мұғалімдерден педагогика, психология, пән әдістемесі ғылымдары бойынша арнайы кәсіби даярлықты талап етеді. Әлемдік білім беру жүйесінде озық тәжірибеге қол жеткізу үшін түрлі кәсіптік білім беру бағдарламаларының жоғары деңгейін қалыптастыру жүзеге асырылуда. Ерекшелік ретінде еліміздің білім беру жүйесінде «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқыту талап етіледі. Бұл мәселе тарих пәні мұғаліміне және оларды даярлау үдерісіне тікелей қатысы бар. Сол себепті де, бұл мәселені болашақ мұғалімдерді даярлауда жобалап, дұрыс жүзеге асыру қажет.

Ұстаз жөнінде ұлы ойшыл Әбу Насыр әл Фарабидің [2] «Ұстаз тумысынан өзіне айтылғанның бәрін жетік түсінген, көрген, естіген және аңғарған нәрселерінің бәрін жадында сақтайтын, олардың ешбірін ұмытпайтын, алғыр да зерек ақыл иесі, өте шешен, өнер–білімге құштар, аса қанағатшыл, жаны таза және әділ, жұртқа жақсылық жасап, үлгі көрсететін, қорқу мен жасқануды білмейтін батыл, ержүрек болуы керек» – деген пікірінің білім сапасын көтерудің негізгі тетігі – ұстазға, оның теориялық білімі мен кәсіби шеберлігіне және ғылыми, педагогикалық шығармашылық қызметіне де қатысты.

Студент – болашақ мұғалім, таным мен іс-әрекеттің субъектісі ретінде ондай дәрежеге педагогикалық үдеріс барысында қол жеткізеді, іс-әре-

кет тәсілдерін меңгере отырып, мамандығына қажетті білімдерді әлеуметтік тәжірибе жиынтығы ретінде меңгеріп, қаруланады.

Қазақстандық ғалым Н.Д.Хмель өзінің монографиялық еңбегінде мұғалімнің кәсіпқойлығы мен оның іс-әрекет объектісінің ерекшеліктері білімі арасындағы байланысын негіздеген және тұтас педагогикалық үдерістің мәні, оның кіріктірілген сапасы мен қасиеттері ашып жазылған. Сондай-ақ еңбекте болашақ мұғалімдерді кәсіби даярлаудың негіздері кеңінен қарастырылған [3]. Бұл ғылыми жұмыс мұғалім даярлауда басшылыққа алынатын басты еңбектің бірі ретінде қарастырылады.

Белгілі психолог-ғалым А.Н.Леонтьевтің «Жеке тұлғаның жетістіктері мен кемшіліктері, жақсы және әлсіз жақтарымен көрінетін тек өзіне ғана тән даралық белгілері оның өзгелермен қарым-қатынас жасауы, қайырымдылығы, мейірімділігі, тәкәппарлығы, жағымды және жағымсыз қасиеттерінің көрінуіне де байланысты. Олардың сыртқы ортамен қарым-қатынас жасауы, өмірдің алуан түрлі ерекшеліктерін тануға, танымдық қасиеттерімен, рухани байлығын арттыра түседі» [4] деген тұжырымы тарих пәнінің мұғалімінің қызметіне де тән. Өйткені, жеке тұлға өзіне тән ерекшеліктерімен дараланады. Тұлғаның ондай ерекшеліктеріне сенімі, дүниетанымы, мұраты, бейімділігі, қызығушылығы, қабілеті, талғамы мен көзқарасы сияқты қасиеттер жатады.

Ал, психолог Б.Г.Ананьевтің «Адам – физиологиялық, психологиялық жағынан қалыптасып келе жатқан тіршілік иесі. Адам еңбек ету нәтижесінде жануарлар дүниесінен бөлініп шығып, бір-бірімен тілдің көмегімен қарым-қатынас жасайтын, дүниені танып білетін, оны өзгертетін және еңбек құралдарын жасайтын жағдайға біртіндеп ие болды. Оның өмірдегі көрінісі физиологиялық, психологиялық, әлеуметтік ерекшеліктеріне, даралық қасиеттеріне байланысты жеке адам немесе жеке тұлға екені көрінеді» [5] деген тұжырымы тарихшы мұғалімнің педагогикалық қызметінде бағдарға алынатын қағидалар деп білеміз.

Ғалымдардың пікірінше, XXI ғасырда оқуға қабілеттілік, жасампаздық ойлау, діни, этникалық айырмашылыққа тағаттылық, кәсіби біліктілік пен сауаттылық, экономикалық, технологиялық және әлеуметтік мәдениет адамның бойынан табылатын негізгі қасиеттерге айналады.

Зерттеулер мен пікірлерге сәйкес ең алдымен, мұғалім жоғары дәрежеде идеялық-дүниетанымдық дайындығы (руханилық, халықтық және мемлекеттілік) мол болуы тиіс. Ұстаз, бірінші ден, бір сөзбен айтқанда, құндылықтарымызды жастардың бойына сіңіре алуға қабілетті; екіншіден, өзі оқытатын пәнді терең меңгеруге міндетті; үшіншіден, өздігінен білім алуға ынталы болуы тиіс.

Мұғалімнің жеке басының үлгісі – кәсібилікпен біте қайнасқан қасиет болуы керек. Себебі, кез келген ұжымдағы қарым-қатынас мұғалімнің жеке басының үлгісімен тығыз байланысты болады.

Зерттеу барысында тарих мамандығының студенттеріне «Мұғалімнің даярлығы қандай болуы қажет?», «Шебер мұғалімнің жеке басына қандай қасиеттер тән?» немесе «Болашақ мұғалімді даярлауда қандай бағдар ұстану керек?», т.с.с. сұрақтар қойылып, осының шеңберінде бірқатар жұмыстар жүргізілді. Олардың негізгі бағытының бірі – мұғалімнің профессиограммасы.

Еліміздегі мұғалім профессиограммасы мәселелерін зерттеу КСРО кезіндегі білім берудің дамуымен тығыз байланысты өрбіген болатын. Осы уақытқа дейін ғалымдар бірнеше профессиограммаларды ұсынған. Оның мазмұнында: кәсіби білім құрамы, іскерлік, дағдылар, жалпы және кәсіби құзыреттілік, креативтік қабілеттер мен коммуникациялық сипаттамалар, жеке қасиеттерді бағалаудың критериалдық базасы келтірілді. Мұғалімнің жеке тұлғасының психологиясы, беделі, педагогтік такті, кәсіби шеберлік, еңбекті ғылыми тұрғыда ұйымдастыру және біліктілігін көтеру мәселесіне арналған әдебиеттерде кеңінен жазылды. Соңғы жылдар педагог мамандарды дайындау мен жетілдіруге бағытталған зерттеулердің көбеюімен ерекшеленеді. Ірі монографиялық зерттеулер (Ф.Н.Гоноболин, Н.В.Кузьмина, А.И.Щербаков, К.И.Васильев), педагогикалық білім теориясы мен тәжірибесіне қосылған үлес (В.А.Сластенин, Т.А.Ильина, Н.Ф.Талызина, И.Т.Огородников және т.б.) еңбектер осы бағыттың негізін қалаған.

Зерттеуіміздің барысында тарих мұғалімі мамандығының «төлқұжаты» деп атайтындай біліктілік сипаттамасын айқындау қажеттігіне көз жеткіздік. Ол мамандыққа қатысты қоғамдық-саяси, арнайы және психологиялық-педагогикалық білім көлемі мен ғылыми негізделген қарым-қатынасын, сонымен бірге мұғалімге қажетті әдістемелік іскерліктер мен дағдылар бағдарламасын анықтай алар еді. Әйтсе де профессиограмма жасауды арнайы мақсат етіп қоймағандықтан бұл мәселеге кеңінен тоқталмадық..

Білім беру парадигмасының өзгеруі мұғалім профессиограммасына әсер етіп отырады. Сонымен, ғылыми-зерттеу жұмыстарын зерделеу және талдау көптеген ғалымдардың қызығушылықтары кәсіби-педагогикалық даярлық түрлерін жетілдіруге бағытталғандығын көруге болады.

Ғылыми-педагогикалық зерттеу жұмыстарының ішінде Ш.Т.Таубаеваның ғылыми еңбегінде [6] жалпы білім беретін мектеп мұғалімдерінің

кәсіби қызметінде зерттеушілік мәдениетін қалыптастырудың әдіс-тәсілдері ғылыми негізделгендігін атап айтамыз.

К.С.Успанов өз еңбегінде, педагогикалық үдерісте болашақ мұғалімдерді адамгершілікке, азаматтыққа, ізгілікке тәрбиелеуді кәсіби даярлаудың ажырамас бөлігі ретінде қарастырып, теориялық және практикалық тұрғыдан жан–жақты негіздеп, сипаттама берген [7].

Десекте, ешқандай ЖОО өзінің түлегіне өмірдің барлық жағдайын қамтитын көлемдегі білімді, дайындықты толық бере алмайды және барлық құзыреттер жүйесін қалыптастыра алмайтынын практика көрсетіп беруде. Сол себепті, үнемі өзгеріп отыратын әлеуметтік-педагогикалық жағдайларға болашақ мамандарды бейімдеу үшін, өзінің кәсіби қызметінде жаңа ақпаратты меңгеруге, білімін толықтырып, көзқарасын кеңейтуге қабілетті болатындай ғылыми таным әдіснамасымен қаруландыруға жұмыстар жасалуда.

Зерттеулерге сәйкес оқушыларға құндылықтарды меңгертуде тарих пәні мұғалімдері төмендегідей тәсілдерді кеңінен қолданады:

- барлық назарды мәнін анықтауға бұру;
- үлгі оқиға және кітап оқыту;
- құжат және фильмдер көрсету;
- тарихи орындар мен музейлерді аралату;
- жекелеген тұлғалар өмірбаянымен жұмыс ұйымдастыру;
- ғылыми зерттеу жасату;
- өзіндік үлгі болу [8].

Педагогика саласында болашақ мұғалімдерді даярлау мәселесі кеңінен қарастырылған. Зерттеулерде мұғалімнің академиялық және әдістемелік, т.б. даярлығы кәсіптік сапалар жүйесінің негізін қалайтыны айтылған. Мұғалімдердің даярлығы және олардың түрлері бойынша кеңінен жазған ғалымдардың бірі – В.А.Сластенин. Ол мұғалімнің педагогикалық іс-әрекетке кәсіби даярлығын бірқатар қасиеттермен және сипаттамалармен анықтайды. Оның ішінде:

- *психологиялық даярлық* – бұл мектептегі жұмысты мақсат еткен педагогикалық іс-әрекетке әртүрлі деңгейде қалыптасқан мұғалімнің бағыттылығы;

- *ғылыми-педагогикалық даярлық* – бұл мұғалімнің педагогикалық іс-әрекетке қажетті көлемдегі қоғамдық-саяси, психологиялық, педагогикалық және арнайы білімдері;

- *практикалық даярлық* – бұл талап етілген деңгейдегі мұғалімнің қалыптастырылған кәсіби-педагогикалық ептіліктері мен дағдылары;

- *психофизиологиялық даярлық* – белгілі (мұғалімдік мамандықты игеруге) педагогикалық іс-әрекет үшін сәйкес алғы шарттың болуы, кәсіби құнды жеке тұлғалық сапаның қалыптасқандығы;

- *дене бітім даярлығы* – денсаулық жағдайының педагогикалық іс-әрекет талабы мен дене бітімінің дамуы және кәсіби жұмыс жасау қабілеттілігі [9].

К.Ә.Дүйсенбаев қоғамның мұғалім дайындығына әлеуметтік тапсырысын «Егер мектептегі оқыту үдерісінде оқушыларды еңбекке баулу мен тәрбиелеуде жаңа міндеттер қойылса, бұл міндетті түрде еңбек пәні мұғалімін даярлау мазмұнында көрінуі қажет», – деп, үздіксіз білім беру жүйесіндегі жүйелік тұғырдың орын алуын атап көрсетеді [10, с. 97]. Сол себепті, құндылықтарды оқытуды жүзеге асыратын пән мұғалімдерін даярлау мәселесі орта және жоғары мектептің педагогикалық мәселелерінің түйіндесуінде жатады.

Жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдерді, оның ішінде тарих мұғалімдерін даярлау бойынша еңбектерді зерделей келе, оқушыларға құндылықтарды оқытуға даярлауда төмендегілерді назарға алу қажет:

- білім беру жүйесі құрылымындағы бір өзгеріс басқа құрылымға сәйкес өзгеріске ұшырайды, орта мектептегі білім беруге байланысты өзгеріс болашақ мұғалімдерді даярлауда көрініс табуы тиіс;

- болашақ тарих пәні мұғалімдерін оқушыларға құндылықтарды оқытуға даярлау орта мектеп пен жоғары оқу орындары түйіндесуінде зерттелуі керек.

- оқушыларға құндылықтарды оқыту үшін болашақ тарих мұғалімдерінде рухани құндылықтар болуы керек (білімі, іскерлігі, сапалық қасиеттері).

Қазіргі уақытта болашақ маманның даярлығы жөнінде айтылғанда олардың құзыреттерді (жалпы, кәсіби, арнайы) меңгеру мәселесі айтылады. Құзыреттілікке бағдарланған білім беру бағдарламасын қалыптастыру қазіргі уақытта жоғары оқу орындары алдында тұрған күн тәртібіндегі негізгі мәселенің бірі. Ол негізінен еліміздің Болон үдерісіне енуге байланысты, екіншіден құзыретті маман даярлау міндетінің қойылуында.

«Құзырет» ұғымы адамға байланысты және ол жөнінде елімізде білім беруде басшылыққа алынып жүрген нормативті құжаттарда анықтама берілген. Солардың бірі, ҚР Үкіметінің 2012 жылғы 23 тамыздағы №1080 қаулысымен бекітілген Жоғары білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында: «Құзыреттер – студенттердің оқыту процесі кезінде алған білім, шеберлік және дағдысын кәсіптік қызметте практикалық тұрғыдан қолдана білу қабілеті» – деп көрсетілген [11, б. 25].

Европалық білім беру шеңберінде 30 жалпы құзыреттер және «Білім» бағытында мамандар даярлауда 15 кәсіби құзырет анықталған және осыларды болашақ мамандарды даярлауда бас-

шылыққа алу ұсынылған [12].

Н.Ф.Ефремованың зерттеуінде ЖОО маман даярлауда 35-40 құзыреттілік анықталатын болса, оны 5 кластерге бөлу мүмкіндігі қарастырылатыны айтылады, олар [13, с. 118]:

1) инструментальдық;
2) тұлғааралық;
3) жүйелілік;
4) мәселені шешу;
5) өзін-өзі басқару құзыреттері.

Шет елдердің, соның ішінде Ресей білім беру жүйесінде педагог ғалымдар түйінді құзыреттіліктердің төмендегідей құраушыларын атап көрсетеді **[14]**:

1. Арнайы және кәсіби (1.Пәндік; 2. Ұйымдастыру-әдістемелік; 3) Диагностикалық; 4) Талдау және бағалау; 5) Болжау; 6) Зерттеу);

2. Ақпараттық (1. Ақпараттық-зерттеу; 2. Ақпараттық-талдау; 3. Ақпараттық-технологиялық);

3. Коммуникативтік (1. Әлеуметтік-коммуникативтік; 2. Ұйымдастыру-коммуникативтік);

4. Жеке тұлғалық (1. Өзін дамыту және өзін көрсету; 2. Рефлексия).

Бұл берілген мәліметтерге сәйкес құзыреттіліктер құзыреттерден жинақталып тұр, яғни құзырет құзыреттілікке қарағанда кіші.

Европалық білім беру шеңберіне сәйкес Білім мамандықтары үшін құзыреттерді төмендегідей топтауға болатындығы қарастырылған, олар:

1. Танымдық;
2. Іс-әрекеттік (әдіснамалық);
3. Коммуникативтік;
4. Жеке тұлғалық.

Жалпы зерттеулерге сәйкес төмендегідей құзыреттіліктер топтамасының анықталатынын көруге болады, олар:

- танымдық;
- коммуникативтік;
- жеке тұлғалық;
- кәсіби және арнайы құзыреттер.

Бұл құзыреттер топтамасы негізінен барлық мамандықтар үшін ортақ болып табылуы мүмкін. Ал олардың құраушылары мамандық пен мамандану бағытына сәйкес анықталуы қарастырылады.

Педагог мамандар үшін білім сфераларының дені төмендегідей болып келеді: идеологиялық, әлеуметтік, психологиялық, педагогикалық, жаратылыстану-ғылыми, техника-технологиялық, экономикалық, демографиялық, құқықтық, эстетикалық, жалпы мәдени, т.б.

Зерттеу тақырыбымызға тікелей қатысты мәселе ретінде қарастырар болсақ, құндылықтарды оқу үдерісінде басшылыққа алатын кәсіби-құндылықты бағдар әдістемесін қолдауда тарих мамандығының кәсіби пәндерінің алатын орны ерекше. Өйткені, қоғамдық дамудың барлық негізгі кезеңдерімен, сол кезеңдердегі қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени қатынастармен, өзгерістермен, адамзат қоғамының тарихының барлық жақтарымен, қырларымен таныстырылатынын білеміз.

Сонымен, «болашақ тарих пәні мұғалімдерінің құндылықтарды оқытуға даярлығы деп, мектеп оқу пәні мен оқу-тәрбие үдерісіне тән құндылықтар жүйесі бойынша білімі мен іскерліктерін және оны жүзеге асыруда сапалық қасиеттерді меңгеруін практикалық тұрғыдан көрсетуін түсініледі». Бұл айтылғандар құзыреттілік шеңберінде қарастырылады және оның құраушысы болып та табылады.

Аталған дайындықты жүзеге асыру ЖОО педагогикалық жүйенің ішке жүйесінде қарастырылады. Дайындық барысында әдіснамалық тұғырлар басшылыққа алынады.

Педагогикада тұғыр танымдық және тәжірибелік іс-әрекеттің ерекше түрі, зерттелетін үдерістің зерттеу стратегиясы, зерттеушінің ұстанымын анықтайтын, негізгі құндылық бағдары болып табылады [15]. В.А.Беликов әдіснамалық тұғырды «зерттеу затын таңдауды анықтайтын, теориялық негіздеме, зерттеу қоры; зерттеу мақсатын, міндетін қарастыру; міндеттерді орындау және алынған нәтижелерді бағалау үдерісі ретінде» қарастырады [16].

Зерттеулерге сәйкес болашақ тарих мұғалімдерін даярлауда төмендегідей әдіснамалық тұғырлар басшылыққа алынады: аксиологиялық, ізгіліктік, іс-әрекеттік, синергетикалық, құзыреттілік, тұлғалық-бейімділік, т.б. жүйелік,

Тақырыпқа қатысты әдіснамалық тұғырлардың арасынан аксиологиялық тұғырға ерекше тоқталуға болады. Ол тұғырдың мәні студенттердің назарына жалпыадамзаттық, ұлттық және кәсіби, коммуникативті сипаттағы, болашақ маманның кәсіби педагогикалық іс-әрекетіндегі тұлғаның шығармашылығын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін құндылықтарды біріктіруімен ерекшеленеді.

Ізгіліктік тұғыр жаңа білім беру парадигмасының дүниетанымдық негізі болғандықтан ізгілікке бағытталған білім беру философиясы – білім беру үдерісінің әр сатысындағы сапалы жаңарудың бағдарламасы болғандықтан да біздің зерттеуімізге әдіснамалық өзек бола алады.

Құндылықтарды оқытуға болашақ тарих мұғалімін даярлаудың мазмұндық жағы өзара тығыз байланыстағы төрт құрамдастан тұратыны байқалады:

- теориялық білім (соның ішінде педагогикалық қызметті жүзеге асыру тәсілдері де),

- іскерлік пен дағдылар,
- шығармашылық қызмет тәжірибесі,
- педагогикалық қызмет пен тарих мұғалімі мамандығына деген эмоционалдық-еріктік қарым-қатынас тәжірибесі.

Болашақ тарих пәні мұғалімдерінің құндылықтарды оқытуға даярлау моделі туралы сөз қозғалған кезде іс-әрекет теориясы мен құрылымына сәйкес келесі блоктар болуы міндетті: мақсатты, мазмұндық, іс-әрекеттік және бағалау.

Тарих пәні мұғалімдерін құндылықтарды оқытуға даярлау моделінің құраушы аспектілері төмендегідей компоненттерден тұрады деп білеміз:
- мотивациялық-құндылық;
- танымдық;
- іс-әрекеттік;
- рефлексивті-бағалау.

Мотивациялық-құндылық компонент – тарих мұғалімдерін құндылықтарды оқытуға қызығушылығының туындауын, мотивінің болуын, өзіндік білім алуға, дамытуға ұмтылысын, мұғалімге тән жетекші ерік сапаларының болуын сипаттайды. Танымдық (когнитивті) компонент – болашақ тарих пәні мұғалімдерінің философия, психология, педагогика, әдістеме және арнайы пән бойынша білімі мен құндылықтарды оқыту әдістемесін танып білуі, интеллектуалдық іскерліктерді жүзеге асыруы (білу, түсіну, қолдану деңгейінде); алған теориялық білімдерін практикада қолдануы.

Іс-әрекеттік компонент –құндылықтарды мектеп тарих пәніне қатысты оқытуды ұйымдастыруы, оқыту үдерісінде тұлғааралық өзара іс-әрекетті ұйымдастыру іскерлігі – педагогикалық іскерліктері, мектептен және сабақтан тыс оқу жұмыстарында құндылықтарды жүзеге асыруы. Рефлексивті-бағалау – болашақ тарих пәні мұғалімдерінің құндылықтарды тарих пәні мазмұнына сәйкес оқытуды, оқу жұмыстарын жүзеге асыру іс-әрекетіне, оқыту нәтижелеріне талдау жүргізу, өзіндік баға беру.

Болашақ тарих пәні мұғалімдерін даярлау үдерісінде танымдық және іс-әрекеттік компоненттер мазмұны құндылықтарды мектеп қабырғасында оқыту үшін біздің ойымызша төмендегілерді қамтуы тиіс деп білеміз:
- отанға және ұлтқа деген сүйіспеншілік сезімін тәрбиелеу;
- тарихи және мәдени мұраны құрмет тұту (тарихи білім мен тарихи сананы бойына сіңіру);
- ұлттық және рухани құндылықтарды айыру және оларды қорғау мен құрмет тұтуды мақсат ету;
- бірлікті жоғары қоюды тәрбиелеу;
- абыройлы болуды мақсат ету;
- «тәуелсіздік» ұғымын терең сезіну және оны қорғауға ұмтылысын тәрбиелеу;
- діни тағаттылыққа сенімді көзқарасты орнату;
- бейбітшіліктің мәнін түсіну және құрмет тұту;
- еңбексүйгіштікке баулу.

Зерттеуге қатысты болашақ тарих пәні мұғалімдері ұйымдастыру-әдістемелік жұмыстарды жүзеге асыруы тиіс деп білеміз, олар:
- оқиға және тарихнамалық мәтінді талдау;
- құжаттармен жұмыс жасау;
- фильм көрсету;
- тарихи жерлер мен музейлерге саяхат жасау;
- биографиялық зерттеу жүргізу;
- үлгі болу сияқты түрлі құндылықтарды оқыту әдістерін қолданумен жүзеге асыратындығы белгілі болып отыр.

Зерттеулерге сәйкес болашақ тарих мұғалімдерінің әдістемелік даярлығының негізін – педагогикалық іскерліктер түзеді деп білеміз. ЖОО болашақ тарих мұғалімдерінде педагогикалық іскерліктің: зерттеушілік, құрастырушылық, ұйымдастырушылық, ақпараттық, коммуникативтік іс-әрекет түрлерінің қалыптастырылуына басымдық беру қажет. Бұл дегеніміз педагогикалық іскерліктердің басқа түрлерін назардан тыс қалдыру дегенді білдірмейді. Оларға қысқаша төмендегідей сипаттама беруге болады:
- зерттеушілік – оқу материалдарын, оқушылардың ерекшеліктерін зерделеу, пайдаланатын оқу жұмыс құралдары мен әдістерін болжау, т.б.
- құрастырушылық – оқу және тәрбие жұмыстарын жоспарлау, оқу материалдарын талдау және жинақтау, іріктеу және күрделі оқу материалдарын дидактикалық тұрғыдан қайта өңдеуді жүзеге асыру, т.б.
- ұйымдастырушылық – оқушылардың әртүрлі іс-әрекеттерін ұйымдастыру, олардың белсенділігін дамыту, бақылауды жүзеге асыру, т.б.
- ақпараттық – оқу матералдарын оқушыларға түсінікті етіп жеткізу, ақпаратты тарату құралдарын дұрыс іріктеу, т.б.
- коммуникативтік – оқушылармен қарым-қатынасты орнату, қатынастарды реттеу, педагогикалық ықпалдың нәтижесін алдын ала көре алу, т.б.

Зерттеу жұмысы бойынша теориялық-әдіснамалық тұғырларды назарға ала отырып, болашақ тарих пәні мұғалімдерінің құндылықтарды оқытуға даярлығын құраушы компоненттер құрамы мен оның өлшемдерін анықтауды және оларға сипаттама жасауды дұрыс деп таптық (кесте 1).

Кесте 1 – Болашақ тарих пәні мұғалімдерінің құндылықтарды оқытуға даярлығының құрылымы

Құраушылар	Өлшемдер	Көрсеткіштер
1	2	3
Мотивациялық-құндылық	Мотивтер бағыттылығы; өзін-өзі жетілдіруге ұмтылысы.	1. Құндылықтарды меңгеруге және оларды оқытуға мотивінің және қызығушылығының болуы; 2. Өзіндік білім алуға ұмтылысы; 3. Тарих пәні мұғаліміне тән жеке тұлғалық әлеуетін жүзеге асыруы.
Танымдық (когнитивті)	Психология, педагогика, арнайы пән (тарихи білімі) әдістеме бойынша білімдерін меңгеруі.	1. Құндылықтарды білуі мен түсінуі; 2. Құндылықтарды оқыту бойынша алған білімді практикада қолдануы.
Іс-әрекеттік	Педагогикалық іскерліктерді, оқу жұмыстарын ұйымдастыру іскерліктері мен іс-әрекет тәсілдерін меңгеруі.	1. Тарих пәні мазмұнына сәйкес құндылықтарды оқытуды жобалау іскерлігі; 2. Құндылықтарды оқытуда субъектілердің бірлескен іс-әрекетін және тұлғааралық өзара әрекетті ұйымдастыру іскерлігі; 3. Құндылықтарды оқытуда әдістемелік іс-әрекеттерді жүзеге асыруы.
Рефлексивті-бағалау	Ұйымдастырылған оқу жұмыс түрлеріне, іс-әрекеттерге баға беру	1. Талдау жасауы. 2. Баға беруі. 3. Жетілдіруді жобалауы.

1-кестені басшылыққа ала отырып, ЖОО болашақ тарих пәні мұғалімдерінің дайындығының деңгейі анықталады. Зерттеу жұмысы бойынша біздер үш деңгейді дұрыс деп білеміз. Олар: жоғары, орта және төмен.

Жоғары деңгей: құндылықтарға қызығушылығы жоғары; құндылықтарды оқыту іс-әрекеттерін меңгеруге мотиві мен қызығушылығы айқын көрінісі табады; құндылықтарды зерделеуді меңгерген және оларды оқытуда педагогикалық іскерліктерді шығармашылықпен жүзеге асырады; құндылықтар бойынша өзіндік білім алуға және өзін дамытуға ұмтылысы жоғары.

Орта деңгей: құндылықтарға қызығушылығы жеткілікті жоғары; құндылықтарды оқыту іс-әрекеттерін меңгеруге мотиві мен қызығушылығының көрінісі айқын және тұрақты емес; құндылықтарды зерделеуде өзіндік дербестігі жеткіліксіз және оларды оқытуды жүзеге асыруда педагогикалық іскерліктері жеткілікті деңгейде; құндылықтар бойынша өзіндік білім алуға және өзін дамытуға ұмтылысы орта.

Төмен деңгей: құндылықтарға қызығушылығы төмен және олардың мәнін толық мәнді ұғынбайды; құндылықтарды оқыту іс-әрекеттерін меңгеруге мотиві мен қызығушылығы жеткілікті емес; құндылықтардың мәнін зерделеуді меңгеруі толық емес және оларды оқытуда әдістемелік дайындығын құраушы педагогикалық іскерліктері төмен; құндылықтар бойынша өзіндік білім алуға және өзін дамытуға ұмтылысы айқын емес.

Шарт – объектінің өмір сүруінің немесе әрекет етудің керекті базасы, негізі ретінде көрінеді. Педагогика ғылымында шарттарды объективті және субъективті деп ажыратады. Философтар шарттарды қажетті және жеткілікті деп бөліп қарастырады. Шарт оқиға салдарының, заттар өзгеруінің және әлемнің объективті құбылысын анықтаушы ретінде қарастырылады [17].

Философтар объективті және субъективті шарттарды қажетті және жеткілікті деп бөліп қарастырады. Мәселен, оқу үшін оқушының білімі, жасы және жеке дара ерекшеліктері – қажетті шарт, бірақ олар әлі жеткіліксіз, оқушылардың алдыңғы дайындығының деңгейін білу қажет. Тек барлық қажетті шарттардың жиынтығы нәтижеге жетудің жеткілікті шарты болып табылады.

Педагогикалық шарттарға қатысты зерттеу жұмыстарын зерделеу негізінде біздер төмендегідей шарттар кешенін анықтадық, олар:

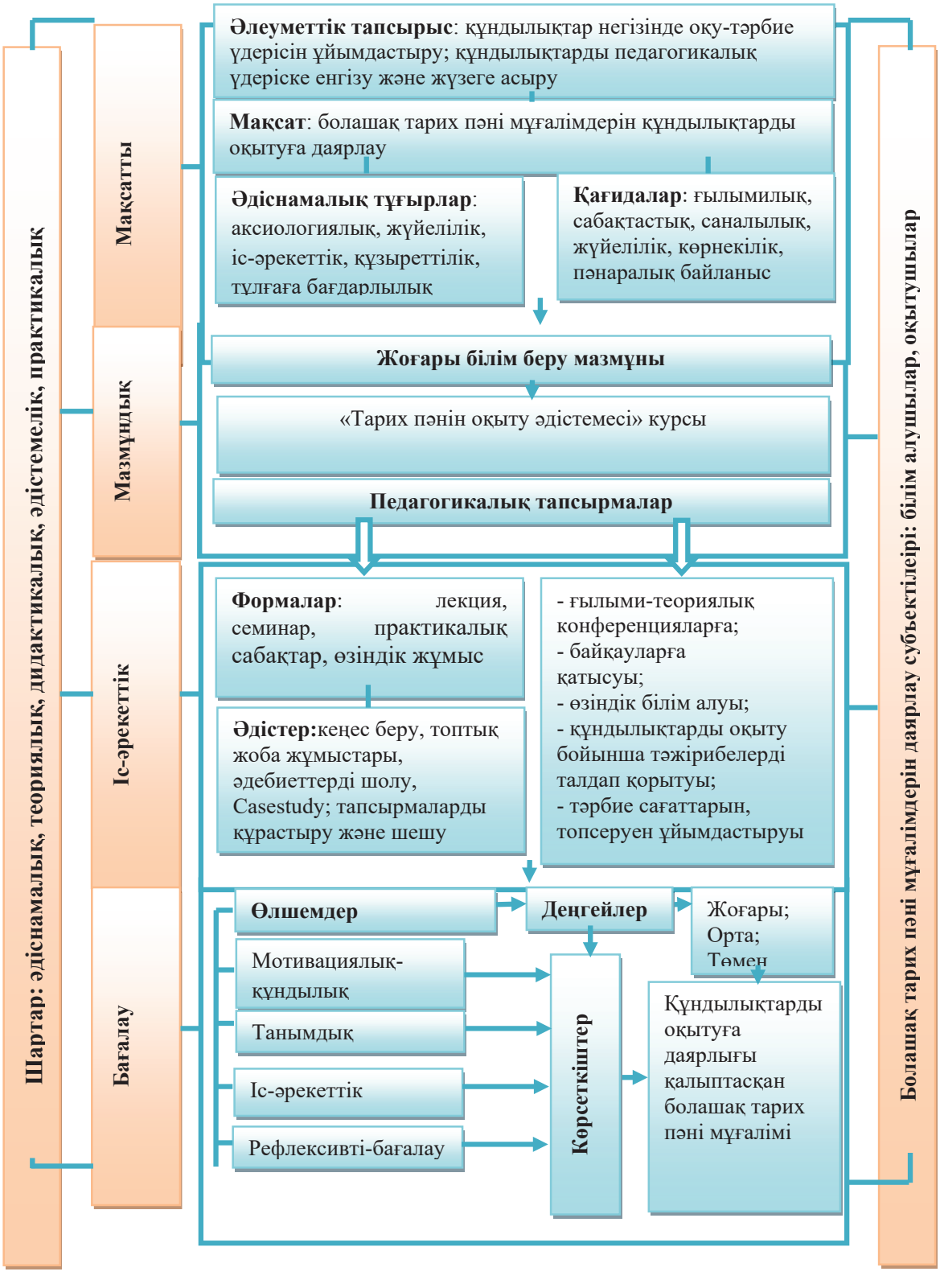
1. Әдіснамалық –құндылықтарды (орта мектепте) болашақ тарих мұғалімі оқытуға даярлауды жүзеге асыру үшін оқу материалдарын іріктеу принциптері;

2. Теориялық –құндылықтарды оқытуға болашақ тарих мұғалімдерін даярлау үдерісіне сәйкес оқу материалдарының жүйеленуі;

3. Дидактикалық – оқушыларға құндылықтарды оқытуға болашақ тарих мұғалімдерін даярлау технологиясының жасалынуы;

4. Әдістемелік – оқушыларға құндылықтарды арнайы оқу, сыныптан тыс тәрбие жұмыстары барысында жүзеге асыруға болашақ тарих мұғалімдерін даярлау әдістері мен тәсілдері;

5. Практикалық – оқушыларға құндылықтарды оқытуға болашақ тарих мұғалімдерін даярлау мазмұны мен құралдарын тәжірибелік жұмыстар арқылы қамтамасыз етілуі.

Сурет 1 – Болашақ тарих пәні мұғалімдерін құндылықтарды оқытуға даярлау моделі

Қорыта айтқанда, құндылықтар – елдің, қазақстандық қоғамның, ұлттың болашағын айқындайтын мәдени фактор ретінде жастардың санасына сіңіріліп, рухына айналуы керек десек, ЖОО жүйесінде болашақ тарих мұғалімдерін осы міндеттерді іске асыруға қабілетті етіп даярлаудың педагогикалық шарттары бар және оны оқу үдерісіне батыл қолдануға болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1 Назарбаев Н.Ә. Қазақстан халқына арнаған «Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында» атты Жолдауы // Қазақ тарихы журнал. -2006. №1. – 84-85 б.

2 Әл – Фараби. Әлеуметтік – этникалық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1975. – 419 б.

3 Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя. – Алматы: Наука, 1998. – 320 с.

4 Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. В 2 т. –М.: Педагогика, 1983. -Т.1. – 288 с.

5Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1968. – 340 с.

6 Таубаева Ш.Т. Научные основы формирования исследовательской культуры учителя общеобразовательной школы: Дис. ... док. пед. наук. – Алматы, 2000. – 409 с.

7 Успанов К.С. Теория и практика формирования профессионально значимых качеств у будущих учителей. – Алматы: Ғылым, 1998. – 228 с.

8 Zhumadullaeva A.A., Konyrbaeva S.S., Duanbaeva B.C., Kasymbekov Zh.A., Daniyarov T.A., Isaev M.S. Applying the Findings of Scientific and Pedagogical Research in Values Education // International Electronic Journal of Mathematics Education. – 2016. – Vol. 11, №5. – P. 1231-1243.

9 Сластенин В.А. Комплексная программа "Учитель советской школы" // Советская педагогика. – 1986. – № 10. – 63 с.

10 Дуйсенбаев К.А. Развитие содержания профессионально-педаго-гического образования учителя труда в вузе. – Алматы: Ғылым, 1995. – 350 с.

11 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 23 тамыздағы №1080 қаулысымен бекітілген Орта білім берудің (бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім беру) мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200001080/compare

12 Ключевые ориентиры для разработки и реализации образовательных программ в предметной области «Образование». – Бильбао: Университет Деусто, 2013. – 80 с.

13 Ефремова Н.Ф. Формирование и оценивание компетенций в образовании. – Ростов-на-Дону: Аркол, 2010. – 386 с.

14 Эталонная модель компетентностей педагогического работника //http://pacad.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1071.

15 Белозерцев Е.П., Гонеев А.Д., Пашков А.Г. и др. Педагогика профессионального образования: учеб. пособие для студ. высш.пед. учеб. заведений / под. ред. В.А. Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 368 с.

16 Беликов В.А. Образование. Деятельность. Личность. – М.: Академия Естествознания, 2010. – 310 с.

17 Философская энциклопедия / гл. Ред. Ф.В.Константинов. – М.: Советская Энциклопедия, 1970. – Т.5. – 740 с.

ӘОЖ 37. 012. 2
МҒТАР 14.01.19

Сембиев Құрманғазы Закирович
ф.ғ.к., профессор,
«Bolashak» академиясы
(Қарағанды)

Исаев Мұхтар Сеитханұлы
PhD, аға оқытушы,
Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
(Түркістан)

БОЛАШАҚ ТАРИХ МҰҒАЛІМДЕРІН «МӘҢГІЛІК ЕЛ» ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ОҚЫТУҒА ДАЯРЛАУДЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Мақалада болашақ тарих мұғалімдерін құндылықтарды оқытуға даярлаудың әдіс-тәсілдері анықталды. Құндылықтарды оқытудың әдіс-тәсілдері, формалары жан жақты талданып, тарих пәні мұғалімдеріне тән әдістемелік құраушы компоненттер зерттелді. Сонымен қатар, тарих пәні мұғалімдерін құндылықтарды оқытуға даярлауды жүзеге асыру мақсатында «Құндылықтарды оқытуға даярлау» таңдау пәні ұсынылып, оның құраушылары ғылыми негізделді. Ғылыми мақала нәтижелерін болашақ тарих пәні мұғалімдерін даярлауда қолдануға болады.

Кілт сөздер: тарих мұғалімі, құндылықтар, даярлық, әдіс-тәсіл, таңдау пәні.

В статье определены методы и приемы подготовки будущих учителей истории к обучению ценностей. Были проанализированы методы и формы обучения ценностей, изучены методические составляющие компонентов, характерные для учителей истории. Кроме того, в целях осуществления подготовки учителей истории к обучению ценностей был предложен предмет по выбору «подготовка к обучению ценностей», составители которого были научно обоснованы. Результаты научной статьи могут быть использованы при подготовке будущих учителей истории.

Ключевые слова: учитель истории, ценности, подготовка, метод, предмет по выбору.

The article defines methods and techniques for preparing future history teachers to teach values. The methods and forms of teaching values were analyzed, and the methodological components of the components characteristic of history teachers were studied. In addition, in order to train history teachers to teach values, the subject of choice «preparing for learning values» was offered, the authors of which were scientifically justified. The results of the scientific article can be used in the training of future history teachers.

Keyword: history teacher, values, preparation, method, subject of choice.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғалы еліміздің азаматтарының тарихи білімін көтеруге ерекше көңіл бөлінуде. Еліміздің болашағы жас ұрпақты тәрбиелеуде, олардың санасына ұлттық рух пен патриоттық тәрбие қалыптастыруда Отан тарихының орны мен мүмкіншіліктері мол. Өйткені, тарих халықтың рухани мұрасы, Отанымыздың өткені, ұрпақтарымыздың мектебі саналады. Тарихы жоқ бірде-бір халықтың бүгіні болмағандай келешегі де болмайды. Тарих адамдарды ойландырады, болған тарихи жағдайлар мен құбылыстарды талқылап, парақтайды, ой елегінен өткізеді және олардан өмірлік қорытындылар шығарып алуына негіз болады. Жас ұрпаққа өткен тарихымыз туралы тарихи білім мен тәрбие бермей халық санасында ұлттық сезім мен сананы, отансүйгіштік қасиеттерді қалыптастыру мүмкін емес.

Болашақ тарих мұғалімдері құндылықтарды оқыту үшін өздерінің тарихи және құндылықтар бойынша білімдері болуы тиіс. Екіншіден, тарихи білімдерді, оның ішінде құндылықтарды оқыту үшін әдістемелік білімдер мен іскерліктерді меңгеруі керек.

ЖОО-да тарихты оқыту мақсатын, міндеттерін және әдістерін жүзеге асыру гуманитарлық білім берудің университеттік маңызынан туындауы қажет. Себебі, гуманитарлық білім адамның рухани-адамгершілігі мол, еркін, жетілген тұлға болып қалыптасуына және әлеуметтенуіне ықпал етеді.

Білім беру бағдарламаларында жанама түрде беріліп келген құндылықтар анықталған қажеттіліктердің себебінен тікелей қабылдануға тиісті қағида ретінде білім беру бағдарламалары мен пән мазмұнына енгізіле бастады [1, p. 2]..

Десекте, тарихты оқытудың мақсаттары мемлекет дамуының кезеңдерінде өзгеріп отырады. Кеңестік кезеңде тарих пәнінің мазмұнында таптық сипаттар басым болды. Егемендік пен дербестікке қол жеткізілгеннен кейін Отан тарихы мәселелерін жетік оқытудың бағдараламары жа-

салып, тың идеялар қолға алынғандығын жоғарыда айтып өттік.

Тарихи білім берудің қазіргі заманғы жалпы мақсаты мынадай идеяларды құрайды:

- ЖОО-нын бітірген түлектің әлемдік және отандық мәдениет контекстінде өзін айқындай отырып, дамуын қамтамасыз ететін тарихи білімнің мазмұнын мәдени әдіспен іріктеу;

- кәсіби даярлауды практикалық бағыттылықпен байланыстыратын тарихи білімнің мазмұнын іргелендіру;

- білім беру мазмұны өзгермелілігінің дамуы ретіндегі әртүрлі деңгейдегі білім және кәсіби бағдарламалар тұтастығы, сабақтастығы;

- тарихи білім беру мазмұнын шығармашылыққа, өзіндік болмысқа, студенттің тұлғалылығына бағдарлау;

- тарихи білім беру мазмұнын ақпараттандыру, жаңа ақпараттық технологияларды енгізу және кеңінен пайдалану [2, с. 94-97]. Осы тұжырымнан оқытудың құндылықтарға бағдарланған әдістер мен тарихи білім берудің міндеттері келіп шығады.

Құндылықтарды оқытуда, оның ішінде жеке тұлғаны ұлттық құндылықтарға баулуда төмендегідей міндеттер қойылды:

- өз халқы, оның мәдениеті мен дәстүрлерін мақтаныш тұтатын Қазақстан азаматын тәрбиелеу;

- жалпыадамзаттық негіздер мен құндылықтарды құрайтын саналы көзқарастары мен қағида ұстанымдарын тәрбиелеу;

- Қазақстан Республикасының азаматын тәрбиелеудің үлгісіне сәйкес этнопедагогика, этнопсихология, этномәдениет негізінде тәрбие үдерісін ұйымдастыру;

- оқушыларды табысты іс-әрекетке бағыттау, олардың шығармашылығы мен білім құмарлығын дамыту, қолдау.

Тәуелсіздігімізге қол жеткізген күннен бері «Қазақстан тарихы» пәнінің бағдарламалары мен оқулықтары ғылыми-әдістемелік тұрғыда талданып, салыстырмалы, жаңа нұсқаларындағы өзгерістер мен ерекшеліктері көрсетілді, оларды жетілдіру бағыттары анықталды, жаңа бағдарламалар мен оқулықтар жасау қажеттігі және олардың ғылыми-әдістемелік негіздері ұсынылды. 2004 жылы «Ғылым» баспасынан Т.Тұрлығұлдың «Мектепте Қазақстан тарихын оқыту теориясы мен әдістемесі» атты еңбегі жарық көрді [3]. Аталмыш еңбек мұғалімдер үшін Қазақстан тарихын оқытудың негізгі мәселелерін түгел талдап беретін, жоғары оқу орындарының тарих мамандықтары студенттері үшін оқу жоспарындағы «Қазақстан тарихын оқытудың теориясы мен әдістемесі» пәніне арналған оқу құралы міндетін атқарады. Сонымен қатар, еңбектің тарихи-әдістемелік сипаты бар, яғни тың тақырыпқа тұңғыш жазылып отырғандықтан, оның мазмұнында оқыту теориясы мен әдістемесі мәселелерімен қатар, Қазақстан тарихы курсының, пәнінің даму, қалыптасу мәселелері де қарастырылған. Аталмыш еңбектің тарихшы мұғалімдерге, әдіскерлерге тигізер көмегі мол болды.

Болашақ тарих мұғалімдерін «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытуға даярлау ЖОО аталған пәнді оқыту бойынша әдістемелік даярлығын талап етеді. Оқыту әдістемесі «таным тәсілі», «зерттеу жолы» екендігі белгілі. Тарихты оқыту әдістемесі педагогикалық үдерістің жүзеге асырылуын қарастырады және ол төмендегідей компоненттерден тұрады: оқыту мақсаты, оның мазмұны, білім және оны игеруге басшылық жасау, оқушы әрекеті (оқу әдістері), педагог әрекеті (оқыту әдістері), оқыту нәтижесі деген тізбекті құрайды.

Тарих пәні мұғалімдері оқытуда төмендегідей сұрақтарды шешуді қарастырады: Не үшін оқытамын? Қалай оқытамын? Немен оқытамын?

Сонымен қатар, педагогикалық үдерісте тарихты оқытудың негізгі факторлары басшылыққа алынады:

- мемлекет пен қоғам белгілеген мақсаттар;

- білім беру стандарттары мен оқу бағдарламаларында бекітілген оқу материалдары (оқулықтар);

- оқыту үдерісінің ғылыми-әдістемелік ұйымдастырылуы;

- оқушылардың танымдық мүмкіндіктері;

- оқыту нәтижелерін айқындау.

ЖОО тарихты оқыту әдістемесі пәні Отандық және жалпы тарихтың негізгі оқиғалары, фактілері мен құбылыстарын таңдауға, теориялық жинақтау мен анықтамалар қалыптастыруға көмектеседі. Олар тарихты оқыту мазмұнын анықтайды.

Болашақ тарих пәні мұғалімдерін даярлау мазмұны төмендегідей оқу материалдары мен тапсырмаларды қамтуы тиіс деп білеміз:

- этнопедагогика материалдары мен факторларын;

- тарихи мағлұматтарға сәйкес мәтінді;

- пәнаралық байланыс материалдарын;

- хронологиялық, синхронды карталарды және оларды жасауды;

- хабарламалар мен баяндамаларды және оларды орындауды;

- педагогикалық өлшеу мен бағалауды жүзеге асыруды. Тесттік тапсырмалармен жұмыс жасауды;

- критерийалды бағалауды орындауды;

- оқыту әдістерін: жобалау, ынтымақтастықта оқыту, т.б.

Тарихты оқыту әдістемесі педагогикалық – ғылыми пән ретінде сипатталады, сондықтан болашақ мұғалім алдына мынадай міндеттер қойылады [4, б. 6]:

- теориялық сабақтарда берілген әдістемелік әдіс-тәсілдерді тиімді игеру, оны педагогикалық тәжірибеде пайдалана білуге үйрену;

- оқушылардың танымдыққызметін ұйымда-

стыру дағдылары мен әдістерін үйрену;

- алдын-ала өз оқушыларын тарих ілімі арқылы ізгі ниетке баули алуға бейімделу;

- әдістемелік курсты оқу барысында өзі игерген білімді тиімді пайдалана білу;

- өзі жүзеге асырған оқу-тәрбиелік жұмысты өз бетінше талдап, өздігінше жетілдіре білу т.б.

Бұл міндеттерді орындауда мұғалімге әдістемелік жұмыстың барлық қырларын игеруі өте маңызды қажеттілік.

«Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытуда оқушыларға білім меңгерту ұғым қалыптастырумен бірге жүзеге асырылады. Ұғымды қалыптастыру үдерісінде нақты түсініктер мен образдардың ролі ескеріледі. Мысалы, «Тәуелсіз Қазақстан» тақырыбын оқытқанда сәйкес сурет көрсете отырып, мұғалім оқушыға тәуелсіздік алу жолын, азаттық жолындағы болған күрестер жөнінде айтады. Сонымен қатар, бейнеленген жадыраған жандардың тірлігін айту арқылы «тәуелсіз» (тәуелсіздік), «Тәуелсіз мемлекет» ұғымын қалыптастырады.

Келесі кезекте терминді алдын ала енгізу мүмкіндігін және оны кейін жүйелі түрде мазмұнын ашу белгілерін ойластырады. Мысалы, «көтеріліс», терминін тәуелді → тәуелді мемлекет жөнінде түсінік беру арқылы ашады.

Тарихты оқытуда оқушылардың фактілерді жүйелі және өзара байланыста игеруі үшін, оны теориялық тұрғыда қорыту жүзеге асырылады. Мысалы, индустрияландыру түсінігін қалыптастыру үшін ауыл шаруашылығында болған тарихи кезеңдегі өзгерістерді Ресей мен Европа тарихында орын алған оқу материалдарын салыстыра отырып меңгертуді тереңдетеді.

Жалпы алғанда тарихты оқытуда теориялықұғымдар жекелей емес бұрыннан бар белгілермен байланысты оқытылады. Тарихты оқытуда осы жағдайларды басшылыққа алғанда оқу материалдарын меңгерту нәтижелі болады.

Тарихты оқыту үдерісінде фактілер өткен өмірде болған маңызды байланыстар мен өмір заңдылықтарын меңгеру мен өзара салыстыру үшін қажет. Тарихи пәнінің мазмұнында фактілер өте көп кездеседі. Тарихты оқыту үдерісін ұтымды жүргізу үшін, оларды дұрыс топтастыра алу қажет.

Тарихи фактілер екі сипатта болады. Біріншіден, бұл тарихта бір ғана рет, белгілі-бір жағдайларда ғана, тек белгілі бір адамдар ғана қатысқан, мерзім мен кеңістік ішінде қатаң шоғырланған жекелеген оқиғаларды көрсететін фактілер. Олар қайталанбайды. Екіншіден, белгілі бір тұтас тарихи кезең мен дәуірге тән, олардың сипатты белгісін көрсететін тарихи құбылыстар. Фактілер көлемі мен күрделілігі және мағынасы жағынан өзара ерекшеленеді. Фактілер, өзінің толық ашылуы үшін неғұрлым кішірек фактілерді білуді талап ететін күрделі фактілер – бірінші кезектегі фактілер, ал, кішірек фактілер – екінші кезектегі фактілер деп аталады. Бірінші кезектегі фактіні түсіну екінші кезектегі фактіні меңгермейінше мүлдем мүмкін болмайды. Екінші кезектегі фактілер өз кезегінде нақтыланады. Бұл фактілер тарихи білімнің алғашқы бөлшектері деп аталады. Әдістемеде олар тек бір ғана қарапайым тарихи құбылысты немесе оның бір ғана сипатты белгісін көрсететін қарапайым фактілер деген топқа біріктіріледі [4, 241 б.].

Әртүрлі сипаттағы фактілерді өзара ұштастыра отырып, тарихи оқиғаның нақты образын жасап шығаруда тарихи фактілер мен материалдарды таңдап алуды өте ұқыптылықпен жүргізу талап етіледі. Бұл үшін оқу материалдарын математикалық тілге тасымалдау, яғни логикалық тұрғыдан оқу элементтерін құрылымдауды жүзеге асыру қажет. Бұл жағдайда мұғалім оқушылардың есінде өмір бойы сақталатын негізгі фактілерді және олардың өзінің мазмұнын ашу үшін қажетті қосалқы фактілердің арақатынасын дұрыс реттеп таңдап алады.

Тарих курсын оқытуда (қай деңгейде болмасын) «Мәңгілік Ел» құндылықтары бойынша оқу материалдарын екінші ретті немесе қарапайым тарихи құбылыс, қарапайым факті деңгейінде түсіндіру өз нәтижесін жоғары деңгейде қамтамасыз етеді деп білеміз және біз осы көзқарас тұрғысынан оқу үдерісін ұйымдастыруды қолданамыз.

ЖОО болашақ тарих пәні мұғалімдерін даярдауда, әдістемелік дайындықты қамтамасыз ететін негізгі пән – «Тарихты оқыту әдістемесі». Тарих мамандығы білім алушыларына арналған «Тарихты оқыту әдістемесі» пәні бойынша оқыту бағдарламасының (Syllabus) өзіндік мазмұны бар.

Тарихшы мұғалімдердің базалық дайындық жүйесінде тарихты оқыту әдістемесі пәні маңызды роль атқарады. Дидактикалық мақсаты – болашақ тарих пәні мұғалімдерінің оқушылардың тарихи танымын қалыптастыру және әдіс негізін көрсету.

Пәннің мақсаты – болашақ тарих пәні мұғалімдерінің жалпы орта білім беретін және арнайы мектептерде тарих пәнін оқыту бойынша теориялық және практикалық даярлығын жүзеге асыру.

Пәннің міндеттері:

- тарихи білім беру мен тәрбиелік міндеттерімен таныстыру;

- тарихты оқыту әдістемесінің теориялық негізін болашақ мамандарға меңгерту;

- білім берудің инновациялық түрлері туралы түсінік беру;

- тәжірибелік іскерлікті дамыту;

- білім алушылардың қабілетін қалыптастыру, оларға білім беру мен тәрбиелеу үдерісіндегі қорытындылар шығаруын қамтамасыз ету [5, б. 522].

Оқу пәні бойынша білім, іскерлік, дағдылар

және құзыретіне қойылатын талаптар төмендегідей:

Тарихты оқыту әдістемесінде **негізгі идеологиялық бағыттардың** тарихи **дамуы, ежелгі заманнан бастап қазіргі күнге дейінгі** тарихты оқыту әдістемесінің **негізгі кезеңдері мен ерекшеліктері қамтылуы тиіс.**

Болашақ тарихшы мұғалім:

- тарихты оқытудың әдісін түсіну үшін тарихи білімді қолдану қажеттілігін;
- оқушылардың жас ерекшеліктерін;
- әдебиеттердегі жаңа мәліметтерді пайдалану керектігін;
- қазіргі заманғы оқытудың жаңашыл тәсілдерін;
- тарихи білімді оқытудың ерекшеліктерін білуі тиіс.

Сабақ барысында игерген теориялық мәліметтерді тәжірибеде қолдануды, дәрістерді конспектілеуді, семинар сабақтарына дайындалуды, ғылыми жұмыстың алғашқы сатыларын және тарихилық, ғылымилылық принциптерін жүзеге асыруды орындауы тиіс.

Сондай-ақ, пән бойынша білімдерін есте сақтауды және тереңдетуді, тарихи фактілер кешенінде негізгісін табуды, дәлелденген қортындыларды жүйелеуді, талдап қорытуды, оқу материалын өздігінен жинауды және жалпылауды, «Тарихты оқыту әдістемесі» курсы бойынша білімдерді қолдануды, сонымен қатар, тарихи құбылыстарды талдау дағдыларын меңгеруді жүзеге асыру керек.

Басқа пәндерге қарағанда тарихи құбылыстардың болжамдарын жасау, әлемнің басқа халықтарының дәстүрлеріне, мәдениеттеріне құрмет көрсету құзыреттіліктерін жалпы мәдени және кәсіби құзыреттермен бірге игеруі тиіс.

«Тарихты оқыту әдістемесі» пәні бойынша негізінен төмендегідей тақырыптар қарастырылады:

1. Тарихты оқыту әдістемесінің пәні мен мақсаттары
2. Тарихты оқыту әдістемесінің қалыптасуы және тарихы
3. Тарихты оқытудың әдістері, құралдары, тәсілдері
4. Тарихи білім берудің құрылымы
5. Тарих сабағындағы жоспарлау
6. Тарих сабағы: классификациясы, түрлері, формасы
7. Тарихты оқытудың инновациялық әдістері
8. Сын тұрғысынан жазу және ойлау технологиясы
9. Жоба әдісі
10. Кейс технологиясы
11. Модульды-блоктық оқыту технологиясы
12. Тарих сабағында Интернет-технологияларын қолдану ерекшеліктері
13. Тарих сабағында оқушылардың білімдерін бағалау
14. Сыныптан тыс тарихты оқыту түрлері
15. Тарих кабинетін рәсімдеу ерекшеліктері [5, б. 523].

Көрсетілген тақырыптар болашақ тарих мұғалімдерінің жалпы әдістемелік дайындығын жүзеге асыруға бағытталған. Оның ішінде «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқыту бойынша болашақ тарих пәні мұғалімінің дайындығын жекелеген тақырыптарды қосу арқылы күшейтуге болады.

Тарихты оқыту тәжірибесінде оқытушылардың өткен уақыттың барлық жақтарын, атап айтқанда, рухани өмір, тұрмыс, салт-дәстүр, дін және әртүрлі халықтардың өркениетке қосқан үлесі сынды салаларын түсініп, жеткізуге деген талпыныстары байқалады. Сондықтан, тарихты оқыту «адам мен қоғам туралы жалпы білім жүйесін құруға, социологиялық, географиялық және психологиялық тәсілді қамтыған тарихи білім синтезін пайдалануға бағытталуы қажет.

Түрлі әдіснамалық, теориялық, болжамдық өзгерістерді өзіндік ой-елегінен өткізген кәсіби маманның тұлғасы мен білімін дамытуға сәйкесінше пәндік білім салаларын оқу міндеті қойылуда. Сондай-ақ, тарих пәні мұғалімдерінің «тарихты» оқумен біргі мәдениеттану, философия, әдебиет сынды ғылым салаларын оқуға ынталарының арту себебін жалпы алғанда тарихи үдерісті түсіну көпжақты білімді қажет етуінен деп түсіндіреді [6, с. 39-51].

Мектеп қабырғасындағы пәндерде оқытылатын құндылықтар бір пән мазмұнында жүзеге асырылып қоймайды. Білімді жүйелі қалыптастыру, дүниетанымдық идеяларды түсіну үшін пәнаралық байланыстарды орнату маңызды. Пәнаралық және пәнішілік байланыстарды пайдалану жалпы тарих курсының біртұтастығын және маңызды түсініктер мен дүниетанымдық идеяларды меңгеруді қамтамасыз етеді.

Білім беруде пәнаралық байланыстар пәндерге ортақ фактілер, түсініктер, идеялар, іскерліктер мен дағдыларға орай қалыптастырылуы қажет. Сондай-ақ, пәнаралық байланыстар әмбебаптық сипатта болады. Өйткені олардың қызметі мен ықпалы барлық пәндерге жалпы, ортақ болып келеді.

Болашақ тарихшы мұғалімдерді даярлау мазмұнын талдау негізінде біздер «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытуды жетілдіру үшін төмендегідей курсты ендіруге ұсыныс жасадық: «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытуға даярлау». Көрсетілген сағаттар дәрістерге бөлінген уақыт мөлшерін білдіреді.

Кіріспе.

I Құндылықтардың теориялық негіздері

1. Құндылықтар және олардың түрлері (1 сағат).

2. Құндылықтардың құзыреттілік деңгейінде сипатталуы. Құндылықтар – пәнаралық байланы-

стар мазмұнында (1 сағат).

3. Құндылықтар – білімдік салада (1 сағат).

4. Құндылықтар – іс-әрекет саласында (1 сағат).

5. Құндылықтар – эмоциональды-құндылық қатынастар саласында (1 сағат).

II «Мәңгілік Ел» құндылықтары және оларды Қазақстан тарихында оқыту

6. «Мәңгілік Ел» құндылықтары және олардың тарих пәнінде қамтылуы (1 сағат).

7. «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытудағы дидактикалық құрылымдар (1 сағат).

8. «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытуда тарихи оқу материалдарын әдістемелік талдау (1 сағат).

9. «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытудағы педагогикалық жүйенің мазмұндық сипаттамасы: 1) мақсат қою; 2) оқыту мазмұны; 3) оқыту технологиялары (2 сағат).

III «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытуға болашақ тарих мұғалімдерінің даярлығы

10. Болашақ мұғалімдердің «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқыту бойынша білім сфералары (1 сағат).

11. Болашақ тарих мұғалімдерінің «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқыту бойынша педагогикалық іскерліктері (3 сағат).

12. Оқыту нәтижелерін бағалау (1 сағат).

Ұсынылған таңдау компоненті пәні үшін дәрістерге 15 сағат, семинарға 30 сағат және сәйкесінше ОБСӨЖ бен СӨЖ оқу жұмыстарына 45 сағат қарастырылған. Болашақ тарих мұғалімдерін «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытуға даярлау үшін оқытушылармен ұйымдастырылған семинар тақырыптарында басымдық берілді:

1) Құндылықтарды оқытудағы оқу жұмыстарының түрлеріне;

2) Лекция және құндылықтарды оқытудағы олардың мазмұндық ерекшеліктеріне;

3) Семинар – құндылықтарды меңгерту құралына;

4) ОБСӨЖ, СӨЖ құндылықтарды меңгертуге бағдарлауға;

5) Педагогикалық өлшеу және бағалау – оқыту нәтижесін анықтау құралына.

Болашақ тарих пәні мұғалімдерін «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытуға даярлауда оқыту үдерісі компонентінің бірі – оқыту әдістері мен формалары. Олардың оқыту үдерісінде өзіндік орны бар. Әдіс деп білім беру міндеттерін шешу мақсатындағы мұғалім мен оқушы арасындағы өзара іс-әрекет тәсілі түсінілетіні белгілі. Бұл жөнінде алғашқы тақырыптарда айтылған болатын.

Оқыту әдістері мен тәсілдері көп және оларды таңдау оқу материалы мен оқыту нәтижесіне байланысты таңдалады. Ол жөнінде тарихшы, тарихты оқыту бойынша жазған ғалымдардың еңбегінен үзінділер келтіруге болады.

Болашақ тарих мұғалімдері «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқыту үшін өздерінің дайындықтары қамтамасыз етілуі тиіс. Сол себепті де, әдістемелік жұмыстар барысында төмендегідей әдістердің орны ерекше.

Тарихнамалық мәтіндермен жұмыс жүргізу әдісі білім алушының білімін кеңейтіп, тиянақты ете түседі. Сонымен қатар, тарихи ойлау дағдысын дамытады, мәтіндермен өздігінше жұмыс істеу шеберлігін шыңдай түседі. Бұл әдісті болашақ тарих мұғалімі меңгеруі және практикада жүзеге асыруы тиіс.

Тарихнамалық мәтінге талдау – тарих пәнін, оның ішінде «Мәңгілік Ел» құндылықтары бойынша оқу материалдарын оқытудағы негізгі әдістердің бірі. Оқыту әдістерінің негізгі міндеті – білім беру үдерісінің мақсатына жету. Оқыту әдістерін дұрыс таңдау оқушылардың ынтасын арттырып, танымдық белсенділігінің дамуына ықпал етеді. Бұл туралы қазіргі заманғы мамандардың оқыту әдіс-тәсілдері сабақ барысын тек бақылап, жүйелендіру үшін ғана емес, оқытушының оқу үдерісінің нәтижесі мен барысын қадағалауға және қажетті өзгерістерді енгізуге мүмкіндік береді [7].

Тарихты, оның ішінде «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытуда интербелсенді әдістермен қатар, дәстүрлі әдістердің де жүзеге асырылатыны анықталып отыр. Тарих пәнін оқытуда тарихи құжатпен, дерекпен жұмыс жасау үшін ЖОО болашақ мұғалім мынадай кезеңдерден тұратын реттілік бойынша дайындық көреді:

1) «Мәңгілік Ел» құндылықтары бойынша қарастыратын құжат үлгісін беру;

2) құжатқа талдау жасауда мұғалімнің оқушыға кеңес беру мен өзіндік жұмысына басшылық ету;

3) сыныптағы және сыныптан тыс уақытта құжатпен, дерекпен жұмыс жүргізу.

Қазақстан тарихы пәні мазмұнындағы «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқушыларға оқытуда тарихнамалық мәтінге талдау тәсілін оқушылар жүзеге асыру үшін мұғалім бірқатар жұмыстарды орындауы тиіс және ол бойынша болашақ тарих пәні мұғалімдерінің даярлығын ЖОО қамтамасыз ету керек. Дәрісханалық оқу жұмыстарында болашақ тарих пәні мұғалімі тарапынан оқу материалдары төмендегідей етіп талдайды:

- мәтіндегі негізгі тақырып пен идеяны анықтау;
- факт немесе оқиғаны пайымдаудағы құндылықтық-мағыналық бағдарды табу;
- келтірілген дәлелдердегі ұстанымдарды тізбектеу;
- мәтін авторының ойлау тәсілін түсіну және негізгі оқиға мен факт туралы өзіндік ұстанымын қалыптастыру;
- жүзеге асыру барысын өрнек, схема ретінде көрсету.

Бұл айтылғандар болашақ тарих пәні мұғалімдерінің әдістемелік даярлығын жетілдіруге мүм-

кіндік береді. Ол үшін ЖОО педагогикалық үдерісті модельдеу немесе сынақ сабақтарын өткізу бойынша оқу жұмыстары ұйымдастырылады.

Мектеп оқулықтарын, оқу бағдарламаларын әдістемелік талдау – ЖОО болашақ тарих пәні мұғалімдерін даярлау үдерісінде де жүзеге асырылады. Оның себебі, оқыту мазмұнын терең түсінуді қамтамасыз ету.

«Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытуда әдістемелік тәсілдердің білім меңгерту құралы болып табылатыны белгілі. Оқытудағы әдістемелік тәсілдер – дегеніміз – нақты міндетті шешуге бағытталған әрекеттер. Жазба-кескіндемелік тәсілдерге мыналар жатады:

- оқиғалардың күнтізбесін жасау;
- кесте, жаңа сөздер сөздігін жасау;
- логикалық сұлбалар мен суреттер салу;
- кескін карта толтыру;
- сөздік-баспалық мәтінімен жұмыс жасау;
- құжаттармен жұмыс жасау;
- синхрондық кесте жасау;
- тарихи білімдерді жүйелеу;
- салыстыру мен дербес қорытынды жасау;
- дағдыларды қалыптастыру.

«Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытуда болашақ тарих пәні мұғалімі үшін бір қатар терминдер, ұғымдар түсінікті болуы тиіс. Олар құбылыс, үдеріс, т.б.

Құбылыс– нақты дерекке қатыссыз, орны мен қатысушылары, уақыты көрсетілмеген жалпы ұғымдар (революция, көтерілістерді).

Үдеріс (процесс) деп – даму жағдайының бірізділікпен ауысуы. Тарихи үдеріс уақытпен тығыз байланысқан деректер тізбегі, оның байланыстырушысы себеп пен салдар. Мысалы: өнеркәсіптік төңкеріс – мануфактурадан машиналы өнеркәсіпке өтуді сипаттайтын үдеріс [8, б. 36].

Тарихты танудың өзі үдеріске жатады. Ол деректерді игеруден басталады. Тарихта түсінік пен ұғым дегендер бар. Оқып үйренген деректердің негізінде оқушы санасында тарихи ұғымдар мен нақты түсініктер қалады. Ондай әдістердің қатарында бейнелеу, суретін салу, нысанды кескіндемелік тұрғыдан қайта жаңғыртуды атауға болады.

ЖОО оқу жұмыс түрлерін оқыту әдістері мен формасын ажыратуда әртүрлі көзқарастар орын алған. Оларды төмендегідей етіп ұсыну да қарастырылған.

Оқыту формалары: лекция, семинар, курстық жұмыс және практикалық курс бойынша семинар, практикалық және лабораториялық жұмыстар, оқытушы басшылығымен жұмыс, өзіндік жұмыс, өндірістік практика, тәжірибелік зерттеулер, жоба бойынша жұмыстар.

Оқытушы әрекеті немесе оқыту әдісі: кеңес беру, зерттеушілік семинарлар, практикалық сабақтар, мәселені шешуді іздеу бойынша сессия, мастер класс, стажировка, өндірістік жұмыстар, топтық жоба жұмыстары, зерттеулерге қатысу, интербелсенді қашықтан оқыту.

Білім алушы әрекеті немесе оқу әдісі: IT әдісі, кітапханадан, Интернет желісіндегі материалдарды іздеу, әдебиеттерді шолу, зерделеген әдебиеттер бойынша резюме (аннотация) жазу, casestudy, тапсырмаларды құрастыру және шешу, қажетті зерттеулер жүргізу және эссе, т.б. жазу.

Оқу жұмыс түрі ретінде лекция түрлері басқаша айтқанда, ауызша жеткізу әдістеріне қарағанда құрылымы, оқу материалдарын жеткізу логикасы, ақпараттардың айқындылығы және қарастырылатын тарихи жағдайды жүйелі сипаттау тұрғысынан ерекшеленеді.

Болашақ тарих мұғалімдеріне «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқыту бойынша оқу материалдарын меңгерту үшін әдістемелік пәнде төмендегідей оқытудың формалары қолданылады.

Кіріспе лекциясы. Лекцияда берілген курс бойынша құндылықтар, «Мәңгілік Ел» құндылықтары, т.с.с. жүйежайлы және Қазақстан тарихы пәнінде оларды оқыту жөнінде алғашқы мағлұматтармен студентке бағдар беріледі.

Лектор студенттерге пәннің, оқу материалдарының мақсаты мен міндеттері жайлы, оның басқа пәндер, пәнаралық оқу материалдары арасындағы алатын орны, маман дайындау жүйесіндегі маңызы жайлы толық түсіндіріп өтеді. Курсқа қысқаша шолу жасалып, тарихи білімнің, тарихи білім берудің ғылым мен практикамен байланысты даму кезеңдерін, осы саладағы жетістіктер, белгілі ғалымдардың есімдері, осы бағыттағы зерттеу жұмыстары жайлы айтылады. Арнайы лекцияда, яғни «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытуға даярлау үшін таңдау пәнінің көлеміндегі әдістемелік әдебиеттерге шолу жасалады, қорытынды бақылау, есеп беру формалары және оның мерзімі анықталады.

Ақпаратты лекция. Студенттерге ойлау түрлерімен қорытып, есте сақтауға бағытталған ақпаратты беруге және түсіндіруге арналады. Бұл жоғары мектеп практикасындағы ең дәстүрлі лекция түрі. «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытуда, ақпарат беруде алатын орны ерекше.

Шолу лекциясы. «Мәңгілік Ел» құндылықтары бойынша оқу материалдарын жоғары ғылыми деңгейде жүйелеуге көмектеседі. Ақпаратты ой елегінен өткізгенде пәндік және пәнаралық байланысқа мән береді, тақырыпты оқытуда нақты жіліктеп емес, шолып өтеді. Әдетте шолу лекциясы «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытуға байланысты бір бөлім немесе толықтай таңдау курсы бойынша оқылады және сол курс бойынша негізгі ғылыми түсінік береді.

Проблемалық лекция. Бұл лекцияда жаңа білім проблемалық жағдай, проблемалық сұрақтар, проблемалық мәселелер арқылы беріледі. Мұндай жағдайда студенттің «Мәңгілік Ел» құндылықтары бойынша танымдық үдерісі

оқытушымен бірлесіп жұмыс істегендіктен, зерттеу жұмысына ұқсайды.

Мәселенің мазмұны оның шешімін табу жолдарын ойластырумен, дәстүрлі және қазіргі жаңа көзқарасты жинақтаумен ашылады.

Визуальдық лекция. ОТҚ (интербелсенді тақта) және аудио-видеотехника көмегімен лекция материалдары визуальды формада беріледі. Мысалыға, «Мәңгілік Ел» құндылықтарының бірі – «Тәуелсіз Қазақстан» тақырыбы бойынша жасалған тарихи материалдарды теледидар жүйесінен жинақтап, студенттердің назарына ұсынылады. Солардың бірі ретінде – 1986 жылғы желтоқсанда түсірілген тарихи деректі фильмдерді айтуға болады. Аталған лекцияны мазмұнды, әсерлі ету үшін ЖОО оқытушысының қорытынды пікірінің алатын орны бар. Мұндай лекцияны оқу, қарастырылған визуальдық материалды кеңейтілген түрде немесе қысқаша шолу жасап өту үшін керек.

Бинарлық лекция. Бұл лекция екі оқытушының арасындағы диалог формасында оқылатын түрі (екі ғылыми мектеп өкілдерінің арасындағы әңгіме немесе ғалым мен практикант, оқытушы мен студент, т.б.). «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытуда «Тәуелсіз Қазақстан» тақырыбын оқуда тарихшы оқытушы мен педагогика саласы бойынша оқытушы-профессор құрамының бірлесіп, лекция оқуын айтуға болады. Тарихшы оқытушы тәуелсіздік жөніндегі оқу материалдарын қарастырса, педагог сол оқу материалының астарында жатқан адами құндылықтарды студенттерге айтып береді. Сондай-ақ, «Индустрияландыру мен инновацияларға негізделген экономикалық өсім» құндылығын оқыту үшін экономикалық пәндердің оқытушыларын лекция оқуға қатыстыруға болатынын тәжірибе көрсетуде.

Алдын ала қателерімен жоспарланған лекция. Ұсынылған ақпаратты студент үнемі қадағалап отыруға (қателерді іздеуге мазмұнынан, әдістемесінен, орфографиялық т.б.) арналған. Лекция соңында жіберілген қателерге талдау жасалады. «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқыту үшін оқу материалдары сабақ түріне байланысты конспекті құрылымында қателікпен түзіліп ұсынылады. Сол қателікті студенттер анықтап түзетулер ұсынылады. Қорытынды сабақ пен білім мен іскерлікті бақылау сабақ түрлерін студенттердің қаншалықты дұрыс ажыратынын көруге болады.

Конференция лекциясы. «Тәуелсіз Қазақстан» (немесе «Мәңгілік Ел» құндылықтарының басқа түрлерін) тақырыбын оқыту бойынша алдын ала қойылған мәселе және ұзақтығы 5-10 минут баяндамалар жүйесі бар ғылыми практикалық сабақ ретінде ұйымдастырылады. Әрбір сөйлеуші логикалық аяқталған ойды айтады (сабақтың құрылымы бойынша). Олар оқытушы алдын ала ұсынған бағдарламаға сәйкес болады. Лекция соңында оқытушы студенттердің өз бетінше атқарған жұмысы мен сөйлеген сөздеріне баға береді, ұсынған хабарламаға анықтамалар бере отырып, негізгі қорытындысын жасайды. Ол сабақтың құрылымына, әдістемелік талдауға сәйкес сабақтың дидактикалық құрылымы анықталған сабақ жобасының дұрыс, толық шығуына септігін тигізеді.

Кеңес беру лекциясы. Әртүрлі сценарий бойынша өткізуге болады. Біріншісі – «сұрақ-жауап» түрі. «Мәңгілік Ел» құндылықтарын мектепте оқыту бойынша лекция барысында лектор бүкіл курс бойынша немесе әрбір құндылықты оқыту бойынша студенттердің сұрақтарына жауап береді. Мұндай лекцияның екінші түрі "сұрақ-жауап-сайыс" болып келеді. Лектор әрбір жаңа ақпармен, оның ішінде құндылық түрлерімен таныстыруды сұрақ қою және қойылған сұраққа жауап іздеу мақсатында сайыс ұйымдастыру арқылы іске асырады.

"Ми шабуылы" лекциясы. Лекцияда оқытушы студенттердің алдына «Мәңгілік Ел» құндылықтарын нәтижелі оқыту үшін шешімі табылуға тиісті мәселені қояды. Олар әрбір құндылықты оқу пәні мазмұны бойынша оқыту үшін дидактикалық құрылымдарды қалай анықтауға болады? Студенттер бұл мәселені шешу үшін өз пікірлерін білдіріп жатады. Мұнан соң студенттердің айтқан ойларын оқытушының көмегімен сарапшылар тобы талқылайды. Студенттердің жауаптары ретінде тіркелетіні: әрбір тақырыптың аясындағы тақырыпшаларды негізгі дидактикалық құрылым ретінде алу немесе жылдар бойынша өзгерістерді назарға алу, фактілерді, оқиғаларды, т.с.с. оқу элементтерін басшылыққа алу ұсынылуы мүмкін.

Аталған лекцияның негізгі ережесі – кез келген идеяны айтуға рұқсат етіледі. Ми шабуылы кезінде идеяларды айтуды тоқтатуға, сын-пікір айтуға болмайды. Барлық идеяларды жүргізуші жазып алады және қатысып отырғандарға ұсынады. Шолу және қорытынды лекцияларда, жаңа материалды проблемалық жолмен баяндауда аталған әдіс кеңінен қолданылды.

Кез келген лекцияның жалпы құрылымдық тірекшесі – тақырыпты дұрыс қоюды ойластыру, лекция жоспарын өз бетінше жұмыс істеуге арналған әдебиеттерді ұсыну, содан кейін берілген жоспарды лекция барысында қатаң сақтау.

Болашақ тарих мұғалімін «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытуға даярлауда лекцияның нысаны тарих ғылымы тарихында әлемдік тарихи жағдайлардың себеп-салдарлық сипатын, әлеуметтік-саяси факторларын, қоғамдық өмірдегі мәдени құндылықтардың, дәстүрлердің, әдет-ғұрып, нормаларды, тарихи кезеңнің, оқиға мен құбылыстың адамзат өмірімен халық тарихындағы мән-мағынасын ашып көрсету болады. Осылайша, лекциялар тарих ғылымының пәндік саласындағы мазмұн туралы түсінікті қалыптастырушы негізгі әдіс қызметін атқарады.

Тақырыпты дайындау әр студенттің белсенді

түрде қатысуымен ұжымдық жағдайда іске асырылады.Семинар сабақтарда пәннің мазмұны бойынша проблемалық оқыту принципін іске асыру және бар білімін шығармашылыққа жұмсау үшін қолдануға үйрету қажет. Болашақ тарих мұғалімдерін «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытуға даярлауда проблемалық оқытуда сұрақтардың түрлерін орынды қолдану үлкен мәнге ие. Сұрақтардың төмендегідей түрлерін біздер оқыту әдістемесі бойынша дайындықты жетілдіруде кеңінен қолдандық. Олар, ынталандыру сұрақтары: күмәнді-сұрақ (таңданыс), есіне түсіру-сұрақ (тұспалдау), құптау-сұрақ (мақұлдау).

Болашақ тарих мұғалімдерін «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытуға даярлауда оқытудың белсенді (активті) әдістері кеңінен қолданылады. Дәстүрлі оқыту формалары үшін әдіс-тәсілдер ойластырылған; кеңінен қолданылып жүргендердің ішінде ерекше орын алатыны оқытудың белсенді (активті) және аралық белсенді (интерактивті) әдістері.Оқытудың белсенді әдісі дегенде оқу үдерісінде жеке адамның белсенділігін арттыратын әдісті айтады. Оқытудың белсенді әдісі: өнімді, шығармашылық, ізденушілік мазмұнда болады. Оған дидактикалық ойындар, нақты жағдайда сараптама жасау, мәселелерді шешу, алгоритм бойынша оқыту және т.б. жатады.Сонымен бірге оқытудың интинсивті әдістері қолданылады, олар оқытуды ұйымдастыруды қысқа мерзім ішінде, ұзартылған бір реттік және оқытудың белсенді әдісін пайдаланумен ерекшеленеді.Оқытуды интенсивтендіру, арттыру дегеніміз адамның эмоциясы мен санасына сүйену. Психологиялық тренинг көмегімен сезу, сараптау, есте сақтау мен ақпаратты пайдалану күшейтіледі. Осы мақсатта «Мәңгілік Ел» құндылықтарының астарында жатқан адами құндылықтарды және оларды түзетін адами қасиеттерді іріктеу үшін болашақ тарих мұғалімдерімен тренингтер ұйымдастырылды. Әрбір тақырыпта «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқыту барысында оқушылардың меңгеруі тиіс құндылықтарды іріктеу мен оларды оқушы санасында қалыптастыру үшін сұрақтар іріктеуге баса назар аударылды.

2. Пікірталас (дискуссия). Оқу үдерісінің барысында бұл оқыту әдісін семинар сабақтарының бағдарламасына енгізу қарастырылған. Оқу дискуссиясы батыстың жоғары оқу орындарында жемісті қолданылып жүргендігі белгілі. Бұл өзіндік пікірді нығайтуға және оның дами түсінуіне бағытталған.Дискуссияның негізгі қызметі – студенттің танымдық қызығушылығын ынталандыру, өзіндік көзқарасын, өзінің ойын дәлелді сөйлеуге дағдыландыруды және ұстанымын қорғай білуді қалыптастыру. Сонымен бірге, оқыту әдістерінің оқытушылық, дамытушылық, тәрбиелеушілік және бақылау-түзетушілік қызметтері белсенді түрде жүзеге асады. Дискуссия тиімділігінің маңызды шарты студенттерді мазмұндық және формалық тұрғыда алдын ала дайындау. Мазмұндық дайындау алдағы дискуссияның тақырыбы бойынша негізгі білімдерді қалыптастырудан тұрса, формальды дайындау білімді жеткізу формасын таңдап алумен анықталады. Ал, білімсіз дискуссия нысаны жоқ, мағынасыз болатындығы белгілі. Ойды шатастырмай, қайшылықсыз жеткізу дағдысын дамытуға мүмкіндік береді. «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқыту үшін болашақ тарих мұғалімдерінің даярлығы екі құраушыдан тұратыны көрініп тұр. Оның біріншісі, олардың академиялық және екіншісі, әдістемелік даярлығы. Осы себепті, дискуссия аталған дайындық деңгейлері бойынша ұйымдастырылады.

3. Кітаппен жұмыс. Бұл әдіс студент үшін оқу ақпаратын өзіне ыңғайлы жерде және қажетті уақытта өңдеуге мүмкіндік береді. Кітаппен өзіндік жұмыстың мақсаты оқу тапсырмаларын дұрыс орындау үшін қажетті және оқу іс-әрекетін түзетуде, жаңа материалды меңгеруде, оқу ақпараттарының жеке бөліктерін талдауда, бақылау тапсырмаларын орындауда талап етілетін білімді қалыптастыру.

Тарихты оқыту әдістемесі пәнінде болашақ мұғалімдерге орта мектептегі «Қазақстан тарихы» пәні мазмұнындағы «Мәңгілік Ел» құндылықтары бойынша тақырыптарды зерделеу және іріктеп жазып шығу тапсырылды. Нәтижесінде студенттер 5-11-сыныптарға арналған «Қазақстан тарихы» пәнінің мазмұнын талдауды жүзеге асырды. «Қазақстанның тәуелсіздігі және Астанасы» құндылығына қатысты 5-сынып «Қазақстан тарихы» пәні мазмұнындағы төмендегідей оқу материалдарын болашақ тарих мұғалімдері анықтады: сақтардың тәуелсіздік үшін күрестері, парсылармен соғысы, Шырақтың ерлігі; Қазақстан территориясындағы көне түркілер («түркі» түсінігі); Керей мен Жәнібек сұлтандардың бөлінуі және өздерінің руларымен Моғолстан территориясына қоныстануы, қазақ хандығының құрылуы, жүздердің қалыптасуы, Қасым хан тұсындағы қазақ хандығының күшеюі; XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалыстары; «Тәуелсіз Қазақстан» (3 сағат):Қазақстан – егеменді мемлекет, КСРО-ның құлауы, Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздігін жариялауы, Н.Ә. Назарбаев – тәуелсіз Қазақстанның тұңғыш президенті; Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздері (мемлекеттік рәміздер туралы түсінік, қазақ халқының мемлекеттік рәміздері тарихынан, Қазақстан Республикасының рәміздері), Ата заң – болашақ кепілі, Ұлт бірлігі және ұрпақтар сабақтастығы;

Астана – Қазақстанның жаңа астанасы (біздің еліміздің бас қаласы), Қазақстан астаналары (Орынбор, Қызылорда, Алматы), 1997 жыл – Астана қаласының еліміздің елордасы болып жариялануы. Осылайша басқа да «Мәңгілік Ел» құндылықтарының түрлері бойынша оқу материалдарын зерделеу мен талдау бойынша болашақ

тарих пәні мұғалімдері өзіндік жұмыс жасады.

Бұл әдістің тиімділігін анықтайтын факторлар арасында: мәтінді еркін оқып түсіну; оқылатын ақпараттың негізгісін ажырата алу; жазба жұмысын жасап, құрылымдық, логикалық схемалар құру; зерттелетін мәселе бойынша әдебиеттерді іріктеу сынды дағдыларды атауға болады.

4. Практикалық әдіс. Бұл әдіс студенттердің тәжірибелік іс-әректетіне негізделген. Оқу процесінде оның көмегімен тәжірибелік дағды және қабілет қалыптасады (Пидкасистый П.И., 1998). Тәжірибелік әдістерге жаттығу, лабораториялық және практикалық жұмыстарды жатқызуға болады.

Бірінші кезекте, студенттердің теорияны практикада қолдану дағдысы тұрады. Аталған әдіс білім мен дағдыны тереңдете түсуге бағытталған, сонымен қатар, студенттің танымдық белсенділігін ынталандыруға, тапсырманың шешімін бақылау мен түзетуге мүмкіндік береді. Практикалық сабақта оқушылардың танымдық іс-әректі бес кезеңнен өтеді:

1) оқытушының түсіндіруі. Жұмысты теориялық пайымдау кезеңі.

2) көрсетілім. Таныстыру кезеңі.

3) сынақ. Бұл кезеңде екі үш студент жұмысты орындайды, ал басқалары бақылап отырады және егер жұмыста қателіктер кетсе, оқытушы басшылығымен ескертулер жасайды.

4) жұмысты орындау. Бұл кезеңде әркім өз бетінше тапсырманы орындайды. Оқытушы тапсырманы орындауға қиналатын студенттерге көбірек назар аударады.

5) Бақылау. Бұл кезеңде оқушылардың жұмысы қабылданып, бағаланады. Орындалған жұмыстың сапалылығы, уақытты, материалды ұтымды пайдалануы және дұрыс, жылдам орындауы есепке алынады.

Осы жұмыстың шеңберінде практикалық әдістің: 1) жаттығу; 2) практикалық жұмыс сынды түрлері қолданылады. Практикалық әдістің ішінде жаттығу жоғары тиімділігімен ерекшеленеді. Жаттығу – сапаны меңгеру немесе дамыту мақсатында жоспарлы ұйымдастырылған, қайталамалы іс-әрекетті орындауды білдіретін оқыту әдісі (Подласый. И.П., 2000). Бұл әдістің тиімділігі дағды мен қабілетті қалыптастыру мен еркешеленеді. Жаттығуды оқу әдісі ретінде қазіргі заманғы жіктеуде арнайы, туынды және түсіндірмелі деп бөледі. Арнайы жаттығу деп оқу және еңбек дағдысын қалыптастыруға бағытталған бірнеше рет қайталанатын жаттығуды атайды. Егер арнайы жаттығуға бұрын қолданылған іс-әрекет енгізілсе, онда оны туынды жаттығу деп атаймыз. Туынды жаттығу бұрын қалыптасқан дағдыны қайталауға және нығайтуға мүмкіндік береді. Түсіндірмелі жаттығу оқу процесі белсенділігі мен сабақ тапсырмасының саналы түрде орындалуына жағдай жасайды. Бұл әдістің мәне оқытушы мен оқушы орындаған іс-әрекетін түсіндіруінде және соның нәтижесінде олар қажетті білімді меңгереді, саналы түрде түсінеді.

Оқу процесінде жаттығуды тиімді жүзеге асыру мақсатында бірнеше талаптар қойылады. Оған: 1) оқушының оқу іс-әрекетінің сапасын көтеруге саналы түрде бағытталуы; 2) оқушылардың іс-әрекетті орындау ережелерін білуі; 3) іс-әрекет орындалуы керек жағдайда бақылау және өзіндік есеп беру; 4) қол жеткізілген нәтижелерді ойша пайымдау; 5) іс-әрекетті және қайталауды уақыт бойынша ретпен қою.

Оқу іс-әрекеттерін орындау барысында студенттер үшін өздігінен қайшылықтар туындап отырады. Осы ішкі қайшылықтарды шешу мақсатына дәріс, семинар, конференция, пікірталас, симпозиум және т.б. сабақ түрлері құрал ретінде көмекке келеді.Оқытудың инновациялық әдістері педагогикалық үдерісте студент пен оқытушының бірігіп жұмыс жасауы барысында оқытудың жаңа мақсаттарын, әдістерін, мазмұнын және оқытудың жаңа формаларының енуіне мүмкіндік жасайды. Осындай инновациялар педагогикалық бастаулардың арқасында осыған дейін жаңа әдістер мен жобалар қолданылды және болашақта әлі де дамытылады.Бүгінгі таңда көптеген оқытушылар оқытуда жоғары нәтижеге жету мақсатымен заманауи техникалар мен оқытудың инновациялық әдістерін пайдалануда. Бұл әдістерге белсенді және интербелсенді формалар жатады. Оқытудың белсенді әдістерінің бірі – жобалау. Жоба – бұл бүгінгі күні өте кеңінен танымал ұғым. Бұл сөзді әрдайым ойында жүйрік жобалар болатын адам туралы айтқанда қолданады. Жобаны өмірде іске асыруда түрлі мәселелер туындап, кедергі болуы мүмкін. Болашақ тарих мұғалімдері «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқыту үшін жоба жұмыстарын орындайды.

«Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқытуға даярлық көру үшін жобаны орындау кезеңдерінде болашақ тарих мұғалімдері төмендегідей жұмыстарды атқарады:

1. Дайындық кезеңі: студенттердің құндылықтарды оқыту бойынша жоба тақырыптарын таңдауы, оны негіздеуі, жобаны орындау бойынша іс-әрекет мотивациясын құруы; студенттердің оқытушымен бірге жобаны орындау бойынша жұмыс жоспарын әзірлеуі; жұмсалатын күш-жігер шығындарын бағалау;

2. Конструктивтік кезең: жобаны орындаудың, сабақ түрлері бойынша «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқыту мүмкін болған бірнеше нұсқаларын қарастыру және ең тиімді нұсқасын іріктеу; қажетті ақпаратты жинау мен өңдеу, қажетті әдебиетті, ақпарат көздерін зерттеу; сабақ конспектісін әзірлеу; жобаны орындау үшін қажетті материалдар, жабдықтар және аспаптар дайындау; ұжымдық және топтық жобалар үшін міндеттерді бөлу;

3. Технологиялық кезең: технологиялық карта, әдістемелік нұсқауларға сәйкес жобаны орын-

дау, сабақ үлгілерін әзірлеу; ағымдық бақылау және іс-әрекетті түзету;

4. Қорытынды кезең: әзірленген сабақ жоспарын, конспектісінің сапасын өз бетінше бағалау (ойластырылған конструкцияның стандарт талаптарына сәйкес); ұжым ішінде жобаны алдын-ала қорғау; комиссия алдында жобаны қорғау.

Жобалау әдісі зерттеу әдістеріне жатады. Оның негізіне студенттердің өз бетімен алған білімдерін құрастыруға, ақпараттық аймақта жол таба білуге, сыни ойлау қабілеті мен шығармашылық мүмкіндіктерін дамытуға жағдай жасайды. Жобалау әдісі студенттердің белгілі бір уақыт аралығында өз бетінше, жұптасып, шағын топ болып жұмыс жасауларына мүмкіндік жасайды. Келесі кезекте, болашақ тарих мұғалімдерінің «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқыту бойынша даярлығын қалыптастыруда кейс әдісінің рөлі ерекше.Case-study әдісі немесе нақты жағдаят әдісі (ағыл.тілінен case – оқиға, жағдаят) – оқытуға негізделген нақты жағдаятты (кейсті) шешу әдісі.

Нақты оқу жағдаяттарын талдау (case study) – мәселені айқындау, іріктеу және шешу; ақпаратпен жұмыс – жағдаятта сипатталған бөлшектердің мәнін ұғыну; ақпараттар мен аргументтерді талдау және жинақтау; ұсыныстармен және қорытындылармен жұмыс жасау; альтернативті бағалау; шешім қабылдау; басқа адамдарды тыңдау және түсіну – топтық жұмыс дағдылары салаларында дағдыны жетілдіруге және тәжірибе алуға арналған оқыту әдісі [9]. Бұл оқыту әдістемесінің дайындық құраушыларын және өтілген сабаққа сәйкес мәселені студенттер арасына салу және оны талдауға таптырмайтын әдіс болып табылады. Себебі, мұнда студент берілген проблемалық жағдаятты нақты шешуге әр түрлі балама ұсыну үшін білім алушы шынайылыққа жақындалған уақиға мен жағдаят жинағын зерттеп, талдап бағалау керек.

Әдістің негізгі мақсаты: білім алушыларды нақтымәселені шешугедайындау. Білім алушылар дұрыс шешімді ұсыну ғана емес, сонымен қатар топта жұмыс жасау дағдыларын қалыптастыру, шынайлықты, жеке тәжірибені түсіну, талдау қабілеттілігі және қатер тудыратын шешімдерді ұсынуға тырыспау қажет.

Студенттер – болашақ тарих мұғалімдері «Мәңгілік Ел» құндылықтары бойынша ғылыми зерттеу жұмыстарымен шұғылданады. Соның барысында оларда интеллектуалдық іскерліктер қалыптастырылады. Зерттеуші ғалымдардың пікірлеріне сәйкес [10] оларға төмендегідей компоненттерді жатқызуға болады:

1. «Мәңгілік Ел» құндылықтарына қатысты ақпараттардың ең бастысын, мәні барын бөліп қарау;

2. Әрбір құндылықты сипаттайтын оқу материалын жүйелеп, оны схемада көрсету;

3. Құндылықтар бойынша өзінің жауабында не сөйлеу керектігін таңдау; жауап беру кезінде салыстырулар мен қорытындылар жасау;

4. «Мәңгілік Ел» құндылықтары бойынша алғашқы дерек көздерін пайдалану және олардағы оқу материалдарын жауап беру кезінде қамту;

5. Құндылықтарды түсіну, ұғыну үшін анықтамалық әдебиеттерді пайдалану;

6. Құндылықтарды қамтыған оқу мәтінін графикалық бейнелеу үшін схемаларды таңдау;

7. Оқу материалдарындағы логикалық байланыс басымдықтарын және олардың бірінен бірі-не өтуді атап көрсете отырып, әңгіме құру;

8. «Мәңгілік Ел» құндылықтарын қамтыған оқу материалын салыстыра отырып ашу;

9. «Мәңгілік Ел» құндылықтарын қамтыған оқу материалдарын түзетін мәтіндегі танымдық міндетті түсіну;

10. Құндылықтарды түзетін зерттеліп отырған фактілер мен оқиғаларға қатысты өзінің пікірін айту;

11. «Мәңгілік Ел» құндылықтарын қамтыған жаңа материалды зерттеуге байланысты сұрақтарды өзбетімен құрастыру және оны белгілі фактілер мен ережелермен салыстыру;

12. Бірнеше дерек көздерін пайдаланып «Мәңгілік Ел» құндылықтарын түзетін оқу материалдарын анықтау үшін қарапайым зерттеу жүргізу (құжаттар, бақылау, эксперименттер);

13. «Мәңгілік Ел» құндылықтарын зерделеу бойынша болжам құрастыру, оны тексеру жолдарын белгілеу;

14. «Мәңгілік Ел» құндылықтарын түзетін оқу материалдарын (фактілерді, тарихи материалдарды, т.б.) салыстыру, қорытынды жасау; мәнді белгілері бойынша ақпараттарды жіктеу;

15. Құндылықтарға қатысты тарихи түсініктерді түзетін абстрактылы құбылыстарының мағынасын ашу;

16. «Мәңгілік Ел» құндылықтары және оларды оқыту бойынша оқу орнында алған білімін тәжірибеде қолдану тәсілдерін табу.

Сонымен, жоғарыдағы мазмұндауларды басшылыққа ала отырып ЖОО болашақ тарихшыларды даярлауда төмендегідей оқыту/оқу әдістері кеңінен қолданылады:

- лекция, оның ішінде проблемалы баяндау, алдын ала қатемен жоспарланған, бинарлы лекция және лекция-конференция түрлері;

- проблемалы семинарлар, тарихи білім беруді оқытуды талқылау және білім қалыптастыру үшін;

- тарихи дерек көздерімен жұмыс жасату;

- IT технологияны пайдану, ақпарат көздерінен тарихи мәліметтерді алу және оларды пайдалану үшін;

- жоба әдісі, мектеп оқушыларында тарихты оқытуда «Мәңгілік Ел» құндылықтарын қалыптастыруға бағытталған;

- кейс әдісі, болашақ тарих пәні мұғалімдерін өмірлік жағдаяттарды талқылауға даярлау үшін.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1 Zhumadullaeva A.A., Konyrbaeva S.S., Duanbaeva B.C., Kasymbekov Zh.A., Daniyarov T.A., Isaev M.S. Applying the Findings of Scientific and Pedagogical Research in Values Education // International Electronic Journal of Mathematics Education. – 2016. – Vol. 11, №5. – P. 1231-1243.

2 Ушмаева К.А. Проблемы современной философии образования // Высшее образования XXI века: Всероссийская научно-практическая конференция. – Санкт-Петербург: Изд-во ЛГУ им. А.С.Пушкина. 2005. – 94-97 с.

3 Тұрлығұл Т. Мектепте Қазақстан тарихын оқытудың теориясы мен әдістемесі. – Алматы: Ғылым, 2003. – 256 б.

4 Журасова А.Ш. Тарихты оқыту әдістемесі. – Орал: М.Өтемісов атындағы БҚМУ Редакциялық баспа орталығы, 2012. – 160 б.

5 Қожа Ахмет Ясауи атындағы ХҚТУ мамандықтарына арналған пәндер каталогы. – Түркістан: Тұран, 2018. **–** 617 б.

6 Барабанов В.В., Баранов И.А. История как учебный предмет в современной системе образования России // Современные подходы в преподавании истории. Материалы международного семинара. – СПб.: Образование, 1996. – 39-51 с.

7 Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: учебник для студ.пед.вузов // В 2-х кн. Общие основы. – М.: Владос, 2000. – Книга 1. -576 с.

8 Тұрсұн Х. Мектепте тарихты оқыту әдістемесі. – Алматы: Дарын, 2006. – 156 б.

9 Долгоруков А. Метод case-study как современная технология профессионально-ориентированного обучения // http://www.vshu.ru/lections. php?tab_id=3&a=info&id=2600.

10 Кухарев Н.В. На пути к профессиональному совершенству: книга для учителя. –М.: Просвещение, 1990. – 159 с.

ӘОЖ 37.159 С 52

Сматова Клара Бегалиевна
педагогика ғылымдарының кандидаты
Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті
Тараз қ.

БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ АСПЕКТІЛЕРІ

Түйін. Мақалада болашақ мамандардың өзін-өзі тәрбиелеу және өзін-өзі дамыту қабілеттілігінің қалыптасуында маңызды орын алатын психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетудің басты аспектілері қарастырылған.

Түйінді сөздер: психологиялық-педагогикалық қолдау, психологиялық сауаттылық, сын-тұрғысынан ойлау, өзіндік жұмыстар.

Резюме. В статье рассмотрены основные аспекты психолого-педагогического сопровождения, которые занимают важное место в формировании способности к самовоспитанию и саморазвитию будущих специалистов.

Ключевые слова: психолого-педагогическое сопровождение, психологическая грамотность, критическое мышление, самостоятельная работа.

Summary. The article considers the main aspects of psychological and pedagogical support, which occupy an important place in the formation of the ability to self-education and self-development of future specialists.

Keywords: psychological and pedagogical support, psychological literacy, critical thinking, independent work.

КІРІСПЕ БӨЛІМ:

Елбасы Н.Назарбаевтың «Қазақстан-2030» жолдауының негізінде әлеуметтік өмір салалары, соның ішінде білім беру үрдісін жетілдіру бойынша көптеген стратегиялық жоспарлар мен бағдарламалар қабылданды . Еліміздің білім беру жүйесіндегі реформалар мен жаңалықтар тұлғаға бағдарланған оқытуды жүзеге асыруда маңызды орын алады, оның мазмұны тұлғаның еркін дамуымен астасып жатыр. Тұлғаның үйлесімді дамуына мүмкіндік беретін білім беру кеңістігін құру – болашақ мамандардың бойында білімге ғана емес, өмірге үйрететін қабілеттілікті қалыптастыруға негізделген. Қазіргі білім беру бағдарламаларына арнайы құзыреттіліктерді қалыптастыратын пәндер модулі де осы мақсатта енгізілген. Бұл өз кезегінде болашақ мамандардың өзін-өзі тәрбиелеуі арқылы өзін-өзі дамытуына себеп болады.

Өзін-өзі дамыту дегеніміз – қоғамда болып жатқан жағдайларға оңтайлы бейімделе отырып, тиімді әдіс-тәсілдерді таңдауда нәтижелі іс-әрекет жасау біліктерін меңгеру және қолдана білу болып табылады. Психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетудің ерекшеліктері түрлі жас шамасындағы қарым-қатынастың маңыздылығы, соның ішінде тұлғалық дамудың нәтижесін арттырып, тиімділігін қарастырады. Дамудың жүйелілігін анықтап, жетілдіру жолдарын ұсынады. Іс-әрекетке бейімділік және өз іс-әрекетінің субьектісі болу ең алдымен, психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету және оның аспектілері арқылы жүзеге асырылады.

Мұндағы аспект – талқыланатын мәселеге байланысты көзқарас, ол қандай да бір заттың, үрдістің немесе құбылыстың бір қыры ретінде көрінеді. Аспектілер негізінде берілетін тақырыптың мазмұны бір немесе бірнеше қырлары арқылы түсіндіріледі. Олай болса, болашақ мамандарды психологиялық-педагогикалық қолдау аспектілері ретінде психологиялық сауаттылықты дамыту, тиімділігі басым саналатын сын-тұрғысынан ойлау әдісін пайдалану және өзіндік жұмыстарға баулу туралы түсініктерге тоқталатын боламыз.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ:

Қазіргі білім беру бағдарламаларының басты талабы кәсіби құзіреттіліктерді қалыптастыру болса, оның басты тетігі – психологиялық қолдау деп білеміз. Өйткені психологиялық сауаттылық пен психологиялық денсаулықты нығайту – кәсіби құзіреттіліктерді оңтайлы қалыптастыруға негіз болатыны анық. Бұл өз кезегінде жастарға үнемі психологиялық қолдау көрсетіп, оң бағыт беріп отыру қажеттігіне меңзейді. Себебі қазіргі қоғамда жауапкершіліктің төмендігі, суицидалды мінез-құлық, тәуелділік (нашақорлық, ойынқұмарлық) және т.б. түрлі әлеуметтік-психологиялық мәселелердің белең алуы әлі де байқалып отыр. Осындай келеңсіздіктерді болдырмауда біріншіден психологиялық сауаттылық – өмірге психологиялық икемделу, әлеуметтік-экономикалық және психологиялық факторлардың тұлғаға тиімді әсер ету ерекшеліктерін құрайды, екіншіден нәтижелі іс-әрекетке қол жеткізуде

сын-тұрғысынан ойлау әдісін кеңінен пайдалану, үшіншіден өз бетінше іздену, өз бетінше оқып-үйрену сияқты өзіндік жұмыстарға баулуды дамыта түсу керек. Бұл өз-өзіне бағытталған әрекеттер жиынтығын меңгеруге ықпал етеді (өзін-өзі дамыту, өзін-өзі тану, өзін-өзі ұйымдастыру және т.б.).

Психологиялық сауаттылық – сауатты қарым-қатынас жасау, қабілет, іс-әрекет және дағдылардан көрінеді. Оны психологиялық мәдениеттің бір бөлігі және психологиялық саулық көрсеткіші ретінде қарастыруға болады. Осы мәселелер бойынша көптеген ғалымдар зерттеу жүргізген, атап айтсақ: И.В.Дубровина, А.В.Петровский, М.Г.Ярошевский, А.А.Ананьев, Б.С.Братусь, К.Роджерс, А.Маслоу, О.С.Васильева, Л.В.Куликов және т.б. Сондай-ақ, аталмыш мәселе бойынша отандық зерттеушілер де өз еңбектерінде талдау жасап өткен. Е.Қ.Ыдырысов балалар мен жасөспірімдердің психологиялық саулығын жетілдірудің теориялық мәселелерін қарастырады. Г.Б.Ниетбаева студенттердің психикалық денсаулығының оқу іс-әрекеті кезіндегі ерекшеліктері туралы түсініктер береді [*Ниетбаева Г.Б., Педагогика және психология, 2010, №4*]. Б.Байжұманова мектеп оқушыларының психологиялық саулығын қамтамасыз етудің маңызын негіздеп көрсетеді.

Педагог-психологтардың психологиялық сауаттылықты қалыптастыру бойынша кәсіби құзыретін мыналар сипаттайды: өзіндік тану мен өзіндік даму үрдістеріне қатысты мәселелерді тиімді шешуде психологиялық құралдар мен әдіс-тәсілдерді меңгеру және қолдана білу; теория мен тәжірибелік білімге нақты талдау жасап, қойылатын талаптарды негізге ала отырып пайдалану; іс-әрекет, қарым-қатынас және мінез-құлықты жетілдіруге бейімділік таныту.

Осы мәселелер аясында психологиялық қызмет көрсету бойынша жүргізілген жұмыстарға тоқталып өтсек:

- психодиагностика: студенттердің жеке жас ерекшеліктерін, сондай-ақ тұлғааралық өзара әрекет ерекшеліктерін зерттеу. Мәселен: студенттердің құжаттарымен танысу жұмыстары; «Менің жаңа ортам»; «Тұлғаның өзін-өзі дамытуы», «Өзіме деген көзқарасым»; «Өз өмірің өз қолыңда» тақырыбында тренингтер және т.б. жүргізіледі;

- психопрофилактика: психикалық және тұлғалық дамуында кездесетін сәтсіздіктерге ескерту жасау, ауытқулардың алдын-алу. Болашақ мамандардың психологиялық сауаттылығы, ақпараттық және тұлғалық құзіреттіліктерін қалыптастыруда «Медиапедагогика», «Коррекциялық психология» және т.б. пәндер жүргізіліп келеді. «Психикалық саулық және суицидтің алдын-алу» пәнін оқытуда студенттер салауатты өмір сүру, өмірлік қиындықтарды өнімді бағындыра алу, қоршаған ортамен гуманистік қарым-қатынасқа түсе білу дағдыларын меңгереді. «Салауатты өмір-көтеріңкі көңіл!» «Қарым-қатынас жарастығы»; «Депрессия және стресс, оның пайда болу себептері» тақырыбында тренинг және т.б. жүргізіледі;

- психокоррекция: тұлғалық дамудағы ауытқуларға түзету жұмыстарын жүргізу, оқу білігі мен дағдысын қалыптастыру. Жүргізілген диагностика нәтижесі бойынша алынған мәліметтер негізінде агрессивті мінез-құлықтан, сенімсіздіктен, қорқыныштан арылтуда «Фобияға жол жоқ» тренингі; тиімді қарым-қатынас дағдыларын дамытуда «Ортаға үйлесімді кіру» тренингі өткізіледі;

– психологиялық кеңес беру: кезіккен мәселелерді шешуге көмек көрсету, кеңес беру. «Жүректен-жүрекке» тақырыбында жеке мәселелерді шешуге жәрдемдесу, қолдау көрсетуде жеке кеңес жүргізіледі; психоэмоционалдық қысымды түсіру және алдын-алуда «Өз фобияңмен жүздес» тақырыбында кеңес беріледі. Нәтижесінде студенттер фобиялармен күресе білу дағдыларын үйренеді. Жеке қарым-қатынастың бұзылу мәселесімен келген студенттермен қарым-қатынастың бұзылу себептерін анықтауда әңгіме әдісі, қарым-қатынасты түзету жұмыстары жүргізіледі. Сонымен қатар, аффермация жасау, мотивация беретін әдебиеттерді оқу, құрбы-құрдастарымен көбірек қарым-қатынас жасауға ұсыныс беріледі.

Психологиялық ағарту: психология, психикалық саулық туралы түсініктерді дамыту. Студенттермен психологиялық ағарту жұмыстарын ұйымдастыруда жоспарлы түрде қатысып және өткізіп жүрген семинар-тренинг, шебер сынып сияқты іс-шаралардың маңызы зор. «Мамандығым -мақтанышым!» «Бәсекелестік – мақсат қоюға үйрену» және т.б тренингтер ұйымдастырылады.

Психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесінде жоғарыда қарастырылған әрекет түрлерімен қатар білім беру бағдарламаларын әзірлеу (жобалау) ретінде кешенді бағыттар іске асырылады.

Б.Байжұманованың айтуынша, осындай мүмкіндіктер оқу және білім беру бағдарламаларының айырмашылықтарына ашылады. Оқу бағдарламасында акцент білім, дағды, қабілеттерді меңгеруге беріледі. Білім беру бағдарламасында тұлғаның когнитивті, эмоциональдық, мотивациялық-қажеттілік сипаттамаларының жиынтығында қалыптасуы мен дамуына басты көңіл бөлінеді. Сол себептен, білім беру бағдарламасының оқудан айырмашылығы тек оқытуды орындау емес, сондай-ақ білім беру үдерісінде баланың старттық мүмкіндіктері мен дамыту динамикасын зерттеуді ұсынатын диагностикалық, түзету функцияларын да орындайды. Ол білім беру үдерісінің психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесін құруды ұсынады [*Байжұманова Б., Мектептегі психология. 2012, №12*].

Білімнің кез-келген сатысында білім беру

бағдарламаларын жобалау үшін нақты жастағы баланы дамытудың жастық-нормативті моделі негіз болып табылады. Білім беру бағдарламасы педагог-психологпен және мұғаліммен біріге жобаланады.

Психологиялық-педагогикалық қолдауда болашақ мамандарды оқу үрдісін ұйымдастырудың формалары, әдістемесі және әдіс-тәсілдерімен қаруландыру басым бағыттардың бірі ретінде саналады. Соның ішінде, тұлғалық өсу мен кәсіби шыңдалуда тәжірибе көрсетіп отырғандай, оқытудың тиімді тәсілдерінің бірі – сын тұрғысынан ойлау маңызды орын алады. Мәселен, студенттер қарым-қатынас жасауға тиімді ықпал жасайтын сын тұрғысынан ойлаудың тәсілдерін қолдана отырып, ойлау өнері арқылы өз пікірін ойға ұластыру, сыни тұрғыдан талдау және ұтқыр шешім қабылдауға бейімділіктерін танытады. Сын тұрғысынан ойлауды дамыту туралы Д.Клаустер, Джон Дьюи, Чарльз Темпл және т.б. тәжірибесі көрсетті. Ж. Пиаже, Л.С. Выготский теориялары басшылыққа алынады.

«Сабақ беру – үйреншікті жай шеберлік емес, ол – үнемі жаңадан жаңаны табатын өнер» деп Ж.Аймауытов айтқандай, жаттанды қағидаларды дәлелдеп айтып беру емес, керісінше терең ойлау арқылы ескіге жаңаша көзқарас қалыптастырады, жоспарлауға, әрекет жасай білуге үйренеді.

Л.К Көмекбаева жинақталған теориялық білімдерді тәжірибемен ұштастыруда, жаңа ой мен жаңа қабілеттің туындауында ойлау түрлері бірыңғай дами отырып, мынадай қызметтерді атап көрсетеді:

– практикалық ойлау: іс-әрекет барысында практикалық міндеттерді шешуге бағытталады, мәселелік жағдайды қамтиды және шындықтағы құбылыстарды тану мен түсінуге бағытталады;

- теориялық ойлау: болжам, жаңа идея немесе бейнелер құруды болжайды және болжамның шындыққа жанасуын тексереді**;**

- интуитивтік ойлау: жаңа білімді меңгеру инсайт арқылы болады және ойлау саналы түрде жүзеге асады;

- логикалық ойлау: оның нысаны белгілер жүйесі; басқаларға трансляциялау қызметін атқарады [*Көмекбаева Л.К., 2002, б. 245*].

Ойлау түрлерінің біртұтастықта болуы сын тұрғысынан ойлау және өздігінен ой қорытындысын жасау дағдыларын қалыптастыруда шешуші факторлардың бірі болып келеді. Сын тұрғысынан ойлау – сыни тұрғыдан талдау және ұтқыр шешім қабылдауға бейім болуға үйретеді.

Тәжірибе көрсеткендей, сын тұрғысынан ойлау механизмі арқылы көрініс беретін іс-әрекет мазмұнын төмендегідей жіктеуге болады:

- өз мүмкіндіктері мен психикалық жай-күйін ұғына отырып, өз-өзін тану арқылы өзіндік пікірді қалыптастыра біледі;

- ішкі психикалық таным мен сыртқы әрекет арақатынасы шегінде түрлі ой-пікірлермен сана-са отырып, өз ойын дәлелдеуге тырысады;

- өздігінен даму мен реттелу арқылы тақырып бойынша мәселені өз бетінше шеше алады;

- үйлесімді қарым-қатынас негізінде дәлелді пікірталас құра біледі;

– бірлескен іс-әрекетте өз-өзін сынау, салыстыру арқылы нәтижелі шешім шығара біледі;

– нақты бір шешім жасау үшін адамның қабылдауының өзі көптеген факторлардың әсерінен болатынын түсінеді және бағалай біледі.

Сонымен, сын тұрғысынан ойлауды – шығармашылық ойлау, креативтілік және өзіндік сана-сезімді дамытатын ең маңызды бағыт ретінде түсінуге болады. Мұнда оқытушының мынадай негізгі қызметіне тоқталған жөн деп санаймыз:

• студенттерге дұрыс бағыт-бағдар береді;

• түрлі пікірлермен бетпе-бет келіп саралайды және дәлелдей алады;

• танымдық мазмұндағы жағдаяттарды дайындайды;

• сұрақтарды дұрыс құру дағдысына баулиды;

• өз бетімен дұрыс шешім шығаруға жағдай жасайды;

• студенттерге өз бетімен шешім шығаруға мүмкіндік береді [*Аймауытов Ж., б. 996*].

Олай болса, сын тұрғысынан ойлау «өзіндік» қасиеттерді дамытуға бағытталып, оған мүмкіндіктер беретіндіктен, дұрыс ойлануға және өз ойын дұрыс тұжырымдап жеткізуге ықпал ететіндіктен, өзіндік жұмыстар ұйымдастыруға басымдық беріледі. «Өзіндік жұмыс» ұғымының мәні туралы түсініктер көптеген ғалымдар мен зерттеушілердің еңбектерінен орын алған, атап айтсақ: П.И.Пидкасистый, Н.Д.Хмель, М.Г.Гарунов, И.А.Зимняя, М.И.Моро, А.Е.Абылкасымова, А.А.Кусаинов, С.Б.Абдыгаппарова, Г.К.Ахметова, С.М.Омирбаев және т.б. атап өтуге болады.

Е.Жуматаева – студенттер өзіндік жұмыс арқылы білім қорын жинақтайды, тұжырымдайды, оны тәжірибеде қолданады, ал оқытушы оқу-танымдық әрекетті басқарады және бақылайды [*Е.Жуматаева, 2016, 125 с*].

Сол себепті ең алдымен өзіндік жұмыс принциптері мен алғышарттарын нақты анықтау аса маңызды. Себебі, бұл студенттің жеке өзіндік жұмысы ғана емес, сонымен қатар, арнайы, әдістемелік, психологиялық-педагогикалық құзыреттілік арқылы кәсіби маман тұлғасын қалыптастыруға өз септігін тигізетін жұмыс түрі. Енді осы құзіреттіліктерге жеке тоқталып өтсек:

- арнайы құзыреттілік: атқарылатын жұмыстар аясында теориялық білім, практикалық білік пен дағдыларға ие болуы; психологиялық-педагогикалық қызмет бағдарламасы бойынша кешенді жұмыс түрлерін жүргізе білуі; техникалық, шығармашылық, инновациялық-әдістемелік міндеттерді шешу тәсілдерін қолдана білуі тиіс.

- әдістемелік құзыреттілік: түрлі инновациялық, интерактивтік және оқыту әдістемелерін

меңгеруі; әдістемелік материалдардың құрылымы және мазмұнымен таныс болуы; педагогика-психология негіздерін білуі; білім мен ептіліктердің психологиялық-әдістемелік тәсілдерін қолдана білуі тиіс.

- психологиялық-педагогикалық құзыреттілік: жаңартылған білім беру мазмұнының негізгі қағидаларын, психологиялық сауаттылықты дамыту әдістерін жетік білуі; психологиялық-педагогикалық диагностика мен түзетуді меңгере білуі, қарым-қатынас нормаларын басшылыққа ала отырып, жеке және топтық жұмыстарды жүзеге асыра білуі тиіс.

Өзіндік жұмыс белгілі бір мақсат деңгейінде үрдіс болып көрініс табады. Ол саналы әрекет қызметін орындай отырып, белгілі талаптарға негізделеді. Мұнда шығармашылық ізденіс, пәнге деген қызығушылық, жаңашылдық, білік пен дағдыны дамытуда басты тәсіл ретінде өзекті болып келеді.

Осы орайда, болашақ мамандарды өзіндік жұмыстардың қарапайым тәсілдеріне баулу аса қажет. Бұл өз кезегінде мына жетістіктерге қол жеткізуге негіз болады:

-дербестікті арттырады;

- әлеуметтік ортаға жеңіл бейімделуге жаттықтырады;

- танымдық қажеттіліктерді оятады;

- шығармашылыққа үйретеді.

Өзіндік жұмыстарды ұйымдастыру жинақталған білімдер мен өздігінен жұмыс жасау дағдылары негізінде студенттердің өзіндік танымдық әрекетін, жаңа білімді шығармашылықпен меңгеруін және оны тәжірибеде қолдана алу біліктерін қалыптастыруды көздейді.

ҚОРЫТЫНДЫ БӨЛІМ:

Педагогикалық қолдау аспектілері тұлғаны жекелендіру үдерісінде қолдау қажеттігін, оның «өзіндігін» дамытуды, субъект-субъектілік қарым-қатынас арқылы өзін-өзі анықтау, өзін-өзі өзектендіру, және өзін-өзі іске асыру үшін жағдайлар құруды, әріптестікті, өзара тиімді жеке ойлар және тәжірибе алмастыратын ересектер мен балалар арасындағы шығармашылықты бекітеді.

Сонымен, психологиялық-педагогикалық қолдау – студенттің табысты оқуы мен дамуын психологиялық қамтамасыз ету, теріс бетбұрыстар дамуының алдын- алу, тұлғалық дамудағы қиындықтарды жеңе білуге бейімдеу (өзін-өзі реттеу, өзін-өзі бақылау және өз-өзіне сенімділікті арттыру) екендігін ескеру аса маңызды. Біз психологиялық-педагогикалық қолдау аспектілерін жан-жақты қарастыра отырып, психологиялық сауаттылықты дамыту арқылы үйлесімді қарым-қатынас жасауға, шығармашылық қабілет дамуына тиімді ықпал етуге болатындығына көз жеткіздік.

Өзіндік жұмыс студенттердің өзіндік сана-сезімін дамытуға бағыттала отырып, оқыту тапсырмаларын өзбетінше орындауда танымдық қызығушылықты арттырады, сапалы білім мен құзіреттілікті дамытуға ықпал етеді. Шығармашылық пен зерттеушілік мәдениет ықпалдастығын реттей отырып, практикалық жүйеленген тапсырмаларды орындауға үйретеді. Бұл қазіргі оқыту жүйесін талаптарға сай ұйымдастыру қажеттігіне меңзейді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бапаева М.Қ. Жоғары мектепте психологиялық білім беру процесін жетілдіру. /Оқу құралы. – Алматы, 2006. –176 б.

2. Ниетбаева Г.Б. Студенттердің психикалық денсаулығынның оқу іс-әрекеті кезіндегі ерекшелігі // Педагогика және психология. – 2010. – №4.

3. Байжұманова Б. Мектеп оқушыларының психологиялық саулығын қамтамасыз етудің теориялық мәні//Мектептегі психология.–2012.– №12

4. Көмекбаева Л.К. Білім беру ұйымдарындағы психологиялық қызметті ұйымдастыру. – Алматы, 2002. – 245б.

5. Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Ғылым, 996.

6. Жуматаева Е. Основы современной дидактики. /Учебное пособие. –Алматы: Эверо, 2016. – 125 с.

УДК 37.016:544(045)
ББК 24.5

Тапалова Анипа Сейдалықызы
техника ғылымдарының кандидаты, профессор
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті

Еспенбетова Шолпан Омарқызы
техника ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті

ТЕРМОХИМИЯ ТАҚЫРЫБЫН МЕҢГЕРУДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін. Жоғары оқу орындарының бірінші курс студенттерінің өзіндік білім беру жүйесінде білім деңгейдерін арттыру мәселелері қарастырылады. «Бейорганикалық химияның теориялық негіздері» пәнінен термохимия тақырыбын оқытуда өзіндік жұмыстарды орындаудың алгоритмі берілген. Мақалада педагогикалық білімге қатысты пәннің ерекшелігі ашылады және практикалық-бағытталған тапсырмаларды қолданудың нақты мысалдары көрсетіледі.

Түйінді сөздер: терохимия, студенттің өз бетінше жұмысы, жоғары оқу орын, кәсіби құзыреттіліктер, химияны оқытудағы интерактивті технологиялар.

Резюме. Рассматриваются вопросы повышения уровня образования в системе самообразования студентов первого курса высших учебных заведений. По дисциплине «Теоретические основы неорганической химии» представлен алгоритм выполнения самостоятельной работы при изучении темы термохимии. В статье раскрываются особенности предмета, относящегося к педагогическому образованию, и показываются конкретные примеры применения практико-ориентированных заданий.

Ключевые слова: теохимия, самостоятельная работа студента, вуз, профессиональные компетенции, интерактивные технологии в обучении химии.

Summary. The issues of improving the level of education in the system of self-education of first-year students of higher educational institutions are considered. The discipline «theoretical foundations of inorganic chemistry» presents an algorithm for performing independent work in the study of the topic of thermochemistry. The article reveals the features of the subject related to pedagogical education, and shows specific examples of the application of practice-oriented tasks.

Keywords: Tuohimaa, independent work of student, University, professional competence, interactive technologies in teaching chemistry.

Бүгінгі таңда отандық жоғары оқу орындарының білім беру үдерісіне көз жүгіртетін болсақ, өз бетімен жұмыс атқаратын, еркін де кең ойлайтын, өздігінен алдына мақсат қойып және оған жетудің әдіс-тәсілін жетік меңгерген тұлға дайындау барысы әлсіз екендігіне көз жеткізуге болады. Жоғарғы оқу орындарында студенттердің жеке тұлғасын қалыптастыру, оның рухани әлемін әрдайым байыту, оқуға деген ынта-жігерін арттыру, қоғамдық өмірдегі барлық салалардағы өзгерістер адамның интелектуалдық күш – жігерін, саналы әрекеті мен ізденімпаздығын, танымдық ой-өрісіннің белсенділігі мен іс-әрекетін шығармашылық сипатта жүзеге асыру қазіргі заман талабы.

Студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастырудың маңызы өте зор. Өйткені, сол арқылы студенттердің іс-әрекетінің дербестігі артады. Жоғарғы оқу орының орта мектептен ең басты айырмашылығы – оқыту жұмысының әдісі мен студенттердің жеке деңгейі болып табылады. Сонымен қатар, студенттердің өіндік жұмыстарының тәрбиелік мағынасы өте зор. Өйткені, бұл жұмыс студенттің білім алудағы жеке жұмысын ғана емес, қазіргі заманғы жоғарғы кәсіби маманды тұлға рентінде қалыптасуына мүмкіндік береді. Студенттің өзіндік жұмысын белсендірудің тәсілдері ұйымдастырушылық және әдістемелік болып бөлінеді. Әдістемелік жағынан белсендіру қолданылған әдіс-тәсілдерге, студенттің өзіндік жұмысының формалары мен ұйымдастыру құралдарына байланысты. Өзінідік жұмысты оқытушының дұрыс басқара білу және студенттердің дербестік әрекетінің дәрежесі артып отыруы- осы жұмыстың белгілері болып табылады.

Студенттің өзіндік жұмысы – бұл студенттің дидактикалық тапсырмаларды өзінше орындауға, танымдық әрекеттерге қызғушылығының қалыптасуына және нақты бір ғылым саласында білім жинақтауына бағытталған студенттің оқу әрекетінің ерекше түрі. Өзіндік жұмыс студенттердің шығармашылық қабілеті мен біліктерін дамытуда олардың барысында тиімді, әрі өнімді еңбек етуіне мол мүмкіндіктер жасайды. Өзіндік

жұмысты оңтайлы ұйымдастыру елеулі практикалық міндет және маңызды ғылыми проблема болып табылады. Өзіндік жұмысты ұйымдастыру мәселесіне көптеген зерттеулер арналған.

Өзіндік жұмыстар әр түрлі әдістер арқылы іске асырылады, мысалы: жаттығу, кітаппен жұмыс істеу, бақылау, есеп шығару, эксперимент жүргізу т.б. Студенттердің өздігінен орындайтын жұмыстарының бірі жаттығулар мен тапсырмалар болып табылады. Сондықтан оқу орындарында әрбір курста оқытушылардың басшылығымен студенттер жаттығуларды өз бетімен жұмыс істеуге ұмтылады. Студенттердің өзіндік жұмысы болашақ маманның шығармашылық ойлауын, танымдық қызығушылығын және арнайы білім алуын қамтамасыз ететіндіктен жаттығулардың маңызы зор. Білік дағдылардың барлық түрлерін қалыптастыруда жаттығулардың маңызы зор. Олардың негізінде дағдылар автоматтандырылып, біліктілер жетіледі. Ал күнделікті, жүйелі жаттығуларсыз, білік, дағдылар өз қасиеттерін жоғалтады.

Қазіргі таңда өзіндік жұмысты ұйымдастыруда мультимедиалық технологиялар жиі қолданыла бастады, себебі, олардың артықшылықтары бар:

– компьютерлік оқу құралдары мәтінді экранға шығарып қана қоймай, түсіндіреді, көрсетеді (мультимедиялық технологияларда – көрнекілік және қолжетімдік принципі);

– мәтін түріндегі күрделі материалдарды қосымша видеоақпарат, анимациялар арқылы түсінуге мүмкіндік береді;

– оқыту үдерісінде студенттің қызығушылығын арттыру үшін әр түрлі мультимедиялық ақпараттарға ие (мысалы, аудио- және видео дәрістер).

– оқытушының кейбір қызметтерін атқаруға мүмкіндік береді, мысалы, материалды меңгеруің бақылау қызметі (әр түрлі практикалық тапсырмаларды және тестілерді орындау) [1, 15-16].

Жоғарғы оқу орнына түскен кешегі талапкерлер студент болған соң, жоғарғы оқу орны шарттарына орай бейімделу кезеңінен өтеді. Бұл кезең өзінде жаңа әлеуметтік орта мен жоғары оқу орындарындағы оқу және ғылыми ізденістер, болашақ кәсіби қызмет шарттарына дағдылану жағдайларын қамтиды.

Бірінші курс студенттерінің көпшілігі кітап, лекция конспектілерімен жұмыс істеу, өз еңбегін дұрыс ұйымдастыру, пәндердің күрделілігін есепке ала отырып аудиториядан тыс орындалатын жұмыстарға берілетін уақытты тиімді пайдалана алмайды. Осыған орай оқытушылардың басты мақсаты – бірінші курс студенттерін жаңа жағдай шарттарына бағдарлануға тәрбиелеу, оларды оқу және оқудан тыс уақыттарын тиімді пайдалануға үйрету, болашақ ісінің кәсіби шеберлігіне деген қызығушылық сезімін ояту. Сонымен қатар ұйымдастырушының әдеттері мен іскерлігін дамытудың қалыптасуына, кәсіби білімді меңгеру мен түрлі оқу тапсырмаларын өз бетінше орындауға ықпал ету.

Осыған орай «Химия», «Химия-Биология» білім беру бағдарламасы бойынша білім алатын студенттерге «Бейорганикалық химияның теориялық негіздері» пәнінен «Термохимия» тақырыбы бойынша дәріс беру барасында өзіндік жұмыстарды ұйымдастырып өткізудің әдістері қарастырылып педагогикалық зерттеу жүргізілді.

Тақырыпты меңгеру барысында алдымен термохимияның теориялық мәселелері толық қарастырылып аудиторияда көптеген жаттығулар мен есептер шығарылады.

1-мысал. $N_{2(г)} + O_{2(г)} = 2NO_{(г)}$ теңдеуі бойынша жүретін реакция нәтижесінде 180 кДж жылу сіңіріледі. Осы реакцияның термохимиялық теңдеуін жазыңдар. 1 моль NO түзілуінің термохимиялық теңдеуі қалай жазылады?

Шығарылуы. Азот пен оттек газдарынан азот (II) оксидінің түзілу эндотермиялық реакциясының термохимиялық теңдеуін екі түрде жазуға болады:

1) $N_{2(г)} + O_{2(г)} = 2NO_{(г)} - 180$ кДж

2) $N_{2(г)} + O_{2(г)} = 2NO_{(г)}$, $\Delta H^0 = +180$кДж

Бұл термохимиялық теңдеулер 1 моль азотпен 1 моль оттек 2 моль азот (II) оксидін түзетіндігін және 180 кДж жылуды сіңіретіндігін көрсетеді. Ал азот пен оттектен 1 моль NO түзілу реакциясының термохимиялық теңдеуі:

$1/2\ N_{2(г)} + 1/2O_{2(г)} = NO_{(г)}$, $\Delta H^0 = +90$кДж

2-мысал. Магнийдің көміртек (IV) оксидімен әрекеттесу реакциясының ΔH^0_{298} – есептеңіз. $2Mg_{(к)} + CO_{2(г)} = 2MgO_{(к)} + C_{(графит)}$. Қосымшадағы кестеден $MgO_{(к)}$ мен $CO_{2(г)}$ заттарының стандарттық түзілу энтальпияларының мәнін қараймыз, олар –601, 8 кДж/моль және –395, 5 кДж/моль сәйкес (естеріңізде болсын, жай заттар түзілуінің стандартты энтальпияларының мәні нольге тең). Реакцияның стандартты энтальпиясы:

$\Delta H^0_{298р} = 2\Delta H^0_{MgO} - \Delta H^0_{CO2}$=2 моль (–601, 8 кДж/моль) –

(–393, 5 кДж/моль)·1моль = –810, 1 кДж. Экзотермиялық реакция.

3-мысал. Массасы 3, 2 г күкірт жанғанда 27, 9 кДж жылу бөлінеді. 1 моль SO_2 түзілу жылуын есептеңіз.

Шығарылуы.

$S_{(к)} + O_2 = SO_{2(г)}$ теңдеуі бойынша 1 моль күкірттен 1моль SO_2 түзіледі. M(S)=32 г/моль.

3, 2 г күкірт жанғанда 27, 9 кДж жылу бөлінді

32 г күкірт жанғанда х кДж жылу бөлінді

х=279 кДж/моль

4-мысал. Массасы 80 г $Fe_2O_{3(к)}$ көміртегі (II) оксидімен толық тотықсызданғанда 13, 4 кДж жылу бөлінген. ΔH^0_{f298} Fe_2O_3 тотықсыздану реакциясының $\Delta H^0_{298р}$ пропорциясы арқылы табамыз.

$$\frac{160}{80} = \frac{\delta}{13,4}; x = 26, 8 \text{ кДж}; \Delta H^0_{298р} = 26, 8 \text{ кДж}.$$

ΔH^0_{f298} Fe_2O_3 табу үшін реакция теңдеуін жазамыз:

$Fe_2O_{3(к)} + 3CO_{(г)} = 2Fe_{(к)} + 3CO_{2(г)}$; $\Delta H^0_{298р} = -26,8$ кДж

Кестеден ΔH^0_{f298} $(CO_{2(г)}) = -393,5$ кДж/моль;

ΔH^0_{f298} $(CO_{(г)}) = -110,5$ кДж/моль;

Fe_2O_3 түзілу жылуын $\Delta H^0_{f298} = x$ деп белгілейміз

$3\cdot(-393,5) - [3\cdot(-110,5) + x] = -26,8$,

осыдан $x = -822,2$. Демек, ΔH^0_{f298} $(Fe_2O_3) = -822,2$ кДж/моль.

5-мысал. Күкіртсутек газының жану реакциясының: $H_2S_{(г)} + 3/2O_2 = H_2O_{(с)} + SO_{2(г)}$ жылу эффектісін төмендегі берілген термохимиялық реакциялардың көмегімен есептеңіздер:

1) $S_{(к)} + H_2 = H_2S_{(г)}$, $\Delta H_1 = -20,17$ кДж

2) $H_2 + 1/2O_2 = H_2O_{(с)}$, $\Delta H_2 = -286,0$ кДж

3) $S_{(к)} + O_2 = SO_{2(г)}$, $\Delta H_3 = -297,0$ кДж

Шығарылуы. (1-3) теңдеулер стандартты жағдайда: T=298K және p=101, 325кПа 1 моль $H_2S_{(г)}$, $H_2O_{(с)}$ және $SO_{2(г)}$ жай заттардан түзілуінің термохимиялық теңдеулері, ал жылу пәрмендері – көрсетілген қосылыстардың стандартты түзілу энтальпиялары ΔH^0_{f298}. (Көбінесе стандартты температура жазылмайды, ΔH^0 $(H_2S_{(г)})$ дегеніміз 1 моль H_2S түзілуінің стандарттық энтальпиясы).

Әртүрлі қосылыстардың ΔH^0_{298} мәнін қосымшадан қараңыз.

Кез келген жай заттың стандартты түзілу энтальпиясы ΔH^0_{298} термодинамикалық тұрақты күйінде нөлге тең деп алынады. Мысалы: $\Delta H^0_{298}(O_2)=0$, ал $\Delta H^0_{298}(O_3)=+142$ кДж.

Егер 2 және 3 термохимиялық теңдеулерді қосып, 1 теңдеуді алып тастасақ берілген теңдеу шығады:

$$\left|\begin{array}{ll} + & H_2 + 1/2O_2 = H_2O_{(с)}, \\ + & S_{(к)} + O_2 = SO_{2(г)}, \\ + & H_2 + S_{(к)} = H_2S_{(г)}, \end{array}\right| \quad \begin{array}{l} \Delta H_1 \\ \Delta H_2 \\ \Delta H_3 \end{array}$$

$$H_2S_{(г)} + 3/2O_2 = H_2O_{(с)} + SO_{2(г)}$$

$$\Delta H = \Delta H_1 + \Delta H_2 - \Delta H_3$$

$\Delta H = -286 + (-298) - (20,17) = -562,8$ кДж. Күкіртсутектің жану реакциясының жылу пәрменін есептеу барысында тапқан теңдеуіміз Гесс заңының бірінші салдарына бағынады:

$\Delta H^0 = \sum \Delta H^0_{f,\text{өнім}} - \sum \Delta H^0_{f,\text{әуелгі заттар}}$ немесе $\Delta H = \sum \Delta H_{\text{өнім}} - \sum \Delta H_{\text{әуелгі заттар}}$ мұндағы $\sum \Delta H_{\text{өнім}}$ және $\sum \Delta H_{\text{әуелгі заттар}}$ – реакция өнімдері мен бастапқы алынған заттардың стандарттық түзілу энтальпия-ларының қосындылары.

Күкіртсутек жану реакциясының энтальпиясының теріс мәні, берілген реакцияның экзотермиялық екендігін көрсетеді

$\sum \Delta H_{(\text{әуелгі заттар})} > \sum \Delta H_{(\text{өнім})}$ (бұл жағдайда 562,8 кДж көп)

$\sum \Delta H_{(\text{әуелгі заттар})} = \sum \Delta H_{(\text{өнім})} + 562,8$ кДж.

Энергия қоршаған ортаға бөлінеді.

Жылу эффектісін химиялық реакция теңдеуіне қосып та жазуға болады:

$H_2S_{(г)} + 3/2O_2 = H_2O_{(с)} + SO_{2(г)} + 562,8$ кДж (экзотермиялық реакция).

Үй тапсырмасы ретінде білім алушының өзіндік жұмыстарына арналған есептер мен жаттығулар ұсынылады:

1. Зат мөлшері 1 моль металдық калий сумен әрекеттескенде 188,4 кДж жылу бөлінген. Реакция барысында 28,25 кДж жылу бөлінген болса, калийдің қандай массасы реакцияға түскен?

2. Төмендегі термохимиялық теңдеулердің көмегімен сірке қышқылының стандартты түзілу энтальпиясын есептеңіз:

1) $CH_3COOH_{(с)} + 2O_2 = 2CO_{2(г)} + 2H_2O_{(с)}$, $\Delta H_1 = -871,54$ кДж

2) $C_{(гр)} + O_2 = CO_{2(г)}$, $\Delta H_2 = -393,5$ кДж

3) $H_2 + 1/2O_2 = H_2O_{(с)}$, $\Delta H_3 = -285,8$ кДж

3. Пиритті күйдіру реакциясының:

$4FeS_{2(к)} + 11O_2 = 2Fe_2O_{3(к)} + 8SO_{2(г)}$

энтальпиясының өзгеруін есептеңіз.(Реакцияға қатысушы заттардың стандартты түзілу энтальпиясын кестеден қараңыз).

4. Төмендегі термохимиялық теңдеулердің көмегімен

$S_{(к)} + O_2 = SO_{2(г)}$ реакциясының $\Delta H^0_{298р}$ табыңыз.

1) $2SO_{2(г)} + O_2 = 2SO_{3(г)}$, $\Delta H_1 = -191$ кДж

2) $2S_{(к)} + 3O_2 = 2SO_{3(г)}$, $\Delta H_2 = -790$ кДж

Есептің шартын энтальпиялық диаграмманың көмегімен жазыңыз.

5. Төменде берілген реакциялардың энтальпияларының көмегімен азот (II) оксидінің стандартты түзілу энтальпиясын анықтаңыз. Азот оксидін жай заттардан алу шарттары туралы не айтар едіңіз?

1) $4NH_{3(г)} + 3O_2 = 2N_2 + 6H_2O_{(с)}$, $\Delta H_1 = -1530,34$ кДж

2) $4NH_{3(г)} + 5O_2 = 2NO + 6H_2O_{(с)}$, $\Delta H_2 = -1168,8$ кДж

6. Мыс сульфатының еру энтальпиясы –66,5 кДж, ал гидратациялану энтальпиясы: $CuSO_{4(к)} + 5H_2O_{(с)} \rightarrow CuSO_4 \cdot 4H_2O_{(к)}$, $\Delta H^0_{298} = -78,22$ кДж.

Кристаллогидраттың еру энтальпиясын есептеңіз.

7.Төмендегі берілгендер бойынша CH_4-тің атомдардан түзілу энтальпиясы мен метандағы С–Н байланыстың орташа энергиясын есептеңіз:

1) $C_{(гр)} + 2H_2 \rightarrow CH_{4(г)}$, $\Delta H_1 = -74,9$ кДж

2) $C_{(гр)} \rightarrow C_{(г)}$, $\Delta H_2 = 715,0$ кДж

3) $H_{2(г)} \rightarrow 2H_{(г)}$, $\Delta H_3 = 432,0$ кДж.

8.Күкіртсутек молекуласындағы S–H байланысының орташа энергиясын берілген реакциялардың көмегімен анықтаңыз:

1) $H_2 + S_{(к)} = H_2S_{(г)}$, $\Delta H_1 = -20,17$ кДж

2) $S_{(к)} \rightarrow S_{(г)}$, $\Delta H_2 = 272,8$ кДж

3) $H_2 \rightarrow 2H_{(г)}$, $\Delta H_3 = 432,0$ кДж

Сонымен қатар білім алушының өзіндік жұмысына арналған көпнұсқалы тапсырмалар жинағы ұсынылады.

Тапсырма. Төменде берілген реакциялар үшін $\Delta H^{o}_{f}{}^{0}$, S^{0}, ΔG^{o}_{f} мәндерін анықтамалық кестеден қарап[2, 24-25]:

1) реакцияның стандартты энтальпиясын (кДж) есептеңіз;

2) реакция типін (экзотермиялық немесе эндотермиялық) анықтаңыз;

3) стандартты энтропияның өзгеруін (Дж/К) есептеңіз;

4) оқшауланған жүйеде стандартты жағдайда реакция өздігінен жүре алады ма?

5) реакцияның 298К температурадағы стандартты Гиббс энергиясын (кДж) есептеп, реакцияның өздігінен жүретін-жүрмейтінін анықтаңыз.

6) реакцияның 1000К температурадағы стандартты Гиббс энергиясын (кДж) есептеп, реакцияның өздігінен жүретін-жүрмейтінін анықтаңыз.

7)реакцияның стандартты Гиббс энергиясы нөлге тең болатын жағдайдағы температураны (Кельвин бойынша) анықтаңыз:

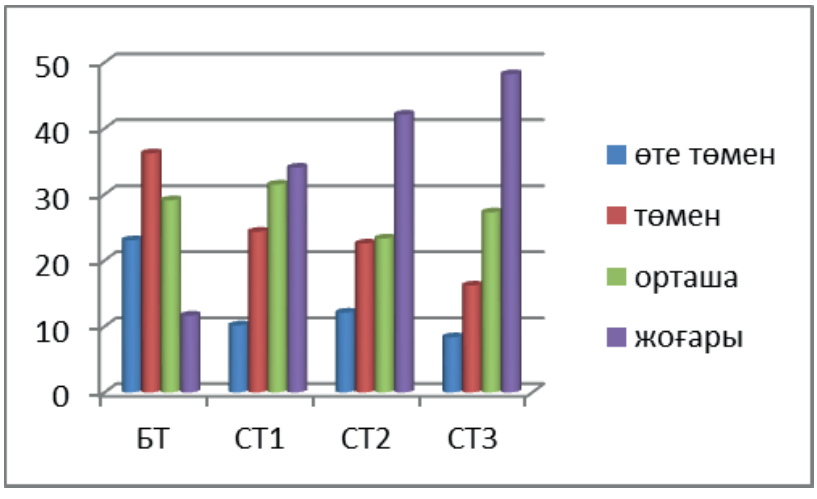
Нұсқа	Реакция теңдеулері	Нұсқа	Реакция теңдеулері
1	$2SO_{3(г)} = 2SO_{2(г)} + O_{2(г)}$	16	$2K(к) + 2H_2O(с) = 2KOH(к) + H_2(г)$
2	$Fe_2O_{3(к)}+3H_{2(г)}= 2Fe_{(к)} + 3H_2O_{(г)}$	17	$2NaNO_3(к) = 2NaNO_2(к) + O_2(г)$
3	$2NO_{(г)} + O_{2(г)} = 2NO_2$	18	$CuCl_2(к)+H_2O(г)=CuO(к) + 2HCl(г)$
4	$4HCl_{(г)} + O_{2(г)} = 2Cl_{2(г)} + 2H_2O_{(г)}$	19	$CO_2(г) + H_2(г) = CO(г) + H_2O(с)$
5	$CH_{4(г)}+CO_{2(г)} = 2CO_{(г)} + 2H_2O_{(г)}$	20	$CO_2(г) + H_2(г) = CO(г) + H_2O(г)$
6	$Fe_3O_{4(к)}+ 4H_{2(г)}= 3Fe_{(к)} + 4H_2O_{(г)}$	21	$2CO_2(к) = 2CO(г) + O_2(г)$
7	$2NO_{2(г)}+ Cl_{2(г)} = 2NOCl_{(г)} + O_{2(г)}$	22	$FeO(к) + H_2(г) = Fe(к) + H_2O(г)$
8	$4NH_{3(г)} + 3O_{2(г)} = 2N_{2(г)} + 6H_2O$	23	$2NO(г) = O_2(г) = 2NO_2(г)$
9	$CO(г)+3H_2(г) =CH_4(г) + H_2O(г)$	24	$C_2H_5OH(с) = C_2H_4(г) + H_2O(г)$
10	$CaCO_3(к) = CaO(к) + CO_2(г)$	25	$MgCO_3(к) = MgO(к) + CO_2(г)$
11	$Mg(OH)_2(к) = MgO(к) + H_2O(г)$	26	$CH_4(к) + H_2O(г) = CO(г) + H_2(г)$
12	$2ZnS(к)+3O_2(г) = 2ZnO(к) + 2SO_2 (г)$	27	$Fe(к) + H_2O(г) = FeO (к) + H_2(г)$
13	$Al_2(SO_4)_3(к) = Al_2O_3(к) + 3SO_3(г)$	28	$FeO(к) + CO(г) = Fe (к) + CO_2(г)$
14	$H_2(г) + Br_2(с) = 2HBr(г)$	29	$H_2S(к) + O_2(г) = H_2O(г) +2S(к)$
15	$MnO_2(к)+2C(граф.)=2CO(г) + Mn(к)$	30	$NO(г) + O_2(г) = 2NO_2(г)$

Осы өзіндік жұмыстың білімді меңгеру барысындағы тиімділігін зерттеу үшін педагогикалық тәжірибе жүргізілді. Өзіндік жұмыстарды орындай отырып эксперименттің оқытушы кезеңінің мақсаты анықталды, студенті оқытуға бейімдеудің дидактикалық жүйесінің қызметінің тиімділігін арнайы жағдайларда тексеріліп, шарттары анықталды [3, 45].

Эксперименттің барысында аталған бейімдеулер бірлігі бойынша студенттердің ілгері жылжуын бейнелейтін статистикалық мәліметтердің динамикасын қадағалап отырдық. Қолданылған зерттеу әдістері біз анықтаған дидактикалық жүйенің өзіндік әрекет, өзіндік басқару және өзіндік бағалау компоненттерінің дамуы жайлы пайымдауға жағдай туғызды. Осы динамика жүйедегі педагогикалық жағдайлар кешенінің нәтижеге бағыттап оқыту жағдайындағы студенттердің оқытуға бейімделуінің тиімділігіне әсерінің нәтижелерін анықтауға да мүмкіндік береді. Өзіндік жұмыстарды тиімді орындаудың студенттер біліміне әсерін анықтау мақсатында жүргізілген эксперименттің нәтижесі 1-кестеде көрсетілген. Кестеде көрініп тұрғандай студенттердің білім деңгейінің көтерілгені айқын байқалады.

1-кесте. Студент үлгерімінің деңгейлері

Топ	Кесінділер			
	Бірінші (%	Екінші (%	Үшінші (%	Төртінші (%
БТ	15, 04	36, 22	29, 11	11, 63
СТ-1	10, 14	24, 34	31, 48	34, 04
СТ-2	12, 08	22, 54	23, 31	42, 07
СТ-3	16, 35	16, 18	27, 27	48, 20

1-сурет. Студент үлгерімінің деңгейлері

Зерттеу нәтижесінен көрініп тұрғандай сынақ басында студенттердің білім деңгейлері шамалас екендігіне көз жеткізуге болады. Өзіндік жұмысты ұйымдастырудың тиімді тәсілдерін пайдаланудың нәтижесінде студенттердің білім деңгейлері кезең бойынша көтерілгеніне көз жеткізуге болады.

Студенттердің аудиториядан тыс өзіндік жұмысы қазіргі кезеңде өзіндік оқу сабақтарын дұрыс ұйымдастыру, олардың жүйелілігі, жұмыс уақытын дұрыс жоспарлау студенттерге алған білімдерін жүйелеуде және меңгеруде дағдыларын дамытуға, оқу кезеңінде үлгерімнің жоғары деңгейін қамтамасыз етуге, кәсіби деңгейін көтеру дағдыларын алуға мүмкіндік береді.

Оқу мотивациясын арттыру, болашақ мамандықты терең игеру, белсенді өмірлік ұстанымы бар тұлғаны тәрбиелеу әдістерінің бірі студенттің өзіндік оқу-зерттеу жұмысы болып табылады. Болашақ маман ретінде әрбір студент зерттеу жұмысының әдістері мен тәсілдерін, өз мамандануының мазмұнды материалдарын еркін меңгеруі тиіс. Осы талаптарды студенттің теориялық және практикалық жұмысында жүзеге асыру бітірушінің өзіндік қызметке, сондай-ақ болашақта ЖОО-да табысты оқу үшін дағдыларды алуға дайындық дәрежесін көрсетеді.

Өзіндік жұмыста студенттің мотивациясы, оның мақсаттылығы, дербестігі, өзін-өзі тәрбиелеу және басқа да маңызды сипаттамалар көрінеді. Осы сипаттамалардың барлығы жұмыс берушілер ұсынатын мынадай талаптарға сәйкес келеді, мысалы ақпаратпен жұмыс істей білу, өз бетінше білім алу және оларды жүйелеу; кәсіби құзыреттілік; жоғары жауапкершілік және ұйымдастырушылық және коммуникативтік қабілеттер.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Хамитова, А.И. Формы организации обучения неорганической и общей химии в химико-технологическом вузе через призму самостоятельной работы студентов/А.И.Хамитова//Известия Российского государственного университет им. А.И. Герцена. – 2008. – №48. – С.115-132.

2. Усова, А.В. Система форм учебных занятий /А.В. Усова // Советская педагогика. – 1984. – №1. – С. 24-27.

3. Махмутов, М. И. Проблемное обучение: основные вопросы теории / М.И. Махмутов. – Москва: Педагогика, 2015. – 368 с.

Tulepova Lazzat
PhD student
Abai Kazakh National Pedagogical University

DIFFERENT COMPETENCE APPROACHES TO AUTONOMOUS WORK OF STUDENTS MAJORING IN DEFECTOLOGY

Түйін: Бұл мақала арнайы білім беру саласында өте маңызды, кәсіби құзыреттіліктің жоғары деңгейі бар дефектолог мамандарды даярлаудың тиімді әдістерін іздеу мәселесіне арналған. Интеллектуалды даму проблемалары бар балалармен логопедиялық жұмыстың сәттілігі көбінесе маманның кәсіби дайындық деңгейіне, оның балалардың осы санатына жеке бағдарланған және жеке сараланған көзқарастар негізінде түзету және білім беру бағдарламаларын ұтымды таңдау және жүзеге асыру қабілетіне байланысты.

Түйінді сөздер: студенттер-дефектологтар, дефектологтарды даярлау, Құзыреттілік, кәсіби құзыреттер, өзіндік жұмыс.

Резюме: Данная статья посвящена проблеме поиска наиболее эффективных способов подготовки специалистов-дефектологов с высоким уровнем профессиональной компетентности, достаточно актуальна в области специального образования. Успех логопедической работы с детьми с проблемами интеллектуального развития во многом зависит от уровня профессиональной подготовки специалиста, его способности сделать рациональный выбор и реализации коррекционно-образовательных программ на основе личностно-ориентированных и индивидуально-дифференцированных подходов к этой категории детей.

Ключевые слова: Студенты-дефектологи, подготовка дефектологов, компетентность, профессиональные компетенции, самостоятельная работа.

Summary. This article is about the problem of finding the most effective ways of training specialists-defectologists with a high level of professional competence, is quite relevant in the field of special education. The success of speech therapy work with children with intellectual development problems depends largely on the level of professional training of a specialist, his ability to make a rational choice and implementation of correctional and educational programs based on personality-oriented and individually differentiated approaches to this category of children.

Keywords: Students-defectologists, training of defectologists, competence, professional competences, independent work.

Nowadays, the basic criterion for assessing the quality of education is the competence approach in the standards of education. It became more popular in the end of the 20th century and replaced the skilled influence that was dominant in many national education systems. Competence impact is a way of impact, defined in the form of competencies, focusing its attention on the result, not on the content of education. This method of influence is mostly used in the designing of autonomous work of students. As part of this impact, we can talk about the development of self-education of students, recognized as one of the key competencies that determine the new quality of education.

Competencies of students formed in the process of mastering the educational module are considered as forms and ways of improving future professional activity in the information society, mastering new content in the relevant subject area, personal qualities that determine the ability and willingness of the student to make decisions in the implemented activities.

Main characteristics of competence:

- Integrative nature of knowledge and abilities in the subject area;

Versatility (depending on the type of daily and professional tasks));

Multi-tasking (allows solving various problems in professional, everyday, social life);

Multidimensionality (should include different mental processes and abilities);

Intellectual fullness that is, for its development requires a certain level of intellectual development: methodological knowledge about the ways of activity, abstract thinking in the breakdown of the object or the process in question in a particular aspect, reflection on their activities; critical thinking in the selection and evaluation of priority social and professionally important information);

Quantity (it should cover broad competence in education, to provide a link with the current problems of modern society and the future professional activities of the graduate;

Interdisciplinary and subject-dominance (in terms of higher professional education).

The competency structure consists of the following three components:

- cognitive (to know) declarative (I know «what») system;
- procedural (I know «how»);
- methodological (I know «how to know») system is based on interdisciplinary and future professional specialization.

Formation of students of this competence the

ability to predict trends in a particular area of knowledge (activity) in the professional sphere, to understand and see the problems, to find the ability to perceive and think categories of processes, situations. An activity consists of a combination of professionally important abilities and General scientific abilities that contribute to mastering the practice of technology application in a given field or in a professionally significant environment. The presence of these abilities in pre-service specialists majoring in Defectology implies the ability to react and make decisions, adapt in accordance with the decisions made in typical and non-standard situations when working with children who have a special need for knowledge.

The study of professional reality expressed emotionally (attitude, aspiration), allows identifying the views, explanations, ideas of students in the field of the studied discipline. The development of this component lays the foundation for sustainable professional and personal self-improvement, self-realization of the future specialist and allows them to understand the basic principles.

The levels of competence development on the the works of scientists are given below. Adaptive – performing, a student has independent declarative and procedural knowledge in the field of special educational systems, s/he owns the algorithm of their application in typical situations; s/he has limited motivation to achieve the final results; s/he has a hidden need to use the established types of knowledge and technology, has a value relationship to the potential;

Productivity, the student has a systemic knowledge in the system of special education, is able to make decisions in a new pedagogical situation, updating the necessary knowledge, using a specific algorithm of actions for him/herself; s/he is able to develop a specific approach to problem solving; s/he owns the basic approaches; has a constant need for self-education, s/he has professional interests and potential values and interests in the profession, knowledge and cognition.;

Creative, a student has a system declarative, procedural and methodological knowledge within the special educational system; ready to make decisions in non-standard pedagogical situation; s/he is able to analyze and summarize professionally relevant information in the aspect of the studied knowledge and technology; s/he is able to design their activities using professionally important knowledge (technology); s/he has sustainable professional interests, the need for self-improvement of the profession as the main source of knowledge in the relevant content of competence in their subject area.

The functional composition of competencies includes systematization and cognitive cognitive function of subject areas, axiological(evaluative) function aimed at adaptation of the student in the system of values and their personal mastery, the ability to adapt to the flow of search for various information, the ability to select and sort out the necessary information and be able to evaluate the most important and secondary information in accordance with the goal, it is possible to refer the regulatory function directed on regulation of process and results of the activity, the developing function promoting the creative activity of the subject of education and leading to its improvement and implementation in the future professional sphere.

Competence is the effective basis for self-education and self-development of students. Under the self-education and self-development contains mutually dependent combination of knowledge, abilities, skills and semantic adaptations and experience of activity of the student in productive, independent, personal and socially significant activities.

Polyanichko O. Y. proposed a model of classroom and extracurricular system of autonomous work of students. According to the author, the main purpose of this system is the formation of their own educational competence. Trushchenko E. N. considers that implementation of competency influence in the organization of autonomous work of students promotes efficiency in professional training is only possible by taking into account the following conditions:

- to provide motivational value attitude of students to autonomous work through the development of internal, external and procedural motivation of students;
- design of educational courses as a system of professional adaptation. Their decision will allow to carry out systematic passage of students of educational activity in professional activity (master);
- equipping the independent organization of educational activities of students using the possibilities of communication technologies,
- ensuring control over the autonomous work of students on the basis of monitoring the future specialist [Polyanichko O.Yu., 2006, p. 150].

Based on the conditions above, the activity in the context of competence influence on the autonomous work of pre-service specialists majoring in Defectology can be explained as:

- a clear understanding of the model of their profession with its rules and regulations,
- possess the abilities and skills of independent cognitive activity, such as self-knowledge, introspection, self-regulation, self-esteem;
- the ability to independently build an individual educational trajectory of children with special educational needs.

The transition to competence-based education requires a revision of the previous purpose, content, methods and forms of teaching new values, the organizational foundations of the educational process, and its components. Therefore, the consideration of students autonomous work recons as an integral part of education in terms of competent

impact. Therefore, we believe that the main characteristics of the competence impact will give to autonomous work a new, balanced didactic meaning in the new educational paradigm.

The basic principles on which the competent influence is formed and forming its basis are considered by O. E. Lebedev. The purpose of training is to develop student's social experience in various fields and in different activities. The content of education – is a didactically adapted social experience and result of solving cognitive, moral, ideological and other problems. Evaluation of the results of education is based on the analysis of the level of knowledge achieved by students at a certain stage of training [Lebedev O.E., 2004, p. 4].

Competence influence in education in accordance with the established rules is carried out by the organization and control of autonomous work of students. One of the main values of competence impact is the formation of the ability to work independently (the ability to solve various problems between different activities), and in terms of this impact of the organizational basis is the formation of students ' own experience of solving various problems. The result of educational activities in terms of competence impact is the formation of their professional competencies.

Autonomous work in the training of pre-service defectologists is the basis of the educational process in the context of competence impact. After the formation of reflexive knowledge and skills in the process of autonomous work is formed personal experience, based on the ability to get out of different situations, there are certain qualities of personality, based on solving life problems and other innovations. Thus, the organization of autonomous work of students by means of competency influence in the Higher school assumes an opportunity of familiarization of students with professional activity and formation of professionally important qualities.

However, today there is no definition that clearly describes the autonomous work of students. In High school (high school) to study this problem Pidkasisto P. I., S. I. Arkhangelsky, M. G. Garunov, N. F. Efremova, I. I. Ilyasov, B. G. Iogansen, V. I. Laudis, A. G. Molibog, R. A. Nizamov, N. D. Nikandrovich worked and came up with different definitions. In modern pedagogical literature there are different approaches to the definition of «autonomous work of students.» Autonomous work of students in the P. I. Pidkasisto considered it as various types of training, production and research and development performed under the guidance of head with the aim of developing a variety of knowledge and development of practical skills in the creation of a system of activities and creative activities. Autonomous work of students as a case-component of management of autonomous work of students is one of the following principles of management.

- disassembly of the educational material of the studied discipline into educational units;
- definition of the educational goals of the academic units with terms that define a controlled action students;
- management of autonomous work of students by means of methodical instructions;
- system feedback in the form of management, including management by the teacher;
- complete mastery of the relevant teaching tasks, provide cognitive training function of each unit.

In "Independent work as a means of professional training of students", the work of G. N. Dinits, he identified the following main characteristics of independent work of students in universities:

- purposefulness, that is, conscious activity aimed at achieving the goal;
- accurate elaboration. After the goal is set, the person analyzes the situation, thinks over how to act, chooses ways and means to achieve the goal, determines the sequence of future actions;
- thoughtfulness. Planning and preview of possible results, availability of a logical scheme;
- structuring, a special set of actions, the sequence of their implementation;
- effectiveness, finding the result of action [Dinits G. N., 2003, p. 176].

In the organization of autonomous work of university students there are different ways of assistance, contributing to their activity and autonomous work as personal qualities.

M. G. Garunov explained his work as a system of professional knowledge of educational, industrial, research and self-educational nature, forming the ability of professional skillfulness, creative activity of students, as a means of mastering methods of cognitive and professional activity. Autonomous work on the part of a number of authors is defined as a system of organization of the pedagogical situation, providing management of educational activities without the participation of the teacher [Garunov M. G., 1978, p. 45]. Thus, autonomous work is a planned work of students, performed by methodical instructions of the head, but without his direct participation.

In accordance with the above definitions, autonomous work of students is a system of pedagogical conditions and measures that provide guidance to autonomous work of students.

Autonomous work of students is one of the types of educational and cognitive activity, divided into time. Autonomous work of students is characterized by autonomous organization of activity of students in the conditions of substantial semantic structuring of own personal time.

Autonomous work of students can be considered as classroom and extracurricular. Autonomous work of students as a type of educational activity consists of two parts:

- students autonomous work with the direct

participation of the teacher and preparation for classroom classes;

- extracurricular autonomous work without the direct involvement of the teacher, but on the basis of its coordination functions (individual, creative, adaptive, asynchronous, autonomous work of students);

Autonomous work of students has great didactic opportunities, as at that time had not only the acquisition of educational material, but also the ability to work with different sources of information, developing analytical skills, planning and management of the learning process. From the psychological point of view, the students autonomous work can be defined as the result of purposeful, motivational, structured activity. Students' autonomous work has great didactic opportunities, as at that time had not only the assimilation of educational material, but also the ability to work with different sources of information, developed analytical skills, planning and management of the learning process. From the psychological point of view, the students' autonomous work can be defined as the result of purposeful, motivational, structured by the subject and corrected by the process and independent activity.

There are five levels of autonomous work:

1. literally and to deliver the information with a little change
2. autonomous work on the sample
3. reconstructive autonomous work
4. heuristic inquiry
5. creative (research) self-study

For effective autonomous work, it is vital to master some strategies a stable set of purposeful actions by solving various educational tasks. Training strategies define the content and technology of autonomous work including skills, methods of information processing, evaluation and regulation of their activities. Main components of training strategies:

- long-term learning objectives that define learning activities (results images/visualization);
- technologies, methods, forms for achieving educational goals;
- resources to manage learning activities and achieve learning goals.

V. Kostromina divides learning strategies into two groups cognitive and metacognitive. The initial involves educational actions aimed at assimilating and processing information while the latter viewed as management and organizer of learning activities [Trushchenko E.N., 2008, p. 24].

Cognitive strategies are:

- repeating and swatting, rewriting, note-taking, underlying;
- detailing and good note-taking, collecting examples, comparing, establishing interdisciplinary connections, using additional literature, paraphrasing, mapping;
- theme charts, tables, charts, annotation, etc.

Metacognitive strategies:

- planning – designing a plan and the content, setting goals and their realization;
- controlling – evaluation of the achieved results, response to questions for self-control, practical application of the theory, preparing abstracts on the topic, reference to other scientific sources;
- regulating – self-regulation, self-assessment, use of additional resources, regulating a willpower.

Thus, autonomous work involves shaping students' professional competence and acquisition of self-organization and self-regulation skills, as a subject of professional activity, the pre-service students readiness for self-development. Asynchronous autonomous work, according to Petukhov, contributes to the students acquisition of three types of experience: cognitive, creative, emotionally colored relationships. It is based on decision-making, mobilization of students in search of autonomous work [Petukhov T.P., 2008, p. 20].

Asynchronous autonomous work is described as given below:

- sustainable intrinsic learning motivation;
- competence adaptation to the individual educational route;
- sustainable value-semantic sphere;
- gain a strong reputation in a career path;
- to be good at decision-making;
- successful autonomous work in learning environment at university level;
- polysubject impact on education.

Methodological basis for designing students' autonomous work: competent, learner-oriented, and resourceful.

- competence acquisition allows to consider results of students' autonomous work at the level of required proficiency, to define the main features of modern students autonomous work and to allocate asynchronic principles as bases of the organizing education process.
- learner-oriented, firstly, is defined as the concept of asynchronous students autonomous work in modern conditions, acquisition of its procedural aspects, taking into account the structure of future professional activity of pre-service specialists, and secondly, to determine the structure of competence, reflected as a result of asynchronous autonomous work.
- resourceful impact allows to take into account the possibility of realizing the possibilities of learning environment at universities and as personal resources of students.

The purpose of students' autonomous work is to master fundamental knowledge, acquire professional skills in the field of special pedagogy. It also implies continuous improvement of pedagogical guidance and management of their own cognitive and research and productive activities, contributing to the knowledge acquisition at each stage [10].

The XXI century is characterized by a rapid and constant development in every life spheres. A person who is ready and capable of self-improvement, professional self-development will be able to meet the challenges and demands of the time. Awareness of this reality leads to a better understanding of the importance of self-study, self-development, mastering the skills and abilities during the process of personal and professional development and largely depends on how valuable these qualities are in the family and at school or university. Due to this the educational process in all types of educational institutions, including higher education associated with increased attention to the autonomous work of students and increase in the share of universities of this type in the training of pre-service specialists at all level from bachelors and undergraduates.

REFERENCES:

1. Assanov, N. (2013). Features of autonomous work.Almaty. Kazakh University

2. Dinits, G.N. (2003). Autonomous work as a means of students vocational training: dis. ... cand. ped sciences 176-176.

3. Galiev, T. A systematic approach to the intensification of the educational process. 303-303. – Almaty: Gylym, № 2.

4. Garunov, M.G. Fagot, P.I. (1978). Students autonomous work. 45-45. M.: Knowledge.

5. Lebedev, O.E. (2004). Competency-based approach in education. 3-12. School Technologies. № 5.

6. Pidkasisty, P.I. (1979) The essence of students autonomous work and the psychological and didactic basis of its classification. Problems of activating students' autonomous work. – Perm, .

7. Polyanichko, O.Yu. (2006). The problem of designing a model of the system of classroom-extracurricular autonomous work of students at pedagogical universities 149-154.Bulletin of TSPU. -. – Issue 6 (57). – Series: Natural and exact sciences.

8. Trushchenko, E.N. (2008). Guidelines for students autonomous work in high school.24. Maykop: Publishing house «Ajax».

9. Petukhov, T.P. (2008). Collection of materials on the organization of students autonomous work at Udmurt State University. – Izhevsk: Udmurt State University.

УДК 403.2.1

Utelbayeva Gulzhan Ukmatovna,
PhD in Pedagogic Sciences, associate professor,
Aktobe Regional State University named after K.Zhubanov
(Aktobe, Kazakhstan)

PLACE OF RUSSIAN LANGUAGE IN THE WORLD

Abstract. Today Russian for the present plays a role of language for international communication continuously being used in a number of business communities, financial and bank systems and even some state structures in CIS countries. Majority of population of these countries (about 70%) use it masterfully enough. The article includes full analysis of Russian language status in the CIS countries and describes legislative acts in this field, the provision of Russian-speaking mass media separately in each CIS country and also looks into issues related to legislative restrictions of broadcasting in Russian language.

Key words: Russian language, place, CIS countries, communication.

Өтелбаева Гүлжан Окматқызы,
педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент,
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті
(Ақтөбе, Қазақстан)

ӘЛЕМДЕСТІК КЕҢІСТІКТЕГІ ОРЫС ТІЛІНІҢ ОРЫНЫ

Түйіндеме. Бүгінгі таңда орыс тілі қазіргі уақытта ТМО елдеріндегі бірқатар бизнес-қауымдастықтарда, қаржылық және банктік жүйелерде, тіпті кейбір мемлекеттік құрылымдарда үздіксіз қолданылатын халықаралық қарым-қатынас тілі болып табылады. Бұл елдердің тұрғындарының көпшілігі (шамамен 70%) оны өте жақсы пайдаланады. Мақалада ТМО елдеріндегі орыс тілінің жағдайына толық талдау және осы саладағы заңнамалық актілер, әр ТМО елдерінде орыс тілді бұқаралық ақпарат құралдарының қызмет етуі сипатталған, сонымен қатар орыс тілінде хабар таратудың заңнамалық шектеулеріне қатысты мәселелер қарастырылған.

Кілт сөздер: орыс тілі, орын, ТМД елдер, қарым-қатынас.

Утельбаева Гульжан Укматовна,
кандидат педагогических наук, доцент,
Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова
(Актобе, Казахстан)

МЕСТО РУССКОГО ЯЗЫКА В МИРЕ

Аннотация. В настоящее время русский язык играет роль языка международного общения, который постоянно используется в ряде деловых кругов, финансовых и банковских системах и даже в некоторых государственных структурах в странах СНГ. Большинство населения этих стран (около 70%) используют его достаточно мастерски. Статья включает в себя полный анализ статуса русского языка в странах СНГ и описывает законодательные акты в этой области, предоставление русскоязычных СМИ отдельно в каждой стране СНГ, а также рассматривает вопросы, связанные с законодательными ограничениями вещания на русском языке.

Ключевые слова: русский язык, место, страны СНГ, коммуникация.

The formation of a single informational space in the post-Soviet countries is an important, but difficult challenge which requires close cooperation among the former Soviet republics in different fields. However, constant contradictions and conflicts between the CIS countries initiate some problems in the creation of single information space in the CIS countries. After disintegration of the Soviet Union the Russian language in the post-Soviet space existed without any support for a long time that caused not only the negative tendencies but disturbing signs of irreversible destruction of this communicative institute in a number of the new independent states. The article includes full analysis of Russian language status in the CIS countries and describes legislative acts in this field, the provision of Russian-speaking mass media separately in each CIS country and also looks into issues related to legislative restrictions of broadcasting in Russian language.

The new CIS countries accept Russian not merely as Russian language but as the language of the USSR and Soviet's language. In this function, Russian proves in two main qualities. First "the Soviet language" [Report MFA of Russia, http://www.gumer.info] undertook a role of international communication language within the newly independent states. Secondly, it acts as the age (generational) communication medium tool. Thus, the need for Russian will be reduced naturally in the process of reduction of the "Soviet" generation citizens.

However, the situation through generation can sharply change. Nowadays, we can evidence a process of Russian-speaking space destructions. The role of local languages has been increased and this phenomenon is typical for all CIS. Russian is losing its positions in social, political and economic life, culture, mass media and education. Young generations of CIS tend to speak more English than Russian.

Russia has been urging all CIS member states to grant Russian language with an official status. So far Russian is an official language in only four states which are Russia, Belarus, Kazakhstan and Kyrgyzstan. Russian is also considered an official language in the region of Transnistria and the autonomous region of Gagauzia in Moldova.

According to Sherbakova [Report MFA of Russia, http://www. gumer.info], the population of CIS totaled around 282 million people and three times less than population of EU (742 millions).

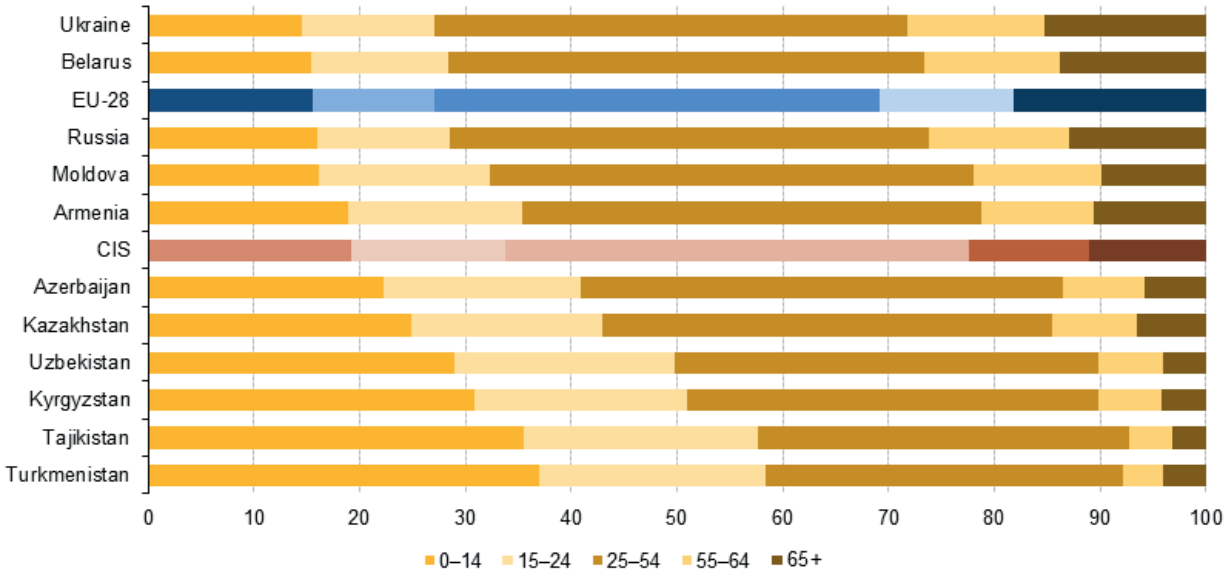

Figure 1. The age diversity of population of CIS and EU

According to forecasts, in next 10 years the number of people who speak Russian to languages in the CIS countries, at preservation of the current trends, will increase almost twice (that is approximately upto 80 million people) and will exceed the number to some extent knowing Russian (60 million people) [Sherbakova, 2016; 15-20].

The number of many former Soviet republics which speak Russian among the younger generation is especially quickly reduced. It is necessary to track, as far as possible maintaining an appropriate level of knowledge of Russian in some areas of the Commonwealth. In Central Asia, the situation with knowledge of Russian language was an object of detail studies. Kyrgystan is a leading country with highest number of labor migrants in Russia. According to Poddubskaya [Poddubskaya T.A., 2015] population in Kyrgyzstan speak Russian worse than in Kazakhstan. One of the possible explanations is the fact that majority of Russian speaking Kyrgyz population are currently living in Russia (Moscow).

Poddubskaya paid close attention to the quantity TV program broadcast in Russian language in CIS countries. According to paragraph 5 of the Constitution of the Kyrgyz Republic [Mass media of Kyrgyzstan, 2011, www.100 storon.ru] and the Law "About Official (Russian) Language of the Kyrgyz Republic" of 2000, Russian has the official status and besides it is the language of international communication.

Russian and Russian-language media take the leading positions in the republic. "The largest and influential in the republic and, first of all, in the capital are Evening Bishkek, Case No. and Word of Kyrgyzstan newspapers which are issued in Russian. Still, Russian programs remain the most watchable with Gostele radio which also broadcasts on Channel One and VGTRK, a considerable part of the population gives them preference before local".

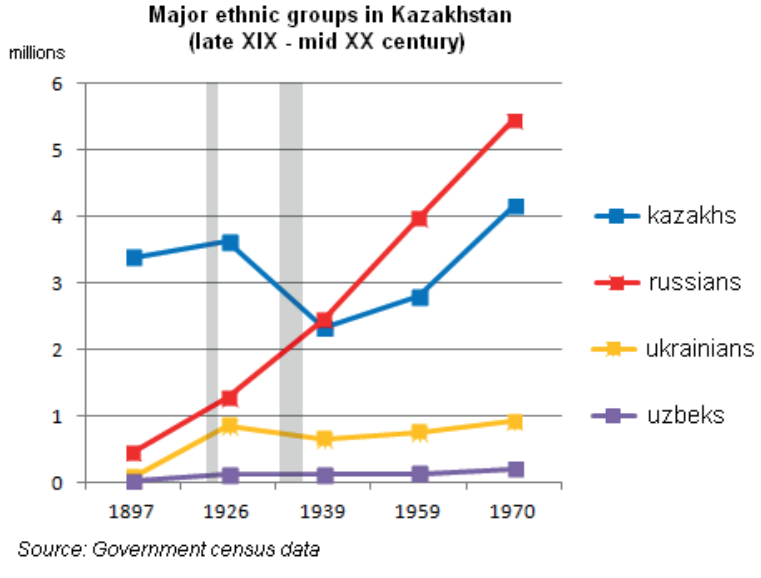
At the beginning of 2010, the number of the Russian population in Kazakhstan constituted 23,3% of the population of the country. At the same time, 84,8% of the population of the country know Russian. In Kazakhstan Russian has the official status which confirmed in the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the Law of 1997 "About

languages in the Republic of Kazakhstan". In 2004 Government made amendments in Law of language according to the "language of work and office-work of public authorities, the organizations and local government bodies of the Republic of Kazakhstan is the state language Kazakh, but Russian has equal rights" [www.minagri.gov.kz]. Nevertheless, in 2006 Government declared the decision that all official papers should be in Kazakh. The current state language programmer has the multi-language policy.

The ex-president of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev published in the state newspaper "Egimen Kazakhstan" ("Sovereign Kazakhstan") an article in which disposed to transfer the Kazakh alphabet from Cyrillic on Latin by 2025. This news causes the negative chain reaction in "patriotic" Russia.

Kazakhstan remains to one of the three Central Asian countries of the former Soviet Union where Cyrillic alphabet is used (in Kyrgyzstan and Tajikistan). In XX century Kazakhstan had already went through two language reforms which took place in 1929 when they transformed from Arabic alphabet to Latin alphabet (a year after Ataturk translated Turkish into Latin) and later in the 1940s transforming it to Cyrillic alphabet. Nowadays about a quarter of Kazakhstan population does not speak Kazakh at all. Instead they speak and write Russian which has the official status set by the Constitution in this country. Nevertheless, many users of social networks in Russia apprehended Nazarbayev's order to translate Kazakh into Latin in bayonets, have regarded it as the treachery of the closest ally and next "knife in a back". Many oppose this reform inside and outside Kazakhstan including its untimely and expensive [Chen D., 2018, www.bbc.com].

According to Aidos Syrym [https://365info.kz], Kazakh passed a long way from ethnic minority to the qualified majority.

Source: Government census data

Figure 2. Major ethnic groups in Kazakhstan (late 19 – mid 20 century)

71 percent of the populations are ethnic Kazakhs. Still percent 8–9 – the Turkic people, the growing Uzbek diaspora which in 15 years will become the second for the number in Kazakhstan, the Uighur diaspora and other. These are the Turkic people, birth rate at them very high, and vital aspirations entirely others. Therefore the situation will change, but it is necessary to speak correctly, to correctly explain that transition to Latin concerns only Kazakhs or people who know Kazakh. It will not affect others.

Russian-language media make about 70% of the printing market and 58% of electronic media. It is quite exciting for me as Kazakh citizen observe political battles in media especially Russian TV. The information attack on Kazakhstan from Russia media raises many questions in the relationship between two countries. Solovyov's attacks against Kazakhstan are not casual. The political scientist Satpayev [365info.kz/2018/06] is sure that all these games are well planned, and we will see more "traps."

In Tajikistan the situation is much worse: the adult population badly knows Russian, and the youth - almost does not know. According to paragraph 2 of the Constitution of the Republic of Tajikistan, November 6, 1994, Russian has the status of the language of international communication. Russian is native for a minimal number of residents of Tajikistan (only 3%), it is still rather widespread among the population. In recent years activity of Russian-language media in Tajikistan underwent many changes. In August 2010 the Russian and Tajik sides reached the agreement on renewal of TV channel broadcasting in the territory of Tajikistan. In Tajikistan, according to the Constitution of the Republic of Tajikistan of 1994 a state language is Tajik, Russian - the language of international communication. The translation since 1998 of office-work in the country into Tajik narrowed the sphere of use of Russian. [http://lenta.ru/news/2011/06/09]

In Transcaucasia - in all three countries (Armenia, Georgia, and Azerbaijan) less than a third of the

population well know Russian. Russian will lose the positions in Armenia and Georgia.

Armenia is a member of Eurasian Trade Union. The reason for Armenian membership is entirely political, the unstable situation in Nagorniy Karabakh.

According to the report MFA of Russia "Russian in the world," about 70% of the populations of Armenia know Russian. Despite it, Russian is officially recognized as the language of ethnic minority according to the European Charter of regional languages (it was accepted in Strasbourg on November 5, 1992). [www.sng-moskva.ru]

In the system of secondary education in Armenia, the special place is allocated to Russian. It is intermediate between the family Armenian and foreign languages (generally it is English, the insignificant place is taken French, German, Spanish and Persian). Foreign languages by curricula are included in the schedule from the 2nd class, and 1-2 hours a week are allotted to them. The Armenian school students learn Russian from the 1st class and till 2-3 hours a week. Both the authorities of Armenia, and society, in general, consider studying of Russian priority. In 2012 Russian is equated to foreign languages.

From three countries - Belarus, Moldova, and Ukraine - the most disturbing situation develops in Ukraine. If now the vast majority (70%) of the adult population in general well knows Russian, then the youth knows Russian much worse (41%).

Thus, in our opinion, in Azerbaijan, Belarus, Kyrgyzstan, and Moldova in the short term, there will be no considerable reduction of a share of the Russian speaking population. On the contrary, in Armenia, Georgia, Kazakhstan, Tajikistan, and Ukraine it is possible to predict the rather severe weakening of the position of Russian.

Considering Russian problem in the former Soviet Union particular attention, it is necessary to pay it to official legal status in the particular countries. After the collapse of the USSR, the system of measures of change of the status of Russian and its role realized in the legislation in national culture, and interethnic communication became a cornerstone in bases of public policy in the field of the national culture of the newly independent states. The problem of giving of the special status to Russian is very relevant and essential as the provision of Russian in the state is a critical factor of preservation of its positions. [Arefyev A., 2008, www.demoscope.ru]

According to the model law on languages of the CIS accepted by Inter-parliamentary Assembly of the State Parties on December 4, 2004: A state language is a language which is legislatively fixed for obligatory use in political, economic, social, cultural and other official spheres.

The official language is the language which is legislatively fixed for use in official spheres along with the state. The language of an ethnic minority is the language of the ethnic group living in the territory of the state.

Thus, in full the issue of the status of Russian is resolved only in Belarus. The status of Russian fixed in the results of a referendum of 1995 and then confirmed in the Constitution of the Republic of Belorussia of 1996. The paragraph 11 of the allied contract of Russia and Belarus provides that official languages of the Union State are state languages of the State Parties without prejudice to the constitutional status of their state languages.

"More than 80% of the ten-million population of the country Belarus, including practically all city dwellers use Russian. In the Republic, students learn Russian at all schools". [www.pravo.by]

Most media of Belarus broadcast in Russian. Moreover, in the media market of Belarus, practically all central radio stations and TV channels of Russia are presented. Also in Belarus, the printed materials which are turned out in Russian are widely submitted.

In the Republic of Moldova, the status of Russian is not defined by the Constitution of the Republic Moldova of 1994, but the right for functioning and development of Russian (article 13, item 2) is defined. However the law "about the functioning of languages in the territory of the Moldavian SSR" 1989 according to which article 3 "Russian as the language of international communication continues to work in the country. [www. russkie.md]

Official languages in the territory of Gagauzia (autonomy as a part of Moldova) are Moldavian, Gagauz and Russian, and in the unrecognized Dnestr Moldavian Republic, those are Russian, Moldavian and Ukrainian.

Besides confirmation of the rights of the ethnic minorities established by international law, the law contains a number of the provisions which are bringing closer Russian to the status official and also provides the proportional representation of ethnic minorities in structures of executive and judicial authority of all levels, in army, bodies of protection of public order.

In Azerbaijan, according to the Constitution of the Azerbaijan Republic and the Law "About a State Language," Azerbaijani is state language. The status of Russian is not defined, however actually Russian performs the function of the language of international communication.

The situation with Russian in Georgia is complicated. Georgia ratified the framework convention on the protection of ethnic minorities. In Abkhazia (which is considered by the Georgian authorities and a part of the international community as a part of Georgia) Russian is "language of the public and other institutions." In South Ossetia (is also considered by the Georgian authorities and a part of the international community as a part of Georgia) — Russian (since July 2012) is a state language along with Ossetian. Political conflicts between Russia and

Georgia considerably complicate cooperation of the countries in the creation of a shared information space. [rus.ruvr.ru]

It is impossible to call favorable a situation on information space of Georgia. Aggravate all political conflicts. So, regularly arising contradictions between Georgia and Russia on the questions connected with the status of South Ossetia also affect language aspects. For example, in 2008 some private owners of movie theaters in Georgia refused broadcasts of movies in which the Russian speech sounds. At the same time access to the Russian Internet, servers were blocked, and the ban on the broadcast of Russian-language media (subsequently this ban was partially withdrawn) is imposed [http://www.newizv.ru/ culture/2008-09-18/].

In Abkhazia, the Abkhazian language has the status state, and Russian is "language of the "state" and other institutions," and in South Ossetia Russian is official.

In Uzbekistan in an edition of "The law on a state language" till 1995 Russian had the status of the language of international communication, but on the new edition of "The law on a state language" accepted on December 21, 1995, to Russian the part of language of "ethnic minority" is assigned.

In Turkmenistan the status of Russian is not defined, till 1996, according to the Constitution of the Republic Turkmenistan and "The law on language" of 1990, Russian had the status of the language of international communication.

Researchers note a tendency to the replacement of Russian from political and social spheres of life of Turkmenistan. So, in 1995 the official ban on the existence of the Russian community in Turkmenistan was imposed that resulted currently in the total absence of the Russian-Turkmen organizations in the territory of the state. [http://www.turkmeni-stan.russian-club.net]

Due to the de-Russification policy in Turkmenistan Russian-language media are almost not present. The Russian-language press is presented by the only edition — the Neutral Turkmenistan newspaper. In 2002 import of the Russian-language press to the state territory was strictly limited. On television, there is 10-minute news in Russian. Experts note that at this conjuncture residents of the country give preference to the viewing of satellite channels, namely — Russian-speaking.

The forcible annexation of the Crimea, the long and terrible military conflict in Ukraine that all show how Moscow treat and control former USSR countries.

In Ukraine Russian has several statuses at once (that is one does not exclude another). According to the Constitution, the status of the state is set only to Ukrainian through the Constitution of Ukraine guarantees "free development, use and protection of Russian, other languages of ethnic minorities of Ukraine". Also Russian has the status of international communication according to "The law on languages in the Ukrainian SSR" according to which Russian is the language of "international communication of the people of USSR."

Russian has no status of a state language of Ukraine, but since official language accepts 2012 in the southern and east regions of the country. In a society constantly there are discussions about the status of Russian. [http://www.president.gov.ua]

The language question is not the first year disputable both in external and in the domestic policy of the state. The attempt to give to Russian the official status state in 2004 terminated in failure. Currently, in Ukraine, the strong tendency to the replacement of Russian is observed that encounters high resistance in regions where 90% of the population — Russian-speaking. It, in turn, generates the conflicts between Russia and Ukraine.

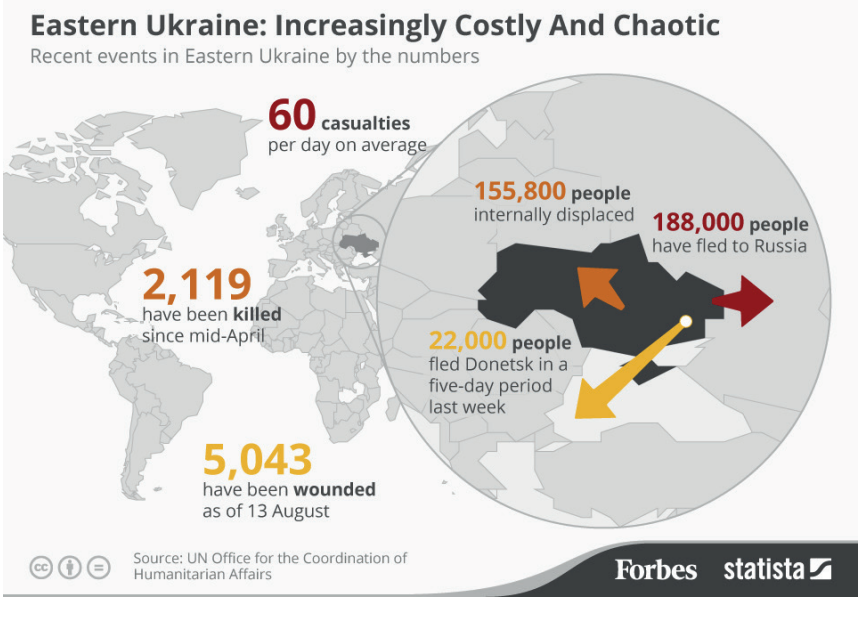

Figure 4. The situation in Eastern Ukraine

In July 2012 in Ukraine, the law "About Fundamentals of the Public Language Policy" according to which Ukrainian position as a state language was adopted. The free use of regional languages is possible in territories where not less than 10% of the population considered Ukrainian. The relevant law was repealed on February 23, 2014. However, in the aggravated political situation Petro Poroshenko after the introduction to a position of the president of Ukraine said that he does not intend to provide to Russian the status of the state, having noted that in Ukraine Ukrainian will only be the official language. The head of state made the corresponding statement on an award ceremony of Taras Shevchenko. [http:// www.analitik.org.ua]

Since April 19, 2004. The national council of Ukraine concerning TV and radio broadcasting the body responsible for licensing of media stopped registration of the mass media using non-state language. Programs and movies in Russian continue to be broadcast but have to be followed by the Ukrainian credits at the same time.

On January 22, 2007, the Ministry of Culture and Tourism of Ukraine signed the memorandum with distribution companies and demonstrators of movies according to which the companies undertook to duplicate, sound or subtitles in Ukrainian of the film copy of foreign production 2007 to finish a share of dubbed films for children's audience to 100%. In June 2007 several general management of the Council of Europe (on legal issues, concerning human rights and concerning education, culture, and cultural heritage) in essence condemned "insuperable desire to limit the use of language in the sphere of the home video". [http:// www.analitik.org.ua]

The most critical indicator of the spread of Russian in the former Soviet Union is the number of educational institutions teaching in Russian and number of the studying school students in them. From public policy in education in Russian, it is possible to designate two aspects: education in Russian and studying Russian.

It should be noted that in Belarus and Kazakhstan a considerable part of the population speaks fluent Russian. Moreover, in these countries a significant share of students in Russian. However in Kazakhstan less than a half of pupils of schools studies at Russian already that became the result of considerable narrowing of education in Russian.

On the contrary, in Armenia, Tajikistan, Georgia, and Uzbekistan, a share of the population which is knowing Russian, rather small. At the moment an opportunity to get an education in Russian in these countries is practically absent: here it is not enough, or at all, there are no Russian schools, and the share of students in Russian is minimum. While in Armenia and Tajikistan there is a high need for expansion of a possibility of studying Russian for schools.

It should be noted that if in the 90th years of the XX century in the newly independent states of the CIS there were sharp reductions of education in Russian (several thousands of Russian schools were closed, and the number studying at the Russian schools was reduced more than by 2 million people), then after the 2000th years this process continues though in some countries it was slowed down. School training at Russian remains in most the Post-Soviet states: in Belarus - 75% of pupils, Kazakhstan-41%, Ukraine - 25%, Kyrgyzstan - 23%, Moldova-21%, Azerbaijan - 7%, Georgia - 5%, Armenia-2%. [http://www.mid.ru]

In all countries, Russian is demanded as the means of communication with Russian-speaking fellow citizens at work and in life. It demonstrates to the preservation and the importance of the Russian-speaking environment in all new independent states. About a half of residents of the newly independent states say that "knowledge of Russian in life is useful" and therefore it is crucial to learn Russian. The population of the CIS countries especially notes communicative function of Russian as means of the international communication. At the same time, Russian continues to bear humanitarian function: it is necessary for reading literature in Russian, including professional that reflects its importance as a translator of scientific and unique knowledge and also gives the chance of familiarizing with the Russian culture.

It is impossible to deny that a part of the population of the republics of the CIS gives the vital importance to the Russian-speaking environment, Russian is wanted to be learned, want to communicate on it. Therefore Russia has to maintain the Russian culture and Russian.

Despite discrimination and the belittled status in the states of the CIS, Russian still keeps the commanding presence as the language of international communication or as a language of minorities (minority language).

Considering the prospects of development of Russian-speaking space in the CIS, the primary responsibility for ensuring the status and support of Russian, of course, has to lie on the states in which the Russian-speaking population lives. At the same time the Russian Federation as a basis of the Russian people, its language and culture can and has to render protection and carry out protection of the Russian population of the states of the CIS, the compatriots. Besides, protection of the language rights and rights of ethnic minorities - one of the international obligations of the Russian Federation. It is worth to remember that saving of Russian is also strengthening of the prestige of the Russian Federation, its positions on the international scene.

The main directions of this act providing along with protection of the rights of compatriots concrete actions for preservation and development of Russian, culture, education, information space.

The most important basis of support of the Russian-speaking environment in the states of the CIS

are the projects approved and realized by Russia:

- the program of work with compatriots abroad,
- federal target program "Russian,"
- the state program on rendering assistance to voluntary resettlement to the Russian Federation the compatriots living abroad.

Thus, the analysis of a problem of the status of Russian in the former Soviet Union allowed drawing the following conclusions. First, Russian performs some significant functions in the former Soviet Union.

✓ First of all, it is a function of the language of interstate value, the language of science, culture.

✓ Secondly, in the course of formation of the newly independent states on the former Soviet Union, there is a gradual disintegration of uniform language space.

✓ Thirdly, the status of Russian in each country in the former Soviet Union has the specifics. It is connected with some factors, such as features of the economic and political development of the country during the Post-Soviet period, the number of the Russian-speaking population living in the territory of the country, specifics of the foreign policy of the Russian Federation with this or that country.

✓ Fourthly, in the maintenance of Russian as means of international communication on space of the CIS, the Russian Federation begins to play a unique role, carrying out many federal programs.

REFERENCES:

1. Report MFA of Russia: Russian in the world), Biblioteka Gumer, available at: http://www. gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Rus-sian/_01.php (accessed: 11.04.2018).
2. Report MFA of Russia: Russian in the world, Biblioteka Gumer, available at: http://www. gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Rus-sian/_01.php (accessed: 11.04.2018).
3. Sherbakova N.N. Social and educational project "Modern Russian" as a means of raising interest in the speech norm // Philological class. 2016,2 (36),15-20.
4. Poddubskaya, T.A. (2015). The Role of the Russian Language in Media System of the CIS Countries in the Period of an Aggravation of the International Relations. Tutor 21st century// https://cyberleninka.ru/article/n/rol-russkogo-yazyka-v-mediasisteme-stran-sng-v-period-obostreniya-mezhdunarodnyh-otnosheniy. (accessed: 30.06. 2018).
5. Post-Soviet mass media: two decades of changes. Mass media of Kyrgyzstan, Sto Sto-ron: Obshhaja gazeta stran SNG, Baltii i Gru-zii, 14.11.2011, available at: http://www.100 storon.ru/smi_20_years/201 11114/249534022. html (accessed: 17.04. 2018).
6. About languages in the Republic of Kazakhstan the Law of the Republic of Kazakhstan of July 11, 1997 No. 151, Sajt Minagri.gov.kz, available at: http://www.minagri.gov.kz/index. php?option=com_content&view=article&id=3 63: langzakon&catid= 112: olangpolitics&Itemi d=105&lang=ru (accessed: 11.04. 2018).
7. Chen, D. (2018, May 05). Kazakhstan: How much will cost to change alphabet- BBC News Russian service. Retrieved September 03, 2018, from https://www.bbc.com/russian/vert-cap-43988796
8. https://365info.kz/2018/05/ataka-rossijskih-smi-protiv-kazahstana-tsvetochki-yagodki-vperedi
9. https://365info.kz/2018/06/kreml-zondiruet-obshhestvennoe-mnenie-v-kazahstane-satpaev/
10. In Tajikistan returned to Russian the former status, Sajt Lenta.ru - 09.06.2011, available at: http://lenta.ru/news/2011/06/09/russian/ (accessed: 11.04.2018).
11. Information and analytical portal CIS//http://www.sng-moskva.ru/content/?news/20080305_14 14/.
12. Arefyev, A. (2008) Falling of the status of Russian in the former Soviet Union. Arefyev//http://www.demoscope.ru/weekly/2008/0329/tema05.ph p Electronic version of the bulletin Population and society (Demoscope of WEEKLY No. 251-252).
13. Constitution of Republic of Belarus 1996//http://www.pravo .by/webnpa/text.asp? RN=v19402875
14. About the provision of Russian and the Russian diaspora in the Republic of Moldova, Koordinacionnyj sovet russkih obsh-hin i obshhestvennyh obedinenij v Respub-like Moldova, available at: http://www. russkie.md/duhovnoe-edinstvo/item/211-o-polozhenii-russkogo-yazyika-i-russkoy-di-asporyi-v-respublike-moldova.html (accessed: 11.04. 2018).
15. Russian language in Azerbaijan will never disappear, Sajt Radio Golos Rossii, 30.11.2011, available at: http://rus.ruvr.ru/2011/11/30/ 61219379.html (accessed: 17.04.2018).
16. Movie theaters of Georgia won't show movies in Russian, Sajt ezhednevnoj obshheros-sijskoj gazety "Novye izvestija", 18.09. 2008, available at: http://www.newizv.ru/ culture/2008-09-18/98225-kinoteatry-gruzii-ne-budut-demonstrirovat-filmy-na-russkom-jazyke.html (accessed: 17.04.2018).
17. Mass media of Turkmenistan, Russian-Club.net, Turkmenija, URL: http://www.turkmeni-stan.russian-club.net/smi.html (accessed: 10.03.2018).
18. Constitution of Ukraine//http://www.president.gov.ua/ru/content/chapter01 .html
19. A response of the Council of Europe on the Basic law on languages, Kievskij centr politicheskih issledovanij i konfliktologii "Analitik" 29.06.07, available at: http:// www.analitik.org.ua/current-comment/ int/46822f50b8aba/ (accessed: 30.01.2018).
20. Ukrainization of cinema, Kievskij centr politicheskih issledovanij i konfliktologii "Analitik" 01.02.07, available at: http:// www.analitik.org.ua/current-comment/ int/45bf2086427ad/ (accessed: 30.01.2015).
21. Report Russian Foreign Ministry. Russian role in world: new calls and decisions//http://www.mid.ru/ns-vnpop.nsf/osn copy/F5503AF2 EBBC56EFC325704300315469

УДК 316.422.4

Хамитова Назерке Ермековна
магистрант 2 курса
кафедры Дальнего Востока
Казахского Национального университета им. Аль-Фараби
Алматы, Казахстан

Мен Дмитрий Вольбонович
Доктор политических наук, профессор
Казахского Национального университета им. Аль-Фараби
Алматы, Казахстан

УРОВЕНЬ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ: АДАПТАЦИЯ ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКИХ СТУДЕНТОВ В КОРЕЙСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Түйін. Бұл мақалада оңтүстіккореялық университеттердегі Орталық Азия студенттерінің академиялық және мәдени тәжірибесі қарастырылады. Бүгінгі таңда оңтүстіккореялық университеттерді интернационалдандыру саясатымен құрылған оқу жұмысына бейімделу және мәдени ортаға қатысты студенттердің осындай тәжірибесін зерттеу өзекті болып табылады. Мұның дәлелі Оңтүстік Кореяның жоғары оқу орындарында шетелдік студенттер санының жыл сайынғы өсуі болып табылады. Авторлар оңтүстіккореялық университеттердегі жоғары білім беруді интернационализациялау саясатын, сондай-ақ шетелдік студенттердің осы саясатқа қызығушылығын зерттеді. Қорытындыда жоғары оқу орындары шетелдік студенттерге қатысты интеграциялық саясатты қалай жақсы жүргізуге болады деген ұсыныстар айтылады.

Түйінді сөздер: Орталық Азия студенттері, халықаралық білім, жаһандану, Оңтүстік Корея

Резюме. В этой статье изучено академический и культурный опыт студентов из Центральной Азии в южнокорейских университетах. На сегодняшний день изучение такого опыта студентов как в плане адаптации к учебной работе, так и в отношении культурной среды, созданной политикой интернационализации южнокорейских университетов является актуальной. Доказательством этого является ежегодный рост числа иностранных студентов в южнокорейских высших учебных заведениях. Авторами была изучена политика интернационализации высшего образования в южнокорейских университетах, а также заинтересованность в этой политике иностранных студентов. В заключение приводится предложения о том, как высшие учебные заведения могут лучше вести политику интеграции по отношению к иностранным студентам.

Ключевые слова: Студенты из Центральной Азии, международное образование, глобализация, Южная Корея

Summary. This article examines the academic and cultural experiences of Central Asian students in South Korean universities. Today is relevant the study of such experience of students both in terms of adaptation to academic work, and in relation to the cultural environment created by the policy of internationalization of South Korean universities. Proof of this is the annual growth in the number of foreign students in South Korean higher education institutions. The authors studied the policy of internationalization of higher education in South Korean universities, as well as the interest of foreign students in this policy. In conclusion, there are suggestions on how higher education institutions can better conduct integration policies towards foreign students.

Keywords: Central Asian students, international education, globalization, South Korea.

В настоящее время все большее число студентов высших учебных заведений получают образование за пределами своих стран. В то время как наиболее популярными направлениями для обучения студентов являются университеты США, Великобритании, Австралии и некоторые Азиатские страны. За последнее десятилетие в Южной Корее наблюдалось резкое увеличение численности иностранных студентов. По состоянию на 2013 год в корейских высших учебных заведениях обучалось 85 923 иностранных студентов, что в 7 раз больше чем в 2003 году. Это увеличение последовало за корейским проектом "Изучение Кореи" (2005), целью которого было привлечь 100 000 иностранных студентов в течение 2005 и 2010 годов [Shin, J., Harman, G., 2009, с. 1-13]. Крупнейшими странами, которые отправляют большое количество своих студентов, являются Китай, Япония, США, и Вьетнам. Тем не менее, в последнее время число иностранных студентов из стран Центральной Азии, Африки и Ближнего Востока также растут активно.

Усилия правительства Южной Кореи по привлечению иностранных студентов приводят к быстрым изменениям в социокультурном контексте корейского образования, так как многие высшие учебные заведения проводят политику удовлетворения международных требований иностранных студентов. В этой статье рассматриваются, как интернационализация высших учебных заведений в Южной Корее создает глобальную среду в местном контексте, и как иностранные студенты, в частности центральноазиатские студенты, реагируют на эту среду в соответствии с политикой интернационализации университета.

Когда начинается учеба в новом учебном заведении, каждый иностранный студент сталкивается с проблемами адаптации. Чаще всего трудно приспособится студентам, которые учатся и работают одновременно в чужой стране. Проблемы адаптации студентов из других стран происходит, из-за незнания культурных традиций принимающей страны. Согласно исследованиям международной адаптации студентов были выведены ряд проблем, которыми часто сталкиваются иностранные студенты за рубежом: давление, создаваемое новыми поведенческими ожиданиями, язык, социальные трудности, тоска по дому, учеба в университете и академические проблемы [Чже Сун Хун, Успенская Л.И., 2016, с.132-137]. Можно сказать, что такие сложности возникают, из-за культурных различий, самого отношения и взгляда иностранного студента на жизнь в другой стране. Согласно этому, в Южной Корее очень мало уделяют внимания на мультикультурализм студентов и их коммуникацию в высших учебных заведениях.

Интернационализация высшего образования в Южной Корее. Многие южнокорейские высшие учебные заведения стараются привлекать больше иностранных студентов для ускорения процесса интернационализации, так как набор иностранных студентов увеличивает общее количество студентов, а также для повышения глобального индекса университета. "Интернационализация" понимается университетами как «политическая мера, принимаемая в результате влияния глобализации», которую следует отличать от самой глобализации, представляющая собой набор политических, социальных и экономических сил, влияющих на общие тенденции социальных изменений [Naidoo V., 2006, с. 323-345].

Одним из аспектов по этому вопросу в азиатских странах было использование во многих высших учебных заведениях английского языка в качестве средства исследования и обучения. Например, в Китае использование английского языка рассматривается как один из наиболее существенных факторов, влияющих на интернационализацию некоторых высших учебных заведений. Кроме того, Гонконгский университет определил английский язык как средство обучения и как лингва франка (систематически используемый для коммуникации между людьми язык) в кампусе, что имеет решающее значение для содействия "Международной перспективы" для всего университета [Щенникова Н.В., 2015, с. 119-128].

Несмотря на огромное количество проблем, связанные с иностранными студентами в сфере высшего образования, этнографические исследования и их социальный опыт почти остаются не исследованными, особенно в Южной Корее. Единственные исследования, которые проводились касательно адаптации иностранных студентов и их психологическое здоровье, в целом все они были связаны с академической успеваемостью студентов. Однако в данной статье имеется дело с локализованной "глобальной" культурой, созданной принимающей страной во имя "интернационализации". Благодаря такому подходу обеспечивается качественный анализ опытов иностранных студентов на политику интернационализации в высших учебных заведениях, которая может способствовать улучшению положения и обучения иностранных студентов в Южной Корее.

Адаптация к новому питанию. Студенты из Центральной Азии принадлежат к мусульманской вере, поэтому у них крайне ограниченный выбор продуктов в университетском городке и в Южной Корее в целом. В этой стране животный жир используется для приготовления пищи, и свинина является одним из самых популярных продуктов питания, в то время как мусульманские студенты могут употреблять только халяльную пищу, в которых запрещены ингредиенты из свинины. В ответ на это немногие корейские университеты предоставляют студенческие кухни для студентов мусульман. Однако, многим студентам не хватает времени, чтобы приготовить себе еду, поэтому университетские столовые предоставляют сервис в виде полдня халяльной еды в студенческой столовой.

Несмотря на все усилия высших учебных заведений, политика предоставления халяльной еды студентам мусульманам полностью не решило их проблему. Так как, такая политика проводятся в основном в сеульских крупных университетах, тогда как иностранные студенты мусульмане из Центральной Азии учатся не только в Сеуле, но и в других южнокорейских городах. В день в одном университете предоставляется только до 20 халяльных блюд, и только во время обеда, в то время как общее количество студентов-мусульман в университете превышает 60. Администраторы, отвечающие за благополучие студентов, включая планы питания, жалуются, что они не получают достаточную прибыль за халяльную еду, потому что ингредиенты слишком ограни-

чены и дороги в самой Южной Корее [Бектруганова Б., Нургалиева М., 2017, с. 112-117].

Кроме того, студенты из Центральной Азии несколько недовольны халяльным меню в столовой, потому что большинство блюда состоят из овощей и крахмала, а не из мяса, как выразился следующий казахстанский студент: "Мы, мусульмане, ели различные виды мяса, такие как конина, говядина и баранина в Казахстане. Однако, как только мы приехали в Корею, нас стали считать «просто вегетарианцами".

Студенты, которые недовольны едой, предоставляемой университетской столовой, готовят сами на кухне, которая доступна только для иностранных студентов в университете. Поскольку немусульманские иностранные студенты также используют кухню, они должны использовать отдельные полки, разделочные доски и ножи. Количество меню, которое они могут сделать с небольшими деньгами и временем, ограничено только тремя или четырьмя блюдами. Когда они обычно вместе едят на кухне в общежитии, они делятся едой с другими студентами-мусульманами. Когда у них нет времени готовить на обед или ужин, они едят, то, что осталось от завтрака. В то время как корейские студенты очень часто заказывают жареную курицу с доставкой в общежитие, центральноазиатские студенты не могут довольствоваться едой вместе с ними, так как курица не соответствует питанию халяль. Когда они хотят купить мясо халяль им приходится отправляться в мечеть в городе, чтобы купить говядину, конину и баранину, приготовленные для мусульман.

Студенты мусульмане часто не могут даже позволить себе купить корейские сладости, так как они обычно содержат животные масла и жир свинины. Таким образом, студентам приходится все время изучать состав каждого продукта перед покупкой. Немногие студенты мусульмане по прибытии в Корею начинают записывать список продуктов, которые им позволено употреблять.

Хотя, университет не предоставляет достаточного количества халяльных продуктов, студенты пытаются приспособиться к меню продуктов питания, реализуемому политикой интернационализации. Местная версия халяльной еды, которую подают в столовой – это не то, что они обычно называют «нашей едой», это нечто, созданное в процессе взаимодействия между корейской политикой интернационализации университета и международным студенческим сообществом. Следовательно, кухня общежития является областью широкого взаимодействия между мусульманскими и немусульманскими иностранными студентами.

Использование языка в кампусах. В течение своей академической жизни студенты из Центральной Азии повышают уровень владения английским языком путем взаимодействия с другими студентами университета. Когда они приезжают в Южную Корею, уровень владения языком у центральноазиатских студентов обычно достаточен для того, чтобы выбирать уроки, преподаваемые на английском языке.

Многие студенты из Центральной Азии могут говорить на трех-четырех языках, среди которых казахский, кыргызский, русский, английский. Кроме того, они создали студенческий клуб под названием "Шелковый путь", который был создан, чтобы преподавать русский, узбексий, казахский и кыргызский языки, а также делиться своей культурой с корейскими студентами. Обучая друг друга своим языкам и обычаям, они пытаются завести новых друзей, познают о различных культурных и языковых идентичностях друг друга [Ерденова С.М., Шафигуллина Р.Р., 2018, с. 75-78].

Центральазиатские студенты, как правило, свободно говорят на многих языках, большинство из них неплохо говорят и на корейском языке. Корейские студенты ожидают, что иностранные студенты будут интегрированы в корейское общество, изучая корейский язык. Практически все корейские университеты приветствуют изучение корейского языка иностранцами, поэтому для этого в каждом университете имеются курсы корейского языка для иностранцев. Языковой курс длится несколько семестров, но иностранные студенты в зависимости от возможного срока обучения в университете, обычно завершают курс, зная только базовый корейский язык. Таким образом, университет предоставляет возможность иностранным студентам изучать корейский язык. Но им этого недостаточно для полного владения языком, если они не прилагают усилий для улучшения своих навыков корейского языка самостоятельно.

Последующей проблемой для иностранных студентов является вывески, объявления и доски, которые написаны только на корейском языке. Это приводит к невозможности полного участия их в университетских мероприятиях. Большинство плакатов, прикрепленных к доскам объявлений или стенам, написаны на корейском языке, даже читая их, многие иностранные студенты не могут понять смысл объявления. По этой причине всякий раз, когда они видят плакаты, они просто игнорируют их.

Иностранные студенты в первую очередь хотят справедливого обращения к ним через последовательное использование английского языка вместе с корейским языком. Многочисленные иностранные студенты, включая студентов из Центральной Азии, замечают, что профессора иногда переключаются с английского на корейский язык во время лекций. В некоторых классах имеются преподаватели, которые предоставляют дополнительные объяснения

трудного материала на корейском языке, чтобы корейские студенты могли понять лучше. Это заставляет иностранных студентов чувствовать себя исключенными от такой важной информации, и им также трудно принимать активное участие на занятиях. Например, есть такое мнение студентов, что хотя они не понимают о чем лекция, они учатся элементарным культурным традициям, просто присутствуя на лекции и видя поведения преподавателя и учащихся. Это лучший метод узнать корейскую культуру, нежели только лишь знакомство с культурой через Интернет или книгу.

В основном у студентов из Центральной Азии не так много проблем с общением, потому что многие из иностранных студентов в университетах имеют почти общий язык. В этом отношении они не испытывают изоляции, которые испытывают другие иностранные студенты, потому что они могут группироваться как «казахские студенты», «среднеазиатские студенты» или «мусульманские студенты», и общаться на общем для них языке.

Адаптация к академической среде. Сегодня, в современных условиях развития общества, перед каждым зарубежным вузом стоит основная задача, заключающаяся в использовании всего уникального опыта и знаний о культурных традициях народности, общечеловеческих ценностях и мировой культуре. Это создание благоприятной коммуникативной среды, способствующей формированию не только коммуникативной личности, но и обеспечению условий для исследования особенностей лингвокультурологического полиязычного общения [Эргашева Н.Д., 2018, с. 79-83].

По отношению к языковой проблеме, не только центральноазиатские студенты, но все иностранные студенты, испытывают отчуждение и трудности с ассимиляцией университетским сообществом. В таких случаях им приходится находить друзей корейцев, которые могут им помочь практиковать корейский язык. Однако многие не решаются сделать это, так как это считается для них использование корейцев для своей выгоды, а не для настоящей дружбы с ними.

В исследовании иностранных студентов в Великобритании Притчард и Скиннер (2002) обнаружили, что у иностранных студентов есть серьезные трудности в установлении социальных отношений. Культурные изменения, с которыми они сталкивались различные: взгляды относительно сексуальной открытости, восприятия времени и гендерных ролей в обществе. Эти исследователи выявили, что иностранные студенты в конечном итоге адаптировались к культуре принимающей страны, договариваясь о противоположных мировоззрениях и практиках.

Иностранные студенты сталкиваются с множеством культурных изменений, но ответственность выбирать "изменение своего взгляда" или 'адаптацию" к культуре принимающей стороны часто возлагается на ответственность самого студента. В любом случае, со стороны высших учебных заведений Южной Кореи не требуется полная интеграция в корейскую культуру иностранных студентов. Корейское общество понимает, что все же иностранные студенты могут испытывать трудности с приездом и не ожидают полного освоение всего материала иностранцами.

Таким образом, хотя культурные различия не мешают успехам в учебе, и каждый университет по своему учитывает их уникальные потребности, такие как молитвенная комната, халяльная еда и кухня, студенты из Центральной Азии придерживаются такой стратегии, как оставаться отделенными от университетского сообщества и создать свои собственные студенческие группы. Другими словами, студенты, принимая политику интеграции университета, стараются создавать самостоятельно свои стратегии адаптации в иностранной для них среде, что очень помогает им принимать и понимать культуру принимающей страны. Некоторые студенты из Центральной Азии утверждают, что южнокорейские университеты "недостаточно глобальные", доказательством, которого служит чтение на корейском языке лекции наравне с корейскими студентами. Вследствие этого, интернационализация высшего образования должна обеспечить адекватные преимущества, как корейским студентам, так и иностранцам. Поскольку, международное образование предназначено не только для набора иностранных студентов, но также для того, чтобы познакомить и научить корейских студентов межкультурной коммуникации, чтобы оставаться конкурентоспособными на мировом профессиональном рынке.

Основываясь на этих выводах, было бы гораздо эффективнее, если политика южнокорейских университетов максимально использовала возможности студентов, преподавателей и сотрудников для улучшения навыков межкультурного общения. Это может принимать две формы: создание условий в университетском городке, которые предназначены для стимулирования межкультурного взаимодействия и межкультурное обучение для студентов, преподавателей и сотрудников. Ранее упоминалось, как студенты из Центральной Азии пытались создать среду для развития межкультурного взаимодействия, тогда они создали клуб под названием "Шелковый путь" и предлагали занятия на русском, казахском, кыргызском, узбекском языках. Их спонтанное усилие похвально, но реально оно должно сопровождаться согласованными и общими усилиями университета по поощрению межкультурного взаимодействия. Кроме того, некоторым иностранным студентам трудно ус-

ваивать нормы взаимодействия с корейскими сверстниками, профессорами и сотрудниками, что приводит к некоторым конфликтам, которых можно было бы избежать. Было бы гораздо лучше, если бы была базовая межкультурная подготовка для иностранных студентов, чтобы ознакомить их с нормами коммуникации с корейцами, особенно с профессорами и преподавателями.

В заключение следует отметить, что корейское правительству необходимо признать потребности и ожидания иностранных студентов, а также корейских студентов, и предоставить им среду, которая максимально даст возможности для межкультурного общения. Южнокорейским университетам необходимо принять ряд стратегий для удовлетворения потребностей иностранных студентов, таких как обеспечение более целенаправленных академических программ обучения и корейских языковых программ, увеличение количества публичных лекций и вывесок на английском языке, организация мероприятий для иностранных студентов и оказание им помощи в социальной адаптации в принимающей стране. Университет должен также способствовать глобальному пониманию и развитию у студентов принимающей страны навыков, позволяющих им жить дружно и более эффективно общаться с представителями других культур.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Shin J., Harman G. New challenges for higher education: Global and Asia-Pacific perspectives. // Asia Pacific Education Review. – 2009. – №10 (1) – с. 1-13.

2. Чже Сун Хун, Успенская Л.И. Активизация культурного обмена между Республикой Кореей и странами Центральной Азии в рамках евразийской инициативы // Вестник РЭУ им. Г. В. Плеханова. – 2016. – № 6 (90) – с.132-137

3. Naidoo V. International education: A tertiary-level update. // Journal of Research in International Education. – 2006. –№5(3) – с.323-345

4. Щенникова Н.В. Языковой фактор глобализации. // Век глобализации. – 2015. – №2 – с. 119-128.

5. Бектруганова Б., Нургалиева М. Этнорелигиозные идентификации казахстанской молодежи. // Сборник эссе Центральной Азии. Программа изучения Центральной Азии Институт европейских, российских и евразийских исследований Школа международных отношений им. Эллиотта Университет Дж. Вашингтона. – 2017. – с. 112-117.

6. Ерденова С.М., Шафигуллина Р.Р. Языковая картина мира как часть культурного бытия народа. // Международный научно-популярный журнал "Наука и жизнь Казахстана" –2018. – № 2/2 (56) – с. 75-78

7. Эргашева Н.Д. Методы и средства исследования особенности лингвокультурологического полиязычного общения студентов. // Международный научно-популярный журнал "Наука и жизнь Казахстана" –2018. – № 2/2 (56) – с. 79-83

UDC 81-132

Gulixiati Ainiwaer
Xinjiang Social Fund Project – 2015BYY082
Xinjiang Yili normal University
China

ENGLISH AND KAZAKH PHONETICS: SIMILARITIES AND DIFFERENCES

Түйін. Мақалада салыстырмалы лингвистиканың өзекті салаларының бірі салыстырмалы фонетика қарастырылады. Салыстыру қазақ және ағылшын тілдерінің арасында жүзеге асырылады. Себебі көптілді тұлғаның тілдік дайындығының (Н. Ю. Караулов бойынша) бірінші деңгейі шетел тілінің дыбыстарын айтып, қабылдау және ерекшеліктерін айыруға деген ынтасынан басталады. Автор туыстас емес екі тілдің фонетикалық ерекшеліктерінің арасында тілдердің қалыптасу тарихынан бастап нақты әрі түсінікті параллельдер жүргізеді.

Түйінді сөздер: салыстырмалы лингвистика, салыстырмалы фонетика, дыбыстар мен фонемалар, буын, интонация.

Резюме. В статье рассматривается одна из актуальных отраслей сопоставительной лингвистики – компаративная фонетика. Сопоставление производится между казахским и английским языками. Так как первым уровнем готовности полиязычной личности (по Ю. Н. Караулову) является желание личности произносить, воспринимать и различать звуки чужого (иностранного) языка. Автор строит очень тонкие и ясные параллели между фонетическими особенностями неродственных двух языков, начиная с истории их формирования.

Ключевые слова: компаративная лингвистика, компаративная фонетика, звуки и фонмы, слог, интонация.

Summary. The article discusses one of the relevant branches of comparative linguistics – comparative phonetics. Comparison is made between Kazakh and English. Since the first level of readiness of a multilingual person (according to Yu. N. Karaulov) is the person's willingness to pronounce, perceive and distinguish the sounds of a foreign language. The author builds very subtle and clear parallels between the phonetic features of unrelated two languages, starting with the history of their formation.

Keywords: comparative linguistics, comparative phonetics, sounds and phonemes, syllable, intonation.

Introduction. All over the world methods and approaches of teaching foreign languages, the requirements have been changed. For more effective language training, comparative teaching began to actively develop. And China is no exception. Comparative linguistics used to be, and it is more and more focused on English. The scientific environment began to publish scientific articles on comparative grammar, vocabulary, and phonetics of Chinese and English languages. But the orientation of current article is specific. It is devoted to the comparative phonetics of English and Kazakh. Because in China there is also a Kazakh ethnical group which live and get education there. Consequently there are domestic and foreign Kazakh students who learn English. To make language learning more effective, inclusive and accessible, we need such kind of studies.

So, in this article we will summarize the common similarities and differences in phonetics of these two languages. Why phonetics? Because based on the theory of Yu.N. Karaulov (1987), we distinguish some levels of linguistic personality. The generalized preparedness model of a multilingual personality for the threshold level of education given below is related to the phonetic, lexical, and gram-

matical minimums. Readiness model starts with phonetics: Verbal-semantic level of a multilingual personality:

1. Willingness to pronounce, perceive and distinguish sounds, sound combinations of French and Russian:

- willingness to distinguish between word boundaries, to feel and distinguish between the specifics of the stress of French (on the last syllable) and Russian (mobile);

- readiness to distinguish intonational constructions of acquired languages [45].

There are different languages (Russian and French), but the context is the same. And it can be changed as:

Verbal-semantic level of a multilingual personality:

1. Willingness to pronounce, perceive and distinguish sounds, sound combinations of Kazakh and English:

- willingness to distinguish between word boundaries, to feel and distinguish between the specifics of the stress of Kazakh (on the first syllable) and English (mobile);

- readiness to distinguish intonational constructions of acquired languages.

Methods. Comparative linguistics is very relevant and fundamentally based in the science of linguistics and in the teaching of foreign languages. Contrastive linguistics (confrontational, comparative linguistics) is a direction in general linguistics, the task of which is to comparatively study several (usually two) languages to identify their similarities and differences at all language levels (grammatical, phonological, lexical), intensively developing since the middle of the 20th century.

Observations of differences of foreign language in comparison with native which have found reflection in the public in various countries on grammar works of the logical comparison of the unrelated languages, conducted within the framework of the studies in connection with the type of typological class of languages served as a source of comparative linguistics. Although, at the beginning, it was accepted to consider the appearance of Comparative Linguistics in 1957 in the work of R. Lado (USA), "Linguistics across cultures, " materials on comparative linguistics have been published before. In Russian linguistics, to problems close to Comparative Linguistics, in the late 19th and early 20th centuries addressed some scholars as A. A. Potebnya, F. E. Korsh, later E. D. Polivanov (their works were typological), V. A. Bogoroditsky, I. A. Baudouin de Courtenay, L. V. Shcherba (in their works set out the theoretical basis for comparing native and foreign languages) [Galskaya, 2004, 32].

Comparative linguistics usually deals with materials in a synchronous slice of the language. Its methods, on the one hand, are associated with the development of the theory in various areas of modern general linguistics, and on the other, depend on the tasks and direction of a particular work of a contrasting nature. For example, in works aimed at improving the methodology of studying a foreign language, the native language is taken as the initial model, with which the studied foreign language is compared along the lines of similarity and the main forming differences. The works devoted to the study of one linguistic phenomenon on the basis of two different languages gravitate toward typological studies, and they more often apply the principles of modern typology and the theory of language universals using the generative model of generative grammar of N. Chomsky (Generative Linguistics), with the construction of the phenomena of two comparable languages to general «deep» structure. In the future, there was a departure from this technique, preference was given to a structurally functional approach to comparable languages (L. Dezho (Hungary) and others.) [Bondarenko, 2011, 142].

Results and discussion. In general, phonetics is a branch of linguistics that studies the sounds of speech and the sound structure of a language (syllables, sound combinations, patterns of connecting sounds into a speech chain). The subject of phonetics is the close relationship between oral, internal and written speech. Unlike other linguistic disciplines, phonetics explores not only the linguistic function, but also the material side of its object: the work of the pronunciation apparatus, as well as the acoustic characteristics of sound phenomena and their perception by native speakers. In contrast to non-linguistic disciplines, phonetics considers sound phenomena as elements of a language system that serve to translate words and sentences into a material sound form, without which communication is impossible. In accordance with the fact that the sound side of the language can be considered in the acoustic-articulatory and functional-language aspects, phonetics and phonology are distinguished in phonetics.

Phonetics is divided into general, comparative, historical and descriptive. **General phonetics** considers the patterns characteristic of the sound system of all world languages. General phonetics examines the structure of a person's speech apparatus and its use in different languages for the formation of speech sounds, considers the patterns of changes in sounds in a speech stream, establishes a classification of sounds, the ratio of sounds and abstract phonetic units – phonemes, establishes general principles for dividing a sound stream into sounds, syllables and larger units. **Comparative phonetics** compares the sound structure of a language with other languages. The comparison of foreign and native languages is primarily necessary in order to see and learn the features of a foreign language. But such a comparison sheds light on the

laws of the native language. Sometimes a comparison of related languages helps to penetrate deep into their history. **Historical phonetics** traces the development of a language over a rather long period of time (sometimes since the appearance of one particular language – its separation from the parent language). **Descriptive phonetics** considers the sound structure of a particular language at a certain stage (most often the phonetic structure of a modern language).

We will focus on comparative phonetics concerning sounds (vowel and consonants), syllable and intonation. But first we should distinguish some important initial features of these languages:

Table 1. Kazakh and English alphabet

	Language family	**Script**	**Number of letters**
Kazakh (Qazaq)	Turkic	Until 1929, *Arabic script*. From 1929 to 1940, *Roman script*. From 1940 on, *Cyrillic* alphabet that contains	42 letters, 33 of them are from the Russian alphabet and 9 specifically designed to represent Kazakh sounds
English	Indo-European	Latin script	26 letters
Note: since 2006, as part of a modernization program, the government of Kazakhstan decided to replace the Cyrillic alphabet with the Latin alphabet. The current plan is to adopt and penetrate the Latin alphabet by the end of 2025.			

The initial differences of these two languages start from the early history of their formation. The Kazakh language has seen many stages switching from one script to another under the influence of historical and political events. English has not overcome such kind of script switching but it has been changed and being developed many times within itself because of historical events and invasions. For example, a century after the conquest of the British Isles by Caesar, in 44 BC The Roman islands were visited by the Roman emperor Claudius, after which Britain was considered a Roman province. During this period, there was close communication between the Celtic people and the Romans, which, of course, was reflected in the language. In 878, the conquest of Anglo-Saxon lands by the Danes begins. For many years, the Danes lived on the lands of Britain, entered into marriages with representatives of the Anglo-Saxons. As a result, a number of borrowings from the Scandinavian languages appeared in the English language. In the middle of the XI century, the inhabitants of northern France conquered Britain. William the Conqueror, a Norman by birth, becomes king. Since that time, the era of three languages begins in the history of the people. The language of the aristocracy and courts became French, the language of science remained Latin, and ordinary people continued to speak Anglo-Saxon. It was a mixture of these three languages that gave rise to the formation of modern English. Linguists interpret modern English as mixed. This is due to the fact that many words, in the general sense, do not have common roots. This impacts phonetics of English too. That is why in English there are more exceptions than rules. And one can differentiate history of English language as Old English, Middle English and Modern English. These different roots undoubtedly influenced the pronunciation of words, which sometimes do not obey any rules and are one of the difficult aspects of language learning for foreigners. The history of the formation of the Kazakh language is associated with Turkic roots, with the introduction of Islamic culture in the Middle Turkic period, then the formation of the Kazakh Khanate, but the Kazakh language did not know such a mixture as in English.

Now, let us have a look at this table to differentiate sound patterns of these languages:

Table 2.

	Consonants and vowels	**Diphtongs**
Kazakh (Qazaq)	37 sounds (phonemes): 25 consonants 12 vowels [Smaylov, 1984, 56]	-
English	44 sounds (phonemes), 20 vowels 24 consonants [Roach, 2013, 19]	**8 diphtongs: /aɪ/ – bye; /eɪ/ – day; /əʊ/** – slow; **/aʊ/- now; /eə/ – bear; /ɪə/ – beer; /ɔɪ/** – boy; **/ʊə/- pure.**
Note: in the Kazakh language there is no transcription, since all letters designate only one sound, and coincides with the name of the letter, with the exception of the letters **я (й+а), ё (й+о), ю (й+у)**, **ъ** (sign of hardness), **ь** (sign of softness) which reduce the number of sounds, total in the Kazakh language 42 letters, 37 sounds. The last two are mainly used in international words.		

Here we find the first difference that in Kazakh language the number of letters are more than the sounds, but in English number of sounds are significantly more than the letters. Because in English there are 6 vowel letters in alphabet, but there are 20 vowel sounds, whereas in Kazakh number of vowel letters matches with the number of sounds. And they are pronounced as they are named in alphabet. For example, a vowel letter **'ə'** which is named [æ] and read as [æ]: əтеш [æteʃ].

In English we face a combination of vowels (two or three), which is not acceptable in Kazakh language. Moreover, combination of these vowels may produce only one sound which does not correspond to its alphabet name. For example, m**ee**t – m**ea**t, s**ai**nt, b**ui**ld, g**ui**lty, famil**ia**r, **au**thor, and g**ui**tar and so on.

Also, one and the same vowel can be pronounced differently depending on its place in a word and type of a syllable. For example, a letter 'e': it is pronounced as [e] in a closed syllable pen [pen], red [red], pencil [pensl]. But it is pronounced as [ɪ] in case of open syllable: she [ʃɪ], he [hɪ]. At the same time there is a rule of 'dumb' **e.** When it is written in a word but isn't pronounced. It does not mean that this letter is absolutely meaningless in use. E at the end of the word serves to make the previous syllable open, but at the same time loses its sound. For example, table [ˈteɪbl], cake [keɪk], hope [həʊp], hide [haɪd].

Except for silent vowel 'e', there is a silent 'u': guess /gɛs/, guidance /ˈgʌɪd(ə)ns/ – guitar /gɪˈtɑː/. In the Kazakh language, silent vowels do not exist, except for soft 'ь' and hard 'ъ' characters, which are used only in loan or international words. They are not pronounced themselves, but give the word softness or hardness in pronunciation.

Concerning consonants there are not so many difficulties in both languages. Except for the facts that in English combination of some consonants may produce one different sound. For example, combination of **ch** produces a sound [tʃ]: chair |tʃɛː|, cheese |tʃiːz|, champion |ˈtʃampɪən|; **sh** in composition produces one different sound |ʃ| : shampoo |ʃamˈpuː|, shelf |ʃɛlf|, show |ʃəʊ| ; **th** which together produces sounds |θ| or |ð|: think |θɪŋk|, throat |θrəʊt|, father|ˈfɑːðə|, gather|ˈgaðə|; **ph** in composition produces a sound |f|: phone |fəʊn|, photograph|ˈfəʊtəgrɑːf|. Such kind of phenomenon is impossible in Kazakh language. That is why for Kazakh learners of English pronunciation is one of the tricky aspects of language learning. On the other hand in English there are silent consonants which are also impossible in Kazakh. For example, silent **b** in combination **mb** climb /klaim/, limb /lim/ , bomb /bom/, comb /koum/; silent **b** in combination **bt** debt /det/, doubt /daut/, subtle /'sətl/; silent **c** in combination **sc**: muscle /ˈmʌs(ə)l/, scissors /ˈsɪzəz/, ascent /əˈsɛnt/; silent **d**: handkerchief /ˈhaŋkətʃɪf/, Wednesday /ˈwɛnzdeɪ/, sandwich /ˈsan(d)wɪtʃ/, handsome /ˈhans(ə)m/. Also in English there are diphthongs which do not exist in Kazakh.

Concerning syllables, in both languages syllables are formed with the help of vowels. No vowels, no syllables. But in Kazakh there are three types of syllables, whereas in English there are four. Open and closed types of syllables exist in both of them. In the Kazakh language, the stress mainly falls on the last syllable, not counting the situation when, according to the context, the speaker isolates some words or sounds in the speech for emotional coloring or to show the significance or domination of the word.

CONCLUSION

Overall, we see the differences and similarities between Kazakh and English, which today go hand by hand in our Republic. Trying to make more effective English language learning, we unconsciously study deeper our own language. It has been found that different features are more than the common ones since relating to different language families, being used in different continents, and different ways of language formation which have been mentioned above. But it does not mean that comparison is not possible. Comparative analysis between the native and target language is really helpful to distinguish and perceive language peculiarities.

In the new teaching technology, it is necessary to ensure the identity of the content of teaching the second and third languages, starting from universal language phenomena, moving on to specific for the new language being studied. A multilingual person is a model of "a person considered from the point of view of his readiness to perform speech, create and accept works" (statements and texts) in three or more languages.

Multilingual competence is not just the knowledge of several foreign languages. Multilingual competence is the possession of a system of linguistic knowledge, the ability to identify similar and different in the linguistic organization of different languages, an understanding of the mechanisms of the functioning of the language and algorithms of speech actions, possession of meta cognitive strategies and developed cognitive ability.

REFERENCES:

1. Bondarenko I.V. Vliyanie generativnoy lingvistiki N. Homskogo na mirovoe yazyikoznanie. [The influence of N. Khomsky's generative linguistics on world linguistics]. Bulletin of the Baltic Federal University I. Kant. 2011. Issue. 2. 141 – 149p.

2. Galskova N.D., Gez N.I. Teoriya obucheniya inostrannyim yazyikam: Lingvodidaktika i metodika. [Theory of teaching foreign languages: Linguodidactics and methodology]: Textbook for students of Linguistic

universities and faculties of Foreign languages of higher pedagogical educational institutions. – M .: Publishing center «Academy», 2004. – p.336

3. Karaulov Yu.N. Russkiy yazyik i yazyikovaya lichnost. [Russian language and linguistic personality]. – M .: Nauka, 1987. – 261 p.

4. Smailov T. Kh. Foneticheskie yavleniya v slove sovremennogo kazahskogo yazyika. [Phonetic phenomena in the word of the modern Kazakh language]: abstract of Cand. dissertation on VAK RF 10.02.06 / Smailov, Tulegen Khazhkenovich – M., 2006 . – 179 p.

5. Roach Peter. English Phonetics and Phonology. Cambridge: 2013, 309.

Джелдыбаева Раушан Базыкенқызы
филология ғылымдарының кандидаты
Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті
Алматы, Қазақстан

Тұрсынәліқызы Жазира
филология ғылымдарының кандидаты
Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті
Алматы, Қазақстан

ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ ЭМОЦИОНАЛДЫ СӨЗДЕРДІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін. Эмоцияны сыртқа шығарудың бір жолы тіл десек, адамның көңіл күйін, ішкі тебіренісі мен толғаныстарын беретін, бір сөзбен айтқанда, эмоциясын көрсететін сөздер қай тілде болмасын молынан ұшырасады. Тіл білімінде эмоционалды сөздер өткен ғасырдан бері белсенді түрде түрлі аспектілерден зерттеудің нысан болып келе жатыр. Лингвистикалық еңбектерде эмоционалды сөздерді эмоционалды сөздер және экспрессивті сөздер деп екіге бөліп қарастыру тәжірибесі бар. Тілдік бірліктердің, оның ішінде эмоционалды сөздердің өзіндік ерекшеліктері, әсіресе, семантикалық тұрғыдан талдағанда анық байқалады. Мақалада қытай тіліндегі эмоционалды сөздердің семантикалық ерекшеліктері талданды. Қытай тіліндегі эмоционалды сөздердің жіктемесі көрсетіліп, функционалды-семантикалық жағынан ерекшеліктері анықталды.

Түйінді сөздер: эмотив, эмоция, қытай тілі, семантика, эмоционалдық, аффект, семантикалық реңк.

Резюме. Язык считается одним из способов выражения эмоций. Так, в любом языке распространены слова и выражения, которые передают настроение, внутренние переживания и волнения человека. В лингвистике эмоциональные слова сталиобъектом активных исследований в различных аспектах начиная еще с прошлого столетия. В лингвистических трудах существует практика разделения эмоциональных слов на эмоциональные и выразительные слова. Особенности языковых единиц, в том числе эмоциональных слов, особенно хорошо раскрываются при семантическом анализе. В статье анализируются смысловые особенности эмоциональных слов в китайском языке. Приведена классификация эмоциональных слов в китайском языке и выявлены их функциональные и семантические особенности.

Ключевые слова: эмотив, эмоция, китайский язык, семантика, эмоциональный, аффект, смысловой оттенок

Summary. Language is one of the ways to express emotions. So, in any language, there are words and expressions, which convey the mood, inner experiences, and emotions of a person. In linguistics, emotional words have been the subject of active research in various aspects since the last century. In language studies, there is a practice of dividing emotional words into emotional and expressive words. The features of linguistic units, including emotional words, are especially well revealed in semantic analysis. The article analyzes the semantic features of emotional words in Chinese. Here we give the classification of emotional words in Chinese and reveal their functional and semantic features.

Keywords: emotive, emotion, Chinese, semantics, emotional, affect, semantic colour

КІРІСПЕ

Тілдің қызметі қарым-қатынас құралы болып, ақпарат жеткізу ғана емес, сонымен қатар эмоцияны, сезімді, ерікті де білдірудің бір жолы болып табылады. Адамның ақпаратты қабылдау кезінде, яғни оқыған немесе тыңдаған ақпаратқа қатысты реакциясы болады, сезімі құбылып отырады. Осындай ішкі сезімін, әсерін сыртқа шығарудың бір жолы эмоция десек, оның тілдік көрінісін эмоционалды сөздер құрайды. Алайда эмоцияның тілдегі көрінісін лексемалар деңгейінде ғана емес, тілдің басқа да деңгейлеріне тән бірліктер қатарынан кездестіруге болады. Басқаша айтқанда, эмоция тілдік жүйеде фонетикалық, лексикалық және грамматикалық (морфологиялық, синтаксистік) деңгейде көрініс табады.

Лексикалық деңгейде эмоция лексемалар арқылы беріледі. Осы орайда басын ашып алуды қажет ететін мәселе – *эмоционалдық* және *экспрессивтілік* терминдерінің арақатынасы. Лингвистикалық еңбектерде бұл терминдердің қолданысында бірізділік байқалмайды. Бұл туралы Б.С.Жонкешовтің «Эмоционалды бірліктердің тілдік табиғаты» атты монографиясында нақты талдаулар арқылы көрсетілген [Б.С.Жонкешов, 5–15 бб.].

Тіл білімі сөздігінде «эмоционалдық» термині «қоршаған болмысқа деген адамның әртүрлі көңіл-күйі, сезімі, әсері» [Тіл білімі сөздігі, 432 б.] деп анықталып, ал осындай сезім мен әсерді білдертін сөздерді эмотивтік бірлікте деп аталған. Яғни эмотив сөздердің семантикасы ұнату мен

ұялту, үрей мен қуаныш, масаттану мен жек көру, қорқыныш пен батылдық, сенім мен сенімсіздік, қайғы уайым, зарығу, т.б. көптеген мағыналарды қамтиды. Экспрессия болса, бұл – айқындылықтың, бейнеліліктің күшейтілуі, айтылған сөздің ықпал ету күшінің артуы.

Қазақ халқы мен қытай халқының тілдерін меңгеріп қоймай, мәдениетаралық қарым-қатынаста бұл халықтардың әдеп сақтау мәнерлері, құндылықтары да ескерілуі керек. Өйткені тілдік қарым-қатынастың сауатты жүзеге асырылуына әр халықтың мәдениетіндегі ерекшеліктерді білудің де ықпал өте зор. Екі ұлт өкілі тілді жоғары деңгейде меңгергеніне қарамастан, көп жағдайда бірін-бірі түсіне бермеуі мүмкін. Оның басты себебі – мәдениеттер арасындағы айырмашылықтар. Тіпті ортақ тілде сөйлейтін бір мемлекеттің азаматтары бір-бірімен жиі ұғыныса алмай жатады және соның салдарынан түсіністеншілік, келіспеушіліктер туындайды. Мұнда да басты себеп – мәдени деңгейдің әртүрлі болуы, дүниетанымдық көзқарастарында үлкен айырмашылықтың болуы. Бұл пікірді Е.М.Веращагиннің еңбегінен алынған мына бір дәйексөзбен дәйектеуге болады: "тіпті адамдар бір тілде сөйлесіп жүріп, әрқашан да бір-бірін дұрыс түсіне бермейді, оған себеп мәдениет сәйкессіздігі" [Е.М.Веращагин, 156].

Тілдегі эмотивті сөздерді зерттеуде тіл – сөз – сөйлеуарақатынасын ажырату, тіл мен сөйлеуге әсер етуші лингвистикалық факторларға көңіл бөлуқажет.

Қытай тілі біліміндегі эмоционалдық категориясының зерттелуінде Лю Цзюань айтарлықтай еңбек етіп, бұл категорияның концептуалды талдауын орыс тіл білімінің тұрғысынан жүйелі түрде баяндап шықты. Сондай-ақ, орыс мәдени контексінде эмоцияның басты концептілеріне сараптама жүргізіп, Қытайдан тыс жерде тілдегі эмотивтер туралы теориялық зерттеулерге жаңжақты талдау жасады[Лю Цзюань, 16б.].

Ян Минтань өз зерттеулерінде эмоция тақырыбын қарастырып, негізгі нысаны ретінде «сезімдердің, эмоцияның бейнесі» атты мәдени мәндегі абстрактілі зат есімдерді алады. Ол метатілдің базалық семантикасына концептуалды сараптама жүргізу әдісін кеңінен қолдана отырып, белгілі бір лексикалық топқа тереңсараптау жүргізеді.

Ян Минтянь абстрактілі зат есімдер мен эмоция мәнді концептілерге сараптама жасаудың басты құралы ретінде метафорикалық қабылдау үлгісін қолданған, мұның себебі – зерттеуші абстрактілі эмоционалды-бағалаушы зат есімдер мен концептілерді сараптаудағы басты механизм деп метафораны есептеген. Бұл арада ғалым негізгі салғастырмалы сараптамасын орыс және қытай тілдерінің негіздеріне сүйене отырып жасаған[Ян Минтянь, 372 б.].

Негізгі бөлім

Қытай лингвистикасында эмоционалды-бағалау лексикасы түркі тектес тілдердегідей кеңінен зерттеле қоймаған. *Біріншіден,* бұл әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдармен айналысатын дәстүрлі ғалымдар зерттеудің лингвистиклық нысандарына дәстүрлік зерттеу тұрғысынан келгендігінде, олар эмоцияны психологияның зерттеу нысаны деп есептейді; *екіншіден,* эмоцияны білдірудің лингвистикалық жағын зерттеуді батыс ғалымдарының өзі XX ғасырдың 80-ші жылдарынан бері ғана қолға алды, бұл мерзім ғылыми тұрғыдан алғанда өте қысқа уақыт, яғни эмоцияны лингвистика ғылымымен байланыстыра зерттеу кеңінен етек жайып үлгіре қойған жоқ.Ал қазақ тіл білімі саласында бұл бағыттағы зерттеу жұмыстары көп. Басқа да тілдермен салыстыра-салғастыра зерттелген.

Қазіргі кездегі Қазақстан мен Қытай арасындағы қарым-қатынастың дамуына орай, қытай тілін үйренушілер үшін мәдениетаралық қатынаста сол елдің тілдік ерекшеліктерін меңгеру маңызды болып табылады. Тіларалық қатынасты эмоцияның, яғни эмотивтердің алатын орны ерекше екені белгілі. Қытай және қазақ тіліндегі эмотивті сөздерді жинақтап, олардың қолдану ерекшеліктерін төменде ашып көрсетуге тырыстық.

Қытай тілінде 惧ju *қорқыныш*, 爱ai *махаббат*, 耻辱 chiru *масқара*, 愁 chou*қайғы, қасірет*, 愤怒 fennu *ашу-ыза*, 遗憾 yihan *өкіну, қынжылу*, 惬意 qieyi *разы болу*, *қанағаттану*, 热情 reqing*құмарлық/ынтықтық*, 兴趣 xingqu *қызығушылық*, 欢喜 huanxi *ұнату/жақсы көру*, 藐视 miaoshi *ұнатпау/жаратпау*, 耻 chi*ұят*. Ал қазақ тілінде *таңғалу, ұялу, аяу, ызалану, ашулану, өкіну, жабығу, жеңілдену, тыныштану* деген лексикалық бірліктер эмоциялық жағдайды білдіретін жинақталған сөздер. Біз қай тілді зерттесекте, эмоциялық күйді білдіретін сөздердің аясы мен қолданысы ұқсас болып келеді.

Эмотивті сөздерді зерттеу барысында біз оларды үшке бөліп қарастырдық: 1) *өзек сөз;* 2) *орталық бөлігі;* 3) *периферия.*

Өзек сөз ретінде эмоцияны білдіретін нақты сөзді, ал *орталық сөз* ретінде парадигмалық байланысы бар (антоним, синонимдер) сөздерді аламыз.

欢喜 huanxi *қуаныш* эмотив сөзінің лексика семантикалық өрісі, қытай тілінде 欢喜 huanxi *қуаныш* өзек сөз болып келеді; ал орталық бөлігі синонимдер: 高兴 gaoxing қуаныш, 愉快 yukuai *көңілді,* 喜悦 xiyue *шаттық*, 欣喜 xinxi *шаттық*, 舒畅 shuchan *ыңғайлы*, 欢乐 huanle *қуаныш*, 娱乐 yule *шаттану/жайраңдау*, 欢快 huankuai *көңілді/шат-шадыман*, 开心 kai xin *қуану*, 快乐 kuaile*қуану/шатану*, т.б.

兴趣 xinqu *қызығу,* 感兴趣 ganxinqu *қызығушылық,* 好奇心 haoqixin *әуесқойлық,* 冷漠 lengmo *байыпсыздық* 无所谓 wusuowei *мағынасыз*, 无聊 wuliao *енжарлық,* 寂寞 jimo *зерігу*, 乐欢

lehuan *сүйіну/шаттану*, 太阳 taiyang *күн* ，乐趣lequ *көңілді*, 幸福 xingfu *бақыт,* 悲伤 beishang *қайғы*, 楚 *қайғы*, 疾苦 jiku *азап шегу*, 荣辱与共 rong-ru yu gong *абырой мен масқара бірге*, 优祸 youhuo *күйініш,* 优祸了 youhuole *қайғыру,* 悲愤 beifen *зарлану, күйіну*, 忧愁 youchou*мұңаю, азаптану,* 痛 tong *жаны күю*, т.б.

愤怒 fennu қahap, ашу, 火气 huoqi ашу ， 怒气 nuqi наразылық, 怒火 nuhuo қahap，恼怒naonu ашулы，气愤qifen ашулану，义愤yifen ашу кернеу，生气shengqim ашулану，盛怒shennu *долылық,* 愤慨 fenkai *ашу кернеу*, 震怒 zhennu *ыза*, 发怒 fanu *ашу*, 平和 pinhe, *сабырлы/байсалды* 善良 shanlian *мейірімдік*, 惧 ju, 惧怕 jupa *қорқыныш*, т.б.

藐视 miaoshi жек көрушілік, 轻视 qingshi жек көру, 无视 wushi жек көрушілік, 忽视 hushi елемеу, 歧视 qishi кемсітушілік, 斜视 xieshi шәлкес қарау, т.б.

耻 chi ар, ұят, 耻辱 chiru масқара, 廉耻 lianchi ұят, 辱ru ар, 羞耻 xiuchi кемсіту, қорлау, 腼腆 miantian қымсыну, 害羞 haixiu жасқаншақ, 羞涩xiuse ұят, 羞耻 xiuchi ұят, 羞愧 xiukui ұят, 扭捏 niunie сезімтал, 怕羞 paxiu ұялшақ, т.б.

惊 jing таңқалу. 惊 jing, 惊讶 jingya ғажап, 惊异 jingyi қайранқалу, 惊奇 jingqi кенеттік, 惊诧 jingcha таңғалған, 惊恐 jingkong байбалам, 好奇 haoqi әуес, әуестік, 诧异 chayi таңғалған т.б.

Қытай және қазақ тілдеріндегі эмотивті сөздердің лексика-семантикалық өрісінің құрылымдық зерттеу нәтижесінде олардың арасында бір-бірімен семантикалық байланыс барын байқаймыз. Эмотивті сөздердің лексика-семантикалық байланыстары, яғни антонимдік және синонимдік қызметтерінен, олардың қолдану аясы анықталды.

Қытай тіліндегі эмотивті сөздердің лексика-семантикалық өрісін зерттеу барысында бірқатар ерекшеліктері анықталды.

Қытай тіліндегі эмотивтердің стильдік жіктелуі:

哀 ai, 创 chuang, 悲 bei (*қайғы*)лексемасының ішіндегі 创тек әдеби тілде ғана қолданылса, 哀 мен 悲 ауызекі тілде ғана қолданылады.

Ар, ұятты білдіретін耻chi, 耻辱chiru, 廉耻 lianchi, 辱ru, 羞耻xiuchi лексемасындағы 耻 мен辱 әдеби тілде ғана қолданылады, ал 耻辱, 廉耻, 羞耻 ауызекі тілде қолданылады. 憾, 歉 (*өкініш*) синонимдері әдеби тілде қолданылады.

Қытай тіліндегі эмотивтердің мағыналық жіктелуі:

«爱情 aiqing, 情爱 qingai» *махаббат* лексемасының синонимдік өрісі. 情爱эмотиві эмоцияны білдіреді, яғни адамдар арасындағы сүйіспеншілікті білдіреді, ал 爱情эмотиві де эмоцияны білдіреді, яғни ер мен әйел арасындағы махаббатты білдіреді.

«楚 chu 痛 tong» қайғы. «痛 tong» лексемасы *қайғы* мағынасымен қатар, *ауруы (денедегі)* мағынасын білдіреді. «楚 chu» лексемасы *жан қайғысын* білдіреді.

Ықылас 好感 haogan, 欢心 huanxin синонимдік аясы, 欢心лексемасында эмоция айқынырақ көрінеді. 好感лексемасы үнемі көңіл-күйді білдіреді.

愤怒 fennu, 火气 huoqi, 怒气 nuqi, 怒火 nuhuo сөздерінің синонимдік аясында 怒火*ашу-ыза* лексемасы эмоцияның ең жоғарғы деңгейін көрсетеді. 愤怒, 火气, 怒气 лексемасы әдеттегі *ашу*эмоциясын білдіреді.

热情 reqing, 欲望 yuwang, 愿 yuan, 愿望 yuanwang, 志愿 zhiwang сөздері*тілек, ынта* синонимдік аясында, 欲望 лексемасы ынтаның (құмартуды) жоғары деңгейін, 热情лексемасы шын жүректен, ал 愿望 мен 志愿 лексемасы тілек, ынта эмоцияларын білдіреді.

敌意 diyi, 恶感 egan, 怨恨 yuanhen жек көрушілік синонимдік аясындағы, 怨恨 лексемасы эмоцияның ең жоғарғы деңгейін, 敌意 лексемасы өшпенділікті, 恶感 лексемасы жақтырмауды білдіреді.

Тіл – адамзатқоғамындағы қарым-қатынас құралы, жазушының идеялық сезімін білдіруде қолданылатын материалы мен құралы. Қытай тілі сөзге өте бай, қытай тілінде мағыналас сөздер өте көп. Кейбір мағыналас сөздерге қарағанда мағыналық айырмашылықтары өте үлкен емес екенін байқаймыз, ал өте тар көлемде талдау жасасақ, мағына жағында айырмашылық бар екенін байқаймыз, мысалы: 才干 caigan, 才华 caihua, 才能 caineng бұл үш сөздің де мағыналары бір-біріне жақын, бірақ өзіндік семантикалық реңктері бар, бұлардың барлығы бір шама жоғары қабілетті білдіреді, бірақ негізгі түйіні ұқсас емес, 才干 адамның жұмыс істеу қабілетін білдірсе, 才华 адамның дарыны мен қабілетін білдіреді, ал 才能 бір негізгі қимылды немесе ойды іске асыруда қолданылады, сонымен қатар қытай тілінде сөздің эмоциялық мағынасына көңіл бөлу керек, сол сөздің ұнамды сөз немесе ұнамсыз сөз екенін анықтап алу керек. Мысалы: 坚定 jianding – *тұрақты*, 顽强 wanqiang –*қажырлы*, *төзімді*, бұл сөздер ұнамды сөздер. 固执 guzhi – «*біртоға, қыңыр*», 顽固 wangu –«*ақымақ, тоңмойын*» бұл сөздер ұнамсыз сөздерге жатады, ал бұлардың қолданылуына келсек, ұнамды сөз – жақсы, мақтау, риза болу мағыналарында қолданылады, ал ұнамсыз сөздер – жеккөру, кектену, ренжу мағыналарында қолданылады.

Сөздердің мақтау-даттау эмоциясы қарама-қарсы сөздерде өте анық байқалады, мысалы: 勤奋 qinfen – *ынжық – жалқау*), 美好meihao – 丑恶 chou (*әдемі –көріксіз*), 勇敢 yonggan – 怯懦 qienuo(*батыл – қорқақ*), т.б.

Ұнамды сөз мақтау немесе қандай да іс-әрекетті ұнату мақсатында айтылады. Мысалы, 善良 shanliang *ақкөңіл*, 英雄 yingxiong *батыр*, 漂亮 piaoliang *әдемі, сұлу*, 勤奋 qinfen *пысық* т.б. Жақтырмаған кезде немесе көңілі толмаған сәттерде қолданылатын сөздер – ұнамсыз сөздер.

Мысалы: 马虎 mahu (*ат үсті*), 巴结 bajie (*жағымсу*), 厌恶 yanwu (*жек көру*) және т.б. сөздер күшті эмоцияны білдіреді. Адам қандай да болмасын іс-әрекетке өзінің көзқарасын, сезімін әрдайым білдіреді. Осылайша ұнамсыз және ұнамды сөздердің қолданысы пайда болады. Қытай тіліндегі ұнамсыз және ұнамсыз сөздердің қолданылуы күрделілеу, сондықтан тіл үйренушілерге оларды жөнімен қолдану біраз қиыншылықтар әкеледі. Алайда дайын құрастырылған сөйлемдерде қай мағынада айтылып тұрғанын ажыратуға болады. Мысалы: 她又聪明有用功 [Та you congming youyonggong] деген сөйлемде*Оның әрі ақылды әрі ыждағатты екендігін* ұнамды сөздерді қолдана отырып, оған деген сүйіспеншілігін білдіреді. 他很傲慢 Та henaoman «*Ол өте тәкаппар*» деген сөйлемде ұнамсыз мағынаны *тәкаппар* сөзіменанық берген.

Ұнамсыз сөздің ұнамды сөз болып қолданылуын, сөздердің эмоциясына қарай бөлетін болсақ, *ұнамды, ұнамсыз, бейтарап* болып бөлінеді. Кейбір ұнамды сөздермен ұнамсыз сөздер ерекше бір тілдік ортадаолардың эмоцияны білдіру жағы, яғни мағынасы өзгермелі болып келеді.

Төменде бір ұнамсыз сөздің ұнамсыз мағынада қолдануын талқылаймыз. Кейбір ұнамсыз сөздер басқа сөздермен сәйкесе келіп, тұрақты бір тілдік ортада ұнамсыз мағынаны білдіру семасын жойып, ұнамды сөзге өзгеріп кетеді. Мысалы: 几个女人有点失望, 也有些伤心, 各人在心里骂着自己的狠心贼 [Jigenürenyoudian shiwang, yeyouxieshangxin, gerenzaixinlima zhezijidehenxinzei].Мысалдағы 狠心贼 [henxinzei] сөзініңнегізгі мағынасы ж*үрегі темірдей қатты, мейірімсіз, сүйіспеншілігі жоқ, қатыгез адам.* Бұл арада ұнамсыз мағыналы сөз ретінде қолданылады. Бірақ осы сөйлемде бірнеше қарапайым ауыл әйелдерінің бойынан жаман мағынада емес, керісінше, сол бірнеше әйелдің соғысқа асығып үйлерінен кетіп, айырылысқан күйеулеріне деген махаббатын білдірген, 狠心贼 сөзі"打是疼, 骂是爱" деген мақалменсәйкес келеді, яғни *"ерлі-зайыптылардың кейде күрең қабақ болуы –сүйіспеншіліктің белгісі", "ұрғаны – жақсы көргені, ұрысқаны – сүйгені"*. Әдетте көп айтылатын 鬼丫头 және 臭小子"*жаман қыз*", "*ұшқалақбала*" сияқты сөздер жақын тартуды білдіреді.Міне, бұдан қытай тілінде ұнамсыз сөздің ұнамды сөз болып қолданылуы көп кездесетінін аңғаруға болады. Ол бір тұрақты тілдік ортада мақтау мен жақсы көру сияқты сезімін білдіруге көмектеседі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Адамның жағымды немесе жағымсыз эмоциясын бейнелеуде, сезімді анықтауда лексикалық бірліктердің қызметі зор. Әсіресе, адамның қас-қабағының өзгеруі, көзінің түрліше құбылуы сөздердің семантикалық құрылымында түрлі стильдік реңк алып, сол құбылысқа деген айтушының бағасын, көзқарасын, түрлі сезімін «бойына сыйдыра» алады.

Қытай тілінде эмоционалды сөздерді бірнеше лексика-семантикалық топтарға (қимылды, қимылдың санын, заттың атауын, заттың санын және адамның көңіл-күйін білдіредін) жинақтап көрсетуге болады. Яғни олар іштей бірнеше семаларға жіктеледі; эмоционалды сөздер грамматикалық деңгейде түбір негіз бен туынды негізді түрде көрініс табады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1.Жонкешов Б.С. Эмоционалды бірліктердің тілдік табиғаты (семантика, сөзжасам, фоносемантика). –Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту орталығы, 2009. –192 б.

2.Тіл білімі сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1998. –544 б.

3.ВерещагинЕ.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова.–М: Русский язык, 1980. –320 с.

4.Лю Цзюань 许婷娟 情感语言学：{一个值的关注的语言学领域} （载{ 俄语语言文学研究} 2007 年六期 - c16-19.

5.Ян Минтань 杨明天 { 概念的对比分析-----以俄汉具有文化意义的部分抽象名词为例。 -2004 , -c.372.

Ибраймова Лира Абдилдабековна
филология ғылымдарының кандидаты, қауымд.профессор. м.а.
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Алматы қ.

Молдағали Бақытгүл
Phd докторы, қауымд.профессор. м.а.
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Алматы қ.

БРЕНД НЕГІЗІНДЕ ТІЛДІ МЕҢГЕРТУ

Түйіндеме: Бұл мақалада тілді меңгертудің әдіс-тәсілдерін өзгертіп, бренд негізінде оқыту ұсынылады. Сандық технологиялардың дамыған уақытында және әлемдік өзгерістерге сай тілді меңгертудің дәстүрлі форматтарының тиімділігі төмендеуде. Саларалық әдіс-тәсілдерді, оның ішінде нейролингвистикалық бағдарламалау мен маркетингтік әдіс-тәсілдер арқылы оқыту қарастырылады.

Кілт сөздер: бренд, онлайн, сандық технология, нейролингвистикалық бағдарламалау, стереотип.

Резюме: В данной статье предлагается изменить подходы к изучению языка и обучить на основе бренда. Во время развития цифровых технологий и в соответствии с мировыми изменениями снижается эффективность традиционных форматов обучения языка. Рассматривается обучения с помощью с междисциплинарных методов, в том числе нейролингвистическое программирование и маркетинговые методы.

Ключевые слова: бренд, интернет, цифровые технологии, нейролингвистическое программирование, стереотип.

Summary: The article proposes to change the approach to language learning and teach based on the brand. During digital technologies and in accordance with world changes, the effectiveness of the development of language learning formats decreases. Learning using interdisciplinary methods is considered, including neurolinguistic programming and marketing methods.

Key words: brand, internet, digital technologies, neurolinguistic programming, stereotype.

Әлемде болып жатқан пандемия жағдайы бүкіл адамзаттың онлайн жүйеге көшуіне себепкер болды. Соған орай білім беру мен оқыту технологияларын талапқа сай цифрландырып, қиындықтарды мүмкіндікке айналдыру көзделуде. Онлайн оқытудың кемшіліктерімен қатар көп мүмкіншіліктері де бар. Атап айтар болсақ, онлайн оқуда уақыт үнемділігі, жол шығындарын үнемдеу және бір мезгілде әр тарапты байланыс жасай алу мүмкіндігі бар. Тек талпыныс пен қалауыңыз болса болғаны.

Онлайн оқытуды синхронды, асинхронды деп бөледі. Синхронды оқытуда оқытушы мен оқушы белгіленген бір уақытта қарым-қатынас жасайды. Олар көбіне вебинар, онлайн-тренингтер, онлайн-сабақтар болады.

Асинхронды оқытуда мұғалім мен оқушы кездеспейді, бірін-бірі тікелей көрмейді. Оған электронды курстар, блогтар, веп-сайттар, CD-дегі курстар, YouTube каналындағы видеолар жатады. Онлайн оқытудың «e-learning», «m-learning», «D-learning», «вебкаст» деген түрлері бар. «D-learning» (distance learning) немесе қашықтан оқытуда оқушы мен оқытушы белгіленген уақытта екі жақты қарым-қатынас жасауы міндетті. Қазіргі уақытта ZOOM, Microsoft Teams, Skype платформаларындағы сабақтарды жатқызамыз.

«E-learning» (электронды оқыту) – батыста кең қолданылатын оқытудың түрі. Бұны ақпараттық және электронды технологиялар немесе интернет пен мультимедиа арқылы оқыту деп те атайды.

«M-learning» (мобильді оқыту) – ағылшын тілінен аударғанда «mobile learning» ұялы телефонмен оқыту дегеннен шыққан. Ол үшін тұрақты интернет байланыс және ұялы телефон қажет болады.

«B-learning» немесе «blended learning» – аралас оқыту. Бұл әдісте қашықтан оқыту мен дәстүрлі оқытуды біріктіріліп қолданылады. Мысалы, тәжірибе жасайтын, лабороториялық сабақтарда студенттер аудиторияға келеді. Теориялық мәселелерін қашықтан талдап, вебинар, тренингтер өткізеді. Тапсырмаларды электронды пошталарына салып, түрлі ресурстарға сілтемелер береді.

Вебинар – вебкаст (видео материалдар) технологиясы арқылы ұйымдастырылатын презентация, дәріс, семинарлар мен тренингтер.

Елімізде қазақ тілін меңгерту үшін мемлекет тарапынан көңіл бөлініп, оқытудың синхронды да, асинхронды да түрі қарастырылып отыр. Дүниежүзілік жағдаяттар мен даму үрдісі онлайн форматқа ауысуы себепті тілді меңгерту жолдарын да синхронды/асинхронды оқытуға икемдеп әкелуді талап етіп отыр. Сарапшылар пандемия аяқталғаннан кейін де онлайн формат оффлайнның бір бөлігі болып қала беретіндігі туралы айтуда. Сондықтан әлемдік өзгерістерге дайын

болып, тілді меңгерту әдістеріне жаңалықтар енгізіп, нәтижеге жұмыс жасауға көшу қажеттілігі туындауда.

Қазақ тілін дамыту мен меңгерту жайына шолу жасар болсақ, қазақ тілін меңгертуге арналған кеңес өкіметінен бері қарайғы шыққан оқулықтар мен оқу құралдарын қазір оңай жүктеп ала аламыз. Қазақ тілін қашықтықтан оқыту курстары өте көп. Ғаламтор желісінен тілді дамыту қорлары да ашылған. Мысалы, Қазақстан Республикасының тұңғыш президетінің қоры, Самрұқ Қазына және Samsung компаниясының қолдауымен жасалған Soyle.kz порталында қазақ тілін онлайн оқып үйренуге болады. Онда ұялы телефондарға арналған қосымшасы, тақырыптық сөздіктер қамтылып, балаларға арналған **«**Bala.soyle.kz**» порталы** жеке құрылған. Тіл мәселесімен айналысатын Kaz-tili.kz, Emle.kz, Tilalemi.kz, Tilmedia.kz, Тіл-құрал, Qujat.kz тағы басқа сайттар мен порталдарды тізіп айтуға болады.

Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі Тіл саясаты комитеті Ш.Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығының қолдауымен республикадағы Тіл оқыту орталықтары қазақ тілін және басқа да тілдерді қашықтан оқытуды қолға алып отыр. Бүкіл Қазақстанның түкпір-түкпірінен қазақ тілін үйренем деушілерге арнап 98 орталық ашылған. ZOOM, Whatsapp, Skype, Google Classroom, Telegram, Instagram платформаларының барлығын пайдаланатындығы туралы сайтында хабарлап қойған.

Қазақ тілін өзге тілді аудиторияда оқыту бойынша бірталай еңбектер бар. Жарияланған мақалалардан бастап, оқулық, оқу құралдары, әдістемелік нұсқаулықтардың салалық, әдіснамалық бағыты әр түрлі. Қазақ тілін дамытуға байланысты өткен «Кәсіби тілді оқытудың өзекті мәселелері: қазіргі жағдайы және болашағы» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияға жарияланған мақалалардың негізгі мазмұны қазақ тілін меңгерту болған еді. Мысалы, Ұ.Ахметбаеваның студенттердің мамандыққа байланысты сөздік қорын дамыту [Ахметбаева Ұ.Д., 2011, 514 б.], А.Ашированың мәтін арқылы меңгерту [Аширова А., 2011, 518 б.], С.Қ.Суатай мен А.Е.Тәттібаеваның интербелсенді әдістер арқылы меңгерту туралы [Суатай С.Қ., Тәттібаева А.Е., 2011, 615 б.] жазған мақалалары жарық көрген. Қазақ тілін меңгерту мен дамытуға бағытталған ғылыми-практикалық конференциялар жыл сайын өткізіледі.

Жұмыс жасалып жатыр. Тілдің игілігі үшін жасала беруі заңдылық және солай болуы тиіс деген көзқарастамыз. Тілді дамыту туралы стратегиялар мен жоспарлар жасалып, түрлі жобалар іске асырылып жатыр. Солардың барлығы қазақ тілінің қолданыстағы қажеттілігі мен қызығушылығын тудырмай отыр. Мұның себебі ретінде әлеуметтік, саяси және экономикалық ықпалды бірінші кезекке қоямыз. Ал қандай да бір тілдің халықаралық мәртебеге ие болуы үшін арнайы шарттарға сай болуы керек. Ол:

- Сол тілде сөйлеуші адамдардың саны көп болуы керек;
- Өте көп санды адамдар сол тілді екінші тіл ретінде қабылдауы керек;
- Сол тілде бірнеше мемлекеттің халқы қарым-қатынас тілі ретінде қабылдайды;
- Бірнеше мемлекеттің білім беру орындарында екінші тіл ретінде оқытылады;
- Халықаралық ұйымдар мен конференцияларда ресми тіл ретінде саналады. Осы санамалап көрсетілген халықаралық тіл мәртебесіне ие болудың шарттары туралы Б.Хасанұлының еңбегінде ашып айтылған [Хасанұлы Б., 2006, 47 б.]. Қазіргі уақытта халықаралық тіл мәртебесіне ие болып тұрған ағылшын, араб, испан, қытай, орыс, француз тілдері. Халықаралық тілдер тұрақты емес. Тілдің қолданылу аясы мен қажеттілігі болса ғана халықаралық мәртебесін ұстап тұра алады.

Әлемде 400 млн адамның ана тілі, 300 млн адамның екінші тілі болған ағылшын тілі ғаламдық тілге айналды. Оның бірнеше себебі бар. Ең біріншісі – халықаралық сауда-саттық тілі болуы. XVII ғасырда ағылшындар теңіз арқылы кішігірім құрлықтар мен аралдарды жаулай бастады. Солтүстік Америка, Африка, Азия, Австралия мен Үндістанды жаулай отырып, дүние жүзінің түкпір-түкпіріне ене бастаған. Кімнің алтыны көп, сауда-саттық кезінде соның тілі басымдылық көрсетіп, «нанын тауып жеу үшін» ағылшын тілін білуге мәжбүр болды. Ағылшын тілінің ықпалынан түрлі жасанды тілдер де пайда болды.

Екінші себеп – ағылшындардың жаппай Америкаға жер ауып барғаны. Ол жерде басқа ұлттар да болғандықтан, олардың басын біріктіріп, ынтымақта өмір сүру мақсатында ағылшын тілі алдыңғы қатарға шықты. Барлық штаттарда тек ағылшын тілінде оқытып, басқа тілдерге тыйым салынды.

Үшінші себеп – экономикалық жаулау. Валютасын қақтығыс-соғыстар арқылы басқа елдің экономикасына енгізуді айтпағанда, бүкіл елдің нарығын тауар, өнімдерімен толтырды.

Төртінші себеп – компьютер мен интернеттің пайда болуы. Барлық бағдарламаның тілі (HTML) ағылшын тілінде жазылады. Демек ол – ғылым мен техниканың тілі.

Бесінші себеп – өмір сүру салты. Мұнда кино, музыка, тағамдар, киім кию, мінез-құлық тағы басқа сана-сезімге әсер ететін, адамның өмір сүру формалары жатады.

Ағылшын тілін сипаттай отырып, белгілі бір тілдің халықаралық деңгейге көтерілуі үшін оған әсер ететін экономикалық және саяси факторларды көрсеттік. Дәл осы ағылшын тілінің ғаламдану стратегияларын қолданып жатқан бірнеше мемлекет бар. Корея бренд қалыптастыру,

Қытай ағылшынның тауармен толтыру әдісін тиімді қолданып, нәтижесін көре бастады. Оның айғағы – қазақ жастарының корей және батыс әншілеріне, тағамына, киім кию т.б. салтына қызығушылығы артып, соларға еліктеудің көрініс табуы. Демек, бұл дамыған елдер қолданған әдісті өзімізге енгізіп, тәжірибе жасап көруге әбден болатындығын білдіреді.

Тілді үйренуге шақыру емес, өздігінен тілді үйренуге қызығушылық тудыруды негізге алу керек. Сандық технологияның дамыған заманында кез келген адам өз бетімен қалаған тілін онлайн, офлайн курстар, оқулықтар, түрлі қосымшалардың көмегімен оқып үйреніп алады. Сондықтан тілді үйрету әдістемесін трансформациялаудың уақыты келді.

Бренд негізінде өз ана тілінде сөйлеушінің тілге деген құрметі артып, ал тіл үйренушінің қызығушылығы оянады.

Бренд – ағылшынша brand «таңба» – тұтынушының санасындағы белгілі бір зат немесе қызмет туралы пікірлер, ассоциациялар, эмоциялар, құндылықты сипаттар туралы кешенді көрінісі. Басқаша айтқанда – «атақ-абырой». Бренд әр түрлі жағдайда және қысқа уақытта, кейде жылдар бойы қалыптасады. Лингвистикада стереотип ұғымы брендке ұқсайды. Стереотипте жақсы да, жаман да ой қалыптасса, брендте тек ең жақсы деген пікір қалыптасады. Ол алдымен сенімге кіруді талап етеді. Сенімге кіру үшін сапа мен басқада жоқ қасиеттердің болуы тиіс.

Бренд қалыптастыру арқылы қазақ тілін меңгертсе, қазақ тілінің мәртебесі артады, танымалдылық күшейеді. Есесіне елдің экономикасын дамытуға септігі тиеді.

Брендті негізге ала отырып оқыту үшін қандай әдістерді пайдалануға болады деген орынды сұрақ туады. Тілді меңгертуге трансформациялау арқылы маркетинг пен нейроғылымның төмендегідей әдіс-тәсілдерін әкелуге болады:

- «Жеті рет жанасу» теориясы арқылы адамдардың санасына сіңіріп және стереотип қалыптастырады;

- Ассоциация әдісі. Белгілі бір нәрсе туралы тұрақты пікір қалыпастыру.

- Фреймдер құру. Белгілі авторлардың анықтамасына сүйенетін болсақ, фреймдер: «Дағдылы әдеп, қылықтар жүзеге асатын таптаурынды ситуацияларды білдіруде ыңғайлы құрылым болып табылады; 2) дүние туралы білім мен контекст туралы білімді ұсынудың, қолданудың мейлінше тиімді формалары осы фреймдер болып табылады. Фреймдер жүйесінде ұсынылған білім негізінде сөйлеу әдеп-дағдысының бағдарламасы таңдалады. Фреймдер іс-әрекеттің қай түрі болуы мүмкін екенін, әлеуметтік контекстті талдау кезінде өзара қарым-қатынасқа түсушілердің әрекетін анықтайтын конвенционалдық қағидалардың (ереже, заң, норма) не үшін қажет екенін анықтайды. Сөйтіп, фрейм деп стереотипті жағдайдағы әрекет схемасы, сондай-ақ коммуникация жағдайлары мен обьектілерін сипаттайтын конвенционалды білім жүйесі түсініледі» [Мәдиева Г.Б. және т.б., 2014, 35 б.].

- Архетипке сүйену әдісі. Архетип – грек тілінен аударғанда «алғашқы кейіп», «алғашқы үлгі» дегенді білдіреді. Ұжымның бейсанасында болатын, белгілі бір объектілер мен жағдаяттарға қатысты тұлғаны алдын ала сезімдерді сезініп, белгілі бір бейнеде ойлауға әкелетін образдар мен символдар. Архетиптер – бұлар жанды кейіпкерлер, терең образдар, бренд туралы аңыздар мен сол жайындағы миф-тарихтар. Мысалы, «алтын адамды» алсақ болады. Сол туралы аңыздар мен ескерткіштер оның бренд болуға лайық архетипін білдіреді. Ал әлемдік брендтің архетипіне мысал келтірер болсақ, «Apple» компаниясының логотипі – тістелген алма. Жұмақтағы жеуге рұқсат етілмеген алма ағашын тістеген Адам ата мен Хауа ананың бейнесіндегі логотип 1886 жылы шыққан. Ең соңғы логотипінде тістелген алма ғана қалғаны белгілі. Адам ата мен Хауа ананың артефакты – бүкіл адамзаттың екеуінен тарағаны мен қасиеттілігі туралы ой санамызда тұрады қолжетімділік режимі: URL:https://yulialos.com/archetypes/kak-ispolzovat/

- «Батыру» әдісі (The Immersion Method). Әдетте тілді меңгерту үшін «тілдік орта» қалыптастырады. Тек бір тілде сөйлеуге мәжбүр болғандықтан адам тез үйреніп кетеді. Бұл әдістің тиімділігі сонша – сол тілде ойлай алатын болады. Тұрмыстық мысал, қазақ қоғамында баласын теледидардың алдына отырғызып, өзі жұмысбасты болған ата-аналар балаларының көрген мультфильмінің тілін үйреніп алып жатқанын мақтанышпен айтатындар бар. Бұл бейсаналы түрде ақпараттың қайталануының нәтижесінде жатталып қалған сөздер мен сөйлемдердің жиынтығы деп пайымдаймыз.

Адамның есінде қалу үшін оның белгілі бір сезім мүшесіне әсер ететін ақпарат болуы қажет. Сезім мүшелері есту, көру, сипап сезу, дәм сезу, иіс сезу арқылы ақпаратты қабылдайтынымыз белгілі. «Ақпаратты белсенді немесе енжар қабылдау реципиенттің қызығушылығы мен қажеттілігіне тәуелді. Егер ақпаратқа деген қызығушылығы да, қажеттілігі де болмаса реципиенттің қабылдау үдерісі өз деңгейінде жүзеге аспауы мүмкін» [Ибраймова Л.Ә., 2010, 99 б.]. Бұдан туатын тұжырым – реципиенттер керексіз деген ақпаратты есіне сақтауға ұмтылмайды. Егер осы ақпарат маған керек дейтін болса, есіне сақтауға тырысады.

П.М. Якобсон Біздің қабылдауымыздың сипатына, оның тереңдігі мен мазмұндылығына көрген объектіні қабылдағанымыз әсер етеді. Бұл бірінші кезекте көрген заттан туған ойды салыстыру мен бізді қоршаған болмыс туралы білімдермен байланыс орнату ерекшелігіне қатысты. Екінші кезекте қабылдау үдерісіне ілесіп

отыратын өзіміздің көңіл күйімізге байланысты. Сол себепті өнер туындысын қабылдаудың толыққандылығы мен байлығы үшін біз игерген білім қоры мен көркемдік әсер үлкен мәнге ие. Ол берілген туындыны басқалармен жақсы салыстыруға, оның құнды жағын бөлуге, оның жаңалығын, түпнұсқалығын (немесе жалғандығын) көруге мүмкіндік береді [Якобсон П.М., 1964, 21 б.].

Есту, көру, иіскеп сезу, дәм сезу, сипап сезу сияқты қабылдаудың түрлерінің бәрі ұғымды қалыптастыруға себепші болатын материал. Тілді меңгертудің жаңа әдісінің негізгі мақсаты – адамның сезіміне әсер ету. Нейролингвистикалық бағдарламалау да осы бағытта жұмыс жасайды. Жасырын түрде адамның бейсаналы ойлауына әсер ету – әлемдік маркетингте және НЛБ-да (нейролингвистикалық бағдарламалау) қолданылатын ең танымал әрі нәтижелі әдіс. Бір тақырыптағы ақпаратты бірнеше рет қабылдаған соң, жадының ұзақ мерзімді бөлігі жұмыс жасап, қысқа мерзімді жадыдан ұзақ мерзімді жадының қорына өтеді.

Әдетте қоғамдық стереотиптерді қалыптастыру үшін арнайы жұмыс жасалады. Түрлі жарнамалар, хабарландырулар, ақпарат құралдары арқылы бағдарламалар ұйымдастыру сияқты бірнеше бағытта ұйымдастырылады. Не нәрсенің болсын алғашқы танылуында жақсы\жаман пікірлер қалыптасса, кейінгі көзқарастар алғашқыны оңай бұза алмайды. Тіпті бұзуы да мүмкін емес.

Сонымен, бейсаналы қабылдау адамның табиғи жолмен қалыптасатын стереотипіне оң әсер етеді. Тілді меңгертуде дәстүрлі форматтан «шығып», трансформацияланған, адамның әрекетіне тікелей әсер ететін НЛБ және маркетингтік әдістерді қолдану әдістемеге және тілді меңгерту нәтиже береді деген болжам жасаймыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ахметбаева Ұ.Д Техникалық жоғары оқу орнында кәсіби тілді қатынас құралы ретінде меңгерту // «Кәсіби тілді оқытудың өзекті мәселелері: қазіргі жағдайы және болашағы» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция жинағы. I бөлім 9-10 қараша 2011 Алматы, Қазақстан Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция еңбектері. 1-бөлім. – Алматы: Қ.И. Сәтбаев атындағы ҚазҰТУ, 2011.- 362 б. ISBN 978-601-228-314-3

2. Аширова А. Кәсіби тілді оқытудың әдістемесі // «Кәсіби тілді оқытудың өзекті мәселелері: қазіргі жағдайы және болашағы» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция жинағы. I бөлім 9-10 қараша 2011 Алматы, Қазақстан Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция еңбектері. 1-бөлім. – Алматы: Қ.И. Сәтбаев атындағы ҚазҰТУ, 2011.- 362 б. ISBN 978-601-228-314-3

3. Суатай С.Қ., Тәттібаева А.Е. ЖОО білім сапасын арттырудағы жаңа технологиялармен оқытудың мүмкіндіктері // «Кәсіби тілді оқытудың өзекті мәселелері: қазіргі жағдайы және болашағы» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция жинағы. I бөлім 9-10 қараша 2011 Алматы, Қазақстан Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция еңбектері. 1-бөлім. – Алматы: Қ.И. Сәтбаев атындағы ҚазҰТУ, 2011.- 362 б. ISBN 978-601-228-314-3

4. Хасанұлы Б. Тілдік қатынас негіздері: Оқу құралы. – Алматы: ҚазмемқызПИ, 2006. – 86 б.

5. Мәдиева Г.Б. және т.б. Когнитивтік лингвистика теориясы: оқу-әдістемелік құралы / Г.Б.Мәдиева., А.Қ.Таусоғарова., А.М.Досанова – Алматы: Қазақ университеті баспасы, 2014. – 63 б.

7. Ибраймова Л. Сөйлесім синтаксисінің лингвистикалық-функционалдық табиғаты. Филолол. ғылымд. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисс. Алматы, 2010. – 134 б.

8. Якобсон П.М. Психология художественного восприятия. – М.: Искусство, 1964. – 85 с.

УДК 81-2, 81’272

Мейрбеков Акылбек Кайратбекович
PhD., и.о. доцента
Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави

Абдрасилов Абылай Адилович
магистр-преподователь
Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда

ПОЛИТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТОПОНИМИЧЕСКИХ И АНТРОПОНИМИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ

Түйін. Мақалада Қазақстан мен Ұлыбританияның ономастика (топонимдер мен антропонимдер) ұғымы әлеуметтік, идеологиялық, саяси ақпарат контекстінде қарастырылған. Жұмыс тіл мен мәдениеттің өзара әрекеттесуі мәселесіне үлкен көңіл бөлінеді. Қазақстан мен Ұлыбритания тарихына саяси және әлеуметтік әсер тілдердің топонимдері мен антропонимдерінің қатарында көрініс табады. Мақалада келтірілген мысалдар қазақ және ағылшын топонимикалық және антропонимдік атаулардың әлеуметтілігін нақты сипаттайды.

Түйінді сөздер: Қазақстан, Ұлыбритания, топонимдер, антропонимдер, әлеуметтілік.

Резюме. В статье рассматривается концепция ономастики (топонимы и антропонимы) Казахстана и Великобританий в контексте социальной, идеологической, политической информации. Работа обусловлена широким интересом к проблеме взаимодействия языка и культуры. Политические и социальные влияние в историй Казахстана и Великобританий имеют свое отражение и в рядах топонимов и антропонимов языков. Приведенные примеры во статье ярко описывают социальность казахских и английских топонимических и антропонимических названий.

Ключевые слова: Казахстан, Великобритания, топонимы, антропонимы, социальность.

Summary. The article examines the concept of onomastics (toponyms and anthroponyms) of Kazakhstan and Great Britain in the context of social, ideological, political information. The work is of great interest for the problem of interaction between language and culture. Political and social influences on the history of Kazakhstan and Great Britain are reflected in the ranks of toponyms and anthroponyms of languages. The examples given in the article clearly describe the sociality of Kazakh and English toponymic and anthroponymic names.

Key words: Kazakhstan, Great Britain, toponyms, anthroponyms, sociality.

Введение: Географические наименования и имена собственные являясь особой частью ономастической лексики, представляют собой многоаспектные языковые единицы и свидетельствуют о межэтнических языковых контактах. Топонимы и антропонимы рассматриваются в лингвокультурологическом аспекте-достаточно новом и актуальном направлении лингвистики, позволяющем проследить связь языка и культуры. Топонимы и антропонимы представляют собой особое пространство, сохраняющее, а в какой-то степени даже консервирующее, особенности менталитета народа и его культуры.

Ономастическое пространство представлено языковых картинах мира по-разному, описание и объяснение этой специфики важно для развития топопимики и антропонимий, установления универсальных принципов формирования и функционирования систем топонимов и антропонимов, выявления этнокультурной специфики названий.

По словам В. А. Никонова, топонимы служат только в обществе и для общества, общество играет ключевую роль в их выборе, поэтому, хотя топонимы кажутся отдельными именами, они все время имеют социальное значение.

Следует отметить, что топонимы и антропонимы являются важными единицами, отражающими связь с культурными и историческими традициями и специфическим этническим контекстом определенного времени [Евсеева О.С., 2015, С. 40–46]. В результате своей присущей накопительной функции они регистрируют и хранят лингвистическую, культурную, социальную, историческую, психологическую, этнографическую информацию на топонимической и антропонимической основе. Таким образом, образуется собственный «культурный код», «код культуры» [Васильева Т.Ю., 2012, С. 65–69.].

Топонимы являются концептуальным результатом территориальности физико-географических, социально-финансовых и социально-политических условий, которые регистрируют отношения «человек – земля», «человек – среда» [Ханмагомедов Х.Л., 2011, С. 31–35].

В концепциях ономастики, рассматриваемых в контексте когнитивной ономастики, наряду с этнокультурной информацией собирается и со-

храняется концепция социальной, идеологической, политической информации. Кажется, что ономастические концепции, которые содержат множество такой информации, концепций и понятий, можно назвать социальными ономастическими концепциями. Следуя примеру этой терминологической фразы, мы решили ввести терминологические названия понятий этнокультурного (лингвокультурного) ономастического концепта, политического ономастического концепта в язык научной терминологии. Чтобы назвать новую научную концепцию или явление в ономастике, необходимо использовать беспрецедентные имена в ономастическом метадиалекте.

Это также отражается в топонимии и антропонимий социального фактора в ономастическом процессе, и социальный фактор тесно связан с экономическим фактором, поэтому значительные изменения в экономике являются основой для социальных изменений, в которых меняются социальные, социальные, политические, идеологические взгляды и восприятия.

Ономастические понятия формируются в соответствии с экономической базой общества как совокупность (комплекс) мировоззрения, сложных психических структур. Ономастические ментальные понятия «сознание управляет жизнью», в целом ономастические процессы зависят от «жизни» общества.

Основная часть: Исторические и экономические условия, которые повлияли на социальную природу и деятельность топонимов Казахстана менялись в каждую эпоху, в каждый исторический период. Казахское общество кочевого типа животноводства возлагало на топонимы следующие функциональные и социальные нагрузки: 1) топонимы устанавливали необходимую природу, характеристики земель, эффективные для животноводства; 2) топонимы служили знаком, руководством для кочевой казахской общины; 3) в топонимах указано, что зимовка, озеленение, осень, пастбища принадлежали определенным племенам, племенным объединениям; 4) названия земель и вод местного населения формируют и устанавливают отношение к Родине, патриотизм, патриотические чувства и т. д.

Такие проявления казахских топонимов ярко описывают социальность географических названий. В конце концов, все топонимы происходят в основном от человеческой деятельности в социальной сфере. Также, как показано в соответствующих разделах диссертации, этнографический, когнитивный, духовный, политический и т. Д. Многослойный, диахронный и синхронный характер в географических и других личных именах. информация и функции, которые отражены в различных аспектах.

Доминирующие классовые или государственные институты, способные ассимилировать политические (идеологические) концепции в сознании языкового познания, стремились убедить и изменить идеологические и политические взгляды общества. Учитывая накопление определенного лингвистического, этнокультурного, политического, идеологического содержания в ономастических (топонимических) именах, соответствующие органы российского государства активно преследовали эту цель, такую как русификация, лишение национальной идентичности, убеждение Российской империи посредством политизированных, русифицированных топонимов.

Политические «идеологические» топонимические концепции можно условно разделить на колониальные (шовинистические) топонимические и советские (тоталитарные) топонимические концепции. Из пятого столетия известно, что эти идеологические концепции переклассифицируются внутренне в форме каждой топонимической идеологической концепции, в зависимости от внутренней ментально-семантической классификации, которая отражает лексико-семантическую идеологию в топонимах, полученных из этой классификации.

Массовая политизация общества привела к появлению новых типов имен. Например, в советское время появились беспрецедентные совхозы и колхозы, такие как колхозы и совхозы, а названия колхозов и совхозов находились в ономастической системе и умножались. Названия колхозов и совхозов относятся к группе политических топонимов, эргонимов, которые вместе с другими типами топонимов накопили больше ментальных понятий, связанных с советской идеологией (когнитивным пространством).

Со времени обретения независимости Казахстана, а еще раньше, в период перестройки, большое общественное движение начало восстанавливать исторические (этнокультурные) географические названия, такие как культурные и духовные памятники. На страницах СМИ, на радио и телевидении интеллигенция казахского общества, граждане-патриоты нашей страны из масс. Он активно обсуждал текущее состояние и вопросы казахской топонимики, которая отражает имидж нашего суверенитета.

Различные проблемы возникали в процессе восстановления имен с национальными символами и характером вместо географических названий, которые были преднамеренно искажены и «русифицированы» политикой, а также восстановления собственного национального имиджа казахской топонимики. Происхождение, основные причины, познание этих проблем кроются в социальных, этнолингвистических, человеко-психологических особенностях и положении казахстанского общества.

Политические и социальные влияние имеются и в рядах антропонимов казахского языка.

Антропонимный национально-культурный язык с новым политическим значением после установления социалистического строя на казахской земле обусловлен изменениями в лингвокосоциальном положении казахского общества. Известно, что имена идеологических деятелей, активных членов новой системы имели место в казахских степях в советский период. Как антропонимное лингвистическое проявление идеологического содержания: Арвиль – «Армия В.» И. Ленин »; Вектор – «Великий коммунизм празднует»; Велиор – «Великая Октябрьская революция»; Виленор – «Владимир Ильич Ленин – отец революции»; Волен – «Воля Ленина»; Гертруда – «Героиня труда»; Идлен – «Идея Ленина»; Ким – «Коммунистическая интернациональная молодежь»; Армия – «Красная Армия»; Ленара – «ленинская армия»; Ленгенмир – «Ленин – гений мира»; Ленин – «ленинские идеи»; Ленин – «Ленин и Октябрьская революция»; Марлен – «Маркс, Ленин»; Мэлс – «Маркс, Энгельс, Ленин, Сталин»; Малор – «Маркс, Энгельс, Ленин, Октябрьская революция»; Нинел – «написал имя Ленина от начала до конца, добавив букву« -j »в конце»; Певмипа – «Революции мировой армии»; Рим – «Революция и мир»; Силен – «Сила Ленина»; Эрлен – «Эра Ленина» и тд. имена.

Т. Жанузаков в число идеологических имен приводит следующие антропонимы:

1) антропонимы из русского языка: Алексей, Андрей, Аркадий, Александр, Ефим, Ждан, Борис, Валерий, Владимир, Вильтан, Вильжан, Гепан, Денис, Мирон, Петр, Сергей, Анна, Валентина, Галина, Зоя, Лида, Лиза, Лика, Ирина, Нина, Мария, Рая, Лариса, Рада, Светлана и др.

2) интернациональные имена, вошедшие через русский язык-Август, Артур, Базен, Эдуард, Диас, Карл, Марат, Спартак, Сунят, Роман, Ричард, Эрнст, Дина, Жанна, Анжела, Анелия, Арагония, Долорес, Калантай, Марго, Клара, Маргарита, Роза, Софья, Элеонора, Эльмира и др.;

3) имена, вошедшие в языки народов Союза Советских Социалистических Республик-Абрек, Арсен, Камо, Серго, Шота, Тайыр, Тарас, Габдулла, Жалил, Салават, Альфия, Бэла, Дила, Дилара, Карима, Зухра, Лола и др.;

4) новые имена на казахском языке-литература, Ауданбек, Өндіріс, Талап, Жигер, Тілек, Бейбіт, Женис, Кенес, Майдан, Нурлан, Серик, Мурат, Алма, Айжан, Айза, Арда, Арна, Сауле, Бейбітгуль, Мейрамгуль, Асем, Жанар и др.

Эти приведенные выше антропонимы казахского языка и национальные культурные лингвоментальные структуры составляют определенный фрагмент антропонимического образа Вселенной советского периода [Жанузаков Т., 1982, с. 7].

Мы признаем единство лингвокультурного моделирования мира как сложного многомерного ментального знания, включающего лингвокультурный концепт – образно-перцептивный, концептуальный и ценностный компоненты [5, 100]. Каждая отдельная концепция отражает существование определенной ценности в определенной этнической культуре. Культурные концепции отражают особенности языковой картины мира. Концепции, раскрывающие ценностные приоритеты культуры, интегрированы в системы или лингвокультурные доминанты. Например, он показал, что он оказал большое влияние на этнический характер английского народа, традиции монархии и аристократии, которые до сих пор сохранились. Ценности аристократа и джентльмена стали ценностями всей нации.

Монархия (греч. Монархия-единоличная власть, единственная поддержка) – это форма правления, при которой верховная государственная власть полностью или частично сосредоточена в руках монарха лично и часто передается на протяжении всей жизни и наследования [Карасик В.И., 2004, с. 100].

Понятие «монархия» в его основном смысле означает идею власти. Эта концепция имеет специфические особенности и является основой концепции. Но в то же время в английском языке верховная власть означает другие существительные и их производные, которые являются синонимами понятия «монархия». Например, Monarchy=Crown=Throne=Empire (E m p e r o r s h i p) = K i n g s h i p = P r i n c e d o m (Principality)=Sovereignty=the Firm. Единица данных синонимичных слов ядра «монархии» определяется центральной идеей власти. Различия включают в себя применение, этимологию, значение и способ формирования, а также стилистическую окраску.

Несколько слов о названии страны и названиях некоторых округов. ***Great Britain*** – (Ұлыбритания) Остров в Европе и его государство. Он основан на названии британского этнонима, который населял остров в начале новой эры.

Многие названия английских графств включают элемент «shire– (county)»:*Shropshire, Oxfordshire, Yorkshire, Lincolnshire, Lancashire, Cambrigeshire;* однако между ними встречаются следующие названия графических поселений: *Devon, Sussex, Wessex, Norfolk, Essex, Kent, Tyne and Wear, Humberside, Gwent, Merseyside»* [Артемова А.Ф., 2010, С. 60-67].

То есть топонимы, основанные на понятии «монархия» в серии английских топонимов, всегда представляют собой единую этническую, политическую и социальную идею. И владелец этого места (монарх, граф) является универсальным символом, живым образом морального идеала на земле.

Еще одно количество топонимов, отражающих социальный статус человека – звание, воинское звание, социальный класс:*Dukes Pond*, *Marquis Hills*, *Marquess*, *Baron Creek*, *Corporal*

Ruoff Square, *Sergeant Mountain*, *Lieutenant River*, *Captain Davis Mountain*, *The Colonel*, *Slave Canal* және т.с.с. [Hugo V., 1928, с.10].

Еще один слой политико-социальных кооперативов английского народа – религиозные топонимы. Религиозные топонимы – топономинации, связанные с религиозной жизнью социума, часто встречаются в названиях церквей и школ (христианство, мусульманин, буддизм, иудаизм и т. д.), Таких как School of Christianity, Библио-топонимы, упоминаемые в тексте Священного Писания (залив Babylon Cove, North Babylon, города Nazareth и Jericho); кладбища, погребальные вершины (например, Cemetery Corners, горная Cemetery Hill, кладбища); Anderson Cemetery, All Saints Cemetery) [Reaney P.H., 1987, с. 182].

В англосаксонских географических названиях зафиксирована активная деятельность людей и их социальное развитие: использование природных ресурсов, сельскохозяйственные профессии. Например, (Chawley – «пастбища для телят»; Tackley – «место для содержания молодняка»», земледелие(Wheatley – «земельный участок, очищенный для выращивания пшеницы»; Rycote – » поселок, где произрастает рожь»), охрана территории (Warborough – « пост наблюдения») [Давлеткулова Л.Н., 2019, с.13].

Количество населенных пунктов, имеющих конептные топонимы, отражающие профессии населения и их производственные навыки, ограничено, но также имеются названия крупных сел и бывших поселков, свидетельствующие о распространении старых отраслей или наименований профессий в Великобритании, из них::

a. Banham, (Банхем) – топоним древнего английского происхождения. Состоит из двух частей: ban и ham. Ban-приставка, переводится на казахский язык как «запрет, ограничение», и ham, переводится на казахский язык как «ферма».

b. Bildeston, (Билдстон) – топоним древнеанглийского происхождения. Состоит из двух частей: bildes и ton. Bildess, приставка, переводится на казахский язык как «строительство«, и переводится на казахский язык как» огороженное место».

c. Dersingham, (Дерсингем) – топоним древнего английского языка. Состоит из двух частей: dersing и ham. Dersing-префикс, со временем сформулировал свою языковую форму в современной форме: и ham, перевод на казахский язык « ферма» [Петрович Д.С., 2010, с.8].

В советское время наиболее распространенными идеологическими видами имен, которые были введены в действие в Средней Азии и Казахстане, также повлияли на антропонимы США.

Этот процесс можно объяснить следующими общественными явлениями:

1. результаты процесса исторических отношений между США и Россией;

2.результаты процесса эммиграции граждан России в США.

1 Английские личные имена прошли долгий путь непрерывной связи с историей английского языка и английского народа в историческом развитии. В процессе его исторического развития в результате взаимодействия страны с Советским Союзом проявляется в именах, образованных от имен революционных вождей, таких как Ninel, Melor, Vilor. Например, имя Нинель в англоговорящих странах-это имя девушек. Его происхождение обусловлено русским языком. Наоборот это имя вождя октябрьской революции, имени Ленина, прочитанных на английском языке [Тілеубердиев Б.М., 2013, С. 155-157]. Точно так же имя Мелор представляет собой комбинацию первых двух букв Октябрьской революции, которая имеет большое место в истории, с заглавными буквами имен лидеров революции на английском языке. Название происходит от английского языка. Название Мелор означает «Маркс, Энгельс, Ленин, Октябрь» на английском языке, «Маркс, Энгельс, Ленин, Октябрь» на русском языке. Рождение имен, сделанных от слова « Марксизм-Ленинизм», существование как идеология пролетариата, было интернациональным не только потому, что он продолжал все прогрессивное название, созданное человечеством, но и придал ему новое содержание в жизни и культуре познания разных национальностей, что приводит к изменениям в Планете. [Қожахметов У., 1986, с.9]. Мотивацией этого имени на английском языке является уважение к историческим лицам, которые боролись за нелегкий путь, как страна, в которой английские граждане желают и придерживаются свободы, демократии и равенства в любой стране. Употребление таких имен в английских странах является признаком тесных отношений между Советским правительством США и Великобритании за эти периоды. Еще одним ее проявлением после Октябрьской социалистической революции наблюдается увеличение антропонимии казахского языка за счет имен названных стран. Например: английское имя Arthur, Ernest, Rose, Elianor, Angella и др. Такие имена часто встречаются в многонациональной семье. В целом, в антропонимическом фонде двух языков наблюдается незначительное проявление славянских имен и имен, заимствованных из арабского языка [Meirbekov A.K., 2012, с. 81].

Заключение: Изучение значения этно-специфических лингвокультурных концепций приводит к пониманию высших принципов поведения, присущих определенной культуре.

Исследование показало, что национальная когнитивная база признана универсальной единицей структурирования, хранения и распространения топонимической и антропонимической информации и знаний в сознании населения.

Трудно представить современный мир без географических названий. Каждый топоним получает различную информацию: историческую, географическую, лингвистическую, потому что географические названия являются историческим свидетельством эпох, которые возникли, сформировались и распространились в любой стране.

Несмотря на долгую историю исследований и большое количество работ по изучению топонимов, все еще остаются спорные вопросы, которые усложняют толкование топонимов, выяв-

ляют источники топонимов и требуют особого внимания не только лингвистов, но и историков.

Выражение этнического самосознания в этнотопонимии, национальной идее, которая особенно актуальна в условиях Великобритании и современного независимого Казахстана, перекликается с проблемами национальной идентичности. Выявлено влияние политических факторов на эволюционно-гармоничное развитие географических названий на обоих языках. Колониальные, тоталитарные, монархические, аристократические, религиозные топонимы были сгруппированы и классифицированы в соответствии с характером искажений.

Доминирующие классовые или государственные институты, способные ассимилировать политические (идеологические) концепции в сознании языкового познания, стремились убедить и изменить идеологические и политические взгляды общества. Учитывая накопление определенного лингвистического, этнокультурного, политического, идеологического содержания в ономастических (топонимических) именах, был выявлен ряд топонимов, что доказывает, что были предприняты активные действия, направленные на политизацию, лишение этнической идентичности посредством топонимов, убеждение властей.

Изучение системы и потребности жизни другого общества через имя человека связано с выбором имени, его трансформацией, трансформацией или формой в окружении, а также с тем, что он является одним из членов лингвокультурологического общества в социально-политической доминирующей среде, адаптированной к коммуникативной среде.

Кроме того, революционные имена, встречающиеся в числе антропонимов казахского и английского языков, свидетельствуют о том, что народы двух стран уважали имена политических героев, которые боролись с жестокой политикой, с целью преобразования общества в лучшую сторону. Это доказано, что у нас преобладает аналогия в культуре местоимения двух стран XX века и процесс получения имени от русского языка.

«Работа выполнена при финансовой поддержке Министерства образования и науки Республики Казахстан в рамках научного проекта AP08053105»

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Евсеева, О.С. Вопрос о терминологическом аппарате топонимических исследований (на материале смоленско-витебского приграничья) / О.С. Евсеева // Ономастика в Смоленске и Витебске: проблемы и перспективы исследований / отв. ред. И.А. Королева. – Смоленск: Изд-во Смол ГУ, 2015. – С. 40–46

2. Васильева, Т.Ю. Коды культуры – ойконимия: проблема взаимосвязи / Т.Ю. Васильева // Смоленск и Смоленщина в именах и названиях: история и совре- менность (к 1150-летию со дня основания города). Сборник статей по материалам докладов и сообщений конференции (Смоленск, 4-5 октября 2012 г.). – Смоленск: Маджента, 2012. – С. 65–69.

3. Ханмагомедов, Х.Л. Географический фактор в топонимии / Х.Л. Ханмагомедов // Вестн. Прикарпат. ун-та. Сер. филология. – 2011. – № 29–31. – С. 31–35.

4. Жанузаков Т. Очерк казахской ономастики. – Алматы, 1982. – С. 7., с. 176

5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М.: Гнозис, 2004. 390 с., с. 100

6. works.doklad.ru/view/XlQD9t4sOwk/all.html

7. Артемова А.Ф., Леонович О.А. Географические названия Великобритании // Иностранные языки в школе. – №5. – 2010. – С. 60 – 67.

8. Victor Hugo. The Man Who Laughs. North Carleston, SC, USA. – 1928, Vol. 1., p.10

9. Reaney P.H. The Origin of English Placenames. Lnd. etc: Routledge and Kegan Paul, 1987. 277 pages.]

10. Давлеткулова Л.Н. Топонимы в лингвокультурологическом аспекте (на примере географических названий графства Оксфордшир и Челябинской области). Специальность 10.02.19 – теория языка. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. http://cheloveknauka.com/toponimy-v-lingvokulturologicheskom-aspekte#ixzz5xAt3GCFw

11. Петрович Д.С. особенности топонимики великобритании (Восточная Англия).pdf – http://elib.bsu.by/bitstream/

12. Тілеубердиев Б.М., Мейрбеков А.К., Мейірбеков А.К. Кеңес үкіметінің XX ғасырдағы қазақ және ағылшын есім жасау дәстүріне тигізген әсері // «Қазіргі жаһандық сын-қатерлер жағдайындағы тәуелсіз Қазақстанның ғылымы, білімі мен мәдениетінің дамуы» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының еңбектері. – Шымкент, 2013. – Б. 155-157.

13. Қожахметов У. Совет мәдениетіндегі интернационалдық пен ұлттық сипаттар. – Алматы, 1986. – Б. 9.

14. Meirbekov A.K., Tleuberdiyev B.M. Cultural similarities between English-kazakh names and naming practices // Материалы VIII международный научно-практический конференции «Wyksztalcenie I Nauka bez granic – 2012». – Prsemysl, 2012. – Vol. 15. – P. 81.

ОӘЖ 398.3

Мұхан Ақтоты Жансұлтанқызы
PhD докторант,
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті
Ақтөбе, Қазақстан Республикасы.,
E-mail:aktoty051182@mail.ru

ҮЙЛЕНУ САЛТЫНА ҚАТЫСТЫ ЫРЫМ-ТИЫМДАР МӘНІ

Түйін. Мақалада дәстүрлі үйлену ғұрпына қатысты шаш пен отқа байланысты ырым-салттардың мәні жан-жақты қарастырылады. Ұзатылатын қыздың құда түскеннен бастап, келін болып түскеніне дейінгі аралықтағы кезеңдерге қатысты ырым-тиымдардың түпкі мәні көне заманғы таным-түсініктермен тамырласып жатқандығы тжырымдалады. Қазақ үйлену ғұрпындағы , бұл ырым-тиымдарды өзге түркі тектес халықтардың үйлену салтымен сабақтас қарастыру арқылы олардың ортақ тұстары мен әр халыққа тән өзіндік ерекшелігі ашылады.

Түйінді сөздер: ырым, тиым, салт, рәсім, магия, типология, дәстүр

Резюме. В статье всесторонне рассматривается сущность поверье-запреты связанных с волосами и огнем в отношении традиционного свадебного обряда. В связи с тем, что утрата девушки в период с момента свода и до наступления невесты, коренное значение обрядов сопровождается древними познаниями и понятиями. В казахских свадебных обрядах , рассматривая эти обряды, связанные с свадебным обрядом других тюркских народов, раскрываются их общие моменты и свойственные каждому народу специфику.

Ключевые слова: ырым, тиым, салт, рәсім, магия, типология, дәстүр

Summary. The article comprehensively examines the essence of rites-rites associated with hair and fire in relation to the traditional wedding ceremony. Due to the fact that the loss of a girl in the period from the moment of the arch and before the arrival of the bride, the final meaning of superstition coincides with ancient knowledge and concepts. In the Kazakh wedding rites, considering these rites related to the wedding rites of other Turkic peoples, their common points and specific features peculiar to each nation are revealed.

Keywods: belief, prohibition, customs, rituals, magic, typology, traditions

КІРІСПЕ

Халықтың дәстүрлі дүниетанымындағы тыйымдары мен ырымдары сан ғасырдан бері қалыптасып, өмірдің әр түрлі салаларына қатысты дамып, халық өмірінде оң бағыттағы реттеуші, сақтандырушы функция атқарып, келе-келе тәрбиелік, тағлымдық мән иеленген. Қазақтың ырымы мен тиымында халықтың ғасырлар бойы жинақтаған бай тәжірибесі сақталып, ұлттық рухани қазынамыздың бүгінге дейін мәнін жоғалтпаған қайта жаңғырта түсетін тстары мол саласы болып табылады. Халықтық тәрбие құралына айналған ырым-тиымдардың әркімді теріс мінез, орынсыз қимылдардан сақтандыратын мақсаты адамның дүниеге келу, үйлену, дүниеден өту салттарында молынан көрініс тапқан.

Ежелгі заманғы дүниеге мифологиялық көзқарас, түрлі наным-сенімдер, өмірлік тәжірибе көптеген ырым-тыйымдарды тудырады. Ең алғаш сәби дүниеге келгенде, қыз ұзатылып, жігіт үйленгенде және адам қайтыс болғанда «адам баласы қаскөй рухтың тарапынан зиякестікке ұшырайды» деп сеніп, сонан қорғанудың амал-тәсілдерін ырым-тиым арқылы бекітіп отырған .Жалпы қазақтың өмір болмысындағ белгілі бір ғұрыпты атқару барысында ғана емес, күнделікті тұрмыста да әр түрлі ырым-тиымдар қолданылған. Олар бір-бірімен тығыз байланысты болып жататын күрделі жүйе болып табылады.

Біз бұл мақаламызда бір ғана үйлену ғұрпына қатысты рәсімдердегі шаш пен отқа қатысты ырым-салттардың семантикасын ашуды мақсат *етмік*.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Халықтың көне ұғымындағы *шашқа* байланысты ырым-тиымдардың көне заманғы ғұрыптық – этнографиялық мәні терең болған.Адам баласының дүниеге келген кезінен бастап, оның шашына ерекше көңіл бөлініп, қарын шашын алуды арнайы рәсіммен өткізудің мәні шашты жанмен байланыстыратын көне түсініктермен сабақтастықта жатыр. Бұл адамның бүкіл өмір бойына үзілмейтін үрдіс. Мәселен, этнографиялық деректерде тұрмысқа шығатын қыздың шашы арнайы өріліп ұзатылатындығы, келін болып түскен жерде келіннің мүлде шашын көрсетпеуі басты тиым болғандығы айтылады. Мұндай ырым-тиымдар түркі халықтарының бірқатарына ортақ. Мысалы, башқұрттарда ұзатылатын қыздың шашын үлкен апалары немесе әжесі арнайы өретін дәстүр бар. Шашта сиқырлы күш бар деп санап, шаш өру рәсіміне ер адамдарды қатыстырмауға тырысқан. Және де шаш өріп отырған адам мынандай өлең айтқан:

Қосағыңмен қоса қартай!
Бақыт шаттығыңды,
Қоса өремін [Султангареева Р.А., 1998. 15 б]

Буряттарда да қалыңдықтың шашын өру дәстүрі болған. Дәстүр бойынша оң жағынан екі бұрым, сол жағынан сегіз бұрым жасаған .

Бұл дәстүрдің моңғолдарда орындалуының өзіндік бір тәртібі бар. Қыздың оң жақ бұрымын күйеу жігіттің ағасының әйелі, сол жақ бұрымын қыздың жағынан бір адам өрген. Содан кейін жігіт пен қыздың шашының ұштарын қосқан. Бұл ғұрыпты «үс нийлүүлэх» («шаш біріктіру») деп атаған. [Цэрэнханд Г, .1991. 112 б.].

Ал тувалықтардың дәстүрі бойынша қызға құда түскеннен кейін, қыздың шашын екі немесе үш бұрым етіп өріп, оны «сырбық шаш» немесе «сай шаш» деп атаған. Шашты міндетті түрде қыздың анасының туыстарының бірі өруге хұқылы болған. Л.Ш.Саттың айтуынша, шашта бұрымның көбеюі қыздың басы бос емес деген мағынаны білдірген [Традиционное мировоззрение тюрков Южной Сибири, 1989 173-б.].

Хакастарда да қыздың шашын арнайы екі бұрым жасап өріп, күйеу жігіт келгеннен соң өрілген шашқа арнап «тулын той» жасаған.

Ертеде ұзатылатын қыздың шашын өрудің қазақ дәстүріндегі мән-маңызы профессор Ә. Төлеубаев еңбегінде баяндалады [Толеубаев А.Т., 1991. 216].

Қазақ сыңсуларының мәтіндерде шашқа қатысты ұғымдар молынан көрініс тапқан.

«Шашыма таққан шаш теңге,
тетелес өскен жас жеңге»;
«Шашымды келмес өруге,
қайырып салып керуге»,
«Өмілдірік құйысқан,
тарамай *шашым* ұйысқан»;
«Базардан келген құйысқан,
Тарамай *шашым* ұйысқан. [Тал бесіктен жер бесікке дейін (Қазақтың отбасылық ғұрып жырлары). 1995. 44 б].

Дәстүрлі дүниетанымда өрілген шаш тек тірілер әлеміне ғана тән. Шашты өру біреудің басыбайлы адамы екендігін білдірген. Е.С.Новиктің мәлімдеуінше, тувалықтарда «тухтеп» (закреплять) деген дәстүр бар екен. Бұл дәстүр бойынша қалыңдық пен күйеу жігітті ағаш үйге кіргізіп қатар отырғызады да, екеуінің шаштарының ұшын қосып өреді. Қыз бен жігіт бір-бірінің шашын сипап өз шаштарының ұшын дәл табуы қажет. Содан кейін жігіттің сол қолымен қалыңдықтың оң қолын жіппен қосып байлайды. Осы рәсімнен соң екеуін оңаша қалдырады [Новик Е.С., 189-б.].

Бұл дәстүр екі жасты бір-бірімен жақындастыру мағынасында жасалған. Сонда шаш екі жасты байланыстырушы қызметін атқарып тұр. Демек қазіргі күндерде орындалып жүрген атақты «шаш сипар», «қол ұстар» деген ғұрыптардың түп негізі осы дүниетаныммен сабақтас.

Ал хакастарда өрілген шашты «сұғынды» деп атаған. Егерде әйел адам өлім аузында жаны қиналып жатса, күйеуінің «сұғындысы» жібермей жатыр деп ойлап, оны тарқатқан. Себебі, хакастарда да жаңа үйленген ерлі-зайыпты адамдардың шашын бір-біріне қосып өріп, екеуінің өмірін мәңгі бірге байланыстырдық деген ұғым болған. Сондықтан да күйеуі мен әйелдің шашын тарқату арқылы екеуінің бір-бірінен байланысын Көріп отырғанымыздай ежелгі ұғым бойынша адамның шашында байланыстырушы сиқырлы күш бар деп түсінілген. Бұл жерде шаш екі жақты байланыс қызметін атқарады. Біріншіден, өлілер әлемімен. Екіншіден, тірі адаммен де байланысын үзбейді. Себебі, ежелгі түсінік бойынша қиылған шаш иесінен ажырамайды. Шаш осындай магиялық күшке ие болғандықтан, халық оны ерекше қастерлеген. Шашты ретсіз қиюға тиым салған. Себебі, қиылған шашты жоғалту адам басына үлкен қауіп-қатер туғызған.

Үйлену салтындағы дәстүрлі ырым мен салттың қатаң сақталатын тұсы *отқа* қатысты ғымдардан көрінеді. Қазақ халқы да отты киелі санап, құрмет тұтқандары соншалық отқа қарап түкіруге, оттан аттауға қатты қорыққан. Ш.Уәлиханов былай деп жазады: «Барлық шамандық салтының ішінде, отқа табыну қазақтарда әлі өз күшінде. Қазақтар отты әулие деп санайды, осы әулие атауымен мұсылман тақуаларын да атайды. Аса құрметтеудің белгісі ретінде қазақтар моңғолдар сияқты отты – ана деп түсінеді. Отты тазартушы қасиет бар деп түсінеді. Екі оттың арасынан өткізіп тазартады, осы тазартуды қазақтар аластау дейді» [Уәлиханов Ш, 1985 177-б.].

Жалпы бұл ғұрып тек қана қазақ пен моңғол халықтарына ғана емес, түркі тектес көптеген халықтарға ортақ дүниетанымнан туып, жалғасып келе жатқан көне салт-дәстүрлердің бірі.

Тарихи-этнографиялық деректерді салыстырып қарасақ, отпен аластау ырымы түркі халықтарының үйлену салтына байланысты ғұрыптарында көбірек сақталғандығын байқаймыз. Мұның басты себебін Б.Уахатов былай түсіндіреді: «Әйел – от басының сақшысы, ертеңгі ұрпақты жаратушы тәңір иесі, үй-іші, ошақ басының бар жарығы мен қызуы сол әйел-ананың қолында. Сондықтанда болар, түркі халықтарының көбінде от-анаға табыну үйлену салтымен байланысты жиі қолданылады» [Уақатов Б. 1983., 46-б.].

Қазақтар жаңа түскен келінді атасының үйіне әкелер алдында алдымен отпен аластап, оттан шыққан түтінмен келіннің бетін сипайды. Отқа май тастап, «Май-ана», «От-ана» шапағатынды бере гөр деп жалбарынады. Бұл ғұрыптық ерекшелік қазақтар үшін маңызды болғандығын оның беташар жырларындағы мына жолдардан көрінеді:

Отырған көп жиылып,
Бетіңді аш деді бұйырып.
Жол бойынша бет аштым,
Желегіңді жиырып.
Көпшілікке құрмет қыл,

Тізеңді бүгіп иіліп.
Ата салты қазақтың,
Май сал отқа сиынып [Беташар, 1992., 40-б.]..

Отқа май тастау қазіргі кезде де үйлену тойларында орындалады. Отқа май тастау, әсіресе, Оңтүстік Қазақстан өңіріндегі қазақтарда жақсы сақталған. Осы жөніндегі дереккөзді Оңтүстік Қазақстан қазақтарының әдет-ғұрпы мен салт-дәстүр ерекшеліктерін зерттеген А.Құдайбергенова мен Қ.Бекбалақтың мақалаларынан кездестіреміз.

Бұл ғұрыптың негізгі мақсаты – жаңа түскен келінді отпен аластау, яғни тазалау және от арқылы пәле-жаладан сақтандыру.

Ал буряттардың отқа май құю, табыну ғұрыптары өзіндік ерекшеліктерімен орындалады. Мәселен, жаңа түскен келіншек тойға дейін де, тойдан кейін де отқа тағзым етіп, май немесе сүт құйған. Үлкендер отқа қарап тілек тілеп, жанып тұрған оттан екі жастың бақытты өмір сүруін сұрағанДәл осындай ұқсас ғұрыптар қазақ халқының да дәстүрінде болған. Қазақ халқы да отты киелі санап, құрмет тұтқандары соншалық отқа қарап түкіруге, оттан аттауға қатты қорыққан.

Жалпы бұл ғұрып тек қана қазақ пен моңғол халықтарына ғана емес, түркі тектес көптеген халықтарға ортақ дүниетанымнан туып, жалғасып келе жатқан көне салт-дәстүрлердің бірі.

Тарихи-этнографиялық деректерді салыстырып қарасақ, отпен аластау ырымы түркі халықтарының үйлену салтына байланысты ғұрыптарында көбірек сақталғандығын байқаймыз. Мұның басты себебін Б.Уахатов былай түсіндіреді: «Әйел – от басының сақшысы, ертеңгі ұрпақты жаратушы тәңір иесі, үй-іші, ошақ басының бар жарығы мен қызуы сол әйел-ананың қолында. Сондықтанда болар, түркі халықтарының көбінде от-анаға табыну үйлену салтымен байланысты жиі қолданылады**»** [Уақатов Б., 1983, 28 б]. Енді осы айтылғандарды нақты мысалдармен салыстырып көрейік. Қазақтар жаңа түскен келінді атасының үйіне әкелер алдында алдымен отпен аластап, оттан шыққан түтінмен келіннің бетін сипайды. Отқа май тастап, «Май-ана», «От-ана» шапағатыңды бере гөр деп жалбарынады. Бұл ғұрыптық ерекшелік қазақтар үшін маңызды болғандығын оның беташар жырларындағы мына жолдардан көрінеді:

Отырған көп жиылып,
Бетіңді аш деді бұйырып.
Жол бойынша бет аштым,
Желегіңді жиырып.
Көпшілікке құрмет қыл,
Тізеңді бүгіп иіліп.
Ата салты қазақтың,
Май сал отқа сиынып

Ал буряттардың отқа май құю, табыну ғұрыптары өзіндік ерекшеліктерімен орындалады. Мәселен, жаңа түскен келіншек тойға дейін де, тойдан кейін де отқа тағзым етіп, май немесе сүт құйған. Үлкендер отқа қарап тілек тілеп, жанып тұрған оттан екі жастың бақытты өмір сүруін сұраған. Қазақ дәстүрінде мұндай от бөлу салты орындалмайды, бірақ жас шаңырақ иелерін арнайы еншілеп бөлек шығару дәстүрі бар. Бұл тұрғыда С.Қасқабасовтың алғашқы қауымдағы рулық қатынастардың жойылуымен бірге отты бөлу салты да ұмытылған. Осыған байланысты «от алу» сөзі де әуелгі мағынасынан айырылған, қазақтың «отау» сөзі осы от бөлу салтымен

Расында байланысты болуы әбден ықтимал деген пікірі орынды айтылған [Қасқабасов, 1984. 75-б.]. да мұндай ғұрыптық от бөлу рәсімі ертеректе көптеген түркі халықтарының дәстүрінде болған. Және де қара шаңырақтың оты ғана бөлінгеннен кейін барып отау пайда болған. Ал бір әулеттегі соңғы ұрпақ қайтыс болып, ұрпағы жалғаспай қалған жағдайда сол әулеттің отын үрлеп өшіріп, ошағын талқандаған екен. Бұл ұрпақ жалғастығы осымен бітті деген мағынаны білдірген.

Демек ертедегі түсінік бойынша әрбір үйдің ошағында жанған от тек қана жоғарыда айтылған қасиеттерге ғана ие болмаған, рудың жалғасып келе жатқандығының да белгісі болып саналған. «Отың өшсін», «ошағың ойран болсын», «күлің көкке ұшсын» деген қарғыстың, «отбасың, ошақ қасың аман болсын» деп тілек тілеудің арғы тегі осы ұғымнан шықса керек.

Түркі тектес халықтардың отбасылық ғұрып фольклорына зер салып қарасақ, отқа табынудың іздері күні бүгінге дейін әр халықтың тұрмыс-салтына кіріп, келін түсуден де басқа ғұрыптарында сақталып қалғандығын көре аламыз. Мәселен, қазақтар баланы бесікке салар алдында бесікті отпен аластап, пәле-жаладан, тіл-көзден сақтай гөр деп тілектер айтқан. Оның үлгісі төмендегідей:

Алас, алас, баладан алас,
Иесі келді, пәледен қаш!
Алас ал, пәле алас,
Көзі жаманның көзінен алас,
Тілі жаманның тілінен алас,
Қырық қабырғасынан алас,
Отыз қабырғасынан алас [Матыжанов К.І, 2008, 160-б.].

Кейіннен отқа табынудың көріністері түрлі әдет-ғұрыптарда жанған шырақ күйінде кездеседі. Оны көптеген мысалдар арқылы дәлелдеуге болады. Мысалы, Хорезмдегі өзбектерде қалыңдықты келін-арбаға отырғызып әкеледі. Келін-арбаға шымылдық құрып, келіннің жанына міндетті түрде шырақ жағып қояды және де сол шырақты жігіт ауылына жеткенше сөндірмеуге тырысқан. Егерде сөніп қалса жаман ырымға балаған [Лобачева, 2001, 23-б.].

Демек, алғашқы дүниетаным бойынша от – тіршіліктің көзі, өмір сүрудің басты белгісі болып саналған. Ата-бабаларымыз жанып тұрған отты

сөндірмеуге тырысқан. Оттың сөнуі, өмірдің өшуімен бірдей танылған.

Бүгінге күнде айтылып жүрген «Отың өшпесін», «Шырағың сөнбесін» деген тілектердің түп негізі осыдай көне дүниетанымда жатыр.

Түркі тілдес халықтардың отбасылық ғұрып фольклорынан отқа табынудың көріністерін сөз еткенде, Ұмай ананың есімі қатар жүретіндігі анық Ұмай ана барлық түркі тектес халықтардың ұғым-түсінігінде от басының, балалардың қамқоршысы ретінде танылады. Әсіресе, баланы бесікке саларда бесікті аластап Ұмай анаға жалбарынады. Ұмай деген сөз моңғол тілінде құрсақ, яғни «эхин умай» ананың құрсағы дегенді білдіреді.

Міне, байқап отырсақ Ұмай ананың қамқорлығындағы балалар ананың құрсағында жатқандай қауіпсіз жағдайда болады деп түсінген, сондықтан да түркі халықтарының барлығы балаларын Ұмай анаға аманат еткен. Мәселен, бала өзінен-өзі жатып күлсе, Ұмай ана ойнатып жатыр деп, ал ұйықтап жатқанда шошып оянып жыласа, Ұмай ана баланың қасынан басқа жерде жүрген деп түсінген.

ҚОРЫТЫНДЫ.

Сонымен түйіндеп айтсақ, қазақтың үйлену салтындағы *шаш* пен *отқа* қатысты ырым-тиымдар түркі халықтарының отбасылық ғұрып фольклорындағы ырым-тиымдармен бір текті дүниетанымнан туғандығын зерделеуге болады. Бұл тереңдей, кешенді түрде зерттелетін өзекті тақырыптың алғашқы кілті болып табылады. Өйткені адамзат баласының ой-танымының сәби шағынан күні бүгінгедейінгі кезеңіндегі үйлену салтының өзі түрлі тарихи даму жолынан өтсе, оған қатысты ырым- тиымдардың өзгеруі де заңдылық. Демек, әу бастағы адамның туу, ер жетіп үйлену және өліміне қатысты ғұрыптардың ұқсас болуынан туындаған шашқа, отқа қатысты ырым – тиымдардың өзектестігі – көне дәстүрлі дүниетанымның ортақтығымен байланысты.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Султангареева Р.А. Семейно-бытовой обрядовый фольклор башкирского народа. – Уфа: Гилем, 1998. – 234 с

2. Цэрэнханд Г. Некоторые обычай избегания у монголов // Советская этнография. – 1991. – № 5. – С.111-115.

3. Традиционное мировозрение тюрков Южной Сибири: Человек и общество. Новосибирск: Наука, 1989. – 243с.

4. Толеубаев А.Т. Реликты домусулманских верований в семейной обрядости казахов (XIX – нач. XX). – А.: Гылым, 1991. – 219 с.

5. Тал бесіктен жер бесікке дейін (Қазақтың отбасылық ғұрып жырлары). Құраст., алғы сөзі мен түсініктерін жазған К. Ісләмжанұлы. – Алматы: Ана тілі, 1995. – 272

6. Новик Е.С. Обряд и фольклор в Сибирском шаманизме. – Москва: Наука, 1984. – 304 с

7. Уәлиханов Ш. Таңдамалы. – Алматы: Жазушы, 1985. – 557 б.

8. Уақатов Б. Қазақтың тұрмыс-салт жырларының типологиясы. – Алматы: Ғылым, 1983. – 160 б

9. Беташар (Құрастырып, алғы сөзін жазған Ж.Дәуренбеков). – Алматы, 1992. – 256 б

10. Матыжанов К.І. Рухани уыз (Қазақ балалар фольклоры). – Астана: 2008. – 228 б.

11. Қасқабасов С. Қазақтың халық прозасы. –Алматы, 1984. –290 б.

12. Лобачева Н.П. Из истории верований и обрядов: огонь в свадебном комплексе Хорезмских узбеков (по материалам середины XXв.) // Этнографическое обозрение. – 2001. – № 6.- С.21-32.

Оразалиева Эльмира Нұрланқызы
филология ғылымдарының докторы, профессор
Қазақ тілі және түркітану департаменті
Назарбаев Университеті,
Нұр-Сұлтан қ.

ТІЛТАНЫМ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ БІЛІМ ПАРАДИГМАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Түйін. Пәлсапалық таным ұғымдарымен тығыз байланыста, соның бір бөлігі ретінде дүниеге келген тіл туралы ғылымның қазірде қазақ топырағында қалыптасу ерекшелігін айқындау, даму бағыттарын саралау, әлемдік лингвистиканың концептуалды тұжырымдарымен сабақтастығын, өзіндік үлесін талдау қажеттігі маңызды. Хронотопиялық көрсеткіштермен қатар қолданылатын алғышарт, мақсат, нысан, әдіс, бағалау ұғымдарының қай-қайсысы да ғылыми көпшіліктің бірлескен әрекетін сипаттауға негізделетіндіктен, кез келген тіл ғылымындағы білім парадигмасын белгілі бір теориялардың даму кезеңдерімен, олардың парадигмалық тұжырымдарымен анықтау – тіл ғылымының құнды өзегі.

Түйінді сөздер: тілтаным, білім парадигмасы, тұжырымдама, тілдік құрылым, тілдік бірліктер.

Резюме. Наука о языке, сформированная на стыке философских когнитивных понятий, имеет свои особенности и в казахском языкознании. В этой связи очень важно определить специфику ее развития, отмечая взаимосвязь с мировыми лингвистическими концепциями. Учитывая роль хронотопических показателей на ряду с целевыми, методическими, коннативными индикаторами в описании научных школ и направлений, очень важно обратить внимание на парадигму знаний в лингвистике в сочетании с периодизацией становления определенных теорий и концепций.

Ключевые слова: лингвистика, парадигма образования, концепция, языковая структура, языковые единицы.

Summary. The science of language, formed at the junction of philosophical cognitive concepts, has its own characteristics in Kazakh linguistics. In this regard, it is very important to determine the specifics of its development, noting the relationship with world linguistic concepts. It is very important to pay attention to the knowledge paradigm in linguistics in combination with the periodization of the formation of certain theories and concepts by underling the role of chronotopic indicators along with the target, methodological, and connective indicators in the description of scientific schools and directions.

Keywords: linguistics, paradigm of education, the concept, language structure, language unit.

Жалпы тілтану мәселелерінің қалыптасып, дамуы диалектика мен динамика заңдылықтарына сүйенетін құбылыстардың бірі деп танылатындықтан, лингвистер тіл білімін қарапайымнан күрделіге, жалқыдан жалпыға қарай айқындалатын, үнемі толығу, өзгеру үстінде болатын тұжырымдар тізбегі деп сұрыптайды. Жалпы және жеке лингвистиканың зерттеу бағыттарын бір-бірінен туындайтын логикалық байланыстар нәтижесі деп дәйектеген ғалымдар барлық тілдерге тән қағидаларды сұрыптау мақсатында лингвистикалық салаларды, категорияларды сипаттайтын жеке тілдік деректерді салыстыра-салғастыра қарастыру қажет екенін ескертеді (В.фон Гумбольдт, Л.Блумфильд, Ф. Де Соссюр, И.А.Бодуэн де Куртенэ, Ю.Д.Поливанов, Э.Бенвенист, А.А.Реформатский, Ф.М.Березин, В.А.Звегинцев, В.И.Кодухов және т.б.). Нәтижесінде әр лингвистикалық арнаның өз даму принциптерін сұрыптауға болатын ұстанымдар желісі анықталып, жалпы ереже – «тіл атаулының барлығына тән, күллісіне ортақ жалпы заң»; жалқы ережелер – әрбір тілдің өзіндік даму ерекшеліктерін сипаттайтын нормалар болып есептелді. Екі бағыттың да тіл білімі үшін маңыздылығын айғақтаған тілшілер кез келген тілдің «қоғамдық құбылыс ретіндегі жалпы адам баласының тілін сипаттайтын жалпы заңдылықтарымен» қатар «нақтылы бір тілдің өзіне тән, оны басқа тілдерден бөліп қарауға мүмкіндік беретін жеке заңдарын ажырата білу қажеттігіне» [Аханов К., 1993, 77, 451, 456 б.] баса назар аударды, сондықтан бүгінгі күні олар жеке тілдік фактілерді жалпы тіл табиғатын да, қызметін де, өзге құбылыстармен байланысу принциптерін де түсіндірер мәселелер қатарында қарастырған дұрыс деп есептейді. Пәлсапалық таным ұғымдарымен тығыз байланыста, соның бір бөлігі ретінде дүниеге келген тіл туралы ғылымның қазірде қазақ топырағында қалыптасу ерекшелігін айқындау, даму бағыттарын саралау, әлемдік лингвистиканың концептуалды тұжырымдарымен сабақтастығын, өзіндік үлесін талдау қажеттігі сол байланыстың уәжді жалғасы болып табылады.

Тіл туралы ғылымның тарихи қалыптасуы мен теориялық дамуы алуан түрлі ұғымдардың да лингвистика шеңберінде қолданыс табуына себепкер болды. Өзге ғылымдармен тығыз байланыс құрай отырып, тіл білімі пәлсапалық, қоғамдық, психологиялық терминдерді тілдік із-

деністерге арқау етіп, ғасырлар тоғысында жаңа міндеттер шешу мүмкіндігіне ие болды, соның арқасында қазір лингвистика пәнаралық шекараларды жаңаша белгілеумен қатар, ғылыми тұтасудың да өзгеше үрдісін қамтамасыз етіп отыр. Бұл процестердің астарында «адамзат болмысын» ерекше қабылдау, «қоғамдық қатынастарды» жан-жақты түсіну, «ғылыми зерттеу мүмкіндіктерін» жаңа бағытқа жұмылдыру әрекеттері байқалады. Бүгінгі күні көкейтесті ұғымдар қатарын толықтырған «тілдік парадигма» тіркесі де сол үзілмес байланыстар тізбегінен орын алуда. «Парадигма» – салыстырмалы түрде тек кейінгі жылдары ғана қажеттілік тудырған концептілердің бірі» [Демьянков В.З., 2006, 15 б.] деп көрсетілгендей, аталмыш терминнің қалыптасуы мен өзектелуі ғылыми сұраныстың салдарын құрайды. Атропоцентристік бағыттың өріс алуымен, тіл тарихының зерделенуімен әрі танымдық ұстанымдардың маңыздылығымен айғақталар бұл ұғымның мағыналық болмысы бірден айқындала қойған жоқ. Оған дәлел ретінде В.З.Демьянков ұсынған шолуға назар аударуға болады. «Парадигма» «еуропа ғылымында», нақтырақ айтқанда, роман, герман топтарында, орыс тілдерінде жүйелі түрде тек бір мағынада қолданылмаған. Ол алғашында латын тіліне грек тілінде жарық көрген теологиялық жазбалар мен риторикалық еңбектер арқылы енген. Аталмыш ұғым бастапқы кезде «жағымды, жағымсыз мысалдардың айтылуы»; «өмірден алынған үлгілер» (итальян тілінде); «жүйе» және «заңдылық» (испан тілінде) деген сөздермен ұштаса беріліп келсе, кейін француз сөздіктерінде «мысал», ағылшын тілінде жазылған лексикографиялық зерттеулерде «үлгі немесе модель», «жалпы түсінік яки концепт», «лексеманың сөз түрлену мүмкіндіктерін айқындар септелу формалары» деген мағыналарда қарастырылған екен» [Демьянков В.З., 2006, 16-18 б.]. Осыған ұқсас сипаттағы түсініктемені орыс тілінде де кездестіруге болатынын атап өткен автор парадигма ұғымының жаңа белесін Т. Кун есімімен сабақтастырды, ал басты белгілерін «кундық мағына» тұрғысынан талдап көрсетті. Айталық,

• бұл көзқарастар жүйесі *жалпы көпшіліктің* сұранысын өтей алатындай болу керек;

• әр парадигманың жақтаушылары бір ғылыми тәжірибеге немесе ережеге сүйенуге тиіс;

• ғылыми қалыпқа сәйкес, нәтижелер бір негізде орындалуы қажет, яғни парадигманың бір өкілі қол жеткізген нәтиже өзгелермен салыстырылғанда қайталанып, жалпылаушы, нақтылаушы не болмаса жоққа шығарушы сипатқа ие болғаны дұрыс; демек, парадигма жинақталушы қор қызметін атқарса, оның өкілдері сақталатын хабарды жаңа деректермен толықтыратын функцияны жүзеге асыру керек;

• бір парадигма көлемінде міндеттер өзіне дейінгі жетістіктерге сүйену мақсатында дәлелді жолмен айғақталуы қажет;

• ғылым социологиясына сай, бір парадигма көлемінде зерттеулер жүргізген ғалымдар арасындағы қарым-қатынас қажеттілігі дәйектелуі керек [Демьянков В.З., 2006, 26-27 б.]

В. З. Демьянков парадигманың жасалуына аса қажет факторлардың ішінде әсіресе Т. Кунның «ғылыми қауымдастық» деген тіркесіне баса назар аударды. Бұл мәселе төңірегінде пікір айтқан ғалымдардың бірі Е. С. Кубрякова болды. Ол ғылыми және ұлттық мектептер мен одан туындайтын бағыттар қатарында тіл тарихында орын алар әртүрлі парадигмаларға зейін қою ғылыми көпшіліктің үлесін бағалаумен астасатынын дәлелдеуге тырысты. «Тіл теориясы аясында байқалар ағымдық және бағыттық ерекшеліктерге қарамастан, бұл зерттеулердің шын мәніндегі жаңа өзгерістерді түсінуде, ең бастысы, теориялық лингвистиканың адамдық факторды өзектеудегі орнын айқындап көрсетуде атқарар маңызы зор» [Кубрякова Е.С., 2006, 5 б.], -дей келе, зерттеуші білім парадигмасының лингвистика тарихындағы үлесіне, тіл туралы көзқарастарды жүйелеудегі қажеттілігіне, сол сияқты тіл хақындағы жаңа шындыққа негіз болар болмысына көңіл бөлді, сондықтан парадигма негізінде дамитын идеяларды ол келесі үлгіде топтап берді:

• парадигма нақты ғылым саласында қол жеткізген нәтижелерге сүйенеді;

• ол ғылыми қауымдастықтың сол нәтижелерді қабылдауын негізге алады;

• парадигма белгілі бір үлгі бойынша нақты мәселелер мен олардың шешімін модельдеу идеясын қолдайды [Кубрякова Е.С., 2006, 6 б.].

Аталмыш идеялардың жүзеге асуын тілші 6 сатыдан тұратын жүйелі қадамдар тізбегі ретінде айқындады, өйткені ғалым «тек олардың жиынтығы ғана қойылар проблема мен оның шешілу жолдары туралы көзқарасты қалыптастыра алады», - деп тұжырымдады. Зерттеушінің айтуына қарағанда, парадигмалық өлшемдерге төмендегідей мәселелер жату керек:

• ғалым *парадигманың хронотопиялық шектер арқылы дәйектелуін* уәждеді, яғни белгілі бір ғылыми парадигманың дүниеге келуін анықтайтын маңызды көрсеткіштер қатарында уақыт пен орынның (мекенжайдың) немесе кеңістіктің ерекше қызмет атқаратынын атап өтті; соған қарамастан тарих қойнауына еніп, алыстап кеткен парадигмаларды автор салыстырмалы түрде ғана айқындау қажеттігін ескертті;

• парадигманың пайда болуын түсіндіретін *шарттар, алғышарттар және уәждер* болатынын дәлелдеген автор «еш нәрсе бос жерде дүниеге келмейді, нөлден басталмайды, барлық білім тарихи тұрғыдан шартталған және байланысқан негізде дамиды» деген қағиданы ұстанды;

• ғалымның пікіріне сәйкес, *көзделген мақсаттар мен міндеттер*, көп жағдайда, парадигманың аты мен бағыт-бағдарын нақтылайды екен;

• тілші парадигманы нақтылау барысында *талдауға негіз болған пәндік аялар мен нысандардың* да ескерілуіне мән берді**;**

• *қолданылатын әдіс-тәсілдер* арқылы автор парадигмалық тұжырымдардың ерекшелігін сұрыптады**;**

• тілші *эволютивті аспект арқылы немесе бағалау әрекетінің* көмегімен тіл білімі жаңа сатыға көтеріліп, тіл туралы деректер аса құнды сипаттамалар мен түсініктемелерге жол ашады деген көзқарасты ұстанды [Кубрякова Е.С., 2006, 9-13 б.].

«*Парадигма деп мен барлығы қолдайтын және белгілі бір уақыт аралығында ғылыми қауымға алдына қойылар міндеттер мен оларды шешу жолдарының моделін ұсынатын ғылыми жетістіктерді атаймын*» [Кун Т., 1977, 11 б.] деген Т. Кун тұжырымынан бастау алған бұл ұғым бүгінде лингвистикада бірде кең мағынасында қолданылса, бірде тар мағынада сипатталып келеді. Бірінші жағдайда ол көзқарастар, құндылықтар мен амалдар жиынтығы ретінде сөз болса, келесіде нақты бір міндеттерді шешу барысында пайдаға асатын үлгілер тұрғысынан сараланды, сол арқылы оның кең мағынадағы өзгешелігі сұрыпталды. Аталған екі парадигмалық мағынаның арасындағы үйлесімділік тіл жүйесінің белгілерін сипаттауда, адамның сөйлеу әрекетін түсіндіруде және осы міндеттерден туындайтын өзге де құрамды бөліктерді айқындауда ерекше қызмет атқарары сөзсіз, сондықтан қазір кейбір ғалымдар «парадигмалардың ауысуы» мен «ғылыми прогресс» тіркестерін синоним ретінде пайдаланады және оның өзегін тек жаңа идеялардың тууымен емес, оны қолдаушы жақтастарының сенімімен байланыстырады [Демьянков В.З., 2006, 34 б.]. Тіл біліміндегі мұндай идеялардың негізінде тіл туралы мәліметтер, тілдік білімінің жинақталу, сақталу қоры әрі жүзеге асу нормалары көрініс табатындықтан, «...білім парадигмасының нақтыланған ұғымы лингвистикалық тарихнамаға да негіз бола алады деген ойдамыз, сөйтіп, тіл туралы көзқарастарды жүйелеу әрі тілді сипаттау амалдарының жемісті болуын анықтау нәтижесінде тіл шындығын табу, түсіндіру мүмкіндігі пайда болады. Лингвистикадағы әр жаңа білім парадигмасының мәні де сол арқылы анықталады, яғни белгілі бір уақытқа дейін назардан тыс қалып келе жатқан не болмаса толық түсінбеген яки түсініктеме, сипаттама берілмеген тіл өзгешеліктерін, белгілері мен аспектілерін ашатын шындықты бақылап табумен дәйектеледі» [Кубрякова Е.С., 2006, 5 б.]. В. З. Демьянковтың парадигманы «белгілі бір идеялардың үстемдігі» [Демьянков В.З., 2006, 28 б.] , -деп тұжырымдауы да сондықтан болар. Осы тұрғыдан автор идеяның әрі жаңа ұғымдармен, әрі бұрыннан таныс мәліметтерді қайта ой елегінен өткізумен толығатынын ескертеді.

Кез келген ғылыми парадигмаға арқау болар тұжырымдар мен теорияларға, олардың қалыптасу, даму тарихына назар аударатын болсақ, әр уақытта арнайы заңдылықтардың сақталатынына көз жеткізу қиынға соқпас. Бір кезеңде өмір сүріп, бір мақсатта еңбек етіп, зерттеулер жүргізген ғалымдардың ортақ мүддеге бағытталуы, тіл туралы ізденістерін тоғыстыруы, шын мәнінде, ортақ парадигмалардың дүниеге келуін айғақтайды, себебі алуан түрлі теориялық тұжырымдардың бастауында тілдік деректермен қатар, сыртқы күштердің де ықпалы айқын сезіледі, сол арқылы пәнаралық сабақтастық ұстанымдары да жүзеге асырылады. Қоғамдық, идеологиялық шарттар, халықтық дәстүрлер мен мәдени құндылықтар, халықаралық қатынастар және өзге де толып жатқан факторлар әр тарихи дәуірдің өз заңдарын орнатады, сондықтан қоғамдық құбылыстардың бірі ретінде танылған тіл де бұл өзгерістерден сырт қала алмайды, керісінше, олармен тығыз байланыста, үзілмес бірлікте дамып отырады. Е. С. Кубрякова бөліп көрсеткен парадигмалық өлшемдердің әрқайсысында сол қатынастардың белгісі аңғарылады. Хронотопиялық көрсеткіштермен қатар қолданылатын алғышарт, мақсат, нысан, әдіс, бағалау ұғымдарының қайқайсысы да ғылыми көпшіліктің бірлескен әрекетін сипаттауға негізделетіндіктен, кез келген тіл ғылымындағы білім парадигмасын белгілі бір теориялардың даму кезеңдерімен, олардың парадигмалық «қауымдастықтарымен» анықтаған маңызды. Нәтижесінде қазақ тіл білімінің даму кезеңдерін теориялық тұжырымдардың қалыптасу ерекшеліктерімен байланыстыра дәйектеуге болатыны сөзсіз. Бұл – лингвистикалық білім парадигмасын топтаудың аса құнды бағыттарының бірі.

Осы қатарда парадигма мен идея ұғымдарының тоғысын зерделеген В. З. Демьянков, Рудзка-Остиннің пікірі негізінде, когнитивтік лингвистиканың дамуын өзектеген алғышарттарды бұрынғы идеялардың қайта жаңғырып, жаңа сипатқа ие болуымен біріктіре түсіндірді. Мәселен:

• тіл – өзге салалармен тығыз байланыс құрайтын адамға тән когнитивтік белгілердің бірі, сондықтан ол пәнаралық зерттеулердің нысаны ретінде психологиялық, мәдени, әлеуметтік, экологиялық факторларды бейнелей алады;

• тілдік құрылым «концептуализация» үдерісіне тәуелді, өйткені ол адамның өзін және қоршаған әлемді меңгеруі, оның сыртқы дүниеге қарым-қатынасы сияқты тәжірибелерінің нәтижесі болып табылады;

• тілдік бірліктер, сонымен қатар, категоризация процесіне қатысты, олардың басым бөлігі метафоралық не болмаса метонимиялық сипатқа ие;

• грамматика семантика ұстанымдарымен уәжделген; басқаша айтқанда, тілдің граматикалық ерекшеліктері адамның оны мағыналық тұрғыдан қолдануынан туындайды;

• тілдік бірліктің мағынасы – концептуалды құрылым, ол әлеуметтік негізде осы бірлікпен байланысады; ал бұл байланыс әр тілдің өзгешелігін айқындайтын физикалық кеңістіктегі бейнелі ассоциацияларға негізделеді;

• мағыналар білім құрылымына сәйкес келетін терминдер арқылы беріледі (айталық, «концептуалды салалар», «қарапайым үлгілер (модельдер)» т.б.), оның ішінде негізгі және қосымша құрылымдар да бар;

• айтылған мәліметтерге сүйенер болсақ, синтаксис, морфология, фонология, лексикон, семантика және т.б. бір-біріне тығыз байланысты болғандықтан, ешқайсысы тілден тыс жатқан білімнен бөлек қарастырылмайды [Демьянков В.З., 2006, 30-31 б.].

Парадигма арқылы енген ұғымдар «жекеленген теориялардың емес, барша ғылым атаулының жетістігіне айналады», яғни, айталық, тілдің танымдық қызметін айқындайтын көзқарастардың эволюциялық болмысы да бүгінгі когнитивтік ұстанымдардың негізін қалаумен қатар, адамзат санасының тілмен сабақтаса сұрыпталатын әрекетін жаңа қырынан түсінуге, оны коммуникативтік немесе функционалды лингвистика мәселелерімен ұштастыра талдауға жол ашады.

Тіл біліміндегі танымдық бағыттың өзектелуіне тек осы күнгі тұжырымдамалар жемісі ретінде ғана емес, тарихи қалыптасудың, дәстүрлі дамудың үлгісі деп қарағаны дұрыс. Адам баласының тұрмыс-тіршілігімен, үздіксіз өсіп-жетілуімен анықталар білім парадигмасының маңызды бөлшегі болып табылатын когнитивтік зерттеулер әр кез ғалымдардың назарында болды, өйткені адамның лингвокреативті әрекетінде оның шығармашылық тұрғыдан ескіні жаңғыртар, жаңаны тудырар танымдық қабілеті көрініс табатыны ескерілді. Бұл жағдайда зерттеушілер «концептуалды интеграция процесінің универсалды сипатына» [Лузина Л.Г., 2006, 46 б.] зейін қояды. Осындай аса қажет алғышарттар қатарында Е. С. Кубрякова сөз таптар теориясының когнитивтік негіздерін де зерделеп көрсетеді. Оны автордың 2004 ж. жарық көрген «Тіл және білім: Тіл туралы білімді жинақтау жолында: Сөз таптары когнитивтік тұрғыдан. Әлемді танудағы тілдің қызметі» [Кубрякова Е.С., 2004, 560 б.] атты еңбегі дәлелдейді. Тілдің күрделі табиғаты күрделі зерттеулердің дүниеге келуін айғақтайды, дәлірек айтқанда, бұл мәселені әр дәуірде тек бір жақты қабылдау мүмкін емес, ол үшін білім мен тәжірибе, пайым мен зерде, жады мен зейін қажет.

Қазақ тіл білімінің жекеленген тұжырымдарын да тілтаным теориясының қалыптасу бастамасы ретінде қарастыру бүгінгі күнгі когнитивтік зерттеулердің тың бағыттарын зерделеу, олардың қазақ топырағына тән даму сатыларын айқындау міндеттерін сұрыптауға септігін тигізіп отыр. Тіл табиғатын адамның танымдық әрекетімен байланыстыра талдаған тұжырымдардың қай-қайсысы да психофизиологиялық, әлеуметтік және этнотанымдық мәселелердің үйлесімді сабақтасуына негізделеді. Зерттеушілер назарына іліккен тілдік фактілердің көпшілігі лексикалық бірліктердің мағынасын анықтау, оларды халықтық пәлсапамен тығыз қарым-қатынаста пайымдау, ат қою процесінің танымдық негіздерін таразылау, адамның шығармашылық қабілетін жеке биологиялық мүмкіндіктерімен әрі өмірден көрген-түйгенімен байланыстыру, тіл тарихы мен тілдік категорияларды адамзат танымынан өрбіте түсіндіру, сол арқылы жекеленген тұлғалардың пікір-көзқарастарын зерделеу, оларды ой мен когниция, жады мен зерде, зейін мен білім жемісі деп қарау арқылы шешімін тауып отыр. Қазақ тілтанымының өзегін адамзатттың өмір сүру, қоғамда тіршілік ету ұстанымдары, жеке этностық құндылықтары мен мәдени нормалары құрайды. Оған дәлел ретінде XX ғасырдың бас кезінен күні бүгінге дейін дамып келе жатқан лингвистикалық ұстанымдарға көңіл аударған дұрыс.

«Тілдің тарихын білу деген сөз – оның өніп-өскен жолын білу деген. Демек, тіліміздің сонау ұзақ жолда қандай өзгерістерге ұшырағанын, оған неге ұшырағанын білу керек. Бұрынғыны білу жай әншейін мақсат емес, тілді меңгерудің бір амалы» [Жұбанов Қ., 1999, 119 б.], - деп қазақ тіл ғылымының қалыптасу тарихын зерделеген Қ. Жұбанов пікіріне сүйенер болсақ, тілдің «өніп-өскен» негіздерін бағалау арқылы тіл ғылымының өзекті мәселелері өз шешімін табары анық. Бүгінгі таңда қазақ тіл білімінде ерекше көңіл бөлініп, тыңғылықты зерттеулерді қажет етіп жүрген проблемалардың бірі және бірегейі – қазақ тіл білімі теориясының қалыптасу тарихы, әртүрлі лингвистикалық салалар бойынша даму ерекшелігі, әлемдік деңгейде алар орны мен қосар үлесі. Қазақ зерттеушілері жеке тілдік фактілермен ғана шектелмей, «тіл философиясының» маңызды мәселелеріне назар аударды, лингвистиканың ғылымаралық «потенциалын» нысанға алып, адамзат тілінің табиғи болмысын өзге құбылыстармен байланыста зерделеуге тырысты. «...ескіні миллиондаған адам баласының миы, ойы жасаған» [Аманжолов С., 2002, 33 б.] деген С. Аманжолов тұжырымына сай, жеке тұлғалардың дүниетанымы адамзат тілін универсалды немесе әмбебап құрал ретінде қабылдауға мүмкіндік беріп, тіл білімі нақтыланған, бір жүйеге түскен теориялық бағыттар тоғысында ғана емес, сол теориялардың дамуына түрткі болған, солардың бастамасын құраған ғылымның ішкі рефлекстік негіздерін талдау арқылы да зерттеле бастады. Ішкі ғылыми рефлекстердің қалыптасуы объективті және субъективті уәждерден туындайтын диалектикалық дамудың нәтижесі болып табылса, ғылыми ұстанымдардың негізінде қоғам, заман, уақыт сияқты өлшемдер мен зерттеушінің жеке танымдық, логикалық, пәлсапалық пайымдары көрініс тапты. Сол арқылы ғылым-

ның ішкі заңдылықтарын дәйектеуге бағытталған авторефлекстік принциптер, яғни зерттеушінің жеке тұжырымдары, екі түрлі амалдың үйлесімді сабақтасуымен түсіндірілер мүмкіндіктерге ие болады. Олар :

• ғылымның онтологиялық негіздерінен жоғары тұратын пәлсапалық рефлекстер арқылы тануға негізделген ерекшеліктер деп;

• тілшінің ғылыми мүмкіндіктерін толығымен жүзеге асыруға көмектесетін логика-методологиялық рефлекстер арқылы пайымдауға сүйенетін заңдылықтар, яғни кез келген ізденушінің ғылыми көзқарасын интра- және экстратанымдық факторлардың әсерімен, нақты ғылыми дәстүрдің ықпалымен дамыта талдау ретінде қарыстырылу.

Тілдік тұжырымдарды зерттеу барысында жоғарыда аталған екі ерекшелік те ғылыми-теориялық негізде қолданысқа енсе, онда ғылыми таным арқылы белгілі бір зерттеушінің ғылыми мұрасын талдап жүйелеу міндетін де жан-жақты жүзеге асыруға болады. Бұл жағдайда дәйекті талдаулар өзара тығыз байланысқан екі кезең арқылы сұрыпталады. Нәтижесінде авторлық бейне мен оның идеялық тұлғасы келер ұрпақ санасында тиісті бағасын ала алады. Ендеше:

• тұжырымды ұғып түсіну ;

• оны логикалық амалдар негізінде талдап анықтау бағыттарының өз

деңгейінде ұйымдастырылуы аса маңызды болғандықтан, лингвистикалық фактілер нақты ғылыми мәтіндермен айғақтала берілгені абзал, яғни тұжырымды дұрыс қабылдаудың өзегі ретінде мәтінмен тиянақты жұмыс істеу, оның идеялық мазмұнын түсіну нормалары басшылыққа алынуға тиіс. Ғалымдар мәтінді түсіне білудің төмендегідей деңгейлерін ұсынады:

• мәтін арқылы берілетін хабарға мән беру;

• логикалық түсінудің шарттары мен жағдайларын есте сақтау;

• ұғымдардың жалпы логикалық әлемін негізге алу;

• автор өмір сүрген дәуірдегі (кезеңдегі) мәдени-рухани сабақтастық мәселесіне ерекше көңіл бөлу [Постовалова В.И., 1982, 10 б.].

Белгілі бір лингвистикалық тұжырымды түсінуді, оның ішкі идеялық мазмұнын ұғынуды мақсат еткен алғашқы кезең де, ең алдымен, мәтінмен жұмыстың жолға қойылуынан басталады. Оның ерекшелігі – автордың пікірлеріне саналы түрде баға беру, айтар ойына тереңірек үңілу, сол арқылы ғылыми дәйектелген тұжырымға жол ашу. Бұл ретте пәлсапалық герменевтика проблемаларын зерттеген П. П. Гайденконың: «егер данышпан шығармасында саналы бастауға қарағанда ішкі сезімталдылық басым түсетін болса, зерттеуші шығармасында, керісінше, саналы ой-пікірлер бірінші кезекке қойылуы керек...» [Гайденко П.П., 2002, 138 б.] деген пікіріне жүгінер болсақ, екі жақты дамып отыратын өзге қатысымдық жағдайларға қарағанда, герменевтикалық жағдайда тек бір жақты процесс байқалады, себебі әр басқа тарихи-қоғамдық кезеңдерде өмір сүретін автор мен зерттеушінің өзара араласуы не пікір алмасуы мүмкін емес. Тұжырымның авторы мен оны зерттеуші әр кезеңнің өкілдері болғандықтан, олардың байланысу мүмкіндіктері логикалық немесе логикадан тыс дамитын пайымдарға, толық яки жекеленген қабылдау формаларына негізделе ұштасады. Толық қабылдаудың негізгі түйіні логикамен сабақтасса, қосымша реңктері эмоционалды көңілкүйге, ішкі дауысқа, сезу қабілетіне байланысты болады. Бір жақты қабылдау кезінде зерттеуші автордың ішкі ұғымдық кеңістігіне бойлай, оның мазмұндық, идеялық пәлсапасымен тұтаса, жеке субъективті ерекшелігін сезіне әрекет етеді. Ол үшін, «... олар ортақ қасиеттерге ие болу керек. Ондай бастамаға негіз ретінде олардың ортақ логикалық әлемі немесе адамзаттық ақыл-ойы алынады...» деп В. фон Гумбольдт тұжырымдарын зерттеуші В.И.Постовалова атап көрсеткендей, автор мен іздеушіні байланыстыратын ортақ канондар, логикалық ұғымдар қабылдауды жеңілдетіп, маңызды қағидаларды тереңінен түсініп талдауға мүмкіндік береді.

Екінші кезең ғылыми тұжырымның идеялық мазмұнын ашуға, оның құндылығын, өзектілігін айғақтауға бағытталады. Бұл кезде зерттеу нысанын құраған тұжырымдарды лингво-танымдық тұрғыдан дәл түсіну үшін ғылыми ізденістердің бағытын, олардың логика-әдіснамалық құралдарын жүйелеу қажет болады, сол себепті аталмыш кезеңде жалпы болжамдар нақты фактілермен дәлелденіп, маңызды лингвистикалық қорытындылар, ғылыми тұжырымдамалар жасалады. Нәтижесінде белгілі бір автордың концепцияларын талдау үш түрлі бағытта жүзеге асады:

• *«ішкі концептуалды» бағытқа* негізделе, бұл кезде белгілі бір автордың концепциясын зерттеуге бағытталған ізденістер тек баяндаумен шектеледі, сондықтан жаңалықтар деңгейі авторлық тұжырымның негізінде ғана анықталады;

• *«концепциядан жоғары тұратын» бағыт* бойынша, керісінше, авторлық тұжырымдарды негізге ала отырып, оның тың концептуалды құндылығына зер салу мақсат етіледі, сол себепті кез келген ой түйіні зерттеушінің субъективті талдауына еркіндік беріп, тұжырым дайын қалпында ғана емес, астарлы не аяқталмай қалған пікірлер тоғысында дамытылады, сол арқылы олардың ғылым үшін маңыздылығы айқындалады;

• *«концепцияаралық» бағыттың* ерекшелігі – тұжырымдардың кей бөліктері сыни сипатта зерттеушінің өз теориясымен салыстырыла беріледі, сөйтіп айтылған пікірге талдау жасауда ізденуші толық еркіндікке ие болады. Мұндай бағыт ғылымда сабақтастықты сақтауға мүмкіндік береді. [Постовалова В.И., 1982, с. 7].

Аталған амалдар тіл ғылымында өзіндік қол-

таңбасымен орын алған ғалымдардың зерттеулерін жаңа қырынан танып білуге септігін тигізетін әдіс-тәсілдер қатарын құрайды, өйткені кез келген автор тұжырымын уақыт таразысынан өткізе талдау, оның кешегі көрегендігін бағалау және бүгінгі мүмкіндіктерін сұрыптау қазіргі лингвистиканың маңызды мәселелерінің бірі және бірегейі болып саналады. «Тіл фактілерін тарихи тұрғыдан зерттеудің ғылым үшін үлкен мәні бар. Өйткені қандай құбылыстың, фактінің болмасын өткенін, тарихи даму жолдарын білмей тұрып, оның қазіргі күйін, сырын жете білу мүмкін емес...» [Қордабаев Т., 1991, 7 б.], - деп тілші Т. Қордабаев атап көрсеткендей, тіл ғылымының диахронды даму сипаты әртүрлі лингвистикалық тұжырымдардың дүниеге келуімен, олардың уақыт өте жаңғырып қайта толықтырылуымен және жаңа қырынан айқындалуымен ерекшеленеді. Тарих қойнауына енген XX ғасырдың I-II жартыларын қазақ тіл білімінің ғана емес, жалпы теориялық ұстанымдардың да қалыптасу кезеңі ретінде қарастыру жекеленген пікірлердің өміршеңдігі арқасында жүзеге асып отыр. Қазақ тілшілерінің пікірлерін классикалық құрылымдық үлгімен қоса, терең пәлсапалық, танымдық, психологиялық және әлеуметтік сипатта талдау қажеттілігі де уақыт өзі әкелген талаптардан туындады, сол себепті «*концепциядан жоғары тұратын*» және «*концептаралық*» бағыттарды ұстана келе, тілдердің жалпы даму заңдылықтарын басшылыққа алған лингвистикалық әлемде тіл атаулыны адамзат жаратылысының құралы деп қарастыру, оның функционалды-семантикалық ерекшеліктерін жан-жақты зерделеу, оны адам табиғатымен әрі өзге құбылыстармен тығыз байланыста анықтау қазақ тіл біліміндегі ауқымды ғылыми мұраның еншісін құрайды деп тұжырымдауға болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Аманжолов С. Қазақ тілі теориясының негіздері. – Алматы: Научно-издательский центр «Ғылым», 2002. – 368 б.

2. Аханов К. Тіл білімінің негіздері.- Алматы, «Санат», 1993. – 496 б.

3. Гайденко П.П. Познание ценности.// Субъект, познание, деятельность: к 70-летию В.А.Лекторского. – М.: Канон: Реабилитация, 2002. -720 с.

4. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. – М., 1985, Блумфильд Л. Язык. – М., 1968, Соссюр Ф.де. Заметки по общей лингвистике. – М.: Прогресс, 2000. – 280 с., Бодуэн де Куртенэ И.А.Труды по общему языкознанию. Т.1, 2. – М., 1963. – 388 с., Поливанов Ю.Д. Труды по восточному и общему языкознанию. – М., 1991, Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Изд. «Прогресс», 1983. – 168 с.; Реформатский А.А. Введение в языкознание. –М., 1999. – 536 с., Березин Ф.М. История лингвистических учений. – М.:Высшая школа, 1975, Звегинцев В.А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. Часть 1, 2. – М., 1960, Кодухов В.И. Общее языкознание. – М., 1982.

5. Демьянков В.З. Термин парадигма в обыденном языке и в лингвистике. // Парадигмы научного знания в современной лингвистике: Сб.науч. трудов./ РАН.ИНИОН. Центр гуманит.науч.-информ. исслед. Отд.языкознания; Редкол.: Кубрякова Е.С., Лузина Л.Г. и др. – М., 2006. – 164 с. – С.15-41.

6. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы. «Ғылым», 1999. -581 б.

7. Кубрякова Е.С. Понятие «парадигма» в лингвистике: Введение. // Парадигмы научного знания в современной лингвистике: Сб.науч. трудов./РАН. ИНИОН. Центр гуманит.науч.-информ.исслед. Отд. языкознания; Редкол.: Кубрякова Е.С., Лузина Л.Г. и др. – М., 2006. – 164 с. – С.4-15.

8. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М., 2004. – 560 с.

9. Кун Т. Структура научных революций. – М., 1977. – 300с.

10. Қордабаев Т. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: «Рауан», 1991. – 256 б.

11. Лузина Л.Г. О когнитивно-дискурсивной парадигме лингвистического знания. // Парадигмы научного знания в современной лингвистике: Сб.науч. трудов./РАН. ИНИОН. Центр гуманит.науч.-информ.исслед. Отд.языкознания; Редкол.: Кубрякова Е.С., Лузина Л.Г. и др. – М., 2006. – 164 с. – С. 41-49.

12. Постовалова В.И. Язык как деятельность. Опыт интерпретации концепции В.Гумбольдта. – М.: «Наука», 1982. – 222 с.

UDK 811.16

Sapargaliyeva Dinara Dimiukyzy
Master of Arts
Teacher of Department of Foreign Philology and Translation Studies
K.Zhubanov Aktobe regional state university

SOME FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS FORMATION IN RUSSIAN

Түйін. бұл мақала орыс тілінің фразеология мәселелері мен фразеологиялық бірліктердің қалыптасу ерекшеліктерін зерттеуге арналған. Мақалада Ж.Қоныратбаева, Т.Ж.Мықтыбаев, В. В. Виноградов, М. Н. Копыленко, В. П. Жуков сияқты қазақстандық және ресейлік ғалымдардың көзқарастарына баса назар аударылды.

Түйінді сөздер: фразеология, фразеологиялық бірліктер, фразеологизмдер, фразеологиялық айналымдар, «еркін» сөз тіркестері, стилистикалық қабат.

Резюме. данная статья посвящена изучению проблемы фразеологии и особенностям образования фразеологических единиц в русском языке. Основное внимание в статье уделено взглядам казахстанских и российских ученых, таких как Ж.Коныратбаева, Т.Ж.Мыктыбаева, В. В.Виноградов, М.Н. Копыленко, В.П. Жуков и другие.

Ключевые слова: фразеология, фразеологические единицы, фразеологизмы, фразеологические обороты, «свободные» словосочетания, стилистический пласт.

Summary. this article is devoted to the study of the problem of phraseology and features of phraseological units formation in Russian. The article focuses on the views of Kazakh and Russian scientists such as Zh.Konyratbayeva, T.Zh.Myktybayev, V. V. Vinogradov, M. N. Kopylenko, V. P. Zhukov and others.

Keywords: phraseology, phraseological units, phraseologisms, phraseological turns, «free» phrases, stylistic layer.

Many articles, books, dissertations have been written about phraseology, and interest in this area of language does not dry up, neither researchers nor those who is just partial to the word. The accuracy of the formula is confirmed,

expressed at the dawn of the century by the famous Danish linguist Otto Espersen, who called the phraseology «despotically capricious and an elusive thing.» The fact is that there are integers in the language in addition to words word complexes, which are sometimes identical to the word, but more often are

it is a unique linguistic phenomenon, characterized by a bright expressiveness, imagery and emotionality, serves for us the reason to explore this particular section of stylistics. However phraseology as a set of all stable expressions in one or another language is too broad a field.

Phraseology is an expression with a certain content of words that in this combination have a different meaning than when these words are used separately. In other words, phraseology can be called a stable expression.

Phraseology studies the nature of phraseological units as special language signs, develops the principles of distinguishing phraseological units, their meaning, properties of structural and semantic stability, morphological and syntactic structure of the components of phraseological units, methods of classification, their expressive color, stylistic significance of phraseological units, considers the sources and ways to replenish the phraseological Fund of the language, studies the issues of phraseography – descriptions in dictionaries.

Phraseology studies the systematic organization of phraseological composition and the relationship of phraseological units with other units of the language, primarily with words. The tasks of the systematic study of the phraseological composition includes the description of miraservice and lexicographically synonymy, and antonymy, thematic groups, identification of patterns of fazoobrazovanie (education idioms) and phraseological derivation – the formation of new meanings of idioms.

The subject of phraseology as a branch of linguistics are research of categorical features of phraseological units based on which the main features of phraseology are highlighted and the question of the essence of phraseological units as special units of the language, as well as the identification of regularities of phraseological units functioning in speech and their processes education. However, in the presence of a single subject of research and, despite numerous detailed developments of many issues phraseology to date, there are different points of view on the fact that what is phraseology, what is the scope of phraseology of the Russian language. Lists phraseological units of the Russian language offered by various scientists are so they differ from each other, which can be said with good reason about different, often directly opposite, even excluding each other views on the subject of research

and about the diversity and confusion in the scientific terminology used to refer to the corresponding concepts.

Phraseological units are one of the strongest linguistic means showing aesthetic taste of the people in overcoming the need of the language of fiction. In research Zh.Konyratbayev discusses the general characteristics of phraseological units in the Kazakh prose of the early twentieth century, especially the thematic-semantic, periodical design, stylistic use. The author classifies phraseological units in the language of Kazakh prose of the early twentieth century in the general sense and into thematic groups depending on the speaker's words. [Konyratbayeva Zh., 2002, p.30].

Over the past 15-20 years, works that have studied phraseological units in Kazakh and English have been published. Thus, based on the materials of the Kazakh and English languages, T.Zh.Myktybayeva considered in detail animalistic phraseological units that reflect the national color, artistic system, and all the beauty of a particular language. [Myktybayeva T.Zh., 2005, p.132].

Phraseologism as the main unit of phraseology can be compared with the main unit of lexicology – the word, and also contrasted with it. The word zelenogorova language unit, and idiom – redelineation, both these units are characterized by integer values, i.e. the value that applies to the entire word or the entire idiom as a single unit.

Like words, phraseologisms are reproduced ready-made, and not created every time again (this property is called reproducibility); they have a meaning, that is, they name certain objects, actions, phenomena, signs of action, States; they can be unambiguous and multi-valued.

This also explains the lack of clarity in understanding the tasks, goals, and essence the term "phraseology", and the fact that there is no sufficiently specific unified classification of phraseological turns of the Russian language in terms of their semantic unity. Although the most common (with callouts and the classification of V.V. Vinogradov is considered as an additional one [Vinogradov V.V., 1977, p. 213].

That is why in the Russian phraseological system there is much only it begins to be studied. Summarizing a wide range of views on phraseology, you can note the following. There are two distinct trends in modern linguistics research. The first direction of the starting point has the recognition that phraseology is a unit of language that consists of words, that is, by the nature of the phrase. At the same time, some scientists express the idea, that the object of phraseology is all that is really possible in a given language specific phrases, regardless of the qualitative differences between them. For example, M. N. Kopylenko believes: "Phraseology covers everything combinations of lexemes that exist in this language, including so-called "free" phrases" [Kopylenko M. N., 1972, p.83]. On the other hand, only phraseology objects within the boundaries of this direction are recognized some categories and groups of phrases that stand out from all there is a special peculiarity in speech. Depending on which signs are taken into account when selecting such phrases, and the composition of such units in the language is determined. Only these "special" ones phrases and can be called phraseological units. Among the works, reflecting this understanding of the scope and composition of the phraseology of the Russian language, these include, for example, the works of V. P. Zhukov [Zhukov V. P., 1980, p.165]. In both cases phraseology is recommended to be considered as a contamination of word features and phrases, emphasizes the homonymy of phraseology and related to it by the structure of the phrase.

The second direction in Russian phraseology proceeds from the fact that phraseology is not a phrase (either in form or content), it is a unit of language that does not consist of words. The object of phraseology is expressions that are only genetically the essence of a phrase. These expressions are contrasted with phrases, since they differ qualitatively from them. Phraseology is studied as a unit of language that has a certain form, content and features of use in speech. The composition of the phraseology is formed from the same type of categorical units. The history and etymology of each phraseology is studied in a non-linear dependence on the degree of semantic fusion of components and desemantization of words in phrases.

Phraseological units have several important features and attributes:

1. Phraseology is a ready-made language unit. This means that the person who uses it in his speech or in writing, extracts this expression from memory, and does not invent it on the go.

2. They have a permanent structure.

3. You can always find a synonym for a phraseology (sometimes an antonym).

4. A phraseology is an expression that cannot consist of less than two words.

5. Almost all phraseological units are expressive, encouraging the interlocutor or reader to show bright emotions.

Each phraseology has one main function-it gives the speech brightness, liveliness, expressiveness and, of course, to Express the author's attitude to something. To imagine how much speech becomes brighter when using phraseology, imagine a humorist or writer making fun of someone with the use of phraseology. The speech becomes more interesting.

Classification of phraseological units by style is a very important feature of them. In total, there are 4 main styles of stable expressions: interstitial, bookish, colloquial, and colloquial. Each phraseology belongs to one of these groups, depending on

its meaning.

Colloquial phraseology is the largest group of expressions. Some believe that interstitial and colloquial phraseological units should be included in the same group as colloquial ones. Then there are only two groups of stable expressions: conversational and bookish.

Each style of phraseology differs from each other, and the most striking difference is demonstrated by book and colloquial phraseology. Examples: not worth a copper penny and a fool for a fool. The first stable expression is bookish, because it can be used in a work of fiction, in a scientific and journalistic article, in an official business conversation, and so on. While the expression «fool for a fool» is widely used in conversations, but not in books.

Book phraseologisms are stable expressions that are much more often used in writing than in conversations. They are not characterized by pronounced aggression and negativity. Book phraseology is widely used in journalism, scientific articles, and fiction.

Examples of phraseological units and their meanings:

1. In time, it means something that happened a long time ago. The expression is old Slavonic, often used in literary works.

2. Pull the rope-the value of a long process. In the old days, a rope was called a long metal thread, it was pulled out with tongs from a metal wire. It was a long and painstaking task to embroider the fabric on velvet. So, pulling the rigmarole is a long and extremely boring job.

3. Playing with fire – doing something extremely dangerous, "being on the edge".

4. To remain with the nose – to remain without something that I really wanted.

5. Kazan orphan is a phraseology about a person who pretends to be a beggar or a sick person, while having the goal of getting a profit.

6. You can't ride a goat – that's what they used to say about girls who couldn't be amused by jesters and buffoons on holidays.

7. Bring to light – expose the Commission of something unpleasant.

There are a lot of book phraseologisms.

We are closer to the position of N. M. Shansky, expressed in a number of his works. So, for example, the following definition of phraseology is given: "Phraseology, phraseological unit-General name of semantically non-free combinations of words that are not produced in speech (as similar to them in in the form of syntactic structures – phrases or sentences), and they are reproduced in it in a socially assigned stable state the ratio of semantic content and a certain lexicogrammatic composition. Semantic shifts in the meanings of lexical components, stability and reproducibility are interrelated universal and distinctive features of phraseology" [Shansky N. M., 1985, p. 132]

Phraseology has a number of essential features: stability, reproducibility, integrity of meaning, dissection of its composition (separate structure). Stability and reproducibility the concepts are contiguous, but not identical. All language units, stable, reproducible, but not all reproducible formations are endowed with stability.

Reproducibility is the regular repetition of language units different degrees of complexity. Proverbs and sayings are reproduced: word not a sparrow, will fly out – you will not catch; winged sayings: happy hours do not watch; compound terms and names: polar bear, nuclear reactor; proper phraseology: take in tow, ate a dog, etc.

Stability is the degree of semantic unity and indecomposability components. Stability is a form of idiomatic expression. So, phraseological units with integral unmotivated type value in the middle of nowhere "very far" are more resistant than the idioms motivated with the holistic value of type to spit anywhere – "so many smb., that no free space".

Integral meaning is the meaning of a phraseology that is difficult or it is impossible to deduce from the value of the forming parts; it is achieved complete or partial reinterpretation of components when they differ in meaning from the corresponding words of free use. An important feature of phraseology is its dissected structure, "superlative". So, phraseology RUB points and free the phrase "read a newspaper" is based on the same pattern "verb + noun in accusative case", are separately formed units and do not differ in their appearance.

In the stylistic relation to the phraseology very different from words. The main mass of words is stylistically neutral, which cannot be said about phraseological units whose main purpose is expression of various kinds ratings and the attitude of the speaker to the utterance. Can't exist a text consisting of only phraseological units.

Phraseological units of the Russian language can be divided into three main types stylistic layers. Most of them relate to colloquial speech: turn up your nose, put it in your belt. Such phraseological units are used mainly in everyday speech and have a rough-reduced stylistic shade: climb into the bottle, bast does not knit. One of the distinctive properties of colloquial phraseological units are education as a result of a metaphorical reinterpretation of the free phrases of the same lexical composition: to cast a fishing rod, etc. Interstitial phraseological units do not have any stylistic structure colors and are actively used in different styles of oral and written speech. This is a relatively small category of FE: at least, from time to time. Book phraseological units are characteristic of written speech and give it a touch of elation and solemnity; they are inherent in the main public-journalistic, official-business speech and fiction.

Book phraseologisms do not always have an expression of solemnity, they can also be stylistically

neutral. These are the phrases of foreign origin: to probe the ground.

Journalistic phraseological units are used in public policy literature. They contain a wide variety of vocabulary – from special technical to high, poetic. Scientific phraseological units are used in scientific works of all fields knowledge. Their main purpose is to communicate information and results, received by a particular branch of science. For scientific style phraseological units are characterized by the use of a large number of terms related to the relevant field of science, and abstract vocabulary. Even specific words are usually used in an abstract sense.

In the official business style, phraseologisms are used in office, legal and diplomatic documents and are used in the direct meaning. They have a high degree of standardization. From the point of view of relevance of application phraseologisms can be common, outdated, and outdated. Degree usage depends on the stylistic coloration: stylistically neutral and colloquial phraseologisms are usually they are actively used; on the contrary, book turns are not so much used are peculiar to the word usage of our days. Outdated turnovers they lose their internal form and often contain archaic elements.

Phraseological units are used as significant units the language is different. Some perform in a constant lexical and grammatical composition: irony of fate, form the basis, others function as several equal options. And the fact that the language has a large the number of phraseological units that are similar in semantics, but differ lexico-grammatical design is a matter of urgent debate. The main question facing practical phraseology is what to consider variants, and what to consider synonyms of a particular turn. The concept of a variant of phraseology is usually given against the background of the identity of its integral meaning or image.

Most scientists recognize that "variants of phraseological turnover these are its lexical and grammatical varieties, which are identical to it by meaning and degree of semantic unity". However, disagreements occur when the definition of variation types begins. Basic types of phraseological variation are formal transformations and lexical substitutions of phraseology components. Like this classification of phraseological variants is recognized by the majority researchers. Lexical variation of phraseological turnover it is stated by many researchers. Very definitely in this regard, the opinion of Babkin A.M., who considers the concept of "phraseological synonym" indisputable, and "phraseological variant" as controversial when applied to cases of lexical replacement of components of phraseology [Babkin A.M., 1970, p.114].

N. M. Shansky identifies three types of phraseological variants: 1) containing different, but equally semantically empty components: not worth a penny-not worth a penny; 2) containing grammatically different words; 3) different from each other as a complete and abbreviated varieties: to be in an interesting position means to be inposition. Phraseological phrases that have common features it considers the original members to be "doublet synonyms": set bath (pepper), from the whole heart is from the whole soul; to grind nonsense (nonsense); stuffed (round) fool. According to the scientist, such phraseological units are similar in their lexical and semantic nature to single-root lexical synonyms such as blue- blueness [Shansky N. M., 1985, p.126].

V. M. Mokienko, on the contrary, believes that this interpretation impoverishes the concept of a phraseological variant and overly expands the concept a phraseological synonym. Lexical replacement of components is far from always changes the nature of phraseology. Quite often, the replacement of components takes place in the thematic circle of vocabulary, which provides a relative identity of the figurative representation: lather the neck (head). It is difficult not to recognize the structural and semantic similarity of these types of phrases. [Mokienko V. M., 1990, p. 83].

Most phraseological units are characterized by a fixed word order. For example, you can not rearrange the components in phraseological units everything flows, everything changes, neither the light nor the dawn; blood with milk, went to write the province and others. At the same time, the phraseology of the verbal type, i.e. consisting of a verb and its dependent words, allow a permutation of the components to dial in your mouth water – the water in your mouth to gain; nothing to entice – to lure loaf of bread; not to allow the mouth to open – to open his mouth to give; to leave no stone unturned – no stone unturned not to leave the other. The heterogeneity of the structure of a number of phraseological units is explained by the fact that phraseology combines a rather diverse language material, and the boundaries of some phraseological units are not clearly defined.

Refusal to define them as lexical variants of phraseology will lead to their confusion with phraseological synonyms of various structures and stylistic evaluation: throw away the bast shoes – play in the box – give the oak.

The scientist considers unity to be the main features of the phraseological variant internal motivation, image of phraseological turnover and relative identity of the syntactic construction, within the framework of which pass lexical substitutions. Thanks to this "lexical substitution in phraseological options are strictly logical, systematic character".

That is why we can say in the sphere of phraseology there is a variety of patterns and trends. It is established that not always by speech-descriptive interpretation can reliably judge the semantic and grammatical properties of the interpreted turn, since between the interpreted a turnover and its ID cannot be completely equal.

REFERENCES:

1. Konyratbayeva Zh. Phraseologies in the Kazakh prose language of the twentieth century: Dis.work – Almaty, 2002. – 30 p.
2. Myktybayeva T.Zh. Connotative semantics of animalistic phraseological units in Kazakh and English: dis.work – Almaty, 2005. – p.132.
3. Vinogradov V.V. Selected works. Lexicology and lexicography. M.: Science, 1977. – 272 p.
4. Kopylenko M.N., Popova Z.D. Essays on general phraseology. – Voronezh, 1972. – 144 p.
5. Zhukov V.P., Zhukov A.V. Morphological characteristic of phraseological units of the Russian language. – L., 1980. – 277 p.
6. Shansky N.M. Phraseology of modern Russian. – M., 1985. -192 p.
7. Babkin A.M. Russian phraseology, its develop and sources. – L.: Science, 1970. – 264 p.
8. Mokienko V.M. Riddles of Russian phraseology. – M.: The highest school, 1990. -192 p.

УДК 81

Shaimerdinova Nurila
Professor of the faculty of International Relations
L. N. Gumilyov Eurasian National University
doctor of the faculty of Turkology

Konkal Meruert
PhD student of the faculty of International Relations
L.N. Gumilyov Eurasian National University

TEHLIKEDE OLAN TÜRK DILLERININ ÇEŞITLILIĞI VE GENEL DURUMU (GENERAL STATE OF ENDANGERED TURKIC LANGUAGE)

Түйін. Бұл зерттеудің негізгі мақсаты – кең географиялық алқапқа тараған түркі халықтарының тіл мәселелерін анықтау. Түрік тілдерінің өмір сүру жағдайларына, жоғалып бара жатқан түркі тілдерінің қашан және қай жерде өмір сүргеніне, әсіресе қауіп төнген түркі тілдеріне аса назар аударылған. Сонымен қатар, зерттеуімізде мемлекеттік мәртебесі жоқ түркі тілдерінің жағдайы да қарастырылған. Зерттеуде сапалы зерттеу әдістерінің бірі сипаттамалық зерттеу моделі қолданылған.

Түйін сөздер: түркі тілдері, жоғалып бара жатқан тілдер, тілдің өмір сүруі.

Summary. The general purpose of this research is to identify the language problems of Turkic people spread over a wide geography. The living conditions of Turkic dialects, when and where the languages are endangered and especially Turkic dialects which are under the risk were emphasized. In addition, in our study, an overview of the non-state speaking Turkic languages are given. Descriptive survey model, one of the qualitative research methods, was used in the study.

Keywords: Turkic dialects, endangered languages, language life.

Резюме. Основная цель данного исследования – выявить языковые проблемы тюркских народов, которые широко распространены на обширной географической территории. Особое внимание уделяется условиям жизни тюркских языков, когда и где обитали исчезающие тюркские языки, особенно находящиеся под угрозой исчезновения. Кроме того, в нашем исследовании рассматривается положение тюркских языков без государственного статуса. В статье использовалась описательная модель, как один из качественных методов исследования.

Ключевые слова: тюркские языки, исчезающие языки, языковая выживаемость.

GIRIŞ:

Türk Dünyası, birikimini tarihin derinliklerinden alan bir kültür alanı olarak geniş bir coğrafya üzerine dağılmış bulunmaktadır. Bu kadar geniş bir coğrafyada yüzyıllardır süren yaşantının bir ürünü olarak, bugün çeşitliliğini ve zenginliğini devam ettirmektedir. Ancak bu geniş coğrafyada bazen zorluklarla karşı karşıya kalınmıştır. Bunların bir sonucu olarak, ekonomik ve demografik faktörler sebebiyle dilleri ve kültürleri önemli değişime uğrayan topluluklar bulunmaktadır. Aslında hayatın temel kuralı olan değişim, bazen bu toplulukların dilleri ve kültürlerini derinden etkilemekte ve onların başka bir kimliğe bürünmelerine sebep olmaktadır. Bu süreç bazen kendiliğinden olurken bazen de zorunlu olabilmektedir. Her ne sebeple olursa olsun, bu toplulukların dil ve kültür zenginlikleri üzerine araştırma yapmak, farklı ve benzer yönlerini karşılaştırmak bilim adamlarının görevidir [*Kaçalin M., 2013, s. 19*].

Genelde Türk milletinden bahsedebiliyorsak, Türk tarihini Orhun ve Yenisey Anıtlarndan başlatabiliyoruz, ve bunun sebebi Türklerin konuştuğu ve yazdığı dil sayesinde olmuştur. Bugün yeryüzünde Türk lehçeleri Doğu Avrupa'dan Sibirya ve Çin'in batısına kadar yaklaşık 250 milyon kişi tarafından konuşulan geniş bir dil ailesini oluşturmaktadır. Yenisey Irmağının içine alan coğrafyadan doğmuş onlarca lehçeyi ve yüzlerce çiveyi içeren büyük Türk dilinden bahsedebiyor olsak bunun içinde takip edebildiğimiz ve edemediğimiz pek çok Türk lehçesinin varlığından da haberdarız. Değişik nedenlerden dolayı bazı tarihi Türk lehçeleri ve yüzlerce çiveleri bir şekilde kayıp olmuşlardır. Bunlara örnek olarak Slav ırkı ile karışıp Türklüklerini ve ana dillerini unuttuklarından dolayı Tuna Bulgarların dillerini bize kadar taşyan yazılı birkaç mezar taşın mirası bırakarak tarih sahnesinden çekilen dil-Volga Bulgarlarının konuştukları dili, başka kültürlerin içinde eriyip kayboldukları için Hazarlar 'ın, Peçenek-Kuman Türklerinin dillerini sayabiliriz.

Türk dillerine sayısal analiz.

Çeşitli araştırmalara göre konuşulan yazılan Türk dillerinin sayısı büğün yirmi beşi buluyorsa , bu sayı bazı araştırmacılarca çeşitli ağızlarının da sayıya katılmasıyla otuza, otuzun da üzerine çıkmaktadır. Ayrıca edebî yazı dili olan Hakasça ve Altayca gibi Güney Sibirya Türk dillerinin tarihte, 19. Yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başlarında birkaç dilden veya ağızdan

oluştuklarını, Afganistan, İran ve Arabistan ile Balkanlardaki Oğuzca kökenli ağızların da sayılması gerektiğini düşünürsek rakam kırkı geçmektedir.

Dil sosyolojisini araştıranlara göre şu anda dünyada yaklaşık 35 Türk dil ve lehçeleri mevcuttur. Brigit Moser ve Michael Wilhelm gibi Alman bilim adamlarına göre Türkçe konuşan halk sayısı 150 ile 200 milyon kişi arasındadır [*Brigitte Moser, Michael Wilhelm Weithmann, 2008, p.173*]. Bunların içinde sayısal olarak en büyük Türk milletleri Türkler (70 milyondan fazla), Azerbaycanlılar (30 milyondan fazla), Özbekler (28.3 milyondan fazla), Kazaklar (13.8 milyondan fazla), Uygurlar (9 milyon), Türkmenler (8 milyon) , Tatarlar (7 milyon), Kırgızlar (4, 5 milyondan fazla), Başkurtlar (2 milyon), Kırım Tatarları (yaklaşık 2 milyon), Kaşkaylar (İran'da yaşayan 1.7 milyon), Çuvaşlar (yaklaşık 1, 7 milyon). Turk halkları içinde sadece 6 halkın bağımsız devletleri vardır (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Türkiye ve Özbekistan), 13'ü özerklik içinde yaşamaktadır (Rusya'da 9, her biri 1, Moldova, Çin ve Özbekistan). Geri kalanların kendi eyalet-toprak oluşumları yoktur [*Дыбо А.В., 2007, с. 419*].

Çin Halk Cumhuriyetın'de 56 ulusal azınlık resmi olarak tanınıyor, bunların 8'i çoğunlukla yerel nüfusun yarısından fazlasını oluşturan Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan Türk halkları. Salarlar ayrıca Qinghai Eyaletindeki Xinhua Salar Özerk Bölgesi'nde yaşıyor. Yugurlar (15 bin kişi) Gansu Eyaleti'nin Sunan-Yugur Özerk Bölgesi'nde yaşıyor.

Türk dillinde konuşan devletsiz milletlerin durumu.

Rusya'da sayısı az olan 10 küçük Türk dilleri ve lehçelerinde konuşan millet var; (Dolganlar, Kumanlar, Nagaybaklar, Telengitler, Teleutler Tofalar, Tubalar, Çelkenler, Çulumlar, Şorlar). Bunların dilleri tamammen yok olma tehlikesi altındadır. Sibirya Tatarları (yaklaşık 200 bin kişi) kendilerini Tatar etnik grubunun bir parçası olarak tanımlarken, yaklaşık 10 bin Sibirya Tatarı kendilerini ayrı bir etnik grup olarak görmektedir. Dağıstan, Kuzey Osetya ve Çeçenistan'da yaşayan Kumuklar (yaklaşık 0, 5 milyon kişi) ve Dağıstan, Stavropol Bölgesi'nde yaşayan Nogai (100 binden fazla kişi) ve Karaçay-Çerkesler de bu azınlık içinde yer almaktalar. İran Türk halkları (Azerbaycanlılar, Türkmenler, Kaşkaylar, Türkler, Khalajiler) ülke nüfusunun 18'% ini oluşturmaktadır. Irak Türkmenleri (Türkmen) Irak (Araplar ve Kürtlerden sonra) ve ülkenin siyasi yaşamında önemli bir rol oynamak, siyasi ve sosyal örgütleri (Irak Türkmen Cephesi, Türkmen Halk Partisi, Türkmen İslam Birliği, Irak Türkman Derneği) iktidarın en üst kademelerinde temsil ediliyor. Bu türkler Kerkük'teki başkentinde Türkmen özerkliğinin yaratılmasını aktif olarak savunuyorlar. 1940'larda Ahıska Türkleri (yaklaşık 0, 5 milyon kişi) Ahıska'dan (Gürcistan) Orta Asya'ya sürüldü.Büğünlerde Ahıska Türklerinin dili de risk altındaki diller arasında yer almaktalar. Ahıska Türklerinin çoğu Kazakistan'da yaşıyor (0, 2 milyon kişi), Rusya'da (80-110 bin), Türkiye'de (100 bin), Azerbaycan'da (38bin), Kırgızistan'da (30 bin) [*Д.К. Есенова, 2014, с. 419*]. Ayrıca ABD, Gürcistan, Özbekistan, Ukrayna'da birkaç bin kişi yaşıyorlar. Bu dilli konuşan halkın çoğu yaşadığı devletlerle kaynaşarak kendi dilini tarih sürecinde yok etme tehlikesi altında bırakmaktadırlar.

Tehlike altında olan türk dilleri ve onların tehlike sebepleri

Dünyadaki birçok dil gibi Türk lehçelerinin çoğu da tehlike altındadır. UNESCO kendi internet sitesinde dünya dilleri ve özellikle tehlikede olanları seviyelerine göre gösteren dil haritasına yer vermektedir. Otuzun üzerinde dilbilimcinin hazırlamış olduğu bu interaktif dil atlası, dilleri "güvenli", "zayıf", "kesinlikle tehlikede", "ciddi tehlike altında", "kritik tehlike altında" ve "ölü" olmak üzere tehlike derecelerine göre altıya ayırmıştır [*Ay, F. Tehlikedeki Diller Atlası, Son Sesler. 2012*] Bu doğrultuda risk altında, kritik eşikte ve ölüm derecesinde olan Türk lehçelerinin isimleri aşağıda verilmiştir:

Risk altında olanlar: Ahıska Türkçesi, Başkurtça, Çuvaşça, Hakasça, Kırım Tatarcası, Nogayca, Tuvaca, Yakutça

Kritik eşikte olanlar: Afşar Dili, Çalkanca, Gagauzca, Halaççа, Kumandı Türkçesi, Pamir Kırgızcası, Sibirya Tatarcası, Şorca, Telengitçe, Teleütçe, Tofaca, Tuba Dili

Ölüm derecesinde olanlar: Çulım Türkçesi, Dayı Dili, Duha Dili, Horasan Türkçesi, Fu-yü Kırgızcası, Kırımçakça, Karayca, Lopnor Türkçesi, Salarca, Sarı Uygurca, Sungur Türkçesi, Truhmence, Urumca

Ölü olanlar: Kumanca, Soyotça.

Bazı Türk topluluklarının Arap alfabesi, bazılarının Latin, diğerlerinin de Kiril alfabesini kullanması bu ayrışmanın ve birbirini anlayamamanın en somut göstergesidir. Bu doğrultuda en azından birbirine yakın olan, aynı kolda ya da grupta olan lehçelerin ortak bir alfabeye geçmeleri hem kendileri adına hem de diğer lehçeler adına bir kazanç olacaktır. Mesela Uygur-Tukyu grubunda olan ve sadece 837 kişinin konuştuğu Tofa Türkçesi ölmek üzere olan bir Türk lehçesidir. Tofa Türkçesi ile aynı grupta olan ve yaklaşık 265.000 kişinin konuştuğu Tuva Türkçesi ise daha güçlü konumdadır [*Aydin M., 2017, s.554*].

SONUÇ

Sonuç olarak dünyanın en köklü ve zengin dillerinden biri olan Türk dillerini tehlike altındandan kurtarılması için alınabilecek yaşatma önlemleri, ilk başta konuşur sayısına ve konuşurların niteliğine göre tespit edilmelidir. Bu çalışmamızda tehlikede ve ölmek üzere olan Türk dilleri hakkında bir durum tespiti ve daha önemlisi onları kurtarma ve yaşatma adına neler yapılabileceği üzerinde durduk.

Sözgelimi, az sayıda konuşuru olan bir dil ile yüzden az konuşuru olan bir başka dilin yüz yüze geldiği tehlike farklı olduğu gibi; binden fazla konuşuru olan ancak konuşurları yaşlı nüfustan oluşan bir dil ile beş yüz konuşuru olan ancak çocuklar tarafından da etkin bir biçimde kullanılan bir başka

dilin durumu farklı farklı değerlendirilmelidir. Dillerin yok olmaması için alınabilecek ilk önlemlerden biri, ana dili ya da atalar dili bilincinin güçlü bir şekilde yerleştirilmesidir. Tehlike altındaki çoğu dilin konuşurları yaşlı nesil olduğundan onların ölümüyle genç nesle aktarılması olanaksız hale gelecektir. Bunun yanı sıra türk dillerinin hayatta kala bilmesi ve sağlam yaşaması için devlet politikaları ve en önemlisi de dil politikasının rölü büyüktür. Bazı Türk topluluklarının Arap alfabesi, bazılarının Latin, diğerlerinin de Kiril alfabesini kullanması türk milletlerinin bir-birin anlaması yanı sıra türk milletlerini ayırım etme ve birbirini anlayamamanın en somut göstergesidir.

KAYNAKÇA:

1. Kaçalin M. Uluslararası Türkyat arastırmaları Sempozyumu Bildiriler.-Ankara, 2013
2. Brigitte Moser, Michael Wilhelm Weithmann, Landeskunde Türkei:
3. Geschichte, Gesellschaft und Kultur, - Buske Publishing, 2008.
4. Дыбо А.В. Хронология тюркских языков и лингвистических контактов ранних тюрков. – М., 2007.
5. Д.К. Есенова, Политическое устройство государственно- территориальных образований тюркских Народов: краткий сравнительный анализ. Сборник материалов V Конгресса социологов тюркоязычных стран. Национальные стратегии развития Тюркоязычных стран. Алматы, 2014
6. Ay, F. Tehlikedeki Diller Atlası, Son Sesler. – 2012
7. Aydin.M. Protection and Sustention of Endangered Turkic Dialects. International Journal of Languages' Education and Teaching Volume 5, Issue 3, September, 2017

Кулжабаева Ляззат Сериковна
Психология ғылымдарының кандидаты
«Тұран-Астана» университеті
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

Танирбергенова Анар Шынболатовна
Педагогика ғылымдарының кандидаты
Педагогикалық шеберлік орталығы,
«Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

ОТБАСЫ БАЛАНЫҢ ӨМІРЛІК СЦЕНАРИЙІНЕ ЫҚПАЛЫ

Түйін. Мақалада отбасы алғашқы әлеуметтік институт ретінде баланың өмірлік сценарийіне ықпалы туралы қарастырылады. Сондай-ақ мақалада отбасы бала бойында қалыптасатын наным-сенімдерінің қалыптасуына және ата-аналардың өмірде басшылыққа алып балаға үлгі – өнеге ретінде көрсететін құндылықтары мен ұстанымдарына бойына сіңіре өсетіндігі туралы айтылады. Өмірлік сценарий ұғымына Э.Берн, К.Штайнер, Л.С. Выготский, Н.И.Козлов т.б. ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып алынған. Өмірлік сценарий дегеніміз – бұл көбінесе ата-ананың ықпалымен балалық шақтан бастап қалыптасатын, адамның болашақтағы іс-әрекеттері мен өмірлік жоспары.

Түйінді сөздер: өмірлік сценарий, отбасы, отбасы әлеуметтік институт.

Резюме. В статье рассматривается влияние семьи на жизненный сценарий ребенка как первого социального института. В статье также говорится о том, что семья стремится к формированию убеждений, а также к ценностям и позициям, которые родители будут придерживаться в жизни, как пример для ребенка. Понятие жизненного сценария было взято на основе трудов Э. Берна, К. Штайнера, Л.С. Выготского, Н.И. Козлова и других ученых. Жизненный сценарий – это жизненный план и дальнейшие действия человека, формируемые с детства во многом под влиянием родителей.

Ключевые слова: жизненный сценарий, семья, семья как социальный институт.

Summary. The article examines the influence of the family on the life scenario of a child as the first social institution. The article also says that the family strives to form beliefs, as well as values and positions that parents will adhere to in life, as an example for the child. The concept of a life scenario was taken on the basis of the works of E. Bern, K. Steiner, L. S. Vygostky, N. I. Kozlov and other scientists. A life scenario is a life plan and further actions of a person formed from childhood largely under the influence of parents.

Keywords: life scenario, the family, the family as a social institution.

Өмірлік сценарий – бұл психология саласындағы ең қызықты ұғымдардың бірі. Сценарий теориясын тұңғыш рет Эрик Берн әріптесі Клод Штайнермен және де басқа да әріптестерімен бірге әзірлеген. Өмірлік сценарий тұжырымдамасы эго-күй моделімен қатар Эрик Берннің транзактілі талдауының басты идеясы. Берн өзінің алғашқы еңбектерінде сценарийге «бейсаналық өмірлік жоспар» деген анықтама беріп, кейіннен «өмірлік жоспар балалық шақта қалыптасады, ата-анамен нығаяды, оқиғалар желісімен расталады және өмір жолын таңдау барысында өз шыңына, шарықтау шегіне жетеді», – деп толықтырды (*Эрик Берн, 2017, б.19*). Ата-ана балалық шақтан-ақ адам санасында белгілі бір өмірлік сценарийді қалыптастырып, баланың болашағына қатысты өзіндік өмірлік жоспарын құрын оны алдын ала анықтайтына сенімді бола тұрып, баланың өмірін, мінез-құлық ерекшелігін, өмірлік ұстанымының, тіпті тағдырының қалай қалыптастырғанын өздеріде байқамай қалады.

Белгілі кеңес дәуірінің психологі Л.С.Выготский (*Возрастная психология, 2010, б.32*) бала психикасы мен «әлемге көзқарас жүйесі» қалып-

тасуына ата-ана мен басқада ересектердің тілі мен мәдениеті маңызды рөл атқаратындығын ерекше атап өтті.

Н.И.Козлов (*Козлов Н.И., www.psychologos.ru*) еңбектерінде психологиялық сценарий тұлғаның өмірінің соңына қарай қай жерде болатынын және оған қандай жолмен баратынын шешетін тұлғаның өмірлік драма әрекетінің жоспары деген анықтама берген. Демек баланың өмірлік жолы ата-ананың, отбасының өнегесі негізінде қалыптасады.

Отбасының баланың мінез-құлқының қалыптасуына ықпалы туралы қазақ ойшылдарының да назарынан тыс қалмады.

Әл-Фараби: «Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы» десе, Абай Құнанбаев: «Балаға көбіне үш алуан түрлі мінез жұғады: біріншісі-ата-анадан, екіншісі-ұстаздан, үшіншісі-құрбысынан», – деп, баланың тұлға ретінде қалыптасуына ықпал ететін факторларды нақты көрсеткен (*massaget.kz., 2020*).

Қазақ тіліндегі тұңғыш «Психология» оқулығын жазған Жүсіпбек Аймауытов: «Баланы бұзуға, түзеуге себеп болатын бір шарт— жас күнде көрген өнеге», – деп отбасы моделі баланың өмірлік өнегесі екендігін басып айтты (*massaget.kz., 2020*).

Иә, әрине мұндай зерттеулерді көптеп келтіруге болады. Бір анығы қай ғалым болмасын барлығы да бала психологиясына ата-ананың, отбасы мүшелерінің әсерінің басымдығына назар аударған.

Отбасы – қоғамға тұрақтылық пен халықты кейінгі әрбір ұрпақпен толықтыру мүмкіндігін беретін іргелі институттардың бірі. Біз отбасының дамуы туралы айтқанда, жалпы қоғамның дамуы туралы сөз қозғаймыз. Қазіргі қоғамда болып жатқан бірқатар процестердің салдары да, себебі де тікелей отбасының жағдайымен байланысты және оған тәуелді. Отбасы әлеуметтік динамиканың барлық қолданыстағы факторларының қуатты әсерін сезініп қана қоймай, көбінесе осы факторлардың анықталуына және жаңғыруына негіз болады.

Отбасы психологиясынада баланың тұлғалық қалыптасуы мен әлеуметтенуінің ең алғашқы институты ретінде маңызды. Ерте балалық шақта бастап-ақ ең алғашқы өмірлік сценарий қалыптаса бастайды. Психологтердің пікірінше, бұл бес жастан басталады. Отбасынан бала әлем мен қоғам туралы алғашқы түсініктерді алады және бұл оның кейінгі дамуының іргетасы болып табылады.

Өмірлік сценарий риясыз махаббат пен мейірімділікке толы немесе үрей орын алған, татуластті немесе жаға жыртысқан отбасы жағдайына, отбасында қалыптасқан қоршаған ортамен қарым-қатынас пен мінез-құлық нормаларына байланысты.

Сондай-ақ, отбасынан ер адам, әйел адам, олардың қызметі, отбасындағы әке мен ананың рөлі, отбасылық құндылықтар туралы бала түсініктері қалыптасады.

Балаға қатысты ата-ана ұстанымдары оның ержетуіне, ересек өмірінің тағдырына және табыстылығына үлкен әсер етеді. Қазақ халқы отбасының берік болуына, қыз бала мен ер бала тәрбиесі аса мән берген. Мысалы, қазақтар «13 жаста отау иесі» деуі, осы жас кезеңіндегі балаға артылатын жауапкершілік салмағының жоғарылығын байқатады.

Халық мақалында «Балалықтың шағы – патшалықтың тағы» деп, бала тәрбиесіне аса жауапкершілікпен қарау керектігін меңзесе, «Баланың өскен бесігі –кең дүниенің есігі» деп баланың өскен ортасының аса маңыздылығына мән бергендігін көрсетеді. Баланың ер адам мен әйел адам бейнесінің үлгісін ата-анасынан берілетіндігі «Әкеге қарап ұл өсер, шешеге қарап қыз өсер» деген қазақ мақалында нақты көрсетілген.

Баланың мінез-құлқының көрінісі ата-ана тәрбиесінің өнімі десек қателеспеген болармыз. Бала бұл отбасының шағын айнасы. Отбасындағы қалыптасқан құндылықтарынан, адалдық пен адамдығынан, сыйластығынан, басқалардың жеке басына, өмірлік құндылықтарына құрметпен қарауынана, өмірге көзқарасынан, эмоциялық күйінен, мінез-құлық ерекшеліктерінен байқауға болады.

Адам, отбасы жүйесінде көрініс тапқан өзінің өмірлік сценарийін ғұмыр бойы бастан кешеді.

Бірқатар зерттеушілер отбасын жүйе ретінде, сценарийлік мінез-құлықты сипаттайтын эмоциялық байланыстар байқалатын шағын топ ретінде қарастырады.

Қазіргі таңда ата-аналардың жұмыс бастылығы, жоғары технологиялардың біздің өмірімізде ерекше маңыздылыққа ие болуы отбасы тұрмысына бірқатар өзгерістер әкелді. Бұлардың барлығы дәстүрлі отбасылық рөлдердің өзгеруіне ықпал етеді (*Е.П.Галкина, М.И.Кадничанская, 2015, б.193-200*). Ал, бұл өз кезегінде рөлдер мен отбасылық міндеттерді тек әйелдерге немесе ерлерге бөлуге болмайтындығын және дәстүрлі отбасының трансформациялануы белең алғандығын көрсеткен.

XXI ғасырдың басында отбасының дамуындағы жаңа тенденциялар байқалуда:

- неке қию және бұзу еркіндігі;
- некеге тұру жасының кешеуілдеуі;
- «азаматтық некелердің» басымдылығы;
- бірінші баланы кеш туу және балалар санының төмендеуі;
- некесіз туған балалар сананың едәуір өсуі;
- мұсылмандық дәстүр мен діни наным сенімге негізделген некелер санының артуы;
- некеде әйелдер мен ерлердің тең құқықтығына деген ұмтылыстың орын алуы;
- баласыз отбасылардың көбеюі;
- жас отбасылардың әке-шешесінен, басқадай

өздерінен үлкен аға буыннан бөлек тұруға, олардың қамқорлығынан тыс өмір сүруге ұмтылуы;

- біржынысты одақтарға төзу/төзбеу туралы көпшілік алдындағы, қоғам алдындағы ашық пікірталастың пайда болуы;

- проблемалы отбасылардың кейбір нұсқалары туралы көпшілік пікірталастың пайда болуы, мысалы, үйдегі зорлық-зомбылық, әлеуметтік жетімдік, суицидтік мінез-құлық т.б.;

- есі ауысқан балалары бар отбасыларға қатысты психофобия мен стигматизация дәстүрі бұрынғысынша күшінде болуы.

Бұл отбасының психологиялық түрлеріне әсер етті. «Интегративті отбасы терапия институты» директоры, медицина ғылымдарының кандидаты, отбасы психотерапиясымен айналысатын ғалым М.Бебчук (*Бебчук, 2016, б.37-41*) еңбегінде XXI ғасыр отбасының психологиялық түрлері сипатталған.

Дәстүрлі отбасы – үлкендердің беделі, жоғарыдан төменге педагогикалық әсер етуі, негізгі талап – бағыну. Бұндай отбасындағы балалар дәстүрлі нормаларды оңай меңгереді, қарым-қатынаста көбінесе икемсіз, тиісті түсініктерді негізге ала отырып әрекет етеді (*Бебчук, 2016, б. 37-41*).

Балаға шоғырландырылған отбасы – ата-аналардың басты міндеті – баланың бақытын қамтамасыз ету. Отбасы тек бала үшін ғана өмір сүреді. Төменнен жоғары педагогикалық әсер ету. Ата-аналар мен балалардың симбиозы байқалады. Балада өзін-өзі бағалау жоғары (әрдайым нақты жетістіктерге сәйкес емес), өзіндік маңыздылығын сезіну, отбасынан тыс әлеуметтік ортамен қақтығыстың жоғары ықтималдығы қалыптасады (*Бебчук, 2016, б.37-41*). Әлеуметтік бейімделудің, атап айтқанда, баланың мектепке бейімделуінде қиындықтар көп кездесетіндігін айтуға болады.

Демократиялық отбасы – бұл отбасындағы басты міндет – мүшелердің өзара бір-біріне деген сенім деңгейінің жоғарылығы, бір-бірін бойындағы артықшылықтарымен қоса, кемшіліктерімен бірге қабылдауы және дербестігін қалыптастыру. Тәрбиелік әсер – «сатылас», яғни тең адамдардың – ата-аналар мен баланың диалогы (*Бебчук, 2016, б. 37-41*). Мұндай тәрбиенің нәтижесі баланың құқықтары мен міндеттері, бостандығы мен жауапкершілігі туралы түсініктерді меңгеруі, белсенділік пен дербестікті дамыту болып табылады. Сонымен қатар, балаларда әлеуметтік талаптарға бағыну дағдысы болмауы мүмкін. Олар «тік» принцип бойынша құрылған барлық ортаға (яғни іс жүзінде барлық әлеуметтік институттарға) бейімделуінде қиындықтар кездеседі. Бұл отбасы қазіргі заманғы мәдениетте сирек кездеседі.

Қазіргі заманғы өзгерістерде отбасының құрылымының әр түрлі болатындығын көрсетіп отыр. Психология ғылымдарының докторы, Марина Бебчук (*Бебчук, 2016, б. 37-41*) өз еңбегінде отбасы құрылымының бірнеше түрлерін көрсетеді. Отбасының құрылымына қарай нуклеарлық отбасы, кеңейтілген отбасы, отбасы-аула, толық емес отбасы және аралас отбасы деп қарастырады.

Нуклеарлық отбасы бір ересек адамнан, мысалы, бойдақ немесе жесір, әлі баласыз/балалы ерлі-зайыптылар жұбынан, ата-аналар мен балалардан құралуы мүмкін, яғни кез келген жағдайда екі ұрпақтан артық біріктіре алмайды (*Бебчук, 2016, б. 37-41*).

Кеңейтілген отбасы мыналарды қамтиды: нуклеарлық отбасы; екі тараптан да әжелер мен аталар (балаларға қатысты); немере ағалары мен апа-сіңлілері (балаларға қатысты); өгей әкелері мен өгей шешелері; ата-анасының бұрынғы және кейінгі некелерінде туған балалар (яғни жартылай қандас бауырлары мен апа-қарындастары) (*Бебчук, 2016, б. 37-41*).

Үлкен отбасы – бір жерде тұратын және патриарх немесе матриарх фигурасы басқаратын әр түрлі ұрпақтың қандас туысқандарының тобын құрайды (*Бебчук, 2016, б.37-41*). Аграрлық қоғамда мұндай отбасының түрі жерге, малға, өндіріс құралдарына ортақ меншікке ие болды. Қазіргі заманғы қалалық мәдениет үшін қазіргі уақытта «көпұрпақты отбасы» термині қолданылады – бұл ортақ тұрмыс, шаруашылық және жекеменшік пәтермен біріктірілген, «бір шатырдың астында» өмір сүретін 3-4 ұрпақтың туыстарын қамтитын отбасы.

Отбасы-аула да өткен аграрлық қоғамдарға тән (*Бебчук, 2016, б. 37-41*). Бұл жағдайда бір жерде тұратын отбасы бірнеше ұрпақты біріктіреді. Бұдан басқа, отбасы мүшелері болып қандас туыстықпен байланысты емес адамдар (малайлар, жалдамалы қызметкерлер) саналды және олар жиынтықта әлеуметтік және экономикалық қоғамдастық құрады. Бүгінгі күні «отбасы-аула» тарихи атауы теориялық психологияда да, практикалық қызметте де іс жүзінде пайдаланылмайды. Қазіргі уақыттағы адамдардың өмір сүру ерекшеліктері, жұмысбастылық секілді түрлі факторлардың әсер етуінен бұл ұғым қайтадан қолданысқа енді.

Толық емес отбасы – ата-аналардың бірі ата-аналардың ажырасуына немесе олардың біреуі туралы деректердің болмауына байланысты ғана емес, сонымен қатар ата-аналардың бірінің қайтыс болуына байланысты да болуы мүмкін (*Бебчук, 2016, б. 37-41*). Соңғы жылдары функционалдық толық емес отбасы деген ұғым қолданысқа енгізілді, онда іс жүзінде баланың екі ата-анасы да бар, бірақ кәсіби немесе басқа да себептерге байланысты олар отбасына аз уақыт бөледі.

Аралас отбасы толық емес отбасында өгей әке немесе өгей шеше пайда болғанда пайда болады *(Бебчук, 2016, б.37-41*). Аралас отбасының құрылуымен бірге отбасында ата-ана жүйесіне сәйкес келмейтін кіші жүйе құрылатындығын ес-

керу маңызды. Мұндай отбасында жиі келісе алмаушылық туындайды, сонымен бірге күтілетін нәтиже де жалған болады.

Егер аралас отбасы әрі қарай отбасы статусын сақтап қалатын болса, онда уақыт өте келе ерлі-зайыптылардың ортақ баласы болады. Мұндай отбасы кіріккен (комбинированный) деп аталады (*Бебчук, 2016, б. 37-41*). Оның ерекшелігі – бірінші бала үшін ата-аналар мен ерлі-зайыптылардың кіші жүйелері сәйкес келмейді, ал екінші бала үшін сәйкес келеді. Көбінесе бұл отбасыларда алғашқы бала (бірінші некедегі бала) әлсіз, өкпешіл болып өседі.

Құралған отбасы – ол баласы бар әйел (жиі жағдайда– жесір әйел) мен баласы бар ер адам (жиі – жесір ер адам) құратын қайталама некеден қалыптасады (*Бебчук, 2016, б. 37-41*). М.А. Бебчуктің пікірінше, отбасының бұл түрінің ерекшеліктері болып ата-аналар мен ерлі-зайыптылар кіші жүйелерінің сәйкес келмеуі, сондай-ақ қандас туыстықпен байланыспаған балаларды сиблингтік (аға-іні, әпке-іні, аға-қарындас, әпкесіңілі, яғни бауыр деген ұғымға біріктірілуі) кіші жүйеге біріктіру табылады.

Әрине, отбасының психологиялық түрлерінің сипаты отбасының өмірлік сценарийінде маңызды рөл атқарады. Мысалы, толық емес отбасында қыз бала анасы бастан кешкен «Отбасымыздағы әйел заты ешқашан бақытты болған емес, ер азаматтардың барлығы – алдамшы келеді» сценарийін қайталайды.Оның үнемі өтірікке жақын, суайт ер адам кездесетінін жоққа шығаруда болмайды.

Үлкен отбасында мамандық таңдау жиі қайталанады. Мысалы: «Біздің отбасымыз – дәрігерлер әулеті».

Өмірлік сценарийдегі қателердің алдын алу мақсатындағы ата-аналардың шексіз қамқорлығы мен үнемі ақыл айтуы кері әсерін береді.

Тамыры терең отбасында аға буын ұрпақтың үлгісіне негізінде қалыптасқан балалар сценарийінде оң нәтиже болуы да мүмкін. Бұл кез келген істе табысқа жету құпияларын ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу, жаңа өмір жағдайларына тез бейімделуге көмектесетін берік қарым-қатынастың үлгісі.

Өмірлік сеценарий- бұл терең дара процесс. Сценарий өзгеруі мүмкін, бірақ балалық шақта қаланған негізі өзгеріссіз қала бермек. Индивидтің өмірлік тәжірибесі ата-аналарға ғана емес, сондай-ақ әлеуметтік ортаға, қоғамға, мектепке, мұғалімдерге және басқа да факторларға байланысты екенін атап өту қажет.

Өмірлік сценарийлердің келесі түрлері бар: жеңімпаздың, жеңілгеннің және жеңімпаз еместің (psitren.ru/blog).

Э. Берн жеңімпаздың сценарийі тек «қойған мақсаттарына қол жететіндерге ғана» тән деп санаған.

Жеңілгеннің сценарийі – бұл адам күтілетін нәтиже қол жеткізе алмайтын жағдай. Бұл тұста Берн қойылған мақсаттар мен күтілетін нәтижелерге қол жеткізу фактісін ғана емес, сонымен қатар нәтижені алу процесінің қолайлылығын да меңзеген. Жеңімпаз еместің сценарийі көп жылдар бойы бір жерде жұмыс істеп, манасап қумай, толағай жетістіктерге қол жеткізбей-ақ зейнетке шығатын, орташа қалыпта өмір сүретін адамдар санатына тән деуге болады (*BooksCafe.Net*).

Өмірде индивид нақты өмірлік сценарийдің бір түрін сирек ұстанады, көп жағдайда ол ыңғайына қарай аралас сценарийді таңдайды: біріншіден, белгілі бір салада жеңіске жетсе, екіншіден, кей жағдайларда жеңімпаз емес ұстанымы оған ыңғайлы болады, ал үшінші жағдайда ол ұтылады.

Заңдылықтарды талдау, жүйелеу және орнату арқылы үнемі құбылмалы жағдайда өз өмірін жеңілдету үшін жеке тұлға белгілі бір мінез-құлық үлгілерін пайдаланады.

Мақаламызды түйіндей келе, баланың өмірлік сценарийіне отбасы ықпалын қарастырдық. Қоғамда, отбасында болып жатқан өзгерістер баланың өміріне, оның эмоционалдық, тұлғалық қалыптасуына өзіндік ықпалын тигізері сөзсіз. Баланың қиындықтарымен психологиялық жұмыс барысында міндетті түрде оның әлеуметтік ортасы мен отбасы ерекшелігін ескеру маңызды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Абай Құнанбаевтың даналық сөздері [Сайтты қараған күні: 11.07. 2020] //https://massaget.kz/layfstayl/debiet/tmsil/31830

2. Әбу Насыр әл-Фарабидің нақыл сөдері [Сайтты қараған күні: 11.07. 2020] //https://massaget.kz/layfstayl/madeniet/persona/60626

3. Берн Э.Л. Трансакционный анализ в психотерапии. – Эксмо, 2017. – 368 с.

4. Бебчук М.А. Психология и психотерапия семьи. Учебник. – М: ЛЕНАНД, 2016. – 304 с.

5. Галкина Е.П., Кадничанская М.И. Трансформация института семьи в условиях современных модернизационных процессов //Вестник Омского университета. Серия «Экономика», 2015. – № 3. – С.193–200.

6. Гуленко В.В. Жизненные сценарий [Өмірлік сценарий]. //Электронды ресурс: BooksCafe.Net [Сайтты қараған күні: 15.04.2020]

7. Жүсіпбек Аймауытовтың қанатты сөздері //https://massaget.kz/ mangilik_el/tup_tamyir/asyil_soz/42993/ [Сайтты қараған күні: 15.04.2020]

8. Наследство. Какие семейные сценарии мы получаем от родителей. Электронный ресурс: https://psitren.ru/blog/nasledstvo-kakie-semejnye-scenarii-my-poluchaem-ot-roditelej.html [сайттан қараған күн 11.07.2020]

9. Козлов Н.И. Жизненный сценарий [Өмірлік сценарий] //https://www.psychologos.ru/articles/view/zhiznennyy-scenariy [Сайтты қараған күні: 15.04.2020]

10. Хилько М., Ткачева М. Возрастная психология. Конспект лекций. – Юрайт, 2010. – 145 с. – С.32. Электронды ресурсқа сілтеме [сайттан қараған күн 11.07.2020] http://www.college4.ru/attachments/article/40/hilko_m_e_tkacheva_m_s_vozrast.pdf

ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМЫ
НАУКА ОБ ИСКУССТВЕ
ART SCIENCE

МРНТИ 17.82.32

Сермухаметова Багжан Бейбитовна
2 курс докторанты
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗІРГІ КОРЕЙ ПРОЗАСЫНЫҢ ГЕНЕЗИСІ МЕН ЭВОЛЮЦИЯСЫНЫҢ ТАРИХЫ

Түйін. Қазіргі корей прозасы XX ғасырдың екінші жартысында, Кореяның босатылуына және тәуелсіз мемлекеттің қалыптасуына ықпал еткен тарихи оқиғалардан кейін қалыптасты. Бір халық пен ұлт екі түрлі полюске бөлінгеннен кейін, социалистік және капиталистік, корей соғысы аяқталғаннан кейін корей әдебиетінің қалыптасуының жаңа кезеңі басталады. XX ғасырдың екінші жартысындағы XXI ғасырдың басындағы корей прозасы қазіргі күнге дейін Кеңес Одағы елдеріндегі идеологиялық себептерге, шетел әдебиетін зерттеуде жаңа әдіснамалық тәсілдерді қалыптастыру проблемаларына байланысты қазіргі әдебиеттанудың аз зерттелген салаларының бірі болып қала береді, тек өткен ғасырдың аяғында ғана Кореяның ұлттық әдебиетіне, генезис проблематикасына және қытай, жапон, еуропалық мәдениеттің ықпалының контекстіндегі эволюцияға деген қызығушылықты біртіндеп жандандырады. Проза ұлттық мәдениеттің, идеологияның, идеалдардың ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік беретін танымал жанрлардың бірі.

Түйінді сөздер: корей прозасы, қазіргі заман прозасы, генезис, эволюция, мәдениет.

Резюме. Современная корейская проза сформировалась во второй половине XX века, после исторических событий, способствовавших освобождению Кореи и становлению независимого государства. После разделения одного народа и нации на два разных полюса, социалистического и капиталистического, окончания корейской войны, начинается новый этап становления корейской литературы, одним из популярных жанров которой остается корейская проза. Корейская проза второй половины XX начала XXI веков по сей день остается одной из малоизученных сфер современного литературоведения, что связано с идеологическими причинами в странах Советского союза, проблемами формирования новых методологических подходов в изучении зарубежной литературы и, только с конца прошлого столетия постепенно возрождается интерес к национальной литературе Кореи, проблематике генезиса и эволюции в контексте влияния китайской, японской, европейской культуры. Проза является одним из популярных жанров, изучение которого позволяет выявить особености национальной культуры, идеологии, идеалов.

Ключевые слова: корейская проза, современная проза, генезис, эволюция, культура.

Summary. Modern Korean prose was formed in the second half of the XX century, after historical events that contributed to the liberation of Korea and the formation of the independent state. After the division of one nation and nation into two different poles, socialist and capitalist, the end of the Korean War, a new stage in the formation of Korean literature begins, one of whose popular genres remains Korean prose. Korean prose of the second half of the XX century and the beginning of the XXI centuries remains to this day one of the little-studied spheres of modern literary criticism, which is associated with ideological reasons in the countries of the Soviet Union, the problems of the formation of new methodological approaches in the study of foreign literature and, only from the end of the last century, interest in Korean national literature, the problems of genesis and evolution in the context of the influence of Chinese, Japanese, European culture has gradually revived. Prose is one of the popular genres, the study of which reveals the characteristics of national culture, ideology, ideals.

Keywords: Korean prose, modern prose, genesis, evolution, culture.

Кіріспе. Посткеңестік кеңістіктегі қазіргі корей прозасы XXI ғасырдың басынан бастап қана зерттеу нысанына айналды, бұл КСРО ыдырауымен және кейбір еңбектерді орыс тіліне аударудың басталуымен байланысты болды. Алайда, қазіргі заманғы корей прозасы жеке зерттеу нысанына айналмаған, оның генезисі мен эволюциясының ерекшеліктері ашылмаған.

XX ғасырдың екінші жартысындағы XXI ғасырдың басындағы корей прозасы қазіргі күнге дейін Кеңес Одағы елдеріндегі идеологиялық себептерге, шетел әдебиетін зерттеуде жаңа әдіснамалық тәсілдерді қалыптастыру проблемаларына байланысты қазіргі әдебиеттанудың аз зерттелген салаларының бірі болып қала береді, тек өткен ғасырдың аяғында ғана Кореяның ұлттық әдебиетіне, генезис проблематикасына және қытай, жапон, еуропалық мәдениеттің ықпалының контекстіндегі эволюцияға деген қызығушылықты біртіндеп жандандырады. Проза ұлттық мәдениеттің, идеологияның, идеалдардың ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік беретін танымал жанрлардың бірі.

Әдістеме. Мақаланы жазу барысында әдеби талдау, жинақтау, жүйелеу, салыстыра зерттеу, тарихи-салыстырмалы әдістер қолданылды.

Талқылау. Қазіргі корей прозасы XX ғасырдың екінші жартысында, Кореяның босатылуына және тәуелсіз мемлекеттің қалыптасуына ықпал еткен тарихи оқиғалардан кейін қалыптасты. Бір халық пен ұлт екі түрлі полюске бөлінгеннен кейін, социалистік және капиталистік, корей соғысы аяқталғаннан кейін корей әдебиетінің қалыптасуының жаңа кезеңі басталды. XX ғасырдың екінші жартысындағы XXI ғасырдың басындағы корей прозасы қазіргі күнге дейін Кеңес Одағы елдеріндегі идеологиялық себептерге, шетел әдебиетін зерттеуде жаңа әдіснамалық тәсілдерді қалыптастыру проблемаларына байланысты қазіргі әдебиеттанудың аз зерттелген салаларының бірі болып қала береді. Проза ұлттық мәдениеттің, идеологияның, идеалдардың ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік беретін танымал жанрлардың бірі.

Қазіргі корей прозасының жеке аспектілерін әдебиеттанушылар И.В. Цой, Л.В. Галкина, С.Г. Чжан, Л.Б. Хван, К.А. Пак, Г.Н. Ким, Ли Сан Юн зерттеді, қазақстан зерттеушілері арасынан А.М. Жуматайдың, А.В. Танжарикованың басылмдарын атап өткен жөн.

И.В. Цой атап өткендей: «Корей және Ресей зерттеушілері екі ірі уақыт кезеңі — жаңа әдебиет (XX ғ.бірінші жартысы) және қазіргі заманғы әдебиет (XX ғ. екінші жартысы және XXI ғ. басы). Осы кезеңдердің әрқайсысы өз кезегінде ұсақтүйекке, мысалы онжылдыққа бөлінеді. Мұндай бөліну принципі корей әдебиетінің даму тарихын белгілі бір уақыт кезеңінде болған тарихи оқиғалар тұрғысынан қарастыратынына негізделеді. Басқа сөзбен айтқанда, корей әдебиеті үшін таңдалған кезеңдегі шығармалардың негізгі тақырыбы белгілі бір тарихи сәтке негізделген» [*Цой И.В., 2017, 351 б.*]. Өз зерттеуінде автор корей әдебиеттанушылары қолданған қазіргі таңғы корей әдебиет кезеңділігін қолданады: келесі кезеңдерге бөледі: 1945-1950 жж., 1950-1960 жж., 1970 жж бүгінгі таңға дейін [*Цой И.В.. 2018, 376 с.*].

Нәтижелер. Қазіргі корей прозасын терең түсіну үшін XX ғасырдың бірінші жартысында оның қалыптасу ерекшеліктерін анықтау қажет. Осы кезеңде Корея Қытай және жапон отаршылдығына қарсы күрестің ауыр кезеңін бастан кешірді, бұл ұлттық әдебиеттің жаңаруына ықпал етті, XX ғасырдың бірінші жартысындағы корей прозасының негізін қалаушы Ли Гвансу, Ким Донин, Чон Ёнтхэк, Ём Сансоп, Хён Джингон, Пак Чонхва, На Дохян, Чхве Сохэ және Ли Гиен болып табылады, әдеби және шығармашылық қызметі тиісті кезеңдегі тарихи оқиғалар аясында, басқа мемлекеттердің қоғамдық-саяси, әлеуметтік-мәдени идеяларының натурализмнен, модернизмнен сыни реализмге және пролетар прозасына дейін енуі, әдеби сынның қалыптасуы және ұлттық проза жаңғыруы жағдайында қалыптасқан [*Солдатова М.В., 2004, с.18*]. Корей прозасының қалыптасуына еуропалық өркениеттің техникалық және мәдени жетістіктерінің елге енуі, жаңғырту саясаты, Кабо реформациясы, Кореяның Жапониямен отарлануы, тәуелсіздік үшін бірінші марттық қозғалыс сияқты кезең оқиғалары үлкен әсер етті. Ұлттық шығармашылық интеллегенцияға Жапониядағы шығармашылық корей элитасының тағылымдамадан өтуі жеке әсер етті, жапон әдебиеті арқылы еуропалық әдеби дәстүрмен танысу (аударма көркем әдебиетін оқу), еуропалық әдеби ағымдар мен бағыттардың корей прозасы мен поэзиясына әсері, шағын жанрдағы прозада жинақталған тәжірибе (қысқа әңгіме), дәстүрлі әдебиетке жүгіну.

Жаңа прозаның маңызды ерекшелігі бейнелеу-мәнерлі құралдар арсеналын пайдалану – метафора, салыстыру, гипербола, гротеска, стилистикалық ерекшеліктердің туындының концепциясымен, жанрлық өзіндік ерекшелігімен байланысты болып табылады [*Хван Л.Б., 2015, 251 б.*].

Жаңа проза өз дамуындағы ұлттық әдебиет дәстүрлерінің әсерін бастан кешірді. Отаншылдық пен азаматтылық, әлеуметтік теңсіздікке қарсы наразылық, ежелгі классикалық әдебиетке тән сатирико-салиқалы үрдістер оның үздік үлгілерінде көрініс тапты. 1910-1950 жылдардағы жаңа проза ұлттық және жалпы әлемдік дәстүрлерге сүйеніп, жаңа қасиеттер мен сапаларға ие болды. Өмірді бейнелеудің барлық тәсілдері мен принциптерінің әртүрлілігі кезінде ол басқа бағыттарға — натурализм, романтизм, модернизм, консервативті нормативтік поэтикадан құтыла отырып, оларды игерген реализм үрдістерін кеңінен пайдаланды.

Оның күші мен тартымдылығы ежелгі классикалық әдебиеттің мұрагері ретінде жапон еркіндігінің күнделікті әлеуметтік болмыстың, қатыгездіктің, адамсыздықтың ауыртпалықтары туралы жылнаманы жасай алды, жаңа ілімдерді, әлеуметтік қозғалысты тудырған халықтың менталдық күйзелісін аша алды, халық нанымындағы жаңа процестерді көрсете алды, ұлттық рухтың құдіретін, халықтың адамгершілік ізденістерін, жапон агрессиясының тағдырлы қайғылы оқиғалары мен елдің ыдырауы жағдайында «экзистенциалды кошмарды» аша алды.

XX ғасырдың екінші жартысы біртұтас мемлекет пен этностың екі қарама-қарсы жартысына бөлінуімен байланысты драмалық оқиғалармен сипатталады, бұл сондай-ақ корей прозасында және жалпы әдебиетте көрініс тапты.

Әдебиеттің қоғамдағы рөлі және оның өмірге қатысу дәрежесі туралы әңгімені қайта бастау, көптеген көркем басылымдар мен шығармашылық бірлестіктердің пайда болуына әкеп соқты. Олардың арасында «Әдебиет пен өнердегі бағыттар» (*Муне*, 1949), «Әдебиет пен өнер» (*Мунхак есуль*, 1954), «Қазіргі әдебиет» (*Хёндэ мунхак*, 1955), «Еркін әдебиет» (*Чаю мунхак*, 1956) және т.б. кейбіреулері, мысалы, «Зияткерлік шеңберлер» (*Сасанъге*, 1953), корей ойшыл элитасының мүдделерін бейнелеп, жалпы алғанда, оның ақыл шабыты деп атауға болады.

1945-1950 жж. шығармашылық интеллигенция үшін басты міндеттердің бірі жапон үстемдігінің барлық қалдықтары мен салдарын жою және ұлттық мәдениетті қайта жаңғырту болды. Осы уақытта олардың көпшілігі үшін жазушылық іс-әрекет өзінің идеологиялық позициясын анықтауға жол бере отырып, екінші жоспарға кетеді. Корей жазушылары адамдарды біріктіруге және Корей түбегінде мәдениеттің одан әрі дамуын анықтауға арналған мәдени ұйымдарды құра бастады. Босатылғаннан кейін бірден сол жағында екі әдеби ұйым (Чосон пролетариа мунхак тонмэн) және корей әдебиетінің құрылыс бөлімі (Чосонмунхак консоль понбу) құрылды. Корей әдебиетінің құрылыс бөлімінің бағдарламасына отарлық кезеңнің сарқыншыларынан арылу, ұлттық әдебиеттің қайта жандануы, таңдаудың жоқтығының әлемдік себебі ретінде соғыстан кейінгі уақытта жазушыларда ерекше танымалдыққа ие болып келеді. Сонымен, «Пространство» («Кванчжан», 1960) табынушылық романының басты кейіпкері Чве Инхун (1936-2018) екі зұлымдықтан аз таңдау мүмкін емес және үшінші елді мекен етіп таңдайды. Осылайша, корей жазушылары олардың көптеген отандастарына тап болған мәселені көтереді. Оларға оңтүстікте де, солтүстікте де орын жоқ. Жалғыз мүмкін жағдай олар жоғалған саяси бөліністермен ажырамайтын Отан еді. Көптеген жазушылар үшін Отанды азат ету халықты бөлген трагедияның басы болды [*Пак К.А., 2019, 210 б.*].

Осы кезеңдегі әдеби ортада әдеби сынның ең өзекті және өзекті мәселелері талқыланатын «Шығармашылық және сын» (*Чханъчжак8ква пипхёнъ*, 1966), «Әдебиет және интеллект» (*Мунхак ква чисонъ*, 1970) сияқты тоқсан сайынғы әдеби басылымдар берік орын алады. «Әлемдік әдебиет» (*Сегевый мунхак*, 1976), «Әдебиет және өнер орталығында» (*Муне чунъанъ*, 1977) және т.б. журналдар шығаруды жалғастыруда. «Әдеби ой» (*Мунхак сасанъ*, 1972) өз жұмысын дамытуда. «Поэзия» (*Симунхак*, 1971), «Қазіргі таңғы поэтика» (*Хёндэ сихак*, 1969), «Образдар» (*Симсанъ*, 1973) поэзияға арналған бірқатар әдеби журналдар пайда болды.

Олардың барлығы әдеби қызметтің өрісін едәуір кеңейтеді. Сонымен қатар, әдебиетті танымал ету және оның қызмет аясын кеңейту тақырыбында пікірталас жалғасуда, әдебиеттің эстетикалық құндылығы туралы мәселе көтерілуде. Көркемдік тәсілдерге, формалар мен стиль мәселелеріне көп көңіл бөлінеді. Әдеби ортада ұрпақтар тез өзгеріп отырады; авторлары әйелдер болып табылатын көркем шығармалардың үлесі артады. Бірінші кезеңнің әдебиеттерін Кореяның ұлттық Тәуелсіздігінің қайтаруымен бірге басталатын және Корей соғысының басталуымен аяқталатын кезең ретінде анықтауға болады (1950-1953).

Осы уақытта Корей әдеби дәстүрінің негізі қаланады. Қоғамның бұрынғы Жапон колониясы мен Қытайдың мәдени перифериясы кешенін еңсеруге үн қатуына жауап ретінде әдебиетшілер Кореядағы ұлттық әдебиет дегеніміз не, ол қай бағытта дамуы тиіс, постколониалды дәуірдегі ұлттық мәдениеттің жаңа сын-қатерлері алдында оның өзіндік құндылығын қалай бекіту керек деген сұрақ қояды.

Корей әдеби ортасы белгілі бір құрылым түрін қабылдайды, жаңа есімдер пайда болады, әдеби қызмет дамиды. Алғашқы әдеби табыстар да пайда болады, алайда ұлт пен ел аумағының саяси бөлінуінің бірден орын алуына байланысты Біртұтас ұлттық сана-сезім мен оның әдебиеттегі проекциясы қалыптаспады, нәтижесінде ұлттық әдебиеттің жалпы қабылданған тұжырымдамасы да әзірленбеген.

1950-1953 жылдардағы әскери қақтығыс Солтүстік пен Оңтүстіктің оқшауланuын түпкілікті бекітіп, корей халқының бөлінуінің алғышарты ретінде шықты. Кореядағы соғыс және оның салдары 1950 ж. әдебиеттің басты тақырыбы болды (Хван Сунвон, Ан Сугиль, О Санвон, Сон Чхансоп, Ли Хочхоль). Осыған байланысты корей әдебиетшілерін толғандыратын негізгі мәселе – соғыс уақытының жансыз механизмдеріне қарсылық көрсету, сондай-ақ соғыс және оның салдарларындағы адам өмірінің мәні. 1950-ші жылдардың соңында корей қоғамы соғыс тиелген жағдайдан біртіндеп бас тартады. Бұл процесс идеологиялық қондырғылармен (Пак Кён-

ни, Чхве Инхун, Ли Чхончжун, Ким Сын Ок) жүйеге қарсылық көрсетудің алғашқы өскіндерінің пайда болуымен ерекшеленді.

Тиісінше, корей әдебиеті өткен жылдардың инерциясын еңсере бастайды, жаңа өмірлік бағдарлар мен құндылықтарды ойлайды. Жаңа күшпен әдебиеттің социумдағы рөлі туралы өріс жаңартылып, әдебиетшілердің қоғамдық өмірге қатысуы талқыланады.

1950-ші жылдардың соңында корей қоғамы соғыс салдарынан бірте-бірте ақталады, ал әдебиетте соғысқа әкелген идеология мен жүйеге қарсылық білдірудің өсуі пайда болады, әдебиет жаңа өмірлік бағдарлар мен құндылықтар туралы ойлана бастайды. 1960 жылдың 19 сәуірінде (Корей студенттері қатысқан) төңкерісті бастан кешкен соң ғана соғыстан кейінгі әдебиет соғыс салған жаралардың зардабын жеңе бастайды және рухани және жан-тәндік сезімдерін сезінеді. Нәтижесінде осы кезеңде әдебиет жеке тұлғаның өмір сүруінің мәнін іздестірумен айналысады және сонымен бірге қоғамдық мәселелерге жүгінеді. Басқаша айтқанда, жеке тұлғаның әдеби қабылдауы жалпы қоғамға және сол уақыттың шындығына деген қызығушылықтың пайда болуына әкеледі. Нәтижесінде әдеби ортада әдебиеттің қоғамдағы рөлі, әдебиетшілердің қоғамдық өмірге қатысу дәрежесі сияқты мәселелерді талқылау қайта басталады. Бұл кезеңде Ли Чхочжун («Есту іргесі», «Кезбе сөзі») және Ким Сын Ок («Мучжинге сапар», «Сеул, қыс 1964»)

1960 ж. сәуір төңкерісінің оқиғасын бастан кешкен корей әдебиеті өз шығармаларында рухани және эмоциялық көңіл-күйдің берілуінде, сондай-ақ техникалық тәсілдерде жаңа үрдістерді көрсетеді. Соғыс мұрасы мен елдің бөлінуі нақты өмірдің ажырамас бөлігі болып табылады, алайда Жазушылар әскери оқиғалардан жеке адамның өмір салтына, соның ішінде өзін қоса, сондай-ақ қоғамдық тәжірибемен байланысты өмірлік уайымдарға аударуға тырысады. Әскери диктатураның 1970-ші жылдары корей қоғамы ішкі саяси зорлық-зомбылықтың өсуіне және индустрияландырудың жалғасуына байланысты қарқынды әлеуметтік өзгерістерді бастан кешуде. Мысалы, бұл мәселеге Чо Сехидің «Карлик лақтырған доп» әңгімелері арналған.

Осы уақытта ұлттық әдебиет туралы жалпы түсінік қайта қаралады, реализм бар деген мәселе көтеріледі, халық, танымал әдебиет тұжырымдамасы күшіне енеді. Индустрияландыру процесінің жанама өнімі ретінде әдебиет жаппай жалпыға қол жетімді оқу түріне ие болады, өйткені баспа ісі мен кітап басу жаңа күшпен дамиды, бұл үлкен Тираждар шығаруға және халықтың қалың жігіне көркем әдебиеттің жалпыға қол жетімділігіне әкеледі.

1980-ші жылдары демократияландырудың басталуымен белгіленген корей әдебиеті болып жатқан өзгерістердің әртүрлілігіне (Хван Согён, Ким Вониль, Ли Мунёль) жіті назар аударуды тоқтатпайды.

Корей түбегінде идеологиялық қарама-қайшылықтың әлсіреуіне және қоғам ашықтығының өсуіне байланысты өзгерістер контексінде ол елдің бөлінуінің еңсерілмейтін проблемасына жаңа көзқарастарды көрсетеді, сондай-ақ Кванчжу қаласындағы демократиялық қозғалыстың белгілі оқиғаларына көркем форма беруге ұмтылады.

Төменгі шекарасы жиырмасыншы ғасырдың соңғы үштен бір бөлігіне келетін үшінші кезең бүгінгі күнге дейін жалғасады. Осы жылдары корей қоғамы барлық әлеуметтік салалардағы терең құрылымдық қайта құрылыспен бетпе-бет келді, мәдениет үшін оның барлық салдарымен қарқынды индустрияландыруды бастан кешірді және сол сәтте сақталған дәстүрлі қоғам институттарының қирауы диктатура мен демократияландыру арқылы өтті.

Осы кезеңдегі әдеби үрдістің негізгі сипаттамаларын сипаттаймыз. Әскери үкіметтер тарапынан бас тарту саясатына қарсы тұра, корей әдебиеті 1970 жылдардың басында билікпен өткір рухани қарсы тұруға ашық кірісті. Сонымен қатар, ұлттық әдебиеттің теориялық негіздері мен реализмнің бағыты ретінде дамуы туралы мәселе де талқылануда. Одан кейін көпшілік қол жетімді әдебиеттің қандай болуы керектігі туралы пікірталас жандандырылады, оның әдеби тұрғыдан ұғынуы арқылы бөлінген ұлттың санасын жеңуге талпыныстар жасалады. Көпшілік мәдениет феномені пайда болады, ал онымен бірге оқымайтын, қатардағы оқырманға арналған тиісті әдебиет пайда болады.

Әдебиетшілердің назарын аударатын маңызды тақырыптардың бірі әлеуметтік теңсіздіктің тақырыбы болып табылады, бұл мәселені шешу жолдары іздестіріледі. Көркем тәсілдер мен рухани көңіл-күй тұрғысынан аталған үрдістер прозада шынайы бағыт алатындай өзін көрсетті. Корей жазушылары жеке және ортақ тағдырға, өз уақытының шынайылығына, жеке тұлғаның өмір сүруін тұтас ұғынуға ерекше назар аударады. Негізгі өкілдері проза көрсетілген кезең — Ким Тонни (1913-1995), Хван Сунвон(1915-2000), Ан Сугиль (1911-1977), О Санвон (1930-1985), Ли Хочхоль (1932 жылы туған), Чхве Инхун (1936-2018), Ли Чхончжун(1939-2008), Ким Сын Ок (1941 жылы туған). 1970 жылы корей әдебиетінде көптеген романдар пайда болады.

Осы уақытта шығарылатын кітаптар көлемі ұлғайып, бестселлер өзекті тақырыптарды қозғайды, жалпы әдебиетке қызығушылық артады және оның мәртебесі артады. Бұл жерде Пак Вансо, Хван Согён, Ли Мингу, Чо Сехи и Чхве Инхо сияқты көрнекті жазушылардың романдарының пайда болуы шешуші рөл атқарды. Осы кезеңде мемлекеттің тез дамуын ынталандырған президент Пак Чонхи ұлттық жаңғыртуды ілгерілету

үшін тоталитарлық және патерналистік шараларға барады. Бұл жоба батыл саяси дәуірде күшпен жүзеге асырылды, бұл еркіндік, демократия және адам сүйгіштік сияқты либералдық құндылықтардың бәсеңдеуіне алып келді. Мемлекеттің дамуына бағытталған антикоммунистік авторитарлық идеология 1970 жылдардағы әдеби романдардың кейіпкерлері керемет жағдайлардың мән-жайларында қаза тапқан адам бастан кешуі тиіс сезімге ұқсас басымдылық пен әлсіздіктің бейнесіне айналды. Дегенмен, 1970 жылдары ащы және үміт, депрессия және құмарлық көрші болған уақыт болды. Депрессияның артында еркіндік пен қарсылық рухы ерді.

Роман жазушылардың жас ұрпағы қызметінің өрісі ғана емес, сонымен қатар интеллектуалдар арасындағы диалог үшін өзіндік сана-сезімнің фиксаторы мен қоғамдық кеңістікке айналды. Мысалы, Ли Мангу («Кванчхон» әңгімелері циклі, Пак Вансо, Чхве Инхоның романдары мен әңгімелері «Жұлдыздардың отаны» романы) сияқты авторлар бұл туралы жазады.

Әйтпесе, қазіргі корей романының басты мәселесі әлеммен шынайы байланыс мүмкін болмаған кезде тұлғаның онтологиялық маңыздылығын қалпына келтіру болып табылады. Жоғарыда айтылғандай, бұл мәселе Корей соғысынан, 1960 жылғы 19 сәуірдегі көтерілістен және 1961 жылғы 16 мамырдағы төңкерістен кейін қандай шындық туындады. Жазушы шеберлігінің жарқын мысалдарының бірі – авторы Ли Мунёль (1948 жылы туған), ол тікелей өзіне ел бөлінуінің қасіретін және оның салдарын бастан кешірді. Бұл тақырыптар Хван Согёнаны («Бөтен жер» повесі), Чо Сехи өлеңдер («Кішкентай допты лақтыратын карлик» әңгімелері) және т. б. талқылады.

Әлеуметтік құрылымның өзгеруі, сондай-ақ Жаңа уақытта әлем картинасының тұрақты күрделенуі нәтижесінде бірегейлік бұрынғыдан да шайылып кетеді. Механизацияланған және тұрақты индустриялық қоғам құрылымының өзгеруімен бетпе-бет келіп, жеке тұлға өзін иеліктен шығармай алмайды. Әлеуметтік жүйе, ұжымдық сана және индустрияландыру тетіктері жеке тұлға иеліктен шығарылған, символдық болып табылатын себептерге айналды. Осылайша, тұлға өмір ағымынан алынып, оның ішкі бөлінуіне әкеледі. Мұндай жағдайды онтологиялық оқшаулау деп атауға болады. Корей әдебиетінде тұлғаның осындай күйі символдық сипатқа ие болған жекелеген кейіпкерлердің бейнесінде көрсетілген. Мысалы, Ли Чхончжун, О Чонхи, Чхве Юн, Ким Сын Ок шығармаларының кейіпкерлері. Бұл жағдайда адамның қазіргі қоғамда алатын жағдайы туралы сөз болған кезде иеліктен шығару (бұл жағдайда әлсіздік, жеке басын кемсіту) көрінеді. Және көркем мәтіндерде мұндай кейіпкерлер әмбебап бейнелер болады.

Сонымен қатар, иесіздік индивидтің қоғамдағы құндылығының үнемі төмендеуінің белгісі ретінде қарастыруға болады. Корей әдебиеті жеке идеалдар мен әлеуметтік шындық арасындағы алшақтықты зардап шеккен таңбаларды ұсынады. Мұндай жағдайларда әлем абсурдінің (мысалы, дағдарыс немесе бірегейліктің жоғалуы) өмірлік тәжірибеге айналғанын түсінудің жеке тәжірибесі. Қазіргі корей романдарындағы кейіпкерлердің мұндай оқшауланuын бірегейлікті жоғалтудың мысалы ретінде қарастыруға болады. Осы кейіпкерлердің әрқайсысы өз ортасына бейімделіп, бірегейлікті жоғалтады, бұл, нәтижесінде, өзін-өзі жүзеге асыру мүмкін емеске әкеледі.

1970-80 жылдардағы әдебиет жаңа есімдермен ғана емес, жаңа ағымдармен де байытылды. Шығармашылықта әлеуметтік бағыттылық байқалады, және мұндай «Қатысу әдебиеті» елдің қоғамдық өмірінің проблемаларын, ескі және жаңа қақтығыстардан туындаған құбылыстар мен процестерді айқындады. «Жапон қылышы» (1971), «Имчжин өзеніндегі үйректер тобыры» (1976) және көптеген басқа да қысқа әңгімелерде корей шынайылығының шынайылығын көрсететін Ха Кун Чхан елде танымал болды. Ха Кун Чхан әңгімелерінің басты кейіпкерлері – қатал шындықты бұзбаған таза жаны бар қарапайым адамдар. Ха Кун Чхан «Түнгі горшок» (1970), «Вельльё қысқа хроникасы» (1978), «Тауларда және жазықта» (1981), «Кішкентай дракон» (1988) романдарының авторы [*Жуматай А.М., Танжарикова А.В., 2015, 114 б.*].

1980-ші жылдардың басында Корея және бүкіл әлем Кванчжудағы студенттермен әскери режиммен қаруланған қанмен таң қалдырды. Елде экономикадағы жетістіктер, бір жағынан өмірді техникалық жаңғырту және мемлекеттің сыбайлас жемқорлық пен жазалау шаралары – екінші жағынан жасалған авторитарлы саяси жүйе арасында қайшылықтар орын алды. Студент жастар елдің демократиялануы үшін саяси күреске қатысты. Осы жылдары Оңтүстік Корея әдебиетінде жаңа ағымдар пайда болды – «масс романдары» (минчжун) және «жұмыс романдары» (нодочжа). Сол кезде елдің әдебиетінде «бөлінген ұлт әдебиеті» басым бола бастады және елдің бөліну тақырыбында жазушы Ким Вонилдің шығармашылығы басым болды. Әңгіменің басты кейіпкері – әкесінің өлімінің куәсі болған кішкентай бала қатты күйзеліске ұшырайды. Бала кезінде корей соғысы қасіретін бастан кешкен әңгіме авторы оқиғаны бала көзімен, өз ұрпағының көзімен көреді [*Ким Г.Н., 2009, 107 б.*].

1987 ж. маусым төңкерісі Кореядағы ұзақ әскери басқарудың аяқталуын атап өтті. Ел демократия мен мәдени әртүрлілік жолына түсті. Алдыңғы дәуірде басым болған саяси тақырыптарға арналған әдебиеттер шешуші болудан қалады, оның құзырында саясат пен идеология мәселелері аз, сонымен қатар осыған дейінгі осындай құзыреттілік корей қазіргі әдебиетінің айрықша

белгісі болды. Әдебиет әлемдегі жаңа орын табу керек еді, онда ештеңе емес, күресуге болмайды. Ұжымдық идеологиядан сенімді жасырын жеке өмір саласы ақпараттық қоғам мен капитализм ортасына енеді. Нәтижесінде 1990 жылдары жеке өмірі мен мәдениет мәселелеріне байланысты жаңа тақырыптар пайда болды. Авторлар ішкі әлем, феминизм және сексуалдық, қалалық өмір, бұқаралық мәдениетпен, сандық ортамен және киберкеңістікпен өзара қарым-қатынас туралы қайта ойластыру туралы жазады. Бұл тек тақырыптар мен проблемалар шеңберінің кеңеюін ғана емес, сонымен қатар қазіргі оқырмандардың назарына әртүрлі ақпараттар көптеп түсетінін көрсетеді.

Алдыңғы ұрпаққа қарағанда, бұқаралық ақпарат құралдарымен қарым-қатынаста тығыз тәрбиеленген, 1990 жылдан кейін пайда болған авторлар әдебиетте өмірге жаңа көзқарас ұсынды. 1990-шы жылдардың ортасында сыншы Син Кенсук, Юн Тэнен және Сон Сокче сияқты прозаиктерді өзі үшін ашты, одан кейін өз ұрпағын таныстырған жазушылар пайда болды: Пэ Суа, Ким Ёнха, Ким Ёнсу, Ким Кёнук, Чхон Унён, Юн Сонхи, Чон Ихён және Ким Эран сияқты жаңа мыңжылдықтың жазушы әйел – жазушыларының алдыңғы ұрпақтары әлі зерттелмеген жаңа эстетикалық кеңістіктерді ашады.

Чон Сонтхэ, Ким Чунхёку Пак Мингю, Ли Кихо, Пхён Хеён, Хан Ючжу арқасында 2000 жылдардағы әдебиеттегі нарративті кеңістік әртүрлі болады. Олардың гибридтік хаты жалпы тарихи тәжірибеден туған бірегейліктен емес, – бұл басқа мәдени мәтіндердің көптігімен байланысты белгілейтін интертекстуалды әңгіме. Бұл мысалдарды Бұқаралық мәдениет пен жас жазушылардың мәтіндерінен табуға болады. Тарихи байланыстарды орнатпайтын ұрпақ үшін әртүрлі мәдени мәтіндермен байланыс олардың шығармашылық әлеуетін дамытуда маңызды рөл атқарады. Өз шығармаларында олар реализм әдебиетіне қарсы ғана емес, шындықты құрастырудың түрлі тәсілдерін зерттейді.

2000-шы жылдардағы әдебиетте дебют жасаған жас жазушылар үшін өзіндік бірегейлікті бекітуде ешқандай шектеулер жоқ, себебі олар саяси шындық алдындағы кінә мен борыш сезімімен байланысты емес. Жазушылардың бұл ұрпағы ең алдымен өз шығармашылығында реализм белгілеген барлық ережелерді елемейді, және реализммен шынайы байланысты жүзеге асырады. Олар әлі күнге дейін шындық шеңберіне байланысты 1990-шы жылдардағы өзгерістер кезеңіндегі әдебиетке қарағанда, өзінің әңгімесін батыл және негізді құрастырады. 1990-шы жылдын әдебиеті үшін маңызды «эстетикалық» және «әдеттегі» кеңістік жаңа мыңжылдықтың авторларын тартпайды, олар өз повестерін кеңістік пен күнделікті шектен тыс шығарады, прозаның нарративті әлеуетін сапалы жаңа деңгейге көтереді. Бұл жас авторлар —прозаиктер Хан Ючжу (Мүмкін емес ертегі» романы) және Чо Хахён («Химер таңы» романы).

Корей әдебиеті, проза сияқты, ғасырлар бойы қалыптасу кезеңінен бастап қазіргі заманғы философиялық жүйелерді (экзистенциализм) құруға дейінгі өте күрделі кезең өтті. Бұл процесс Кореяның капитализмнің алғашқы қадамдарынан бастап, солтүстікте және оңтүстікте антагонистік мемлекеттердің пайда болуынан елдің оңтүстігінде дамыған капиталистік қоғам құруға дейінгі даму тарихымен байланысты болды.. Романтиктердің алғашқы ақындарының бірі Ли Санхва болды. Зерттеушілер Л.В.Галкина С.Г.Чжанмен бірге, корей әдебиетінің қазіргі бағыттарын зерттей келе, «әдебиеттің жедел дамуы кезінде романтизм мен символизмнен бастаған қазіргі заманғы корей әдебиеті модернизм, сюрреализм, реализм, гуманизм, экзистенциализм және т.б. сияқты басқа да әдеби бағыттарды тез арада игерген» деп атап өтті. Зерттеу көрсеткендей, жалғыз прозалық шығармалардағы кейіпкерлер қоршаған әлемнен шеттетілген және олардың басқа адамдармен қарым-қатынас жасау әрекеттері сәтсіздікке ұшырайды. Корей жазушысы-замандас Ким ұлының шығармашылығында экзистенциализм ұстанымы айқын көрінеді: «адам-бұл ештеңе, адамда «табиғат» жоқ. Адам болмысы-бұл «ештеңе», немесе бұл жағдайда еркіндік тәжірибесі бірдей. Адамның «адамдық» ақиқатты бекітуден басқа, «адамдық емес» әлемге батыл қарсы тұрудан басқа, өзге де жолы жоқ. Ким Ұлы өз ұрпағының идеяларын корей прозасында барынша толық көрсетті [*Галкина Л.В., Чжан С.Г., 1999, 220 б.*]. Олар өз зерттеулерінде Ким Тонни (1913-1995), Чхве Инхун (1936 ж. туған), Ким Сын Октың шығармаларындағы экзистенциализм бағытының күшеюін атап өтеді. Зерттеу көрсеткендей, жалғыз прозалық шығармалардағы кейіпкерлер қоршаған әлемнен шеттетілген және олардың басқа адамдармен қарым-қатынас жасау әрекеттері сәтсіздікке ұшырайды. Корей жазушысы-замандас Ким Сын Ок шығармашылығында экзистенциализм ұстанымы айқын көрінеді: «Адам – бұл ештеңе, адамда «табиғат» жоқ. Адам болмысы -бұл «ештеңе», немесе бұл жағдайда еркіндік тәжірибесі бірдей. Адамның «адамдық» ақиқатты бекітуден басқа, «адамдық емес» әлемге батыл қарсы тұрудан басқа, өзге де жолы жоқ. Ким Сын Ок өз ұрпағының идеяларын корей прозасында барынша толық көрсетті [*Галкина Л.В., Чжан С.Г., 1999, 220 б.*]

Қазіргі корей прозасының призмасы арқылы Корей қоғамындағы гендерлік қатынастар проблемасын жеке атап өткен жөн. Ли Сан Юн қазіргі корей прозасының даму үрдісін зерделеп, 70-жылдардың ортасынан бастап корей отбасының стереотиптері мен әлеуметтік байланыстардың өзгеруі мен сынуы байқалатынын атап өтті. Атап айтқанда, романтикалық қыздан оның

сезімдері мен өзін-өзі бағалауы бар әйел тағдырының барлық қиындықтарынан дәстүрлі Корей қоғамында өткен әйелге дейінгі әртүрлі интерпретациядағы әйелдердің рөлі ерекшеленеді [*Ли Сан Юн, 2011, б. 187*].

XX ғ. аяғындағы корей әдебиеті әлеуметтік үдерістерге емес, жеке өмірге көп көңіл бөледі. Басқаша айтқанда, Кореядағы өткен жүзжылдықтың соңы – бұл тұтыну дәуірі, бірінші кезекке ортақ емес, жеке мәселелер шыққан кезде: адам қоғамның әлеуметтік өміріне байланысты «жаһандық» мәселелерді емес, өзінің жеке өмірі жаңа жағдайларда қалай тұратынын, жаңа шындықты қалай қабылдайтынын және оған бейімделе алатынын түсінеді.

Бұл өзгерістер шығармалардың құрылымына да әсер етті. Көркем формалардың дамуымен элитарлық өнер мен бұқаралық мәдениет арасындағы шекаралар көп бұзылады. Бірегей және өзіндік авторлар: Пак Мингю, Ким Ёнсу, Ким Ёнха және т. б. бар.

Бұл үрдіс демократияландыру барысында Корей қоғамының ішкі құрылымы одан әрі күрделене түсті. Роман интеллектуалдардың қоғамдық санасының көрінісі болуды тоқтатты. Туындының авторы және кейіпкері гендер, ұрпақ және класқа қарамастан кез-келген адам бола алады. Бейнелейтін сала да кеңейді: егер бұрын әдебиет саяси және қоғамдық мәселелерді дәстүрлі түрде жарияласа, онда қазіргі мәтіндерде интроспекция, кейіпкердің ішкі әлемі пайда болды, оларда қиял, қиял және бейсаналық үшін орын табылды.

Жалпы, 1990 жылдардағы әдебиет жаңа парадигма ұсынады деп айтуға болады. Қазіргі корей романының кейіпкерлерінің әрекет ету уақыты мен орны-постиндустриалды қоғам. Алайда, дәстүрлі құндылықтар жүйесі мен постиндустриалды қоғам арасындағы қарама-қайшылықтар; дәстүрлі менталитет пен постиндустриалды шындық; корей ауылы және ультра заманауи мегаполис; консервативті көзқарастар мен радикалды тұжырымдамалар сияқты тақырыптар бұрынғысынша маңызды болып қала береді. Кореяға шетелдік жұмыс күшінің келуіне және халықаралық некелер санының өсуіне байланысты мәдениетаралық коммуникация тақырыбы пайда болды.

Жазушылар болашақтан өткен оқиғаларға көз тартады: ұлттық бөлу әлі де өзекті тақырып болып қала береді, мемуарлар пайда болады (мысалы, балалар көзімен Корей соғысы туралы естеліктер).

Прозада сезім мен дәм әлеміне үндеу болады. Мысалы, бұл Син Кёнсук және Юн Тэнённің ерте прозасы. Бұл авторлар адамның ішкі әлеміне және оның уайымдарына ерекше көңіл бөледі. Корей постмодернизмі сияқты бағыт танымал. Авторлар симуляция мен симулярлардың бодрийяров концепциясына жүгінеді, метатекстер пайда болады (поп-мәдениет пен арт-мәдениет әдебиетіне әсер етеді).

Жоғары әдебиет пен бұқаралық әдебиет арасындағы шекаралар шайылып кетеді. Көптеген сюжеттер маргиналды қабаттардың кейіпкерлеріне немесе субкультураның өкілдеріне арналады. Екінші жағынан, әйелдер прозасы неғұрлым жарқын және күшті болады.

Өз шығармашылығында отбасы мен қоғамдағы әйелдердің рөліне, елдің экономикалық және рухани өміріндегі өзгерістерге байланысты моральдық-этикалық көзқарастардың өзгеруіне байланысты мәселелерді қарастыратын авторлар-әйелдер көп пайда болады. Олардың шығармаларының кейіпкерлерін уақыт шақыруы қажет (Пак Вансо, Син Кёнсук, Ын Хигён). Жазушы өзінің ерекше көрінісімен, ерекше стильмен ерекшеленеді. Олардың барлығы әр жанрда жұмыс істейді, бірақ олардың шығармашылығында маңызды орын әлі де әңгімеге ие.

1990-шы жылдардың соңындағы прозада ұсынылған кейіпкерлерді шартты түрде сипаттауға болады: олар компьютерді таңертең оянғаннан кейін, интернетте музыка тыңдайды және тәулік бойы кішкентай дүкеншілердің бетсіздігін көреді. Олар табиғатқа қарағанда адам жасаған конструкциялардың арасында әлдеқайда жайлы сезінеді және олар онлайн, оффлайн қарым-қатынас жасайтын қиындықтарсыз қарым-қатынасты көреді. Бұл адам жасаған әлемнің ең көп бөлігі — шынайы немесе қиял — «танымал мәдениет» деп аталатын шеңберге орналастырылған.

Сонымен, кейіпкерлердің естеліктері танымал әншілердің әндерімен, сәнді киім маркаларының аттарымен және фильмдердің коммерциялық өндірісімен байланысты.

Қорытынды. Жалпы Корея Республикасында қазіргі заманғы әдебиеттің дамуы әлемдік әдебиеттің жалпы даму үрдістері аясында өтуде. Соңғы уақытта Корей әдебиетінің біртіндеп беллетризациясы жүреді. Бестселлерлер арасында әйел романдары, детективтік әдебиет, психологиялық триллерлер, *фэнтези* жанрындағы әдебиет сияқты шығармалар бар. Комикстер кең таралған.

Соңғы уақытта Корей прозасын Корей түбегінен тыс жерлерде танымал етуге әрекет жасалуда, осыған байланысты корей прозасының әлемнің көптеген тілдеріне аудару көлемінің айтарлықтай артуы байқалады. Корей және батыс мәдениетін жақындастырудағы соңғы рөл емес, елден тыс жерлерде тұратын корей ұлтының жазушылары мен ақындарына беріледі.

Осылайша, прозаны танымал әдеби жанр ретінде зерттеу тарихи – саяси оқиғалар аясында рухани-әдеби мұраның ерекшеліктерін қадағалауға және Ұлттық корей прозасының қалыптасу бағытын, оның тақырыбын, мазмұнын және рухани құрамын анықтауға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Цой И.В. Тенденции развития корейской прозы в XX в. В сборнике Корея перед новыми вызовами / Федеральное государственное бюджетное учреждение Институт Дальнего Востока Российской академии наук; Центр корейских исследований. М.: 2017. – 447 с.

2. Цой И.В. Эволюция тем художественной литературы Республики Корея (1948-2018) РАУК – КНДР и РК – 70 лет. – М.: ИДВ РАН, 2018. – 376 с.

3. Солдатова М.В. Становление национальной прозы в Корее впервой четверти XX века: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.01.03 / Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Ин-т стран Азии и Африки. – Владивосток, 2004. – 18 с.

4. Хван Л.Б. Основные тенденции развития новой прозы кореи/Сб Корея: 70 лет после освобождения Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Институт Дальнего Востока Российской академии наук; Центр корейских исследований. Москва, 2015. – с. 245-252.

5. Пак К.А. Тема разделения нации в корейской прозе 1945-1950 гг// В сборнике: Актуальные проблемы востоковедения Сборник научных трудов по итогам работы VIII Международной научно-практической конференции по востоковедению. Под редакцией И.Н. Гущиной. 2019. – с. 207-215

6. Жуматай А.М., Танжарикова А.В. Корейская проза и поэзия 1970-х- 1980-х гг.// International student researc h bulletin №5, 2015. – С. 114-115

7. Ким Г.Н. Современная южнокорейская проза как историко-страноведческий источник// Вест ник КазНУ. Серия Востоковедения. №2 (47). 2009. – с. 105-111

8. Галкина Л.В., Чжан С.Г. Основные направления в современной корейской литературе // Известия Вост. ин-та ДВГУ. № 5. — Владивосток, 1999. – с. 214-220

9. Ли Сан Юн, Женские темы в современной литературе республики Корея, Японии и Китая// В сборнике: Корея: десятилетие новых возможностей материалы XV научной конференции кореееведов России и стран СНГ, ответственный редактор А.З. Жебин. 2011. – с. 187-197

ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМЫ
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ НАУКА
ECONOMIC SCIENCE

УДК 330.8

Алимпиева Татьяна Геннадьевна
к.и.н., доцент
факультет экономики и права
Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова

МИРОВОЙ ФИНАНСОВО – ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС 2008–2012 ГОДОВ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ К. МАРКСА

Түйіндеме. Мақалада марксизм сабақтарын бағалаудың әртүрлі тәсілдері қарастырылады. Экономикалық және әлеуметтанулық теориялардың корифейлері Адам Смит, Д. Рикардо, Карл Маркс, М. Туган-Барановский, Н.Кондратьев, П. Сорокин, к. Жюляр, Й. Шумпетер, х. Кларк, с.Кузнец, Фридрих Август фон Хайек, Муррей Н. Ротбард және басқалары қаржылық, экономикалық және басқа дағдарыстардың себептерін зерттеді. Автор өзінің дамуы үшін халықаралық нарықтарға «көрінбейтін қол» ғана емес, сонымен бірге жаһандық реттеуші жүйе қажет деген пікірді негіздейді.

Түйінді сөздер: экономикалық дағдарыс, нарықтық заңдар, дағдарыстың циклдік сипаты, экономикалық неолиберализм.

Резюме. В статье рассматриваются различные подходы к оценке уроков марксизма. Корифеи экономических и социологических теорий Адам Смит, Д. Рикардо, Карл Маркс, М. Туган-Барановский, Н. Кондратьев, П. Сорокин, К. Жюгляр, Й. Шумпетер, Х. Кларк, С. Кузнец, Friedrich August von Hayek, Murray N. Rothbard и многие другие изучали причины финансового, экономического и других кризисов. Автор обосновывает суждение о том, что для своего развития международные рынки нуждаются не только в «невидимой руке», но и в глобальной регулирующей системе.

Ключевые слова: экономический кризис, рыночные законы, цикличность кризиса, экономический неолиберализм.

Summary. The article different approaches to the evaluation of the lessons of Marxism are considered. Coryphaeus of economic and sociological theories Adam Smith, D. Ricardo, Karl Marx, M. Tugan-Baranovsky, N. Kondratiev, P. Sorokin, K. Juglar, J. Schumpeter, H. Clarke, S. Kuznets, Friedrich August von Hayek, Murray N. Rothbard and many others studied the causes of financial, economic and other crises. The author justify the judgments that the International markets need for development not only the «invisible hand» but also a global regulatory system.

Keywords: economic crisis, market laws, the cyclical nature of the crisis, economic neo-liberalism**.**

Со времен формирования рыночного (капиталистического) производства его главной целью выступала прибыль. И все существовавшие экономические теории трактовали ситуацию таким образом, что столкновение частных интересов на рынке создает универсальный механизм – конкуренцию, которая уравновешивает интересы производителей товара и его потребителей.

«Отец экономической науки» и либерализма, шотландец Адам Смит в книге «Исследование о природе и причинах богатства народов» «An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations» (1776 г) образно называл объективный рыночный механизм «Невидимой рукой рынка» (англ. «invisible hand of the market»), который координирует решения покупателей и продавцов, т.е. «сам себя регулирует» и этот процесс бесконечен: «стремление каждого к собственной выгоде, к умножению личного богатства служит важнейшим побудительным мотивом человеческой деятельности. Это движущая сила поступков. Преследуя собственную выгоду, человек в итоге способствует увеличению обще-

ственного продукта, росту общего блага. Это достигается, посредством «невидимой руки» рыночных законов. Стремление к достижению личного интереса, трезвый денежный расчет ведут в итоге к развитию производства и прогрессу в обществе. Порядок в рыночной экономике устанавливается через механизм конкуренции. Если растет спрос, объем производства увеличивается. Конкуренция усиливается, что заставляет снижать издержки. При падении спроса происходит обратный процесс. В условиях свободной конкуренции регулятором производства выступает цена. Она регулирует объемы, распределение ресурсов, движение рабочей силы. «Невидимая рука» рыночных законов направляет к цели, которая совсем не входила в намерения отдельного человека» [8, Смит А.].

А. Смит считал недопустимым вмешательство государства в регулирование экономики: «высшей наглостью и самонадеянностью со стороны королей и министров являются поползновения их наблюдать за бережливостью частных лиц и ограничивать их расходы посредством законов против роскоши или воспрещения ввоза заграничных предметов роскоши. Они сами всегда и без всяких исключений являлись величайшими расточителями во всем обществе. Пусть они наблюдают за своими собственными расходами и предоставят частным лицам заботиться о своих (книга 2. Глава 3. «О накоплении капитала, или о труде производительном и непроизводительном») [9, Смит А.].

Вплоть до Великой американской депрессии 1929-1933 гг., по мнению Р. Хасбулатова, весь экономический мир руководствовался доктринами экономического либерализма. Только «новый курс» Рузвельта и «кейнсианская революция» спасли капитализм от крушения[1] [11, Хасбулатов Р.И., с. 6-7].

С конца 70-х – начала 80-х годов прошлого столетия «старые» либеральные (либертарианские) экономические доктрины 18-19 вв., проповедующие неограниченную свободу частного предпринимательства и объявляющие «незаконным» государственное участие в экономике, снова стали доминирующими [11, Хасбулатов Р.И.].

А между тем глобальная экономика и ситуация в отдельных странах уже с 90-х годов показывали порочность безудержного разгула экономического неолиберализма, культа денег и накопительства, стремления к сверхвысоким прибылям. В частности, это отразилось в глубоком спаде мировой экономики в 1991-1992 гг, в Азиатском кризисе 1997 г., в мировом экономическом кризисе 2001-2002 гг. Резко стала возрастать социальная дифференциация в странах.

Мы разделяем мнение Р. Хасбулатова, основанного на выводах комиссии Стиглитца о том, что «лишь разрушительная динамика глобального финансово-экономического кризиса 2008-2010 гг., привела к необходимости возрождения таких догматических экономических доктрин 19 в., как марксизм, имеющих не объективно-теоретическое, а политико-идеологическое содержание» [11, Хасбулатов Р.И., с. 8-9].

В 2009 г. по распоряжению Председателя 63-й Генеральной Ассамблеи ООН Мигеля д' Эското Брокмана комиссией финансовых экспертов (известные экономисты из разных стран) во главе с Нобелевским лауреатом по экономике профессором Джозефом Стиглитцем (до мирового кризиса в целом разделявшего взгляды либертаристов (неолиберализма)) был осуществлен анализ причин возникновения такого масштабного кризиса и разработаны меры предотвращения такого рода потрясений в будущем с обширными и обоснованными рекомендациями как для ООН в целом, так и для правительств [12, Хасбулатов Р.И., с. 5].

В «Докладе Стиглитца» обоснован вывод о том, что в кризисе оказалась вся интеллектуальная база (т.е. теория и методология) глобальной экономической политики, проводимой в посткейнсианский период (с конца 1970-х гг.) [12, Хасбулатов Р.И., с. 6]; превалировали догматические (фундаменталистские) идеи всесилия рынка и необходимости дерегулирования (сокращения регулирующей роли государства); вся мировая экономическая политика, которая проводилась под необычайно жестким давлением Международного валютного фонда (МВФ) и Вашингтонского консенсуса[2] в последние десятилетия, оказалась глубоко ошибочной; она и способствовала глобальному кризису в особо тяжелых его проявлениях: разорению и банкротству множества предприятий и банков, росту безработицы, расстройству мировой валютно-финансовой системы – в том числе в силу накопления огромных долгов развитыми государствами, потере веры в евро и доллар и т.д.; многоотраслевые кризисы (продовольственный, водный, энергетических ресурсов, устойчивого развития) не являются результатом провала или сбоев в «системе». Скорее, сама «система» – организация и принципы ее функционирования, недостатки, органически присущие ее институциональным механизмам, - является причиной многих этих сбоев [12, Хасбулатов Р.И., с. 8]. «Частично причиной неадекватного финансового регулирования была неправильная оценка потенциала рыночного механизма – непонимание того, что

[1]Британский экономист Джон Мейнард Кейнс (1883 — 1946) примерил между собой эти две крайние системы (капитализм и социализм): экономическая свобода и рынок должны регулироваться государством (которое ограничивает беспредельное стремление предпринимателя к личной наживе в ущерб обществу).

[2]Вашингтонский консенсус - свод критериев МВФ Милтона Фридмена, в соответствии с которыми МВФ предоставлял помощь странам и в целом оценивалась экономическая политика стран.

его возможности ограничены и превалируют, по выражению экономистов, «сбои рынка». До сих пор широко распространено убеждение, что «свободный рынок обладает механизмами саморегуляции и эффективен сам по себе» [12, Хасбулатов Р.И., с. 13].

Если экономику рассматривать как социальную науку, то постулаты свободного рынка нуждаются в проверке. Их сторонниками являются крупные банки и корпорации, правительственный экономический аппарат ведущих экономических держав (особенно США), чиновники международных организаций – все они заинтересованы в прежней системе, которая приносила им огромные доходы, на фоне распространения бедности [12, Хасбулатов Р.И., с. 10].

Под влиянием мирового финансового кризиса бывший министр финансов Германии Пеер Штайнбрюк (Peer Steinbrück) в октябре 2008 года заявил Сто́ ит признать, что определённые части теории Маркса действительно не так плохи [14, Steinbrück P.].

Все это позволяет по-новому рассматривать целый комплекс сложнейших проблем развития капитализма, его концептуальных положений, изложенных в теории немецкого философа, экономиста, политического журналиста Карла Генриха Маркса.

Маркс считал, что сами кризисы препятствуют тенденции нормы прибыли к понижению: «в высшей степени нелепо объяснять понижение нормы прибыли повышением заработной платы, хотя в виде исключения и это может иметь место. Норма прибыли понижается не потому, что труд становится менее производительным, а потому, что он становится более производительным» [6, Маркс К.].

Кризисы Маркс выводит из «основного противоречия капитализма»: «производство осуществляется ради прибыли, а не ради потребления, накопление капитала обгоняет потребительские возможности населения, и возникает перепроизводство товаров, переполнение рынков» [5, Маркс К.].

Во время экономических кризисов фирмы терпят банкротство, и их имущество распродается по дешевке. Это приводит к уменьшению общего объема капитала в экономике. В то же самое время, рабочие под угрозой безработицы вынуждены соглашаться с более высокой степенью эксплуатации. Эти факторы позволяют вернуть норму прибыли на уровень, на котором возобновляются капиталовложения и, вследствие этого, вновь начинается рост.

Поэтому, как указывает Маркс, «перманентного кризиса не существует». Колебания нормы прибыли ввергают капитализм в циклы подъема и спада, которые Маркс проанализировал одним из первых. Нисходящие моменты этого «экономического цикла» подвергают наемных работников неимоверным лишениям.

Многие десятилетия одна часть ученого сообщества считала прогнозы К. Маркса утопическими, другая – что основные положения его теории сбылись: закон тенденции нормы прибыли к понижению, перепроизводство, безработица, цикличность кризиса.

Рынок в XX в. постоянно расширялся за счет стран Азии, Африки и Латинской Америки, но расширялся значительно медленнее, чем этого требовала экономика. Не следует забывать, что сегодня мировой рынок перенасыщен товарами. Поэтому появление новых производителей в Азии или в Африке достаточно проблематично. А перевод капиталов в развивающиеся страны из развитых, что корпорации практикуют для сокращения расходов на зарплату (то есть для повышения прибыли) к расширению рынка не приводит: новый спрос в развивающихся странах не в состоянии компенсировать потерю спроса в развитых странах, поскольку полученная зарплата на периферии существенно ниже потерянной зарплаты в развитых странах.

Подавляющая часть товаров, производимых в мировой экономике, осуществляется по долговременным договорам, то есть по ПЛАНУ, а не стихийно в расчете на неизвестного потребителя. Главным недостатком современного планирования является ориентация плана производства на покупательный спрос потребителя, а не на его потребности. Именно это и приводит к кризису перепроизводства и социальным напряжениям, связанными со стагнацией общественной экономики. Для устойчивого развития не только всей мировой экономики, но и её составляющих частей в виде экономик отдельных стран, планирование производства необходимо вести на основе учета реальных потребностей конкретных людей, а не на основе тяжести их кошелька.

Заслуга К. Маркса в том, что он обратил внимание на цикличность экономических кризисов. Согласившись с этой позицией ряд ученых предприняли попытку просчитать колебания этих циклов.

В.П. Кузьменко подтвердил реальными фактами свое справедливое умозаключение о том, что «Цикличность как объективная закономерность экономического развития по своему содержанию многогранна. Критерий классификации циклов по их длительности – только один из возможных; типы циклов различаются неоднозначностью природы, характером воздействия на экономические процессы. Различные виды циклов (*на которые подразделяются типы, курсив наш*) накладываются друг на друга, между ними возникает эффект синхронизации, особенно при синхронизации их кризисных фаз, когда негативные последствия кризиса возрастают до катастрофических размеров [3, Кузьменко В.П., с.

156-157]. На основе системной теории кризисных циклов, метода математической регрессии и критерия «длительность» он выделил и проанализировал следующие типы циклов финансовых и социально-экономических кризисов (П. Сорокина, М. Туган-Барановского, Й. Шумпетера, Н. Кондратьева, Л. фон Мизеса, Ф. фон Хайека, К. Жюгляра, У. Митчелла, М. Фридмана, Китчина, Х. Кларка, С. Кузнеца, У. С. Джевонса, Э. Хансена и других):

1) Аграрные сверхмалые сроком до 1 года;

2) Финансово-экономические малые циклы – 3-5 лет (в среднем 4 года);

3) Промышленные (деловые) средние циклы – 7-11 лет (в среднем 9);

4) Строительные сдвоенные средние циклы – 16-20 лет (в среднем 18 лет);

5) Демографические большие циклы – 25-30 лет;

6) Большие циклы конъюктуры – 50-60 лет (в среднем 54-55 лет), «К-волны» – «кондратьевские волны»;

7) Сверхбольшие веховые циклы -100-120 лет (в среднем 108-112 лет) [3, Кузьменко В.П., с. 156-178].

В.П. Кузьменко отметил: «современный мировой финансовый и социально-экономический кризис прогнозировался нами почти два десятилетия назад, исходя из циклических закономерностей, которым подчиняется развитие мировой экономики, и глобальной миграции капитала, обнаруженные в конце XIX века М.И. Туган-Барановским» [3, Кузьменко В.П., с. 173].

Следуя учению великого немецкого философа Фридриха Гегеля абсолютной истины не существует то, что сегодня является истинным, завтра будет ложным, и наоборот. Чем ближе мы приближаемся к истине, тем дальше она от нас. В своем развитии истина всегда относительна. Примером тому является череда побед и поражений капиталистической и марксистской доктрин со второй половины 19 века и до октября 1917 года; борьба между капитализмом и практическим социализмом с 1917 года по настоящий период.

Австрийский и американский экономист, социолог и историк экономической мысли Йозеф Алоиз Шумпетер в одной из самых выдающихся работ «Капитализм, социализм и демократия» («Capitalism, Socialism and Democracy», 1942) отмечал, что капитализм сам себя отрицает и умирает. Социализм может стать более эффективным, чем монополистический капитализм, не говоря уже о капитализме свободной конкуренции. Но для этого будущее социалистическое общество, то есть общество, в котором производство находится под централизованным контролем, должно следовать тем же основным принципам экономической логики, что и капиталистическое. «Реальный социализм», существовавший в СССР, он не считал адекватным воплощением «социалистического проекта» [15, Шумпетер Й.].

То есть, общественно-экономический строй в СССР был обозначен понятием «социализм», но по своему объему (содержанию) это понятие (форма) не соответствовало ему. Ф. Энгельс предвидел такое выхолащивание подлинного содержания понятия «социализм»: В своем письме Эдуарду Бернштейну он отмечал: «Это чисто корыстная, манчестерски-буржуазная фальсификация называть «социализмом» всякое вмешательство государства в свободную конкуренцию — покровительственные пошлины, гильдии, табачную монополию, огосударствление отдельных отраслей промышленности, Seehandlung, королевский фарфоровый завод. Мы должны подвергать это критике, а не принимать на веру. Если же мы сделаем последнее и построим на этом теоретическую систему, то она рухнет вместе со своими предпосылками, рухнет при простом доказательстве, что этот мнимый социализм является всего лишь феодальной реакцией, с одной стороны, и предлогом для выкачивания денег — с другой, а его косвенная цель — превратить возможно большее число пролетариев в зависимых от государства чиновников и пенсионеров и организовать наряду с дисциплинированной армией солдат и чиновников такую же армию рабочих. Принудительные выборы под наблюдением назначенного государством начальства вместо фабричных надсмотрщиков — хорош социализм! Но к этому придешь, если поверишь буржуазии в том, чему она сама не верит, а только прикидывается, что верит: будто государство — это социализм!» [16, Энгельс Ф., с. 140].

К. Маркс, анализируя происхождение капиталистического производства, в письме Вере Ивановне Засулич, отмечал: «В основе капиталистической системы лежит, таким образом, полное — отделение производителя от средств производства... основой всего этого процесса является экспроприация земледельцев. Радикально она осуществлена пока только в Англии... Но все другие страны Западной Европы идут по тому же пути». Следовательно, «историческая неизбежность» этого процесса точно ограничена странами Западной Европы. Причины, обусловившие это ограничение, указаны в следующем месте XXXII главы: «Частная собственность, основанная на личном труде, вытесняется капиталистической частной собственностью, основанной на эксплуатации чужого труда, на труде наемном» В этом совершающемся на Западе процессе дело идет, таким образом, о превращении одной формы частной собственности в другую форму частной собственности. У русских же крестьян пришлось бы, наоборот, превратить их общую собственность в частную

собственность. Анализ, представленный в «Капитале», не дает, следовательно, доводов ни за, ни против жизнеспособности русской общины. Но специальные изыскания, которые я произвел на основании материалов, почерпнутых мной из первоисточников, убедили меня, что эта община является точкой опоры социального возрождения России, однако для того чтобы она могла функционировать как таковая, нужно было бы прежде всего устранить тлетворные влияния, которым она подвергается со всех сторон, а затем обеспечить ей нормальные условия свободного развития» [4, Маркс К., с. 137].

Ряд исследователей теории социализма, таких как Т. Клифф (Tony Cliff; урожденный Yigael Gluckstein), Т. Краус, Ю. Корчагин, А. Радыгин, Е.А. Шушканова и другие, развили эти суждения К. Маркса, Ф. Энгельса и Й. А. Шумпетера, обозначив общественно-экономическую формацию в СССР, начиная с 1930-х годов, как «***государственный капитализм»***, именно как ***способ производства,*** главным критерием которого является форма собственности и, тем самым, по нашему мнению, выразили полную солидарность с учением К. Маркса о неизбежной гибели капитализма. Что и произошло с Советским Союзом, в котором рабочие и крестьяне были полностью отделены как производители от средств производства и частной собственности, где существовала только одна собственность – государственная.

Британский ученый Тони Клиф (Tony Cliff) анализируя теории К. Маркса, М. Туган-Барановского, Троцкого и других показал, что управление СССР осуществлял государственный аппарат (государство), как господствующий класс в роли одного капиталиста, присваивая прибавочную стоимость, произведенную малооплачиваемым трудом пролетариата. «Чтобы судить о том, действительно ли рабочая сила является в России товаром, как и при классическом капитализме, необходимо выяснить, каковы те специфические условия, которые необходимы для ее превращения в товар» [2, Клиф Т., с. 143]. «Русский пролетариат был недостаточно силен, чтобы удержать в своих руках контроль над средствами производства, и его вытеснила бюрократия, но у него хватит сил не допустить того, чтобы подобное положение было узаконено! Пролетариат недостаточно силен, чтобы воспрепятствовать применению крайне антагонистического принципа распределения продукта, чтобы помешать бюрократии грубо снижать его жизненный уровень и лишать его самых элементарных прав, чтобы не допустить осуждения миллионов своих членов на рабский труд в Сибири; но он достаточно силен, чтобы защитить форму собственности! Таким образом, между населением и собственностью нет других отношений, кроме тех, которые основаны на производственных отношениях» [2, Клиф Т., с. 193].

По нашему мнению, Т. Клифф дал объяснение причинам развала СССР как государственно-капиталистической общественно-экономической формации, также обратив внимание на цикличность кризиса: «в итоге причиной капиталистического кризиса является то, что все большая часть дохода общества попадает в руки капиталистического класса и все большая часть его используется не для покупки предметов потребления, а для приобретения средств производства, то есть для накопления капитала. Но так как все средства производства являются потенциально предметами потребления, поскольку по истечении определенного времени стоимость средств производства оказывается воплощенной в предметах потребления, относительное увеличение доли национального дохода, используемой для накопления, по сравнению с долей, расходуемой на нужды потребления, должно вести к перепроизводству. И процесс этот все нарастает. Увеличение накопления сопровождается рационализацией труда, следствием которой является повышение степени эксплуатации. Чем выше степень эксплуатации, тем больше фонд за счет которого осуществляется накопление, по сравнению с заработной платой рабочих и доходом капиталиста. Накопление порождает накопление. Если бы «бедность и ограниченность потребления масс» были единственной причиной капиталистического кризиса, кризис был бы постоянным, ибо заработная плата рабочих в целом всегда отстает от роста производительности труда. Мы имели бы тогда дело не с внезапным, катастрофическим выравниванием разнородных элементов, а с постоянным кризисом» [2, Клиф Т., с. 149].

Некоторые крупные ученые экономисты отрицательно и категорично относятся к социалистической идеологии и наследию Маркса, такие как Фридрих Август фон Хайек (Friedrich August von Hayek), Ротбард Мюррей, Людвиг фон Мизес и другие.

Так, Фридрих Август фон Хайек в своем труде «Дорога к рабству» (The Road to Serfdom), рассуждая об идеях немецких социалистов писал: «новый, современный подход к общественным проблемам целиком вытеснил старый, либеральный. И все было поставлено с ног наголову: традиция индивидуализма, из которой выросла западная цивилизация, оказалась полностью забытой», «Социализм означает упразднение частного предпринимательства, отмену частной собственности на средства производства и создание системы «плановой экономики», где вместо предпринимателя, работающего для получения прибыли, будут созданы централизованные планирующие органы» [10, Хайек Ф., с. 33-44]. Ф. Хайек утверждает: «интеллектуальная история последних шестидесяти–восьмидесяти

лет может служить блестящей иллюстрацией к тезису, что в общественном развитии нет ничего «неизбежного» и только мышление делает его таковым» [10, Хайек Ф., с. 45-58]. Данное мнение является относительно верным: экономический кризис, например, неизбежен, но просчитать тенденцию его наступления невозможно. С другой стороны, экономический кризис можно создать на основе интеллектуально волевой деятельности заинтересованных в нем финансово-промышленных корпораций, фондов (например, МВФ), магнатов, неолиберально-монетарной экономической политики и т.д.

Ф. Хайек критикует в разделе «Кто кого?» (who, whom?) теорию Маркса за беспредельное расширение относительных свободы и равенства, упразднение института частной собственности: «Безработица или сокращение доходов, неизбежные в любом обществе, менее унизительны, когда они выступают как результат стихийных процессов, а не сознательных действий властей», «В плановом обществе мы все будем твердо знать, что наше сравнительное благосостояние зависит не от случайных причин, но от решения властей. И все наши усилия, направленные на улучшение нашего положения, будут продиктованы не стремлением предвидеть неконтролируемые обстоятельства и подготовиться к ним, а желанием завоевать благосклонность начальства», «В теории социализм интернационален, но как только дело доходит до его практического применения, будь то в России или в Германии, он оборачивается оголтелым национализмом. Поэтому, в частности, «либеральный социализм», как его представляют себе многие на Западе, — плод чистой теории, тогда как в реальности социализм всегда сопряжен с тоталитаризмом» [10, Хайек Ф., с. 105-122].

Ротбард Мюррей, по нашему мнению, подменяет объем понятия «социализм» содержание понятия «государственный капитализм» считая, что «любые формы централизованного планирования экономики представляют собой разновидности социализма, независимо от философских и эстетических пристрастий различных социалистических течений, как бы они ни назывались: «левые» или «правые». «Социализм может быть монархическим или пролетарским. Он может проводить уравнение имущества либо усиливать неравенство. Но суть его всегда одна: полный государственный диктат над экономической жизнью» [7, Мюррей Р., с. 229-230].

Полагаем что, выводы Ротбарда Мюррея истинны, но, при условии, если они имеют не абсолютный, а относительный характер и применимы к конкретному периоду времени, типу цивилизации, общественно-экономической формации, государству. Так, относительно верным является умозаключение Мюррея о том, что «Капиталистическое производство — это единственный способ ликвидации бедности. Главное — это производство, и только свобода открывает людям возможности вести производство лучшим и наиболее эффективным образом. С помощью принуждения можно «распределять», но нельзя производить. Вмешательство государства подавляет производство, а социализм делает невозможными экономические расчеты. Поскольку именно свободный рынок обеспечивает максимальное удовлетворение потребителей, он является единственным способом ликвидировать нищету. Диктат и законы здесь не властны, они могут только все ухудшить» [7, Мюррей Р., с. 274].

Почему сегодня важно читать Маркса? Эрик Джон Эрнест Хобсбаум – один из величайших современных британских историков-марксистов сказал: «Повторное перечитывание сегодня может помочь нам переосмыслить Маркса: отличить то, что является общим для современного и анализируемого Марксом капитализма, от того что было характерно только для ситуации «буржуазного общества» середины девятнадцатого века. Мы не можем предсказать, какие выводы из этого анализа возможны и вероятны, безусловно, только то, что они, не могут претендовать на абсолютную истину. Маркс останется одним из великих философских умов и экономических аналитиков девятнадцатого века. Мир, в котором мы живем сегодня, не может быть понят без учета влияния сочинений этого человека, которое они имели в двадцатом веке. Как писал сам Маркс, – мир не может быть эффективно изменен, если его не понять, – и Маркс остается превосходным руководством для понимания мира и проблем, с которыми мы должны столкнуться» [13, Хобсбаум Д.].

Мировой экономический кризис 2008-2012 годов определил актуальность изучения экономических теорий как Маркса, так и его аппонентов – Хайека, Мюррея, Мизеса и других. Многие положения теории Маркса прошли проверку временем, однако они не являются абсолютной панацеей от общественных катаклизмов (болезней) – истина находится где-то посередине. Маркс говорит о неизбежных (закономерных) причинах экономического кризиса, а его оппоненты о частных последствиях, вызванных их устранением. А Маркс, выявив причины экономической болезни общества, составил общий протокол его лечения без учета социально-экономических и культурных особенностей различных обществ и государств.

Заслуга К. Маркса состоит в том, что он обратил внимание на тенденцию цикличности экономических кризисов, то есть на их неизбежность, которую невозможно просчитать. Когда наступит очередной какой-либо кризис: финансовый, сырьевой, энергетический или экономический и т.д.? Через 3, 5, 10, 30, 90 лет. Неизвестно, но мы точно знаем, что он все равно наступит.

Мы разделяем мнение многих научных и общественных деятелей о том, что никто из последующих исследователей не использовал такую репрезентативную эмпирическую и источниковую базу энциклопедического планетарного масштаба и математические модели для определения причин и закономерностей экономического кризиса. Современные ученые должны обратиться к Марксу и через его учение идти дальше, определив не общий для всех стран путь выхода из кризиса (как, например, комиссия Стиглица), а персонифицированный, для конкретной страны и экономики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Коннолли Кейт. Любители книг обращаются к Карлу Марксу в связи с финансовым кризисом в Германии. [Электронный ресурс]. URL: http://www.guardian.co.uk/books/2008/oct/15/marx-germany

2. Клифф Тони. Государственный капитализм в России (1955/1974) 249 с. [Электронный ресурс]. URL:http://docplayer.ru/30284099-Toni-kliff-gosudarstvennyy-kapitalizm-v-rossii.html; https://www.marxists.org/archive/cliff/works/1955/statecap/index.htm

3. Кузьменко В.П. Система экономических циклов и глобальный финансовый кризис // Кондратьевские волны: Аспекты и перспективы: ежегодник/ Отв. Ред. А.А. Акаев, Р.С. Гринберг, Л.Е. Гринин, А.В. Коротаев, С.Ю. Малков. – Волгоград: Учитель, 2012. – 384 с. ISBN 978-5-7057-3310-1. – Р.156-178. [Электронный ресурс]. URL:/https:/https://www.socionauki.ru/almanac/k_waves/k_waves_1/

4. Маркс — Вере Ивановне Засулич в Женеву. Лондон, 8 марта 1881 г. 41, Maitland Park, N. W. // Маркс К., Энгельс Ф., Собр. соч., изд. 2. – Т. 35. – С. 136-137. [Электронный ресурс]. Универсальная библиотека, портал создателей электронных книг, авторов произведений и переводов.URL:http://publ.lib.ru/ARCHIVES/M/MARKS_Karl, _ENGEL'S_Fridrih/_Marks_K., _Engel's_F..html#058//file:///C:/Users/2106~1/AppData/Local/Temp/Rar$DIa0.129/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%81%20%D0%AD%D0%BD%D0%B3%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81_%D0%A1%D0%BE%D1%87%202%20%D0%B8%D0%B7%D0%B4%20%D0%A2%D0%BE%D0%BC%2035%20(1964).pdf

5. Маркс К. Развитие внутренних противоречий закона. Конфликт между расширением производства и увеличением стоимости. Добавления//Маркс К. Капитал Т. 3. Отдел 3. Гл. 15. § 4. [Электронный ресурс]. URL:http://www.esperanto.mv.ru/Marksismo/Kapital3/kapital3-15.html

6. Маркс К. Противодействующие причины. Внешняя торговля // Маркс К. Капитал Т. 3. Отдел 3.Гл.14.§5. URL:http://www.esperanto.mv.ru/Marksismo/Kapital3/kapital3-15.html

7. Мюррей Р. Власть и рынок: государство и экономика. – Auburn, Alabama, Ludwig von Mises Institute, 2006. – 348 p. [Электронный ресурс].URL:/ https://www.ozon.ru/context/detail/id/34652008/; https://mises.org/sites/default/files/Man, %20Economy, %20and%20State, %20with%20Power%20and%20Market_2.pdf

8. Смит Адам. Исследование природы и причин богатства Наций. Книга 1. Причины увеличения производительности труда и порядок, в соответствии с которым его продукт Steven образом распределяется между различными классами народа. [Электронный ресурс]. URL: http://www.gutenberg.org/ebooks/3300.

9. Смит А. Исследование природы и причин богатства Наций. Книга 2. О природе капитала, его накоплении и применении. [Электронный ресурс]. URL: http://www.gutenberg.org/ebooks/3300.

10. Хайек Ф. Дорога к рабству. – London and New York, 1944. Reprinted 2001, 2002, 2003, 2004, 2006. – 256 p.

11. Хасбулатов Р.И. Государство и экономика: Проблема оптимальности в соотношениях форм собственности) //Международный научно-практичный журнал «Международная экономика». – 2010. – № 12. – С. 5-17.

12. Хасбулатов Р.И. Доклад Стиглица «О реформе международной валютно-финансовой системы: уроки глобального кризиса». Доклад комиссии финансовых экспертов ООН// Международный научно-практический журнал «Международная экономика». – 2012, № 1. – С. 5-26.

13. Хобсбаум Э. Критика Карла Маркса. Основы критики политической экономии 150 лет спустя. Под ред. М. Мусто. — London-New York: Routledge 2008; [Электронный ресурс].URL:/http://www.routledgeeconomics.com/books/Karl-Marxs-Grundrisse-isbn9780415437493

14. Steinbrück Peer. Booklovers turn to Karl Marx as financial crisis bites in Germany// http://www.guardian.co.uk/books/2008/oct/15/marx-germany

15. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. – М.: Экономика, 1995. – 540 с. Capitalism, Socialism and Democracy, 1942. [Электронный ресурс]. URL:http://www.amazon.com/Capitalism-Socialism-Democracy-Second

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ – INFORMATION ABOUT AUTHORS

Абдрасилов Абылай Адилович – Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда магистр-преподователь

Абдрахманова Эльмира Сериккельдиевна – кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры международного права факультета международных отношений Казахского национального университета имени аль-Фараби (КазНУ), Республика Казахстан, г. Алматы.

Абдрашев Руслан Муратханович – доктор юридических наук, Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева

Ainiwaer Gulixiati – China, Xinjiang Yili normal University, Xinjiang Social Fund Project – 2015BYY082

Алимкулова Бахтыгуль Тиллабекқызы – докторант Южно-Казахстанского государственного педагогического университета

Алимпиева Татьяна Геннадьевна – к.и.н., доцент, Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова, факультет экономики и права

Амиров Нурлан Кузембаевич – к.ю.н., ассоциированный профессор научно-образовательного департамента «Право» университета Нархоз, г. Алматы.

Асқарбекқызы Назира – Тараз инновациялық гуманитарлық университеті, Тараз, Қазақстан, «Құқықтану» кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдары кандидаты

Атембаева Гульнара Айдашевна – магистр педагогических наук, преподаватель, кафедры социально-гуманитарных дисциплин, Казахской национальной консерватории имени Курмангазы, Казахстан, г. Алматы

Батешов Ержан Асанович – Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, факультет Компьютерных систем и профессиональной подготовки, старший преподаватель кафедры Информационно-коммуникационных технологий, к.п.н., г.Нур-Султан

Бедебаева Майра Ерсултановна – докторант Южно-Казахстанского государственного педагогического университета

Биисова Гульмира Исатаевна – магистр менеджмента, старший преподаватель Казахско-Русского Международного университета (Актобе, Казахстан), аспирант кафедры педагогики и психологии Башкирского государственного педагогического университета им. М.Акмуллы (Уфа, Россия)

Данияров Талгат Абубакирович – п.ғ.к., профессор, Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Джелдыбаева Раушан Базыкенқызы – филология ғылымдарының кандидаты, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, , Алматы, Қазақстан

Дюсебаев Талгат Турашевич – кандидата юридических наук, Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева

Есетова Айнур Такеевна – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры, социально-гуманитарных дисциплин, Казахской национальной консерватории имени Курмангазы, Казахстан, г. Алматы

Еспенбетова Шолпан Омарқызы – Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, техника ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы

Жарболова Айгерим Жаксылыковна – Казахский Национальный университет имени аль-Фараби к.ю.н., доцент каф. ТГП, конст. и адм. права

Жетписбаева Бигуль Адамовна – доктор филологических наук, профессор, ведущий эксперт АО «Центр военно-стратегических исследований», Казахстан, г.Нур-Султан

Жумабаева Салтанат Гиззатовна – Магистр педагогических наук, АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», Центр педагогического мастерства, г. Нур-Султан, Казахстан

Жумабаева Куралай Жумабаевна – Кандидат юридических наук, доцент Университета Международного Бизнеса

Зейнурова Мира Рашидовна – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университетінің 1-курс магистранты

Ибраймова Лира Абдилдабековна – филология ғылымдарының кандидаты, қауымд.профессор. м.а., Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ.

Ильясова Бактыгуль Куанышевна – кандидат юридических наук, доцент Евразийской юридической академии имени Д.А.Кунаева, Казахстан, г. Алматы

Исаев Мұхтар Сеитханұлы – PhD, аға оқытушы, Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Карагозина Марал Ильясовна – Магистр педагогических наук, АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», Центр педагогического мастерства, г. Нур-Султан, Казахстан

Кадирбаева Роза Изтлеуовна – Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, д.п.н., доцент, заведующая кафедрой математики

Керимбаева Ботагоз Талгатовна – Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, «Шетел

филологиясы және аударма ісі» кафедрасының меңгерушісі, PhD, қауымдастырылған профессор Қазақстан, Ақтөбе қ.

Колесников Юрий Юрьевич – заместитель начальника Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Баримбека Бейсенова, к.ю.н., полковник полиции

Konkal Meruert – L.N.Gumilyev Avrasya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi, Türkoloji bölümü PhD doktora öğrencisi

Кулжабаева Ляззат Сериковна – Психология ғылымдарының кандидаты, «Тұран-Астана» университеті, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

Қасаболат Айгүл Жапарбекқызы – Л.Н. Гумилев атындағы Еурзия ұлттық университеті, Педагогика және психология мамандығының 2-курс докторанты

Қуанышбаева Әсел Хамитқызы – 1-курс магистранты, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан, Курманова Айгуль Куанышевна, заң ғылымдарының кандидаты, Қ. Жұбанов Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің доценті, Ақтөбе қ.

Құрманәлі Алтыншаш Арыстанбекқызы – Қайнар академиясы, Ph.D, «Тілдер және журналистика» кафедрасының профессоры, Алматы / Қазақстан

Лю Минна – магистр юридических наук, преподаватель Института образования, Технологического университета Внутренней Монголии, Китайской Народной Республики. Научный сотрудник «Российско-монгольского национального исследовательского проекта»

Мейрбеков Акылбек Кайратбекович – Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави. PhD., и.о. доцента

Мен Дмитрий Вольбонович – Доктор политических наук, профессор Казахского Национального университета им. Аль-Фараби. Алматы, Казахста

Moldabekov E. B. – doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University

Молдағали Бақытгүл – Phd докторы, қауымд.профессор. м.а., Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

Мусаева Алия Январбековна – Тараз инновациялық гуманитарлық университеті, Тараз, Қазақстан, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдары магистрі

Мұхан Ақтоты Жансұлтанқызы – PhD докторант, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе, Қазақстан Республикасы

Наренова Сауле Маратқызы – Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, техника ғылымдарының кандидаты, қауымдастырлыған професор м.а., Назарбаев Университеті, Қазақ тілі және түркітану департаменті, Нұр-Сұлтан қаласы

Оразалиева Эльмира Нұрланқызы – филология ғылымдарының докторы, профессор

Otarbayeva Aina – Senior lecturer of the Department of International law, al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

Раимжан Серик Булатулы – докторант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан

Рамазанова Динара Жубанышевна – Старший преподаватель Актюбинского регионального государственного университета имени К.Жубанова

Саймова Шолпан Алтынбековна – Доктор Ph.D, руководитель Проектного офиса РГУ «Академия правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан»

Sayrambayeva Zhuldyz – Head of the Department of International Law of al-Farabi Kazakh National University, Associate Professor, Kazakhstan Almaty

Sapargaliyeva Dinara Dimiukyzy – Master of Arts, K.Zhubanov Aktobe regional state university, Teacher of Department of foreign philology and translation studies

Сембиев Құрманғазы Закирович – ф.ғ.к., профессор, «Bolashak» академиясы

Сермухаметова Багжан Бейбитовна – 2-курс докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Сматова Клара Бегалиевна – педагогика ғылымдарының кандидаты, Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз қ.

Тапалова Анипа Сейдалықызы – (Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, техника ғылымдарының кандидаты, профессор

Tulepova Lazzat – PhD student of Abai Kazakh National Pedagogical University

Тусупова Алмагуль Жагалтаевна – Казахский Национальный университет имени аль-Фараби к.ю.н., доцент каф. международного права

Тұрсынәліқызы Жазира – филология ғылымдарының кандидаты, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

Хамитова Назерке Ермековна – магистрант 2 курса кафедры Дальнего Востока Казахского Национального университета им. Аль-Фараби. Алматы, Казахстан

Shaimerdinova Nurila – L.N.Gumilyev Avrasya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi, Türkoloji bölümü Doktoru, Professör

Танирбергенова Анар Шынболатовна – Педагогика ғылымдарының кандидаты, Педагогикалық шеберлік орталығы, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

МАУЛЕНОВ Г.С.
доктор юридических наук, профессор

Рецензия на учебник «Криминология», подготовленный доктором юридических наук, профессором Алаухановым Е.О.

В 2013 году в юридической науке нашей республики произошло знаменательное и историческое событие – в г. Санкт-Петербурге (Российская Федерация) в издательстве «Юридический центр Пресс» был издан учебник «Криминология» (38 п.л., 608 стр.) известного казахстанского ученого-криминолога, доктора юридических наук, профессора, члена Союза писателей и журналистов Республики Казахстан Есбергена Оразулы Алауханова. Учебник стал очередным шагом, ранее им издавалась в России монография, тема: «Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений» (2005 год). Рецензентами учебника выступили выдающиеся ученые в области уголовного права и криминологии – доктор юридических наук, профессор О.Н. Ведерникова (судья Верховного суда Российской Федерации) и доктор юридических наук, профессор К.Р. Абдрасулова (заведующая кафедрой криминологии Ташкентского юридического института).

По устоявшейся традиции структура учебника представлена в двух частях: Общая и Особенная. В содержание Общей части учебника включены: предмет, система, методология криминологии, история

ее становления и развития, преступность и ее основные характеристики, причины преступности, личность преступника, организация и методика изучения преступности, прогнозирование и предупреждение преступности, понятие и общая характеристика виктимологии, как одного из направлений криминологии (девять глав).

В Особенную часть учебника вошли шестнадцать глав, рассматривающих криминологическую характеристику отдельных видов и групп преступлений, в т.ч. организованная, коррупционная, женская, воинская, корыстно-насильственная, экономическая, пенитенциарная, неосторожная и др., отдельная глава рассматривает международное сотрудничество в области борьбы с преступностью, особенности организации сотрудничества стран СНГ в борьбе с преступностью.

Следует особо отметить, что наш коллега проявил авторский и порой оригинальный подход к решению некоторых проблем криминологии, изложенные в настоящем учебнике. Так, например, затрагивая проблему причинности в криминологии автор, на наш взгляд, справедливо отмечает, что она является общефилософской проблемой и студенты должны ее освоить не по учебнику криминологии, а по специальной литературе.

Совершенно справедливы высказывания автора и о том, что каждый ученый видит проблему преступности и преступника соответственно своей специальности и создает «свою» теорию о ней, ее причинах и людях, совершивших преступления.

Исследуя развитие криминологии в СССР, в т.ч. и в Казахстане, профессор А.О. Алауханов подчеркивает, насколько труден и непрост был путь развития и признания криминологии, как науки – от полного непризнания, отвержения, объявления лже наукой до признания в качестве теоретической основы, как для законотворчества, так и для практики борьбы с преступностью.

При раскрытии криминологической характеристики преступлений автором приводятся статистические данные по республике о состоянии, структуре, динамике различных преступлений, конкретные практические рекомендации по их предупреждению.

Кроме того, свое логическое отражение в учебнике профессора Е.О. Алауханова нашли труды, как зарубежных, так и отечественных ученых и экспертов, среди них, Н.М. Абдиров, Н.А. Агыбаев, У.С. Джекебаев, С.Х. Жадбаев, Е.И. Каиржанов, И.И. Рогов, Г.Р. Рустемова, Н.Н. Турецкий и др.

Безусловно, отдельные положения научного труда, на наш взгляд, порой наталкивают специалистов на проблемы творческой дискуссии, в частности, соотношение социального и биологического в личности преступника; социально-психологический механизм совершения конкретного преступлений;

• роль конкретной жизненной ситуации в совершении преступления; понятие и классификация виктимности.

Но, как нам представляется, актуальность затронутых автором сложных криминологических вопросов является ярким достоинством самостоятельности профессора Е.О. Алауханова, как ученого, как автора более чем 20 монографий и учебников в области криминологии.

Особо выделим то обстоятельство, что рецензируемая работа автором посвящена его учителям и наставникам – доктору юридических наук, профессору, академику АЕН РК, Заслуженному деятелю науки и техники РК Елегену Изтлеуовичу Каиржанову и доктору юридических наук, профессору Юлдашу Мустафаевичу Каракетову.

В целом, учебник дает глубокие теоретические знания и пропагандирует криминологические знания. В целом, труд написан по-настоящему творчески, является фундаментальным и привносит значительный вклад в уголовно-правовую и криминологическую науку современного Казахстана.

Издание учебника профессора Е.О. Алауханова «Криминология», в большой степени, выдвигает авторитет казахстанской криминологии на международный уровень и станет всеобщим признанием заслуг многих поколений казахстанских криминологов, сложившихся за последние тридцать лет.

Следует только приветствовать выход Е.О. Алауханова на международную арену и пожелать ему в год его 55-летия со дня рождения продолжить неустанную работу по пропаганде криминологических знаний в нашей стране, не забывая слова знаменитого поэта «...И вечный бой, покой нам только снится!».

Не случайно в предисловии к учебнику наши уважаемые коллеги – российские ученые – доктора юридических наук, профессора З.С. Зарипов и С.Я. Лебедев отмечают, что учебник отличается логической завершенностью идеи, новизной взглядов и перспективой дальнейшего исследования.

Безусловно, изданный учебник, подготовленный профессором Е.О. Алаухановым для студентов и магистрантов (докторантов), преподавателей юридических факультетов, специалистов в области уголовного и пенитенциарного права, криминологии, а также всех заинтересованных лиц найдет широкое применение среди ученых и практиков.

АГЫБАЕВ А.Н.

доктор юридических наук, профессор КазНУ им.аль-Фараби, заслуженный деятель Казахстана

ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЙ ТРУД ПО КРИМИНОЛОГИИ

Недавно в Санк-Петербурге издателством «Юридический центр-Пресс» издан учебник доктора юридических наук, профессора Е.О. Алауханова «Криминология» с объемом 42 п.л. Работа посвящена 20-летию независимости Республики Казахстан. Преступность и причины, ее порождаю щие всегда явились объектом пристального внимания человечества, которое постоянно ищет пути и средства эффективной борьбы с этим социальным явлением. На этой стезе особая надежда возлагалась на государство. Однако со временем стало понятно, что государство самостоятельно не в состоянии решить все возникающие сложные проблемы, что ведущая роль принадлежат обществу и его гражданским институтам. В своем выступлении на заседании Совета Безопасности Республики Казахстан 18 июня 1993 года Президент страны Н.А. Назарбаев отмечал, что «нужно ... поднять на борьбу с преступностью трудовые коллективы, широкую общественность, весь народ, средства массовой информа-ции. Такой опыт у нас был накоплен». Люди разных профессий во все времена задумывались над истоками преступности, над тем, какие вну-

тренние или внешние силы заставляют человека нарушать уголовно-правовые запреты, даже под угрозой наказания. Естественно, что все они осмысливали вопросы преступности в контексте своего времени и его требований, на том уровне знания, который они застали или которого достигли собственными усилиями.

Как известно, непременным условием успешной борьбы с преступностью является понимание ее детерминантов. Криминология – это наука о борьбе с преступностью, ее детерминантов, которая должна опираться на современные реальности и возможности предупреждения преступлений.

Автор учебника, известный ученый, много работавший в области уголовного права и криминологии, в своем труде постарался изложить разные взгляды и позиции, но при обязательном условии, что они важны, даже необходимы для понимания того, что такое преступность и как с ней бороться.

В учебнике на базе современных подходов к структуре и содержанию криминологий рассматриваются предмет, система, методология и история криминологии, задачи и перспективы ее развития. Анализ преступности, личности преступников, причин и условий преступлений дается как в общем плане, так и применительно к конкретным видам преступлении.

С тех же позиций рассматривается проблема предупреждения преступности. Специально исследованы определенные виды преступности:

преступления против здоровья человека, корыстно-насильственная, организованная, коррупционная, экономическая, рецидивная, женская, пенитенциарная, воинская преступность, преступность террористического характера, преступный оборот наркотиков, международное сотрудничество в области борьбы с преступностью.

Учебник отличает оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, в ней приводятся статистические данные и привлекается огромное количество научных и литературных источников. Книга написана доступным, образным языком и рекомендована для студентов, магистрантов, преподавателей юридических вузов и специалистов в области криминологий, а также для работников суда, прокуратуры и других правоохранительных органов, интересующихся проблемами предупреждения преступности. Настоящий учебник является фундаментальным трудом в области криминологии.

«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз)
Қайта тіркеу №17579-Ж 06.03.2019
Басылым ай сайын шығады.

Международный научный журнал (Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.)
Перерегистрация №17579-Ж 06.03.2019
Периодичность издания ежемесячно.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған **заңтану, филология, педагогика, өнертану** ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек. Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.

Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10» июля 2012 года №1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: **юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.**

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы.

Материалы редакцией не возвращаются.

В статье необходимо использовать труды отечественных (Казахстанских) авторов. При этом рекомендуется содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах международного журнала «Наука и жизнь Казахстана».

Самоцитирование в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве.

Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.

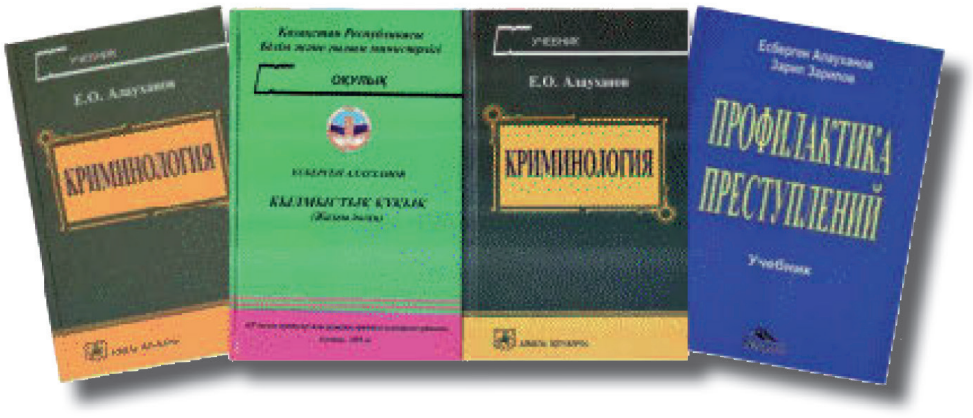
Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми журнал
№9 2020 жыл

Бас редактор:
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

Басуға 22.09.2020 ж. қол қойылды. Пішімі 84x108 $^{1}/_{8}$. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 40,75 б.т. Таралымы 500 дана. Тапсырыс №111

Редакция мекенжайы: Алматы қаласы, Алмалы ауданы, Абылай хан даңғылы 113 үй, кеңсе 27
web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru

В ведущих учебных заведениях России презентованы научные издании- учебники, монографии, вышедшие в Казахстане под редакцией «Заслуженного деятели Казахстана» д.ю.н,, профессора Е.О. Алауханова.

Презентация прошла в Московской государственной юридической академии, в Московском университете МВД России и Рязанской академии права и управления ФСИНМЮРФ; Правовой академии МЮ РФ, а также 28 мая 2009 г, в МГУ имени М.В, Ломоносова с участием проф. Е. Каиржанова. Есберген Оразович – завкафедрой Судебной власти и у г, процесса КазНУ им. аль-Фараби, член союза писателей Казахстана, член Российской криминологической ассоциации, пт редактор международного журнала «Наука и жизнь Казахстана». Профессор О. Стар ков отмстил, что новый учебник «Криминология» отличает оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, приводятся статистические данные и привлекается большое количество научных и литературных источников. Книга написана живым, образным языком, И том числе в книге «Криминология», подготовленной под редакцией профессора И.Рогова и профессора Е.Алауханов, появились новые гавы – «Бытовая преступность», «Медицинская преступность» и «Криминотеология», чем отличается от других учебников стран СНГ. Ученые России отметили, что подобные презентации учебников, посвященных криминологической науке казахстанских ученых, не проводились уже на протяжения двух десятков лет, Своими грудами, подчеркнули они, профессор Е. Алауханов укрепляет международное научное сотрудничество.

Журналға «Қазпочта» бөлімшелер арқылы жазылу индексі 74191

